

759

Perfection

23

17

From

For Halifax

Cyflwynedig
Mr. H. Jones - Crenlyn.
En Cofrestru Gyfais for Studies
Hwyl
The
LIBRARY
Institute of Mediaeval Studies
Toronto, Ontario
H. Wales
D.G.
Haworth 13. 1913. 25 28

Bywyd a Llythyrau yr Apostol Paul.

GAN Y

Parch. OWEN EVANS,

COLWYN BAY.

CAERNARFON :

CYHOEDDEDIG YN LLYFRFA CYFUNDEB Y METHODISTIAID
CALFINAIDD.



Cyflwynedig

i'r

Gwir Anrhydeddus

JOHN HERBERT LEWIS, Ysw., A.S.,

Dros Brif Ysgol Cymru.



Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

EGLURAIR.

GWEDDUS wrth gyflwyno llyfr arall i'm cenedl ydyw gair ar yr achlysur,—yr amcan a'r cynhorthwy a gafwyd yng nghyfansoddiad y llyfr. Yr achlysur ydoedd i mi wrth geisio olrhain hanes yr Arglwydd Iesu deimlo angen rhoddi i'r bobl bob mantais gyrhaeddadwy i ddeall ei brif genhadwr, sef yr Apostol Paul, a thrwyddo ef egwyddorion teyrnas yr Arglwydd Iesu. Fy ngofid yw, annwyl ddarllenydd, na buaswn wedi dyfod a llawer mwy o ddysg, a gallu i amgyffred, i gyfansoddiad gwaith mor fawr ac anhawdd i'w amgylchu; ond er pob amherffeithrwydd gobeithiaf y bydd fel y mae, o'i ddarllen yn fyfyrgar, dan fendith Duw yn gynhorthwy i'r Cymro uniaith yn arbennig, i ddeall un o'r cymeriadau disgleiriaf, yn nesaf at yr Iesu ei hun, yn ffurfafen datguddiad dwyfol. Gyda golwg ar y cynhorthwy a gefais i gyflawni y gwaith, rhaid i mi yn gyntaf oll gydnabod Duw am ei ryfedd ras yn arbed fy mywyd ac yn fy nerthu mewn corff a meddwl. Ymhlith fy nghydnabod a'm cyfeillion, y rhai sydd rhy luosog i'w henwi, nis gallaf fyned heibio i un sydd yn fy ymyl, sef fy ngwraig, yr hon a fu yn gynhorthwy amhrisiadwy i mi; mewn gair, nis gallaswn gyflawni y gwaith hwn heb ei chynhorthwy hi. Nis gallaf ychwaith fyned heibio i un arall, sef y Parch. J. Tudno Williams, M.A., Llandudno. Darllenodd ef y llyfr bob gair yn y llaw-ysgrif, a chywirodd lawer ar yr orgraff a'r iaith yn gyffredinol. Efe sydd wedi darllen a chywiro y prawf-lenni i gyd, a hynny fwy nag unwaith. Ac efe hefyd sydd wedi paratoi Y CYNNWYS. Y mae fy nyled iddo ef yn fawr iawn. Cyflwynaf iddo fy niolchgarwch gwresocaf a mwyaf diffuant. Credaf i mi gydnabod pob llyfr ar ddiwedd y ddalen, ond nis gwn, wrth gwrs, pa faint o help a dderbyniais oddiwrth y llyfrau a'r cylchgronau a ddarllenais yn y ddwy iaith—y Gymraeg a'r

Saesneg; ond dylwn gyfeirio at amryw lyfrau a fu o gynhorthwy mawr, megis llyfrau Syr William R. Ramsay "St. Paul the Traveller and Roman Citizen," "The Church in the Roman Empire," ac eiddo W. J. Conybeare and Howson, "The Life and Epistles of St. Paul" (in 2 vols.); hefyd "The Story of St. Paul," by B. W. Bacon; "The Apostle Paul" by A. Sabatier.

Wedi gorffen ysgrifennu y llyfr wele un arall yn yr iaith Saesneg gan Dr. David Smith yn dwyn y teitl "The Life and Letters of St. Paul," ac y mae mor gyflawn a dysgedig fel y mae yn peri i Gymro anamlwg ddigaloni i gyhoeddi dim o'r eiddo ei hun ar y testun. Ond wrth ystyried mor ychydig o'm cydgenedl fyddai yn debyg o ddarllen cyfrol o'r fath cymhellir fi i anturio cyflwyno y llyfr hwn ar yr un llinellau, ond nid ar yr un cynllun, i'w sylw, gan obeithio y gall fod o gynhorthwy i'r Cymry i ryw raddau fwynhau cyfoeth yr Efengyl yng ngoleuni Epistolau Paul. Yn y gyfrol hon ymdrechwyd rhoddi yr Epistolau yn eu lleoedd priodol yn hanes yr Apostol, ac egluro goreu y gellid yr amgylchiadau a fu yn achlysur i'w hysgrifennu.

MAWRTH 10, 1921.

CYNHWYSIAD.

- Pennod I.**—Saul o Tarsus cyn ei droedigaeth; Sefyllfa cymdeithas yn yr oes honno yng ngwlad ei enedigaeth, ac yn Judea (i.—xxx. O.C.). 1
- Pennod II.**—Dechreuad Cristionogaeth; Saul yn erlid yr Eglwys; Ei droedigaeth (xxx.—xxxiii. O.C.). 12
- Pennod III.**—Troedigaeth Saul (parhad); Ei arhosiad yn Damascus ac yn Arabia; ei ymweliad cyntaf â Jerusalem ac a Tarsus ar ol ei droedigaeth (xxxiii.—xliii.) O.C.). 22
- Pennod IV.**—Barnabas yn dwyn Saul o Tarsus i Antiochia; Newyn yn Jerusalem; Ail ymweliad Saul â Jerusalem; a'i ddychweliad i Antiochia hyd at ei daith genhadol gyntaf (xliii.—xlvi. O.C.). 37
- Pennod V.**—Taith genhadol gyntaf Barnabas a Saul (Gwanwyn xlvii. O.C.). 49
- Pennod VI.**—Taith genhadol gyntaf Barnabas a Saul yr hwn a elwir Paul (parhad). (Haf xlvii. O.C.). 57
- Pennod VII.**—Taith genhadol gyntaf Paul (parhad) hyd y Cyngor yn Jerusalem (xlviii.—xlix. O.C.). 66
- Pennod VIII.**—O'r Cyngor yn Jerusalem, hyd at yr ail daith genhadol (xlix.—l. O.C.). 80
- Pennod IX.**—Ail daith genhadol Paul yn dechreu o Antiochia yn Syria ac yn cyrraedd hyd Philippi ym Macedonia (l. O.C.). 91
- Pennod X.**—Ail daith genhadol Paul o Philippi i Gorinth (l.—li. O.C.). 105
- Pennod XI.**—Paul yng Nghorinth; Ei bedwerydd ymweliad â Jerusalem, a'i ddychweliad i Antiochia yn Syria (li.—liii. O.C.). 124
- Pennod XII.**—Paul yn Antiochia yn Syria yn derbyn newydd drwg am eglwysi Antiochia (Pisidia), sef Iconium, Lys-tra a Derbe trwy Timotheus ac yn ysgrifennu ei lythyr Atynt (yr Epistol at y Galatiaid); yn myned trwy Syria a Cilicia i Galatia (liii. O.C.). 137

- Pennod XIII.**—Paul yn Ephesus; Sefyllfa ddaearyddol y ddinas; Agwedd cymdeithas yn y cyfnod hwn (liii. O.C.). 150
- Pennod XIV.**—Disgyblion Ioan Fedyddiwr; Apolos; Gweindogaeth Paul yn Ephesus,—yn Synagog yr Iddewon; yn Ysgol Tyrannus; Demetrius y gof arian yn cyfodi cynnwrf (liii.—lv. O.C.). 159
- Pennod XV.**—Paul yn ysgrifennu ei Epistol cyntaf at y Corinthiaid; yr achlysur o'i ysgrifennu; Amlinelliad o gynnwys yr Epistol, ynghyda sylwadau arno; Yr Ymbleidio (pen. i.iv.). (lv. O.C.). 171
- Pennod XVI.**—Yr Epistolau at y Corinthiaid (parhad); Yr Eglwys yn gymdeithas newydd; Disgyblaeth; Achos o odineb; Ymglyfreithio (lv.—lvi. O.C.). 182
- Pennod XVII.**—Epistolau at y Corinthiaid (parhad); Llythyr y Corinthiaid at Paul; Atebion yr Apostol i'w cwestiynau pen. vii. a viii (lv.—lvi. O.C.). 189
- Pennod XVIII.**—Epistolau at y Corinthiaid (parhad); Ateb cwestiynau y Corinthiaid, pen. viii.—xvi. (lv.—lvi. O.C.). 198
- Pennod XIX.**—Epistolau at y Corinthiaid (parhad); Dull Paul o ysgrifennu ei Epistolau; Yr ail at y Corinthiaid, Titus; Ymadawiad Paul o Ephesus (lv.—lvi. O.C.). 206
- Pennod XX.**—Yr ail Epistol at y Corinthiaid (parhad); Cyfnewidiad yn syniadau yr Apostol am ddyfodiad yr Arglwydd (y Parousia); Paul yn troi i geryddu lleiafrif yr Eglwys (lvi. O.C.). 219
- Pennod XXI.**—Y casgliad i gynorthwyo y Cristionogion yn Judea; Paul yn dychwelyd i Jerusalem gyda chynrychiolwyr o'r Talaethau i gyflwyno y rhodd (lvi.—lvii. O.C.). 229
- Pennod XXII.**—Paul yn ysgrifennu yr Epistol at y Rhufeiniaid; Yng Nghorinth yn nechreu y flwyddyn (lvii. O.C.). 245
- Pennod XXIII.**—Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad) (lvii. O.C.). 254
- Pennod XXIV.**—Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad) (lvii. O.C.). 260
- Pennod XXV.**—Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad) (lvii. O.C.). 266

- Pennod XXVI.**—Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad) (lvii. O.C.). 276
- Pennod XXVII.**—Diwedd yr Epistol at y Rhufeiniaid; Paul yn Jerusalem (lvii. O.C.). 291
- Pennod XXVIII.**—Paul yn Jerusalem (lvii. O.C.). 294
- Pennod XXIX.**—Paul yn Jerusalem (parhad) (lvii.—lix. O.C.). 304
- Pennod XXX.**—Paul y carcharor yn cael ei gymeryd o Cesarea i Rufain (lix.—lx. O.C.). 315
- Pennod XXXI.**—Y fordaith i Rufain (parhad); Malta; Y drydedd long o Malta i Puteoli; ar hyd y tir i Rufain (lix.—lx. O.C.). 328
- Pennod XXXII.**—Paul yn Rhufain; Trem ar y ddinas yr adeg hon; Perthynas Cristionogaeth â'r Ymerodraeth yn nheyrnasiad Nero (lx. O.C.). 341
- Pennod XXXIII.**—Paul yn Rhufain; Ei gymdeithion; Cynhorthwy Luc, yr hanesydd, yn awr yn terfynu; Yr Epistolau yn ffynhonnell hysbysrwydd (lx. O.C.). 347
- Pennod XXXIV.**—Paul yn Rhufain; Ei berthynas a Seneca; Yr Epistol at Philemon (lxi. O.C.). 353
- Pennod XXXV.**—Epistol Paul at y Colossiaid; Achlysur ei ysgrifennu; Tychicus ac Epaphras; Amlinelliad o gynnwys yr Epistol (lxi. O.C.). 362
- Pennod XXXVI.**—Yr Epistol at y Colossiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad) (lxi. O.C.). 368
- Pennod XXXVII.**—Yr Epistol at y Colossiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad) (lxi. O.C.). 376
- Pennod XXXVIII.**—Yr Epistol at yr Ephesiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (lxi. O.C.). 383
- Pennod XXXIX.**—Yr Epistol at yr Ephesiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad) (lxi. O.C.). 391
- Pennod XL.**—Paul yn Rhufain yn ystod y prawf cyntaf; Yn ysgrifennu yr Epistol at y Philippiaid (lxi.—lxii. O.C.). 403
- Pennod XLI.**—Paul yn ysgrifennu yr Epistol at y Philippiaid (parhad) (lxi.—lxii. O.C.). 414

Pennod XLII.—Rhyddhad Paul yn y prawf cyntaf; Yr Epistolau Bugeiliol (lxii.—lxvii. O.C.). 425

Pennod XLIII.—Yr Epistolau Bugeiliol; Lle y gyfraith (1 Tim. i. 5—11); Profiad Paul (adn. 12—17); Cymeriad Timotheus (adn. 18—20); Yr addoliad cyhoeddus (ii. 2—15) (lxiii.—lxvii. O.C.). 434

Pennod XLIV.—Yr Epistolau Bugeiliol (parhad); Y swyddogaethau yn yr Eglwys (1 Tim. iii. 1—13); Gobaith Paul y byddai iddo ymweled âg Ephesus; Yn ei absenoldeb ef yn rhoddi i Timotheus olwg ar ogoniant yr Eglwys a thrysorau gras (adn. 15, 16 (lxiii.—lxvii. O.C.). 446

Pennod XLV.—Yr Epistolau Bugeiliol (parhad); Paul trwy yr Ysbryd yn rhybuddio Timotheus fod amseroedd blin yn dyfod ar yr Eglwys fel rheswm dros y cyfarwyddiadau a rydd iddo (iv. 1—11); Cyfarwyddiadau gyda golwg ar ddisgyblaeth ei fab Timotheus (adn. 12—16); Amcan y ddisgyblaeth; Ei gadw ei hun; a pherffeithio yr Eglwys (lxiii.—lxvii. O.C.). 453

Pennod XLVI.—Epistolau Bugeiliol (parhad); Cyfarwyddiadau Paul i Timotheus yn ei berthynas â gwahanol ddosbarthiadau yn yr Eglwys (v. 1—20); Safle a swyddogaethau gweddwon yn yr Eglwys; Cyfarwyddiadau pellach gyda golwg ar gaethion, gau athrawon, &c (vi. 1—21) (lxiii.—lxvii. O.C.). 460

Pennod XLVII.—Epistol Paul at Titus; Amlinelliad o gynnwys yr Epistol; Llinellau o debygrwydd ac annhebygrwydd i Epistol cyntaf Paul at Timotheus; Y cyfarchiad i. 1—4); Amcan Paul yn gadael Titus yn Creta (i. 5—11); Cymeriad y Cretaid (i. 12—16); Cyfarwyddiadau pa fodd i ymddwyn tuagat wahanol ddosbarthiadau (ii.); Eto pa fodd y dylai y Cristionogion ymddwyn tuag at y rhai oddiallan (iii. 1—3); Gras oddi fewn i reoli yr ymddygiad oddiallan (iii. 4—8); Am ochel yr heretic ystyfnig (iii. 9—11); Cyfeiriadau personol (iii. 12—15) (lxiii.—lxvii. O.C.). 468

Pennod XLVIII.—Epistol Paul at Titus (parhad); Cymeriad y Cretaid (i. 12—16); Cyfarwyddiadau pa fodd i ymddwyn at wahanol ddosbarthiadau (ii.); Eto pa fodd y dylai y Cristionogion ymddwyn tuag at y rhai oddiallan (iii. 1—3); Na! oes ond gras oddi fewn a reola yr ymddygiad oddiallan (iii. 4—8). Am ochel yr heretic ystyfnig (iii. 9—11); Cyfeiriadau personol (iii. 12—15) (lxiii.—lxvii. O.C.). 474

Pennod XLIX.—Ail Epistol Paul at Timotheus; Arweiniad i'r Epistol; Amlinelliad o'i gynnwys; Llinellau o debygrwydd ac annhebygrwydd i'r Epistolau eraill; Y cyfarchiad (i. 1—5); Cynghorion i Timotheus (6—11); Profiad Paul, a'i werthfawrogiad o gyfaill (12—18); Cynghorion eto (ii. 1—26); Rhybuddion rhag dynion drwg (iii. 1—9); Esiamlau o ddysgeidiaeth Paul (10—17); Parhad o gynghorion a chyfeiriadau personol toddedig (iv. 1—22) (lxx.—lxxvii. O.C.). 482

Pennod L.—Ail Epistol Paul at Timotheus (parhad); Cyfarchiad (i. 1—5); Cynghorion i Timotheus (adn. 6—11); Profiad Paul a'i werthfawrogiad o gyfaill (12—18); Cynghorion eto (ii. 1—26); Rhybuddion rhag dynion drwg (iii. 1—9); Esiaml o ddysgeidiaeth Paul (10—17); parhad o gynghorion a chyfeiriadau personol toddedig (iv. 1—22) (lxx.—lxxvii. O.C.). 487

YR APOSTOL PAUL.

CENHADWR CYNTAF EWROP AC ASIA.

PENNOD I.

Saul o Tarsus cyn ei droedigaeth. Sefyllfa cymdeithas yn yr oes honno, yn arbennig yng ngwlad ei enedigaeth, ac yn Judea (1—30 O.C.).

Y MAE Saul o Tarsus, yr hwn hefyd a ddaeth yn Paul, Apostol mawr y Cenhedloedd, fel pob cymeriad dynol gwir fawr, tra yn gyfrwng datguddiad newydd i'r byd, eto i raddau mawr yn gynnrych yr oes yr oedd yn byw ynddi. Gan hynny y mae yn bwysig i ni rododi bras-olwg ar yr amgylchoedd y cafodd ei ddwyn i fynny ynddynt cyn ei droedigaeth oddiwrth Iddewiaeth at Gristionogaeth. Ychydig ac amherffaith yw defnyddiau ei hanes personol yn y cyfnod pwysig hwn,—y cyfnod y sugna dyn iddo ei hun brif elfennau ei gymeriad, ac y ffurfia, nid yn unig ei arferion allanol, eithr hefyd i raddau helaeth, ei ddull o feddwl, ynghyd a rhai o syniadau arweiniol ei fywyd dilynol. Nid oes gennym ond dwy ffynhonnell y gellir dibynnu arnynt i olrhain ei hanes; y naill ydyw llyfr yr Actau, a'r llall yw ei Epistolau ef ei hunan. (Y rhannau cyfoethocaf o'r cyntaf ydyw y rhai hynny y defnyddia yr hanesydd y rhagenw "ni" yn y ffurf luosog ynddynt; megis Act. xvi. 10—18, a xx. 5—xxi. 18, a xxvii. 1—xxviii. 16. Yn yr Epistolau drachefn, cawn rywbeth tebyg i hunan-fywgraffiad, megis Gal. i., Rhuf. vii. a 2 Cor. xi., heblaw cyffyrddiadau bywiog yn yr epistolau bugeiliol. Ond i'n pwrpas presennol rhaid i ni wrth dafu golwg

ar agwedd cymdeithas yn Tarsus a Cilicia, yng nghyd a Jerusalem a Judea, ddibynnu, gan mwyaf, ar lenyddiaeth Baganaid ac Iddewig. Bydd hyn, modd bynnag, yn fantais i'r darllenydd gael ryw syniad am Saul o Tarsus fel yr ymddengys yn ddyn ieuanc o nod ar ddalennau hanesiaeth gysegredig (Act. vii. 58 a viii. 1—ix. 30). Yn nyddiau Saul ffurfiai Cilicia ddarn o dir tua 270 milltir o hyd, heb fod mewn un man yn fwy na 68 milltir o led, ar lan ogleddol a dwyreiniol mor y Canoldir. Dygwyd hi o dan lywodraeth Rhufain gan Pompey mor foreu a 66 C.C., a chyfansoddai mewn ystyr ddaearyddol a chymdeithasol ddwy ran dra gwa-hanol i'w gilydd. Y rhan orllewinol a adnabyddid wrth yr enw Cilicia Trachea, neu Cilicia Ysgythrog neu Arw, yr hon a gynnwysai ysgwyddau mawrion llydain mynyddoedd oerion y Taurus, o dan geseiliau y rhai y cuddid dyffrynoedd dyfnion a cheunentydd gwylltion, y rhai a ffurfient nodfeydd i for-ladron ac yspeilwyr o bob math. Y rhan ddwyreiniol, drachefn, a adnabyddid wrth yr enw Cilicia Pedias, neu Cilicia y Gwastadedd, yr hwn tra y gwisgid ef a llawer o geinion natur, a adewid yn yr adeg foreu hon i raddau, heb ei amaethu, ac a ddefnyddid mewn modd rhydd, gan lwythau hanner gwaraidd i borthi eu diadellau. Yn wir ceid amryw drefi o fewn cylch y gwastadedd hwn o amgylch y rhai y ceid gerddi tra phrydferth wedi eu plannu â phob math o goed ffrwythau, megis coed ffigys, y balmwydden a'r aur afallen. O'r trefi hyn diau mai Adana, ac nid Tarsus, ydoedd y fwyaf o ran poblogaeth; ond yr olaf o ddigon ydoedd y bwysicaf, trwy yr hon y llifai yr afon Cydnus; ymdrochi yn nyfroedd oerion yr hon, a brofodd bron yn angeuol i Alexander Fawr ar un o'i ymgyrchoedd yn y rhandir hon. Yn y ddinas yma, Tarsus, yr ydoedd Prif-athrofa o enwogrwydd mawr; yr hon, yn ol Strabo, yr hwn ydoedd frodor o Asia Leiaf, a dafiai hyd yn oed Athen ac Alexandria i'r cysgod. Ymhlith y Stoiciaid enwog a breswylent yn Tarsus gellid enwi Athenoderus, athraw Augustus Cesar, a Nestor, athraw Tiberius ar ol hynny. Yr yd-

oedd y ddinas yn dramwyfa rhwng y dwyrain a'r gorllewin, o honi yr oedd ffordd i'r dwyrain yn arwain i Antiochia trwy y pyrth Amanaid neu Syriaidd (Amanian or Syrian Gates); a ffordd i'r gorllewin yn arwain trwy y pyrth Ciliciaidd (Cilician Gates), trwy Lycaonia, a thalaethau Galatia ac Asia, i dir Groeg. Y pyrth uchod oeddynt fylchau wedi ei gadael gan natur yng nghadwyn mynyddoedd y Taurus i ddyfroedd a dynion, i'r naill ddylifo, a'r lleill gyniwair, rhwng dwyrain a gorllewin. Nid oedd ryfedd i Paul pan yn annerch y dorf oddiar risiau castell Antonia yn Jerusalem, gyfeirio at Tarsus fel dinas "nid an-enwog o Cilicia" (Act. xxi. 39). O berthynas i'r trigolion ceir eu bod o natur gymysgryw ac amrywiol, oherwydd yn bennaf cyfnewidiadau yn llywodraeth y wlad o fod unwaith yn dalaeth annibynol o dan un o'r enw Syennesis 610 C.C., i fod o dan lywodraeth y Persiaid pan y gorchfygwyd hwy gan Cyrus y Persiaid 401 C.C., a thrachefn gan Alexander Fawr, 333 C.C., pryd y daeth y wlad a'r ddinas o dan ddylanwad y Groegiaid ac y ffurfiwyd Cilicia yn rhan o Ymerodraeth Macedonia; yr hon a gynnwysai hefyd Syria, ac a lywodraethid gan gyfres o frenhinoedd Seleucidaidd. Ond yn gweled fod y llywodraeth hon yn rhy wan i ddwyn trefn ar farbariaid yr ucheldiroedd, gorfu i Rufain ddod a'i braich gref i ddarostwng y wlad, fel y dywedwyd, dan Pompey yn y flwyddyn 66 C.C. Yr oedd y dalaeth Rufeinig yr adeg honno yn cynnwys llawer mwy na Cilicia; cynnwysai hefyd Pamphylia, Lycaonia, Pisidia ac Ynys Cyprus; ar y rhai y bu Cicero yn llywodraethu, oddiwrth lythyrau bostfawr yr hwn y canfyddir mor lygredig ydoedd llawer o lywodraethwyr Rhufain, pan y caiff ef fantais i ganmol ei hun am ei ymddygiad teg tuag at ei ddeiliaid. Ond ychydig o gyfeiriadau, os dim, sydd yn y llythyrau hyn at yr Iddewon; er y gwyddis oddiwrth Josephus* i Antiochus Fawr ddwyn cynifer a 2,000 o

* Jos. Ant. xii. 3 § 4. Gwel hefyd Act. vi. 9.

deuluoedd i Asia Leiaf; ac y mae yn sicr i lawer o'r rhai hyn ymsefydlu yn Tarsus yn Cilicia. Tybia Proff. Ramsay y meddai yr Iddewon hawliau neilltuol fel cenedl yn Tarsus,* h.y., bodolaeth genedlaethol yng ngolwg y gyfraith, at yr hyn y cyfeiria Paul yn y geiriau a nodwyd eisoes, y rhai yn llythyrennol y gellir eu darllen fel y canlyn,—“ Gwr ydwyf fi, yn wir o Iddew, Tarsiad, dinesydd o ddinas nid anenwog, o Cilicia ” (Act. xxi. 39). Yn ychwanegol at hyn yr ydoedd yr Apostol ei hun yn ddinesydd Rhufeinig, yr hyn ydoedd yn brawf ar unwaith fod ei deulu yn perthyn i ddosbarth tra pharchus mewn cymdeithas, gan yr edrychid ar y rhagorfraint hon gyda balchter ac edmygedd mawr; ac ystyrid ei pherchen, yn ninasoedd y talaethau, fel un yn perthyn yn arbennig i'r bendefigaeth.† Furfiai yr hawl ddeublyg hon o eiddo rhai ymhlith yr Iddewon, anhawster a dryswch,—sef eu hawliau fel cenedl a'u hawliau fel dinasyddion Rhufeinig; a rhoddwyd terfyn ar yr hawliau cenedlaethol gan Vespasian yn y flwyddyn 70 O.C., pryd y collodd yr Iddewon eu bodolaeth genedlaethol, ac y toddasant, mewn ystyr gyfreithiol, gyda chenhedloedd eraill, i fod yn unig yn ddeiliaid yr Ymerodraeth Rufeinig. Ond ymddengys, pan yr oedd Saul yn fachgen yn Tarsus, fod yr hawl ddeublyg y cyfeiriwyd ati yn perthyn, mewn rhyw fodd neu gilydd, i'r teulu. Pa fodd y daeth i'w rhan, ni wyddis. Ar yr un pryd teifi y ffaith hon oleu pwysig ar safle gymdeithasol y teulu Hebreig hwn yn y ddinas. Rhaid eu bod yn deulu o gyfoeth a dylanwad; ac yr edrychid i fyny atynt, nid yn unig gan eu cenedl eu hunain, eithr gan genhedloedd eraill hefyd. Amhosibl i ni sylweddoli pwysigrwydd hyn yn ffurfiad cymeriad y bachgen Saul ar yr adeg dyner hon ar ei fywyd; pan yr ystyriom yn arbennig agwedd cymdeithas yn y parthau hyn y tuallan i'r cylch Hebreig. Rhennid cymdeithas yn y byd Pag-

* “ St. Paul the Traveller,” &c., p. 33.

† “ St. Paul the Traveller, and the Roman Citizen,” by Prof. Ramsay, p. 31.

anaidd, mewn ystyr gyffredinol, i ddau ddosbarth, sef y dysgedig a'r annysgedig. Perthynai y dosbarth cyntaf yn bennaf i'r Groegiaid ynghyd ag ychydig swyddogion gwladol perthynol i Rufain; tra y perthynai yr olaf yn bennaf i frodorion y wlad, y rhai oeddynt o darddiad Semitaidd, ynghyda'r dosbarthiadau iselaf o blith cenhedloedd eraill. Groeg ydoedd y dylanwad moesol a chrefyddol cryfaf yn y byd Paganaudd yr adeg hon; ond fel y cafwyd achlysur i sylwi mewn gwaith blaenorol,* cymerasai math o ddirywiad le yn athroniaeth a chrefyddau y byd Paganaudd yn y cyfnod hwn. Y gwrthrych o bosibl a addolid gan frodorion y parthau hyn, megis y gwledydd amgylchynol, Syria o du y dwyrain, a Phamphylia a Lycaonia o du y gorllewin, ydoedd duwies ffrwythlondeb o dan wahanol enwau,—yn Syria, Astarte; yn y talaethau gorllewinol, Cybyle ac Attis;† addoliad y rhai ymhlith y brodorion a ddygid ymlaen yn eithafol o anfoesol, trwy wneuthur godineb yn aberth i'w duwiau, a'r offeiriaid mewn gwallgofrwydd yn anafu eu hunain â chyllill. Ond gwaherddid y rhysedd hwn gan y Groegiaid, er y caniateid i'r duwiau hyn gael eu haddoli, gyda chymedroldeb a gweddusrwydd, hyd yn oed yn Athen. Fel hyn yr oedd dylanwad y Groegiaid o duedd i atal eithafion drygioni ymhlith y barbariaid ar y naill law, tra ar y llaw arall yn mabwysiadu rhai o'u duwiau, gan roddi lle iddynt o fewn eu Pantheon. Ond isel i'r eithaf ydoedd moesaau ymhlith y naill ddosbarth yn ogystal a'r llall; ac oddiwrth hyn gwelwn pa mor beryglus fuasai i Saul yn ystod ei febyd a'i ieuenctid gael ei ollwng allan i gyd-chwareu â phlant dinas fel Tarsus ydoedd mor gyflawn o bob math o ddrygioni. Yn yr adeg bwysig hon ar fywyd y plentyn, yr hwn ydoedd fel pob mab athrylith, yn llawn ysbryd ac asbri, yn llawn awydd i brofi pob cynhyrriad ac anturio i bob perygl; ac na

* "Hanes Iesu Grist i'r Bobl," "Traethawd Arweiniol," t.d. xxii.

† Gwel "Expositor," November, 1905, Art. Iconium, by Prof. W. M. Ramsay, D.C.L

buasai braidd ddim, na dwfr na thân, na chledd na chlais, ar fôr na thir, yn ddigonol i roddi atalfa ar ei rwysg a'i afiaeth—y pryd hwnnw trefnwyd gan Un a wyliai ei ysgogiadau, ac a'i hetholasai o'r groth i gyflawni gwaith mawr yn ei deyrnas, fod nid yn unig safle uchel y teulu mewn cymdeithas yn ffurfio math o ragfur rhyngddo a llygredigaeth yr heol; ond hefyd fod crefydd y teulu yn noddfa i'r plentyn cysegredig hwn rhag cael ei lygru gan eilunaddoliaeth y cenhedloedd paganaidd, a'i halogi yn ddyfnach drachefn gan arferion anfoesol yr oes. Canys yr ydoedd y bachgen hwn, Saul, wedi ei enwaedu "yr wythfed dydd, o genedl Israel, o lwyth Benjamin, yn Hebrëwr o'r Hebreaid; yn ol y ddeddf yn Pharisead"* (Phil. iii. 5). Golygai y ffaith fod Saul o deulu Phariseaidd iddo gael ei gadw, mewn ystyr grefyddol, nid yn unig ar wahan oddiwrth y cenhedloedd paganaidd, eithr hefyd ar wahan i'r bobl gyffredin ymhlith ei genedl ei hun, a'i ddysgu gan ei rieni yn Ysgrythyrau yr Hen Destament,—y Ddeddf, y Proffwydi a'r Salmau, ynghyda'r llyfrau hanesiol (Hagiographa. Dysgid iddo, yn ddiau, adrodd yr hyn a elwid yn Shema ddwy waith bob dydd, sef yr adran nodedig honno yn llyfr Deuteronomium, vi. 4—9, "Clyw, O Israel; yr Arglwydd ein Duw ni sydd un Arglwydd," &c. Yn ol Gamaliel, yr hwn a ddaeth ar ol hyn yn athraw i Saul, gellid adrodd y Shema ddwy waith o wawr i wawr, h.y., pe gollyngasid dros gof ei adrodd yr ail waith hyd ar ol hanner nos, gallesid, yn ol ei ysgol ef, ei adrodd hyd godiad colofn gyntaf y wawr.† Wedi ei ddwyn i fyny fel hyn yn fanwl gan ei rieni yn Tarsus, anfonwyd ef tra eto mewn oedran tyner, o bosibl o 12 i 13eg oed, at ei chwaer i Jerusalem, er mwyn iddo gael ei ddwyn i fyny

* Nid yw enw "Pharisead," yn yr Hen Destament nac yn yr Apocrypha, ond golygir yn gyffredin fod y Phariseaid yr un yn hanfodol a'r Assidiaid (h.y., chasidin, dynion duwiol) y sonir am danynt yn 1 Mac. ii. 42; vii. 13—17, a 2 Mac. xiv. 6.

† Gwel, "Smith's Dictionary of the Bible," "Art. Pharisees," p. 824.

“wrth draed Gamaliel,” y Rabbi enwog yn Jerusalem. Er nad oedd y pellter yn fawr o Tarsus i Jerusalem, o’i gymharu a’r teithiau meithion a gyflawnwyd gan y bachgen hwn mewn blynyddoedd diweddarach eto iddo ef y pryd hwnnw, hon ydoedd un o deithiau pwysicaf ei oes. I Saul, meddai fwy o ddiddordeb, a llawer mwy o bwysigrwydd, na thaith gyntaf Cymro ieuanc i’r Brif-ddinas yn y wlad hon. Fel yr yf yr hydd o’r “afonydd dyfroedd,” felly yr yfai y bachgen hwn o’r golygfeydd a’i cyfarfyddai ar bob llaw. Pwy a aeth gydag ef, na pha ffordd y teithiasant, ni wyddis; ond y tebygolrwydd ydyw na chymerwyd y ffordd faith a pheryglus ar hyd y tir, yr hon sydd yn arwain fel y cyfeiriwyd eisoes, trwy y pyrth Amanaid neu Syriaidd i Antiochia yn Syria, ac oddiyno drachefn trwy ororau geirwon Phoenicia, trwy Tyrus a Sidon, i Judea; mwy tebygol iddynt fordwyo gyda rhyw long fasnachol o’r afon Cydnus yng nghwmni Phoeniciaid neu Roegiaid, ac Iddewon, o bosibl yn cyfeirio i un o’r gwyliau yn Jerusalem. Ymadawodd ar ol ias o hiraeth ar ol ei gartref, a thafu ei olygon yn ol ar hen ddinas Tarsus yn ymgolli yn y pellter, yr hon a orwedda i wrth draed mynyddoedd y Taurus, clogwyn uchaf y rhai a wisgai *durban* gwyn o eira yn dra doctoraidd, yn rhyw arlun i ddychmyg bywiog y llanc Saul o’i sefyllfa ddyfodol tra yn eistedd “wrth draed Gamaliel” ymhlith doctoriaid y genedl. Yn neilltuaeth y fordaith, llenwid ei feddwl â myfyrdodau am addysg yr aelwyd, athrofa gyntaf y plentyn; a theimlai law ei dad, yr hwn oedd eto yn parhau i arllwys bendithion ar ei ben; a hwyrach dagrau mam a brawd neu chwaer, yn gymysg yn awr a’i ddagrau ei hun, heb sychu eto ar ei rudd; ac wrth fyfyrrio ar yr addysg adroddai rannau o’r Salm lxxviii. 5—7, “Canys efe a sicraodd dystiolaeth yn Jacob, ac a osododd gyfraith yn Israel, y rhai a orchymynodd efe i’n tadau eu dysgu i’w plant,” &c. Deuai hanes hen arwyr ei genedl i lanw ei galon ag uchelgaïs, a’i enaid â gobeithion disglair am y dyfodol; a rhedai ei feddwl chwim, a’i ysbryd hoyw, ar hyd achres ei

deulu ef ei hun gydag aidd a balchter, nes llenwi ei fron a hoender a hyder cryf. Megis y daethai “ Benjamin fychan,” er y lleiaf a’r olaf o’r llwythau, yn enwog ymhlith llwythau Israel, am mai o hono ef y cafwyd y brenin Saul, yr hwn oedd o’i ysgwyddau i fynny yn uwch na’i frodyr, felly y tybiai, o bosibl y llanc Saul, y byddai iddo yntau ryw ddydd arwain byddin-oedd Israel yn erbyn y cenhedloedd dienwaededig. Anfynych y rhodia’r traed lwybrau breuddwydion gynt; oblegid ceir y teifi haul datguddiad pan y cyfyd ar yr enaid yn ei nerth, yr holl gysgodion o’r tu ol; ac felly y bu yn hanes Saul. Tra y myfyriai y llanc ar bethau cudd, disgynai cysgodion yr hwyr ar lenni y llong, a chyfodai trwm hen fynydd Libanus i’r dwyrain draw yn broffwydoliaeth o rywbeth gwell. Ar ol glanio yn ninas hardd Caesarea, gallasai llawer gwrthrych ddwyn ei sylw; y palasau heirdd, a’r gerddi teg, a’r bryniau tlysion frithid gan y gwinwydd gwylaidd, a’r palmwydd urddasol, oni buasai fod ei fryd yn awr yn llwyr ar weled y Ddinas Sanctaidd. Ar ol hir ddisgwyl, o’r diwedd tyr gwrthrych mawr dychmygion lu ar ei olygon,—daw Jerusalem i’r golwg. Wele y Deml fawreddog ar Foriah, a’i nen yn dyblu nerth pelydrau yr haul, nes gwisgo’r lle â gogoniant clae. Gadawn Saul yma am ennyd mewn distawrwydd yn cymeryd i fewn o’i amgylchoedd trwy holl ddorau ei natur fyw, tra y cymerwn drem ar agwedd cymdeithas yn Judea a Jerusalem.

Yn holl hanes cenedl Israel nid oes dim amlycach na’r gwahaniaeth rhwng gwareiddiad bydol, a dyrchafiad moesol ac ysbrydol unrhyw wlad neu genedl. Gwelir hyn ymherthynas y genedl a’r Aifft a Babilon; ond yn y cyfnod o dan sylw, y mae y genedl yn awr wedi dyfod i gyffyrddiad â galluoedd gwareiddiol mwyaf y byd, sef eiddo Groeg a Rhufain. Yn nyddiau yr Arglwydd Iesu defnyddiai Rhufain, Idumead neu Edomiad, Herod Fawr, i geisio toddi y genedl Hebreig i fewn i’w llywodraeth ei hun. Ac ar rai cyfrifon nis gallasai gael offeryn gwell i’w phwrpas; a phe buasai adeiladu dinasoedd heirdd, a rhoddi iddynt enwau

ymerodrol, a chadw llaw drom a gwaedlyd ar unrhyw arwyddion o wrthryfel ymhlith penboethiaid cenedlaethol, yn cyrraedd yr amcan, diau y llwyddasai Herod. Ond yn yr ystyr hon bu ei deyrnasiad yn fethiant. Os yr un, cynhyddai y teimlad cenedlaethol yn ystod ei deyrnasiad; ac nid oedd hynny yn annaturiol, gan yddo, pe deallasai yn iawn, wneud un o'r pethau mwyaf effeithiol tuag at ei gadw yn fyw a'i gryfhau, sef adeiladu teml ardderchog yn Jerusalem. Tybiasai Rhufain yn ddiau y gallasai foddio rhagfarnau yr Iddewon, megis y gwnaethai eiddo y Groegiaid mewn gwledydd eraill, trwy rododi saig iddynt i'w cadw yn ddistaw a diddig o dan ei llywodraeth. Ond pan y daeth gallu Rhufain i wrthdarawiad ag Iddewiaeth nid oedd y naill yn deall y llall: ar y naill law, yr oedd gallu milwrol Rhufain ymhell uwchlaw amgyffred y blaid genedlaethol yn Palestina, ac ar y llaw arall, yr ydoedd yr ysbryd cenedlaethol a lywodraethai yr Iddew tu hwnt i amgyffrediad Ymerawdwr Rhufain.

Ym Mhalestina yr oedd y wisg oddiallan yn arw a chyntefig, megis eiddo y proffwyd Hebreig, ond yr oedd y galon ar dân o sêl dros ddeddfau a barnedig-aethau y Jehofah. Oedd, yr oedd gan yr Iddew "sêl Duw, eithr nid ar ol gwybodaeth" (Rhuf. x. 2). Gwahanol i hyn ydoedd diwylliant y Groegiaid; tra yr oedd yr ymddangosiad allanol yn rhwysgfawr, ac ymhlith y dosbarthiadau uchaf, yn gaboledig a choeth; yr ydoedd yr ysbryd arwrol wedi colli ei rym a'i danbeidrwydd. Felly yr hyn fu yn llwyddiannus ymhlith y Groegiaid ym Macedonia, Asia Leiaf, Cilicia a Syria, a drodd allan yn fethiant ym Mhalestina ymhlith y genedl ryfedd hon. Yr adeg y daeth Saul i Ysgol Gamaliel, yr oedd Herod Fawr wedi marw ac Archelaus wedi ei alltudio i Vienna; a Judea, Samaria, ynghyd ag Idumea, wedi eu hychwanegu at Syria yn un dalaeth Rufeinig, prif ddinas yr hon ydoedd Cesarea, lle y preswyliai y llywodraethwr. Yr oedd hyn tua'r un adeg, os ydym yn deall yn iawn, ag y daeth y bachgen Iesu gyda'i rieni i Jerusalem pan yn 12eg oed, pryd y trallodwyd ei

rieni mor fawr pan y deallasant nad ydoedd yn y fintai wrth ddychwelyd o'r wyl, ac y cawsent ef, er eu mawr syndod, yn y Deml "yn eistedd y'nghanol y doctoriaid, yn gwrandaw arnynt, ac yn eu holi hwynt" (Luc ii. 46). Cyd-ddigwyddiad rhyfedd yn wir fuasai i Saul a'i Feistr Mawr ddyfod i gyfarfyddiad mor agos yn Jerusalem, heb i'r disgybl wybod dim am ei Athraw dyfodol, nac yntau, mewn ystyr ddynol, wybod dim am un o'i Apostolion pennaf. Ac eto nid yw y peth yn amhosibl, nac yn wir yn annhebygol. Y tebygolrwydd yw nad adnabu Saul yr Iesu "yn ol y cnawd," yn yr ystyr o'i weled yn y corph cyn ei farwolaeth, onide y mae yn debyg y dygasai hynny i'r golwg yn rhai o'i Epistolau i amddiffyn ei Apostoliaeth. Pa hyd y bu yn yr ysgol yn Jerusalem ni wyddis; ei fod wedi aros yno hyd yr adeg yr ymddengys ynglyn a llabyddiad Stephan sydd annhebygol. Buasai hynny yn cynnwys o saith i ddeng mlynedd o amser; a buasai bron yn amhosibl iddo fod yno yr holl amser heb weled yr Iesu. Y tebygolrwydd yw, gan hynny, iddo fyned yn ol i Tarsus, ar ol o ddwy i dair blynedd o astudiaeth yn Jerusalem; ac yno ddysgu ei grefft fel gwneuthurwr pebyll. Nid yw y ffaith ei fod wedi dysgu crefft yn milwrio yn erbyn y syniad fod eu deulu mewn sefyllfa barchus mewn cymdeithas; oblegid yr ydoedd yn arferiad ymhlith yr Iddewon i bob bachgen ddysgu crefft. Yr hyn a orchymynir i dad tuag ei fab yn ol y Talmud, ydyw, "ei enwaedu; ei ddysgu yn y gyfraith, a dysgu crefft iddo." "Y mae y neb na ddysg i'w fab grefft fel pe dysgai ef i ladrata," meddai Rabbi Juda. A Rabban Gamaliel a ddywed, "Yr hwn a fedd grefft yn ei law, i ba beth y cyffelybaf ef? tebyg yw i winllan gauedig."* A phan y daeth y pwnc i sylw rhieni Saul nid oedd dim yn fwy naturiol nag iddynt ddewis y grefft ennillfawr o wneud pebyll, gorchudd y rhai a wneid o flew geifr eu bro hwy eu hunain, yr hwn, oddiwrth enw y dalaeth, a elwid yn cilicium.

* "The Life and Epistles of St. Paul", by Conybeare and Howson. Vol. i. p. 46.

Pa bryd y dychwelodd Saul i Jerusalem, ni wyddis; ond naturiol yw dyfalu fod bachgen a arddangosai y fath fywiogrwydd ysbryd, y fath nerth meddyliol, y fath allu dadleuol, a chyda'r oll, y fath sêl genedlaethol, a Saul o Tarsus, wedi tynnu sylw cyffredinol ei gydefrydwyr yn Jerusalem; a'i fod wedi ei farcio allan gan ei athraw fel un a dyfodol disglair iddo. Yr oedd y gwaed cenedlaethol wedi ei gynhyrfu yn Judea, yn un peth drwy y cyfnewidiadau a gymerasant le yn y llywodraeth;* a thrachefn trwy y proffwyd newydd hynod a gyfodasai yn Galilea, yr hwn a elwid Iesu o Nazareth. Yn y cynhyrfiadau hyn nid oedd bosibl atal gwr ieuanc o ynni a brwdfrydedd Saul, rhag cymeryd rhan flaenllaw yn y gweithrediadau.

*Yn adeg y cyfnewidiad y cyfeirir ato, bu brwydrau gwaedlyd rhwng yr Iddewon â'r Rhufeiniaid o dan Varus, Llywodraethwr Syria, a chroeshoeliwyd cynifer a 2,000 o Iddewon. "The Life and Epistles," &c., by Conybeare and Howson., Vol. i. p. 53.

PENNOD II.

Dechreuad Cristionogaeth; Saul yn erlid yr Eglwys; ei droedigaeth. (30—33 O.C.).

Y MAE dechreuad Cristionogaeth, mewn ystyr fewnol, i'w gael yn nirnadaeth disgyblion Iesu o Nazareth, mai Efe mewn gwirionedd ydoedd y Gwir Fessiah. Tra yr oedd y ddirnadaeth hon yn addfedu yn raddol ym meddyliau y disgyblion, yr adeg y daeth i'r golwg, mewn ystyr hanesiol, pryd y gellid croniclo y ffaith fel cyfnod pwysig yn natblygiad y datguddiad dwyfol, ydoedd ar ddydd mawr y Pentecost.* O'r Pasc diweddfaf ym mywyd daearol yr Iesu, i'r Pentecost, mewn ystyr ysbrydol yr ydoedd disgyblion yr Iesu yn yr esgoreddfa; a gyda llawer o briodoldeb y gellir galw y Pentecost hwn yn ddydd genedigaeth yr Eglwys. Nid ein hamcan yw ysgrifennu hanes y cyfnod rhyfedd hwn, ond yn unig mor bell ag y mae hynny yn angenrheidiol i egluro hyd eithaf ein gallu, y lle a osodwyd gan Dduw i Saul o Tarsus i'w lanw yn sylfaenid yr Eglwys a datblygiad y gwirionedd.

Yn Sylfaeniad yr Eglwys, mewn ystyr hanesiol, fel cymdeithas yn gynnwysedig o ddisgyblion Crist, rhoddir y lle cyntaf i'r Apostol Petr. Efe, er ei holl golliadau, a dderbynniasai y fflachiadau cryfaf o ogoniant ei Arglwydd pan yma yn y cnawd; ac mewn canlyniad i'w gyffes ardderchog, derbyniodd gan ei Athraw ddatguddiad, mewn iaith ffigyrol, o'r awdurdod a dderbynniai ef a'i gyd-apostolion, mewn canlyniad i dywalltiad yr Ysbryd Glân. Ar wahan oddiwrth ddatguddiad ac ysbrydoliaeth, cawn gulni Iddewiaeth mewn ffurf o Phariseaeth yn milwrio yn erbyn ysbryd rhyddid ac eangrwydd yr hwn ydoedd yn gweithio o dan ddylanwad athroniaeth Groeg, yn arbennig ymhlith yr Iddewon

* Am ordeiniad yr Wyl gwel Ex. xxiii. 16; Lev. xxiii. 15—22; Num. xxviii. 26—31; Deut. xvi. 9—12.

yn Alexandria o dan arweiniad yr Iddew Philo. Ond er mor gryf ydoedd y dylanwad hwn, profodd yn hollol annigonol i dorri trwy wrthglawdd Iddewiaeth; a daeth defodaeth yn ei thro, yr hon ydoedd yn wreiddiol o ordeiniad dwyfol, yn brif rwystr i'r meddwl dynol gael gafael ar Dduw. O bosibl fod y ddau ddylanwad yma wedi bod yn ymladd am oruchafiaeth yn ffurfiad cymeriad Saul. Gwyddom oddiwrth ei ysgrifteniadau y rhaid ei fod wedi derbyn argraffiadau oddiwrth rai ffurfiau ar athroniaeth y byd Paganaid, naill ai yn uniongyrchol neu yn anuniongyrchol,* megis y canfyddir yn ei araeth yn Athen a mannau eraill (Act. xvii. 16—34. Gwyddis fod ei athraw Gamaliel yn naturiol o feddwl eang a rhyddfrydig,† heb fod mor danbaid a'i ysgolor Saul o Tarsus; eto iddo ef y tadogir y weddi greulonaf o'r oll yn erbyn hereticiaid yn gyffredinol, ac yn erbyn Cristionogion yn neilltuol. Y weddi hon yw y 12fed o'r hyn a elwir yn Shemonch Esrch, neu bedwar-ar-bymtheg o weddiau yr Iddewon y rhai a arferid yn y Synagogau.‡ Ond nid oddiwrth y Phariseaid y daeth y gwrthwynebiad cyntaf i Gristionogaeth, eithr oddiwrth y Saduceaid, y sect yr ydoedd Annas a Caiaphas yn perthyn iddi, y rhai a draddodasant yr Iesu i'w groeshoelio. Yr ydoedd i Petr, a'r Apostolion eraill, gan hynny, gyhoeddi Hwn yn Iachawdwr i'r byd, a'i fod wedi cyfodi oddiwrth y meirw, yn dramgwydd deublyg. Gwnai eu cydwytodau euog yn fflam oherwydd y croeshoeliad; a'u credo, neu eu gwadiad o'r adgyfodiad, yn ddirym, oherwydd adgyfodiad yr Arglwydd Iesu. Ond daeth erledigaeth y Saduceaid hyn, yr anffyddwyr Iddewig, i mewn yn hollol naturiol i linell datguddiad, yr hon y dymunem i'r darllenrydd ei dilyn. Yn ol y llinell hon,

* Gwel, Lightfoot, "St. Paul and Seneca," p. 304; Wisd. xi. 23, xiii. 1—10.

† Pan yn cymeryd baddon mewn ystafell lle yr oedd delw un o'r duwiau, dywedai nad oedd y Baddon er mwyn y ddelw, ond y ddelw er mwyn y Baddon. Thoh. p. 17.

‡ Gwel, "Horne's "Introduction to the Holy Scriptures," vol. iii., pp. 260, 261.

y cam cyntaf yn natblygiad y gwirionedd o dan oruchwyliaeth yr Ysbryd Glân ydoedd sefydlu duwdod Person yr Arglwydd Iesu ym meddyliau yr Apostolion. Nid oedd dim yn fwy tebyg fel moddion allanol, yn cydweithredu a dylanwad mewnol yr Ysbryd, na'r ymosodiad hwn o eiddo yr Archoffeiriaid a henuriaid y bobl, i gadarnhau meddyliau yr Apostolion yn y gwirionedd mawr hwn. A gwelir pa mor effeithiol y llwyddodd yr oruchwyliaeth; oblegid er eu carcharu a'u bygwth, myned ymlaen a wnaent hwy i dystiolaethu yr hyn a welsent ac a glywsent, gan ddywedyd, "Ai cyfiawn yw ger bron Duw, wrandaw arnoch chwi, yn hytrach nag ar Dduw, bernwch chwi" (Act. iv. 19). Effeithiai yr ymosodiadau hyn i'w dwyn yn nes at Dduw ac at eu gilydd. Pan weddient siglai y lle yr ymgynullent ynddo, a llenwid hwy o'r Ysbryd Glân (Act. iv. 21). Effaith hyn drachefn ydoedd iddynt gael eu meddiannu ag Ysbryd Crist, fel nad edrychai neb o'r rhai a gredasent, y rhai bellach ydoedd ynghylch pum' mil, ar yr eiddynt eu hunain, "eithr pob un ar yr eiddo eraill hefyd" (Phil. ii. 4). Cyfrifid hwy bellach yn sect newydd yn Jerusalem, ac aent allan i bregethu trwy Judea a Samaria yn ol gorchymyn eu Harglwydd. Ond yn raddol daeth y Phariseaid i ymuno a'r Saduceaid, megis y gwnaethent yn flaenorol yn amgylchiad Crist, i erlid ei ddisgyblion. Dylid sylwi mai nid rhywbeth damweiniol ydoedd hyn, ond dilyna yn naturiol gwrs datblygiad y gwirionedd. Y cam cyntaf, fel y sylwyd, ydoedd llwyr argyhoeddi yr Apostolion, a'r disgyblion oll, fod Iesu o Nazareth yn wir Fab Duw. Tarddai hyn, i feddyliau yr Apostolion, o ffaith yr adgyfodiad; nid am nad oeddynt yn credu y gallasai Duw adgyfodi dyn o feirw, ond am eu bod yn argyhoeddedig fod gweithredoedd a dysgeidiaeth Iesu o Nazareth, yng ngoleuni yr adgyfodiad, yn ei wneuthur yn fwy na dyn, yn wir Fab Duw. Am hynny y dywedai Petr wrth yr Iddewon, "Duw wedi cyfodi ei Fab Iesu, a'i hanfonodd ef i chwi yn gyntaf, gan eich bendithio chwi, trwy droi bob un o honoch ymaith oddiwrth eich drygioni" (Act. iii. 26). Nid oedd Per-

son, dysgeidiaeth a gweithredoedd yr Iesu wedi bod yn effeithiol i ddwyn y disgyblion i sylweddoli ei fod Ef yn wir Fab Duw tra yr oedd eto gyda hwy yn y cnawd; ac oni buasai iddo adgyfodi buasai hynny o ffydd oedd ganddynt yn flaenorol yn aros yn farw. Ond gyda ei adgyfodiad a thywalltiad yr Ysbryd Glân, adgyfodwyd ffydd y disgyblion o fedd anghrediniaeth ac anobaith i fywyd a nerth annherfynol. Ond wedi unwaith sefydlu y gwirionedd fod y Person a groeshoeliwyd yn Fab Duw, taflai y gwirionedd hwn ddylif o oleuni ar ei farwolaeth. Yr anhawster yn awr, yn yr argyfwng hwn, ydoedd cael meddwl dynol digon cryf i dderbyn y goleuni a'i gadw yn sefydlog yn y meddwl er mwyn iddo gael chwareu teg i ddangos gwirioneddau mawrion eraill. Hyn ydoedd diffyg Petr er ei holl ragoriaethau; nid ydoedd eto yn ddigon sefydlog; a dioddefai oddiwrth ddiffyg diwylliant ym moreu ei oes. Gyda'r parch dyfnaf dymunem ddweyd nad yw yr Ysbryd Glân yn gwneud i fyny am y diffyg hwn ym meddyliau dynion. Cafodd Petr aml i fflachiad cryf ar Berson yr Iesu, ac esgynasai yn uchel i ael bryn yr Adgyfodiad; eto oherwydd diffyg sefydlogrwydd a diwylliant, ni feddai welediad clir hyd yma ar y gwirioneddau ydoedd yn ymddangos, megis ar y gorwel yng ngoleuni dwyfoldeb Person yr Iesu, yr hwn a groeshoeliwyd, yr "Hwn a ddyrchafodd Duw a'i ddeheulaw, yn Dywysog ac yn Iachawdwr, i roddi edifeirwch i Israel a maddeuant pechodau" (Act. v. 31). Mor bell a hyn ymddangosai yn lled glir; ond wedi unwaith fyned y tuhwnt i derfynau Israel, nid oedd eto weledigaeth eglur. Ac er gweledigaeth hynod y "llenllian," nid ydoedd y gwirionedd mawr o iachawdwr-iaeth gyffredinol ar wahan i gyfundrefn Iddewiaeth, wedi ei sefydlu ym meddwl yr Apostol Petr yr adeg foreu hon. Ond, fel y sylwyd, yr oedd Doethineb ddwyfol eisoes wedi marcio un i fod yn gyfrwng arbennig i ddwyn y gwirionedd hwn ger bron y byd, a hwnnw ydoedd Saul o Tarsus. Ond fel yr ydoedd i'r Arglwydd Iesu ei Ragredegydd i baratoi y ffordd o'i flaen, felly hefyd y bu i Apostol mawr y Cenhedloedd

ei Ragredegydd ym mherson Stephan y merthyr cyn-
 taf. Yr ydoedd Stephan yn ddiau yn gymeriad ang-
 hyffredin; creodd gyfnod newydd yn hanes yr Eglwys.
 Ergelyniaeth swyddogion y Deml, yn Saduceaid a Phar-
 iseaid, ymddengys fod yr Apostolion yn llwyddo mewn
 nerth a hyfder, nes ennill disgyblion lawer i'r Iesu yn
 Jerusalem, a chyfansoddent, yng ngolwg y trigolion,
 Synagog newydd, y rhai o ran athrawiaeth a elwid
 "y ffordd yma," neu "y ffordd hon;" ac o ran gwrth-
 rych eu credo, "yr enw," neu "yr enw yma," neu
 "yr enw hwn." Eu perygl, o bosibl yr adeg hon,
 ydoedd ymsefydlu yn fath o gymdeithas ar eu pennau
 eu hunain, fel un o'r synagogau eraill ydoedd eisoes yn
 Jerusalem, megis y cyfeirir gan awdwr Llyfr yr Actau
 (pen. vi. 9); ond yn unig eu bod hwy, o dan ddylanwad
 brwdfrydedd argyhoeddiad a chariad Crist, heb gyfrif
 dim yn eiddo iddynt eu hunain, eithr yr oedd y rhai a
 gredent oll yn yr un man, "a phob peth ganddynt yn
 gyffredin" (Act. ii. 44). Dangosodd Pen Mawr yr
 Eglwys nad ydoedd hon i fod yn ffurf barhaol ar ei Eg-
 lwys, onide ni buasai yn cario allan yn ffyddlawn y
 gorchymyn a roddasai Efe i'w Apostolion i fyned allan
 i'r holl fyd a phregethu yr efengyl i bob creadur. I
 ddwyn yr amcan hwn oddiamgylch y goruwchreol-
 odd Efe y drwg a darddodd oddifewn yn gystal a'r er-
 ledigaeth a gyfododd oddiallan, i wasgaru y disgyblion
 o Jerusalem i wahanol barthau o'r wlad. Y drwg
 oddifewn ydoedd grwgnach y Groegiaid, neu yn hytrach
 yr Iddewon Groegaidd* yn erbyn yr Hebreaid am ddir-
 mygu eu gwagedd gweddwon hwy yn y weinidog-
 aeth feunyddiol" (Act. vi. 1), yr hyn a fu yn achlysur
 i'r Apostolion benderfynu dewis "Seithwyr da eu gair
 yn llawn o'r Ysbryd Glân a doethineb," i'w gosod ar
 hyn o orchwyl. Yr hyn hefyd, o bosibl, a fu yn ach-
 lysur i ddwyn Stephan a Philip allan fel efengylwyr; y
 rhai a dyfasant allan trwy eu swydd fel gwasanaethwyr
 byrddau, ac a ddaethant yn efengylwyr nerthol ac

* Gwel, Alford, ad loc. Helenistiaid y gelwid yr holl
 Iddewon ydoedd yn siarad yr iaith Roeg fel eu hiaith gyffredin,
 i'w gwahaniaethu oddiwrth yr Heleniaid (Hellenes).

effeithiol. O'r ddau efenglydd hyn, Stephan yn ddiau ydoedd y mwyaf. Oni buasai am ei bersonoliaeth gref, ei amgyffrediad treiddgar o ganlyniadau y gyffes Gristionogol, sef fod Iesu o Nazareth yn Fab Duw, y rhyfeddodau a'r gwyrthiau a gyflawnai, fel cred-lythyrau i'w weinidogaeth, a'r weinidogaeth honno yn bygwth dymchwelyd Iddewiaeth fel cyfundrefn ddefodol a chysgodol; oni buasai am y pethau hyn, arosasai dilynwyr yr Arglwydd Iesu, i bob golwg dynol, am dymor beth bynnag, o fewn terfynau y genedl Iddewig, gan wneuthur Jerusalem yn brif ganolbwynt eu gweithrediadau.

Yr oedd cyngor a chynllun Duw yn wahanol; er y graddau o heddwch a gaed trwy gyngor doeth Gamaliel (Act. v. 38, 39), a bod tyrfa fawr o'r offeiriaid wedi ufuddhau i'r ffydd (Act. vi. 7), a rhifedi y disgyblion yn Jerusalem wedi amlhau yn ddirfawr, eto cymaint ydoedd effaith gweinidogaeth Stephan, fel y cyfododd erledigaeth dra ffyrnig o gyfeiriad lled annisgwyladwy, sef oddiwrth Iddewon Groegaidd neu Helenistiaid. At y rhai hyn y cyfeirir yn Act. vi. 9, pan y dywedir, "Yna y cyfododd rhai o'r Synagog a elwir y Libertiniaid, a'r Cyreniaid, a'r Alexandriaid, a'r rhai o Cilicia a rhai o Asia gan ymddadleu â Stephan."* Naturiol iawn yw tybio fod y gwr ieuanc tanbaid o Tarsus ymhlith y rhai o Cilicia yn ymddadleu â Stephan gyda holl aiddgarwch ei natur. Ffaith ddiddorlawn yw yr ymddengys pobl wasgaredig o'u gwlad enedigol, "pan yn dyfod i gyffyrddiad â symudiadau pwysig yn hanes eu cenedl yn fwy selog a gwladgarol na'r hen frodorion na symudasant o'u plwyfi. Ceir esiampl o hyn yn y Gwyddelod Americanaidd, ac eraill, ynglyn a chynhyrfiadau mawrion yng ngwlad eu genedigaeth. Felly yr ymddengys yr Iddewon Groegaidd hyn yn fwy eu sel nag Iddewon Jerusalem a Judea; eto yn gymaint a'u bod wedi derbyn math o ddiwylliant eangach na

* Tybir y cynnwysa y rhai hyn amryw Synagogau, o gynulleidfaoedd, neu adeiladau, neu bob un o'r ddau. Gwel, Con. and Howson. Vol. i., pp. 65, 66, Alford ad loc.

thrigolion Jerusalem, mae ynddynt bosiblwrwydd pethau gwell. Ond tra yn aros yn y tywyllwch, erlidient gyda ffyrnigrwydd mawr pwy bynnag a feiddiai ymosod ar rai o sefydliadau cysegredig eu cenedl, yn arbennig os ceid fod y cyfryw un, fel Stephan, yn un ohonynt hwy eu hunain. Yn y cwmni hwn, yn y cymeriad o erlidiwr, y cawn Saul yn bresennol, yn ddyn ieuanc, yn dechreu ymagor, a dau fyd o'i flaen, y naill, Iddewiaeth, yn weddillion mawredd, fel mynydd ar y gorwel yn dal ychydig o belydrau machludiad haul; tra y mae y llall, Cristionogaeth, fel bryn eitha'r dwyrain, wedi ei goroni â pherlau goreu y wawr. Y mae yn argyfwng pwysig yn ei fywyd. Iddewiaeth hyd yma lywodraetha ei ysbryd, sugna dân eiddigedd dros Dduw a'i ddeddf o fewn ei enaid mawr; a gwelir arwyddion cynnwrf blin yn ymweithio yn ei fynwes, fel llosg-fynydd ar ymdorri gan fwrw allan fwg a than. Yn y cyflwr hwn y gwelir Saul pan yr ymddengys ei enw gyn-taf mewn hanesiaeth gysegredig, ymhlith gelynyon Stephan, y rhai a fynent ei ladd er gweled "ei wyneb fel wyneb angel" (Act. vi. 15), ac er ei fod "yn gyflawn o'r Ysbryd Glân;" eto am iddo ddywedyd ei fod yn gweled "y nefoedd yn agored a Mab y dyn yn eistedd ar ddeheulaw Duw" (neu yn hytrach yn sefyll ar ddeheulaw Duw), hwy "a'i bwriasant allan o'r ddinas, ac a'i llabyddiasant: a'r tystion a ddodasant eu dillad wrth draed dyn ieuanc a elwid Saul" (Act. vii. 56 a 58). A myn yr hanesydd cysegredig i ni ddeall mai nid edrychodd goddefol ydoedd, a llawer llai mai gwas gorfodol i lofruddion Stephan ydoedd; na, meddai, "A Saul oedd yn cytuno i'w ladd ef"* (Act. viii. 1). Er mor ddu yw yr awyrgylch o amgylch marwolaeth Stephan, nid yw duwch uffern ond gwasanaethu i ddwyn allan i fwy o eglurder ddisgleirdeb gogoniant adlewyrchiad gweddi yr Iesu dros ei lofruddion yng ngweddi Stephan y merthyr dros yr eiddo yntau; a

* Nid oes yn y gair hwn gyfeiriad at rod-di pleidlais mewn cyngor; ei ystyr yw cymeradwyo, neu feddwl yn dda o unrhyw beth. Nid oes rhith cyfraith yn perthyn i'r gweithrediau hyn.

phrin y mae yn ormod dywedyd yng ngeiriau Awstin, “Ni buasai Paul yn meddiant yr Eglwys, oni buasai am weddi Stephan.” Mor fuan y cafodd yr Iesu weled ei ddelfw ei hun yng ngweddi Stephan ei ferthyr ffyddlon! Gallwn fod yn sicr na chollodd hyn ei effaith ar feddwl a chalon y gwr ieuanc a gadwai ddillad ei lofruddion. Nid gweithrediad adlewyrchiad ar yr ym-enydd yn unig a ganfyddir yn nelw pregeth Stephan ar eiddo Paul yn Antiochia yn Pisidia; eithr adlewyrchiad o argraff ddyfnach ar ei galon a dderbyniwyd y pryd hynny mewn ffurf o is-ymwybyddiaeth o ryw frwydr ofnadwy oddifewn; ac a ddaeth yn ddiweddarach i ffurf addfetach i gymeryd rhan weithredol yn chwyldroad mawr ei fywyd.* Gwnai y frwydr fewnol hon ef yn fwy o erlidiwr nag erioed; am hynny y disgrifir ef gan Luc “yn chwythu bygythion a chelanedd yn erbyn disgyblion yr Arglwydd” (Act. ix. 1). Yn wahanol i adeg croeshoeliad yr Iesu, ni cheir neb yn bresennol yn cynrychioli awdurdod Rhufain; ac yn absenoldeb unrhyw dystiolaeth ar y mater y mae yn amhosibl penderfynu yr achos o hynny; hwyrach nad oedd y llywodraethwr yn y ddinas ar y pryd, neu nad ydoedd, megis Galio yn Corinth “yn gofalu am ddim o’r pethau hynny” (Act. xviii. 17), gan adael i’r Iddewon gweryla a fynont, hyd at dywallt gwaed, yn eu plith eu hunain; ond iddynt beidio ymyrryd â llywodraeth Rhufain. Y cyfryw ydoedd agwedd llawer o’r llywodraethwyr hyn tuag at yr Iddewon a’u cwerylon ynghylch eu crefydd. Am hynny, y mae Saul yr erlidiwr yn myned, nid at y llywodraethwr Rhufeinig, eithr at yr awdurdodau Iddewig, i geisio llythyr-au at y Synagogau yn Damascus ar ol bod wrthi “yn anrheithio yr eglwys yn Jerusalem,” gan fyned i mewn i bob ty, a llusgo allan wyr a gwragedd,” a’u rhoddi yng ngharchar (Act. viii. 3 a ix. 1, 2). Y mae yn awr

* Canfyddir tebygrwydd rhwng Act. vii. 5—8, a Rhuf. iv. 10—19; eto, Act. vii. 60, a 2 Tim. iv. 16. Gwelir yr un adlewyrchiad i raddau yn yr Epistol at yr Hebreaid, a ysgrifennwyd, os nad gan Paul, eto gan ddisgybl iddo, pan y cyfeiria at yr Iesu yn dioddef y tuallan i’r porth, Heb. xiii. 12, 13.

yn myned i Damascus, prif ddinas Syria, yr hon hefyd yw dinas hynaf y byd, a'i fynwes yn chwyddo gan gyn-ddaredd, mewn llawn fwriad, i ddilyn ymlaen yr un gwaith ag a ddechreuasai yn Jerusalem. Cofir fod yr olwg yma ar y gwr ieuanc yn cyd-daro yn hollol â'r syniad ei fod o deulu uchel a pharchus, heblaw ei fod hefyd yn meddu ar alluoedd uwchraddol, onide ni buasai y swyddogion yn Jerusalem yn rhoddi y fath sylw iddo ac ymddiried ynddo; er o bosibl nad ydoedd yn aelod o'r Sanhedrin,* oblegid i hynny buasai yn rhaid iddo fod wedi priodi a meddu plant, gan fod hynny yn un o'r cymhwysderau angenrheidiol er mwyn meddu cydymdeimlad â'r carcharor. Ond yn amgylchiad Stephan, a'r erledigaethau dilynol, dylid edrych arnynt yn fwy o ffrwyth nwyd ddialeddol na phwyll a chyfraith. Eto dengys y ffaith ei fod yn cael y fath awdurdod oddiwrth swyddogion y Deml i rwymo a charcharu disgyblion yr Iesu, gan deithio tua Damascus gyda gweision i'w gynorthwyo, ac i weini arno yn y gorchwyl hwn, ei fod wedi ennill sefyllfa dra anrhyddedus, o'u safle hwy, ymhlith ei genedl yn Jerusalem. Nid yn ysgol Iddewiaeth lygredig yr oes, modd bynnag, yr oedd y gwr ieuanc yma i ennill anrhyddedd, eithr yn athrofa yr Iesu, yr hwn yn awr a erlidiai yn ei ddeiliaid a'i ddilynwyr, gyda'r fath ffyrnigrwydd; eto cofier, gyda pherffaith onestrwydd, gan lwyr gredu ei fod " yn gwneud gwasanaeth i Dduw." Yn nhroedigaeth Saul o Tarsus troir cleddyf y gelyn yn bladur y llafurwr i fedi cynhauaf mawr Gwardedwr dynolryw : ond ni wneir hyn heb i'r cleddyf gael ei doddi a'i lunio " yn nhân y toddydd." Yn bresennol rhaid i ni alw sylw y darllenydd at yr oruchwyliath hon yn hanes Saul, pan y gwelir ef yn myned drwy y ffwrnes i ddwyn oddiamgylch y trawsffusiad rhyfedd a nodwyd uchod. Pa ffordd yr aeth ef a'i gymdeithion o Jerusalem i Damascus, ni wyddis. O bosibl fod dwy neu dair o ffyrdd yn agored iddo fyned. Yr oedd y pellter

* Eto dywed ef ei hun ei fod yn rhoddi barn (neu bleidlais) yn erbyn y rhai a gondemnid i farw (Act. xxvi. 10, gwel Cyf. Diw.).

tua 136 milltir i'r gogledd o Jerusalem. Gallasai fyned ar hyd yr hen ffordd arferol o'r Aifft i Syria, trwy Gaza a Ramleh, ac yna i'r dwyrain rhwng Samaria a Galilea, gan fyned i lawr heibio godre yr hen Tabor at fôr Tiberias, a chroesi'r Iorddonen ychydig i'r gogledd, wrth yr hyn a elwir yn Bont Jacob, ac yna trwy wlad lled anial, nes cyrraedd cyffiniau y ddinas henafol. Mwy tebygol, hwyrach ydoedd iddo fyned trwy Neapolis (yr hen Shechem) yna dros yr Iorddonen ychydig i'r de i fôr Tiberias yn agos i Scythopolis, lle yn arferai y pererinion groesi o Galilea i osgoi Samaria; yna trwy Gadara i Damascus. Pa ffordd bynnag yr aeth, cyn cyrraedd y ddinas ar hanner dydd, ar ganol y ffordd anial, "yn ddisymwth llewyrchodd o'i amgylch oleuni o'r nef, ac efe a syrthiodd ar y ddaear, ac a glybu lais yn dywedyd wrtho, Saul, Saul, paham yr wyt yn fy erlid i? Yntau a ddywedodd, Pwy wyt ti, Arglwydd? A'r Arglwydd a ddywedodd, Myfi yw Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid : caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau" (Act. ix. 3, 4, 5). Ceir tri adroddiad o'r amgylchiad rhyfedd hwn; un gan Luc, yr hwn a ddyfynwyd uchod, a dau gan Paul ei hun (Act. xxii. 6—16; a xxvi. 12—18), y rhai, tra yn unol gyda golwg ar y prif ffeithiau, a amrywiant am y manylion; yr hyn, fel yn amgylchiad yr efengylwyr gyda hanes yr Iesu, sydd yn un o'r profion cadarnaf o'i ddilysrwydd. Ac nid yw y lle mawr a roddir i hanes troedigaeth Saul o Tarsus yn yr Ysgrhythyr, yn sicr heb ei ystyr. Medda bwysigrwydd nid yn unig fel trobwynt gyrfa ddaearol yr Apostol, eithr hefyd yn ei berthynas a hanes yr Eglwys Gristionogol. Megis yr oedd dyfodiad ein Harglwydd i'r byd, ynghyda'i fywyd a'i farwolaeth a'i esgyniad i'r nef, y ffaith fwyaf yn hanes y ddaear, felly hefyd y mae troedigaeth Saul o Tarsus, o fod yn erlidiwr ffyrnig, i fod yn Apostol mawr y Cenhedloedd, y ffaith fwyaf yn hanes yr Eglwys.

PENNOD III.

Troedigaeth Saul (parhad); ei arhosiad yn Damascus ac Arabia; ei ymweliad cyntaf â Jerusalem a Tarsus ar ol ei droedigaeth. (33—43 O.C.).

UN amcan arbennig wrth ysgrifennu y gyfrol hon fydd ceisio dangos i'r darllenydd bwysigrwydd y ffaith y cyfeiriwyd ati yn niwedd y bennod flaenorol, sef troedigaeth Saul o Tarsus. Ond cyn myned ymlaen gyda hanes y dyn rhyfeddol hwn ar ol ei droedigaeth, dylid sylwi efallai ar rai o'r elfennau a gydweithredent yn rhagluniaeth Duw i ddwyn oddiamgylch y cyfnewidiad mawr hwn. Fel ffaith, saif troedigaeth Saul allan mewn amlygrwydd rhyfeddol, yn ymddangos yn ffurfafen hanesiaeth gyda sydynrwydd mawr. Daeth i'r llecyn hwn gerllaw Damascus yn erlidiwr ffyrnig; aeth ymaith yn ddisgybl a gwas gostyngedig i'r Gwr a erlidiai. Yr oedd ei fywyd hyd yma fel afon yn rhedeg yn chwyrn ar hyd sianel gul Iddewiaeth; ond yma cymer ei chwymp, fel rhaiadr ardderchog, dros glogwyn Adgyfodiad yr Iesu, gan lifeirio mewn edifeirwech pur, a newid ei chwrs bellach, a lledu dros wrth-gloddiau Iddewiaeth, i gario goludoedd gras y nefoedd i'r byd mawr cenhedlig. Ond er nid yn unig cydnabod, eithr tystiolaethu yn ddiamwys, fod troedigaeth Saul yn un o wyrthiau rhyfeddaf gras, eto nid anghyson â hynny ydyw fod Duw yn ei Ragluniaeth yn cydweithio â goruchwyliaeth gras i ddwyn hyn oddiamgylch. Medda pob ffaith ei hamodau arbennig,—ffrwydriad y mynydd tanllyd. Ymddangosiad y seren ar ol teithio miliynau o filldiroedd yn yr eangder, mewn un eiliad yn dyfod i gylch gwelediad y ddaear hon. Felly troedigaeth Saul o Tarsus. Y mae iddo yn ddiau elfennau naturiol yn ogystal a goruwchnaturiol, y rhai a weithredent i'w ddwyn oddiamgylch. Ni chawn yma, modd bynnag, ond yn unig crybwyll rhai ohonynt.

(a) Gall fod elfen anianyddol yn dyfod i fewn i'r amgylchiad, megis meithter y daith, sychter yr anialdir y teithient ar hyd-ddo, tanbeidrwydd gwres yr haul naturiol yn cyd-fyned ag ymddangosiad gwrthrychol yr Iesu yn ei ogoniant; goleuni yr Hwn ydoedd yn fwy "na disgleirdeb yr haul yn disgleirio o'i amgylch" (Act. xxvi. 13), ynghydag ymdeimlad byw y dyn hwn bob amser o'i amgylchoedd. (Gwel 2 Cor. xi. 21—33; Gal. vi. 17; Eph. vi. 20; 2 Tim. i. 15 a iv. 9—13).

(b) Y nesaf yw yr elfen Hanner-Helenaidd, neu Roegaidd. Wrth gyffwrdd y mater yma dylid sylwi ar ddau beth, sef yn gyntaf, absenoldeb profion uniongyrchol yn dangos i ba raddau yr oedd Saul yn gydnabyddus â llenyddiaeth Helenaidd yn ogystal a Hanner-Helenaidd; ac yn nesaf dylid ceisio dangos pa fodd y dylanwadai y cyfryw gydnabyddiaeth, os yn bodoli, yn nygiad oddiamgylch y fath chwyldroad ag a gynwysid yn ei droedigaeth. Tra yn cydnabod prinder unrhyw brofion uniongyrchol fod Saul yn gydnabyddus â llenyddiaeth y Groegiaid, amlwg yw fod ei feddwl wedi ei drwytho i raddau pur helaeth gan gynhyrchion ysgrifenyddwyr Hanner-Helenaidd, megis Philo ac awdwr Doethineb Solomon. Y tebygolrwydd yw iddo efrydu gweithiau y rhai hyn o dan ei athraw Gamaliel yn Jerusalem. Yr ydoedd Philo, fel y gwyddis, yn edmygydd mawr o Plato; a'i ymgais arbennig ef ydoedd cyfuno Plato a Moses, gan ddangos y dylid edrych ar athroniaeth y Groegiaid nid gydag eiiddigedd, a llawer llai dirmyg; ond yn hytrach fel adlewyrchiad o'r datguddiad gogoneddus a gafwyd trwy Moses. A pha mor amherffaith bynnag ydoedd y cais, yr oedd y syniad yn un tra ardderchog. Yr ydoedd Plato a Moses yn un yn eu prif bynciau, sef Duw a Deddf. Y prif wahaniaeth, o bosibl, rhyngddynt ydoedd, fod y datguddiad o Dduw trwy Moses yn bur, mor bell ag yr oedd yn myned, oddiwrth aml-dduwiaeth; a'r datguddiad o Ddeddf, o'r ochr arall, yn hollol glir, mor bell ag yr oedd yn myned, oddiwrth y diffyg o gymylu y dyn unigol. Ond yn nysgeidiaeth Plato, pa mor ardderchog bynnag ydoedd ei Un-dduw-

iaeth, cymylid ef yn fynych gan aml-dduwiaeth yr oes; a pha mor ragorol bynnag ydoedd ei Ddeddfwriaeth, yr ydoedd y ddysgeidiaeth yn fynych yn tueddu i gymylu yn ormodol fawredd a phwysigrwydd y dyn unigol. Ond er pob amherffeithrwydd yn nysgeidiaeth yr hen athronwyr Groegaidd, yr ydoedd ymgais Philo i esbonio Iddewiaeth yng ngoleuni y ddysgeidiaeth hon, yn gam pell tuag at ei hachub oddiwrth y culni defodol y syrthiodd iddo ar ol dychweliad y genedl o Babilon. Yr oedd i feddwl, fel eiddo Saul, gan hynny ddyfod i ryw raddau o dan ddylanwad y cyfryw ddysgeidiaeth yn help dirfawr i agor ei feddwl ar eangder a chyffredinolrwydd gwirionedd. Deuai i deimlo fod gwirionedd, nid yn unig er ei fod yn ddwyfol, ac felly yn gysegredig, eithr am ei fod yn ddwyfol, o angenrheidrwydd yn eiddo cyffredinol y meddwl dynol. Nid oedd y datguddiad o Dduw i'w gyfyngu, gan hynny, i'r Shekina yn y Deml, mwy nag oedd y Ddeddf foesol i'w chyfyngu i arch y cyfamod. Rhoddai hyn iddo agoriad llygaid i ysgrifeniadau yr hen broffwydi, y rhai a draethent gyda'r fath danbeidrwydd ar ysbryd-olrwydd Duw a'r Ddeddf. Eto y mae dylanwad y Stoiciaid ar feddwl Saul i'w ganfod, o bosibl, yn fwy amlwg, er nad yn fwy dwfn, na Philo a'r hen athronwyr Groegaidd. O'r hyn lleiaf myn rhai ysgrifenyddwyr i ni gredu hynny.* Y mae yn bwysig i ni, gan hynny, ymholi pa beth yw sail y dyb hon. Anhawdd yw meddwl fod Saul wedi dyfod i gyffyrddiad personol a Seneca cyn ei droedigaeth; ac ar ol ei droedigaeth, yn niwedd ei oes, pan yn "Paul y carcharor" yn Rhufain, buasai y Stoic yn fwy tebyg o dderbyn ei syniadau oddiwrth Paul, na Phaul oddiwrth y Stoic. Eto wrth ddarllen ei araith yn Athen ceir ymadroddion tebyg i eiddo y Stoiciaid, megis pan y dywed nad yw Duw "yn trigo mewn temlau o waith dwylaw, ac nid â dwylaw dynion y gwasanaethir ef, fel pe byddai arno eisieu dim" (Act. xvii. 24, 25). "Temlau," meddai

* Gwel, Lightfoot, "St. Paul and Seneca," a "The Story of St. Paul," by B. W. Bacon, D.D.

Seneca, "o gerrig wedi eu pentyrru i fyny ni adeileidir i Dduw : rhaid iddo ef gael ei gysegru yng nghalon pob dyn."* Ardderchog o enau pagan! Ond rhaid i ni beidio goddef i'n meddyliau gael eu cario ymaith oddiar eu hechel gan ddisgleirdeb y syniad a thybied ei fod yr un ag eiddo yr Apostol drwyddo oll, pan y dywed ef mai "Duw a wnaeth y byd a phob peth sydd ynddo," a'i fod "yn rhoddi i bawb fywyd ac anadl a phob peth oll." Tra y mae syniad y Stoic yn hollol gyson ag Oll-dduwiaeth, arddengys eiddo yr Apostol yn amlwg ber-sonoliaeth y Goruchaf, yn gymaint a bod Duw nid yn trigo oddifewn i bob peth fel y mae yn ol syniad y Stoic, eithr "yn rhoddi i bawb fywyd ac anadl a phob peth oll." Er y gall fod graddau o ddelw addysg y Stoiciaid ar ysgrifeniadau Paul, nid yw yn debyg iddo fod erioed yn yr un o'u hysgolion tra yn preswyllo yn Tarsus : mwy tebygol iddo dderbyn rhai fflachiadau o'r ddelw uchod trwy gyfrwng llyfrau yr Apocrypha, yn enwedig y llyfr a elwir "Doethineb Solomon." Meddai llyfrau yr Apocrypha ddiddordeb dwfn fel llenyddiaeth sydd yn anadlu gobaith cenedl mewn adfyd a chyni. Er y canfyddir disgyniad mawr ynddynt oddiwrth arucheledd, bywyd ac ysbrydoliaeth yr hen broffwydi, eto cynnwysant wirioneddau gwerthfawr am Dduw ac am gyflwr dyn pechadurus; rhai o honynt wedi eu cyfansoddi yn Palestina, eraill yn Persia, ac eraill, megis "Doethineb Solomon," yn yr Aifft. Adlewyrchant (y rhai olaf yn arbennig) syniadau yr athronwyr paganaidd ar y naill law, a'r hen broffwydi Hebreig ar y llaw arall.† Yr oedd canfod y pagan yn ymbalfalu yn y tywyllwch am Dduw personol yn wyneb y llewyrch disglair a dreiddiai trwy ysgrifeniadau y phroffwydi yn sier yn baratoad arbennig i feddwl Saul i dderbyn datguddiad newydd. Yr hyn oedd iddo ef yn newydd iawn ydoedd y ffurf yn yr hon y daeth y datguddiad, sef trwy ymddangosiad Iesu o Nazareth yr hwn oedd ef yn ei erlid.

* Lactantius, Div. Inst. vi. 25.

† "Wisdom of Solomon," ch. xii. 1, a xiii. 10—19, ac Esaiiah xl. 18—27.

Y nesaf (c) yw yr elfen Phariseaidd. Gweithredai hyn yn ddiau yn fwy uniongyrchol ar feddwl Saul nag unrhyw argraffiadau a dderbyniasai oddiwrth lenyddiaeth y Groegiaid nac ychwaith Hanner-Helenaidd o Ysgol Alexandria. Dygai Phariseaeth ef wyneb yn wyneb a Deddf Duw, yr hon tra y parhaodd yn unig iddo ef yn y ffurf o seremoniau a defodau gweigion, a'i gadawai mewn meddiant o ryw fath o fywyd; ond pan ddaeth yn "orchymyn" gweithredol, yna treiddiodd fel picell i'w gydwybod, ac yntau, yn ol ei dystiolaeth ef ei hun, "a fu farw" (Rhuf. vii. 9).^{*} Yma cydweithreda Phariseaeth yr Iddew a Stoiciaeth y byd Paganauidd, mewn modd rhyfedd, i ddwyn oddiamgylch argyhoeddiad Saul; oblegid nid oedd dim y soniai y Stoic fwy am dano na gorchfygu "trachwant," i'r hwn yr olrheinia bob math o ddrygau. "Y mae trachwant," meddai Seneca, "nid yn unig yn gwneud dyn yn anedwydd ynddo ei hun, eithr yn ei wneud yn ddygasog tuag at ei gyd-ddynion."[†] Ond y drwg yw y triga y "trachwant" hwn yn y fynwes heb i ddyn wybod am dano, neu, weithiau, trwy iddo ei gamgymeryd am rinwedd: ond daw posibl rwydd argyhoeddiad i'r golwg ym mhresenoldeb Deddf Duw yr hon sydd yn dywed- yd, "Na thrachwanta" (Rhuf. vii. 7). Rhaid cofio, gan hynny, fod presenoldeb y Ddeddf hon ym meddwl Saul yn un elfen bwysig yn ei droedigaeth. Tybiasai, megis y Libertiniaid, y rhai a godasant yn erbyn Stephan, ei fod "yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw" wrth erlid disgyblion yr Iesu; am eu bod, fel y tybiai, yn dinystrio Iddewiaeth a'i holl sefydliadau. Unolai ei hun yn awr ag Iddewiaeth yn erbyn Cristionogaeth, a gwnai ei hun, yn lle bod yn ddyngarwr, yn gasawr dynion. Ond trigai ynddo, trwy ei Phariseaeth, Ddeddf a'i condemniai, yn dywedyd wrtho, "Na ladd" (Ex.

^{*} Nid oes yma, fel yr ymddengys rhai esbonwyr yn chwannog i dybio, hunan-fywgraffiad, eithr yn hytrach, defnyddiad o brofiad y gorffennol, i egluro bywyd newydd y Cristion yn ei wedd ddeublyg.

[†] "Seneca's Morals," by Sir Roger L'Estrange (1711), ch. xii, p. 186.

xx. 13). Eto gorchuddid y gorchymyn gan “ dra-chwant aflywodraethus mewn ffurf o sel angerddol dros hen sefydliadau ei wlad a'i genedl.

Erys un elfen arall i sylwi arni, yr hon ydoedd yn weithredydd pwysig yn ei droedigaeth (d), sef yr elfen foesol. Mewn un ystyr y mae hon yn fwy na'r oll, yn gymaint ag mai hon sydd yn gwneuthur dyn yn greadur y mae yn bosibl ei argyhoeddi. Heb gydwybod, neu yr elfen foesol mewn dyn, er presenoldeb Deddf yn y deall, buasai yn amhosibl ei argyhoeddi o bechod. Pe gallesid meddwl am fod rhesymol, heb gydwybod, gallesid argyhoeddi y cyfryw un o gyfeil-iornad ond nid o bechod. Gall dyn gymdeithasu â gwirioneddau pur, mewn anian, mewn dyn, ac ym mherthynas dyn a Duw, mewn ystyr ddeallol, heb ddyfod i gyffyrddiad byw a'r elfen foesol; heb deimlo poen yn ei galon oherwydd camwedd neu drosedd o'r Ddeddf, am nad yw y Ddeddf iddo ef ond rheol, neu safon ddelfrydol. Ond pan y daw ei galon, neu ei gydwybod, i gyffyrddiad â Duw personol, gwel y dyn nad yw y rheol ond ewyllys sanctaidd y Duw tragwyddol; ac yna daw y rheol oer bellach yn “ danllyd gyfraith ” (Deut. xxxiii. 2), am fod sancteiddrwydd personol Duw ynddi a thrwyddi, yn dyfod i gyffyrddiad â chydwybod euog y troseddwr. Cyn cyffyrddiad Saul a Stephan, o bosibl ei fod wedi teimlo rhai anawsterau deallol i gysoni Iddewiaeth gul yr oes a'r dylanwadau oedd yn gweithio o'i amgylch yn y byd Paganaid, pan yr oedd y meddwl dynol yn ymbalfalu yn y tywyllwch i geisio cael gafael ar y Duw byw. Eto yr oedd ei gydwybod yn berffaith dawel ar y dechreu i orffwys ar ddefodau y ddeddf seremoniol i gyfarfod a gofynion y Ddeddf foesol; ond yn ei gyffyrddiad a Stephan daeth y sefyllfa yn fwy tanbaid; canfyddai lewyrch tragwyddoldeb yn wynepryd y dyn hwn, ac o'r foment honno yn y cyngor pan welai “ ei wyneb ef fel wyneb angel ” (Act. vi. 15) cyfododd ystorm ofnadwy yn ei fynwes, ac aeth yn rhyfel boeth rhwng ei gydwybod a'i sel dros Iddewiaeth, yr hyn iddo ef oedd yn gyfystyr a chenedlgarweh. Ond er mor ogoneddus ydoedd wyneb Stephan,

nid oedd y llewyrch nefol yn ddigon i orchfygu Saul; ymlaen y mynnai fyned er popeth. Eto teimlai ei fod yn ymladd yn erbyn rhan oreu ei natur wrth edrych ar ddioddefiadau amyneddgar disgyblion diniwed yr Iesu. Cydsyniwn a Sabatier pan y dywed mai y pryd hyn y teimlai Saul y "symbylau" y cyfeiria yr Iesu atynt, yn ei gydwybod (Act. xxvi. 14),* pan y dywedai "Caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau." Eto nid oedd llewyrch wyneb Stephan, na symbyliad cydwybod euog, yn ddigon; rhaid oedd i'r Iesu mawr ei hun ymddangos iddo yn ei ogoniant, nes ei ddallu a'i ddisgleirdeb, a'i daro i lawr fel un marw, cyn gorchfygu Saul o Tarsus. I'r ymddangosiad hwn, ar y ffordd yn agos i ddinas Damascus, y priodola Saul yn ddieithriad y cyfnewidiad rhyfedd a gymerodd le yn holl gwrs ei fywyd.

O hyn i'r diwedd, ceisiwn ddilyn y cwrs newydd hwn y mae bywyd Saul yn ei gymeryd. Wrth wneud hynny canfyddwn nad yw gras Duw, sef y gallu hwn y daeth Saul i gyffyrddiad ag ef, yn dinistrio natur dyn; erys y galluoedd naturiol, o ran eu sylwedd, fel o'r blaen,—y deall, y gydwybod, y serch a'r ewylllys; ond fod cwrs eu gweithrediad wedi newid. Gyda golwg ar ymwybyddiaeth Saul yn awr, yr hyn sydd yn fwyaf byw yn ei brofiad ydyw fod Iesu o Nazareth, yr hwn a restrid ganddo ef ymhlith twyllwyr pennaf ei genedl, wedi adgyfodi oddiwrth y meirw. Yr Iesu a groeshoeliwyd, fel ymhonwr peryglus a chablwr o'r fath waethaf, y mae hwn yn awr yn fyw drachefn, ac yn meddu y fath ogoniant a disgleirdeb nes ei ddallu a'i daro i'r llawr fel un marw. Os oes ymwybyddiaeth yn ei enaid yn awr o gwbl, ymwybyddiaeth o ataliad gorchfygol yw ynghwrs y bywyd blaenorol. Ni pherthynai i'r bywyd hwnnw, cofier, yr un gradd o ymwybyddiaeth ei fod yn pechu wrth erlid y saint; buasai hynny yn ei wneud yn rhagrithiwr o'r fath waethaf, ac yn ol ei awgrym ef ei hunan, buasai yn ei osod y tu hwnt i der-

* "The Apostle Paul," by A. Sabatier, translated by A. M. Hellier, p. 56.

fynau trugaredd Duw. O'r hyn lleiaf, ni buasai yn cael ei osod yn y weinidogaeth oni buasai ei fod yn onest. Gwna Duw gablwr ac erlidiwr gonest yn Apostol, ond nid twyllwr a rhagrithiwr; am hynny y dywed Paul, "eithr mi a gefais drugaredd, am i mi yn ddjarwybod ei wneuthur trwy anghrediniaeth" (1 Tim. i. 13). Daeth goleuni argyhoeddiad i fewn trwy ei ddeall, oddiwrth bresenoldeb gogoniant yr Iesu, nes treiddio i'w gydwybod a'i ladd ar unwaith i'r bywyd blaenorol. Megis y dywed eilwaith, teimlai mai Duw yr hwn a orchymynodd i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch," ydoedd yr hwn a lewyrchodd yn ei galon ef, "i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist" (2 Cor. iv. 6). Fel y dywed Sabatier* yn dra phriodol, cenfydd Paul ogoniant Duw yn llewyrchu ar ael y Croeshoeledig, a daw i deimlo nad yw yn neb llai na Mab Duw. Ond dylid rhoddi y darlennydd ar ei wylia dwriaeth rhag tybio fod Saul wedi dyfod ar unwaith i lawn ymwybyddiaeth o'r gwirionedd mawr hwn. I'n bryd ni, rhaid mai yn raddol y cymerodd hynny le. Megis mewn unrhyw wrthdarawiad sydyn y collai dyn ymwybyddiaeth y corff, felly yn y gwrthdarawiad hwn o eiddo Paul a'r Iesu, yr effaith gyntaf, uniongyrchol, ydoedd iddo golli ei ymwybyddiaeth flaenorol; collodd bob ymwybyddiaeth o onestrwydd a chywirdeb amcan, a derbyniodd friw i'w galon, ac archoll i'w gydwybod. Daeth arswyd ofnadwy arno wrth feddwl ei fod wedi bod yn ymladd yn erbyn Duw : er mai "yn ddjarwybod" y gwnaeth hynny, eto y gwreiddyn ydoedd "anghrediniaeth." Wrth geisio darlunio sefyllfa meddwl a chalon Saul yn yr argyfwng mawr hwn ar ei fywyd, rhaid dychwelyd yn awr at yr hanes. Fel y sylwyd yn flaenorol, nid yw y tri adroddiad yn hollol unffurf mewn amryw o fanylion; ac nid yw hynny yn rhyfedd o gwbl, pan yr ystyriwn natur gynhyrfus a dieithriol yr amgylchiad. Er esiampl, ni ddywedir yn adroddiad Luc (Act. ix. 4) a Phaul ei hun tra yn annerch yr Iddewon yn Jerusalem, ddarfod i neb ond

* "The Apostle Paul," by A. Sabatier, p. 72.

ef yn unig syrthio ar y ddaear (Act. xxii. 7); tra yn ei anerchiad ger bron Agrippa yn Cesarea, dywed fod yr holl gwmni wedi syrthio ar y ddaear (Act. xxvi. 14). Dywediad Luc am y cwmni ydyw, "A'r gwyr oedd yn cyd-deithio âg ef, a safasant yn fud, gan glywed y llais, ac heb weled neb" (Act. ix. 7); tra y dywed Paul ei hun, "y rhai oedd gyda myfi a welsant y goleuni yn ddiau, ac a ofnasant, ond ni chlywsant hwy lais yr hwn oedd yn llefaru wrthyf" (Act. xxii. 9). Rhydd yr amrywiaeth a'r rhyddid byw, ysbrydol hwn, a geir yn fynych yn y gyfrol sanctaidd, mewn adroddiadau o ffeithiau mawrion perthynol i weithrediadau y byd ysbrydol, flas-fwyd o'r fath a gara rhai beirniaid dysgedig trwy y gwahanol oesau.

Gyda golwg ar adroddiadau Luc cyfeiriwn y darllenydd at ymdriniaeth glir ac argyhoeddiadol y Proffeswr Ramsay, yn ei lyfr a elwir "St. Paul the Traveller and The Roman Citizen,"* ar ddilysrwydd a chywirdeb Luc fel hanesydd; a gadawn i'r darllenydd farnu drosto ei hun gyda golwg ar y materion hyn. Yr oll sydd yn angenrheidiol i'w ddyweyd yma ydyw ein bod yn derbyn golygiadau yr awdwr uchod pan yn amddiffyn Luc fel hanesydd hollol ymddiriedol. Cawn gyfeirio eto at ei ddamcaniaeth gyda golwg ar daith yr Apostol trwy Galatia. Yn bresennol rhaid dilyn Saul, o dan ei glwyfau, ac er yn ddall naturiol, eto yn dechreu agor llygad ei feddwl ar fydd newydd, yn ol adroddiad Luc, yn dywedyd mewn atebiad i'r Iesu, "gan grynu, ac a braw arno, Arglwydd beth a fynni di i mi ei wneuthur? A'r Arglwydd a ddywedodd wrtho, Cyfod, a dos i'r ddinas, ac fe a ddywedir i ti pa beth sydd raid i ti ei wneuthur" (Act. ix. 6). Yna "tywysasant ef erbyn ei law, ac a'i dygasant ef i mewn i Damascus" (adn. 8). Bu yma dridiau heb weled, ac heb fwyta nac yfed yn nhy un o'r enw Judas yn yr "heol a elwir Uniawn" (adn. 9 a 11). Orlhain ei feddyliau ac amgyffred ei deimladau yn ystod y tridiau hyn sydd orchwyl rhy anhawdd i neb ond Duw i'w wneuthur. Hwyrach i

* Chapter i. 1—28.

aml i hen broffwyd ddyfod i'w feddwl, a ddaethai wyneb yn wyneb â Duw, megis Moses yn Horeb ac Esaiiah yn y Deml; ond mwy byw iddo ef oedd wyneb Stephan y merthyr ffyddlawn a ymddangosai fel copi o "wyneb yr Iesu, ac yn awr wele ef wedi gweled y gwreiddiol." Oni welais i," meddai "Iesu Grist ein Harglwydd?" (1 Cor. ix. 1). Ac O, mor annioddefol i'w fynwes friwiedig ydoedd y meddwl ei fod ef wedi bod yn tybio ynddo ei hun fod yn rhaid iddo "wneuthur llawer o bethau yn erbyn enw Iesu o Nazareth." "Yr hyn hefyd a wnaethum yn Jerusalem," meddai, "a llawer o'r saint a geuais i mewn carcharau, wedi derbyn awdurdod gan yr archoffeiriaid; ac wrth eu difetha, mi a roddais farn yn eu herbyn. Ac ym mhob synagog yn fynych, mi a'u cospais hwynt, ac a'u cymhellais i gablu, a chan ynfydu yn fwy yn eu herbyn, mi a'u herlidiais hyd ddinasoedd dieithr hefyd" (Act. xxvi. 9—11). Hyn a losgai yn ei gydwybod fel tân. Ond os oedd golwg ar ei euogrwydd ei hun yn ei ladd, yr oedd golwg ar yr Iesu yn ei fywhau. Cawn yr Arglwydd yn defnyddio offeryn dynol i ddwyn ymlaen y gwaith da sydd wedi ei ddechreu yn ei fynwes, megis y gwnaethai yn achos Cornelius, yr hwn a gyfarwyddwyd yn gyffelyb gan angel yr Arglwydd i anfon am Simon Petr, yr hwn oedd yn lletya gydag un Simon, barcer, ty yr hwn sydd wrth y mor yn Joppa. "Efe," meddai yr angel, "a ddywed i ti pa beth sydd raid i ti ei wneuthur" (Act. x. 5, 6); ac yna darperir Petr trwy weledigaeth "y llen llïan" i dderbyn cenhadon Cornelius, ac i ufuddhau i'r alwad i fyned i dy cenedl-ddyn i draethu iddo genadwri fawr yr efengyl (Act. x. 9—33). Yn gyffelyb, Saul, a ddarperir trwy weledigaeth i dderbyn Ananias yr hwn a wel "yn dyfod i mewn, ac yn dodi ei law arno fel y gwelai eilwaith" (Act. ix. 12). A disgrifir yr un modd baratoad meddwl Ananias trwy gyfryw weledigaeth a'r Arglwydd yn gorchymyn iddo fyned i dy Judas yn yr "heol a elwir Uniawn," a cheisio yno "un a'i enw Saul o Tarsus, canys wele y mae yn gweddïo." Yna dengys Ananias amharoddrwydd, megis Petr, i ufuddhau, yr hyn sydd hollol naturiol yn y naill

amgylchiad a'r llall, yn arbennig yn yr amgylchiad hwn, pan y dealla y disgybl disymf nad ydoedd y Saul hwn yr erchid iddo fyned ato, yn neb amgen na'r erlidiwr ffyrnig, arswyd yr holl wledydd lle yr oedd disgyblion i'r Iesu yn preswyllo. Ond y mae y gorchymyn yn gaeth, " Dos ymaith; canys y mae hwn yn llestr etholedig i mi, i ddwyn fy enw ger bron y Cenhedloedd, a brenhinoedd, a phlant Israel. Canys myfi a ddangosaf iddo pa bethau eu maint sydd raid iddo ef eu dioddef er mwyn fy enw i " (Act. ix. 11—16). Yna adroddir gan Luc hanes ymweliad Ananias â Saul, a thraddodiad y genadwri ynghyd a'r ychwanegiad pwysig o ddatganiad yr amcan mewn golwg, sef " fel y'th lanwer â'r Ysbryd Glân " (Act. ix. 17). Effaith hyn, fel arwydd allanol o agoriad llygaid ysbrydol yr enaid, ydyw " y syrthiodd oddiwrth ei lygaid ef megis cen : ac efe a gafodd ei olwg yn y man; ac efe a gyfododd ac a fedyddiwyd " (Act. ix. 18). Mor syml yr adroddiad, ac eto er mor annhraethol fawr yr amgylchiad—Saul yn erlidiwr wedi ei fedyddio i'r ffydd a erlidiai ! Wedi cymeryd ymborth, ar ol hir ddirwest, cryfhâ ei gorff ac adfywia ei ysbryd, ac erys gyda'r disgyblion " yn Damascus dalm o ddyddiau " (adn. 19). Nid hynny yn unig, amhosibl ydoedd i'r fath enaid mawr wedi derbyn bywyd ysbrydol newydd aros yn llonydd; eithr rhoddwyd pob cynneddf ar waith, a phob gallu mewn ysgogiad, oblegid dywedir : " Eithr Saul a gynhyddodd fwy fwy o nerth ac a orchfygodd yr Iddewon oedd yn preswyllo yn Damascus, gan gadarnhau mai hwn yw y Crist " (Act. ix. 22). Pa beth ydoedd ei syniad ef am " y Crist " sydd ansicr; eithr eglur yw nad Crist Iddewaeth yr oes ydoedd. I ba raddau y treiddiasai y datguddiad o " Grist Duw " i'w feddwl, ni wyddis.* Yr oll a wyddom ydyw ei fod wedi bod yn cael ei ddysgu

* Dylid sylwi mai " Iesu " ac nid " Crist " yw y darlleniad a fabwysiedir gan y C. D. yn adnod 20, lle y dywedir, " Ac yn ebrwydd yn y Synagogau efe a bregethodd Grist, mai Efe oedd Mab Duw." " Efe a bregethodd Iesu, mai Efe yw Mab Duw," felly yw y darlleniad goreu.

gan yr Ysbryd Glân, trwy offerynoliaeth Ananias, * disgybl syml i Iesu Grist, na buasai son am dano oni buasai iddo ddyfod i sylw yn y cysylltiad hwn, fel aml un arall a ddefnyddiwyd gan Dduw i arwain rhai o'i weision disgleiriaf i'r goleuni. Anhawdd gwybod pa un ai Paul ei hun, a'i yr hanesydd, sydd yn unoli geiriau yr Iesu wrtho ef ar y ffordd ag eiddo Ananias yn Damascus, yn ei anerchiad o flaen Agrippa (Act. xxvi. 16—18), neu a draddododd yr Iesu y geiriau hynny wrtho tra yr ydoedd ar lawr ar y ffordd. Pa un bynnag, derbynia ei genhadaeth yn awr trwy ddatguddiad oddiwrth Dduw; a dealla yn raddol ddarfod i Dduw "weled yn dda," megis y dywed wrth y Galatiaid; "yr hwn," meddai, "a'm neilltuodd i o groth fy mam, ac a'm galwodd i trwy ei ras, i ddatguddio ei Ffab ef ynof i, fel y pregethwn ef ymhlith y cenhedloedd" (Gal. i. 15, 16). Daeth y sefyllfa, modd bynnag, yn fuan yn rhy beryglus iddo i aros yn hwy yn Damascus, oblegid "cydymgynghorodd yr Iddewon i'w ladd ef" (Act. ix. 24). Ond darganfyddwyd y brad mewn pryd, a diangodd y cyn-erlidiwr am ei einioes, o dan fantell y nos, mewn modd digon anurddasol, trwy gael ei ollwng i lawr dros fur y ddinas mewn basged, gan ddwylaw caredig disgyblion yr Iesu. Tra y mae ei gyflwr allanol yn is, y mae ei gyflwr ysbrydol yn annhraethol uwch. O ran ei welediad ysbrydol, saif yn awr ar ael bryn Adgyfodiad yr Iesu, ac oddiyma adolyga y sefyllfa ac ymegyr o'i flaen fyd newydd o feddyliau dwyfol esgynant fel cadwen oreurog o fynyddoedd tragwyddol.

Ond rhaid aros am ychydig i sylwi ar anhawster gyda golwg ar drefn amseryddol y ffeithiau. Yn ei Epistol at y Galatiaid dywed yr Apostol nad aeth yn ol i Jerusalem, ond iddo fyned i Arabia a dychwelyd drachefn i Damascus (Gal. i. 17), tra nad yw Luc yn son dim am ei neillduad i Arabia. Yr esboniad syml ar hyn, o bosibl, ydyw ddarfod i'r Apostol yn fuan ar ol

* Dywed traddodiad ei fod yn un o'r Deg a Thriugain, a'i fod ar ol hyn yn Esgob Damascus, ac iddo gael ei labyddio a'i boenydio o dan Licinius (neu Lucianus) y Llywydd; ond nid oes sicrwydd am y pethau hyn.

cael agoriad llygad mewn ystyr ddeublyg tra yn nhy Judas yn Damascus, gan deimlo fod y pwysau ar ei natur yn ormod i'w gynnal ar ol y fath olygfa gynhyrfus ar y ffordd, ac hefyd ei fod yn wrthrych sylw a chywreinrwydd parhaus yn y ddinas, ddianc i le mwy anghyfannedd, a elwir ganddo ef yn Arabia,* er mwyn cael hamdden i fyfyrion ar y gwirioneddau mawrion y daeth ei feddwl i gyffyrddiad â hwy. Felly rhennir ei arhosiad yn Damascus i ddwy ran, yn cael eu gwahanu gan ei neilltuad i Arabia. Pa hyd yr arosodd yno sydd ansicr; ond ymddengys iddo ddechreu pregethu i Iddewon a Chenhedloedd "ar iddynt edifarhau a dychwelyd at Dduw a gwneuthur gweithredoedd addas i edifeirwch" (Act. xxvi. 20), yn Damascus i ddechreu, ac yna mewn rhannau o Arabia a Jerusalem.† Ac fel y sylwa Ramsay yn yr adran y cyfeirir ati isod, os y darlleniad cywir o Gal. i. 18 yw, yn lle "ar ol tair blynedd," "yn y drydedd flwyddyn," ni raid fod y cyfnod y bu mewn neillduaeth mor faith ag yr ymddengys oddiwrth yr adroddiad, nac ychwaith mor bwysig ag y myn rhai ysgrifenydd (Lightfoot) ei osod allan.‡ Ond, modd bynnag, dychwelodd Saul yn awr yn ddyn newydd i Jerusalem. Mae yr adroddiad a rydd Luc, er yn amrywio oddiwrth eiddo Paul ei hun yn ei Epistol at y Galatiaid, yn dra naturiol. Gosodir ef allan yn ceisio ymwasgu at y disgyblion, a hwythau, megis Ananias yn Damascus, yn ei ofni, hyd nes y dug Barnabas, ef "at yr Apostolion, ac a fynegodd iddynt pa fodd y gwelsai efe yr Arglwydd ar y ffordd, ac ymddiddan ohono ag ef, ac mor hyf a fuasai efe yn Damascus yn enw yr Iesu" (Act. ix. 16, 17). Tra diddorol yw y modd y cyflwynir Barnabas yma i sylw, fel "mab tangnefedd,"

* Mae yr enw hwn yn amhenodol; bu unwaith yn cynnwys ynddo Damascus ei hun, ond yn gyffredin gan y brodorion, cynnwysa y penrhyn a orwedda rhwng y Mor Coch a Chulfor Persia.

† Dywed rhai esbonwyr fod y testyn gwreiddiol yn anghywir yn yr adnod uchod; rhydd Dr. Blass yn lle "a thros holl wlad Judea," "ymhob gwlad" i Iuddewon a "Chenedloedd." "St. Paul the Traveller," by Prof. Ramsay, p. 382.

‡ "The Epistles of Paul, Galatians," p. 87.

yn cymeryd Saul, y disgybl newydd, o dan ei aden ac yn ei ddwyn i sylw y frawdoliaeth yn Jerusalem; yn arbennig yng ngoleuni hanes dilynol perthynas y ddau hyn â'u gilydd—eu cyfeillgarwch; diflaniad cymharol y noddwr yn ymyl disgleirdeb a mawredd ei noddai (protege), ynghyd a'u gwahaniad o achos Ioan Marc. Ei amcan yn myned i Jerusalem ydoedd, yn ol ei dystiolaeth ef ei hun, “i ymweled â Phetr” (Gal. i. 18). Pa beth ydoedd testyn yr ymddiddan fu rhyngddynt, ni wyddis er nad yw yn anhawdd dyfalu, oblegid yr adeg hon, yr oedd un personoliaeth wedi llyncu pob peth arall iddo ei hun ym meddyliau y ddau hyn, oedd-ynt mewn pethau eraill yn dra gwahanol i'w gilydd, a honno ydoedd “Iesu o Nazareth yr hwn a groeshoeliwyd.” Darluniai y naill ef cyn ei groeshoeliad, pan y cyfarfyddodd ef y waith gyntaf ar wahoddiad Andreas ei frawd, ac yna drachefn pryd y cafodd alwad fwy effeithiol wrth fôr Tiberias, ac y gadawodd bopeth er ei fwyn; disgrifiai ei wedd nefolaidd, ei weithredoedd nerthol, ac yn arbennig ei ysbryd addfwyn yn wyneb pob dirmyg a gwawd : a'r llall drachefn a adroddai am ei ymddangosiad iddo ar y ffordd, a'i wyneb yn ddisgleiriach na'r haul yn ei nerth; eto cyfatebai y naill ddarlun i'r llall. Llewyrchai gogoniant y dynol yn y dwyfol yn narlun y naill, a gogoniant y dwyfol yn y dynol yn narlun y llall. Neb arall o'r Apostolion nis gwelodd ond yn unig Iago brawd yr Arglwydd, yr hwn a ddaeth oherwydd ei ddylanwad, yn brif arweinydd yr Eglwys yn Jerusalem. Rhoddwyd iddo gan y rhai hyn, ar ol eglurhad Barnabas, ddeheulaw cymdeithas, a chroesaw fel cydlafurwr yn nheyrnas Crist. Ond pur wahanol ydoedd pan y daeth i gyffyrddiad â'r Iddewon Groegaidd,* y rhai o bosibl a fuasai ei gymdeithion yn flaenorol, tra yn erlidiwr; ond y rhai a geisia ef yn awr eu hargyhoeddi o'u cyfeiliornad, gyda'i sel a'i danbeidrwydd arferol; ond hwy yn eu cynddaredd a gyngreiriant i'w ladd. Yn awr y rhai a elwir gan Luc, “y

* Yn y C.D. “Iddewon Groegaidd” yw y darlleniad yn lle “Groegaidd” yn Act. ix. 29; y rhai a elwid hefyd yn Helenistiaid.

brodyr," i'w gwahaniaethu oddiwrth y rhai hyn, " pan wybuant, a'i dygasant ef i waered i Cesarea, ac a'i hanfonasant ef ymaith i Tarsus " (Act. ix. 30). Bu yma am dymor, mewn neilltuaeth, o bosibl tuag wyth mlynedd heb ddim wedi ei gofnodi yn ei hanes. A fu yn pregethu Crist i Iddewon neu Genhedloedd yr adeg hon, ni wyddis : ond dilys yw, fod y tymor hwn ar ei oes wedi bod yn dymor o ddatblygiad mawr ar ei ddeall yng ngwirioneddau yr efengyl, yn ogystal ag yn baratoad pwysig i'w ysbryd i lanw y genhadaeth a ordeiniwyd iddo fel Apostol mawr y Cenhedloedd.

PENNOD IV.

Barnabas yn dwyn Saul o Tarsus i Antiochia; Newyn yn Jerusalem; Ail ymweliad Saul â Jerusalem; ei ddychweliad i Antiochia hyd at ei daith genhadol gyntaf. (43—47 O.C.).

GODDEFER i ni ddweyd nad oes gennym un gronyn o gydymdeimlad â'r ysgrifenwyr hynny a lafuriant i geisio dangos fod gwahaniaeth mawr rhwng athrawiaeth Paul ac eiddo Petr, yn gymaint fel y gellir dweyd fod syniad Paul am yr efengyl yn neilltuol iddo ef ei hun, ac yn hollol wahanol i'r rhelyw o ysgrifenwyr y Testament Newydd. Yn hytrach un athrawiaeth a ddysgir yn y Testament Newydd; ond yn unig y gosodir hi allan mewn gwahanol agweddau yn ol teithi meddwl, gallu, a graddau diwylliant yr ysgrifenwyr Sanctaidd. Ac hwyrach mai yma y dylid galw sylw y darllenydd at y ffaith mai araf a graddol o angenrheidrwydd yr oedd meddwl Saul yn gallu amgyffred gwirioneddau mawrion yr Efengyl. Yr oedd y chwyldroad mor fawr a sydyn yn ei feddwl fel y cymerai amser maith iddo adfer trefn a gosod pethau yn eu lle. Dyma un o'r amcanion, yn ein bryd ni, i'w neilltuad yn Tarsus. Heblaw y gwahaniaeth mawr ydoedd yn y dull y dygwyd Saul i fyny ragor yr Apostolion eraill, y naill mewn cymhariaeth yn ddyn dysgedig a'r lleill yn anllythrennog, yr oedd gwahaniaeth mawr yn eu perthynas â'r Iesu. Cafodd yr Apostolion eraill y fantais o fod gyda'r Iesu tra yma yn y cnawd; yn derbyn ei addysg, yn gweled ei wyrthiau, ac yn benaf oll, yn derbyn argraffiadau parhaus oddiwrth ei bresenoldeb, a'i holl ymddygiadau tuag at drueiniaid o bob math—tuag at elynion a chyfeillion, tuag at gyfoethogion a thlodion, a dynion o bob gradd. Ac er pob mantais gwyddom pa mor gyndyn oeddynt i dderbyn y datguddiad. Ond am Saul, yr hyn a welsent hwy â'u llygaid, ac yr edrychasant arno, ac a deimlodd eu dwylaw am Air y bywyd'' (1 Ioan i. 1), nid oedd ef ond yn unig wedi clywed trwy sianel lygredig Iddewiaeth

a Phariseaeth am ddyn dirmygedig a elwid Iesu o Nazareth, “ y twyllwr hwnnw ” a honnai bethau mawrion, a dderbyniai addoliad gan Samariaid dirmygedig, a broffesai awdurdod i faddeu pechodau, ac a wnai ei hun cystal a Duw (Ioan v. 18). Un y tybiai ef a ddygai ddirmyg ar sefydliadau mwyaf cysegredig ei genedl, ac a broffwydai ddinistr llwyr a buan eu dinas a’u teml; ac un yr edrychai ef arno wedi derbyn y gosbedigaeth a gyflawn haeddai oddiar law arweinwyr crefyddol y genedl. Pan gyfarfyddodd y Person hwn ag ef mewn llawn ogoniant ar y ffordd i Damascus, a llefaru wrtho mewn modd digamsyniol, nid oedd ryfedd yn y byd i’w feddwl gael ei daraw â syfrdandod. Yr oedd i’r Iesu hwn ddyfod yn fyw drachefn yn profi mwy iddo ef na’r posiblwydd o adgyfodiad y meirw—yr oedd yn gwneuthur hynny—ond yr oedd yn gwneuthur mwy na hynny, profiai hefyd i’w feddwl ef fod yr Iesu hwn yn hollol yr hyn yr honnai fod,—ei fod yn neb llai na Mab Duw. Tywynodd y gwirionedd mawr hwn ar ei feddwl yn ddiau yn lled fore yn natblygiad y bywyd newydd, heb yr hwn nis gallai y dyn newydd o’i fewn anadlu. Adlewyrchiad o hyn a gawn yn ei Epistol at y Rhufeiniaid pan y dywed am “ Iesu Grist ein Harglwydd, yr hwn a wnaed o had Dafydd o ran y cnawd. Ac a eglurwyd (neu a benderfynwyd) yn Fab Duw mewn gallu, yn ol Ysbyrd sancteiddiad, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw ” (Rhuf. i. 3, 4). Ond un peth oedd iddo ef gael ei argyhoeddi o’r gwirionedd hwn: peth arall, tra gwahanol, ydoedd iddo lwyddo i argyhoeddi yr Iddewon yn Damascus a Jerusalem, pan yr oedd ei ddwyllaw ef ei hun eto yn gochion gan waed y saint. Yr oedd pregethu yr Iesu Croeshoeledig yn Iachawdwr i’r byd, i’r Iddew yn dramgwydd o’r fath waethaf, gan y dygid trwy hynny, ei waed ef ar ben penaethiaid y genedl. Ac ni arosai meddwl Saul ar hynny yn unig, ond dangosai yng ngoleuni Ysgrythyrau yr Hen Destament, gan ddilyn esiampl Stephan, y merthyr ffyddlawn, mai yr Iesu hwn ydoedd “ y Crist,” y gwir Fesiah; a thrwy hynny, yng ngolwg yr Iddewon, dygai y dirmyg mwyaf ar eu holl sefydliadau mwyaf cysegr-

edig, a gwelent yn y cyfryw athrawiaeth rag-gysgod dinistr ei dinas a'u Templ. Pa ryfedd, gan hynny, fod yr Iddewon am ei ladd? Bu y gwrthwynebiad hwn o eiddo yr Iddewon yn Rhagluniaeth Duw yn foddion i ddwyn meddwl Saul i ddygymod o bosibl yn well a'r syniad o droi at y Cenhedloedd. Eto yr oedd y cyfnewidiad mor fawr, fel mai anhawdd ydoedd iddo ef, wedi ei ddwyn i fyny yn Pharisead, allu ei sylweddoli yn llawn. Yn yr argyfwng hwn nid oedd dim yn fwy naturiol nag iddo gyfeirio ei gamrau i'w hen gartref Tarsus.

Y fath gyfnewidiad sydd ynddo er pan fu yma o'r blaen! Pa gyfnewidiadau bynnag oedd yn y ddinas a'i thrigolion, yn ei deulu a'i gydnabod, nid oedd yr oll i'w gymharu mewn pwysigrwydd i'r hyn gymerasai le yn ei feddwl a'i galon ef ei hun. Wele Saul y Phari-sead, disgybl disglair Gamaliel, yn awr yn Gristion, ac yn ddisgybl gostyngedig i Iesu o Nazareth; a mwy na hynny, wedi derbyn gorchymyn, nid gan yr Apostolion, eithr gan yr Iesu ei hun i'w bregethu Ef yn Geidwad ymhlith y Cenhedloedd. Mor wahanol yr ymddengys y Cenhedloedd paganaidd iddo yn awr i'r hyn yr ymddangosent o'r blaen. Y rhai yr edrychai arnynt gyda dirmyg, fel cwn yr heol, yn ffaidd a halogedig, ydynt yn awr yn ei olwg yn wrthrychau tosturi a chydymdeimlad. A hynny yn unig am ei fod wedi cyfarfod a'r Iesu ar y ffordd i Damascus. Caiiff yn awr oleuni newydd ar y teitl "Mab y dyn;" a gwel iddo Ef wneuthur "o un gwaed pob cenedl o ddynion" (Act. xvii. 26).

Yn yr Iesu cafodd olwg ar ogoniant Duw, a mawredd dyn. A ddaeth tra yn aros yn Tarsus y tro hwn, i gyffyrddiad â rhai o'r Stoiciaid, ni wyddis. Diau fod Athenodorus, athraw Augustus, wedi marw; o bosibl fod Nestor, athraw Tiberius eto yn fyw; oblegid bu ef fyw i oedran mawr, ac yn ol pob tebyg a oroesodd ei ddisgybl llygredig. Ond ni buasai Paul yn debyg o ddyfod i adnabyddiaeth bersonol â hen athronydd mor oed-rannus. Eto amhosibl ydoedd iddo, wedi derbyn y fath ddeffroad i'w feddwl, beidio derbyn argraff fywiog

oddiwrth bresenoldeb cymeriad mor nodedig o fewn ei ddinas enedigol. Am ei rieni, yr adeg hon nis gwyddom ddim; digon posibl iddynt ar y dechreu ffromi yn aruthr wrth ganfod ei mab addawol ac athrylithgar wedi ymuno â sect ddirmygedig y Nazareniaid, ac iddynt ei ddietifeddu, gan ei adael i ymdaro goreu y gallai, ac i ymgynnal wrth lafur ei ddwyllaw. A da iddo erbyn hyn ei fod wedi dysgu crefft. Ond pa beth bynnag oedd ei gyflwr allanol, yr oedd ei feddwl a'i ysbryd mewn Athrofa mwy enwog nag eiddo Tarsus, a llawer rhagorach na'r hon yr oedd Gamaliel iddi yn llywydd; nid amgen Athrofa yr Iesu, yn dysgu gwersi mawrion egwyddorion teyrnas nefoedd.

Yma, gan hynny, yn Tarsus, y cafodd Barnabas Saul, pan y daeth i ymofyn am ei help gyda gwaith y deyrnas yn Antiochia. Yn ystod y cyfnod hwn ym mywyd Saul ceir fod cyfnewidiadau pwysig yn myned ymlaen, oddiallan yn yr Ymerodraeth Rufeinig, ac oddifewn, yn natblygiad yr Eglwys Gristionogol. Cyn hyn buasai Caligula yn teyrnasu yn Rhufain am bedair blynedd gyda llymder a gorthrwm mawr. Ond er y teimlai yr Iddewon yn ddwys oddiwrth ei greulondeb, rhoddai eu drwg-gyflwr hwy radd o seibiant i ddisgyblion yr Iesu. Dygwyd Herod Agrippa o'r carchar y rhoddasai Tiberuis ef ynddo, a gwnaed ef yn frenin coronog ar ddwy detrarchiaeth, sef eiddo Philip ac Antipas, ei ddau ewythr. Ond daeth gwaredigaeth i'r Iddewon trwy frad-lofruddiad Caligula a dyrchafiad Claudius i'r orsedd yn ei le (41 O.C.), ac ychwanegwyd Judea at frenhiniaeth Herod Agrippa I., yr hyn a barodd i'r rhod droi ac i'r Cristionogion ddyfod yn wrthrychau gorthrwm a chreulondeb yn lle yr Iddewon. Defnyddiwyd gallu Rhufain trwy Herod Agrippa I., i erlid disgyblion yr Iesu. Hwn yw y trydydd gallu a ddaeth yn erbyn yr Eglwys Gristionogol yn ei mabandod; Sadduceaeth ydoedd y cyntaf; Phariseaeth oedd yr ail; ac Ymerodraeth Rhufain ydoedd y trydydd. Ond ceir gweled mai camddefnydd ydoedd hyn o allu Rhufain yr adeg hon, trwy deyrnasiad llygredig Herod Agrippa. Yn hanes Paul, fel Apostol mawr y Cen-

hedloedd, ceir gweled fod Rhufain wedi bod, nid yn rhwystr, eithr yn hytrach yn help i'r genhadaeth. Ond yn bresennol, i ennill poblogrwydd ymhlith yr Iddewon ymostynga Agrippa i erlid disgyblion diniwed yr Iesu. Defnyddia gleddyf Rhufain i dorri pen Iago brawd Ioan; ac yn gweled fod hynny " yn dda gan yr Iddewon," " efe a chwanegodd ddala Petr hefyd." " Yr hwn, wedi ei ddal a roddes efe yng ngharchar, ac a'i traddododd at bedwar pedwariad o filwyr i'w gadw : gan ewyllysio, ar ol y Pasc, ei ddwyn ef allan at y bobl " (Act. xii. 3, 4). Ond os oedd cyflwr allanol yr Eglwys yn gwaethygu yr oedd ei chyflwr ysbrydol yn gwella. Gwasgerid y disgyblion i wahanol wledydd, i Samaria, i Syria, a Cilicia, a Cyprus, y rhai a fuont yn offerynol i ennill disgyblion newyddion i'r Arglwydd Iesu; a chafodd Agrippa hefyd ddeall ei fod yn ymladd â gallu tuhwnt i'w amgyffred, oblegid trwy " weddi ddyfal " yr Eglwys, sef allwedd euraidd y nef, agorwyd pyrth y carchar, a daeth Petr yn rhydd. Trwy ymdrech Petr a'r Apostolion eraill gwnaed Jerusalem yn ganolbwynt i Iddewon Cristionogol Palestina, yn cynnwys Samaria. Ond dangosasai yr Arglwydd eisoes mewn modd amlwg i Petr nad ydyw Efe " dderbyniwr wyneb : ond ym mhob cenedl, y neb sydd yn ei ofni Ef, ac yn gweithredu cyfiawnder, sydd gymeradwy ganddo Ef " (Act. ix. 34, 45). A bu i rai gwyr o Cyprus a Cyrene, y " rhai a wasgarasid oherwydd y blinder a godasai ynghylch Stephan," lefaru " wrth y Groegiaid " yn Antiochia, " gan bregethu yr Arglwydd Iesu " (Act. xi. 19, 20). Y canlyniad ydoedd fod " llaw yr Arglwydd gyda hwynt, a nifer mawr a gredodd, ac a drodd at yr Arglwydd " (Act. xi. 21). Dygwyd hyn oddiamgylch heb un swyddog eglwysig o fath yn y byd, heb apostol na phroffwyd, nac efenglydd ordeiniedig, trwy offerynoliaeth disgyblion disymf yr Arglwydd Iesu. A daeth Antiochia yn Syria yn fuan yn ganolbwynt dylanwad Cristionogol ymhlith y Cenhedloedd, megis yr ydoedd Jerusalem ymhlith yr Iddewon. Ond pan ddaeth hyn i glustiau yr Eglwys yn Jerusalem, yn hytrach nag anfon un o'r Apostolion, y rhai a arolygent y gwaith yn

Palestina, anfonasant Barnabas, brodor o Cyprus, “gwr da, llawn o’r Ysbryd Glân, ac o ffydd” (Act. xi. 24) i gymeryd gofal yr Eglwys yno. “Yr hwn pan ddaeth a gweled gras Duw, a fu lawen ganddo; ac a gynghorodd bawb oll trwy lwyrfryd calon i lynu wrth yr Arglwydd” (Act. xi. 23).

Ychydig o bwys sydd mewn penderfynu pa un ai yn nhŷ Cornelius yn Cesarea, ai yn Antiochia yn Syria, y derbyniwyd y Cenhedloedd gyntaf i’r Eglwys Gristionogol; yr hyn y dyry yr hanesydd, yn y cysylltiad hwn, fwyaf o bwys arno ydyw paratoad yr Apostolion i dderbyn y gwirionedd fod yr Efengyl wedi ei bwriadu ar gyfer yr holl fyd. Amhosibl yw peidio canfod doethineb Duw yn defnyddio yr offerynau cymwysaf i ddwyn ei waith ymlaen. Dengys yn amlwg y rhaid i genhadwr at y byd Paganaid fod yn ddyn o alluoedd anglyffredin yn meddu amgyffrediad eang nerthol a chlir. Yr oedd yn rhaid i un o alluoedd a dygiad i fynw o fath Petr gael gweledigaeth o nodwedd darawiadol i ddwyn ei feddwl i ddygymod â’r syniad o droi at y Cenhedloedd, a buasai effeithiau y cyfryw weledigaeth yn agored i fod yn yspeidiol os nad yn ddiflannol. Fel noddwydd a rhagflaenor Saul yn y gwaith dewisodd Duw Barnabas, “mab diddanweh” (Act. iv. 36), neu yn hytrach, “mab proffwydoliaeth,” neu “fab cyngor,”* yr hwn, er yn Lefiad, ydoedd yn enedigol o Cyprus, ac felly wedi ei gymwyso gan Ragluniaeth i dderbyn argraffiadau oddiwrth y byd Paganaid. Hwn, gan hynny, yn canfod y gwaith yn cynhyddu, ac achosion yn cyfodi i sylw ydoedd yn gofyn am welediad cyflym, ac ewyllys gref, ynghyd a barn addfed, a gweithgarwch brwdfrydig, a “aeth i Tarsus i geisio Saul. Ac wedi iddo ei gael, efe a’i dug i Antiochia” (Act. xi. 25). Yn fuan ar ol ei ddyfodiad daeth amgylchiad i’r golwg ydoedd a’i duedd yn uniongyrchol i asio y ddwy adran hon o’r Eglwys; canolbwynt y naill ydoedd Antiochia a’r llall ydoedd Jerusalem; yr amgylchiad hwnnw ydoedd prinder ymborth a newyn mewn canlyniad i hynny

* Gwel C.D.

trwy y byd yn gyffredinol, a Judea a Jerusalem yn neilltuol. Ond cyn crybwyll am hynny mynega yr hanesydd ffaith o ddiddordeb dwfn, sef mai yr adeg hon, yn Antiochia y dechreuwyd gyntaf alw "y disgyblion yn Gristionogion" (Act. xi. 26). Dechreuodd hyn, nid oddifewn, eithr oddiallan i'r Eglwys ymhlith y Cenhedloedd paganaidd; a dengys gynnydd a dylanwad yr Eglwys fechan yn Antiochia mewn blwyddyn ar ol i Saul ymuno â Barnabas. Daw yn amlwg yn lled fore yn hanes Saul ei fod yn gymeriad ydoedd yn tynnu sylw ymha le bynnag y byddai, a pha beth bynnag a wnai. A daeth yr Eglwys yn Antiochia yn destun siarad ymhlith y Cenhedloedd. Ac fel y gelwid y disgyblion yn Judea, gyda graddau o ddirmyg yn sect y Nazareniaid, felly y gelwid y disgyblion yn Antiochia, oddiwrth ei blaenor a'u Hathraw, Crist, yn Gristionogion. Fel y sylwa Ramsay gyda phriodoldeb ni buasai y cyfryw deitl yn cychwyn o blith yr Iddewon, am fod yr enw "Crist" ganddynt hwy yn gysegredig. Ond i'r Groegiaid, nid oedd "Christos" yn meddu unrhyw ystyr; a thybiai rhai yn ddiau mai enw ar ryw dduw newydd ydoedd a addolid gan y sect ryfedd hon. Trawsfurfid ef weithiau i "Chrestos" (da, defnyddiol), a gelwid y Cristionogion yn "Chrestians;" a cheir ef yn y ffurf hon mewn cerfysgrifau.* Prawf arall fod yr Eglwys yn Antiochia yn ennill sylw a dylanwad ydyw ddarfod i broffwydi o'r Eglwys yn "Jerusalem ddyfod i waered i Antiochia, ac un o honynt a'i enw Agabus. a gyfododd, ac a arwyddocaodd trwy yr Ysbryd, y byddai newyn mawr dros yr holl fyd: yr hwn hefyd a fu," meddai yr hanesydd, "o dan Claudius Cesar" (Act. xi. 27, 28). O ddifffyg deall arddull ac amcan yr hanesydd, cyhudda rhai ysgrifenywyr Luc o anghywirdeb gyda golwg ar y newyn hwn.† Ni raid deall wrth adroddiad Luc fod newyn wedi torri allan yn yr holl fyd adnabyddus ar yr un adeg neu yr un flwyddyn, ond

*"St. Paul the Traveller and Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 47, 48.

† Tuedda awdurdod mor uchel a Dr. Schürer i wneud hyn heb ddigon o sail.

yn unig ei fod yn nheyrnasiad Claudius Cesar; ac a hyn fe ymddengys y cytuna yr hen awduron, Suetonius, Dio Cassius, a Tacitus; yr hyn a ddengys fod Luc, nid yn hanesydd llac a bler, eithr yn un manwl a chywir. Ar hyn cyfeiriwn y darlennydd at sylwadau rhagorol Proff. Ramsay yn y llyfr y cyfeiriwyd ato eisoes* Ei syniad ef yw i ddatganiad Agabus am y newyn gael ei dderbyn yn hollol gredadwy gan y frawdoliaeth yn Antiochia, yr hyn a ddengys yr edrychent ar yr Eglwys yn Jerusalem gyda pharch ac edmygedd mawr, megis yr edrycha eglwysi Kassia ar yr Eglwys Fethodistaidd yng Nghymru. Ac yna iddynt osod ar droed symudiad i ddarparu er helpu y brodyr yn Jerusalem; “pob un yn ol ei allu a fwriadasant (neu a luniaethasant) anfon cymorth” (Act. xi. 29)—nid arian o angenrheidrwydd, eithr yn hytrach ymborth. Buasai hyn, wrth gwrs, yn cymeryd amser i’w gyflawni. Ni raid tybio, fel y gwna rhai esbonwyr (Alford ac eraill), i hyn gymeryd lle yn y flwyddyn 44 O.C., a bod yr amgylchiadau a gofnodir gan Luc yn Act. xii. wedi cymeryd lle yn gyfamserol ag ymweliad Barnabas a Saul â Jerusalem; yn hytrach mwy naturiol yw syniad Ramsay, fod ysbaid o amser wedi myned heibio rhwng proffwydoliaeth Agabus a’r cyflawniad o honi, ac yn arbennig a’r adeg y teimlwyd min y newyn yn Jerusalem. Felly gellir yn hawdd dybio fod y newyn wedi cyrraedd ei angerddoldeb mwyaf tua’r flwyddyn 46 O.C. yn Palestina, ac felly yn Jerusalem, er fod Agabus wedi proffwydo am dano yn y flwyddyn 44 O.C. Tra diddorol yw y ffaith ddarvoud i’r Frenhines Helena (mam Izates, brenin Adiabene) ddyfod i’w phalas yn Jerusalem yn y flwyddyn 45 O.C., ac aros yno yn ystod y newyn, gan brynu yd yn yr Aifft, a ffigys yn Cyprus, i’w dosbarthu ymhlith y dioddefwyr; a hynny o bosibl, tua’r un adeg ag yr ydoedd Barnabas a Saul yn gwneud yr un gwaith ymhlith y Cristionogion. Felly os ydym yn deall yr amgylchiadau yn iawn, nid rhyw ymweliad brysiog ydoedd hwn o eiddo Barnabas a Saul â Jeru-

* Pp. 49, 50.

salem, yn unig i drosglwyddo swm o arian a gasglesid ga: y brodyr yn Antiochia i ofal yr henuriaid yn Jerusalem, a gadael iddynt hwy eu defnyddio yn ol eu doethineb; ni buasai hynny mor effeithiol i asio y ddwy adran hon o Eglwys Crist a'u gilydd; nac ychwaith mor effeithiol i gyfarfod â'r angen. Oblegid ar adeg newyn, nid arian sydd eisiau yn gymaint ag ymborth. Ond sefydlodd y cenhadon hyn o Antiochia eu hunain yn y ddinas ac agorasant fath o ystorfa mewn man cyfleus gan arolygu dosbarthiad angenrheidiau bywyd i'r disgyblion tlodion a esgeulusid gan haelioni brenhinol Helena

Gwynebair yn awr ag anhawster pan yr ymofynir a oes cyfeiriad, ai nid oes, at yr ymweliad hwn â Jerusalem yn rhai o Epistolau Paul. Ac mewn gwaith o'r natur yma nis gallwn wneud mwy na gosod i lawr, mor gryno ag y gellir, y golygiad â ymddengys yn cyd-daro oreu â ffeithiau bywyd yr Apostol yn gyffredinol. Yr adran mewn dadl yw Gal. ii. 1—10. Barn Lightfoot ac eraill yw mai at drydydd ymweliad Paul â Jerusalem a gofnodir yn Act. xv. y cyfeirir yn yr adran uchod, a dug fel rheswm yn erbyn ei hunoli a'r ail-ymweliad, fod hwnnw yn rhy fuan i'w gysoni â'r "pedair blynedd-ar-ddeg" y sonir am dano yn adn. 1. Ond os darllenir "yn y bedwaredd flwyddyn-ar-ddeg," yn ol y cyfrif Iddewig, sef o ddechreu y flwyddyn, yna ceir "y pedair-ar-ddeg" o droedigaeth Saul (33) hyd y flwyddyn 46, 47 O.C. Ond heb honni symud ymaith bob anhawster gwell gennym dderbyn y golygiad fod y cyfeiriadau yn Gal. ii. 1—10 at ail-ymweliad Saul â Jerusalem nag at yr hwn a gofnodir yn Act. xv., am y cydwedda yn well â sefyllfa yr Eglwys ar y pryd. Ac yn yr Actau ceir ochr eglwysig yr hanes, tra yn Gal. ii. 1—10, ceir ochr bersonol yr hanes ynglyn â phrofiad yr Apostol. Y mae amcan y naill yn wahanol i'r llall. Cofnodi ffeithiau yn dangos agwedd yr Eglwys ar y pryd ydoedd amcan Luc; tra mai profi dwyfoldeb ei anfoniad a'i Apostoliaeth ydoedd amcan Paul yn y cyfeiriadau a wna yn ei Epistol at y Galatiaid. Ynddynt cenfydd y darlennydd nad oes un cyfeiriad o gwbl at gyfarfod

cyhoeddus o'r gynulleidfa eglwysig yn Jerusalem, ymha un yr anerchai yr Apostolion yr Eglwys ac y daethpwyd i benderfyniad ar fater neilltuol. I'r gwrthwyneb dengys yr holl gyfeiriadau fod cyfarfyddiad yr Apostol, a'r gau frodyr, ac arweinwyr yn yr Eglwys, wedi bod yn hytrach o natur anghyhoedd, ac yn gyfryw y gallasai Paul ddyweyd yn hyf wrth y Galatiaid nad ydoedd wedi derbyn dim oddiwrth neb o honynt, fel awdurdod neu gyfarwyddyd, ond yn unig yr hyn oedd ef a Barnabas yn eu wneuthur yn dra diwyd, sef fod iddynt gofio y tlodion (Gal. ii. 10). Ond buasai y cyfryw ddatganiad yn anghyson â'r hyn a gofnodir yn Act. xv. Dengys y cyfeiriad at Titus gan Paul yr un peth yn wyneb distawrwydd Luc. Ni raid tybio mai oddiar unrhyw ledneisrwydd, fel y gwna rhai (Ramsay), am ei fod yn berthynas, y gadawa Luc ef allan. Digon o reswm yw mai mater preifat ydoedd dyfodiad Titus gyda Saul a Barnabas i'w helpu yn y gwaith o ddosbarthu yr ymborth; a'r un modd ymgecraeth y gau frodyr ynghylch ei enwaediad.* Un peth arall a deifl oleuni ar yr ymweliad hwn ydyw cyfeiriad Paul yn ei anerchiad i'r Iddewon ar risiau castell Antonia yn Jerusalem, ei fod tra yn gweddio yn y Deml ar ei ymweliad â Jerusalem wedi cael gweledigaeth. "A'i weled ef yn dywedyd wrthyf," meddai, "Bryisia a dos ar frys allan o Jerusalem, oherwydd ni dderbyniant dy dystiolaeth am danaf fi" (Act. xxii. 18). Dechreuau yntau ddadleu â'r Arglwydd yn ei sêl dros ei genedl, fod ganddo fantais neilltuol fel hen erlidiwr wedi troi, oedd yn adnabyddus iddynt, a phe cawsai fyned ymlaen, buasai yn debyg o ddyweyd ei fod mewn cyfle ardderchog y pryd hynny i ddylanwadu arnynt, gan eu bod yn cael eu gwasgu gan y newyn, ac yntau a Barnabas yn cael estyn cymorth iddynt. Oblegid amhosibl yw tybio y gallasai y dynion hyn gyfyngu eu trugaredd i'r Cristionogion yn unig. Ond y mae yr Arglwydd yn torri ar ei draws ac yn atal ei leferydd, ac yn dy-

* Ymddengys fod y testyn mor ddiffygiol fel nas gall y beirniaid benderfynu pa un a gafodd Titus ei enwaedu neu beidio.

wedyd wrtho, “ Dos ymaith : canys mi a’th anfonaf ymhell at y Cenhedloedd ” (Act. xxii. 21). Gwel y darllenydd meddylgar nad yw hyn yn unol ag amgylchiadau ymweliad cyntaf Saul â Jerusalem pryd yr oedd yr Iddewon am ei ladd, a’r brodyr yn ei anfon trwy Cesarea i fyned i Tarsus, ac yntau yn aros yno mewn neilltuedd am flynyddoedd. Ond y mae yn hollol gyson â’r ail ymweliad pryd y dychwelodd ef a Barnabas i Antiochia, ac yn fuan ar ol eu dychweliad yr anfonwyd hwy eu dau gan yr Ysbryd Glân, a bendith yr Eglwys, ar daith genhadol trwy Cyprus a Deheu Galatia Rufeinig. Gwelwn, gan hynny, fod yr ail ymweliad hwn o eiddo Saul â Jerusalem yn llawer pwysicach nag yr ymddengys ar y cyntaf. Cawn fod ei ddechreu a’i ddiwedd wedi ei benderfynu trwy ddatguddiad. Ni buasai Saul yn myned i fyni i Jerusalem gyda Barnabas y tro hwn yn unig i arolygu y gwaith o gynorthwyo gyda rhannu y cymorth i’r tlodion; buasai Barnabas, Luc a Titus yn gwneud hynny yn iawn. Ond derbyniodd orchymyn, rywfodd neu gilydd, oddiwrth Dduw : parai hynny iddo osod mwy o bwys ar yr ymweliad, ac iddo dybio, o bosibl, fod gan Dduw genhadaeth arbennig iddo at ei genedl ei hun, yr hyn fuasai yn dra derbyniol ganddo fel gwladgarwr a chenedl-garwr o’r fath fwyaf pybyr. Ond dangosodd yr Arglwydd drachefn iddo mai nid at ei genedl ei hun yr oedd ei anfoniad, eithr ei fod wedi ei neilltuo o’r groth, a’i alw trwy ras, gan Dduw, i ddatguddio ei Fab Ef ynddo ef, fel y pregethai Ef ymhlith y Cenhedloedd (Gal. i. 15, 16). Gwelir trwy hyn oll mai graddol y daeth Saul i sylweddoli ei genhadaeth at y Cenhedloedd. Hwyrach fod y ffaith fod Petr wedi derbyn gweledigaeth arbennig i’w gymwyso i fyned i dy Cornelius, ac i’w ymweliad fod mor llwyddiannus, a chael ei selio gan yr Ysbryd Glân mewn modd mor neilltuol, wedi peri iddo betruso peth gyda golwg ar ei alwad ei hun, fel y gorfu i’r Arglwydd Iesu ail ymddangos iddo yn y Deml yn Jerusalem, a dywedyd wrtho mewn modd pendant fod yn rhaid iddo fyned ymhell at y Cenhedloedd. Canfyddai erbyn hyn nad oedd gwaith Petr yn myned i dy Cornelius

ond yn unig agoryd y drws i'r byd Cenhedlig, gan mai iddo ef, mewn ystyr hanesiol, y rhoddwyd agoriadau teyrnas nefoedd : ond mai efe ei hun ydoedd wedi ei ordeinio gan Dduw i fyned i fewn drwy y drws i gyflawni gorchymyn ei Arglwydd i bregethu yr efengyl i'r holl fyd. "Canys," meddai, "yr hwn oedd yn gweithredu yn nerthol yn Petr i apostoliaeth yr enwaediad, a nerthol weithredodd ynof finnau hefyd tuag at y Cenhedloedd" (Gal. ii. 8). Wedi cyflawni eu gweinidogaeth yn ffyddlawn yn Jerusalem dychwelodd Barnabas a Saul i Antiochia, "gan gymeryd gyda hwynt Ioan hefyd, yr hwn a gyfenwid Marc" (Act. xii. 25).

PENNOD V.

Taith Genhadol gyntaf Barnabas a Saul. (Gwanwyn 47 O.C.).

MEWN ychydig o ymadroddion cynhwysfawr adroddir yr amgylchiadau cysylltiedig ag anfoniad Barnabas a Saul i'r gwaith cenhadol. Nodir yn gyntaf oll nifer o'r brodyr yn Antiochia oeddynt wedi derbyn doniau gwyrthiol, ac wedi eu cymhwyso i fod yn broffwydi ac athrawon, o'r rhai yr enwir tri heblaw Barnabas a Saul. Am y tri hyn ni wyddis dim ond yn unig a ddywedir yma. Gellir sylwi fod rhywbeth yn ddiddorol yn y tri. Simeon yn un o'r Iddewon hynny a feddai enw Lladinaidd—Niger,—yn ychwanegol at ei enw Hebreig, megis "Ioan yr hwn a gyfenwir Marc." Y mae Lucius yn debygol yr un un ag y sonir am dano yn yr Epistol at y Rhufeiniaid xvi. 21, ac yn frodor o Cyrene, dinas yn Affrica, lle y preswyliai llawer o Iddewon, yr hon hefyd a roddes i'r Iesu gymwynaswr i gario ei groes. Manaen, yn frawd -maeth Herod (Antipas) y Tetrarch, yr hwn oedd yn llywodraethu yn Galilea, ac yn frawd i Archelaus. Alltudiwyd ef a'i frawd gan Caius i Lyons, Deheubarth Ffrainc. Gyda y ddau dywysog drygionus hyn y dygwyd Manaen i fyni yn nyddiau ei ieuencetid. Ond trwy offerynoliaeth rhai o'r disgyblion a wasgarwyd trwy yr erledigaeth dan Herod Agrippa, fe achubwyd un oedd wedi ei fagu yn nythle llygredigaeth yr Herodiaid eu hunain. Y tri hyn, yng nghyda'r ddau genhadwr, Barnabas a Saul, ydoedd y rhai mwyaf amlwg yn yr Eglwys yn Antiochia pan y derbyniodd ddatguddiad o'r nefoedd o'r pwys mwyaf. Gyda symledd y dywed yr hanesydd, "Ac fel yr oeddynt hwy yn gwasanaethu yr Arglwydd, ac yn ymprydio, dywedodd yr Ysbryd Glân, Neilltuwch i mi Barnabas a Saul i'r gwaith y gelwais hwynt iddo."

Y mae amryw bethau y gellid sylwi arnynt yma,—

(a) Un ydyw natur y gwasanaeth a gymerai le pryd y derbyniasant y datguddiad. Rhaid ymwrthod â phob

syniad sydd yn cysylltu defodau a fabwysiadwyd gan yr Eglwys mewn oesoedd dilynol a'r ymadrodd "gwasanaethu" yn yr adnod hon, a'i gyfyngu i ystyr syml o "waith cyhoeddus,"—megis darllen, gweddio, a chyng-hori. Am "ymprydio" ni ddylid gosod gormod o bwys ar y ffurf; nid ydyw ond gweddillion y grefydd Iddewig, er nad oes dim yn anghyson ynddo ag ysbyrd yr Efrog-wyl ond iddo gael ei gyflawni yn yr ysbyrd priodol. Tuedda i ddwyn dyn i deimlo ei ddibyniaeth hollol ar Dduw.

(b) Peth arall ynglyn a hyn ydyw trwy ba foddion y derbyniwyd y datguddiad? Ar hyn nid yw yr hanesydd yn dywedyd dim; ac nis gellir ond yn unig ddyfalu, naill ai fod yr Ysbyrd Glân wedi defnyddio rhai o'r profwydi i gyflwyno y genadwri, neu fod y peth wedi disgyn fel ysbyrdoliaeth ar yr holl eglwys yn gyffredinol. Y mae y cyfieithwyr wedi gadael un gair bychan, eto tra phwysig, allan o'r genadwri, sef, "yn awr." "Neilltuwch i mi yn awr." Nid yw wedi cael ei roddi i mewn yn y C.D., ond sylwir arno gan Conybeare a Howson yn eu gwaith rhagorol ar Fywyd ac Epistolau Paul, ac awgryma fod y datguddiad hwn yn atebiad i weddi arbennig yr Eglwys. Y mae y sylw, modd bynnag, yn deilwng o ystyriaeth. Digon yw dywedyd mai nid yr adeg yma ydoedd y tro cyntaf i Paul wybod ei fod ef wedi ei alw i fod yn gennad Duw at y Cenhedloedd; oblegid diau i Ananiās ddywedyd wrtho genadwri yr angel a ddywedasai am dano, "Canys y mae hwn yn llestr etholedig i mi i ddwyn fy enw ger bron y cenhedloedd a brenhinoedd a phlant Israel," heblaw y datguddiad a gawsai ef ei hun yn uniongyrchol oddiwrth yr Arglwydd Iesu fel y sylwyd yn flaenorol. Ond yn bresennol y dangoswyd iddo yr adeg briodol yr oedd efe i gychwyn a phwy oedd i fod yn gydymaith iddo. Ni wyddis a roddwyd iddynt ryw awgrym am gynllun y daith ai peidio; tebyg ydyw na wnaed, oblegid ceir eu bod yn cael eu lluddias gan amgylchiadau efallai i fyned i rai lleoedd, a'u gwahodd i fyned i leoedd eraill, a bod yr Ysbyrd Glân yn eu rhwystro i fyned i rai lleoedd mewn modd pendant. Ar ol y datguddiad hwn yr oedd

yn angenrheidiol drachefn i'r Eglwys eu danfon trwy ympryd a gweddi ac arddodiad dwylaw. Y mae diddordeb a phwys neilltuol yn perthyn i'r adroddiad syml hwn am ei fod yr esiampyl gyntaf o ordeiniad a geir yn y Testament Newydd. Y mae y ffurf-ddefod yma drachefn yn ddiau wedi ei chymeryd oddiwrth Iddewiaeth.

Yna y dywedir drachefn " hwythau wedi eu danfon ymaith gan yr Ysbryd Glân a ddaethant i Selencia, ac a fordwyasant i Cyprus." Y mae yn amhosibl i ni beidio teimlo oddiwrth yr adroddiad syml hwn, y fath bwysigrwydd a roddid ar y symudiad hwn ymhlith y Cristionogion hyn yn Antiochia. Yr oedd yma syched yn ddiau ar ran yr Apostolion am fyned allan i ddwyn yr efengyl at y byd mawr ydoedd yn gorwedd mewn drygioni. Teimlent yn debyg fel y gwnai y gwahangleifion hynny yng ngwersyll y Syriaid. Pan wedi eu digoni eu hunain y maent yn dywedyd, " Nid ydym ni yn gwneuthur yn iawn, y dydd hwn sydd ddydd llawenchwedl, ac yr ydym ni yn tewi a son." Am hynny y maent yn dyweyd eu hamgylchiad wrth yr Eglwys, ond teimlai yr Eglwys drachefn ymlyniad mawr wrthynt; ac ofnent ar y naill law nas gallent fyned ymlaen hebddynt, ac ofnent ar y llaw arall rhag i'r Apostolion a garent mor fawr syrthio yn ysglyfaeth i gynddaredd eu gelynion. Am hynny y maent yn myned mewn modd difrifol a'r achos at yr Arglwydd, ac mewn canlyniad rhydd yr Arglwydd iddynt ddatguddiad eglur gyda golwg ar lwybr eu dyledswydd, a nodi allan wrth eu henwau y personau a ddewisodd yr Arglwydd i'r gwaith. Gellir yn haws ddychmygu na disgrifio teimladau y disgyblion ar ymadawiad Barnabas a Saul i'r gwaith mawr a phwysig yr oeddynt yn awr yn wynebu arno. Pwynt cyntaf eu taith ydyw Ynys Cyprus. Y mae amryw resymau dros iddynt gychwyn eu gwaith cenhadol yn yr ynys hon. Yr oedd cysylltiad masnachol rhyngddi a Phoenicia, a cheir fod cyfeiriadau lled foreu at yr ynys yn yr Hen Destament, megis Ezekiel xxvii. 6, o dan yr enw Chittim, yr hwn a dderbyniodd oddiwrth y Phoeniciaid y rhai fu yn ei llywodraethu hyd y flwyddyn 720 C.C. Trwy hyn daeth i

gysylltiad masnachol â Judea. Oddiyma y ceid copr a choed Sittim (neu cedar). Dywedir fod coeden o cedar wedi ei thorri yn Cyprus yn 120 troedfedd o hyd ac yn gyfatebol o drwch. Y mae yn bosibl fod Iddewon yn yr ynys o flaen dyddiau Alexander, ond ar ol ei ddyddiau ef yr oeddynt yn lluosog iawn, fel y dengys 1 Macc. xv. 23. Ond heblaw fod llawer o Iddewon yn yr ynys, rheswm arall, ac efallai y prif reswm, dros iddynt ddechreu yn Cyprus ydoedd mai yn yr ynys hon y ganwyd Barnabas, fel y gwelir oddiwrth Act. iv. 36, Rheswm arall hefyd allasai bwyso yn lled drwm ym meddyliau y cenhadon ydoedd y ffaith fod yno eisoes Gristionogion yn yr ynys. Ymddengys oddiwrth Act. xi. 19, 20, fod amryw ddisgyblion a wasgarwyd oherwydd yr erledigaeth yn amser merthyrdod Stephan wedi ffoi i Cyprus, ac aethant allan i bregethu ohonynt eu hunain, heb anfoniad dynol, dim ond cynhyrriad yr Ysbryd Glân. A hwy, yng nghyd a rhai o Cyrene a ddaethant i Antiochia, ac “a lefarasent wrth y Groegiaid, gan bregethu yr Arglwydd Iesu.”

I'r ynys hon, gan hynny, y penderfynodd Barnabas a Saul fyned i ddechreu ar eu gwaith cenhadol. Dywed teithwyr y gellir gweled mynyddoedd Cyprus o Syria; ac y mae Antiochia yn cael ei chysylltu â'r môr gan yr afon Orontes, yn agos i enau yr hon y mae porthladd Seleucia. Y mae y pellter gyda'r afon tua 41 milltir, tra nad ydyw ar hyd y tir ond 16½ o filltiroedd. Ni ddywedir pa ffordd a gymerodd y cenhadon, ond yn unig iddynt fordwyo o Seleucia i Cyprus. Gorwedda yr ynys ym mhen dwyreiniol Môr y Canoldir yng nghesail culfor Cilicia. Yr ydoedd yr ynys ynghyd a'r wlad oddiamgylch yr adeg hon o dan lywodraeth Rhufain. Daeth yr Apostolion, oblegid felly y galwn hwy er mwyn cyfleustra, ac felly yr oeddynt mewn gwirionedd, i Salamis, lle y dechreuasant ar eu gwaith trwy bregethu gair Duw yn Synagogau yr Iddewon. Dengys hyn fod yr Iddewon yn lluosog yn y porthladd yma, yr hwn oedd ar yr afon Pediesus, yr unig afon o werth o fewn yr ynys. Gallai eu bod yn cael eu denu yma oherwydd ffrwythlondeb y dyffryn, a'r fasnach mewn ffrwythau,

gwin, llin a mel, ynghyda'r *copper mines* oedd yn cael eu gweithio yn y gymydogaeath. Ond er fod yma lawer o Iddewon ni ddywedir dim am lwyddiant ar bregethu yr Apostolion yn y lle hwn. Aethant oddiyma i'r brif ddinas—Paphus—pellter o gan' milltir, i gwrr arall yr ynys, lle y preswyliai y llywodraethwr Rhufeinig, Sergius Paulus, "gwr call," meddai yr hanesydd Luc. Ffaith ddiddorol ynglyn a hyn ydyw fod dau feddyg, un yn bagan a'r llall yn Gristion, wedi ysgrifennu, y ddau yn yr iaith Roeg, sylwadau-hynod o debyg i'w gilydd am ddau Serguis Paulus. Yr ysgrifennydd paganaidd ydyw y physygwr Galen, a'r ysgrifennydd Cristionogol ydyw y physygwr Luc. Dywed y pagan fod y Sergius Paulus hwnnw yn cymeryd diddordeb, ac yn hysbys mewn athroniaeth; tra y dywed Luc fod y Serguis Paulus hwn yn "wr call," ac yn deisyfu "clywed gair Duw." Gwahenid y ddau gan ysbaid o gan' mlynedd. Yma cyfarfydda Barnabas a Saul â gau-brophwyd o Iddew, neu swynwr, o'r enw Bar-iesu, yr hwn a alwai ei hun wrth yr enw Arabaidd "Elymas," "y Doeth." Ceir cipdrem yma ar agwedd feddyliol y byd Paganaidd yr adeg hon. Yr oedd meddyliau mwyaf diwylliedig yn llawn o anffyddiaeth, wedi colli pob ymddiried yn yr eilun-dduwiau, a'u meddwl yn agored i dderbyn rhyw ddatguddiad newydd; edrychent gydag awyddfryd a diddordeb tua'r dwyrain. Y mae agwedd y meddwl paganaidd yr adeg hon y prawf goreu ellir ei gael o'r berthynas sydd rhwng anffyddiaeth ac ofergoeledd; nis gall y meddwl aros ar y nacaol—rhaid iddo estyn ymlaen o hyd at rywbeth newydd. Yr oedd llysoedd Rhufain yr adeg hon wedi eu llenwi â swynwyr dwyreiniol. Yr oedd gan y cadarn Marius ddewines o Syria, Iddewes mae yn debyg, wrth ddewiniaeth yr hon y llywodraethai ei ryfel-gyrchoedd. Gwnai Pompey, Crassus a Cesar ymgynghori â serddewiniaeth, pan y byddai yr oraclau yn ddistaw. Tyna Juvenal ddarlun o Tiberius Cesar yn eistedd ar graig Capri a llu o Galdeaid o'i amgylch. Fel hyn wedi i fronau y duwiau fyned yn weigion dyheai y byd paganaidd am rywbeth i dorri "min ei syched," a phan na

chai ddim byd gwell, troai ei wyneb at ddewiniaeth. Rhydd hyn radd o oleuni ar y ffaith fod “gwr call” fel Sergius Paulus yn llochi swynwr o fath Bar-iesu o fewn ei lys, oblegid fel Iddew yr oedd wedi derbyn goleuni mwy na’r pagan Rhufeinig. Yr oedd yn gwybod am y gwir Dduw, a dylasai wybod am yr Iachawdwr Iesu Grist; ond yr oedd wedi camddefnyddio ei wybodaeth a gwerthu ei hunan i’r diafol am esmwythtra ac elw bydol. A phan welodd ei fod mewn perygl o golli ei ddylanwad ar Sergius Paulus trwy athrawiaeth Barnabas a Saul, y mae yn gwneud ei oreu i’w gwrthwynebu, “gan geisio gwyrddroi y rhaglaw oddiwrth y ffydd,” sef athrawiaeth yr efengyl. “Yna Saul, yr hwn hefyd a elwir Paul, yn llawn o’r Ysbryd Glân, a edrychodd yn graff arno ef, ac a ddywedodd, O gyflawn o bob twyll a phob ysgelerder, tydi mab diafol, a gelyn pob cyfiawnder, oni pheidi di a gwyro uniawn ffyrdd yr Arglwydd? Ac yn awr y mae llaw yr Arglwydd arnat ti, a thi a fyddi ddall heb weled yr haul dros amser. Ac yn ddiatreg y syrthiodd arno niwlen a thywyllwch, ac efe a aeth oddiamgylch gan geisio rhai i’w arwain erbyn ei law.”

Mae yma rai pethau y dylid sylwi arnynt,—

(a) Un peth ydyw y gwelir yn eglur nad ydoedd Sergius Paulus wedi myned mor llwyr o dan ddylanwad y swynwr fel ag i golli rhyddid ei feddwl, onide ni buasai yn galw ato Barnabas a Saul, ac yn deisyfu cael clywed gair Duw. Y mae hynny ynddo ei hun yn cyfiawnhau barn Luc am dano ei fod yn “wr call.”

(b) Peth arall a welir yma ydyw fod gwirionedd a thwyll wedi dyfod wyneb yn wyneb, a’u bod yn awr ar eu prawf ger bron y Rhaglaw : a bod gwirionedd wedi dyfod allan o’r prawf yn fuddugoliaethus. Os condemnwyd gwirionedd ym Mherson yr Iesu gerbron Pilat—rhaglaw gwagsaw Judea—y mae gwirionedd yr efengyl yn awr yn cael ei gyfiawnhau trwy offerynoliaeth un o Apostolion yr Iesu gerbron rhaglaw call ynys fechan Cyprus.

(c) Peth arall a welir yma ydyw awdurdod, nerth a medr yr Apostol, pan yn ymosod ar y swynwr. Yn y lle cyntaf, y mae “ yn llawn o'r Ysbryd Glân,” a'r swynwr yn llawn o'r ysbryd drwg. Yna mae yr Apostol yn edrych yn graff arno. Barna rhai fod cyfeiriad yma at ryw wendid yn llygaid yr Apostol, neu fod golwg byr ganddo, ond ymddengys fod y geiriau yn cyfeirio i'r gwrthwyneb, oblegid dywedir ei fod wedi plannu ei lygaid arno, a'i olygon yn treiddio trwyddo. Yna rhydd ddisgrifiad byw o hono, ac yn ol ei arfer defnyddia un neu ddau o wrth-gyferbyniadau. Un ydyw “ mab y diafol,” mewn gwrthgyferbyniad i'w enw, Bar-iesu, neu fab Iesu; a'r llall yw “ gelyn pob cyfiawnder,” mewn gwrthgyferbyniad i'w broffes, sef cynorthwyo y Rhaglaw i wneud cyfiawnder yng nghyflawniad ei swydd fel barnwr. Arwyddion allanol y fuddugoliaeth ydynt y farn sydd yn disgyn yn ddiatreg ar y swynwr yn ol hysbysiad yr Apostol, a ffydd y Rhaglaw yr hwn “ pan welodd yr hyn a wnaethid, a gredodd, gan ryfeddu wrth ddysgeidiaeth yr Arglwydd.” Yr hyn a ddengys nad oedd y wyrth oddiallan yn ddim ond arweiniad i mewn i'r Rhaglaw i ryfeddodau trefu gras.

(d) Un peth arall i sylwi arno ydyw y newidiad a geir yma yn enw a safle yr Apostol hwn ar ol hyn. Y mae yr enw Saul yn cael ei adael o'r neilltu yn hollol gan yr hanesydd o hyn allan, oddieithr yn yr adroddiadau o areithiau Paul ei hun, lle yr adrodda am ei ddychweliad at Gristionogaeth. Oddieithr yn yr amgylchiadau hynny “ Paul ” y gelwir yr Apostol ym mhob man o hyn allan. Barna rhai fod a fynno troedigaeth y Rhaglaw Sergius Paulus a'r newidiad hwn.

Ar hyn dylid sylwi ar yr ystyriaethau canlynol,—

(a) Yn gyntaf, fod yn debygol fod yr enw Paul yn perthyn i'r Apostol o'r dechreuad, gan fod arferiad ym mhlith yr Iddewon yn aml i fabwysiadu dau enw.

(b) Yn nesaf, fod yr Apostol yn enedigol o Tarsus, prif ddinas Cilicia, yr hon oedd dalaeth Rufeinig, ac

y byddai yn arferol i'r Iddewon fabwysiadu enwau y cenhedloedd a'r teyrnasoedd yr ymgymysgent â hwy, a hynny heb golli eu henwau eu hunain. Gelwid Joseph gan Pharaoh yn yr Aipht yn Saphnath-Paaneah, a Daniel yn Babilon yn Belteshazzar. Yn y cyfnod Groegaidd cyfarfyddir â'r fath enwau a Philip, Alexander, Antiochus, Ptolemy, Anti-pater, &c. Yn y cyfnod Rhufeinaidd y maent yn amlycach drachefn, a cheir Crispus, Justus, Niger, Drusilla, Priscilla a llu o rai cyffelyb.

Eto dylid sylwi (c) fod personau yn cael eu galw ar enwau newyddion ar gyfnodau pwysig yn eu bywyd, megis "Abram" yn cael ei alw yn "Abraham," a "Jacob" yn "Israel." A'r Iesu yn galw "Simon" yn "Petr" fel gwobr arbennig am ei gyffes ardderchog.

Ac yn olaf (d), dylid sylw ar achlysur ac amcan newidiad yr enw. Digon naturiol yw awgrym y Proff. Ramsay ar hyn*—fod y newidiad yn yr enw wedi ei achlysuro oddiar reol a fabwysiedid gan Saul o wneud ei hun yn bob peth i bawb, heb aberthu gwirionedd, nac unrhyw egwyddor, fel y gallai "yn hollol gadw rhai" (1 Cor. ix. 20—22); ac hefyd oddiar arferion cymdeithasol y wlad. Buasai y Rhaglaw Sergius Paulus, wedi galw y cenhadon ato i'w lys, yn dra naturiol yn un o'r pethau cyntaf oll, yn gofyn nifer o gwestiynau, megis, Pwy ydych? O ba le yr ydych yn dyfod? a Pha beth yw eich enwau?† Felly pan yn annerch Saul gyda'r cyfryw gwestiynau, buasai yn berffaith unol â'r rheol a osodasai ef iddo ei hun, iddo ateb yn gyffelyb i'r hyn a wnaethai yn flaenorol i'r Iddewon mai gwr o Iddew ydoedd; ond i raglaw Rhufeinig, mai Rhufeiniwr ydoedd, wedi ei eni yn Tarsus, a'i enw Paul. Oddiar y cyfryw dybiaeth buasai yn dra naturiol i'r hanesydd nodi allan y ffaith trwy nid yn unig newid yr enw i Paul, eithr hefyd trwy roddi y flaenoriaeth o hyn allan iddo ef ar ei gydymaith Barnabas, gan eu galw o hyn ymlaen yn yr hanes, yn Paul a Barnabas.

* "St. Paul the Traveller," &c., by Ramsay, p. 82, 83.

† Gwel, "Odyssey," ix. 252.

PENNOD VI.

Taith genhadol gyntaf Paul (parhad). (Haf 47 O.C.).

WEDI adrodd yr amgylchiadau cydfynedol â throedig-aeth Sergius Paulus gyda gradd o fanylder, cawn yr hanesydd yn myned dros gryn lawer o dir, ac yn pasio amgylchiadau pwysig ar y daith mewn ychydig iawn o ymadroddion; yr hyn yn ddiau sydd nodweddiadol o arddull Luc pan na bydd dim yn dwyn perthynas uniongyrchol a'i amcan ef i'w gofnodi. Eto y mae rhai pethau ynglyn â symudiadau y cenhadon yr adeg hon yn deilwng o sylw. Ac er nas gellir eu hegluro, o bosibl i foddlonrwydd, y mae rhai pethau a daflant oleuni arnynt; er esiampl, dywed yr hanesydd yn ol y darlleniad awdurdodedig fod y cenhadon wedi tramwy "trwy yr ynys hyd Paphus" (Act. xiii. 6). Yn ol y C.D. y darlleniad yw, "trwy yr holl ynys hyd Paphus," yr hyn a awgryma eu bod wedi myned yn fanwl trwy yr ynys ac ymweled â holl synagogau yr Iddewon; ond gan na ddilynwyd eu gweinidogaeth â llwyddiant neilltuol, nid oedd gan Luc ddim i'w gofnodi. Ond wedi dyfod i Paphus, a chael y fath fuddugoliaeth nid yn unig trwy roddi taw ar y swynwyr, ond yn fwy trwy droedigaeth y Rhaglaw; am hynny ceir adroddiad manwl am yr amgylchiad, am y noda gyfnod pwysig yn natblygiad yr Eglwys. Gwasanaetha hyn, sef troedigaeth y Rhaglaw Rhufeinig fel math o ragarweinriad a pharatoad i feddyliau Paul a Barnabas i dderbyn y cenhedloedd i mewn i'r Eglwys Gristionogol. Yna â yr hanesydd rhagddo yn ddiymdroi i ddyweyd eu bod wedi myned o Paphus i Perga yn Pamphylia; ond er y gall fod y ffaith y nodir y dalaeth Rufeinig Pamphylia yn golygu, fel y tybia Ramsay, fod yn eu bwriad i bregethu yr efengyl yno, gan wneud Perga yn fath o ganolbwynt i'w gweithrediadau, eto yr oll a gofnodir yw,

ddarfod i Ioan Marc vmadaw oddiyno a dychwelyd i Jerusalem, ac iddynt hwythau fyned rhagddynt i Antiochia, yr hon oedd yng nghwr y rhanbarth honno a elwid Pisidia. Os oedd y cyfryw fwriad i draethu y gair yn Pamphylia, y mae o bwys i ni ddeall y rheswm neu y rhesymau dros fod Paul a Barnabas yn myned trwy Perga mor ddiymdroi. Ymddengys golygiad y Proffeswr Ramsay ar y naill law braidd yn annaturiol, sef fod Paul wedi ei gymeryd yn sâl yn Pamphylia oherwydd y tawch aflach a gyfyd o'r gwastadedd ym misoedd yr haf, ac iddo tra yn dioddef oddiwrth y clefyd tost deithio can' milltir, mwy neu lai, i fynny i Antiochia. Ar y llaw arall, ymddengys fod golygiad Conybeare a Howson* yn anghywir, sef fod yn arferiad i drigolion y wlad, yn yr adeg foreu hon, fyned i'r ucheldiroedd yn nhymor yr haf i osgoi y peryglon oddiwrth y tawch heintus y cyfeiriwyd ato. Y mae yn arferiad gan y Tyrciaid a llwythau crwydraidd hyd y dydd heddyw i symud, fel y cyfeiriwyd, yn finteioedd i'r ucheldiroedd, ond ni cheir cyfeiriad at y cyfryw arferiad yn yr oesau boreuaf; ac ymddengys y cyfyngir yr arferiad hyd yn oed mewn amseroedd diweddar i lwythau Tyrciaidd.† Wedi rhoddi yr ystyriaeth oreu a allem i'r pwnc, y peth mwyaf naturiol i'n bryd ni, ydyw ddarfod i Paul a Barnabas adael Antiochia yn Syria tua diwedd Mawrth neu ddechreu Ebrill yn 45 neu 46 O.C.; iddynt dreulio dau neu dri mis yn ynys Cyprus a dyfod i Perga, i fynny yr afon Cestrus, trwy rannau isaf talaeth Pamphylia tua diwedd Mai neu ddechreu Mehefin; a bod Paul, oherwydd rhyw resymau, yn awyddus am ymwthio ymlaen trwy Antiochia Bisidiaidd i dalaeth Asia i gyfeiriad Ephesus, fel canolbwynt mawr a phwysig i efengyleiddio Asia Leiaf; neu ei fod eisoes yn teimlo rhagarwyddion yn ei gyfansoddiad o'r afiechyd peryglus a thra phoenus a berthynai i'r parthau hyn o Pamphylia, ond nad ydoedd eto wedi torri allan, gan y cymer y cyfryw glefydau o 9 i 10 diwrnod cyn ym-

*"The Life and Epistles of St. Paul," pp. 456, 157.

† Gwel, "The Church in the Roman Empire," by Prof. W. M. Ramsay, D.C.L., pp. 16, 17.

ddangos yn eu nerth. Anhawdd penderfynu y ffordd a gymerasant i fyned i Antiochia. Dygid ymlaen drafnidiaeth rhwng Attalia a Perga ac Antiochia, yr hyn ynddo ei hun a sierha fod ffordd neu ffyrdd rhwng y lleoedd hyn a'u gilydd. Tybia Conybeare a Howson iddynt fyned trwy fwlech cul a serth yn y mynyddoedd o Attalia heibio i lyn Buldur, neu Ascania; tra y tybia Renan a Proff. Kiepert iddynt fyned bellter mawr i fyny yr afon Cestrus hyd lannau llynnoedd deublyg yr Egerdir, yr hen Limnai, y rhai a ffurfiant y corff o ddwfr mwyaf arddunol yn Asia Leiaf. Ond y ffordd rwyddaf a mwyaf naturiol, fel y dywed Ramsay, ydyw dilyn cwrs un o ganghenau dwyreiniol y Cestrus i Adada.* Hon ydoedd ffordd trafnidiaeth a masnach, ac oherwydd hynny nid oedd yn llai, eithr yn hytrach yn fwy peryglus oddiwrth ysbeilwyr, na ffyrdd mwy anhygyrch, gan mai amcan y cyfryw rai ydyw cael arian neu eiddo. Ceir yma hefyd olion tra diddorol o'r Apostol Paul hyd yn oed yn enw y ddinas, gan y gelwir y lle yn awr Kara Bavlo; a dywed Proffeswr Ramsay mai yr enw olaf, Bavlo, ydyw y dull diweddar o seinio yr enw Paul yn y parthau hynny, ac awgryma fod y ddinas wedi derbyn yr enw oddiwrth y ffaith mai Paul yw nawdd-sant y ddinas, ac mai iddo ef y cysegrwyd yr adeilad yn yr hwn yr ymgynnullai yr eglwys.† Ceir yma hefyd olion o beryglon oddiwrth lif-ddyfroedd pan y cyfyd afonydd yn sydyn. Darganfyddwyd carreg a gyfodwyd gan Memi mab Daos fel offrwm diolch am waredigaeth, ac a gysegrwyd i'r duwiau Jupiter, Neptune, Minerva, a'r afon Eurys ar ol iddo fod mewn perygl am ei fywyd a chael ei achub; ac un arall yn goffadwriaeth i heddeiddiad a laddwyd gan ysbeilwyr. Trwy gynorthwy haneswyr hen a diweddar galluogir ni i benderfynu yn lled agos, safe Antiochia yn Pisidia.‡ Tybid unwaith mai hi oedd Ak-sheer, yr hon

* "The Church in the Roman Empire," pp. 18, 19.

† "The Church in the Roman Empire," by Prof. W. Ramsay, C.D.L., pp. 20, 21.

‡ Dywedir fod y testyn yma yn anghywir,—mai ansoddair ddylai Pisidia fod, gan ddarllen "Antiochia Pisidaidd." "St. Paul the Traveller," &c., tud. 91.

a adnabyddir yn bresennol wrth yr enw Philomelium, yr hon a saif ar ochr ogleddol i gadwen o fynyddoedd sydd yn ymestyn o'r dwyrain i'r gorllewin yn y dosbarth hwnnw o Phrygia a elwir Paroreia; ond sicrheir ni yn bresennol mai ar yr ochr ddeheuol i'r gadwen hon o fynyddoedd, ac ar derfyn gogleddol rhanbarth Pisidia, y saif Antiochia. Ei henw presennol ydyw Yalobatch. Sylfaenwyd y ddinas fel ei chwaer yn Syria gan Seleucus Nicator—brenin Asia, fel ei gelwid. Yr oedd gan hwn ddawn neilltuol at sylfaenu dinas-oedd; a dywedir iddo sylfaenu 9 Seleucias, 16 o Antiochiaid, a 6 o Laodiceaid, a'r oll mewn anrhydedd i'w enw ei hun a'i deulu,—Antiochia ar enw ei dad, Laodicea ar enw ei fam, ac Apamea ar enw ei wraig, Seleucia ar ei enw ei hun. At y duedd hon mewn dynion y cyfeiria y Salmydd pan y dywed am gyfoethogion a doethion y byd hwn, “Eu meddwl yw y pery eu tai yn dragywydd, a'u trigfeydd hyd genhedlaeth a chenhedlaeth; enwant eu tiroedd ar eu henwau eu hunain. Er hynny dyn mewn anrhydedd nid erys: tebyg yw i anifeiliaid a ddifethir.” Gwnaed Antiochia yn y cyfnod Rhufeinig, sef yr adeg yr ymwelodd Paul â hi, yn ddinas rydd, fel Philippi, yn meddu ar awdurdod tebyg i eiddo Rhufain. Ceid arwyddion o hyn ar yr arian bathol a ddarganfyddwyd yn y lle. Tra yr oedd yr arian a gafwyd yn y trefi cylehynol yn dwyn arnynt lythrennau Groegaidd, yr oedd y rhai a gafwyd yn Antiochia yn dwyn argraff Ladinaidd. Yr oedd pobl-ogaeth y ddinas y pryd hyn yn gymysgedig o Roegwyr, Rhufeiniaid a brodorion y ddau Ranbarth, Pisidia a Phrygia, a rhyw nifer o Iddewon. Ni wyddis pa mor luosog oedd yr olaf, ond ymddengys oddiwrth yr amgylchiadau a adroddir ynglyn ag ymweliad yr Apostolion eu bod yn meddu cryn ddylanwad, ac wedi gwneud amryw broseltyiaid i'r grefydd Iddewig o blith y cenhedloedd paganaidd, ac yn eu plith wragedd anrhyddus yn perthyn i deuluoedd rhai o benaethiaid y ddinas (gwel Act. xiii. 42 a 50). Ar y Sabathau Iddewig, sef dyddiau Sadwrn, ymgasglai yr Iddewon a'u Proselytiaid i'r Synagog i addoli. Er fod yr offeiriaid

paganaidd yn dra eiddigeddus dros lwyddiant eu gwa-hanol grefyddau paganaidd, eto yr oedd llywodraeth Rhufain yn caniatáu llawer o ryddid crefyddol trwy yr holl Ymerodraeth. Ond nid ymddengys fod yr Iddew-on yn cyfodi adeiladau costus yn y gwledydd paganaidd. Tra y ceir fod gweddillion y temlau paganaidd yn lluosog iawn, ni cheir ond ychydig, os dim, o weddillion y Synagogau, gyda'r eithriad o'r tai gweddi ardderchog y cyfeiria Philo atynt, yn Alexandria, yn yr Aifft. Nodweddir y Synagogau gan raddau o unffurfiaeth. Darperir math o *gallery* ar eu pennau eu hunain i'r merched, neu gosodir hwynt tu hwnt i bared wedi ei wneud o rwyd-waith gwiall. Gosodir desc yn y canol, lle y bydd y darlennydd yn sefyll, fel Ezra gynt, mewn pulpud o goed, "ac wedi agoryd y llyfr yng ngwydd yr holl bobl," darllena "yn eglur yn y llyfr, yng nghyfraith Duw, gan osod allan y synwyr, fel y deallent wrth ddarllen." Ar yr ochr ddwyreiniol gosodir arch gauedig, lle y cedwir y rhôl neu lawysgrifau y gyfraith. Ar eisteddleoedd oddiamgylch i'r holl adeilad eistedda y bobl, fel y gallo "llygaid pawb oll o fewn y synagog" graffu ar y neb fyddo yn darllen. Darperid hefyd brif gadeiriau i lywodraethwr neu lywodraethwyr y Synagog, mae'n debyg i wynebu yr holl gynulleidfa (gwel Matth. xxiii. 6), y rhai a gerid mor fawr gan y rhai a broffesent fod yn ddysgedig yn y gyfraith. Ar ddyfodiad yr addolwyr i mewn i'r Synagog, gwisgai pob un y Talith, neu orchudd ar ei ben, neu dros ei ysgwyddau, yn ol fel y byddai yn cymeryd rhan yn yr addoliad cyhoeddus. Yna adroddid ffurf-weddïau gan swyddog a elwid yr "Angel," neu "Apostol" y Synagog; ac ar ol y gweddïau cyflwynid y rhôl o'r arch neu y gist lle y cedwid y gyfraith, gan y gweinidog neu y *chazan*; yna darllenid cyfran o'r gyfraith a'r proffwydi yn ol rheol, wrth yr hon y dosbarthid y gyfraith a'r proffwydi yn rhannau i'w darllen ar gylch bob Saboth. Wedi hynny rhoddid esboniad ar yr adran a ddarllenwyd allan o'r Targum, neu un oddiwrth y darlennydd ei hunan yn iaith pobl y wlad. Yn ystod y darlleniad safai y darlennydd ac eisteddai y bobl; ond yn ystod yr esboniad

eisteddai y darllenydd hefyd, fel y cawn i'r Iesu wneud yn Nazareth (gwel Luc iv. 20).

Mewn Synagog o'r fath a ddarluniwyd, ac yn y cyfryw addoliad, ar ol ysbaid o amser, yr ymddangosodd Paul a Barnabas ar ryw Saboth arbennig yn Antiochia. Ac fel arwydd eu bod yn wir Israeliaid, ac nid edrychwyr cywrain, cymerant y Talith â'r hwn y gorchuddiant eu pennau yn ystod yr addoliad, ac eisteddant yn un o'r eisteddleoedd isaf; ac wedi i ddarlleniad y gyfraith a'r proffwydi ynghyd a'r esboniad gan rai o brif lywodraethwyr y Synagog fyned heibio, yna y mae egwyl o seibiant yn cymeryd lle yn ystod yr hwn yr enfyn llywodraethwyr y Synagog, y gweinidog (chazan), mae'n debygol, at Paul a Barnabas, ac a'u dug hwy i fyny at y ddesc; yna dywed un o'r llywodraethwyr, "Ha wyr, frodyr, od oes gennych air o gyngor i'r bobl, traethwch." "Yna y cyfododd Paul i fyny" —heb dreulio dim amser i gymell eu gilydd trwy rodres —"a chan amneidio â'i law am osteg." Y mae yn fwy na thebyg fod rhywbeth mwy yn hyn nag ysgogiad areithyddol o eiddo yr Apostol. Y tebygolrwydd yw nad oedd yr holl gynulleidfa wedi sylwi ar y symudiadau hyn ymhlith y llywodraethwyr, a'u bod yn ystod y seibiant wedi myned i siarad ac ymddadleu a'u gilydd, a hynny yn lled drystfawr, megis y mae yn arferiad ym mhlith yr Iddewon hyd heddyw. Ond wedi i Paul amneidio â'i law, trwy estyn allan ei fraich ddeheu, y mae llygaid pawb oll yn y Synagog yn craffu arno; a'r gwragedd anrhydeddus yn edrych arno trwy y dellt tu ol i'r pared ac yn gwneud sylwadau anffafrïol ar ei ymddangosiad. Yntau yn awr a draddoda i'w genedl ei hun a phroselytiaid Antiochia y bregeth gyntaf a gofnodir o'i eiddo yn y Testament Newydd. Tebygol nad yw y bregeth wedi ei chofnodi yn llawn; eto nid crynhodeb geir yma yng ngheiriau yr hanesydd, ond teimlir yn dra sicr ein bod, wrth ei darllen, yn darllen geiriau ddaeth o enau Paul ei hun. Yn y bregeth hon sylwn ar y pethau a ganlyn: (a) Dengys yn gyntaf fod Israel yn ddyledus i'w Duw am bob mawredd ac anrhydedd berthynai iddynt. Efe a'i dyrchafodd o fod

yn gaethweision yn yr Aifft i fod yn un o genhedloedd mwyaf urddasol y byd. (b) Daeth y gogoniant dearol hwn iddynt trwy Dafydd frenin, " gwr wrth fodd calon Duw." (c) Ond nid yn a thrwy y gogoniant daearol hwn yr oedd Israel i gyflawni ei chenadaeth at y byd. Ond, " O had hwn (sef Dafydd) Duw yn ol ei addewid a gyfododd i Israel yr Iachawdwr Iesu." (d) Yna dengys fod lleferydd y proffwydi, y rhai a ddarllenid bob Saboth, wedi eu cyflawni yn yr Iesu hwn, trwy ymddygiad tywysogion yr Iddewon tuag ato a thrwy ei adgyfodiad oddiwrth y meirw. (e) Ac yn olaf, datgana yn groyw mai trwy Hwn yr oeddynt yn pregethu iddynt faddeuant pechodau (Act. xiii. 38).

Nid oedd neb yn disgwyl y fath anerchiad oddiwrth y cyfryw un. Maent yn tyrru o'i amgylch, a rhai yn eu brwdfrydedd yn ei goffleidio a'i gusanu yn ol arferiad y dwyrain. Ac ar ol i'r Iddewon, y rhai oeddynt eisoes yn dechreu edrych yn eiddigeddus arnynt, droi ymaith, y mae y cenhedloedd yn cymell Paul i draddodi iddynt yr un bregeth y Saboth nesaf. Y mae son am y bregeth yn myned trwy yr holl ddinas, ac yn ystod yr wythnos caiff yr Apostolion gyfle i ddysgu ac egluro yn fanylach y gwirioneddau mawrion am yr Iesu o dy i dy, a mawr oedd llawenydd yr Apostolion oherwydd y derbyniad oedd yr efengyl yn ei gael gan y cenhedloedd. A'r Saboth nesaf, " Yr holl ddinas agos a ddaeth yng nghyd i wrando gair Duw."

Yr oedd hyn yn ormod i'r Iddewon; cynhyrfwyd hwy hyd yr eithaf wrth weled eu Synagog hwy " o dan sang " gan broselytiaid a cenhedloedd dienwaededig, ac wrth glywed fod y Messiah hwn " yn oleuni i'r cenhedloedd " yn ogystal ag yn " ogoniant ei bobl Israel." A phan welodd Paul a Barnabas fod yr Iddewon wedi eu llanw o genfigen yn eu herbyn, ac yn gwrthddywedyd eu hathrawiaeth gan gablu, yna hwy a aethant yn hyf, a dywedasant, " Rhaid oedd llefaru gair Duw wrthyhych chwi yn gyntaf, eithr oherwydd eich bod yn ei wrthod, ac yn eich barnu eich hunain yn annheilwng o fywyd tragwyddol, wele yr ydym yn troi at y cenhedloedd."

Yr oedd yr Apostolion wedi cael eu paratoi i gymeryd y cam pwysig hwn yn flaenorol. Dyma y cwrs y cyfeiria Paul ato yn ei Epistol at y Rhuf. i. 16; ii. 9. Cyd. â xi. 12; 25. A hwn yw y cwrs a ddilynai ef ei hun ar wahanol adegau yn ei fywyd, megis yn Corinth, Act. xviii. 6 yn Ephesus, Act. xix. 9; ac yn Rhufain, Act. xxviii. 28. Yr hyn a ragfynegwyd mewn modd tywyll yn yr Hen Destament, megis Esaiah xlix. 6 a lx. 3, a mannau eraill; yr hyn a welwyd yn cael ei gyflawni mewn esiamplau unigol yn ystod bywyd yr Arglwydd Iesu, megis yn ffydd y canwriad a'r wraig o Ganaan, yr hon a daflodd ffydd yr holl Israeliaid i'r cysgod, Matt. viii. 5—10; xv. 21—28; a'r hyn hefyd a gafodd ei gyflawni mewn modd arbennig trwy offerynoliaeth dau o'r prif Apostolion, sef Petr a Phaul ei hun, —yn y naill amgylchiad trwy ddychweliad Cornelius y canwriad Rhufeinig yn Cesarea, a'r llall trwy ddychweliad Sergius Paulus, llywodraethwr Rhufeinig, yn Paphus; sydd yn bresennol yn cael ei gyflawni am y tro cyntaf trwy ddychweliad cymdeithas gyflawn o bobl ar unwaith.

Gwnai hyn yn angenrheidiol iddynt adael y Synagog i'r Iddewon, ac ymgynnull mewn rhyw ystafell arall, perthynol, y mae'n debyg, i rai o'r cenhedloedd oeddynt wedi derbyn yr efengyl i'w calonnau, ac yn awr yn barod i dderbyn cenhadon yr efengyl i'w tai. Nid oedd hyn yn boddioni yr Iddewon angrhediniol. Nid oedd yn ddigon ganddynt hwy ysgymuno yr Apostolion o'r Synagog; yr oedd arnynt eisiau eu hanfon i ffwrdd o'r ddinas. A'r hyn nis gallent eu wneud trwy felltithion a chabled, a gyflawnwyd trwy ddylanwad dirgelaid "y gwragedd anrhydeddus," y rhai yn yr amgylchiad hwn a ddefnyddiasant eu dylanwad mewn modd dianrhydeddus gyda phenaethiaid y ddinas i basio barn o alltudiaeth, mae yn debygol, ar Paul a Barnabas. Felly ceir yma gyflawniad yn gyntaf o ragfynegiad yr Iesu i'w ddisgyblion, "Y pethau hyn a ddywedais i chwi fel na rwystreir chwi. Hwy a'ch bwriant chwi allan o'r Synagogau," &c., Ioan xvi. 1, 2. A phan y bwriwyd hwy allan gan swyddogion Antiochia o'u ter-

fynau, sef o derfynau eu hawdurdod fel *Colony* Rhufeinig,—ysgydwasant y llwch oddiwrth eu traed yn eu herbyn hwynt yn ol gorchymyn yr Iesu, yr hwn a gofnodir gan y tri Efengilydd cyntaf,—Matt. x. 14; Marc vi. 11; Luc ix. 5 a x. 10, 11. Luc sydd yn ei gofnodi gyflawnaeth, “A pha rai bynnag ni’ch derbyniant, pan eloch allan o’r ddinas honno, ysgydwch hyd yn oed y llwch oddiwrth eich traed, yn dystiolaeth yn eu herbyn hwynt.” Oddiyma rhaid prysuro i ddiwedd y daith. Yn unig cyn gadael Antiochia dylid sylwi fod gair arall o eiddo yr Iesu yn cael ei gyflawni yma pan y dywedir gan yr hanesydd, “A’r disgyblion a gyflawnwyd o lawenydd ac o’r Ysbryd Glân,” sef geiriau yr Iesu yn y bregeth ar y mynydd (Matt. v. 11, 12). “Gwyn eich byd pan y’ch gwaradwyddant ac y’ch erlidiant, ac y dywedant bob drygair yn eich erbyn er fy mwyn i a hwy yn gelwyddog. Byddwch lawen a hyfryd : canys mawr yw eich gwobr yn y nefoedd : oblegid felly yr erlidiasant hwy y proffwydi a fu o’ch blaen chwi.”

PENNOD VII.

Taith genhadol gyntaf Paul (parhad) hyd y Cyngor yn Jerusalem (48—49 O.C.).

WEDI aros gyda graddau o fanylder gydag ymweliad Paul a Barnabas ag Antiochia, y mae gair yn ddyledus yma am sefyllfa ddaearyddol y ddinas a'r wlad oddi-amgylch, ynghyda'r rhaniadau a berthynent iddi yn nyddiau yr Apostol. Dywedwyd eisoes fod yr ymadrodd "Antiochia yn Pisidia," yn gamarweiniol. Y disgrifiad cywiraf o honi, yn ol Ramsay,* fuasai "dinas Phrygiaidd yng ngyfeiriad Pisidia." I ddeall hyn dylid dyweyd fod yr hyn a adnabyddir gennym ni wrth yr enw Asia Leiaf yn llain o dir o faintioli Ffrainc, yn gorwedd rhwng y Mor Du a phantle dwyreiniol Mor y Canoldir. Rhennid ef cyn goruchafiaeth Rhufain yn fân Ranbarthau (Regions) i raddau yn ol y gwahanol lwythau a breswyliai o'u mewn. O'r rhai hyn ceir cynifer a 14 yn ol Strabo, yn yr hyn y cydsynia Ptolemy a Pliny.† Cyfeirir at y wlad gan ysgrifenyddwyr diweddar yn fynych o dan yr enw Anatolia (Cyfodiad haul), yr hyn sydd yn gyfystyr a'r Levant. Dygwyd hi o dan lywodraeth y Groegiaid yn 333 C.C. Yna darostyngwyd gwahanol rannau o'r wlad gan y Rhufeiniaid mor fore a 190 C.C., ond ni ddaeth yn llwyr o dan eu llywodraeth hyd y flwyddyn 63 C.C. Ar ol hyn tua'r flwyddyn 25 C.C., rhannwyd y wlad yn chwech o Dalaethau—pedair, sef Bythynia yn y gogledd; Asia yn y gorllewin; Galatia yn y canol, a Cappadocia yn y dwyrain, yn rhai mawrion; a dwy, sef Pamphylia a Lycia, yn y de, gryn lawer yn llai. Ond wedi y rhaniad hwn ar-osodd y Rhanbarthau i raddau fel o'r blaen, megis

* Gwel "St. Paul the Traveller," &c., p. 104.

† Enc. Brit., Ninth Edition, Art. Asia Minor.

Rhanbarth Galatia yn y rhan ogleddol i'r Dalaeth fawr Rufeinig, yn yr hon Ranbarth y preswyliai llwyth Celtaidd, a grwydrodd ryw adeg fore o Ffrainc; a Rhanbarth Phrygia yn y de-orllewin i'r un Dalaeth. Gall y pethau hyn ymddangos yn ddibwys i ambell un; ond goddefer i ni ddweyd nad oes dim yn ddibwys a deifl oleuni ar y Beibl; a medda y rhaniadau hyn bwys mawr yn y cysylltiad hwn. Yn y lle cyntaf, yr oedd Antiochia wedi ei gwneud yn ddinas rydd (h.v., yn Colonia), gan y Rhufeiniaid cyn adeg ymweliad Paul, ac yr ydoedd yn ganol-bwynt Rhanbarth Phrygia. Ni chyfyngid y ddinasyddiaeth i drigolion y dref yn unig, eithr mwynheid yr un rhagorfraint gan drigolion y wlad oddiamgylch. A thra yr oedd yr Apostolion yn Antiochia y tro cyntaf bu llwyddiant mawr ar eu gweinidogaeth, nid yn unig yn y dref, eithr yn y wlad oddiamgylch hefyd; fel y dywed yr hanesydd, "A gair yr Arglwydd a daenwyd trwy yr holl wlad" (Act. xiii. 49), neu yn fwy cywir, "trwy yr holl Ranbarth (Region), i'r hwn yr oedd Antiochia yn ganol-bwynt. Yn y lle nesaf, o ddifffyg deall y rhaniadau hyn bu esbonwyr o dan yr argraff mai at drigolion Rhanbarth bychan Galatia yr ysgrifennodd Paul ei Epistol at y Galatiaid. Syrthiodd gwr mor ddysgedig a manwl a Dr. Lightfoot i'r camgymeriad hwn, a thraetha yn helaeth ar debygolrwydd teithi meddyliol y Galatiaid i'r Celtiaid, yr hyn a adlewyrcha yn dra anffafriol arnynt fel cenedl. Dywed y canfyddir ynddynt yr un anesmwythter a thymor anwadal, ag sydd wedi eu gwneuthur mor gynefin i ni yn Epistol Paul.* Ond credwn fod pawb a fyn weled wedi eu hargyhoeddi bellach, trwy ymchwiliadau Proff. Ramsay ac eraill, mai at drigolion y dalaeth fawr Rufeinig y cyfeiria Paul ei Epistol, ac mewn canlyniad mai at ei ymweliad â rhannau deheuol y Dalaeth honno y cyfeiria pan y dywed, "A chwi a wyddoch mai trwy wendid y cnawd yr efengylais i chwi y waith gyntaf" (Gal. iv. 13). Tybiwn oddiwrth sylwadau Ramsay ar

* "St. Paul's Epistle to the Galatians," by J. B. Lightfoot, D.D., p. 4.

hyn, y barna efe i Paul gael ei daro â math o dwymyn (malarial fever) yn Nhalaeth Pamphylia, pan yn dyfod i Perga, ac mai dyna y rheswm iddo newid ei gynllun a phaidio aros yn Perga, wrth fyned ar y daith hon; ac felly mai hyn a feddylir wrth “wendid y cnawd,” a fu yn achlysur iddo fyned i rannau deheuol Talaeth Galatia. Rhaid i ni ddyweyd nad yw y dybiaeth hon yn ymddangos yn naturiol. Yn un peth, nid oes sail fod y cenhadon wedi newid eu cynllun trwy fyned i fyni i Antiochia; yn hytrach y mae y prawf yn troi o du eu bod yn myned mor belled ag yno wrth gynllun blaenorol. Oblegid yr ydoedd ansawdd afiach y wlad honno yn sier o fod yn berffaith hysbys Paul a’i gymdeithion; ac hefyd nid yw yn debyg y buasai Paul yn gallu teithio ryw 90 milltir o Perga i Antiochia, ac yntau yn dioddef oddiwrth y dwymyn ofnadwy a ddisgrifir gan Proff. Ramsay.* Heblaw hyn oll, dywed Paul yn eglur y dioddefai oddiwrth yr anhwylder (pa beth bynnag ydoedd) ymhlith y Galatiaid, nid ymhlith y Pergiaid na’r Pamphyliaid; a chanmola eu caredigrwydd tuag ato pan y dywed, “A’m profedigaeth, yr hon oedd yn fy nghnawd, ni ddiystyrasoch, ac ni ddirmygasoch, eithr chwi a’m derbyniasoch, megis angel Duw, megis Crist Iesu” (Gal. iv. 14). Nid aroswn yma i ddadleu y cwestiwn, pa beth oedd yr anhwylder; gadawn hynny i’r darllenydd i’w benderfynu drosto ei hun. Ond ein pwnc ni yw dangos mai nid cyn, eithr ar ol, cyrraedd Antiochia, ar ol dyfod trwy Pamphylia, a’i gwastadedd lleidiog, a thrwy y ceunentydd dyfnion a’r creigiau ysgythrog, ar ol lludded y daith fawr, y daeth y gwendid hwn y cyfeiria Paul ato yn ei Epistol; a’r hyn a achlysuodd iddo ef aros yn llawer hwy yn eu plith nag y bwriadai ar y cyntaf. Ac o bosibl na buasai y fath ymwahaniad a’i genedl ei hun yn cymeryd lle oni buasai am yr arhosiad hwn. Ac oni ellir gweled llaw Duw yn y peth? Anfonasai Duw ef at y Cenhedloedd; mynnasai yntau lynu wrth ei genedl ei hun, oddi-

* “St. Paul the Traveller,” &c., by Prof. Ramsay, pp. 95, 96, 97.

eithr ychydig broseltyiaid, a elwid yn " rhai oedd yn ofni yr Arglwydd;" ac a fynychent y Synagogau. Oherwydd y cyndynrwydd hwn, rhydd Duw ffrwyn yn ei ben, a " swmbwl " yn ei gnawd, a gorfodir ef i aros, er ei waethaf, yn hwy nag y mynnasai yn Antiochia. Y canlyniad yw, llwyddiant mawr ymhlith y Cenhedloedd, a rhwyg mawr rhyngddo ef a'r Iddewon.

Ond y mae yn bryd i ni bellach ddilyn y cenhadon i Iconium. Nid oedd eu dyfodiad i Iconium, modd bynnag, yn newid llawer ar eu sefyllfa. Perthynai Iconium i'r un rhanbarth ag Antiochia, sef i Phrygia, ac hefyd i'r un dalaeth, sef Galatia. Medda Iconium enwogrwydd mawr, a deifl Aniochia yn hollol i'r cysgod yn ei pherthynas â hanesiaeth hen a diweddar.* Ond yr hyn sydd o ddiddordeb i ni yn bresennol ydyw y ffeithiau a daflant oleuni ar lwybr Paul fel cenhadwr mawr y byd Paganaid. Gwelsom pa mor gyndyn yr ydoedd i ymadaw â'i genedl ei hun. Ac wedi ei alltudio o Antiochia myn fyned i Synagog yr Iddewon mewn dinas gyfagos o fewn yr un rhanbarth, " a llefaru felly, fel y credodd lluwys mawr o'r Iddewon, ac o'r Groegwyr hefyd " (Act. xiv. 1). Wrth y " Groegwyr" y mae yn debygol y meddylir, proselytiaid i'r grefydd Iddewig o blith y cenhedloedd, y rhai o ran iaith oeddynt yn Roegiaid. Dylid cadw mewn cof fod pobl-ogaeth y rhannau hyn o'r wlad yn perth i dri dosbarth cyffredinol, sef brodorion, Groegiaid, a Rhufeiniaid. Y brodorion ydoedd y rhai isaf mewn gwareiddiad bydol, eto yn llawn sel gydag eilun-addoliaeth. Eu prif dduw o bosibl ydoedd Cybele, mam y duwiau. yr hon a noddai ac a arolygai y mwynau yn Zizima, yn ne-ddwyrain Phrygia. Ond y dosbarth pwysicaf yn Iconium yn adeg ymweliad yr Apostol ydoedd y Groegiaid; hwy a ystyrid y rhai dysgedicaf, a meddai y Phrygiaid mwyaf dysgedig wybodaeth o'r iaith Roeg. Perthynai y Rhufeiniaid gan mwyaf i'r dosbarth llywodraethol, a rhai oedd yn ddibynol arnynt. Ond yn Iconium rhoddasai

* Gwel " Expositor," Sept. and Oct., 1905, Art. " Iconium," by Prof. Ramsay.

Rhufain i'r Groegiaid raddau helaeth o hunan-lywodraeth, yr hyn a fwynhaent yn fawr. Rhoddent enwau eu duwiau eu hunain ar dduwiau y brodorion; galwent Cybele, mam y duwiau, yn Athena; a gwag-ymogoneddent yng nghymeriad Helenaid eu dinas. Eto rhaid cofio na pharhaodd hyn yn hir, rhoddodd yr elfen Roegaid, yn ei thro, le i'r elfen Rufeinig, ac o dan deyrnasiad Hadrian daeth Iconium, fel ei chwaer Antiochia, yn Colonia. Profir hyn tu hwnt i bob dadl, debygem, gan Ramsay, mai Hadrian ac nid Claudius, a wnaeth Iconium yn Colonia, er y gelwid y ddinas yn Claudiconium* fel gwarogaeth i Ymerawdwr Rhufain. Ac er y gallai ymddangos yn hynod, y pryd hyn, wedi ei dwyn yn fwy o dan ddylanwad Rhufain yn nyddiau Hadrian, y daeth yr elfen frodorol i'r golwg drachefn, ac yr adfywiodd yr ysbryd cenedlaethol. Gwelir oddiwrth y ffaith hon, fel un esiaml, mai camgymeriad yw i unrhyw lywodraeth geisio dirwasgu, neu ddiffoddi ysbryd cenedlaethol. Yn hyn, fel mewn pethau eraill, profai y Rhufeiniaid eu bod yn genedl ymarferol. Dychymyg a chelf lywodraethai y Groegiaid; ac ar eu pennau eu hunain methiant oeddynt; ond mewn undeb â'r Rhufeiniaid, yr oeddynt o wasanaeth mawr. A dilys yw ddarfod i'r cyfuniad hwn fod o fantais i led-aeniad yr Efengyl yn nyddiau yr Apostol Paul. Oddiwrth eiriau Paul yn ei lythyr cyntaf at y Corinthiaid, pan y dywed, "Canys yr ydych yn gweled eich galwedigaeth, frodyr, nad llawer o rai doethion yn ol y cnawd, nad llawer o rai galluog, nad llawer o rai boneddigion, a alwyd" (1 Cor. i. 26), yr ydys, o bosibl, wedi cymeryd yn ganiataol mai o blith y dosbarth isaf yr ydoedd y rhan fwyaf o'r dychweledigion cyntaf at Gristionogaeth wedi dyfod; ond wrth edrych yn fanylach, argyhoeddir ni fod hyn yn gamgymeriad. Gwasanaethai amcan yr Apostol i nodi allan y ffaith "nad llawer," yn Corinth yn arbennig, o'r dosbarthiadau

* Ar ol ei gwneud yn Colonia cymerodd yr enw mawreddog, Aelia Hadriana Augusta Iconiensium. "Expositor," Sept., 1905, Art. "Iconium," by Prof. Ramsay.

uchaf ydoedd wedi eu galw; eto golygai hynny fod nifer lled fawr, er nas gellid eu galw yn "llawer." Ymddengys oddiwrth yr hanes a rydd Luc am ymweliad Paul ag Iconium, pe cawsai y Cenhedloedd lonydd gan yr Iddewon y buasant yn rhoddi yr un derbyniad croesawgar i'r genadwri ag a roddasid iddi ganddynt yn Antiochia a'r cyffiniau, yn lle hynny, "yr Iddewon anghedadyn a gyffroisant feddyliau y Cenhedloedd ac a'u gwnaethant yn ddrwg yn erbyn y brodyr" (Act. xiv. 2). Yn yr adnod nesaf bernir fod rhyw ddiffyg yn y testyn, gan y dywedir, "Am hynny hwy a arosasant yno amser mawr, gan fod yn hyf yn yr Arglwydd," &c. (adn. 3). Modd bynnag am hynny, y mae yn amlwg fod yma grynhoad byr o amgylchiadau amrywiol. Y tebygolrwydd yw i'r cenhaden wneud yn Iconium yn gyffelyb i'r hyn a wnaethent yn flaenorol yn Antiochia, sef gadael y Synagog a myned allan at y Cenhedloedd paganaidd, a chyfarfod a llwyddiant mawr; a hynny, nid ymhlith y dosbarth iselaf yn unig, eithr hefyd ymhlith y rhai mwyaf dysgedig. Oblegid meddyliau y rhai hyn, mewn gwirionedd, ydoedd yn fwyaf rhydd oddiwrth ragfarn ymhlith y paganiaid, gan yr edrychent ar eu crefyddau eu hunain bellach gyda gradd o ddirmyg; ac felly yr oeddynt yn fwy agored i dderbyn rhyw ddatguddiad newydd, tra y glynai y brodorion paganaidd yn dynn wrth eu heulunod. Ond llwyddodd yr Iddewon a'r proselytiaid i greu cynnwrf drachefn, a rhannwyd y ddinas, rhai o blaid yr Iddewon "a rhai gyda'r Apostolion;" a gwnaed yn angenrheidiol i lywodraethwyr y ddinas ymyrryd, yr hyn roddasai achlysur i'r Iddewon i'w hamharchu hwy, ac i'w llabyddio. Hwythau a ddeallasant hyn, ac a ffoisant i Lystra a Derbe, dinasoedd o Lycaonia, ac i'r wlad oddiamgylch; ac yno y buant yn efengylu" (Act. xiv. 5, 6, 7). Cadarnha yr ymadroddion hyn y golygiad y defnyddia Luc iaith berffaith gywir am y wlad yr adeg yr ymwelai Paul a hi; sef yr hyn, mewn un ystyr, a ellir ei alw yn gyfnod Groegaidd, am fod dylanwad Groeg ar ffurflwywodraeth y wlad er o dan lywodraeth Rhufain; tra,

mewn adeg ddiweddarach, fel y cyfeiriwyd, yr ad-drefnwyd y tiriogaethau Rhufeinig. Yr hyn, gan hynny, sydd i'w ddeall yma wrth Lycaonia ydyw Rhanbarth arall o Dalaeth Galatia; a'r dinasoedd Derbe a Lystra ydoedd ddinasoedd Groegaidd, yn yr un ystyr ag Iconium, i'w gwahaniaethu oddiwrth Colonia, megis Antiochia, yr hon ydoedd yn ganolbwynt i filwyr a llywodraethwyr Rhufain. Felly cyngor y brodyr yn Iconium ydoedd i'r cenhadon ffoi o Phrygia i Lycaonia. Gelwid y Rhanbarth hwn yn Lycaonia Galataidd i'w wahaniaethu oddiwrth y rhan honno o Lycaonia ydoedd o dan lywodraeth y brenin Antiochus. Llafuria Proff. Ramsay i geisio profi fod gan Paul amcan a chynllun neilltuol i gadw o fewn y tiriogaethau Rhufeinig; ond nid ymddengys i ni fod y cyfryw amcan na chynllun, os yn bod, yn tarddu o feddwl Paul. Eto yn ol Ramsay, newidiodd ei gynllun pan yn myned i Galatia. Buasai yn aros yn Pamphylia, yn ol ei olygiad ef, oni buasai iddo gael ei daro gan afiechyd poenus. I'n bryd ni y mae hynny yn dra annaturiol, fod brodor o Cilicia, fel Paul, ac o Cyprus, fel Barnabas, wedi cynllunio i aros yng ngwastadedd Pamphylia, tra yn berffaith hysbys o arferiad y bobl o fyned yr adeg honno o'r flwyddyn (Mai) gyda'u diadellau i fyni i'r ucheldiroedd. Gyda y gwylder mwyaf, serch hynny, y gwahaniaethwn oddiwrth wr o awdurdod Proff. Ramsay—yr awdurdod uchaf yn ddiameu ar Asia Leiaf sydd yn awr yn fyw. Ond ar fater o farn seiliedig ar ffeithiau adnabyddus, y mae y tir yn rhydd i bawb. Felly os goddefir i ni fynegi ein barn, gyda phob dyledus barch i bawb a wahaniaethant, dywedwn yn y lle cyntaf, yn ein syniad ni, nad oedd cynllun terfynol wedi ei dorri allan gan y cenhadon ar gychwyniad y daith, eithr eu bod yn cyflwyno eu hunain i arweiniad yr Ysbryd Glan. Ar yr un pryd credwn mai Barnabas ydoedd yr arweinydd cyntaf, neu yn fwy cywir, cyfrwng cyntaf yr arweiniad dwyfol ar y daith, ac iddo ef oherwydd ei adnabyddiaeth o ynys Cyprus, am ei fod yn enedigol ohoni, fyned yno i ddechreu eu cenhadaeth. Ond wedi

bod yn dra aflwyddiannus yn holl Synagogau yr Iddewon, daethant o'r diwedd i Paphus, prif ddinas yr ynys, a thynnasant sylw y llywodraethwr; a rhoddes Duw fantais i Saul, trwy Elymas y Swynwr, ddangos ei fetel, a phan ofynwyd ei enw gan Sergius Paulus, daeth ei enw Rhufeinig i'r golwg, yr hwn oedd iddo fel dinesydd yn Tarsus, ac atebodd yn ddiau mai Paul ydoedd. O hyn allan cilia Barnabas yn dra naturiol i'r cysgod; cymer Paul yr arweiniad a theimla rym ei anfoniad o'r newydd; clyw lais yn dywedyd wrtho mai i efengylu i'r Cenhedloedd yn arbennig yr oedd ef wedi ei anfon, a theifl ei hun yn fwy i ofal yr arweiniad dwyfol, o dan radd o ymdeimlad, o bosibl, mai camgymeriad ydoedd myned trwy Synagogau yr Iddewon yn Cyprus, a phenderfynu, doed a ddelo, myned ymlaen, gan wynebu ymhellach i'r byd Paganaid. Gwelai Marc fod ei ewythr wedi colli yr arweiniad, ac ofnai ddilyn Paul, a dychwelodd o Pamphylia i Jerusalem. Yna â y ddau genhadwr dewr (yr hyn sydd glod i ben a chalon Barnabas) hyd at Antiochia yng nghwr de-orllewinol Talaeth Galatia, heb fwrriadu aros, yn ol ein tyb ni, ond ddarfod i Paul gael ei oddiweddyd gan afiechyd, onide buasent wedi myned yn ddiymaros trwy Dalaeth Asia i gyfeiriad Ephesus.* Ond Duw a roddes ffrwyn yn ei ben, "a swmbwl yn ei gnawd," fel y sylwyd yn flaenorol, ac a wnaeth iddo aros yn Nhalaeth Galatia i efengylu i'r Galatiaid oludoedd gras Duw. Felly, yn ol ein barn ni, os oedd cynllun yn bod, nid eiddo Paul ydoedd, eithr eiddo Duw; ond barked y darllenwydd drosto ei hun. Cydsyniwn yn rhwydd, modd bynnag, fod sefyllfa y byd Paganaid o dan lywodraeth Rhufain, a'i holl fanteision i ledaeniad yr efengyl trwy ledaeniad yr iaith Roeg, uniad gwahanol lwythau a chenhedloedd o dan un lywodraeth, ynghyda chyfleusterau teithio a thrafnidiaeth fasnachol, oll yn cael eu trefnu a'u noddi gan wleidyddiaeth eang a rhyddfrydig, o

* Gwel, Map cyhoeddedig gan Hodder and Stoughton, Llundain, o deithiau Paul, gyda "St. Paul the Traveller," by Prof. W. M. Ramsay, D.C.L.

fewn cynllun Duw, mewn modd amlwg, i ddwyn oddi-amgylch lwyddiant teyrnas ei Fab. Ond pan y ceisir dwyn cynlluniau y nef o fewn amodau meddwl ac amgylchiadau dyn ar y llawr, pa mor fawr bynnag ei ber-sonoliaeth, pa mor eang bynnag ei feddwl, a pha mor gryf bynnag ei ewyllys, yr ydys yn agored i gyfeiliorni. Fod Paul, gan hynny, wedi penderfynu ymlaen llaw peidio myned ymhellach yn Lycaonia na therfynau y dalaeth Rufeinig, Galatia, sydd fwy nag y gellir ei brofi. Nid yw hynny yn ymddangos yn gydweddol a'i sefyllfa fel ffoadur o ddinas i ddinas ac o Ranbarth i Ranbarth. Y mae yn ffaith, modd bynnag, nad aeth y cenhadon y tro hwn i diriogaeth y brenin Antiochus, eithr ffoisant yn gyntaf i Lystra.* “Ac yno y buont yn efengylu” (Act. xiv. 7). Yn y modd symlaf, cofnodir yma hanes gwyrth a gyflawnwyd gan Paul ar ddyn cloff; am yr hwn y manyla Luc, yn groes i’w arfer, gan nodi allan dair agwedd i’w anhwylddeb, sef ei fod “yn ddiffrwyth ei draed,” yn “gloff o groth ei fam,” ac “ni rodiasai erioed” (Act. xiv. 8). Gwna hyn i alw sylw at ffaith adnabyddus i bawb yn y lle, fel na byddo amheuaeth am natur yr iachad; a gwneir hynny gan ddyn oedd yn gwybod pa beth yr oedd yn ei gylch, gan ei fod ef ei hun yn feddyg, ac felly y tebycaf o bawb i fod yn amheuwyr ar bynciau o’r fath. Pwnc yr hanesydd yw profi yn ddifeth fod gwyrth wedi cymeryd lle, a thrwy hynny fod Duw yn rhoddi sel ei gymeradwyaeth ar weinidogaeth ei genhadon. Nid trwy wyrthiau yn y byd gweledig, er hynny, y mae achub dynion, ond trwy gredu yng Nghrist, a hynny trwy ddylanwad yr Ysbryd Glan. Am hynny ni ddywedir fod y wyrth wedi cael effaith ddaionus er dychwelyd neb at Gristionogaeth, eithr i’r gwrthwyneb, cynhyrfodd ysbryd eilunaddolgar y cenhedloedd paganaidd, y rhai nid oedd-

* Rhaid gochelyd rhag rhoddi derbyniad i chwedloniaeth a ymgasgla yn raddol o gylch yr adroddiad yn y testyn gwreiddiol yn yr ail ganrif. Gwel, “St. Paul the Traveller,” &c., by Prof. W. M. Ramsay, p. 113.

ynt o blith y dosbarth iselaf, fel y tybia rhai,* ond yn hytrach, o safbwynt y byd Paganaid, yn ddysgedig. Gan fod y ddinas yn sefydliad Groegaidd, siaradai y trigolion yr iaith Roeg yn lled gyffredinol, fel y gwnai yr Iddewon yn Palestina, yn enwedig yn y dinasoedd : ond o dan gynhyrriad y foment dengys yr hanesydd fod y brodorion yn llefain yn iaith Lycaonia, “ Y duwiau yn rhith dynion a ddisgynasant atom ” (Act. xiv. 11). Ceir yma brawf o ddwy radd mewn gwareiddiad paganaid—y brodorion wedi eu dyrchafu trwy ddylanwad Groeg, a’r Groegiaid eu hunain wedi eu dyrchafu trwy ddylanwad Rhufain. Gwelir hyn wrth ystyried mai nid y ffurf frodorol, Anatolaidd, ydoedd ar eilun-addoliaeth y rhai hyn, eithr y ffurf Roegaidd; a gwelwn oddi wrth yr hanesydd, yr hwn sydd yn hynod o ofalus yn y fath bethau, fod y duwiau Groegaidd drachefn, sef Zeus a Hermes, wedi derbyn enwau Lladinaidd, Jupiter a Mercurius. Ynglyn a hyn gellir sylwi fod y syniad paganaid am fawredd a gogoniant yn wahanol i addysg yr Arglwydd Iesu. Ymhlith y duwiau paganaid yr oedd y prif dduw yn rhy fawr ac uchel i gyflawni unrhyw waith; dilynid ef gan un arall i’w wasanaethu. Felly dilynid Zeus, prif dduw y Groegiaid, gan Hermes i’w wasanaethu ef. Ond yn ol addysg yr Iesu, gwasanaeth yw safon dyrchafiad yn nheyrnas nefoedd. Eto nid drwg i gyd, er mor annioddefol i deimladau y cenhadon ydoedd yr awydd hwn i aberthu iddynt megis duwiau. Teimlasant fod Duw wedi disgyn yn y wyrth i blith dynion, ac awyddent i’w addoli. Cynnullodd yr offeiriaid ynghyd i gwert y Deml, yr hon oedd o flaen eu dinas, a dechreuasant baratoi ar gyfer aberthu i’r duwiau hyn a ddisgynasant atynt. Daethant gyda thwrf mawr a theirw wedi eu gwisgo, fel arfer, a choron o flodau, gan orymdaith trwy byrth y ddinas a chyfeirio i gyfeiriad llety y cenhadon druain; a phan glywsant y twrf, a deall yr amcan mewn golwg, nid oedd ryfedd yn y byd iddynt rwygo eu dillad, a neidio ymhlith yr

* Gwel, Conybeare and Howson, “The Life and Epistles of St. Paul,” vol. i., pp. 179, 180.

eilunaddolwyr hyn, “ A dywedyd, Ha wyr, paham y gwnewch chwi y pethau hyn? dynion hefyd ydym ninnau yn gorfod goddef fel chwithau, ac yn pregethu i chwi ar i chwi droi oddiwrth y pethau gweigion yma at Dduw byw, yr hwn a wnaeth nef a daear a’r mor, a’r holl bethau sydd ynddynt : Yr hwn yn yr oesoedd gynt a oddefodd i’r holl genhedloedd fyned yn eu ffyrdd eu hunain. Er hynny ni adawodd Efe mo hono ei hun yn ddidyst, gan wneuthur daioni, a rhoddi gwlaw o’r nefoedd i ni, a thymhorau ffrwythlawn, a llenwi ein calonnau ni a lluniaeth ac â llawenydd ” (Act. xiv. 15—17). Ac er mor gyfaddas oedd y geiriau i’r amgylchiad, “ braid y ataliasant y bobl rhag aberthu iddynt ” (Act. xiv. 18). Yr oedd hyn wedi y cwbl yn gydnabyddiaeth o Dduw : nid ar yr ysbryd yr oedd y bai, eithr ar y ffurf. Yr ydoedd yn annhraethol well nag anffyddiaeth. Oddiar y warogaeth hon a roddir i’r cenhadon, o bosibl, y dywed Paul pan yn ysgrifennu at y Galatiaid, “ Chwi a’r derbyniasoch megis angel Duw, megis Crist Iesu ” (Gal. iv. 14). Hawdd iawn yw tynnu camgasgliadau oddiwrth adroddiad byr fel eiddo yr hanesydd hwn. Pa beth yn iawn a ddigwyddodd nis gwyddom; ond gwyddom i’r Iddewon eiddigeddus ddod yma drachefn a gwyrddroi y bobl. Wedi i’r dosbarth a’u derbyniasent hwy gyntaf megis duwiau gael lleitho eu sel, a siomi eu disgwyliadau, hawdd coelio y buasai iddynt eu gadael (yn wyneb ymosodiad) bellach i gymeryd eu siawns; felly nid yw ryfedd clywed ddarfod eu llabyddio gan yr Iddewon. A gwelir mai Paul yn arbennig ydoedd gwrthrych eu cynddaredd, yr hwn a lusingasant, fel un marw, o’r tuallan i’r ddinas. A gwelir hefyd argraff creulondeb Iddewig ar yr holl helynt. Nid oedd ryfedd i Paul ddywedyd “ ddyfod dallineb o ran i Israel, hyd oni ddel cyflawnder y cenhedloedd i mewn ” (Rhuf. xi. 25). Ychydig wyddent hwy, mwy na’u tadau a groeshoeliasant yr Iesu, pa beth oedd gwerth y bywyd a drinient mor ddibris. Tra yr oedd bywyd y naill o werth annhraethol i’r Cenhedloedd, yr oedd marwolaeth y llall o werth anfeidrol i’r byd. Ond tra y safai y disgyblion druain uwch ei

ben gan ddyfalu ymha le i'w gladdu, wele Paul yn dadebru, gan gyfodi ar ei draed a myned gyda hwy i'r ddinas (Act. xiv. 20). Amhosibl yw peidio edmygu gwroldeb dihafal Paul ar amgylchiad o'r fath yn dychwelyd gyda'r disgyblion i'r ddinas. Ar yr un pryd rhydd olwg i ni ar y ffaith mai nid y dinaswyr Groeg-aidd, fel y cyfryw, oeddynt arweinwyr yr erledigaeth, eithr yr Iddewon "a berswadasiant y bobl," neu a gynhyrfasant y *mob*, yn eu herbyn hwy. A pha un ai ydoedd swyddogion newyddion wedi eu penodi yn y dinasoedd eraill pan y dychwelodd Paul a Barnabas yno ai peidio, megis y tybia rhai (Ramsay), eto ymddengys yr un gwroldeb, ynghyd a gofal a sel yr Apostolion hyn ar ol y fath driniaeth, yn myned i'r lleoedd yr alltudiwyd hwy ohonynt, er mwyn cysuro a chadarnhau y disgyblion. Yng nghanol y cynnwrf ni chollent eu hunanfeddiant ac nid anghofient eu neges. A gofala Luc am ddweyd darfod i Paul fyned drannoeth ar ol yr helynt i'r ddinas gyfagos, Derbe, yr hon hefyd, megis Iconium, a elwid Claudio-Derbe, ac a orwedda i'r deddwyrain o Lystra, yn agos i derfyn Rhanbarth Lycaonia Galataidd, ar y ffordd ydoedd yn arwain trwy diriogaeth y brenin Antiochus i Cilicia, talaeth enedigol Paul. Ond er y demtasiwn i fyned adref i Tarsus, aros yn Derbe a wnaeth efe "i bregethu yr efengyl i'r ddinas honno, ac ennill llawer o ddisgyblion;" yna "hwy a ddychwelasant i Lystra, ac Iconium, ac Antiochia" (Act. xiv. 21). Gwelir oddiwrth adroddiad yr hanesydd fod y llwyddiant wedi bod yn bennaf ymhlith y Cenhedloedd paganaidd, ac nid ymhlith yr Iddewon. Ac er fod hyn yn brofedigaeth lem i Paul, yr ydoedd y derbyniad croesawgar roddasai y Cenhedloedd i'w genadwri yn galondid iddo ef a'i gydlafurwyr i fyned ymlaen gyda eu cenhadaeth, ac yn foddion i ddyfnhau yr argyhoeddiad ym meddwl Paul ei fod wedi ei anfon, a'i neilltuo o'r groth, i'r gwaith mawr hwn o efengyleiddio y byd Paganaidd. Parai hyn iddo deimlo ei gyfrifoldeb i Ben Mawr yr Eglwys am y "praidd bychain" a adawsid heb fugail arnynt ymhlith bleiddiaid; am hynny dychwelodd, "gan gadarnhau eneidiau y disgyblion a'u

cyngchori i aros yn y ffydd, ac mai trwy lawer o orth-rymderau y mae yn rhaid i ni fyned i deyrnas Dduw ” (Act. xiv. 22). Yr ydym yn dyfod yma i olwg ymffurfiad graddol yr Eglwys Gristionogol o dan arweiniad Ysbryd Duw trwy law ei genhadon Paul a Barnabas yng nghanol y byd cenhedlig. A naturiol yw iddi ddwyn delw y Dduw-lywyddiaeth yn Israel, yr hon a rag-gysgodai “ deyrnas Dduw;” am hynny y dywedir ddarfod iddynt “ ordeinio henuriaid ” i’r saint a gredasai “ ymhob eglwys,” megis henuriaid Israel gynt, o dan y rhai y gwasanaethai y “ gwyr ieuainc.” Yr oedd yr henuriaid hyn i fod hefyd yn esgobion neu arolygwyr, “ i fugeilio eglwys Dduw yr hon a bwrcasodd efe a’i briod waed ” (Act. xiv. 23 a xx. 28). Wedi gwneuthur hyn, “ a gweddio gydag ymprydiau, hwy a’u gorchymynasant hwynt i’r Arglwydd, yr hwn y credasant ynddo ” (Act. xiv. 23). Ac yna wynebasant beryglon trwy ddifffiaethwch Pisidia, gan gario “ baner y Groes ” yn fuddugoliaethus, yn wahanol i gadfridogion Ffrainc, —Conrad a Louis,—yn amser y Croesgadau, y rhai a deithiasant ran o’r un ffordd ac a gyrhaeddasant Attalia gyda dim ond gweddillion o fyddin o 140,000 o filwyr.* Eithr Paul a Barnabas yn ddiamddiffyn, mewn ystyr ddynol, a ddaethant yn ddiogel o dan aden eu Duw. Ar ol pregethu y gair yn Perga, pryd yr oedd y bobl erbyn hyn wedi dychwelyd o’r ucheldiroedd, “ hwy a ddaethant i waered i Attalia,” yna “ hwy a fordwyasant i Antiochia,” meddai yr hanesydd, “ o’r lle yr oeddynt wedi eu gorchymyn i ras Duw i’r gorchwyl a gyflawnasant ” (Act. xiv. 26). Diau mai profiad Paul ydoedd erbyn hyn fel eiddo y gwr doeth, “ Bwriadau lawer sydd yng nghalon dyn: ond cyngor yr Arglwydd, hwnnw a saif ” (Diar. xix. 21). Er mai trwy wendid y cnawd yr efengylasai i’r Galatiaid y waith gyntaf hon, eto cyflawnasant y gorchwyl a roddasai Duw iddynt. Gwelir trwy y cyfan, mai lle y “ gwas bach ” sydd i ddyn yng nghyfundrefn Duw. Hynod ddiddorol i’r

*Gwei, Conybeare and Howson, “ The Life and Epistles of St. Paul,” vol. i., p. 190.

efrydydd yw canfod cynnydd Paul mewn adnabyddiaeth o Dduw. Wedi cynnull yr Eglwys ynghyd yn Antiochia yn Syria, adrodd a wnaethant faint o bethau a wnaethai Duw gyda hwynt, ac iddo Ef agoryd i'r Cenhedloedd ddrws y ffydd (Act. xiv. 27). Yn ei deithiau daethai i gyffyrddiad â dorau a phyrth y byd mawr ysbrydol; cafodd rai ohonynt yn gauedig hyd ryw adeg arall, agorwyd eraill iddo mewn modd annisgwyliadwy, aeth yntau i mewn trwy y drws a dilynwyd ei lafur â llwyddiant mawr.

PENNOD VIII.

O'r Cyngor yn Jerusalem hyd at yr Ail daith genhadol (49—50 O.C.).

Daw efrydydd Hanesiaeth Eglwysig yn fuan i deimlo mai nid unig na phrif elyn Cristionogaeth ydyw pechod yn ei ffurfiau noethion, eithr gau grefyddau ar y naill law, a llygriad gwir grefydd ar y llaw arall. Yn nechreuad Cristionogaeth, daeth Iddewiaeth, ydoedd a'i gwreiddiau yn ddwyfol, yn ffurf ar gau grefydd, ac i'w rhestru ymhlith gelynion pennaf crefydd Crist. Y rheswm am hyn ydoedd ymlyniad yr Iddew wrth ddail, neu ddefodau yr Hen Oruchwyliaeth, ar ol i'r "Blag-uryn Enwog," sef y Messiah, ymddangos, a dwyn holl fywyd y gwreiddiau dwyfol iddo ei hun; yna edwina y dail, perthynol i'r cyff cyntefig, o angenrheidrwydd. Daeth hyn yn rhwystr mawr i ledaeniad yr efengyl megis y canfyddwyd yn y penodau blaenorol, lle y gwelir mai yr Iddewon ydoedd erlidwyr pennaf Paul braidd ymhob man. Ond erbyn hyn ymddengys gelyn arall, mwy peryglus nag Iddewiaeth, a hwnnw yw llygriad y wir grefydd. Tra yr haua yr Apostolion had da yn y maes, daw y gelyn,—yr hen elyn cyfrwys,—ag a haua efrau ynddo, sef dynion heb eu haileni, o blith yr Iddewon, yn proffesu ffydd yng Nghrist. Dygant yr un lliw a ffurf a'r grawn pur, ond calon ddu sydd oddi-fewn, a "phen-ddu" a ganfyddir yn amser y cynhaeaf. Pa beth a allai fod cymhellion y dynion hyn i broffesu yr Arglwydd Iesu yr adeg fore yma sydd anhawdd i'w benderfynu, ac ni pherthyn i ni ond nodi y ffaith. Ac y mae y ffaith yn un dra nodedig, fod dynion heb eu haileni yn ymuno â'r Eglwys Gristionogol yn yr adeg fore hon. Wedi caniatáu y ffaith, eu bod yn coleddu y syniadau a briodolir iddynt sydd hollol naturiol, sef fod rhwymedigaethau Iddewiaeth yn aros yn eu grym yn y broffes Gristionogol. Nid ydys chwaith yn golygu

fod pawb a goled dai y syniad hwn ymhlith y Cristionogion heb eu haileni, oblegid yr oedd llawer o rai gweiniaid y dadleuai Paul o'u plaid ymhlith y rhai hyn. Ond am yr arweinwyr yr ydym yn son, y rhai a erlidient ac a ddirmygent Apostol mawr y Cenhedloedd. Rhaid bod yn ofalus yma wrth olrhain dechreuad y gwyriad hwn oddiwrth egwyddorion Cristionogaeth, rhag gwneuthur cam a'r rhai gweiniaid; oblegid y mae gwahaniaeth o natur foesol rhwng cyfeiliorni oddiar anallu i ddirnad, ac oddiar fethu gweled y gwirionedd, ragor cyfeiliorni oddiar ragfarn, pan na fydd dyn weled a derbyn y gwirionedd, er meddu gallu i'w ddirnad.

Mynnai rhai Iddewon a broffesent Gristionogaeth fod yn rhaid enwaedu pawb, Iddewon a Cenhedloedd, cyn y gallent fod yn gadwedig. Tra yr oeddynt yn cyfyngu eu hathrawiaeth i Judea ymhlith yr Iddewon, ni pharai llawer o niwed; ond pan y daethant i Antiochia yn Syria, lle yr oedd llawer o genhedloedd wedi eu derbyn i'r ffydd, yr oedd yr achos yn wahanol. Yn yr argyfwng pwysig hwn, saif personoliaeth Paul allan ymhlith yr Apostolion yn amlycach na'r Wyddfa yn yr Eryri. Eto rhaid cofio mai personoliaeth ddynol ydyw, ac nid un ddwyfol fel eiddo yr Iesu, am hynny nid ydyw yn anffaeledig. Yn ei droedigaeth, trwy ras Duw, gorchfyga ei gydwybod, neu ei natur foesol, holl ragfarnau ei ddeall, a gwna iddo gofleidio Iesu o Nazareth fel ei Waredwr. Yn ei brofedigaeth oddiwrth gau-Gristionogion, gorchfyga ei ddeall a'i ddirnadaeth o'r Efengyl holl gydymdeimlad ei galon ag Iddewiaeth ac a'i genedl ei hun. Cawn y Duw mawr yn gwneud defnydd o holl bersonoliaeth dyn anghyffredin yn yr Apostol Paul i ddwyn oddiamgylch deyrnas ei Fab.

Edrychwn yn awr ar yr amgylchiadau a gyfarfyddasant Paul a Barnabas ar eu dychweliad i Antiochia o'u taith genhadol gyntaf. Dylid cofio yn barhaus na chofnodir ond y pethau a ddeuant yn uniongyrchol i fewn i amcan yr hanesydd, a'r rhai hynny mor gryno ag y mae modd. Rhaid gan hynny gymeryd llawer o bethau yn ganiataol. Rhaid fod llawer o bethau wedi cy-meryd lle yn Antiochia yn absenoldeb y cenhadon, ond

ni ddywedir dim am danynt; yr oll a ddywedir ydyw ddarfod iddyn aros “ dros hir amser gyda’r disgyblion” (Act. xiv. 28). Gyda golwg ar gyfeiriadau personol o eiddo Paul yn ei Epistolau, fel rheol, anhawdd yw eu lleoli o ran amser; deuant i wasanaethu pwrpas arbenig ar y pryd. Felly gyda golwg ar ei gyfeiriad at ymweliad Petr ag Antiochia yn ei Epistol at y Galatiaid (Gal. ii. 11—14); amhosibl yw gwybod i sicrwydd pa bryd y cymerodd yr ymweliad hwnnw le. Nid yw golygiad Lightfoot* mai ar ol y “ cyngor ” yn Jerusalem y cymerodd le yn cymeradwyo ei hun i’r meddwl, oblegid haws yw credu mewn datblygiad a chynnydd yng nghymeriad Petr na dirywiad. I dderbyn y golygiad uchod byddai raid credu fod Petr wedi ildio i’r Cristionogion Iddewaidd a ddaethant o Jerusalem, ar ol sefyll mor gadarn yn eu herbyn yn y “ cyngor;” yr hyn sydd annhebyg. Hawddach credu i resymeg lem Paul weithredu fel tonydd (tonic) i’w gryfhau, gan ddwyn yn fyw i’w feddwl drachefn weledigaeth y llenllian, a’i wneud yn ddigon cryf yn “ y cyngor ” i sefyll i fyny i dystiolaethu ger bron yr holl eglwys o blaid gadael rhyddid i’r Cenhedloedd oddiwrth ddefodau Iddewig. Ond pa bryd bynnag y cymerodd le, gwelir gwasanaeth amrhisiadwy Paul i’r Eglwys Gristionogol yn ei mabandod yn yr argyfwng pwysig hwn, pan yr oedd y gelyn am ei difetha ar ol methu trwy ymosodiadau oddiallan, trwy ymosodiadau oddifewn, trwy gyfrwng y gau-Gristionogion hyn. Yr achlysur ydoedd, yn ol Paul, ddyfod “ rhai oddiwrth Iago ” i Antiochia tra yr oedd Petr yno, ac o bosibl yn absenoldeb Paul i Petr gilio yn llechwraidd o blith y Cenhedloedd y rhai oedd yn credu, gyda y rhai y buasai yn flaenorol yn bwyta yn hollol rydd, ond yn awr yn cilio rhag ofn yr Iddewon hyn. Nid ydym i feddwl yr awgryma Paul fod Iago yn cefnogi syniadau y bobl hyn wrth ddyweyd eu bod yn dyfod “ oddiwrth Iago ” (Gal. ii. 12). Eto eithaf posibl yw eu bod hwy yn ceisio ymgysgodi yn awdurdod Iago fel esgob Jeru-

* “ Galatians,” by J. B. Lightfoot, D.D., p. 111.

salem, heb ei ganiatad, er mwyn ennill dylanwad. Buasai y cyfryw ymddygiad yn hollol naturiol i gau-athrawon, a buasai hynny yn cario dylanwad ar Petr a Barnabas, cyn y datganiad yn “ y cyngor;” ond anhawdd meddwl y buasai ar ol hynny wedi clywed datganiad ardderchog Iago ar y pwnc yn ei wedd gyffredinol, pan yn rhoddi sel ei gymeradwyaeth i waith Petr yn myned i dŷ Cornelius. Cadarnha hyn hefyd, gan hynny, y golygiad mai cyn “ y cyngor ” y cymerodd hyn le. Buasai y gwyriad hwn ar ran Petr a Barnabas yn llawer pwysicach pe buasai ar ol “ y cyngor,” yn enwedig gan fod ymwahaniad Paul a Barnabas yn cael ei gofnodi gan yr hanesydd fel wedi cymeryd lle yn fuan ar ol eu dychweliad i Antiochia. Cydsyniwn â Proff. Ramsey* y buasai y cyfryw anghysondeb ar ran Petr a Barnabas yn anhygoel, yn ogystal ag yn anheilwng o Apostolion oeddynt wedi eu hordeinio gan Dduw fel offerynnau i orchfygu y byd. Ond o’i gymeryd fel amgylchiad a gyfododd yn sydyn ac annisgwyladwy ar ddyfodiad yr Iddewon hyn o Jerusalem i Antiochia, pryd nad pedd Petr na Barnabas yn gwybod eto i sierwydd pa beth oedd syniad Iago a’r Eglwys yn Jerusalem ar y cwestiwn, nid yw mor hynod i’r ddau hyn gael eu siglo gan haeriadau anghywir y gau-Gristionogion gyda golwg ar syniadau Iago, gan ddefnyddio ei awdurdod ef o blaid eu syniadau eu hunain. Ond wedi eu hargyhoeddi gan Paul yn Antiochia safant yn wrol a diysgog yn Jerusalem ymhlaid y ffydd. Yr ydym gan hynny yn ymwrthod â’r syniad fod y gwrthdarawiad hwn rhwng Paul a Barnabas a Phetr yn Antiochia wedi esgor ar ganlyniadau mawrion a niweidiol ymherthynas yr Apostolion a’u gilydd; yn hytrach i’r gwrthwyneb, bu yn foddion i osgoi rhwyg yn yr Eglwys yn Antiochia, ac i sefydlu gwell dealltwriaeth rhwng yr Apostolion a’u gilydd. Ond yn gweled goruchafiaeth Paul, cynhyrfodd y Cristionogion Iddewaidd yn fwy, a dechreuasant ddywedyd wrth y brodyr diniwed a gredasent

* “St. Paul the Traveller,” &c., by W. M. Ramsay, D.C.L., LL.D., pp. 164, 165.

o blith y Cenhedloedd fod yn rhaid eu henwaedu yn ol defod Moses onide ni allent fod yn gadwedig. Daeth hyn mewn canlyniad yn fater bywyd i'r dychweledigion hyn; nid yn unig yn fater seremoni ynghylch bwyta, a gwahaniaethau cymdeithasol a chenedlaethol, eithr yn fater ydoedd yn penderfynu eu tynged dragywyddol. Canfyddodd meddwl treiddgar Paul ar unwaith bwysigrwydd hanfodol y ddadl, ac o bosibl mai efe a awgrymodd gyntaf y byddai yn well myned a'r mater ar unwaith a'i osod ger bron yr Eglwys yn Jerusalem, gan fod yn rhaid ei benderfynu, a hynny ar fyrder. Anhawdd i ni yn awr yw sylweddoli pa wroldeb, pa nerth ewyllys, pa dreiddgarwch deallol, pa eangder, pa hyder yn nerth gwirionedd, pa ffydd yn arweiniad yr Ysbryd, ydoedd yn angenrheidiol i ddwyn y mater hwn i gael ei benderfynu gan yr Eglwys yn Jerusalem. Ar y naill law yr oedd Iago, Esgob yr Eglwys, wedi ei drwytho yn ddwfn yn Iddewiaeth yr oes, heb feddu dysg nac eangder, nac awchlymder deall yr Apostol Paul, eto yn meddu dylanwad mawr ar yr eneidiau diniwed ydoedd o dan ei ofal yn Jerusalem. Ar y llaw arall, yr ydoedd y gau-Gristionogion, oedd erbyn hyn yn dechreu gosod eu hunain i fyny yn athrawon, yn dysgu yn wrthwyneb hollol i athrawiaeth Paul ar bwnc mawr cadwedigaeth dyn. Tra y dysgai Paul mai ffydd yng Nghrist yn unig oedd yn cadw, dysgai y rhai hyn fod yn rhaid enwaedu hefyd cyn y gallai dyn fod yn gadwedig. Ac yn awr wele Petr, a hyd yn oed Barnabas, wedi eu cael yn siglo ar fater arall perthynol i ddefodaeth, pwy fuasai yn ymddiried ynddynt ar y mater hwn? Yr ydoedd yn argyfwng difrifol yn natblygiad yr Eglwys. Ond tra yn edmygu gwroldeb Paul yn myned a'r mater i Jerusalem, gochelwn rhag cau ein llygaid ar amddiffyn Duw dros y gwirionedd pan yr ymddirieda ei bobl ynddo. Tra fyddwn yn dyfod i sylwi yn fwy uniongyrchol ar y cyngor, edrychwn eto yn fanylach ar sefyllfa pethau fe y disgrifir hwy yn yr Epistol at y Galatiaid; ac ond gwneud hynny, credwn y canfyddir cynnydd yn natblygiad y drwg yd-

oedd yn bygwth heddwch a llwyddiant yr Eglwysi Cristionogol yr adeg fore hon. Yn ol y Galatiaid er fod Titus wedi dyfod gyda'r Apostolion i Jerusalem, dengys Paul, "er ei fod yn Roegwr," na chymhellwyd i enwaedu arno (Gal. ii. 3); yr hyn a brawf nad oedd pwnc yr enwaediad wedi dyfod eto yn bwnc bywydol megis y mae wedi dyfod yr adeg hon rhwng Paul a'r "gau-frodyr," y rhai ydynt erbyn hyn wedi dyfod yn "gau-athrawon" i ddysgu athrawiaeth newydd fod yn rhaid enwaedu pawb cyn y gallent fod yn gadwedig. Ymddengys y "gau frodyr" y pryd hynny fel beirniaid yn "ysbio" rhyddid y Cristionogion, ac yn beio eu bod yn gwyro oddiwrth draddodiadau y tadau; ac er nad oedd yr ymosodiad eto yn dwyn agwedd mor ddi-frifol ag y mae yn bresennol, eto canfyddai Paul ei fod yn tueddu i wyro oddiwrth "wirionedd yr efengyl" (cydm. Gal. ii. 5; a 14), yr hwn, yn ol addysg yr Athraw mawr, oedd yn dwyn dyn i ryddid (Ioan viii. 32). Ond nid ymladd am ryddid y mae Paul yn y cyngor, eithr ymladd am fywyd. Nid ydym yn credu y buasai Paul chwaith yn defnyddio ymadroddion megys "efengyl y dienwaediad," ac "apostoliaeth yr enwaediad" (Gal. ii. 7, 8), pe cyfeiriasai at y cyngor yn Jerusalem, pan mai perygl mawr yr Eglwys ydoedd rhwyg ar gwestiwn yr enwaediad. Ychwanegir y pethau hyn at y pethau a nodwyd yn flaenorol i ddangos mai at ail ymweliad Paul â Jerusalem y cyfeirir yn yr Epistol at y Galatiaid ac nid at ymweliad sydd o dan sylw yn bresennol. Yn yr ail ymweliad nid oedd yr un cyfarfod cyhoeddus o'r Eglwys yn cael ei alw, er yr ymddadleuai Paul â'r blaidd Iddewig o'r neilltu; ac am Iago, Cephas ac Ioan, "y rhai a dybid eu bod yn golofnau, hwy a roddasant i mi ac i Barnabas," meddai Paul, "ddeheulaw cymdeithas, fel yr elem ni at y cenhedloedd, a hwythau at yr enwaediad." Ni buasai yr iaith hon yn gweddu i'r cyngor yn Jerusalem, yn yr hwn y dywedai Petr, "ddarfod i Dduw er's talm o amser yn ein plith ni fy ethol i, i gael o'r Cenhedloedd trwy fy ngenau i glywed gair yr efengyl, a chredu" (Act. xv. 7). Yr oedd y drwg a ddechreuasai aflonyddu ar heddwch yr Eglwys

ar adeg yr ail ymweliad, wedi dyfod erbyn hyn i figwth ei bywyd, pan yr haerai y "gau frodyr" hyn oni enwaedid y Cenhedloedd, y rhai a gredent yng Nghrist nad allent fod yn gadwedig; ac felly yn gwneuthur ffydd yng Nghrist yn ddifudd. Eto dylid sylwi mai nid "trwy ddatguddiad" yr aeth y cenhadon i Jerusalem y tro hwn, megis y tro o'r blaen. Eu neges arbennig y tro o'r blaen ydoedd "anfon cymorth i'r brodyr oedd yn preswyllo yn Judea" (Act. xi. 29), i'w gwaredu rhag y newyn a oresgynasai y wlad (45—46 O.C.), rhag y buasai i ddyngarwch paganaidd trwy law y frenhines Helena beri i Gristionogaeth gael ei chymylu, a Christionogion ddyfod i warth trwy adael i'w brodyr newynu, tra yr oedd Iddewon a chenhedloedd digred yn cael eu porthi o law brenhines eilun-addolgar. Mewn Rhagluniaeth gwelir y cyfrynga Duw weithiau mewn modd goruwchnaturiol i arwain ei bobl, megis yr adeg honno yr aeth Paul i fyni i Jerusalem "trwy ddatguddiad;" ond gyda golwg ar y gwaith ysbrydol, pan yn ymladd a'r gelyn am eneidiau dynion, gadewir y saint i arweiniad arferol yr Ysbryd. Felly yr adeg hon, yr Eglwys sydd yn penderfynu ac yn ordeinio "fyned o Paul a Barnabas a rhai eraill o honynt, i fyni i Jerusalem at yr Apostolion ynghylch y cwestiwn yma" (Act. xv. 2). Ac yn yr ystyr hon nid yw yr Eglwys yn anffaeledig gyda golwg ar ei gallu i ddirnad meddwl yr Ysbryd fel y cawn weled ar ol hyn. Gallai fod o gymaint bendith i Eglwys ag ydyw i berson unigol deimlo oddiwrth ei gwendid a'i dibyniaeth ar arweiniad yr Ysbryd Glan, ac er mwyn hyn goddefir iddi wneud camgymeriadau. Edrychwn gan hynny ar y ddirprwyaeth hon yn cael ei hebrwng gan yr Eglwys yn Antiochia, ac yn tramwy "trwy Phenice a Samaria, gan fynegi troad y Cenhedloedd," yr hyn a barodd "lawenydd mawr i'r brodyr oll" yn y parthau hynny (Act. xv. 3). Ac wedi dyfod i Jerusalem, dywed yr hanesydd iddynt gael eu "derbyn gan yr Eglwys, a chan yr apostolion, a chan yr henuriaid," sef yr Eglwys a'i swyddogaeth, yn cynnwys corff Crist ar y ddaear, a chyfrwng ei awdurdod a gweinyddiad ei ewyllys. "A

hwy a fynegasant yr holl bethau a wnaethai Duw gyda hwynt.” Megis yn Antiochia ar ol eu dychweliad o’u taith genhadol, felly yma yn Jerusalem yr un modd gofalanant am roddi y gogoniant i Dduw; Efe oedd yn gweithio gyda hwy, ac megis mai ei waith Ef oedd-ynt, ei waith Ef eto yw hyn trwyddynt. (Cydm. Act. xiv. 27 a xv. 4). Mawr yw helbul esbonwyr i wneud yma ddau gyfarfod—un preifat ac un arall cyhoeddus—er ceisio cysoni yr ymweliad hwn âg adroddiad Paul yn ei Epistol at y Galatiaid, yn enwedig yr ymadrodd, “o’r neilltu i’r rhai cyfrifol,” &c.; ond wrth unoli yr ymweliad hwnnw a’r ail ymweliad a adroddir gan Luc heb ddim manylion (Act. xi. 29, 30), symudir yr anhawster, a gwelir nad oes yma sail o gwbl i’r golygiad fod dau gyfarfod—y naill yn breifat a’r llall yn gyhoeddus. Eithr i’r gwrthwyneb, eglur yw y dengys yr hanesydd i adroddiad y cenhadon ger bron yr Eglwys a’i swyddogion, gynhyrfu un adran neillduol o’r Eglwys, y rhai yr olrheinia Luc ei hachau crefyddol pan y dywed, “Eithr cyfododd rhai o sect y Phariseaid, y rhai oedd yn credu, gan ddywedyd, mai rhaid iddynt eu henwaedu, a gorchymyn cadw deddf Moses” (Act. xv. 5). Y mae galw y cyfryw gyfarfod o’r holl Eglwys a’i swyddogion, yn “gyfarfod preifat,” yn ddirdyniad ar eiriau yr Ysgrythyr; felly pa awdurdodau bynnag sydd o’i blaid, rhaid ei roddi i fyny. Pwy ydoedd y rhai hyn “o sect y Phariseaid,” ni wyddis, ond yn unig eu bod yn broselytiaid i’r grefydd Gristionogol, fel Paul, o blith y sect fanylaf o’r Phariseaid;* ac nid oeddynt hwy mwy nag yntau yn peidio bod yn Phariseaid ar ol dyfod yn Gristionogion (gwel Act. xxiii. 6). Ond tra yr oedd yr Apostol yn deall pa beth a gynnwysai bod yn Pharisead Cristionogol, ni fynnai y rhai hyn ddeall na chydabod fod ffydd yng Nghrist yn ddigonol er iachawdwriaeth. Os oeddynt yn perthyn i’r un

* Nid yw yr awgrym a roddir weithiau y perthynai y rhai hyn i Ysgol Shammai, fel yr un fwyaf llym, i’r pwynt yn yr amgylchiad hwn. Plaid wleidyddol o genedlaetholwyr oedd Ysgol Shammai, tra mai plaid ffroenuchel o uniongredwyr Iddewig ydoedd Ysgol Hillel o’r hon y tarddai Paul.

sect a Phaul ac yn ei adnabod yn flaenorol, mwyaf oll o'u safbwynt hwy ydoedd eu llid yn ei erbyn; ac yn enwedig os oeddynt wedi profi rhesymeg finiog yr Apostol yn flaenorol yn Antiochia, teimlant yn awr, yn Jerusalem, yn fwy hyf, gan ddisgwyl cefnogaeth yr Apostolion i'w syniadau. Cydsyniant yn rhwydd, gan hynny, i'r mater gael ei benderfynu gan yr Apostolion a'r henuriaid, a hynny yn ddiau trwy gydsyniad yr Eglwys. Ond mawr oedd eu syndod a'u siom pan y cyfododd Petr i fyny yn gyntaf oll i gefnogi Paul a Barnabas, gan dystiolaethu yn gadarn a difloesgni fod Duw wedi ei ethol ef i gael o'r Cenhedloedd glywed gair yr efengyl a chredu" (Act. xv. 7). Yr hyn hefyd a seliwyd trwy yr Ysbryd Glan yr hwn a roddwyd i'r Cenhedloedd megis ag i'r Iddewon (Act. xv. 8). "Ac ni wnaeth efe," meddai Petr, "ddim gwahaniaeth rhyngom ni a hwynt, gan buro eu calonnau hwy trwy ffydd" (Act. xv. 9). Teimlwn fod ol y saeth a anelwyd ato gan Paul yn Antiochia i'w ganfod yma, pan y dywedai Paul, "Os wyt ti, a thi yn Iddew, yn byw fel y Cenhedeoldd, ac nid fel yr Iddewon, paham yr wyt ti yn cymhell y Cenhedloedd i fyw yn Iddewaidd?" (Gal. ii. 14). Aethai hyn at galon Petr yr hon oedd yn gliriach na'i ben, a threiddiasai goleuni newydd i'w feddwl ar yr ymweliad a thy Cornelius yn ogystal ag ar ei fywyd blaenorol yntau fel pysgotwr garw a diddysg, yn yr hwn gyflwr y galwyd ef gan yr Arglwydd Iesu i fod yn bysgotwr dynion. Gwyddai yn dda gyda'r fath ddirmyg yr edrychasai ar holl haid y Phariseaid gynt; y rhai a rwymment feichiau trymion o ddefodau ar ysgwyddau dynion, y rhai ni allent eu dwyn. Nid oedd ganddo ef, fel Paul a Iago brawd yr Arglwydd, Phariseaeth i'w gorchfygu. Eto rhaid oedd iddo wrth gynhorthwy dirnadaeth dreiddgar Paul y Pharisead, i ddeall yn drwyadl egwyddorion hanfodol yr Efengyl. Ond bob tro y tarewir Petr ceir sain glir y wir fetel ynddo; ac felly yn bresennol, saif fel colofn yn ddiysgog ger bron y frawdoliaeth yn Jerusalem, a dywed, "Yn awr, gan hynny, paham yr ydych chi yn temtio Duw i ddodi iau ar warrau y disgyblion, yr hon ni allai ein tadau

ni, na ninnau ei dwyn?" (Act. xv. 10). Gallasai Petr ddywedyd fel Paul, "pan wyf wan, yna yr wyf gadarn" (2 Cor. xii. 10). Y pryd hyn y daw yr enaid i bwyso ar yr Arglwydd Iesu Grist am fywyd tragwyddol, yn yr hyn yr unir yr Iddew a'r Cenedl-ddyn. Megis mai ffydd a una y dyn a Duw, felly hefyd trwy ffydd Crist yr unir dynion a'u gilydd. "Eithr trwy ras yr Arglwydd Iesu Grist," meddai Petr, "yr ydym ni yn credu ein bod yn gadwedig yr un modd a hwythau" (Act. xv. 11). Wedi i arwr mawr y Pentecost lefaru mor groyw, yr "holl luaws a ddistawodd, ac a wrandawodd ar Barnabas a Phaul yn mynegi pa arwyddion a rhyfeddodau eu maint a wnaethai Duw ymhlith y Cenhedloedd drwyddynt hwy" (Act. xv. 12). Gwelir, o roddi Duw yn ei le ei hun, y deallir yr athrawiaeth yn well; ac yn yr amgylchiad hwn defnyddia yr Ysbryd Glan allu deallol yr Apostol Paul i achub y sefyllfa, ac i ennill buddugoliaeth ardderchog "i wirionedd yr efengyl," effaith yr hyn ydyw araith Iago, llywydd y cyngor, ynghyd a'r penderfyniad y deuir iddo gydag unfrydedd mawr. Nid yw y fuddugoliaeth, er hynny yn un lwyr, eithr cynnwysa elfen o gyfaddawd (compromise), ac mewn mater o'r pwysigrwydd yma perygla hynny heddwch yr Eglwys. Nid oedd Iago, er yn dra chymwys i arwain yr Eglwys yn Jerusalem, wedi ei gymhwyso i arwain ymhlith y Cenhedloedd. Yn un peth ni dderbynniasai, fel Paul, ysgytiad cyffrous yn ei argyhoeddiad; ac heblaw hynny, ni feddai dreiddgarwch ac eangrwydd meddyliol Apostol mawr y Cenhedloedd. Nid yw ei anerchiad mor gryf a chlr ag eiddo Petr, am na tharddasai o'i brofiad fel yr eiddo ef. Edrychai hefyd ar y pwnc yng ngoleuni gwelw prophwydoliaeth Amos, yr hon ydoedd ryw fath o adlewyrchiad o eiddo Balaam mab Beor. (Cyf. Amos ix. 11, 12, a Num. xxiv. 18, ag Act. xv. 16, 17). Gwelir y defnyddia Iago gyfieithiad y Deg-a-thriugain, yr hwn oedd yn fwy ffafriol i'w bwnc na'r copi gwreiddiol. Ond pe y treiddiasai yn ddyfnach i'r pwnc gallasai gael goleuni cryf arno oddiwrth y proffwyd Esaiah a rhai o'r Salmau, megis "Gwael yw dy fod yn was i mi i gyfodi

llwythau Jacob, ac i adferu rhai cadwedig Israel : mi a'th roddaf hefyd yn oleuni i'r Cenhedloedd, fel y byddych yn iachawdwriaeth i mi hyd eithaf y ddaear " (Es. xlix. 6). a geiriau cyffelyb; a'r Salm fechan ddwy adnod wreichiona yn dlws yn ffurfafen yr Hen Destament, " Molwch yr Arglwydd yr holl genhedloedd; clodforwch ef yr holl bobloedd " (Ps. cxvii. 1, 2). Llewyrcha geiriau o'r fath, o'u gadael i oleuo yn eu goleuni eu hunain, ymhell tuhwnt i derfynau Iddewiaeth, yr hyn o bosibl nas gellir ei ddywedyd mor groyw am ymadrodd, megis pabell (neu dabernacl) Dafydd gan y prophwyd Amos (Amos ix. 11 ag Act. xv. 16). Ond diolchwn iddo yn gynnes am ddod allan mor ardderchog yn yr argyfwng pwysig hwn, ar bwnc yr enwaediad, hwn a wisgai wedd ddifrifol, yn gymaint a'i fod yn cael ei osod gan y gau frodyr yn amod cadwedigaeth. Ond pa beth bynnag a ellir ddyweyd o blaid y rhan olaf o'r penderfyniad, a diameu y gallesid dyweyd llawer drosto yr adeg fore honno, nid yw yn dwyn delw derfynol dyfarniad dwyfol Eglwys o dan arweiniad anffaeledig Ysbryd Duw. Yr ydoedd y cyngor " i ymgadw oddiwrth halogrwydd delwau a godineb " i ddychweledigion ieuainc newydd " ddiane oddiwrth y llygredigaeth oedd yn y byd trwy drachwant " (Act. xv. 20, ac 2 Petr i. 4) yn ddiau yn un tra phriodol : ond yr oedd disgyn i dir defodaeth eilwaith i wahardd bwyta " y peth a dagwyd " ac ymatal " oddiwrth waed," o barch i Moses, fel y gwnai Iago yma, yn sicr yn arwydd o wendid, a bu y gwendid hwn yn brofedigaeth i'r eglwysi. Y parch mwyaf i Moses pe deallasai Iago yn well, fuasai, nid yn unig cydnabod, ond tystiolaethu yn groyw a chadarn fod yr Iesu a groeshoeliwyd (ei frawd ef, fel y tybir, yn ol y cnawd), wedi dyfod i lanw yr holl gysgodau o dan y gyfraith, trwy aberthu ei hun; ac felly na pherthynai i " waed lloi a geifr " mwyach ddim gwerth na chysegredigaeth ond yn unig a berthyn i fywyd anifeilaidd. Daw y cysgodion lleiaf mwyach yn hytrach i guddio nag i ddatguddio Sylwedd mawr yr holl aberthau. Eto ymddengys fod y goleuni hwn yn rhy danbaid i lygaid gweiniaid yr Eglwys Gristionogol yr adeg fore hon.

PENNOD IX.

Ail daith genhadol Paul, yn dechreu o Antiochia yn Syria, ac yn cyrraedd hyd Philippi ym Macedonia (50 O.C.).

AMLWG yw fod calon Paul yn gryf yn y gwaith, canys ar ol treulio rhyw gymaint o amser yn dysgu ac yn efengylu yn Antiochia try at Barnabas a dywed, “ Dychwelwn ac ymwelwn a’n brodyr ym mhob dinas y pregethasom air yr Arglwydd ynddynt, i weled pa fodd y maent hwy ” (Act. xv. 36). Ac ni ddywed Barnabas yr un gair yn erbyn; ni ddadleua ei fod yn rhy hen, fod y peryglon yn rhy fawr, na bod yr anturiaeth yn ormod. Yr oll a ofyna yw ar fod ei nai—Ioan Marc—yn cael dyfod gyda hwy; ond saif Paul yn benderfynol yn erbyn. Dengys hyn yr edrychai yr Apostol ar ei waith fel cenhadwr at y Cenhedloedd fel un yn meddu y pwysigrwydd mwyaf. Gosodasid Ioan Marc yn y glorian yn Pamphylia ac fe’i cafwyd yn brin. Oni ddengys yr Athraw Mawr fod yr hwn a rydd ei law ar yr aradr ac a edrych o’i ôl yn annheilwng o deyrnas Dduw? Ac nid oedd dim yn fwy andwyol i ddylanwad yr efengyl yn y byd Rhufeinig yn arbennig nag unrhyw arddangosiad o ysbryd llwfr. Gwyddai Paul am rwystrau y daith. Os trodd Marc yn ol o Pamphylia byddai yn sier o dorri ei galon pan yn dyfod at y glyn-oedd dyfnion culion yng nghanol mynyddoedd y Taurus rhwng Tarsus yn Cilicia a Derbe yn Lycaonia. Tra safai Paul yn benderfynol yn erbyn cymeryd Marc i’r daith, teimlai Barnabas y gwaed teuluaidd yn cyfodi, ac er cymaint ei ymlyniad wrth Paul, gadawodd i’r teimladau naturiol gael yr oruchafiaeth arno, a’r canlyniad ydoedd iddo gymeryd Marc a mordwyo i’w ynys enedigol Cyprus. Dylid sylwi fod cydymdeimlad yr Eglwys yn Antiochia yn amlwg gyda Phaul, canys dywedir iddo gael ei “ orchymyn i ras Duw gan y brodyr.” Eto nid

ydys i feddwl fod Barnabas a Phaul wedi ymadaw â'u gilydd mewn digofaint, eithr cydolygasant mai gwell oedd iddynt wahanu, y naill i fyned i Cyprus, a Phaul, gan gymeryd Silas gydag ef, fyned trwy Syria a Cilicia "gan gadarnhau yr eglwysi." Buont ffyddlawn i gyflwyno y llythyr a dderbyniasent oddiwrth yr Apostolion i'r Eglwysi yn Nhalaeth Galatia (gwel Act. xvi. 4). Ond ni ddywedir iddynt wneuthur hynny yn Syria a Cilicia gan yr ymddengys iddynt ei gyflwyno yn flaenorol yn y parthau hynny pan yn dychwelyd o'r Cyngor yn Jerusalem i Antiochia yn Syria. (Gwel Act. xv. 28, 29). Y tebygolrwydd yw yr arfaethasai Paul ymlaen llaw fyned a'r llythyr hwn gydag ef i dawelu meddyliau y brodyr ynghylch cwestiwn yr enwaediad a chadarnhau eu ffydd yn athrawiaeth fawr yr Efengyl. Goruwchlywodraethodd Duw amherffeithrwydd dynol yr ymraniad hwn rhwng Barnabas a Phaul i weithio er daioni i ddwyn oddiamgylch ledaeniad ei deyrnas. Cafodd Barnabas a Ioan Marc fod yn ddefnyddiol yn eu cylch cartrefol i gadarnhau y brodyr yn Cyprus, ac ysbryd anturiaethus Paul gyda Silas ei gydymaith, ei arwain yntau i gylchoedd eangach a mwy peryglus i gadarnhau y brodyr yn Nhalaeth Rufeinig Galatia yn wyneb ymosodiad arnynt gan frodyr gau yn proffesu dyfod oddiwrth Iago a'r Eglwys yn Jerusalem.

Pwy ydoedd Silas, cydymaith newydd Paul? Ychydig wyddis am dano. Ymddengys ei fod yn aelod amlwg o'r Eglwys yn Jerusalem. Yn ol yr ymadrodd a ddefnyddir am dano ef a Judas a gyfenwir Barsabas, y rhai a anfonwyd gyda Barnabas a Phaul i Antiochia, yr ydoedd yn un o'r arweinwyr, yr hyn yw ystyr yr ymadrodd "gwyr rhagorol," ac yn un o'r proffwydi yn yr Eglwys yn Jerusalem. (Gwel Act. xv. 22 a 32). Gelwir ef gan Paul wrth ei enw llawn, yn Silvanus yn ei Epistolau (2 Cor. i. 19; 1 Thess. i. 1; 2 Thess. i. 1). Arferai rhai ysgrifenywyr Alexandriaidd gwtogi enwau, megis Zenas am Zenodorus, ac Apollos am Apollonius, &c. Ymddengys mai ychwanegiad gan ryw gopiwr yw Act. xv. 34, i geisio cysoni adn. 33 a'r ffaith i Paul ddewis Silas i fyned gydag ef i'r ail daith

genhadol hon. Gadewir hi allan o'r C.D., a diau nad oes angen am dani, canys y mae yn hollol gyson a dull Luc fel hanesydd i roddi y ffeithiau i lawr, heb nod nac esboniad arnynt, eithr gadael iddynt egluro eu hystyr yn eu goleuni eu hunain. Fel arweinwyr dynion yn gyffredin, ceir fod Paul yn dra dedwydd yn ei ddewisiad o gyd-weithwyr. Gwelir hynny yn ei ddewisiad o Silas yr adeg hon. Tybir oddiwrth ei enw mai Iddew Groeg-aidd ydoedd (Hellenistic Jew), ac oddiwrth yr hanes am ei garchariad gyda Phaul yn Philippi gellir casglu ei fod yntau hefyd fel Paul yn ddinesydd Rhufeinig, canys dywed Paul yn ddigofus a herfeiddiol, " Wedi iddynt ein curo yn gyhoedd heb ein barnu, a ninnau yn Rhufeinwyr, hwy a'n bwriasant ni i garchar," &c. (Gwel Act. xvi. 37, 38). Gwelir oddiwrth hyn ragoriaeth Silas ar Ioan Marc (yr hwn oedd Iddew o Judea), i fod yn gydymaith Paul ar ei deithiau peryglus fel cenhadwr at y Cenhedloedd ac at yr Iddewon Groeg-aidd yn y gwledydd hynny. Gellir dweyd hefyd y pair gweddustrwydd fod Silas yn fwy cymwys na Barnabas i fod yn gydymaith i Paul am fod galluoedd disglair yr Apostol yn dangos yn eglur ei fod wedi ei eni i flaenori tra yr oedd yn fwy gweddus iddo flaenori gyda Silas na chyda Barnabas, am fod yr olaf yn hŷn o ran oedran nag ef. Taith faith a pheryglus, fel y crybwyllwyd, oedd gan y ddau genhadwr o Antiochia yn Syria i Derbe yn Nhalaeth Galatia, trwy hafnau dyfnion yng nghanol mynyddoedd mawrion y Taurus. Y debycaf o'r hafnau hyn i'r Apostol a'i gydymaith ei deithio ydoedd yr un a elwir yn " Borth Cilicia." Ymestyna hwn am bedwar ugain o filltiroedd, gan ymdroelli drwy ddyfn-deroedd erchyll, mor gulion mewn rhai mannau fel nad oes ond rhyw ddeg llath o graig i graig, y rhai, fel dwy arth, a ysgyrnygant eu dannedd yn ddigllawn y naill ar y llall. Teithiasai brenhinoedd, ymerawdwyr, llen-orion a beirdd, trwy y pyrth hyn, mewn cwrs gwrthwynebol mewn ystyr naturiol a moesol i'r cenhadon hyn. Eu hamcan hwy oedd rhyfel a chonwest a gogoniant daearol, eithr amcan Paul ydoedd dwyn tangnefedd Duw, trwy yr efengyl, i deyrnasu yng

nghalonnau plant dynion. Trwy y fynedfa hon y daethai Cyrus y Persiad ar ei daith fuddugoliaethus i orchfygu Babilon yn Chaldea. A thrwy yr un fynedfa yr aethai Alexander a Cicero, ar ol hynny, ac yr ymladdasant frwydrau gwaedlyd ar ddyffrynoedd Cilicia. Ond pa mor ddisglair bynnag yw enwau y rhai hyn, a pha mor ardderchog bynnag y cyfrifir eu buddugoliaethau, diflannant fel niwl y bore yn ymyl buddugoliaeth gras Duw ar gyndynrwydd a chaledrwydd calon dyn. Nid yw yn hollol sier pa flwyddyn na pha dymor ar y flwyddyn y cymerodd y daith hon le. Y tebygolrwydd yw mai tua gwanwyn y flwyddyn 50 O.C. Yr oedd y daith, o ran peryglon, yn debyg i'r hon a brofasai Barnabas a Phaul o Perga yn Pamphylia i Antiochia Bisidiaidd; eto Duw a'u gwaredodd oddiwrth-ynt oll, a daethant yn ddiogel i Derbe, lle y cyfarfyddasant a brodyr, y rhai a'u derbyniasant yn ddiau gyda brwdfrydedd mawr. Er na ddywed yr hanesydd yr un gair am y peth, gellir bod yn sier iddynt ymholi yn serchog am Barnabas, ac i Paul gyflwyno iddynt Silas fel ei gydlafurwr newydd ar y daith hon. Ymddengys yr adroddiad yn fwy hynod am yr hyn a adewir allan nag am yr hyn a ddywedir, canys ar ol dychweliad Paul i Derbe y tro hwn, naturiol fuasai cael adroddiad lled fanwl o'r hyn gymerodd le. Yr oll a ddywedir ydyw, "Yna y daeth efe i Derbe, ac i Lystra." Bydd yn fantais i'r darllenydd sylwi ar raniadau daearyddol y wlad yn y cysylltiad hwn megis y crybwyllwyd yn flaenorol, gan fod yr hanesydd Luc, fel y dengys Syr W. M. Ramsay,* yn dra eglur yn dilyn y rhai hyn fel yr oedd-ynt yn nyddiau Paul : ac y maent yn bwysig i ddeall y sefyllfa. Er fod y wlad yn rhanedig i Dalaethau Rhufeinig eto parheid i gydnabod bodolaeth Rhanbarthau (Regions) Groegaidd. Yn ol yr awdwr uchod dilyna Paul y Talaethau Rhufeinig a dyna y rheswm yn ol ei syniad ef, na ddywedir dim am y diriogeth berthynol i Antiochus rhwng Cilicia a Derbe. Ymddengys fod yr

* "St. Paul the Traveller and Roman Citizen," chap. viii., pp. 178—180.

awdur yn dilyn y daith hon yn ol y Rhanbarthau Groeg-aidd fel yr oeddynt yn dwyn perthynas a'r Talaethau Rhufeinig. Fel esiampl ceir Derbe a Lystra yn cael eu henwi yma am eu bod yn Rhanbarth Lycaonia yn Nhalaeth Galatia. Ond yr oedd mwy o drafnidiaeth fasnachol rhwng Lystra ac Iconium; fel yr ymddengys fod Timotheus yn fwy adnabyddus yn Iconium nag ydoedd yn Derbe (Act. xvi. 2). Perthynai Lystra ac Iconium i Ranbarthau gwahanol, y naill i Lycaonia a'r llall i Phrygia. Ni wyddis y rheswm fod yr hanesydd yn myned heibio i Derbe heb ddweyd dim ond ei henwi, oddieithr mai ei brif bwrpas yma oedd cofnodi yr hanes am neilltuad Timotheus yn Lystra i gymeryd lle Ioan Marc fel cydymaith Paul; canys ymddengys mai lle Barnabas fel cydlafurwr ydoedd eiddo Silas, a lle Ioan Marc fel cynorthwywr yn y gwaith ydoedd Timotheus i'w gael, yn arbennig ar y dechreu. Daeth i lanw lle pwysicach ar ol hynny. Bodola amheuaeth am le genedigaeth Timotheus: tybia rhai mai Derbe ydoedd oddiar Actau xx. 4; ond ymddengys lleoliad yr enwau yn erbyn y golygiad. Pe buasai yr hanesydd am roddi Timotheus a Gaius o Derbe, ni buasai dim yn rhwystro iddo wneud yn lle rhoddi Derbe rhwng y ddau. Dengys yr Apostol yr un penderfyniad meddwl a medr i ddarllen cymeriadau yn newisiad Timotheus ag a wnaethai yn flaenorol yng ngwrthodiad Ioan Marc a dewisiad Silas. Y ffaith a dynn ein sylw yma yw enwaediad Timotheus gan Paul. Posibl yw fod ei ddienwaediad wedi bod yn dipyn o destyn, nid cweryl efallai, eithr angydwelediad yn y teulu. Ynglyn a hyn codir cwestiynau gyda golwg ar y rheswm neu y rhesymau dros y gwahaniaeth yn ymddygiad Paul yn achos Titus yn Jerusalem (Gal. ii. 3) ragor ei ymddygiad yn yr achos hwn. I'n cynorthwyo i ffurfio barn ar y mater cynnygiwn y pethau hyn (a) Yr oedd Titus yn Roegwr o du ei dad a'i fam, tra yr oedd Timotheus wedi ei fagu gan fam a nain o Iddewon a'i dad yn Roegwr. Er y ceid priodasau cymysg ymhlith yr Iddewon, eto nid oeddynt yn boblogaidd. (b) Dysgid gan gau athrawon yn Jerusalem, y rhai a

broffesent Gristionogaeth fod yn rhaid enwaedu y Cenhedloedd dychweledig cyn y gallent fod yn gadwedig, a buasai enwaedu Titus yn Jerusalem yn cynnwys rhoi i fewn i'r rhai hynny. Ond nid oedd neb yn galw am enwaedu Timotheus oddiar grediniaeth o'r fath yna. (c) Enwaedwyd Timotheus gan Paul i'w wneud yn fwy derbyniol gan yr Iddewon. Wele act o gyfaddawd o eiddo yr Apostol. Dwg y ffeithiau hyn gymeriad Paul i'r golwg yn bur glir a chyflawn; a daw ei fawredd i'r amlwg yn y ffaith yr ymddengys yn gweithredu yn anghyson, ac eto yng ngoleuni yr amgylchiadau gwahanol, gwelir ei fod yn berffaith gyson. Daw dau beth i'r golwg yn eglur iawn, sef yn un peth ei ffyddlondeb i wirionedd yr efengyl—mai ffydd yng Nghrist yn unig sydd yn cadw. Ni wyra drwch y blewyn er neb oddiwrth y gwirionedd hanfodol hwn; a hwn oedd y cwestiwn ger bron y Cyngor yn Jerusalem. Peth arall ddaw i'r golwg yr un mor amlwg ydyw ei awyddffryd am lwyddiant yr efengyl. Daw hyn i'r golwg yn ei ofal dyfal yn newisiad offerynau cymwys i'w chyflwyno i sylw y gwahanol ddosbarthiadau o ddynion. Gwelir y lleinw Timotheus yr amodau angenrheidiol i fod yn esgob, y rhai a nodir allan gan Paul ar ol hyn yn ei Epistolau Bugeiliol. Yr oedd nid yn unig wedi ei addysgu yn yr Ysgrhythyr Lân (2 Tim. iii. 15), eithr hefyd derbyniasai dystiolaeth dda gan y rhai oddi-allan. (Cym. Act. xvi. 2 â 1 Tim. iii. 7.)

Deuwn yn bresennol at fater y mae llawer o ymddadleu wedi bod yn ei gylch, sef ystyr y geiriau yn Act. xvi. 6, "Ac wedi iddynt dramwy trwy Phrygia a gwlad Galatia." Mynn y naill blaid (yn dilyn Lightfoot) mai wrth "wlad Galatia" yma y deallir nid y dalaeth Rufeinig, eithr y rhanbarth gogleddol o'r dalaeth honno a breswylid gynt gan lwyth o Geltiaid, o Gaul, o'r un cyff a ni y Cymry; tra y dadleua Ramsay mai y dalaeth Rufeinig a feddylir, yr hon a gynnwysai y rhanbarth Galatia, ynghyd a Lycaonia, Phrygia a Phisidia, a dywed ef mai ystyr yr ymadrodd "trwy Phrygia a gwlad Galatia," ydyw, "trwy ranbarth Phrygia o dalaeth Galatia." Derbynia amryw y golyg-

iad hwn erbyn hyn fel yr un sydd yn gosod allan y meddwl gywiraf mewn ystyr ddaearyddol a hanesiol. Yr ydys wedi cyfeirio at hyn o'r blaen, a gwelir y derbynir y golygiad olaf fel un cywir. O blaid y golygiad hwn gellir dweyd yn fyr, ei fod yn fwy cyson a daearyddiaeth a hanesiaeth Eglwysig. I fabwysiadu y golygiad arall, mai y Rhanbarth gogleddol, a elwir Galatia, a feddylir, byddai raid (a) i ni synio fod y ddau genhadwr, Paul a Silas, wedi myned yn bell i'r gogledd ar ol dyfod allan o fynedfeydd culion mynyddoedd y Taurus a theithio i'r ucheldiroedd, i gyrraedd Rhanbarth Galatia. (Gwel unrhyw Barthlen (Map) dda o'r wlad hon), ac ar ol hynny eu bod wedi aros yno amser maith oherwydd i Paul gael ei daro yn sal gan afiechyd poenus; ac oherwydd hynny iddo yn groes i'w fwriad bregethu yr Efengyl i'r Celtiaid neu y Galatiaid a breswylent y Rhanbarth hwn (Gal. iv. 13, 14) ar yr ail daith hon heb un gair o son gan Luc am hynny ond y cyfeiriad aneglur am "wlad Galatia" (Act. xvi. 6). Nid ydyw hynny yn beth naturiol, a dweyd y lleiaf. Yn nesaf (b) gwelwn fod yr hanesydd yn rhoddi pwyslais neilltuol, ar y daith hon, ar arweiniad yr Ysbryd Glan, yr hwn a elwir ganddo hefyd yn "Ysbryd yr Iesu" (Act. xvi. 7). Yn ol yr arweiniad dwyfol hwn, gwelir iddynt fyned, yn lle i ogledd talaeth Galatia, trwy dalaeth Asia i'r gogledd-orllewin; ond i'r Ysbryd Glan warafun iddynt "bregethu y gair yn Asia" (Act. xvi. 6). Ond heb wybod yn iawn feddwl yr Ysbryd, wedi dyfod i Mysia,* ceisiant fyned i Bithynia, talaeth Rufeinig i'r gogledd-orllewin i dalaeth Asia, "ac ni oddefodd Ysbryd yr Iesu iddynt" (Act. xvi. 7). Ni raid dweyd yr ymddengys yr arweiniad neilltuol hwn yn hollol anghyson a'r cyfeiriadau yn yr Epistol at y Galatiaid at ymweliad Paul a Galatia, pe y Rhanbarth gogleddol a olygid, oblegid ni a gofiwn nad aethai Paul ymhellach na Derbe ar y daith gyntaf, a gwelwn iddo gael ei arwain mewn modd arbennig mewn llinell mor

* Enw ar randir yng ngogledd talaeth Asia, a berthynai i raniad y wlad yn flaenorol i'w goresgyniad gan y Rhufeiniaid.

uniawn ag y gallai y ffordd Rufeinig ei arwain, i'r gogledd-orllewin, trwy dalaeth Asia, heb bregethu y gair, ar y daith hon yn y dalaeth honno. Ond yn olaf (c) nid oes hanes am eglwysi yn Rhanbarth Galatia yr adeg fore hon. Y prif ddinasoedd yn y Rhanbarth hwn ydyw Pessinus yn y de, ac Ancyra yn y gogledd, ac nid oes son am eglwysi Cristionogol yn y rhai hyn yn Epistolau Paul nac yn Llyfr yr Actau. Ond yn ychwanegol at hynny, dengys Proff. Ramsay yn ei lyfr yn dwyn y teitl "Cities and Bishoprics of Phrygia," penodau xii. a xviii, tra yr ymlendaenai Cristionogaeth yn gyflym yn y rhannau hynny o Phrygia a orweddent ar y ffordd o Antiochia Bisidiaidd i Ephesus, ac yng nghymydog-aeth Iconium, araf iawn y cynhyddai ar yr ochr ogleddol i Ranbarth Phrygia, ac ni cheir olion amlwg o eglwysi ar derfynau Rhanbarth Galatia hyd y 3edd a'r 4edd ganrif. Ni buasem yn ymdroi cymaint a hyn gyda'r mater hwn oni buasai fod materion tra phwysig yn ymddibynnu ar ei iawn ddeall. Wrth gymeryd y golygiad uchod, fel y sylwa Ramsay, daw hanesiaeth llyfr yr Actau yn gyson a threfnus; heb hynny, ymddengys yn anobeithiol i allu cysoni ei gynnwys â'r ffaith fod yr awdwr yn gydymaith Paul, ac felly yn gwybod yn berffaith am y ffeithiau a groniclid ganddo. Yn lle myned, fel y tybia llawer, i Ranbarth Galatia, a sefydlu eglwysi yno, dengys yr hanesydd i'r cenhadon gael eu gyrru ymlaen gan yr Ysbryd Glan, mewn modd rhyfedd, trwy Phrygia yn Galatia, a Phrygia yn Asia (sef talaeth Asia). Ac am y dywedir yn bendant y gwaharddwyd iddynt bregethu y gair yn Asia, gellir cymeryd yn ganiataol nad oedd y gwaharddiad yn cynnwys Rhanbarth Phrygia yn Galatia, eithr iddynt fel y gwnaethent yn Derbe a Lystra, gyflwyno i'r disgyblion "y gorchymynion a ordeiniesid gan yr Apostolion a'r henuriaid yn Jerusalem" (Act. xvi. 4). Ond wedi myned dros y terfyn i dalaeth newydd (Asia), nid oeddynt i ddechreu cenhadaeth newydd yno. Tybient, er hynny, y gallent fyned i Dalaeth Bithynia: o ganlyniad wedi dyfod i'r rhan honno o Asia, a elwid gynt yn Mysia yn adeg y Groegiaid, y maent yn gwneud cais i fyned i Bithynia.

Ond yn dra rhyfedd y mae y Person mawr a gyfarfyddodd Paul ar y ffordd i Damascus, ac a drodd gwrs ei fywyd unwaith ac am byth, yn ymyrryd eilwaith gan eu rhwystro yn eu hymgaïs, “ac ni oddefodd Ysbryd yr Iesu iddynt” (Act. xvi. 7). Geilw yr hanesydd sylw at hyn fel amgylchiad tra hynod ar eu taith. Sylwyd mai mewn pethau tymhorol y rhoddai yr Arglwydd arweiniad o natur oruwchnaturiol. Megis mai yn ol datguddiad yr aethai Paul gyda Barnabas i Jerusalem i arolygu y gwaith o weinyddu cymorth i’r saint ar adeg y newyn (Gal. ii. 2—yn ol yr amseriad a fabwysiedir yn y gwaith hwn), felly yn arbennig ar y daith hon, arweinid hwy mewn modd rhyfedd trwy dalaeth Asia hyd Troas. Ni theimla yr hanesydd ei fod yn bwysig i wybod pa ffordd yr aethant; er fod y pellter yn fawr (tua chant a hanner o filltiroedd) nid oedd o ddiddordeb iddo ef; ei waith ef oedd cofnodi ffeithiau ynglyn ag ymgyrch yr efengyl i’r byd Paganaid trwy law Paul a’i gymdeithion. A chan na phregethwyd y gair yn Asia, nid oedd dim i’w ddweyd. A ellir meddwl am foment fod un oedd mor brin yn ei gofnodiad o bethau dianghenraid, ac mor ofalus o bethau angenrheidiol, wedi llwyr esgeuluso ein hysbysu o’r gwaith a gyflawnwyd yn Rhanbarth Galatia, pe buasai Paul wedi myned yno ar y daith hon? Y tebygolrwydd yw i’r cenhadon, yn eu hymdaith frysiog trwy Mysia fyned gyda’r afon Rhyndacos heibio i Artemaia, tref y dduwies Artemis, lle, yn ol traddodiad, y sefydlodd Paul gapel i’r grefydd Gristionogol;* ond nid yw yn gywir iddo wneuthur hynny ar y daith hon, oblegid rhaid oedd i’r Apostol “esgeuluso” Mysia y tro hwn, fel yr arwydda y gair “myned heibio”† (Act. xvi. 8), a myned i gyfeiriad meysydd rhyfeloedd hen Gaerdroia (Troy) nid i dderbyn ysbrydoliaeth oddiwrth feddrod Achilles, fel Alexander Fawr i oresgyn y Dwyrain, eithr i’w lenwi eilwaith ag ysbrydoliaeth oddiwrth “y bedd gwag” yng

* “St. Paul the Traveller,” &c., p. 197, xx. *ibid.* p. 196.

† Caiff y darlennydd hanes diddorol am Troas gan Conybeare and Howson, vol. i., pp. 256—9.

Ngardd Joseph o Arimathea i oresgyn y Gorllewin yng ngrym Adgyfodiad yr Iesu. Yma, yn Alexandria Troas, y cafodd Paul esboniad ar lawer siom a chwithdod, ac y daeth i gyfarfyddiad â'r physygwr annwyl Luc, pryd yr ymglymodd enaid y naill wrth y llall mwyach am eu hoes; ac o bosibl mai efe ydoedd y "gwr o Macedonia," fel y tybia Ramsay, a ymddangosodd iddo mewn gweledigaeth, "ac a ddeisyfai arno, ac a ddywedai, Tyred drosodd i Macedonia, a chymorth ni" (Act. xvi. 9). Ni edrychid ar y Mor Aegaenaidd (Aegean Sea) y pryd hynny fel y gwneir yn bresennol, yn gwahanu y Dwyrain oddiwrth y Gorllewin. I Paul, yn ei ddyddiau ef, nid oedd Macedonia ond talaeth arall yn llywodraeth Rhufain. Nid oedd Asia ac Ewrop yn bod fel yn awr, ond ymerodraeth Rhufain ydoedd yn asio y byd adnabyddus wrth ei gilydd. Ac nid oedd y fordaith yn ddim i hen deithiwr fel Paul, ydoedd eisoes wedi croesi y mor o Seleucia i Salamis, ac o Paphus i Attaleia, ac yn ol drachefn dros gainc o for. Y mae bellach hefyd wedi cael ychwanegiad pwysig at y cwmni yn Luc, fel y gwelir oddiwrth y ffaith y defnyddir y rhag-enw "ni" yn y rhif luosog yn y person cyntaf. Gadewir y rhagenw "hwy" yn yr 8fed adnod yna dechreuir gyda y "ni" yn y 10fed: "Yn ebrwydd ni a geisiasom fyned i Macedonia gan gwbl gredu alw o'r Arglwydd nyni i efengylu iddynt hwy" (Act. xvi. 8 a 10). Aethant yn ddiymdroi i chwilio am long i groesi i Macedonia heibio i ynys Samothracia. A'r Duw a roddes arwydd mor bendant iddynt o'u hanfoniad, a ddarparodd, nid yn unig long ar eu cyfer, eithr hefyd wynt teg, yr hyn a ddynodir wrth y geiriau "ni a gyrchasom yn uniawn," yn llythrennol "ni a hwyl-iasom yn uniawn" (Act. xvi. 11). Prawf pellach o hyn ydyw y ffaith ddarfod iddynt hwyllo drosodd mewn dau ddiwrnod, tra y cymerodd iddynt dro arall wrth fyned yn ol o Philippi i Troas bum niwrnod. (Cymh. Act. xvi. 11 ag Act. xx. 6). Eu cwrs ydoedd heibio y Dardanelles rhwng ynys Tenedos a'r prif-dir, sef Thrace—gallor o dair milltir o led—ond yn berffaith ddiogel ar dywydd tawel, neu pan fo y gwynt, fel yr

ymddengys yr oedd yn bresennol, o'r de-ddwyrain, "i Samothracia." Ni raid i'r ymadrodd olygu dim mwy na'u bod wedi angori dros y nos yng nghysgod ucheldir Samothracia. Samothracia ydyw y tir uchaf yn yr Archipelago heblaw Candia a mynydd Athos. Felly yr oedd yma le da i lechu rhag y gwynt o'r de-ddwyrain yn ystod y nos, oblegid nid oedd yn ddiogel i forio trwy gainc o fôr wedi ei fritho ag ynysoedd ond yn unig liw dydd. Felly trannoeth glaniasant ym mhorthladd henafol Neapolis—Naples Macedonia—yr hwn erbyn hyn a adnabyddir wrth yr enw Cavallo, sef pentref bychan Tyrcaidd. Yma y glaniodd Paul a'i gymdeithion, ac aethant yn ddiymdroi dros gainc o fynyddoedd y Pangaeus, pellter o tua deng milltir, i'r brif ddinas yn y parth hwn o Macedonia. Nid yw y gair yn golygu mai hi oedd prif ddinas y Dalaeth—Thessalonica ydoedd honno—ond fod Philippi yn ddinas o nod yn y rhan honno o'r Dalaeth. Yr oedd Philippi hefyd yn "ddinas rydd" neu yn Colonia. Dyma y drydedd ddinas bellach yr ymwelsai Paul â hwy yn dwyn y cymeriad hwn, sef, Antiochia Bisidiaidd, Alexandria Troas, a Philippi. Ystyr hyn mewn byr eiriau ydoedd fod y dinasoedd yma a'r wlad o'u hamgylch wedi eu gwneud yn Drefedigaethau Rhufeinig, a hynny mewn ystyr filwrol yn hytrach na masnachol—wedi eu rhoddi er budd i'r milwyr a orchfygasant y Talaethau cylchynol. Meddent yr un deddfau a rhagorfreintiau a Rhufain ei hunan. Nid ymddengys fod yma Synagog gan yr Iddewon, eithr cynnullai yr ychydig Iddewon, yn ol eu harferiad yn gyffredin mewn mannau eraill pan na allent fyned i'r Synagogau, ar lan afon, am yr ystyrient lannau y môr a glannau afonydd yn lleoedd mwy pur na mannau eraill i addoli, ac yn fwy cyfleus i'w golchiadau seremoniol. Yn y lle hwn y tuallan i byrth y ddinas, fel y dylid darllen yr ymadrodd "allan o'r ddinas," ar lan y Gaggitas (nid y Strymon fel y golyga rhai esbonwyr—y mae honno gryn bellter o Philippi) y cyfarfyddodd Paul a'i gymdeithion ag ychydig wragedd, ac eisteddasant i lawr mewn modd tawel yn swm yr afon ac a lefarasant wrth y gwragedd hyn am y

tro cyntaf erioed y “newyddion da o lawenydd mawr” fod Ceidwad wedi ei eni ym Methlehem Judea, yng ngwlad Palestina ryw ychydig dros 50 o flynyddoedd cyn hynny, “yr Hwn yw Crist yr Arglwydd,” pryd yr agorodd yr Arglwydd galon gwraig a’i henw Lydia, un yn gwerthu porffor o ddinas y Thyatiriaid, yr hon oedd yn addoli Duw ac yn gwrandaw. Yr hwn oedd yn llefaru ar y pryd ydoedd Paul, oblegid dywedir i’r Arglwydd agor “ei chalon i ddal ar y geiriau a leferid gan Paul.” Yr oedd y wraig yn frodores o ddinas Thyatira yn Nhalaeth Asia, yr hon ddinas oedd enwog yn ei masnach mewn lliwiau ac yn y gwaith o liwio gwahanol ddefnyddiau fel y ceir cyfeiriad gan Homer, y bardd Groegaidd, yr hwn sydd yn cadarnhau y sylw damweiniol hwn gan Luc, a chedwir y ffaith mewn coffadwriaeth barhaus gan argraffiadau yn dwyn perthynas a “chlwb o liwiwyr” (“guild of dyers”) yn perthyn i ddinas Thyatira. Mewn canlyniad i’w phroffes o’i chrediniaeth yn yr Iesu fel y Messiah, a’i derbyniad o hono fel ei Cheidwad, ac wedi i’w theulu hefyd wneud proffes o’r un ffydd, y mae hi a’i theulu yn cael eu bedyddio. Ni wyddis pa beth a feddylir wrth yr ymadrodd “teulu” yma, oblegid ni ddywedir a oedd yn briod ai peidio, nac ychwaith a oedd ganddi blant. Gallasai y “teulu” fod yn gynnwysedig o’r caethforwynion oedd ganddi yn ei chynorthwyo yn ei gwaith. Y man y cyflawnwyd yr ordinhad hon o fedydd am y tro cyntaf yn Ewrop ydoedd mae’n debyg gerllaw y Proseucha, neu y ty gweddi, yn nyfroedd y Gaggitas, yr hon oedd yn llifo heibio i ddinas Philippi. Wedi y ddefod hon y mae Lydia yn dywedyd wrth y cenhadon, “Os barnasoch fy mod i yn ffyddlawn i’r Arglwydd, deuwch i mewn i’m ty; ac arhoswch yno. A hi a’n cymhellodd ni.” Y mae yr Arglwydd yn rhoddi sel ei gymeradwyaeth ar eu cenhadaeth mewn modd am-lwg, trwy ennill teulu cyfan i’r ffydd trwy eu gweini-dogaeth; a thrwy, nid yn unig agor calon y wraig, eithr hefyd agor ei thy i fod yn gartref i’r cenhadon yn ystod eu harosiad yn Philippi. Y mae popeth yn myned ym mlaen yn dawel iawn hyd yma; ond nid yw yr efengyl i

gael ennill ei buddugoliaethau mor esmwyth yn y byd Paganaid ag yr ymddengys ar y cyntaf. Daw y gwrth-darawiad oddiamgylch trwy gyfwnng llances oedd wedi ei meddiannu ag ysbryd dewiniaeth,* yr hon oedd yn feddiant i gwmni o ddyhirod drygionus, y rhai a wnaent elw allan o honi, trwy dwyllo y Philippiaid hygoelus. Nis gellir myned i mewn i'r pwnc dyrys o ddemoniaeth ar hyn o bryd, ond yn unig nodi y ffaith fod y grediniaeth mewn ysbrydion wedi myned i mewn i gyfundrefn grefyddol y Groegiaid ac yr edrychent arnynt yn ysbrydion da neu ddrwg yn ol eu priodoliaethau neilltuol. Ond am Gristionogaeth y mae y demoniaid yn cael edrych arnynt bob amser yn ysbrydion drwg. Y mae yr ysbryd hwn, modd bynnag, fel rhai o'r ysbrydion aflan yn nyddiau yr Arglwydd Iesu, yn adwaen y gwirionedd; ac megis y llefa rhai ohonynt ar yr Iesu eu bod yn ei adwaen, ac mai Efe oedd Sanct Duw, felly hwn. Llefa trwy enau y llances hon ar ol Paul a'i gymdeithion am ddyddiau. "Y dynion hyn ydynt weision y Duw Goruchaf, y rhai sydd yn mynegi i chwi ffordd iachawdwriaeth." Gadawyd hi yn ddisylw am amser, ond y mae Paul o'r diwedd wedi blino arni—nid wedi colli ei dymer, ond yn tosturio wrth y llances, ac yn gweled fod yr ysbryd drwg oedd ynddi yn llwyddo i lesteirio llwyddiant yr efengyl—y mae yn troi at y llances, ac yn dywedyd wrth yr ysbryd, "Yr ydwyf yn gorchymyn i ti yn enw Iesu Grist fyned allan o honi, ac efe a aeth allan yr awr honno." Hon yw y fuddugoliaeth gyntaf o eiddo yr efengyl, trwy yr Apostol, ar ddemoniaeth yn ei ffurf baganaidd. Iddew, chwi gofiwch, oedd Elymas y Swynwr, yr hwn oedd gyda Sergius Paulus yn Paphus. Ond yn awr dyma y paganiaid ohonynt eu hunain heb gael eu cynhyrfu gan yr Iddewon, pan welsant fyned gobaith eu helw hwynt ymaith, yn dal Paul a Silas gan eu llusgo hwy i'r farchnadfa a'u dwyn at y swyddogion, gan ddywedyd, "fod y gwyr hyn yn llwyr gythryblu y ddinas, ac

* Y gair a ddefnyddir yma yw "Python," gan gyfeirio at yr oracl yn Delphi a elwid Python.

yn dysgu defodau y rhai nid ydyw rydd i ni i'w derbyn, y rhai ydym Rufeinwyr." Y mae yr holl dyrfa yn sefyll yn eu herbyn, a'u balchter Rhufeinig yn berwi yn eu gwythiennau. Rhydd y swyddogion orchymyn i rwygo eu dillad oddiam danynt a'u fflangellu, ac ar ol eu fflangellu tefir hwy i'r carchar, gyda gorchymyn i'w cadw yn ddiogel. Yna y mae ceidwad y carchar yn cyflawni y gorchymyn gyda llymder di-drugaredd trwy eu bwrw i'r carchar nesaf i mewn a gosod eu traed yn y cyffion. Yma y rhaid eu gadael yn bresennol hyd nes y daw Duw i'w gwaredu. Cawn olwg ar y waredigaeth yn y bennod nesaf.

PENNOD X.

Ail daith genhadol Paul o Philippi i Gorinth (50—51 O.C.).

GADAWSOM Paul a Silas yn y carchar nesaf i mewn wedi sierhau eu traed yn y cyffion, a'u cefnau yn friwedig gan ffrewyllau y fflangell Rufeinig. Ac wrth son am y carchar ni ddylid meddwl am funud am gelloedd carcharau sydd wedi eu tymheru a'u rheoleiddio gan ysbryd a thosturi yr efengyl, megis y mae carcharau holl wledydd gwareiddiedig y byd erbyn hyn. Ond i gael rhyw syniad am y carchar nesaf i mewn dylid cofio am y "daeardy" y bwriwyd Jeremiah y proffwyd iddo, "daeardy Malchiah, mab Hammalech, yr hwn oedd yng nghyntedd y carchardy. A hwy a oll-yngasant Jeremiah i waered wrth raffau, ac nid oedd dwfr yn y daeardy, ond tom, felly Jeremiah a lynodd yn y dom" (Jeremiah xxxviii. 6). Mewn lle cyffelyb y cafodd Paul a Silas eu hunain yr adeg hon yng ngharchar Philippi. Y fath gyfnewidiad a ddaethai dros eu cyflwr allanol, wedi eu taflu o ganol tawelwch cysur a chroesaw cynnes cronglwyd Lydia i ganol hen bydew afiach a llygredig y carchar! Ond "ar hanner nos Paul a Silas oedd yn gweddio ac yn canu mawl neu hymnau i Dduw a'r carcharorion a'u clywsant hwy," neu yn llythyrennol, "a'r carcharorion oeddynt yn gwrandaw arnynt hwy." Ni chlybuwyd erioed y fath beth o'r blaen! Clywwyd llwon, rhegfeydd a melltithion; clywwyd ocheneidiau a griddfannau ac ysgyrnygu dannedd lawer gwaith o fewn y muriau hynny; ond swm gweddio a chanu hymnau i Dduw, ni chlybuwyd erioed o'r blaen. Ac yn ddisymwth y bu daeargryn mawr hyd oni siglwyd seiliau y carchar; ac yn ebrwydd yr holl ddrysau a agorwyd, a rhwymau pawb a aethant yn rhyddion." A phan ddeffrodd ceidwad y carchar a chanfod drysau y carchar yn agored, efe a dynnodd ei gleddyf, ac a amcanodd ei ladd ei hun, gan dybied ffoi o'r carcharorion ymaith. Eithr Paul a lefodd a llef

uchel, gan ddywedyd, Na wna i ti dy hun ddim niwed : canys yr ydym ni yma oll." Marciwch hunanfeddiant yr Apostol ar y fath amgylchiad ! Aroswn i edrych ar yr olygfa rhag colli gwir fawredd y wyrth. Nid yw y ddaeargryn, siglo seiliau y carchar, agoriad y pyrth a rhwygiad y cadwynau ond arwyddion allanol o ryw allu anweledig oedd i siglo seiliau paganiaeth, i agor carcharau ysbrydol y byd a dryllio cadwynau eneidiau dynion. Y gallu hwn a roddai nerth i'r cenhadon hyn i ganu salmau Dafydd mewn daearddy ffaidd ar hanner nos a'u cnawd yn friw a'u gwaed yn lliwio'r lle,—gan ddywedyd—"Pan adeilado yr Arglwydd Seion y gwelir ef yn ei ogoniant. Efe a edrych ar weddi y gwael ac ni ddiystyrododd eu dymuniad, . . . yr Arglwydd a edrychodd o'r nefoedd ar y ddaear, i wrando uchenaid y carcharorion ac i ryddhau plant angau." A gellid newid ychydig ar y geiriau nesaf i'w cymhwyso at yr amgylchiad hwn, "I fynegi enw yr Arglwydd yn Philippi, a'i foliant yn Rhufain." A thra yr oedd y carcharorion eraill yn gwrando yn synedig wele ddaeargryn yn dechreu siglo seiliau y carchar, a thra yr oedd pawb eraill wedi colli pob llywodraeth arnynt eu hunain yr oedd Paul a Silas yn berffaith dawel wedi cael prawf pellach fod Duw gyda hwy, a'i fod Ef wedi dod i'w gwaredu. Dyma yr esboniad ar hunanfeddiant Paul : Buasai carcharorion cyffredin yn ffoi ar unwaith wrth weled fod eu traed yn rhydd a'r pyrth yn agored, gan adael ceidwad y carchar i'w ffawd. Ond ni buasai yr efengyl yn cael dylanwad priodol yn yr amgylchiad ar feddyliau y rhai oedd yn dystion o'r wyrth. Ond y mae ymddygiad Paul a Silas yn cymeradwyo yr efengyl i feddyliau y bobl a dylanwad mor fawr ar feddwl ceidwad y carchar fel nad oedd ganddo un amheuaeth o gwbl am achos y wyrth. Teimlodd mewn moment yng ngwraidd ei galon fod y dynion a fwriodd efe mor greulon i'r daearddy yn ddynion cyfiawn a diniwed. Gan hynny wedi galw am oleu efe a ruthrodd i mewn yn ddychrynedig ac a syrthiodd i lawr ger bron Paul a Silas, ac a'u dug hwynt allan, ac a ddywedodd, "O feistriaid, beth sydd raid i mi ei

wneuthur fel y byddwyf gadwedig?" Dygir popeth fel hyn i wasanaethu yr efengyl,—caiff y clwyfau, a'r carchar, y ddaeargryn, a'r dychryn ddyfod i ddadleu hawliau Crist. Y canlyniad ydyw goruchafiaeth ogoneddus—nid yn unig ar allu Rhufain. Fe gafwyd hynny; fe ddygwyd y swyddogion beilechion oeddynt wedi troseddu trwy garcharu a fflangellu Rhufeinwyr yn ddi-brawf, i lawr wrth draed yr Apostolion i erfyn arnynt am fyned allan o'r carchar a gadael y ddinas yn ddistaw heb achwyn arnynt yn llysoedd Rhufain. Ond cafwyd goruchafiaeth fwy ogoneddus o lawer yn nychweliad ceidwad y carchar a'i holl deulu, y rhai a fedyddiwyd i ffydd Crist.

Rhoddant brawf pellach o'r tawelwch a'r hunan-feddiant urddasol a'u nodweddent trwy ymweled drachefn a thy Lydia i adrodd yr hyn a wnaethai yr Arglwydd iddynt. Maent yn gadael yr eglwys fechan yn Philippi o dan ofal dau efengilydd ffyddlawn, sef Timotheus a'r physygwr annwyl, Luc.

Gwelir yn nechreu y xvii. bennod fod cyfnewidiad yn y rhag-enwau eto o'r person cyntaf i'r trydydd yn y rhif luosog, "Gwedi iddynt dramwy," &c., yn lle, "Gwedi i ni dramwy," &c. A chanfyddir cyfnewidiad pwysig arall yn y dull o gofnodi y ffeithiau. Yr ydym yn colli y disgrifiadau manwl a bywiog a gafwyd yn hanes yr ymweliad â Philippi, ac yn cael yr hanes wedi ei gyfleu mewn ymadroddion mwy cyffredinol. Yn bresennol gan hynny y mae y ddau genhadwr dewr yn myned ym mlaen ar eu taith eu hunain i wynebu ar rwystrau a pheryglon ychwanegol drachefn. Y maent yn myned ar hyd y ffordd Rufeinig a elwid "the via Egnatia" i Amphipolis, pellter o 33 milltir, ar draws y gwastadedd i'r gogledd i fynydd Pangaeus y cyfeiriwyd ato o'r blaen. Y mae y wlad yma yn hynod o ffrwythlawn; tyfir cotwm, gwenith, haidd a'r Indrawn, a gwelir porfeydd gwelltog wedi eu britho gan ychen, ceffylau a defaid. Pa fodd yr oedd y gwastadedd hwn yn nyddiau yr Apostol y mae yn anhawdd gwybod; ond nid ar y pethau hyn yr oedd ei lygaid na'i galon ef, eithr ar ennill eneidiau at yr Iesu yr hwn a groes-

hoeliwyd. Ond i'r teithiwr cyffredin y mae y wlad yn bresennol yn llawn o ddiddordeb,—yn wlad ddyfradwy, gan fod amryw ffrydiau yn rhedeg ar ei thraws i'r afon Strymon, wedi ei britho a phlanigfeydd cotwm a'r Indrawn, ac y mae y mân bentrefi mor luosog fel yr ymddangosant oddiar fynydd neu fryn fel parhad o un dref. Yn agos i lan y môr, hynny ydyw ychydig bellter oddiwrtho, ymleda yr afon Strymon i lyn lled fawr, gymaint a Windermere, yn ngogledd Lloegr; a rhwng pen isaf y llyn hwn a phen uchaf y culfor i'r hwn yr ymarllwys yr afon Strymon, y saif dinas Amphipolis, mewn agoriad cyfyng rhwng y mynyddoedd ac mewn tro ar yr afon Strymon. Hen enw y lle ydoedd "Naw Ffordd" (Nine Ways), oddiar y nifer o ffyrdd a gyfarfyddent yn y lle hwn, ond galwodd yr Atheniaid hi yn Amphipolis, oblegid ei bod yn cael ei hamgylchu gan yr afon; ond nid ymddengys i Paul a Silas aros yma, eithr aethant ymlaen i Apollonia, pellter o 30 milltir. Arweinia y ffordd ar lan y culfor rhwng y môr a'r ceulannau creigiog oddiarnynt; nes dyfod allan i wastadedd hyfryd wedi ei fritho â choedydd. Yma y mae Apollonia ar y gwastadedd rhwng culfor Strymon a chulfor Thessalonica. Y mae y golygfeydd o amgylch yn dra phrydferth. Cyn dyfod at y ddinas â y teithiwr trwy agorfa rhwng mynyddoedd a elwir "pass of Arethusa," trwy yr hwn y dolenna afonig gan redeg i'w gyfarfod i gulfor Strymon; yna canfydda yn fuan fod yr afonig yn tarddu o lyn yn cael ei amgylchu gan fryniau a phentrefi, ac yn fuan daw y teithiwr i olwg llyn arall, a rhwng y ddau lyn yna y barna rhai yr oedd dinas Apollonia, lle y ceir yn awr Post Station Klisali. Lle bynnag yr ydoedd nid ymddengys i Paul a Silas wneud dim ond gorffwys dros nos, a myned ymlaen drachefn i brif ddinas y dalaeth, yr hon oedd 37 milldir o Apollonia. Ar ol pasio yr ail lyn y mae ffordd yn arwain dros dir lled uchel, ac yn fuan ar ol dyfod allan o ddyffryn cul yr ydys yn dyfod i olwg y môr unwaith yn rhagor ac y mae dinas Thessalonica yn union o flaen ein llygaidd. Amser a ballai i ni aros i ddisgrifio mawredd a phwysigrwydd y ddinas fawr

hon. Galwyd hi yn Thessalonica ar enw chwaer Alexander Fawr, ar ol iddi gael ei hail-adeiladu gan ei gwr, Cassander, mab i Antipater; ac yn wahanol i'r rhan fwyaf o ddinasoedd ceidw ei henw heb lygru llawer arno hyd heddyw. Gelwir hi yn awr yn Saloniki. Rhennid Macedonia unwaith yn bedwar Dosbarth, a Thessalonica y pryd hwnnw oedd prif ddinas y rhandir rhwng y Strymon a'r Axios. A phan yr unwyd y pedwar Dosbarth yn un Dalaeth Rufeinig, Thessalonica a ddewiswyd yn brif ddinas y Dalaeth. Yma yr alltud-iwyd Cicero; a bu Antony ac Octavius yma ar ol brwydr Philippi. Cyn sylfaenu Constantinople, ystyrid hi yn brif ddinas Groeg ac Illyricum, yn ogystal a Macedonia. Gwelwn oddiwrth hyn eangder meddwl yr Apostol. Cymerai olwg eang a phell-dreiddiol ar ei waith. Nid ymdroai yn y mân drefydd, eithr a'i ym ymlaen i gymeryd meddiant, os gallai, o ganol-bwyntiau mawrion gwareiddiad, er mwyn i ddylanwad yr Efengyl ymledaenu i'r wlad oddiamgylch. Rheswm arall allai fod dros i Paul fyned yn ddiymdroi i Thessalonica ydoedd mai yno yr oedd y Synagog Iddewig, nid yn unig i Iddewon Thessalonica ond hefyd i'r trefydd a'r pentrefi oddiamgylch. Y mae hyn yn fwy tebygol os derbynir darlleniad rhai o'r hen lawysgrifau, sef "lle yr oedd y Synagog i'r Iddewon." Yma y bu Paul yn ymresymu a'r Iddewon am dair wythnos, "gan egluro a dodi ger eu bron mai rhaid oedd i Grist ddioddef a chyfodi oddiwrth y meirw, ac mai hwn yw y Crist Iesu, yr hwn, eb efe, yr wyf fi yn ei bregethu i chwi. A rhai ohonynt a gredasant ac a ymwasgasant a Phaul a Silas, ac o'r Groegwyr crefyddol luaws mawr, ac o'r gwragedd pennaf nid ychydig" (Act. xvii. 2, 3, 4). Ond yma yr un modd ag yn Asia Leiaf, yn Iconium a Lystra, ar y daith gyntaf, y mae yr Iddewon anghrediniol yn cyfodi cynnwrf yn eu herbyn. Oddiar yr un hen genfigen ag y sylwyd arno eisoes y maent yn casglu "atynt ryw ddynion drwg o grwydriaid," fel y ceir nifer luosog o'r rhai hyn ym mhob dinas fawr o boblogaeth amrywiol yn barod ar bob adeg ar yr achlysur lleiaf i gyfodi cynnwrf. Y maent yn ymosod ar dy

Jason lle y lletyai y cenhadon, ond ymddengys nad oeddynt i fewn ar y pryd; gan hynny y maent yn llusgo Jason druan, a'r rhai o'r Cristionogion diniwed oedd yn digwydd bod yn y ty, ac yn eu dwyn at benaethiaid y ddinas, gan lefain, "Y rhai sydd yn aflonyddu y byd, y rhai hynny a ddaethant yma hefyd. Y rhai a dderbyniodd Jason; y mae y rhai hyn oll yn gwneuthur yn erbyn ordinhadau Cesar, gan ddywedyd fod brenin arall, sef Iesu." Oddiwrth yr amgylchiad hwn sylwn ar y pethau a ganlyn. Yn un peth (a) dylid sylwi mai y tebygrwydd yw oddiwrth ei enw fod Jason (neu Joshua yn y ffurf Hebreig) yn Iddew Groegaidd, yn Gristion, ac yn berthynas yn ol y cnawd a'r Apostol Paul (Rhuf. xvi. 21). Dywed traddodiad iddo gael ei wneud yn Esgob Tarsus. (b) Peth arall sydd yn dangos cywirdeb a manylwch Luc ydyw yr enw a ddyry efe ar swyddogion y ddinas. Ceir cyfeiriad at gynhadledd o'r bobl (Act. xvii. 5), a elwid gan y Rhufeiniaid Demus. Ac yn yr ymadrodd "penaethiaid" yn y 6ed adn. a "llywodraethwyr" yn yr 8fed adn defnyddia Luc air gwahanol i'r hwn a ddefnyddir ganddo wrth adrodd yr helynt yn Philippi. Yno gair yn dynodi prif ustusiaid yn unig a ddefnyddir, ond yma defnyddir gair yn dynodi "penaethiaid y ddinas" (politarchs). Y mae y gwahanol eiriau hyn yn dangos y gwahaniaeth oedd yn sefyllfa boliticaidd y ddwy ddinas. Philippi yn Drefedigaeth Rufeinig (yn Colonia), a Thessalonica yn ddinas rydd (yn "free city"). Ceir argraff ar un o'r *arches* yn y brif heol yn profi y ffaith hon fod Thessalonica yn ddinas rydd ac enwau swyddogion y ddinas arni. Rhoddai llywodraeth Rhufain y rhagorfraint hon i'r Groegiaid i borthi eu balchter. Ceir pedair o'r dinas-oedd hyn yn hanes Paul,—Antiochia yn Syria, Tarsus, Thessalonica, ac Athen. Yr oedd y dinasoedd hyn yn hunan-lywodraethol o fewn y terfynau a osodid iddynt. Nid oedd gan lywodraethwr y Talaethau ddim awdurdod drostynt. Yr oedd gan benaethiaid y ddinas awdurdod bywyd a marwolaeth ar y dinasyddion. Nid oedd dim gwarcheidwaid Rhufeinig o fewn ei ther-

fynau, na dim arwyddion swyddogol perthynol i Rufain yn cael eu dangos o fewn ei heolydd. (c) Peth arall a welir yma yn wahanol i Philippi ydyw ffurf y cyhuddiad a ddygir yn erbyn Paul a Silas. Nid oes yma ddimson am “ddysgu defodau, y rhai nid ydyw rydd i ni i’w derbyn, y rhai ydym Rufeinwyr.” Megis yn Philippi. Ond y cyhuddiad yma ydyw, “Y rhai sydd yn aflonyddu y byd,” yn llythrennol, “y rhai sydd yn troi y byd a’i wyneb i waered, y rhai hynny a ddaethant yma hefyd,” y rhai a dderbyniodd Jason; ac y mae y rhai hyn oll yn gwneuthur yn erbyn ordinhadau Cesar, gan ddywedyd fod brenin arall, sef Iesu.” Gwyddai yr Iddewon cyfrwys mai y cwbl oedd y Groegiaid beilchion hyn yn gofalu am dano ydoedd yr awdurdod a’r swyddi a berthynai iddynt yn rhinwedd rhyddid y ddinas. Ond os goddefent rywbeth a ymddangosai yn annheyrngarol i’r Ymerawdwr byddent mewn perygl, hwy a’u dinas, o gael eu difreinio. Ond wedi cael sicrwydd gan Jason a’r lleill na byddai i’r Apostolion bregethu yr Iesu hwn yn y ddinas yn hwy gollyngwyd hwy ymaith. Beth a wna Paul yn awr? Mae Jason ei gâr wedi rhoi ei air drosto na wna bregethu yr Iesu mwy yn Thessalonica. A erys ef yn y ddinas yn ddistaw? Na, nis gall wneud hynny. Angenrhaid a osodwyd arno i bregethu, a gwae efe os na wna. A bregetha efe yr Iesu yn wyneb ymrwymiad Jason? Na, ni buasai hynny yn dro anrhydeddus, a buasai ymddygiad di-anrhydeddus yn darostwng yr afengyl. Nid oes gan hynny ond un llwybr agored o’i daen, yr hwn a ddengys geiriau yr Iesu iddo (wrth ei ddisgyblion), “A phan y’ch erlidiant yn y ddinas hon, fflowch i un arall,” &c. (Matth. x. 23). “A’r brodyr yn ebrwydd o hyd nos a anfonasant Paul a Silas i Berea.” Nid ydynt yn dilyn y brif-ffordd Rufeinig, via Egnatia; mae honno yn arwain dros y mynyddoedd i’r môr. Ond y maent yn troi i’r dyffrynoedd. Wedi gadael gerddi Thessalonica y maent yn dyfod trwy feusydd yd hyd at wely yr afon Axios, a thua yr adeg hon, os nad yn gynt, y mae y wawr yn torri arnynt; ac oddi yno hyd at yr afon Haliacmon y mae gwastad-

edd cyffelyb i'r hwn a groeswyd o'r blaen. Y mae yr holl wlad oddi amgylch wedi ei gorchuddio a choed, gydag agoriadau o dir amaethedig a phentrefi bychain yn llechu rhwng y coedwigoedd. Y mae y ffordd yn ymestyn am filltiroedd trwy y coed nes dyfod o'r diwedd at y Mynyddoedd Gorllewinol, lle y mae rhiw bychan yn arwain i fyny at borth Berea. Dywedir fod tarddiad yr enw yn arwyddo cyflawnder o ddyfroedd. Y pellter o Thessalonica i Berea ydoedd 60 milltir. Yma aeth Paul a Silas yn ol eu harfer i Synagog yr Iddewon, yr hyn a ddengys eu hymlyniad cryf wrth eu cyd-genedl a'u ffyddlondeb diball i gyflawni eu cenhadaeth. Ond y mae yr Iddewon yn Berea " yn foneddigeiddiach " na'r rhai oedd yn Thessalonica, y rhai a dderbyniasant y gair gyda phob parodrwydd meddwl, gan chwilio beunydd yr Ysgrythyrau a oedd y pethau hyn felly." Ystyr y gair " beunydd " yma, fel mewn mannau eraill, ydyw " bob dydd." Dengys hyn i'r Apostolion aros yn Berea rai dyddiau hyd nes y daeth Iddewon o Thessalonica, wedi clywed fod Paul yn pregethu yn Berea. Daethant yno i gyffroi y bobl. Ymddengys eu bod wedi penderfynu gwneud rhywbeth i Paul i'w symud oddiar y ffordd; oblegid mai efe oedd yn cymeryd y blaen ym mhob man. Tybient ond iddynt lwyddo i'w ddistewi ef y byddai y cwbl ar ben. Ond yr oedd yno dystion ffyddlawn eraill i'r Iesu. Yma gwna Timotheus ei ymddangosiad drachefn. Ni wyddis i sierwydd pa bryd na pha fodd y daeth; y tebygolrwydd yw iddo ail-ymuno â hwy yn Thessalonica, gan adael Luc yn Philippi. Yr oedd mantais fawr o gael rhai efengylwyr distaw fel Timotheus i ofalu am y dychweledigion, ar ol i'r Apostol Paul, fel *pioneer*, fod yno yn creu ystorm. Felly yma, y mae Silas a Timotheus yn cael eu gadael yn Berea i ofalu am y dychweledigion, i'w dysgu yn fanylach yng ngwiriomeddau yr efengyl. Ond cymaint yw gofal y brodyr am einioes Paul fel y maent yn cymeryd ei ofal ac yn ei gyfarwyddo i ffoi ar unwaith o gyrraedd ei elynion. Arweiniant ef at y môr fel y man mwyaf tebyg iddo gael cyfleustra i ddianc. Y mae dwy ffordd dros

yr afon Haliacmon, y naill yn myned trwy Pydna, a'r llall yn ei gadael ar y chwith, pellter o tua 17 milltir at lan y môr o Berea i Dium, yr hon sydd yn agos i droed mynydd Olympus. Yma y mae yn debygol y gadawodd y Cristionogion ieuaine Paul ar ol iddo gael llong i fyned i Athen, gan roi gorchymyn i Silas a Timotheus ddyfod ato ar frys. Y mae y syniad iddo fyned ar hyd y tir i Athen yn anhygoel iawn. Ond gan nad oedd Luc yr hanesydd gydag ef nid oes gennym ddim o hanes y fordaith.

Nid oes gennym ddim ond dychmygu ei ddyfodiad i Athen, am yr hon y dywed Milton, "that city built nobly on the Aegean shore, which was the eye of Greece, mother of arts and eloquence." Byddai unrhyw ymgais at roddi disgrifiad o Athen yma allan o'r cwestiwn. Digon yw dweyd fod yr Apostol yma wedi dyfod i olwg mawredd y byd Paganaid. Er nad ydoedd Athen y pryd hyn o lawer y peth ydoedd pan oedd llywodraeth Groeg yn ei llawn flodeu, eto os glaniodd, fel y tybir, ym mhorthladd Athen a elwir Piraeus, yr oedd yn dyfod i'r ddinas bellter o bum milltir o ffordd o'r De-orllewin, rhwng dau fur uchel oedd yn 60 troedfedd o uchter pan yn i'w ogoniant pennaf, ac ar bob llaw yr oedd cerfluniau o dduwiau ac arwyr Groeg. O'i flaen yr oedd Acropolis, y bryn uchaf yn Athen, lle safai cerflun anferth Minerva, neu Athene y Groegiaid, tarian yr hon a ddisgleiriai yn yr heulwen, fel y disgrifir hi gan Pausanias yr hynafiaethydd, yr hwn a ymwelodd ag Athen o flaen yr Apostol Paul. Rhydd Pausanias ddisgrifiad manwl o'r ddinas, ac oddiwrtho ef yr ydym yn deall fod Athen wedi dirywio yn fawr, ac nad oedd ond gweddillion y muriau mawrion y cyfeiriwyd atynt yn aros o Piraeus i Athen. Eto yr oedd yno ddigon i'w weled ar bob llaw i gynhyrfu ei ysbryd ef "wrth weled y ddinas wedi ymroddi i eilunod.

Yng nglyn ag ymweliad Paul ag Athen y mae y pethau a ganlyn yn deilwng o sylw: (a) Fod Paul yma wedi ei adael ei hun (1 Thes. iii. 1), ac yn teimlo hiraeth ar ol ei gyfeillion. (b) Yn nesaf, fod Paul yma

fel arfer wedi myned at ei gyd-genedl i'r Synagog. Ond nid materion Iddewig ond paganaidd sydd yn tynnu ein sylw yma. (c) Yn nesaf, fod Paul wedi dyfod i gyffyrddiad a chrefydd ac athroniaeth yr Atheniaid. Ond rhaid cofio nad yw yn dyfod i gyffyrddiad yma a meddyliau mwyaf a goreu y byd Paganaid. Buasai hynny yn fwy nag a ellid ei ddisgwyl iddo ar ymweliad mordaamweiniol i olwg dyn a'r ymweliad presennol ag Athen. Ni cheir crybwylliad gan hynny am ddisgyblion Aristotle na Phlato; ond rhyw philosophyddion o'r Epicuriaid ac o'r Stociaid a ymddadleuasant ag ef. Zeno ydoedd sylfaenydd yr ysgol Stoicaidd, yr hwn oedd yn enedigol o Citium yn Cyprus. Yr oedd y Stoiciaid yn Oll-dduwiaid (Pantheists), ac er fod rhyw ran o'r gyfundrefn yn dyfod yn agos at Gristionogaeth; eto o ran ei hysbryd yr oedd yn hollol groes. Rheswm neu Ysbryd y Greadigaeth oedd eu Duw. Yr oedd y byd ei hunan yn cynnwys enaid, yn cynhyrchu pob peth o hono ei hun, a phob peth yn dychwelyd yn ol drachefn i enaid y byd. Yr oedd mater yn anwahanol oddiwrth y Duwdod. Ni chreodd Duw ddim; dim ond ffurfio; ni wnaeth ond argraffu llun a delw ar y sylwedd oedd yn bod yr hwn mewn gwirionedd oedd efe ei hun. Yr oedd yr enaid yn gorfforol o ran ei sylwedd, a dywedai y Stoiciaid y llosgid ef ar farwolaeth dyn neu fe gai ei sugno i mewn i Dduw yn ol. Felly yr oedd adgyfodiad iddynt hwy yn ymddangos yn afresymol. Drychfeddwl mawr y Stoic mewn moesau oedd hunan-ymwadiad llym a di-deimlad,—darostwng y teimladau a diystyru gyda balchter ymhongar bob arddangosiad o dynerwech. Cynhyrchai eu haddysg falchter ffaidd yn eu hysbrydoedd fel y gellid dyweyd, fel y tystia un awdur, fod "Cristionogaeth yn ysgol gostyngeddrrwydd, Stoiciaeth yn addysgu balchter." Cristionogaeth yn ddisgyblaeth bywyd, Stoiciaeth yn ddim gwell na phrentisiaeth ar gyfer marwolaeth.

Os ydoedd Stoiciaeth yn hollol groes i ysbryd Cristionogaeth, gellir dweyd yr un peth hefyd am Epicuriaeth. Os ydoedd y Stoiciaid yn Oll-dduwiaid, yr oedd

yr Epicuriaid mewn effaith yn Atheistiaid. Yr oedd eu hathroniaeth hwy yn gyfundrefn o fateroliaeth yn ystyr gyfyngaf y gair. Yn ol eu syniad hwy yr oedd y byd wedi dyfod i fod trwy gyd-grynhoad damwein- iol o demigau neu fân ronynnau, ac nad ydoedd mewn unrhyw ystyr wedi cael ei greu na'i ffurfio gan unrhyw fath o Dduw. Yr oeddynt, mae'n wir, yn credu mewn rhyw fath o dduwiau, ond nid oedd y duwiau hyn ond rhith, argraffiadau dychymyngol ar feddyliau y bobl gyffredin; breuddwydion nad oeddynt yn meddu unrhyw sylwedd gwrthrychol, neu o'r hyn lleiaf nid oeddynt yn cario unrhyw ddylanwad ar y byd anian- yddol, ac ar amgylchiadau bywyd. Yr oedd duw yr Epicuriaid, os oedd yn bodoli o gwbl, ar wahan i'w dychmyg, h.y., os credent hwy ei fod yn meddu ar fodolaeth sylweddol, yr oedd yn bodoli mewn perfffaith dawelwch, mewn pellter goruchel oddiwrth y greadigaeth, heb sylwi na gofalu am ddim o'i helyntion. Nid oedd yr holl greadigaeth ond damwain anferth. Yr oedd chwedloniaeth gyffredin yn cael ei gwawdio ganddynt; eto nid oedd gan yr Epicuriaid ffydd mewn dim byd gwell. Fel nad oedd yr un Creawdwr, felly nid oedd yr un Llywodraethwr moesol yn bod. Yr oedd pob syniad am gosp a barn wrth gwrs yn cael ei wrthod gan y fath gyfundrefn. Yr oedd damcaniaeth y temigau neu y gronynnau, wrth ei chymhwyso at y corff yn peri fod athrawiaeth yr adgyfodiad yn ymddangos iddynt yn berffaith ffolineb. Nid oedd yr enaid yn ddim heb y corff; neu yn hytrach y corff ydoedd yr enaid, ond fod y rhan honno wedi ei gyfansoddi o ronynnau mwy coethedig, o demigau wedi eu teneuo i'r graddau eithaf, nes ffurfio rhyw fath o gyfrwng disylwedd a diystyr rhwng y materol a'r anfaterol. Yr oedd yr enaid a'r corff yn ymddatod gyda eu gilydd pan gymerai hynny le, a holl fywyd dyn mewn canlyniad yn darfod. Cymhelliad moesol mawr yr Epicuriaid ydoedd pleser; nid oedd dim yn ddyledswydd ar ddyn ond yr hyn a roddai ryw fath o bleser. Felly ni a welwn fod y ddwy gyfundrefn hon y daeth Paul i gyffyrddiad â hwy yn cynrychioli dwy ffurf ar-

bennig ar bechod yn y byd hwn, sef balchter a phleser, —balchter y Stoiciaid a phleser yr Epicuriaid. Ond dylid dyweyd mai nid pleser fel yn ganlyniad i gyflawniad o ddyledswydd, nac i gyd-gordiad y natur â Duw, ac ymhyfrydiad ynddo fel ffynhonnell bod a dedwyddwch dyn, nac ychwaith pleser cyfreithlawn a dardda o berthynas dyn a'i gyd-ddyn ac ag anian oddi-allan iddo, yng nghyd a chyd-gordiad y natur oddi-fewn i ddyn ei hun. Ond pleser ydoedd eiddo yr Epicuriaid oedd yn mathru dyledswydd dan draed, yn anymwybyddu Duw, yn mathru hawliau dyn, ac yn camddefnyddio doniau anian, ac yn difetha natur foesol ac ysbrydol dyn oddifewn; eto pell ydoedd Epicurus o gefnogi unrhyw bleser a ddygai boen fel canlyniad iddo mewn corff na meddwl. Fel y dywedwyd, nid yr un o'r ddwy ysgol hon a gynrychiolai feddyliau goreu Groeg. Yr oedd yn Athen bedair o wahanol ysgolion athronyddol, a elwid y Lyceum, yr Academy, yr Ardd a'r Porth,—yn cael eu cynrychioli gan Aristotle, Plato, Epicurus a Zeno. Socrates oedd tad y ddwy flaenaf ac Epicurus a Zeno oedd sylfaenywyr y ddwy olaf. Nid oedd y meddwl Rhufeinig yn ymgymeryd yn rhwydd ag athrawiaeth yr Epicuriaid : yr ydoedd yn llawer rhy ymarferol, bywiog, a gwrol, i gofleidio syniadau mor ddienaid a diegni. Ac, o bosibl, oni buasai am y bardd Lucretius, yr hwn a enwogodd yr ysgol hon o athroniaeth trwy un gân anfarwol, er ei holl boblogrwydd, y syrthiasai i ddinodedd. Tri enw yn unig a ddaeth i amlygrwydd ymhlith y Stoiciaid, heblaw Zeno, sylfaenydd yr athrawiaeth,—Seneca, Epictetus, a Marcus Aurelius. Er fod posiblwrwydd ddarfod i'r cyntaf—Seneca—ddyfod i gyffyrddiad a Phaul yn Rhufain ar ol hyn, nid ymddengys fod yr un athronydd o fri wedi ei gyfarfod yn Athen y tro hwn. Ymddengys oddiwrth yr hanes i Paul fyned yn gyntaf, yn ol ei arfer, i Synagog yr Iddewon; ond ni ddywedir pa fath dderbyniad a gafodd yno; yna iddo ddyfod i'r “farchnad” (Agora), a thra yr oedd efe “yn pregethu yr Iesu a'r Adgyfodiad,” wele rhai o'r “philosophyddion, o'r Epicuriaid ac o'r

Stoiciaid, a ymddadleuasant ag ef, a rhai a ddywedasant, Beth a fynnai y siaradwr* hwn ei ddywedyd? a rhai, Tebyg yw ei fod yn mynegi duwiau dieithr ” (Act. xvii. 18). Yna defnyddir gair pur gryf o dan yr amgylchiadau, “ A hwy a’i daliasant ef ac a’i dygasant i Areopagus ” (adn. 19), a theimlir cryn anhawster i ddeall yn hollol gywir pa beth a gymerodd le. Tuedda rhai esbonwyr i feddwl fod yr Apostol wedi ei roddi ar bawf yn wyneb rhyw gyhuddiad a ddygid yn ei erbyn; ond nid yw hynny yn debygol o gwbl; a rhydd Ramsay wedd rhy bwysig ar yr ymddygiad o du y philosophyddion hyn, pan yr awgryma na buasai dynion dysgedig yn rhoi eu dwylaw ar ddyn heb fod rhyw amcan arbennig mewn golwg. O ganlyniad, yn ol ei syniad ef, eu hamcan ydoedd rhoddi mantais iddo ddangos ei gymhwyster ger bron “ cyngor yr Areopagus ” i fod yn un o athrawon y Brif-athrofa yn Athen. Y mae yn syn i hanesydd mor ofalus oddef ei hun i gael ei gario ymaith i roddi gwedd mor ddiweddar ar amgylchiad mor gyntefig.† Tra nas gallwn gydsynio â’r golygiad uchod, eto tueddir ni i fabwysiadu ei olygiad ef gyda golwg ar ystyr yr enw “ Areopagus,” pan y dywedir, “ Yna safodd Paul y’nghanol Areopagus ” (Act. xvii. 22), sef mai nid yr ystyr yw iddo sefyll ynghanol y lle a elwir Areopagus (neu Bryn Mawrth), eithr yn hytrach ddarfod iddo sefyll ynghanol y “ Cyngor ” a berthynai i’r lle hwnnw ac a ddygai ei enw; lle bynnag yr ymgyfarfyddai gelwid ef “ Cyngor Areopagus.” Credwn, gan hynny, mai yn y Farchnadfa (Agora) y safai Paul ar yr achlysur yma, yr hwn oedd yn llawn ysbrydoliaeth ac yn tueddu i dynnu allan alluoedd a doniau disgleiriaf yr Apostol. Nid ydys i feddwl am foment ei fod yn cael ei roddi ar ei bawf am drosedd, eto amcenid profi ei athrawiaeth, yr hyn oedd yn un o swyddogaethau “ Cyngor Areopagus.” A thra nad

* Math o lygriaith (slang) ymhlith y Groegiaid yn golygu “ pigwr hadau,” a ddefnyddid am un anghyfarwydd yn honni bod yn ddysgedig. Gwel, “ St. Paul the Traveller,” &c., by Prof. Ramsay, pp. 242, 243.

† Gwel, “ St. Paul the Traveller,” &c., by Prof. W. M. Ramsay, D.C.L., pp. 246, 247.

yw yr araith yn hunan-amddiffyniad, y mae yn ddatganiad o ffydd.

Oddiwrthi sylwn ar y pethau canlynol,—(a) Sylwn ar gallineb Paul wrth annerch yr Atheniaid, “Ha wyr, Atheniaid, mi a’ch gwelaf chwi ym mhob peth yn dra choel-grefyddol.” Mae y darlleniad Cymraeg yn gamarweiniol yma. Ystyr lythrennol y gair a ddarllenir yn Gymraeg yn “dra choel-grefyddol,” ydyw, “yn hoff o addoli,” neu “yn grefyddol iawn.” Felly y darlleniad mwyaf cywir fuasai, “Mi a’ch gwelaf chwi ym mhob peth yn dra hoff o addoli.” “Canys wrth ddyfod heibio, ac edrych ar eich defosiynau, mi a gefais allor yn yr hon yr ysgrifenasid, I’r Duw nid ADWAENIR,” &c. Y mae y gair “defosiynau” yn gol-ygu, “gwrthrychau eich addoliad.” Gwelwn gan hynny, fod Paul yn lle beio yr Atheniaid am eu hofergoeidd, yn eu canmol am eu hoffter o addoli. Ac oherwydd hynny y mae yn ennill gwrandawriad mwy parod. (b) Peth arall a sylwn arno ydyw y fantais a gymer oddiwrth yr argraff a welodd ar un o’r allorau, “I’r Duw nid ADWAENIR,” “Yr hwn,” meddai, “yr ydych chwi heb ei adnabod yn ei addoli, hwnnw yr wyf fi yn ei fynegi i chwi.” Dywedai Pausanias yr hynafiaethydd ei fod wedi gweled argraff ar un o’r allorau, ac mai “I’r Duw ANADNABYDDUS” oedd yr argraff, sef y duwiau nad oedd yr Atheniaid yn gwybod eu henwau. Ond rhaid i ni roddi y flaenoriaeth i dystiolaeth Paul yn yr amgylchiad hwn, sef mai yr argraph oedd “I’r Duw nid ADWAENIR.” A’r argraff hon a gymerodd yr Apostol yn destyn ei araith. “Yr ydych yn hoff o addoli mi welaf,” fel pe dywedasai, “yr hyn sydd arnoch chwi eisieu ydyw gwrthrych priodol i’w addoli.” (c) A sylwn yn nesaf mor alluog a meistrolgar y crynhwa y prif wirioneddau oeddynt yn myned o dan seiliau gwahanol greddau y philosophyddion. “Y Duw a wnaeth y byd a phob peth sydd ynddo gan ei fod yn Arglwydd nef a daear.” Datgana ar unwaith fod Duw yn Greawdwr a Llywodraethwr y byd, yn erbyn cyfundrefn y Stoiciaid fod mater yn dragwyddol, ac yn erbyn yr Epicuriaid ei fod heb

ymyrraeth a helyntion ac a symudiadau eu greaduriaid. Y mae y syniad o'i fod yn Greawdwr pob peth gwel-edig ar unwaith yn cynnwys ei fod Ef yn anweledig; gan hynny nis gall drigo mewn temlau o waith dwy-law, a chan ei fod Ef yn cynnal pob peth, nis gellir ei wasanaethu Ef â dwylaw dynion fel pe bae arno eisiau dim; gan ei fod Ef yn rhoddi i bawb fywyd ac anadl a phob peth oll." Yr oedd aml-dduwiaeth a'i duedd i ddosbarthu dynolryw. Yr oedd gan bob llwyth a chenedl ei duw neu ei duwiau. Ond yr oedd y syniad o Un Duw yn uno dynolryw. Dug yr Apostol y syniad hwn i'r golwg mewn modd ardderchog yn y geiriau, "Ac efe a wnaeth o un gwaed bob cenedl o ddynion, i breswyllo ar wyneb y ddaear, ac a bennodd yr amseroedd rhagosodedig a therfynau eu preswylfod hwynt." Ni ddylid gan hynny edrych yn isel ar unrhyw genedl, fel y gwnai y Groegiaid beilchion ddiystyru y cenhedloedd eraill, ac edrych arnynt fel cwn; ac nid trwy ryfel gwaedlyd a gorthrwm y dylid penderfynu terfynau preswylfod plant dynion; ond dylid cydnabod llywodraeth Duw. Y mae llywodraeth fanwl Duw ar y byd yn ei ddwyn yn agos at bob un yn bersonol. Nid rhan ydyw o'r greadigaeth, fel y tybiai y Stoiciaid, ond y mae yn Dduw personol a'r oll ym mhob man ar unwaith. Gwna gyfeiriad medrus at un o'u poetau hwy eu hunain, Cleanthus neu Aratus, "Canys ei hiliogaeth ef ydym ni." Yr hyn a ddengys fod teimlad eu beirdd yn ymbalfalu am Dduw yng nghanol y tywyllwch, "er nad yw efe yn ddiau nepell," meddai, "oddiwrth neb o honom."

Yna datgana fod Duw wedi edrych dros "amseroedd yr anwybodaeth hon, yn awr yn gorchymyn i bob dyn ym mhob man edifarhau; oherwydd iddo osod diwrnod yn yr hwn y barna efe y byd mewn cyfiawnder trwy y gwr a ordeiniodd efe; gan roddi ffydd (neu sierwydd i bawb), oherwydd darfod iddo ei gyfodi ef oddiwrth y meirw."

Yma mae Paul yn cael ei atal gan dorf o bobl, rhai yn gwatwar, ac eraill yn dyweyd y gwrandaent ef drachefn am y peth hwn, sef adgyfodiad y meirw.

Y mae yr un gwahaniaeth rhwng y ddau ddosbarth eto yn ymddangos yn niwedd yr araith ag ydoedd yn ei dechreu,—yr Epicuriaid yn gwawdio a'r Stociaid yn fwy rhesymol, yn foddolawn i'w wrandaw drachefn. "Ac felly Paul a aeth allan o'u plith hwynt." Ond nid aeth Paul o Athen heb ennill rhai disgyblion i'r grefydd newydd. Ac un ohonynt yn ddyn lled nodedig—yn aelod o lys Areopagus, sef Dionysius yr Areopagiad, a gwraig a'i henw Damaris. Yr oedd un o'r enw Dionysius yn esgob Corinth, a dywed Eusebius ar awdurdod hwnnw ddarfod i Dionysius yr Areopagiad fod yn esgob cyntaf Athen. Yn ol traddodiad diweddarach dywed Aristides, amddiffynydd y ffydd Gristionogol, iddo ddioddef merthyrdod yn Athen. Am yr ysgrifeniadau a dybid unwaith eu bod yn ysgrifeniadau Dionysius yr Areopagiad, cydnabyddir yn awr mai nid efe oedd yr awdur, ond rhyw Neo-Platonist o'r 8fed ganrif. Ond rhaid dilyn Paul. "A'r ol y pethau hyn Paul a ymadawodd ag Athen ac a ddaeth i Gorinth." Y mae dau reswm fe ymddengys dros fod Paul yn dyfod i Gorinth: rhesymau oeddynt yn llywodraethu ei symudiadau ar ei deithiau cenhadol—sef, yn un peth fod Corinth yn ganolbwynt masnachol tra phwysig, ac felly yn fanteisiol i ledaenu dylanwad yr efengyl i'r amgylchoedd, a'r rheswm arall ydyw fod yma synagog i'r Iddewon.

PAUL YNG NGHORINTH.

Nis gellir wrth gwrs wneud dim ond crybwylliad byr am Gorinth. Yr oedd yn un o ddinasoedd mwyaf enwog tir Groeg. Deuai Paul yma ar hyd lain o dir, a elwir "The Isthmus," oddiwrth enw yr hwn y gelwir pob llain gyffelyb o dir rhwng dau fôr yn Isthmus. Ei led yn y man culaf ydyw tair milltir; ond y mae gymaint arall yn ymyl Corinth. Yr oedd hwn yn cael ei ystyried yn bwysig iawn mewn ystyr filwrol. Gelwid ef gan Pindar "Pont y Môr," a Xenophon a'i galwai yn "borth y Peloponnesus." Dim ond cau hon a byddai yn amhosibl i unrhyw elyn fyned o'r naill ochr i'r llall. Ac yn ystod rhai o ryfeloedd y

Groegiaid gwnaed mur ar draws yr Isthmus hwn; ond pan y daeth Corinth a thir Groeg yn Dalaeth Rufeinig gadawyd i'r mur fyned i lawr. A phan y daeth rhuthr y barbariaid o'r gogledd, megis y daethai y Persiaid yn flaenorol, ail-adeiladwyd ef gan Valerian. Ond yr adeilad mwyaf amlwg yng Nghorinth ydyw yr hyn a elwir yn Acrocorinthus—math o amddiffynfa anferth wedi ei chyfodi ddwy fil o droedfeddi uwchlaw lefel y môr, a grisiau maith i fyned i fyny. Y mae y top mor eang fel y cynnwysa dref gyfan ynddo ei hun, yr hwn o dan lywodraeth y Twrc a gynnwysai amryw *mosques*. Dywedir fod yr olygfa oddiyma ar y môr a'r wlad oddiamgylch yn un o'r rhai mwyaf ardderchog yn yr holl fyd. Yr un sydd yn dyfod agosaf ato ydyw yr olygfa o ben yr Acropolis yn Athen, a gellir gweled y naill o ben y llall. Ond hynodrwydd mawr Corinth ydoedd ei chyfoeth masnachol, a bywyd Babylonaidd ei thrigolion. Yr oedd yn gyniweirfa rhwng rhannau gogleddol a deheuol Groeg, ac yn sefyll mewn lle am-lwg rhwng y moroedd Aegeanaidd ac Ioniaidd. Yma, yn ol chwedloniaeth, yr adeiladwyd yr “Argo,” y llong enwog yn yr hon yr aeth Jason a'i gwmni i adferu y “Cnu Euraid,” (neu y “Golden Fleece”). Neptune, sef duw y môr, ydoedd duw y ddinas. Yr oedd yma chwareuon enwog yn cael eu cario ymlaen, y rhai a elwid *Isthmian Games*. Ond rhaid gadael y cyfan a dychwelyd at hanes Paul. Daeth yma i gyffyrddiad â gwr a gwraig o Iddewon o'r enw Aquila a Priscilia, y rhai oeddynt enedigol o Pontus, talaeth yng ngogledd-barth Asia Leiaf; ond a fuont yn byw yn Rhufain, pryd yr alltudiwyd hwy yn nghyd a'r Iddewon eraill o Rufain gan Claudius Cesar, a daethant i aros dros amser yng Nghorinth, ond dychwelasant i Rufain drachefn fel y gwelir oddiwrth Rhuf. xvi. 3. Yng Nghorinth, modd bynnag, yr oeddynt pan yr ymwelodd Paul â hwy. Ni wyddis a oeddynt yn Gristionogion ai peidio cyn dyfod i gyffyrddiad â Phaul. Y tebygolrwydd yw nad oeddynt, oblegid ni sonir dim am hynny. Nid oherwydd eu bod o'r un grefydd, ond o'r un grefft, yr at-dynwyd Paul atynt; yr oeddynt fel

yntau yn wneuthurwyr pebyll. Y mae yn ddiameu, modd bynnag, fod eu cyffyrddiad a'u gilydd wedi bod yn foddion i'w dychwelyd yn dra buan i'r ffydd Gristionogol, oblegid ceir hwy, nid yn unig yn Gristionogion eu hunain, ond hefyd yn abl i ddysgu eraill yn athrawiaeth yr efengyl (Act. xviii. 26). Yr oedd yn dda iawn i'r Apostol wrth eu cwmni a'u cynorthwy, oblegid dywedir gan yr hanesydd air go hynod am Paul yma, "Bu gyfyng ar Paul yn yr ysbryd." Yr un gair a ddefnyddir yn efengyl Luc am yr Arglwydd Iesu (Luc xii. 50), "Eithr y mae gennyf fedydd i'm bedyddio ag ef, ac mor gyfyng yw arnaf hyd oni orffener." Ond yn yr adeg yma y mae Silas a Thimotheus yn ail-ymuno a Phaul yng Nghorinth, yr hyn sydd yn calonogi yr Apostol yn fawr (Act. xviii. 5). Y tebyg yw i Timotheus ymuno â Phaul yn flaenorol yn Athen, ac i Paul ei anfon oddi yno i Thessalonica i edrych cyflwr y brodyr yno; ac mewn canlyniad i'r adroddiad a roddodd Timotheus o ystad yr achos yn Thessalonica, yr ysgrifenna ei lythyr cyntaf atynt o Gorinth (1 Thes. iii. 6). Ond tra yr oedd ef fel hyn yn gweithio a'i ddwyllaw y dydd, ac yn ysbeilio natur o oriau cwsg i ysgrifennu llythyr at ei gyfeillion ac yn dysgu yn y Synagog bob Saboth, y mae ystorm yn ymgyrnhoi. Y mae efe yn ol ei arfer mewn lleoedd eraill yn ysgwyd y llwch oddiwrth ei ddillad yn dystiolaeth yn eu herbyn. Ond y mae yr Arglwydd yn sefyll yn blaid iddo. Y mae un o'r enw Justus, proselyt i'r ffydd Iddewig, yn agoryd ei dŷ i'w dderbyn ef a'i ddisgyblion. Felly tra y lletya fel o'r blaen yn nhŷ Acwila a Priscila, ymgynullant i addoli yn nhŷ Justus : tŷ yr hwn oedd yn cyffwrdd â'r Synagog. A mwy na'r cyfan, y mae yr Arglwydd yn rhoddi Crispus yr Arch-synagogydd, yn wobr iddo am ei ffyddlondeb; ac yn ymddangos iddo mewn gweledigaeth, gan ddywedyd, "Nac ofna, eithr llefara, ac na thaw. Canys yr wyf fi gyda thi, ac ni esyd neb arnat i wneuthur niwed i ti; oherwydd y mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon. Ac y mae yn aros yno flwyddyn a chwe' mis yn dysgu gair Duw yn eu plith hwynt."

Gwelwn mai nid afreidiol oedd iddo gael y dystiolaeth hon oddiwrth yr Arglwydd, oblegid y mae yr Iddewon yn ymgyngreirio ac yn ei ddwyn ger bron y frawdle, gan ddwyn cyffelyb gyhuddiad yn ei erbyn ag a wnaethai yr Iddewon yn Philippi, sef ei fod yn dysgu dynion i addoli yn groes i'r ddeddf (Act. xviii. 13). Ond yr oedd yn digwydd bod yng Nghorinth ar y pryd wr galluog yn llywodraethwr (neu pro-consul); ei enw gwreiddiol ydoedd Annaeus Novatus, ac yr ydoedd yn frawd i'r athronydd enwog Annaeus Seneca, athraw Nero, ymerawdwr Rhufain. Y rheswm iddo newid ei enw yn Gallio ydoedd ei fod wedi ei fabwysiadu i deulu yr areithydd Junius Gallio. Gwr pwylllog ac addfwyn ydoedd, a chamgymeriad fuasai synio ei fod yn taflu un math o ddiystyrwch ar Gristionogaeth nac unrhyw grefydd arall pan y dywedir nad oedd yn gofalu dim am y pethau hyn. Y meddwl ydyw nad ydoedd llywodraeth Rhugfain yn cefnogi i neb gymysgu crefydd a gwleidyddiaeth. A thrwyddo ef cafodd Cristionogaeth oruchafiaeth ar Iddewiaeth.

PENNOD XI.

Paul yng Nghorinth; Ei bedwerydd ymweliad â Jerusalem; a'i ddychweliad i Antiochia yn Syria (51—52 O.C.).

TYBIR i Paul ddyfod i Gorinth Medi 51 O.C., tua saith mis, mwy neu lai, ar ol i Acwila a Priscila ddyfod yno o Rufain, y rhai a ddaethent yno mewn canlyniad i reith-arch (edict) o eiddo Claudius Cesar i alltudio yr holl Iddewon o'r ddinas. Ymddengys i hyn gael ei gynnyg, ond trodd allan yn fethiant, gan fod yr Iddewon mor aml,—glynent yno er gwaethaf gorchymyn yr Ymerawdwr; ond deallir oddiwrth Suetonius fod y peth wedi ei roddi mewn gweithrediad mewn rhan am derfysg a briodolid i un Christus, enw a ddefnyddid gan y paganiaid ar arweinydd y Cristionogion;* a thardda oddiwrth y gair Groeg Christos am Grist, yr hwn y tybiai y paganiaid, oddiar ryw gamgymeriad, ei fod yn fyw y pryd hwnnw ar y ddaear. Crybwyllir hyn i ddangos y modd naturiol, trwy Ragluniaeth ddwyfol, y daeth Paul i gyfarfod y ddau hyn a fuont o gymaint gwasanaeth iddo mewn amryw ffyrdd. Nid yn unig rhoddasant lety iddo a mantais i gynnal ei hun (a'i gymdeithion) trwy weithio â'i ddwyllaw fel gwneuthurwr pebyll; eithr cafodd trwyddynt, mae'n ddiau, gipolwg ar agwedd pethau yn Rhufain, yr hyn a barodd iddo goleddu syniadau eangach nag o'r blaen gyda golwg ar ei waith fel cenhadwr at y byd Pagan-aidd. O bosibl iddo yr adeg hon, am y waith gyntaf, ffurfio y syniad yn ei feddwl o ymweled â Rhufain, megis y cyfeiria yn ei epistol at y Rhufeiniaid iddo yn fynych arfaethu dyfod atynt ("ond fe'm lluddiwyd i hyd yn hyn," meddai) (Rhuf. i. 13). Ac yna tua diwedd yr un epistol, lle y dengys fod yr adeg yr ys-grifenna yn ddiweddarach na'r adeg hon, dywed "gan

* "St. Paul the Traveller," &c., by Prof. W. M. Ramsay, p. 47.

nad oes gennyf le mwyach yn y gwledydd hyn, a hefyd bod arnaf hiraeth er ys llawer o flynyddoedd am ddyfod atoch chwi; pan elwyf i'r Hispaen myfi a ddeuaf atoch chwi" (Rhuf. xv. 23, 24). Ymhellach, yn niwedd yr un epistol, dengys fod Acwila a Priscila wedi dychwelyd i Rufain, i'r rhai, pan yn gorchymyn eu hannerch, y rhydd y cymeriad disgleiriaf. A'r hyn sydd yn hynod, i Paul yn enwedig, ydyw y dyry enw y wraig o flaen y gwr; a ydoedd yn fwy urddasol fel y tybia rhai (Ramsay), yn fwy dysgedig fel y tybia eraill (Conybeare a Howson), neu wedi bod, fel y mae yn fwyaf tebygol, o fwy o wasanaeth iddo ef, nis gwyddom;* ond hyn a wyddom y dyry Paul y ganmoliaeth uchaf iddynt ill dau fel ei gydweithwyr yng Nghrist Iesu; "Y rhai dros fy mywyd i," meddai "a ddodasant eu gyddfau i lawr; i'r rhai nid wyf fi yn unig yn diolch, ond hefyd holl eglwysydd y Cenhedloedd" (Rhuf. xvi. 3, 4). Gwelir oddiwrth hyn y fath gaffaeliad i'r Apostol, ar yr adeg bwysicaf, ar rai golygon, yn ei fywyd, ydoedd cyfarfod a chyfeillion o'r nodwedd uchod. Ac er i'r Iddewon gyfodi yn ei erbyn, saif yr Arglwydd yn blaid iddo; rhydd Chrispus, yr arch-synagogydd, yn sel i'w weinidogaeth, teitl yr hwn, fel y bernir, a ddynoda ei safle yn fwy na'i swydd ymhlith yr Iddewon; efe a'i holl dŷ a gredodd yn yr Arglwydd; "a llawer o'r Corinthiaid a gredasant ac a fedyddiwyd."

Ond fel y sylwyd yn y bennod flaenorol nid oedd yr Iddewon anghrediniol yn myned i adael i Paul a'i gymdeithion fyned o dan sylfeini eu cyfundrefn grefyddol os gallent mewn rhyw fodd eu rhwystro, a'r canlyniad, fel y gwelwyd, oedd eu dwyn i'r frawdle, ond cyn i Paul gael agoryd ei enau teifi Gallio yr achos allan o'r llys, trwy ddangos mewn tri phwynt ei fod yn amddifad o unrhyw elfen yn dwyn perthynas a chyfreithiau Rhufain. Eu cwyn ydoedd (a) ynghylch

* Dywedir yr ymddengys enw Priscila, yn Prisca, yn y Llawysgrifau goreu yn Rhuf. xvi. 3 a 2 Tim. iv. 19. Enw hollol adnabyddus ymhlith y Rhufeiniaid.

“ ymadrodd,” nid gweithred; (b) ynghylch “ enwau,” ac nid pethau a phersonau; (c) “ a’r ddeddf ” oedd yn eu plith hwy, ac nid deddf ymerodraeth Rhufain. Y Groegiaid yn llawenhau oherwydd yr anfri a dderbyniaisai yr Iddewon oddiar law y rhaglaw, a gollasant bob hunan-feddiant ac a ymosodasant ar Sosthenes, olyn-ydd Chrispus, fel arch-synagogydd, gyda’i fod yn dyfod allan o’r llys; a sylwa yr hanesydd nad ymyrrwyd gan yr awdurdodau â’r mater hwn chwaith.

Gwelwn yn eglur oddiwrth y pethau hyn, nad ydoedd yr Iddewon yn boblogaidd ymhlith y Groegwyr na’r Rhufeiniaid. Ac er fod y cenhadon eu hunain yn Iddewon, gwelwn fod cydymdeimlad y dosbarth mwyaf goleuedig o’u plaid hwy yn hytrach na’r Iddewon anghrediniol. A ddaeth Sosthenes yn Gristion ar ol y gurfa gan y Groegwyr, ni wyddis; ond ei fod yn Gristion ar y pryd sydd annhebygol. Ceir un o’r enw yma gyda Phaul pan yn ysgrifennu ei epistol cyntaf at y Corinthiaid* (1 Cor. i. 1), a buasai, yn ddiau, yn fuddugoliaeth ddeublyg i Paul ddwyn oddiar yr Iddewon yng Nghorinth ddau arch-synagogydd. Myn Proff. Ramsay† fod Paul wedi colli ei dymer wrth yr Iddewon yng Nghorinth, a bod ei waith yn lledu ei fantell gan ysgwyd y llwch oddiwrthi o flaen eu hwynebau; a chymeryd tŷ Titus Justus, “ yr hwn oedd yn cyffwrdd â’r Synagog ” i gynnal gwasanaeth ynddo, ac yn enwedig ei waith yn cymeryd yr arch-synagogydd Chrispus oddiarnynt, yn fwy nag y gallai cnawd ei ddal. O bosibl hynny, o’u safbwynt hwy, ond beth am eu hymosodiad hwy a’u cabledd? (Act. xviii. 6)? Fod ym mwriad Paul i gythruddo ei gyd-genedl yng Nghorinth, nis gall neb sydd wedi astudio cymeriad yr Apostol a’i berthynas a’i genedl ei hun, gyda meddwl di-duedd, goleddu y fath syniad am foment. I’n hargyhoeddi o hyn ni raid ond yn unig grybwyll y pethau

* “ St. Paul the Traveller,” &c., by Prof. W. M. Ramsay, D.C.L., pp. 256, 257.

† Nid yw yn annhebyg nad yr un ydyw, onide pahan y crybwyllir ef? Gallai ei fod yn ysgrifennydd i Paul yn lle Tertius,—Principal Edwards, ad. loc.

canlynol, (a) Ar ol ei erlid a'i faeddu gan yr Iddewon ar ei daith gyntaf yn Antiochia Bisidiaidd, yn Iconium a Lystra a Derbe, eto i Synagog yr Iddewon yr ai efe ar ei union ymhob lle. Yr un modd hefyd ar ei ail daith. (b) Nid hynny yn unig, mynnai enwaedu Timotheus er fod ei dad yn Roegwr er mwyn iddo fod yn fwy derbyniol gan yr Iddewon, yn gymaint nad oedd ond mater o ddefod, ac nid yn fater bywyd fel yr edrychid arno gan yr Iddewon Cristionogol yn Jerusalem. (c) Ac ymhellach aeth allan o'i ffordd i gyflwyno llythyr yr Apostolion i'r Eglwysi, nid yn unig yn Syria a Cilicia, eithr hefyd yn Galatia, er mwyn ceisio cymodi yr Iddewon a'r oruchwyliath newydd a ddygid i mewn trwy yr efengyl.

A pheth arall ddywedwn? A yw yn debygol y buasai i'r gwr a ddywedodd y dymunai fod yn anathema oddiwrth Grist dros ei frodyr, sef ei genedl yn ol y cnawd (Rhuf. ix. 3), wneuthur dim yn wirfoddol i gythruddo yr Iddewon hyn? Yn awr pa beth a ddywedir am yr ymddygiad a rydd liw i olygiad y Proffeswr dysgedig? Am ei waith yn yswyd y llwch oddiwrth ei wisgoedd, gwna hynny yn ol gorchymyn ei Feistr, fel y sylwyd yn flaenorol, "yn dystiolaeth iddynt." (Gwel Matt. x. 14 a Marc vi. 11). Am ei waith yn cymeryd tŷ Justus, "yr hwn oedd yn cyffwrdd â'r Synagog," y mae dwy ochr i'r weithred hon. Y naill ydyw yr un a gymer Proff. Ramsay (a chaniatau fod dewisiad yn y mater), sef ei fod yn ei gymeryd fel her i'r Iddewon i wneud eu gwaethaf; y llall ydyw ei fod yn ei gymeryd oddiar y gobaith y byddai i'r llid fyned heibio, ac y gwelai yr Iddewon eu camgymeriad trwy ddyfod i gydnabyddiaeth fanylach â'r Cristionogion, ac yn enwedig oddiar ei hwyrfrydigrwydd i ymwahanu yn llwyr oddiwrthynt. Yn niffyg profion uniongyrchol i ddangos pa beth ydoedd cymhellion yr Apostol, rhaid barnu yr achos neilltuol hwn oddiwrth ei gymeriad cyffredinol yn ei berthynas a'i gydgenedl, fel y nodwyd uchod. Am ei waith yn ennill Chrispus yr archsynagogydd, ymddengys hyn yn gryfach na dim yn erbyn golygiad Ramsay; oblegid nid yn unig gwaith

Ysbryd Duw ydoedd trwy weinidogaeth Paul, ond rhaid fod rhywbeth neilltuol o gyfaddas yn y weinidogaeth i ennill y cyfryw un i'r ffydd Gristionogol. Yr ydym yn ymwybodol nad ydym yma yn ymwneud â chymeriad perffaith, fel eiddo yr Arglwydd Iesu. Yr oedd Paul yn hollol agored i wyro, am y foment, ond ymuniawnai drachefn fel y dduren. Ac y mae yn bwysig i ni, yr adeg hon yn arbennig, gael golwg gywir arno, oblegid y mae yn adeg bwysig ar ei fywyd. Arhosodd, fel y gwelir, yng Nghorinth am flwyddyn a hanner. Yn ystod y rhan gyntaf o'i arhosiad yr ysgrifennodd y ddau Epistol at y Thessalonïaid, y rhai, fel y tybir, yw blaenffrwyth ei Epistolau. Dengys y ffaith i'r Apostol ysgrifennu yr Epistolau hyn at y Thessalonïaid ar yr adeg hon yn hytrach nag at y Philippiaid, neu y Bereaid, y rhai yr ymwelsai yr Apostol â hwy ym Macedonia, yn ogystal a'r Thessalonïaid, fod rhyw achlysur nelltuol i hynny. Nid ydym yn gwybod i sierwydd beth ydoedd yr achlysur hwnnw; ac nid oes gennym ond yr Epistolau eu hunain, ynghyd a hanes tithiau yr Apostol yn Llyfr yr Actau, yn cynnwys unrhyw ddefnyddiau i'n cynorthwyo i farnu. Oddiwrth y llythyr cyntaf yr ydym yn casglu y pethau canlynol:—(a) Fod yr Eglwys yn Thessalonica wedi ei sylfaenu trwy offerynoliaeth Paul, Silfanus,* a Thimotheus (1 Thess. i. 1—7). (b) Fod y cenhadon hyn wedi dyfod atynt o Philippi, ar ol dioddef llawer a derbyn amharch oddiwrth yr awdurdodau yn y ddinas honno (pen. ii. 1, 2). (c) Eu bod ar ol dyfod wedi ymddwyn “yn addfwyn” “megis mamaeth yn maethu ei phlant,” “gan weithio nos a dydd,” fel na phwysent ar neb o honynt; hwy a efengylasant iddynt “efengyl Duw” (pen. ii. 7—9). (d) Mai prif neges yr Epistol ydyw dyfodiad agosaol yr Arglwydd Iesu, gan gysuro y sawl a ofidient oherwydd fod rhai annwyl iddynt wedi marw cyn dyfodiad yr Arglwydd Iesu; gan ddangos na

* Yr un yw Silfanus a Silas cydymaith Paul yn ei ail daith genhadol. Dywedir fod yn arferiad gan ysgrifenwyr Alexandriaid yn enwedig dalfyru enwau priodol, megis Silas am Sylfanus, Apolos am Apoloniws, &c.

byddai iddynt hwy y rhai byw, gael unrhyw fantais arnynt, y dygid y rhai a hunasant gydag Ef i gyddeyrnasu (pen. i. 10, 11, 12, 19; iii. 13; iv. 13—18; v. 23). (e) Fod ym mwriad yr Apostol ymweled drachefn â hwynt, ond iddo gael ei luddias gan Satan (pen. ii. 18). (f) Yn olaf ddarfod i Timotheus ddyfod oddiwrth y Thessalonïaid a “newyddion da” i’r Apostol i Gorinth,” am eu ffydd a’u cariad, a bod ganddynt goffa da am Paul a’i gymdeithion yn wastadol, gan hiraethu am eu gweled” (pen. iii. 6). Canfyddir fod y pethau hyn yn cyd-daro â’r pethau a adroddir yn Llyfr yr Actau am ymweliad Paul â Thessalonica. Ond yn gymaint a’n bod wedi sylwi ar yr ymweliad hwnnw eisoes, ni raid yma ond yn unig nodi y pethau hynny a gyfodant oddiar gynnwys yr Epistol hwn a enfyn yr Apostol o Gorinth. Ymhlith y pethau hynny, un o’r hynotaf ydyw yr ymadrodd a ddefnyddir gan Paul i osod allan y ffaith ei fod wedi ei atal i ddychwelyd i Thessalonica. “Am hynny yr ewyllysiasom ddyfod atoch,” meddai, (“myfi Paul yn ddiau) unwaith a dwywaith hefyd; eithr Satan a’n lluddiodd ni” (1 Thess. ii. 18). Yn awr at ba beth y cyfeiria yr Apostol pan yn dyweyd fod Satan wedi ei luddio ef a’i gymdeithion i ddychwelyd? Defnyddir y rhif luosog, o bosibl o ledneisrwydd, i guddio ei bersonoliaeth ei hun, i osod allan yr hyn a berthynai yn fwyaf arbennig iddo ef ei hun, fel prif wrthrych casineb yr Iddewon anghrediniol. Wrth ddarllen yr hanes yn yr Actau am y modd y cyfododd cynnwrf yn Thessalonica, ac y ffurfiodd yr Iddewon gyhuddiad cyfrwys-ddrwg yn erbyn Paul a’i gymdeithion, eu bod “yn gwneuthur yn erbyn ordinhadau Cesar, gan ddywedyd fod brenin arall, sef Iesu” (Act. xvii. 5—9), ceir allwedd, o bosibl, i agoryd yr ymadrodd cyfrin uchod, “Satan a’n lluddiodd ni,” sef fod Paul yn cyfeirio at waith yr Iddewon anghrediniol yn ffurfio cyhuddiad, a allasai, o’i brofi yn erbyn yr Apostol, droi yn angeuol iddo, ac yn ei briodoli i waith Satan yn ei atal i ddychwelyd i Thessalonica. Ac nid i’r Iddewon yn ddiau yr oedd ef i ddiolch na buasai wedi cael ei gymeryd i fyny fel bradwr a’i gondemnïo i farw; ond

cymerodd llywodraethwyr y ddinas (politarchs) fel dynion deallgar, olwg dyner ar y mater, a'r oll a ofynasant ydoedd ar i Jason, lletywr Paul a'i gymdeithion, fyned o dan ymrwymiad na byddai iddynt mwyach ddyfod i Thessalonica. Yr ymrwymiad hwn, gan hynny, o eiddo Jason ydoedd yn lluddias Paul i ddychwelyd, yr hwn a ddygwyd oddi amgylch trwy gyhuddiad Satanaidd yr Iddewon anghrediniol* Buasai yr ymrwymiad yn aros mewn grym, mae'n debyg, tra y buasai y llywodraethwyr hyn mewn swyddi, neu hyd nes i ryw gyfnewidiad gymeryd lle yn llywodraeth y ddinas. Yr ydoedd arhosiad y cenhadon yn Thessalonica, ni a welwn, wedi bod yn llawer byrach nag y dymunasai Paul iddo fod. Yr ydoedd hyn yn dra naturiol pan yr ystyriom bwysigrwydd a safle y ddinas fel prif ganol-bwynt talaeth Macedonia. Ffuria y ffaith hon i Paul gael ei yrru allan o Thessalonica, a'i rwystro i ddychwelyd, un achlysur iddo ysgrifennu ei epistol cyntaf at y Thessalonicaid. Yr achlysur arall ydoedd i ymysgaroedd Paul gael eu cynhesu tuag at y Thessalonicaid trwy ddyfodiad Timotheus ato a "newyddion da" am danynt, "am eu ffydd a'u cariad" a bod ganddynt goffa da am dano ef a'i gymdeithion yn wastadol gan hiraethu am eu gweled. Gwelir ddarvoud i Paul anfon Timotheus o Athen i Thessalonica i gadarnhau y brodyr yno a'u "diddanu ynghylch eu ffydd" (1 Thess. iii. 1, 2). Nid yw hyn yn anghyson a'r hyn a ddywedir yn Llyfr yr Actau er fod anhawster oherwydd byrdra yr hanes, i ganfod y cysylltiadau yn llawn. Oddiwrth yr hanes fel y ceir ef (Act. xvii. 10—15) gellir casglu fod yr hyn a gymerodd le yn debyg i hyn: I'r cenhadon fod yn Berea am ysbaid o amser, dau neu dri mis, mwy neu lai. Rhaid caniatau mwy o amser nag a ymddengys oddiwrth yr amlinelliad a geir yn yr Actau, er mwyn rhoddi digon o amser i'r effeithiau a nodir (mewn canlyniad i bregethiad y cenhadon yn Synagog yr Iddewon) gymeryd lle—y derbyn-

* Gwel ar hyn nodiadau rhagorol Proff. Ramsay, "St Paul the Traveller," &c., pp. 228, 229.

iad boneddigaidd a roddwyd i'w cenadwri, a bod y dosbarth mwyaf deallgar yn wyr a gwragedd wedi derbyn yr efengyl, ymhlith y rhai yr oedd Groegesau yn perthyn i'r bendefigaeth. Rhaid rhoddi amser hefyd i'r newyddion hyn gyrraedd Thessalonica ac i'r Iddewon anghrediniol ddyfod oddiyno i Berea i greu cynnwrf yn erbyn Paul a'i gymdeithion. Yna tybiwn i Paul gael ei anfon ar frys gan y rhai a ofalent am dano o Berea i'r Porthladd,* ac mai yno, o bosibl, y penderfynwyd myned i Athen, am fod llong ar y pryd yn barod i hwylio tuag yno. Yna wedi ei hebrwng yn ddiogel o gyrraedd ei elynion, dychwela y brodyr o Athen, gan adael Paul ei hun, gyda chenadwri ar i Silas a Timotheus ddyfod ato mor fuan ag oedd modd. Yn awr daw yr Epistol hwn at y Thessalonïaid i'n cynorthwyo i ddeall y sefyllfa yn well; oblegid dengys ddarfod i Paul anfon Timotheus o Athen i Thessalonica, a'i fod yntau wedi ei adael ei hun (1 Thess. iii. 1, 2). Y rheswm am hyn ydoedd na ddaethai ei gymdeithion, Silas a Timotheus, a newyddion da iddo am Thessalonica fel y gobeithiasai, sef fod rhyw gyfnewidiad wedi cymeryd lle yn y weinyddiaeth er mwyn iddo ef gael dychwelyd i Macedonia i gario ymlaen ei genhadaeth : ond yn y gwrthwyneb yr oedd y drws yn gauedig fel o'r blaen. Nid oedd dim i'w wneud, gan hynny, ond anfon ei gydweithwyr, y rhai oeddynt lai ffrwydrol nag ef, i gysuro a chadarnhau y saint. Ac er na ddywedir yn yr Epistol fod Silas wedi ei anfon gyda Timotheus i Thessalonica, y mae y ffaith fod Paul ei hun yn Athen yn profi naill ai ddarfod i Silas aros yn Berea, neu iddo yntau gael ei anfon gyda Timotheus mor bell a Thessalonica, ac oddiyno i Philippi (Phil. iv. 15); ac i'r ddau ar ol cyflawni eu cenhadaeth fel cenhadon Crist dros yr Apostol yn Macedonia, ddychwelyd ato i Gorinith, ar ol ysbaid, o bosibl, o ddau fis;

* Mae yn beth hynod fod Luc wedi gadael allan unrhyw gyfieiriad at Borthladd Berea, yn groes i'w arferiad (Act. xiv. 25; xviii. 18; xvi. 11). Gwel, "St Paul the Traveller," &c., by Prof. Ramsay, p. 70.

oblegid gwelir fod y ddau gydag ef pan yn ysgrifennu yr Epistol hwn at y Thessalonïaid (1 Thess. i. 1).

Ni fwriedir yn y gwaith hwn sylwi ar yr Epistolau, ond i'r graddau y taflant oleuni ar yr hanes ac ar gymeriad Paul fel cenad yr Arglwydd Iesu. Gwelir mai prif faich yr Epistol at y Thessalonïaid ydyw dyfodiad yr Arglwydd Iesu. A pha beth bynnag ydoedd swniad yr Apostol am dano pan yn ysgrifennu yr Epistol, eglur yw fod y Cristionogion yn Thessalonica yn disgwyl am dano i deyrnasu ar y ddaear, ac yn ofni y buasai i'r rhai a hunasent golli rhyw freintiau mawrion yn ei ddyfodiad. Cyfyd cwestiwn yma sydd wedi achlysuro llawer o ysgrifennu o'r nall ochr a'r llall, sydd yn dwyn cysylltiad a'r pwnc diddorol o ddatblygiad meddwl Paul fel diwinydd. Ysgrifenna un dosbarth fel pe buasai yr Apostol wedi derbyn gol-euni cyflawn, trwy gyfrwng ysbrydoliaeth, ar holl wirioneddau hanfodol yr efengyl; felly nad oes dim disgwyl datblygiad ond yn unig yn y ffurf o'u gosod hwy allan; tra y mynn eraill nad ydoedd ysbrydoliaeth yn ymyrryd a galluoedd naturiol dyn i dderbyn gwirionedd. O ganlyniad fod Paul yn agored i gyfeiliorni ar un adeg, ac yna ar ol derbyn ychwaneg o oleuni yn cywiro y syniadau a ddysgasai yn flaenorol. Cyffwrdd hyn, fel y gwelir, a'r pwnc o ysbrydoliaeth, yr hwn sydd yn llawer rhy eang i'w drafod yn y cysylltiadau hyn.

Fel sylw cyffredinol gellir dyweyd ei fod yn un o'r pynciau hynny ag y mae yn ddiogelach eu gadael ar hyn o bryd, heb eu deffinio. Pan y ceisir deffinio gwirionedd, tra y mae y meddwl mewn cyflwr anaddfed, teimlir mwy o anhawster i wneud ymchwiliad diduedd i'r gwirionedd. Y peth pwysicaf gan hynny ydyw gochelyd eithafion. Yn y ddau olygiad a nodwyd tybiwn fod y naill fel y llall yn myned yn rhy bell. Nid ydys i ddeall am fod Paul yn ysbrydoledig, ei fod wedi derbyn datguddiad o'r holl wirionedd dwyfol ar unwaith. Yr un yw ysbrydoliaeth o ran ei natur yn yr Hen Destament a'r Newydd, a phob yn rhan y derbyniasai y proffwydi sanctaidd y datguddiad gynt,

ac felly yr un modd yn y Testament Newydd. O'r ochr arall nid yw yn iawn dweyd fod Paul o dan ddylanwad ysbrydoliaeth yn agored i gyfeiliorni o ran y gwirionedd. Amcan mawr ysbrydoliaeth ydoedd diogelu y meddwl rhag cyfeiliorni am wirioneddau mawrion hanfodol yr efengyl. Fod argraff o wendid dynol i'w ganfod ar yr iaith sydd eithaf naturiol, onide busasai dyn yn cael ei wneud yn beiriant. Yng ngoleuni y syniadau hyn, debygwn, gellir esbonio y sail ar ba un y tybiai rhai ysgrifenyddwyr fod Paul yn cyfeiliorni yn ei Epistol Cyntaf at y Thessalonïaid gyda golwg ar ddyfodiad yr Arglwydd (1 Thess. iv. 15 a 17). Am fod Paul yn defnyddio yr ymadrodd "ni y rhai byw," a "ninnau y rhai byw," tybia yr ysgrifenyddwyr hyn y dysga yr Apostol gyfeiliornad i'r Thessalonïaid, sef, fod yr Arglwydd Iesu i ddyfod yn eu hoes hwy. Ond amlwg ydyw nad yw yn dysgu hyn fel athrawiaeth, er y gellid yn deg gasglu oddiwrth yr ymadroddion a ddefnyddia ei fod i ddyfod yn eu hoes hwy. Yr hyn a ganfyddir yn yr ymadroddion ydyw ymylon meddwl Paul ar y pwnc hwn ar y pryd,—gallasai yr Arglwydd Iesu ddyfod cyn iddynt gael eu symud trwy farwolaeth. Yr hyn a ddysgir ganddo ef fel athrawiaeth ar y pwnc ydyw fod dyfodiad yr Arglwydd, tra yn amlwg fel ffaith, yn ddirgelwch o ran amser. Cyfeiria yn nechreu y bennod nesaf, yn ddiau, at ei addysg iddynt tra gyda hwynt, fel nad oedd raid iddo ysgrifennu ymhellach ar y pwnc, "mai felly y daw dydd yr Arglwydd fel lleidr yn y nos" (1 Thess. v. 1, 2). Cafodd yr Apostol ar ddeall ar ol hynny mai nid mor ddianghenraid ag y tybiasai ef ydoedd iddo ysgrifennu ychwaneg ar y mater. Y canlyniad ydoedd ysgrifennu yr ail Epistol atynt, nid i gywiro yr hyn a ddysgasai yn flaenorol eithr yn hytrach i symud ymaith unrhyw gamargraff a allasent dderbyn oddiwrth yr Epistol cyntaf, a chadarnhau yr addysg a gyfrannasai iddynt yn flaenorol (2 Thess. ii. 5). Crynhoir yr hanes yn Llyfr yr Actau, gan yr hanesydd, yn y cyfnod hwn, yn y fath fodd fel ag i'w wneud yn dra aneglur (Act. xviii. 18—23). Rhoddir ar ddeall fod yr Apostol wedi aros

ysbaid maith yng Nghorinth, yr hyn a ddynodir gan yr ymadrodd, “ wedi aros eto ddyddiau lawer,” yn y rhai, o bosibl, yr ysgrifennodd yr Apostol yr Epistolau y cyfeiriwyd atynt, ac y dechreuodd mewn effaith ac ei waith llenyddol. Teimlai, modd bynnag, awydd cryf i ymweled â Jerusalem am y bedwaredd waith, a dywed yn wir ei fod “ yn anghenraid arno ” i gadw yr wyl ydoedd i fod yn Jerusalem. Y tebygolrwydd yw mai Gwyl y Pasc ydoedd, fel yr un fwyaf arbennig ymhlith yr Iddewon. Beth ydoedd “ yr anghenraid ” ni wyddis. Y mae Timotheus, yr hwn oedd gyda'r Apostol yn ystod ei arhosiad yng Nghorinth, yn awr debygem yn myned am dro i'w gartref yn Lystra. Er mai Derbe a enwir gyntaf gan Luc (Act. xvi. 1) amlwg yw mai Lystra ydoedd cartref Timotheus oddiwrth adnod 2il, yn yr hon y cyplysir Lystra ac Iconium, am fod y ddwy dref yn nes i'w gilydd na Derbe a Lystra; a mwy o drafnidiaeth fasnachol rhyngddynt, ac felly dywedir fod i Timotheus “ air da gan y brodyr yn Lystra ac yn Iconium.” Y rheswm paham y rhydd yr hanesydd Derbe a Lystra gyda'u gilydd yw, y perthyna y ddwy dref i ranbarth Rhufeinig, yn ol ei arfer o nodi allan y gwahanol leoedd yn ol y rhaniadau Rhufeinig. Y wlad hon, yn ol y golygiad a ddebynir gennym, ydoedd ran o'r Dalaeth Rufeinig a elwid Galatia, at drigolion y rhan ddeheuol o'r hon yr ysgrifennodd Paul ei Epistol. Mewn cysylltiad a hyn yr ydym yn galw sylw y darlennydd at y tebygolrwydd ddarfod i Timotheus yr adeg hon i ymweled a'i gartref yn Lystra, tra yr aethai Paul i Jerusalem. Sylwer fod yr hanesydd yn dyweyd ddarfod i Paul, ar ol canu yn iach i'r brodyr yng Nghorinth forwydo ymaith i Syria (Act. xviii. 18). Gellid tybio oddiwrth yr ymadrodd fod Corinth yn borthladd; ond y ffaith yw mai Cenchrea yw y porthladd ac mai oddiyno, ar ol torri ei wallt, wedi cyflawni dyddiau yr adduned Nazareaid, y mordwyodd yr Apostol. Ymddengys i'w gyfeillion ffyddlon Priscila ac Acwila fyned gydag ef mor bell ag Ephesus, a thychia rhai mai am Acwila y sonia Luc pan yn crybwyll am yr “ adduned ” ac am “ gneifio ei ben; ” a

dywedir fod un darlleniad Lladinaidd yn gwneuthur hynny yn amlwg. Ond mwy naturiol yw y golygiad mai Paul yw gwrthrych y geiriau. Ond paham y gwneir crybwylliad am y peth sydd anhysbys. Gwasanaetha i ddangos cymeriad yr Apostol yn rhagorol. Pan na byddai egwyddor neu wirionedd pwysig yn y fantol byddai mor ystwyth a'r faneg, fel yn amgylchiad enwaediad Timotheus, i'w wneud yn fwy derbyniol gan yr Iddewon; ond pan y gwnai yr Iddewon, megis yn Jerusalem, yr enwaediad yn amod bywyd, yna safai fel y gedrwydden, ac ni fynnai enwaedu Titus, er ei fod yn Roegwr, rhag bod o hono yn fraich i athrawiaeth gau. Felly yr un modd yma, ymhlith Iddewon y Talaethau Rhufeinig, ymostyngai i gadw adduned Nazareaidd, hwyrach i beidio dychwelyd i Thessalonica, yn ol ymrwymiad Jason i'r awdurdodau (Act. xvii. 9). Ond yn awr pan yn cymeryd llong i fyned i Syria ac oddiyno i Jerusalem, ni fynnai ymddangos yno fel un yn "byw yn Iddewaidd" ac yntau yn Apostol i'r Cenhedloedd. Derbynied y darllenydd yr awgrym hwn am ei werth. Gellir dweyd o'i blaid ei fod yn hollol unol a chymeriad cyffredinol yr Apostol. Rhaid i ni ei ddilyn ar y daith hon tua Jerusalem er nad ydym yn ei deall. Dywedir ei fod i ddechreu wedi dyfod i Ephesus a gadael Priscila ac Acwila yno; iddo fyned i'r Synagog ac ymresymu â'r Iddewon, "a phan ddymunasant arno aros gyda hwynt dros amser hwy, ni chaniataodd efe" (Act. xviii. 19, 20). Ond addawodd ddychwelyd atynt wrth ddyfod yn ol. Yna yr oll a ddywedir am ei ymweliad â Jerusalem ydyw iddo fyned i waered i Cesarea, ac yna iddo fyned i fyni i gyfarch yr eglwys a myned i waered i Antiochia" (Act. xviii. 22). Gwelir y defnyddia yr hanesydd yr ymadroddion "i waered" ac "i fyni" mewn modd aneglur. Dealla rhai yr ymadrodd "i fyni," am fyned i fyni o borthladd Cesarea i ymweled a'r eglwys yno, ac felly nad aeth yr Apostol i Jerusalem o gwbl. Yn ol y golygiad hwn rhaid cymhwyso yr ymadrodd "i waered i Antiochia," am fyned o Cesarea i Antiochia. Dengys Proff. Ramsay fod hyn yn hollol amhosibl. Y

mae yr ymadrodd “i fyny i Jerusalem mor gyffredin o’r ochr arall, fel y teimla yr hanesydd mai dianghenraid ydoedd enwi y ddinas y tro hwn ynglyn â’r ymadrodd “i fyny.” Ond buasai son am fyned “i waered” o Cesarea, yr hon sydd ar lan y môr, i Antiochia ydoedd ymhell i fewn yn y tir, yn hollol wrthun, gan y buasai mor amlwg groes i’r gwirionedd. Pa beth bynnag ydoedd amcan yr Apostol yn myned i Jerusalem y tro hwn, rhaid i ni gydnabod y ffaith.

PENNOD XII.

Paul yn Antiochia yn Syria; yn derbyn newydd drwg am Eglwysi Antiochia Bisidiaidd, Iconium, Lystra a Derbe, trwy Timotheus, ac yn ysgrifennu ei lythyr atynt (yr Epistol at y Galatiaid; yn myned (53 O.C.) trwy Syria a Cilicia i Galatia.

Y MAE ffynhonnell ein hysbysrwydd am yr adeg hon yn Llyfr yr Actau yn hynod o ddiffygiol, ac anhawdd rhoddi cyfrif am hynny ond ar y dybiaeth nad oedd yr hanesydd, Luc, yn bresennol gyda yr Apostol ar y pryd. Eto gwelwn oddiwrth ei Epistolau na bu yr un adeg bwysicach erioed ar ei fywyd na'r adeg hon. Yn ol y dybiaeth a awgrymwyd yn y bennod flaenorol, ymadawsai Timotheus a'r Apostol yn Ephesus tra yr oedd ef ar ei daith i Jerusalem, ac aeth oddiyno trwy Antiochia Bisidiaidd ac Iconium i Lystra, ei dref enedigol. Daeth yn fuan i ddeall fod yr Eglwysi hyn wedi myned o dan gyfnewdiad mawr, a hynny er gwaeth, trwy ddylanwad y gau-athrawon, y rhai a wadent awdurdod Paul fel Apostol, ac a wyrdroent feddyliau y disgyblion oddiwrth symlrrwydd yr Efengyl at Iddewiaeth. Wedi deall hyn, pa mor dda bynnag fuasai ganddo aros yn hwy yn ei hen gynefin, a mwynhau cwmni ei "nain Lois a'i fam Eunice" (2 Tim. i. 5), nis gallasai feddwl am ymdroi, eithr dychwelodd ar unwaith at ei dad yn y ffydd i osod y mater ger ei fron. A chan y dywedir i Paul aros "talm o amser" yn Antiochia y dybiaeth fwyaf naturiol yw i Timotheus ei gyfarfod yno ac adrodd iddo yn fanwl yr holl helynt; ac yna i'r Apostol ar unwaith, cyn ymadael o Antiochia, ysgrifennu yr Epistol a adnabyddir wrth yr enw yr Epistol at y Galatiaid. Cynnwys yr Epistol hwn a ysgrifennwyd yng ngwres ac angerddoldeb teimlad o ofid ym mynwes yr Apostol oherwydd gwrthgiliad y Galatiaid ydyw y ffynhonnell oreu sydd gennym i ddeall natur a graddau y gwrthgiliad. Achos uniongyrchol y gwrthgiliad ydoedd gwaith y gau-frodyr y cyfarfuasai Paul â hwy ar

y cyntaf yn Jerusalem, ar adeg yr ymweliad y cyfeirir ato yn yr Epistol, yn myned trwy Dalaeth Galatia, ac i'r Eglwysi a sefydidasid gan Paul, gan eu perswadio (a) nad ydoedd ef (Paul) yn meddu yr un awdurdod a'r apostolion eraill, megis Petr, Iago ac Ioan, ac eraill a fuasai gyda ein Harglwydd pan yma yn y cnawd. Gallasant wneuthur hyn, yn ddiau, gyda chryn ymddangosiad o wirionedd, yn unol â geiriau Petr mewn goruwch-ystafell yn Jerusalem, lle yr ydoedd nifer yr enwau yn yr un man " ynghylch ugain a chant," pryd yr aethpwyd i geisio ethol apostol yn lle Judas Iscariot. Rhydd Petr, ar yr achlysur hwn, y cymwysterau angenrheidiol mewn un i gael ei ddewis yn apostol. " Am hynny," meddai, " y mae yn rhaid, o'r gwyr a fu yn cydymdaith â ni yr holl amser yr aeth yr Arglwydd Iesu i mewn ac allan yn ein plith ni, gan ddechreu o fedydd Ioan hyd y dydd y cymerwyd ef i fyny oddi-wrthym ni, bod un o'r rhai hyn gyda ni yn dyst o'i adgyfodiad ef " (Act. i. 21, 22). Yr hyn oedd yn bwysig ydoedd fod yr un personau ag a adnabyddai yr Iesu cyn ei farwolaeth wedi ei weled hefyd ar ol ei adgyfodiad. Yn ol y *canon* hwn a osodwyd i lawr gan Petr,—prif awdurdod y coleg Apostolaidd,—yr ydoedd Paul yn ddiffygiol, a phe buasai yn bresennol yn y cwmni yn yr oruwch-ystafell ni buasai yn etholadwy, oblegid nid yn unig nid ydoedd wedi dilyn yr Iesu, ond nid oedd wedi ei weled cyn ei adgyfodiad; pe buasai, buasai yn rhy dda ganddo ddyweyd hynny yn rhai o'i Epistolau er mwyn amddiffyn ei hun yn wyneb ymosodiadau y gau frodyr hyn. Ond yn lle hynny, un sydd yma, yn ol ei dystiolaeth ef ei hun, wedi bod " yn gablwr, ac yn erlidiwr ac yn drahaus " (1 Tim. i. 13), eto wedi ei osod gan Iesu Grist yn y weinidogaeth. Ni bu neb erioed yn cychwyn allan ar ei genhadaeth fel Apostol gydag ymwybyddiaeth mor gref o'i anfoniad gan Grist ag ydoedd ym meddiant yr Apostol Paul; a phan y taflwyd amheuaeth ar ei anfoniad gan y gau-frodyr hyn, gyda'r amcan o ddymchwelyd ei athrawiaeth, ac arwain y disgyblion ieuainc yn Nhalaeth Galatia ar gyfeiliorn oddiwrth " wirionedd yr efengyl,"

teimlodd yn angerddol oddiwrth yr ymosodiad. Hyn a gyfrif am yr iaith gref a ddefnyddia yn nechreu yr Epistol; megis yr ymadrodd “anathema” ddwy waith yn ymyl eu gilydd (Gal. i. 8, 9). Y mae defnyddiad y cyfryw ymadrodd ynddo ei hun, pa beth bynnag arall a arwydda, yn arwyddo ymwybyddiaeth gref o awdurdod yn y person a’i defnyddia. Teimlai yr Apostol yng ngwraidd ei fod nad ydoedd yn ddim os nad ydoedd yn was i Grist, ac yn gennad Duw. Yn ei amcan eglur yn y rhan olaf o’r bennod gyntaf ydyw dangos i’r Galatiaid mai nid trwy ordeiniad dynol, eithr trwy anfoniad ac awdurdod Ddwyfol yr efengylasai efe iddynt: “Eithr yr ydwyf yn hysbysu i chwi, frodyr, am yr efengyl a bregethwyd gennyf fi,” meddai, “nad yw hi ddynol; Canys nid gan ddyn y derbyniais i hi, nac y’m dysgwyd; eithr trwy ddatguddiad Iesu Grist” (Gal. i. 12, 13). Yna yr ydym yn cael cip-olwg yn yr adnodau dilynol ar y modd y treiddiasai yr ymwybyddiaeth hon o’i anfoniad trwy holl drwch ei ddygiad i fyny yn y grefydd Iddewig; a bod yr Apostol, yng ngoleuni ei brofiad presennol yn canfod nad ydoedd yr oll ond paratoad ar gyfer ei genhadaeth fel Apostol y Cenhedloedd; a’i fod mewn gwirionedd wedi ei neilltuo o’r groth i’r gwaith, cyn iddo gael ei alw trwy ras mewn modd gweithredol. Canfyddir yma bersonoliaeth ddynol yn cael ei darpar gan Dduw i ddatguddio personoliaeth Ddwyfol yr Arglwydd Iesu; megis y dywed ef ei hunan mai yr amcan ydoedd “I ddatguddio ei Fab ef ynof fi, fel y pregethwn ef ym mhlith y Cenhedloedd” (Gal. i. 16). Dengys hyn yn dra eglur mai nid areithyddiaeth yw pregethu yr efengyl, ond fod holl bersonoliaeth dyn i fod yn gyfrwng datguddiad o Fab Duw fel Gwardwr. A pheth arall a ddangosir yn y cysylltiad hwn yr un mor eglur ydyw, nad ydyw cymwysterau allanol, megis adwaen Crist yn ol y cnawd, a’i ddilyn pan ar y ddaear, nag ordeiniad dynol, pa mor reolaidd bynnag y byddo, yn ddigonol ynddynt eu hunain i wneud dyn yn Apostol Iesu Grist, ond y rhaid iddo gael ei alw a’i gymhwyso gan Dduw. I osod allan y gwirioneddau hyn i’r Galatiaid y rhydd Paul

yn y ddwy bennod gyntaf o'r Epistol hwn gyfran o'i hunan-fywgraffiad, yr hwn fel y sylwyd yn flaenorol, a rydd olwg wahanol i ni ar rai amgylchiadau yn ei fywyd i'r hyn a geir yn Llyfr yr Actau. Ond o'u gosod mewn trefn amseryddol gywir, credwn, y canfyddir nad ydynt yn anghyson â'u gilydd; yn arbennig fel yr ymdrechwyd dangos, trwy unoli yr ymweliad y cyfeirir ato yma (Gal. ii. 1—10) â'r ail ymweliad â Jerusalem y cyfeirir ato yn Llyfr yr Actau (Act. xi. 27—30), yn lle, yn hollol aflwyddiannus i'n bryd ni, ceisio fel y gwna esbonwyr yn gyffredin, unoli yr ymweliad hwn â'r hyn a adnabyddir wrth "y Cyngor yn Jerusalem" (Act. xv. 2—29). Ond nid oedd yn ddigon gan y gau frodyr hyn ymosod yn greulawn ar Apostoliaeth Paul, eithr (b) defnyddient yr ymosodiad i geisio dymchwelyd ei athrawiaeth. I gael golwg gyflawn ar y cwestiwn dylid olrhain ei ddatblygiad, fel yr ymddengys yn yr Eglwys Apostolaidd, ac yn arbennig y rhan bwysig a gymerodd Paul yn y drafodaeth er amddiffyn, fel y dywed ef ei hun, "wirionedd yr efengyl." Ymdrinir ar y pwnc hwn yn lled fanwl yn yr wythfed bennod o'r gwaith hwn, at yr hwn y dymunwn gyfeirio y darllenydd. Dangosir yno fod y drwg wedi tyfu yn raddol o fewn yr Eglwys a bod y gelyn wedi hau efrau yn y maes yn fore, sef dwyn dynion heb eu cyfnewid trwy ras i fewn i Eglwys Dduw, y rhai a ewyllysient gyd-nabod yr Arglwydd Iesu fel Messiah, ac eto glynu wrth Iddewiaeth, ac ymddiried yn yr enwaediad am gadwedigaeth eu heneidiau. Eraill drachefn oeddynt weiniaid, tra yn meddu ffydd wirioneddol yng Nghrist, yn methu ymryddhau oddiwrth Iddewiaeth ac yn tueddu i feddwl fod yn rhaid i'r Cenhedloedd a gredient yn yr Arglwydd Iesu gael eu henwaedu yr un modd a'r Iddewon. Dangosir hefyd nad oedd y mater wedi cymeryd gwedd ddifrifol yn ystod ymweliad Paul a Barnabas â Jerusalem yr adeg y cyfeirir ati yn yr Epistol hwn. Gwelir hynny ar unwaith yn iaith yr Apostol pan yn defnyddio ymadroddion, megis "efengyl y di-enwaediad," ac "efengyl yr enwaediad," a thrachefn "apostoliaeth yr enwaediad" (Gal. ii. 7, 8). Buasai

y cyfryw iaith yn hollol anghydweddol a sefyllfa pethau ar adeg y Cyngor yn Jerusalem, pryd yr oedd y cwestiwn wedi cymeryd agwedd llawer mwy difrifol, a'r gau frodyr wedi ymhyfhau gan ddweyd yn groyw fod yn rhaid enwaedu y Cenhedloedd crediniol cyn y gallent fod yn gadwedig; tra ar yr ymweliad y cyfeirir ato yn yr Epistol y dywed yr Apostol, " Eithr Titus, yr hwn oedd gyda mi, er ei fod yn Roegwr, ni chymhellwyd chwaith i enwaedu arno " (Gal. ii. 2). Ond cyfyd cwestiwn yma, Paham yr â Paul heibio i'r " Cyngor yn Jerusalem " heb son am dano yn ei Epistol at y Galatiaid? Mewn atebiad gellir dweyd, yn un peth (a) yr ymddengys yn ddianghenrhaid iddo son yn uniongyrchol am dano am fod y Galatiaid yn gwybod am dano yn flaenorol, gan fod yr Apostol wedi ymweled â hwy ar ol y Cyngor a chyflwyno y llythyr oddiwrth yr Apostolion atynt ar ei ail daith genhadol (Act. xv. 40, 41, a xvi. 1—6). (b) Nid oedd yn ateb i'w amcan i grybwyll am dano yn yr Epistol hwn. Ei amcan yn awr ydoedd amddiffyn ei Apostoliaeth mewn trefn i amddiffyn ei athrawiaeth; gan hynny gwel fod y ddau ymweliad cyntaf â Jerusalem yn gwasanaethu yr amcan yn well, trwy ddangos fod ei anfoniad nid o ddynion, ond o Dduw, ac ymhellach ei fod wedi dangos pob goddefgarwch gyda golwg ar yr enwaediad hyd at beryglu yr athrawiaeth (Gal. ii. 4—9). (c) Yn y lle olaf, y mae yn sier y teimlai Paul erbyn hyn fod y penderfyniad y daethai " y Cyngor " iddo wedi troi allan yn hytrach yn brofedigaeth i'r eglwysi, a bod y gau frodyr wedi cymeryd mantais arno i wyrddroi y Galatiaid. Credwn fod y rhesymau uchod yn ddigonol dros absenoldeb unrhyw gyfeiriad uniongyrchol at yr hyn a elwir " y Cyngor yn Jerusalem." Yr ydys wedi crybwyll amryw weithiau nad ydoedd penderfyniad y Cyngor yn foddhaol. Wrth ddweyd hynny ni ddymunem yn y gradd lleiaf daflu amheuaeth ar ddoethineb yr Apostolion. Buasai y penderfyniad yn gweithredu yn rhagorol oni buasai am gynllwyn dichellgar y gau frodyr yn erbyn Paul, y rhai a gymerasant fantais ar y gogwyddiad lleiaf at Iddewiaeth yn y penderfyn-

iad, yr hyn a ganfyddir yn yr ymadroddion olaf o'r 20fed adnod a'r adnod ddilynol (Act. xv. 20, 21), pan y dywedir ar ymgadw "o'r Cenhedloedd a droisant at Dduw, ... oddiwrth y peth a dagwyd ac oddiwrth waed," &c. Er nad ydoedd yn foddhaol eto gwnaeth wasanaeth dirfawr i'r Eglwysi. O'i ddilyn, buasai yn penderfynu pwnc yr enwaediad yn ei wedd fwyaf difrifol, sef fel amod bywyd. Ac ymddengys oddiwrth yr Epistol hwn fod y gau-athrawon mewn canlyniad iddo, wedi symud eu safbwynt. Yn bresennol ni ddywedant fel o'r blaen fod yn rhaid enwaedu y Cenhedloedd cyn y gallent fod yn gadwedig, eithr na pherffeithid hwynt heb gyflawni yn ffyddlawn y seremoniau Iddewig. Digon posibl y gallai hyn apelio yn lled gryf at rai o'r Cenhedloedd ydoedd newydd droi oddiwrth eilunaddoliaeth at y Duw byw. Gan yr arferent roddi pwys mawr ar ddefodau yn eu crefydd flaenorol, pan yn gwasanaethu duwiau gau, nid oedd yn anhawdd eu perswadio fod pwys i fod eto ar ddefodau wrth wasanaethu "y gwir a'r bywiol Dduw." Gwyddis hefyd fod graddau yn bod ymhlith y Groegiaid mewn perffeithrwydd yng nghyraeddiadau dynion gyda golwg ar eu cymundeb a'r duwiau; yn enwedig ynglyn a'r "cyfrinion" neu y dirgelion (mysteries). Ymranna y "cyfrinion" hyn i ddwy brif gangen, yr Eleusian a'r Orphic. Yr olaf a roddai bwys arbennig ar gyflawniad ffyddlawn o ddefodau tuag at gyrraedd perffeithrwydd. Peth cymharol hawdd, gan hynny, ydoedd i'r gau athrawon hyn berswadio y Galatiaid fod yn angenrheidiol iddynt gyflawni y defodau Iddewig tuag gyrraedd perffeithrwydd moesol a chael eu dwyn i mewn i gyfrinion y grefydd newydd. Onid oedd Sylfaenydd Cristionogaeth yn son yn fynych am "ddirgelion teyrnas nefoedd"? Pan y gofynnai ei ddisgyblion iddo pahan y llefarai wrth y torfeydd trwy ddamhegion Efe a etyb, "Am roddi i chwi wybod dirgelion teyrnas nefoedd, ac ni roddwyd iddynt hwy" (Matt. xiii. 11). Ac ymhellach gallai y gau athrawon ddywedyd nad yw y Paul yma wedi cymaint a gweled Crist yn y cnawd. Pa fodd gan hynny y gall ef fod

wedi ei arwain i mewn a'i egwyddori yng nghyfrinion crefydd Crist? Dyma'r safle a gymerent hwy i ddymchwelyd athrawiaeth Paul am gyfiawnhad trwy ffydd, ac at hyn y cyfeiria Paul pan y gofynnai i'r Galatiaid, "A ydych mor ynfyd? Gwedi i chwi ddechreu yn yr Ysbryd a berffeithir chwi yr awrhon yn y cnawd (Gal. iii. 3)? Ychydig a wyddai y gau-athrawon am y cyfnewidiad ysbrydol a brofasai Paul, trwy yr hwn yr arweiniwyd ef i mewn i Deml datguddiad Dwyfol, nid o dan fantell y nos fel disgyblion Dameter, eithr yng nghanol goleuni tanbeidiol "hanner dydd" ar y ffordd i Damascus. Ac nid oedd y goleuni hwnnw drachefn ond adlewyrchiad gwan o'r goleuni ysbrydol dreiddiasai drwy brofiad yr Apostol i fewn i'w feddwl cryf a'i ddeall clir a rhesymegol, yn yr hwn y canfyddodd yn raddol "wirionedd yr efengyl." Argyhoeddwyd ef yn gyntaf o adgyfodiad yr Iesu; yna gwelodd ar unwaith mai Duw,—sef Duw yr Iddewon,—a'i hadgyfododd. Ymresymodd oddiwrth hyn na buasai Duw yn adgyfodi twyllwr; gan hynny fod yn rhaid ei fod yr hyn yr honnai pan yma ar y ddaear. Yng ngoleuni ffaith fawr ei adgyfodiad gan Dduw yr Iddewon aeth i astudio yr Hen Destament eilwaith: erbyn hyn yr oedd yn llyfr newydd iddo. Gwelai fod ei genedl yn ol y cnawd wedi methu yn ei syniad am natur y Messiah, ac yn arbennig am le a gwasanaeth y Ddeddf. Ac yna daw i astudio hanes yr Iesu oddiwrth y cofnodion a gasglwyd am dano gan ei ddilynwyr, i'r diben o ddysgu ymgeiswyr am aelodaeth ym moreuddydd Cristionogaeth am Berson a chymeriad y Sylfaenydd. Erbyn hyn, llewyrcha i'w feddwl gyda grym anorchfygol ddwyfoldeb Person Iesu o Nazareth—"y twyllwr hwnnw," dilynwyr yr Hwn y bu yn eu herlid gyda'r fath sel ac angerddoldeb. Wedi myned i mewn i Deml Datguddiad dwyfol trwy borth Adgyfodiad yr Iesu, saif yn awr yng nghysegr mawr Dwyfoldeb ei Berson. Yng ngoleuni dwyfoldeb y Person y mae llen y Deml yn rhwygo oddifyny hyd i waered, a'r cysgodau a'r defodau Iddewig yn diflannu, ac yntau am y tro cyntaf erioed yn cael myned i mewn i Sancteiddiolaf

teml fawr Datguddiad dwyfol. Yn awr y mae Calfarïa a'r Groes yn gweddnewid o flaen ei lygaid; yn lle bod yno dwyllwr yn cael ei groeshoelio am gabledd, am ei fod ef, ac yntau yn ddyn, yn gwneud ei hunan cystal a Duw, gwel yn awr y rhyfeddod fwyaf erioed,—gwir Fab Duw yn dioddef yn lle ei elynion ei hun! Cynnwysa hyn fod yn rhaid fod y farwolaeth nid yn unig yn wirfoddol, a'r bwriad nid yn ffrwyth gwallgofrwydd dynol, eithr yn ffrwyth cynllun dwyfol, a'r cynllun hwnnw wedi tarddu oddiar gariad tragwyddol at ddyn colledig. Hyn, neu y cyffelyb i hyn, ydoedd cwrs dechreuad y datblygiad rhyfeddol a ganfyddir yn Epistolau Paul o'r athrawiaeth yn ol duwioldeb.

Ni chawn yma ond yn unig amlinellu y cwrs a gymer yn yr Epistol hwn (Galatiaid) i ddangos geudeb yr addysg a ledaenid ymhlith yr Eglwysi yn Nhalaeth Galatia gan y gau athrawon. Ymranna yr Epistol yn ei wedd athrawiaethol i ddwy brif adran, sef (1) Amddiffyniad i darddiad dwyfol ei Apostoliaeth (Gal. i.—ii.). (2) Amddiffyniad i'w athrawiaeth ynghylch cyfiawnhad pechadur trwy ffydd yng Nghrist (Gal. iii.—iv.). (3) Yna ceir dwy bennod o anogaethau ymarferol i ochel rhag camarfer rhyddid yr efengyl i fod yn achlysur i'r cnawd (Gal. v.—vi.). Yr ydym eisoes wedi sylwi ar ei amddiffyniad i'w Apostoliaeth, ac y mae ei gerydd i Petr yn Antiochia wedi dyfod o dan sylw yng nghwrs yr hanes. Nid oes yn aros i sylwi arno, gan hynny, ond ei Amddiffyniad i'w athrawiaeth ynghylch cyfiawnhad trwy ffydd yng Nghrist; a'r Anogaethau ymarferol yn niwedd yr Epistol.

Edrycher, ynte, i ddechreu ar ei Amddiffyniad i'w athrawiaeth ynghylch cyfiawnhad trwy ffydd yng Nghrist.

I. Dechreua trwy apelio at brofiad y Galatiaid eu hunain. Megis y dangosai yn niwedd y bennod flaenorol mai trwy ei brofiad ef ei hun y daethai y gwirionedd i mewn i'w ddeall (Gal. ii. 19, 20), felly yn awr apelïa at eu profiad hwythau pan yn gofyn, "Hyn yn unig a ewyllysïaf ei ddysgu gennych: Ai wrth weithredoedd y ddeddf y derbyniasoch yr Ysbryd, ynte wrth

wrandawiad ffydd?" (Gal. iii. 2). Yr oedd derbyniad yr Ysbryd gan y Cenhedloedd wedi cael ei osod yn flaenorol gan Petr yn brawf fod Duw yn dewis achub y Cenhedloedd yn ogystal a'r Iddewon. Hyn roddasai rym yn anerchiad Petr yn "y Cyngor," a chyn hynny pan yn amddiffyn ei hun yn wyneb cyhuddiad "y rhai o'r enwaediad" ei fod wedi myned i mewn at wyr dienwaededig ac wedi bwyta gyda hwynt yn nhy Cornelius. Dywed, "Ac a myfi yn dechreu llefaru syrthiodd yr Ysbryd Glan arnaf, megis arnom ninnau yn y dechreuad." . . . Yna dywed ymhellach, "Os rhoddes Duw, gan hynny, iddynt hwy gyffelyb rodd ag i ninnau y rhai a gredasom yn yr Arglwydd Iesu Grist, pwy oeddwn i, i allu lluddias Duw?" (Act. xi. 3, a 15—17). Yn yr amgylchiad uchod defnyddir profiad o'r Ysbryd Glân yn brawf fod Duw wedi dewis rhai o'r Cenhedloedd i gael eu hachub trwy yr efengyl. "Ac ni wnaeth efe," meddai Petr yn y Cyngor dra chefn, "ddim gwahaniaeth rhyngom ni a hwynt, gan buro eu calonnau hwy trwy ffydd" (Act. xv. 9). Yn yr amgylchiad hwn dilyna Paul yr un llinell trwy apelio at brofiad y Galatiaid. Dymunai gael gwybod ganddynt hwy; oblegid mater yw profiad sydd yn eiddo pob un yn bersonol, ac nis gellir ei wybod gan neb arall heb iddo gael ei hysbysu gan y neb a'i profodd. "Felly dywedwch i mi," fel pe dywedasai yr Apostol, "ai tra yn cyflawni rhyw seremoniau wrth gyfarwyddyd y brodyr hyn o Judea, y derbynniasoch chwi yr Ysbryd Glân; neu wrth wrandaw arnaf fi yn eich cymell i gredu yng Nghrist?" Dychwel at yr un cwestiwn yn adn. 5 mewn ffurf ychydig yn wahanol, gan esgyn oddiwrth ddynion fel offerynnau at Dduw fel gwir weinyddwr y doniau ysbrydol a gwyrthiol, yr hyn a gynnwysir yn yr ymadrodd, "Yr hwn, gan hynny, sydd yn trefnu i chwi yr Ysbryd," &c. (Gal. iii. 5).

II. Yn nesaf cawn ymresymiad oddiwrth Ddeddf. Dengys fod cyfiawnhad pechadur trwy Ddeddf yn beth amhosibl, gan y cynnwysa hynny gyflawniad perffaith o holl ofynion deddf. Eglura hyn ymhellach trwy ddangos (a) mai trwy ffydd y cyfiawnhawyd Abraham

(Gal. iii. 6—12). (b) Eto tra y daeth y bendithion i Abraham ac i'w had trwy ffydd, mai melltith sydd yn dyfod i bawb "nid yw yn aros yn yr holl bethau a ysgrifennir yn llyfr y ddeddf i'w gwneuthur hwynt" (Gal. iii. 11). (c) Ond fod Crist wedi dileu y felltith hon, a'n prynu ninnau oddiwrthi, "gan ei wneuthur yn felltith drosom, canys y mae yn ysgrifenedig, Mell-digiedig yw pob un sydd y'nghrog ar bren" (Gal. iii. 13). (d) Dengys ymhellach nad yw y ddeddf yn dirymu yr addewid a roddes Duw i Abraham. Yma daw yn eglur iawn y goleuni newydd a dderbyniasai Paul ar yr Hen Destament ragor yr hyn a feddai tra o dan addysg y Rabbiniad Iddewig. Gwelai, erbyn hyn, fod addysg yr athrofa Iddewig yn Jerusalem yn gyfeiliornus, nid yn unig am natur y Messiah eithr hefyd am le a gwasanaeth y Ddeddf. Dysgasid Paul yn ysgol y Phariseaid i roddi pwys ar gyflawniad ffyddlawn o holl ddefodau y ddeddf seremoniol, ac arweinid y meddwl trwy hynny i ymorffwys ar gyflawniad o'r seremoniau hynny am gymeradwyaeth y person ger bron Duw. A ddysgid hyn gan y Rabbiniad fel mater o athrawiaeth sydd amheus. Ymddengys fod dau olygiad am y Ddeddf yn eu plith yn nyddiau yr Arglwydd Iesu. Un ydoedd y byddai i awdurdod y Ddeddf Seremoniol gael ei roddi o'r neilltu (ond yn unig gyda golwg ar aberthu) pan ddeuai y Proffwyd ydoedd ar ddyfod, ac ordinhadau newyddion gael eu sefydlu. Gyda golwg ar hyn yr anfonodd yr ysgol hon o Iddewon genhadon at Ioan Fedyddiwr i ofyn iddo, "Pwy wyt ti?" A phan y cyffesa Ioan mai nid efe oedd y Crist, gofynnant hwythau, Beth ynte ai Elias wyt ti? Yntau a ddywedodd, Nage; ai y Proffwyd (neu y Proffwyd hwnnw) wyt ti? Ac efe a atebodd, Nag e" (Ioan i. 19—21). Perthynai y rhai hyn yn bennaf, os nad yn hollol i'r Sadduceaid, a gelwir hwy gan Ioan yn "offeriaid a Lefiaid" Ioan i. 19). Ni ofala y rhai hyn yn gymaint am y mân seremoniau a'r defodau ond i'r aberthau gael eu cadw. Seilid eu syniadau yn wreiddiol ar Deut. xviii. 1—5 am barhad yr aberthau, a thrachefn Deut. xviii. 15—22, gyda golwg

ar gyfnewidiad yn y gyfraith seremoniol, yr hyn a ddygid oddiamgylch gan y Proffwyd newydd. Golygiad arall ydoedd y byddai i'r aberthau ddarfod, ond fod y deddfau a'r barnedigaethau eraill i barhau. Cydnabyddai y rhai hyn y byddai i ddinistr Jerusalem a'r Deml ddileu yr aberthau a'r gwyliau gosodedig. Ond hyd yn oed yr adeg honno dysgid y dylid darllen y gyfraith ynghylch aberthu, ac astudio y gyfraith yn llawn. Hwn yw y golygiad a goleddid gan y Phariseaid.* Yn yr ysgol hon yn ddiameu yr oedd Paul wedi ei ddwyn i fyny. Iddo ef yr oedd yr hwn a dderbyniaisai yr enwaediad yn rhwym i gadw yr holl ddeddf; ond yn awr trwy ei argyhoeddiad, yn yr hwn y derbyniaisai ddatguddiad o'r Arglwydd Iesu fel Messiah, gwelai fod ffydd yng Nghrist yn dyfod yn lle yr enwaediad ac yn rhyddhau yr Iddew a'r Cenedlddyn oddiwrth y rhwymedigaeth i gadw y ddeddf seremoniol. Ymhellach na hyn cafodd oleuni newydd ar yr addewid a roddasai Duw i Abraham (Gen. xii. 1—3 a xvii. 1—8). Gwel erbyn hyn fod yr addewid honno wedi ei rhoddi o flaen yr enwaediad, ac nas gallai y ddeddf a roddasid "bed-war cant a deg-ar-hugain o flynyddoedd" wedi "ddirymu yr amod a gadarnhawyd gan Dduw o'r blaen," "i wneuthur yr addewid yn ofer" (Gal. iii. 14—17). Ond ni buasai byth yn gweled hyn oni buasai iddo fyned yn ol i astudio ei Feibl yng ngoleuni adgyfodiad Iesu o Nazareth. Canfyddir hyn yn amlycach eto, ym mhen blynyddoedd ar ol hyn, pan yr ysgrifenna yr Apostol yr Epistol at y Rhufeiniaid (Rhuf. iv.).

Ond rhaid myned heibio i'r gwirioneddau mawrion na wna Paul ond yn unig eu cyffwrdd yn yr Epistol byr hwn, megis undod dynoliaeth yn yr "had," yr hwn yw Crist; ac am fod yr addewid i Abraham yn addewid i Grist, nad oedd angen Cyfryngwr rhwng Crist a Duw, megis yr oedd angen i'r genedl wrth Sinai gael Moses i gyfryngu rhag iddynt farw; ynghyd a'i eglurhad ar wasanaeth y Ddeddf, yr hon a roddasid yn

* Ar hyn gwel Appendix xiv., "The Law in Messianic Times," "The Life and Times of Jesus the Messiah," vol. ii. p. 764, by A. Edersheim, D.D., Ph.D.

ddisgyblaeth i Israel hyd oni ddeuai yr “Had,” sef y Messiah; yr hyn a eglurir gan yr Apostol mewn modd tarawiadol trwy ddameg yr etifedd “o dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr” (Gal. iv. 1, 2). Ac ymhellach gyda hyfedrwydd meistr ar ddameg ac alleg, dwg Hagar a Sarai i mewn—y naill i ddynodi Sinai* a’r llall i ddynodi y Jerusalem nefol, neu ysbrydol; a dengys fod Sinai yn awr yn cael ei chynrychioli gan “y Jerusalem sydd yn awr,” yr hon ydoedd gaeth o dan lywodraeth Rhufain, megis yr oedd ei phlant o dan lywodraeth defodau a seremoniau Iddewig.

III. Ar ol hyn teimla Paul angenrheidrwydd yn y rhan ddiweddaf o’r Epistol i rybuddio y Galatiaid rhag arfer “y rhyddid hwn yn achlysur i’r cnawd” (Gal. v. 13), a threiddia ar unwaith at hanfod y pwnc pan y dengys eu bod tra yn rhydd oddiwrth lythyren y gyfraith eto i gael eu llywodraethu gan ei hysbryd. Ac yn ol addysg yr Athraw mawr mai “cyflawnder y gyfraith yw cariad (Matt. xxii. 37—40; Marc xii. 30, 31, a cyd. â Gal. v. 14; Luc x. 27), y mae yntau yr un modd yn dangos fod y Cristion i gael ei lywodraethu gan gariad Crist ac nid gan nwydau aflywodraethus. Dengys fod yr Ysbryd hwn sydd yn y Cristion yn rhvfela yn erbyn y cnawd. “Y rhai hyn—y cnawd a’r ysbryd,—a wrthwynebant eu gilydd, fel na alloch wneuthur beth bynnag a ewyllysioch” (Gal. v. 17). Diwedda yr Epistol gyda brawddegau goddeithiol fel pelenau o dân yn dangos teimlad angerddol; eto dengys fod ei ysbryd o dan berffaith lywodraeth fel y gall fforddio arfer vchydig ysmaldod diniwed wrth gyfeirio at ei lawysgrif, megis y dylid darllen y geiriau “Gwelwch â pha lythrennau breision yr wyf yn ysgrifennu a’m llaw fy hun” (Gal. vi. 11); a hynny o bosibl mewn cymhariaeth i vsgrifen ddestlus ei ysgrifennydd. Wedi ysgrifennu yr Epistol a’i anfon gyda rhyw gennad ydoedd, efallai, yn Antiochia yn barod i’w gymeryd i’r

* Nid cyfeiriad at yr enw Arabic Chagar am Sinai, sef craig, fel y tybiai Chrysostom ac eraill sydd yma, ond at Hagar, morwyn Sarai; vstyr yr enw yw ymdeithydd. Gwel, Lightfoot “St. Paul’s Epistle to the Galatians,” pp. 192, 193.

Eglwysi,—sef Derbe, Lystra, Iconium, ac Antiochia Bisidiaidd; y rhai a elwir yn Galatiaid,—y mae yr Apostol yn cychwyn trwy Syria a Cilicia, “trwy wlad Galatia a Phrygia, mewn trefn, a chadarnhau yr holl ddisgyblion” (Act. xviii. 23). Y mae yr Epistol yn gwasanaethu fel “rhag-redegydd” o flaen yr Apostol i baratoi y ffordd i’w ddyfodiad ef ei hunan i egluro cynnwys yr Epistol yn fanylach, a thrwy hynny gadarnhau “yr holl ddisgyblion.”

PENNOD XIII.

Paul yn Ephesus (53 O.C.); sefyllfa ddaearyddol y ddinas; agwedd cymdeithas yn y cyfnod hwn.

NIS gellir gwybod i sierwydd pa lwybr a gymerodd yr Apostol i fyned o Antiochia yn Syria i Ephesus, prif ddinas Talaeth Asia. Pa un a aeth efe trwy Cilicia mor bell a Tarsus i olwg ei hen gartref, nis gwyddom, ond gwyddom y rhaid ei fod wedi myned trwy yr hyn a elwid yn “byrth Ciliciaidd,” y rhai sydd yn myned trwy fynyddoedd y Taurus i Lycaonia, cyn y gallasai ymweled â Lystra, Derbe ac Iconium, ar ei ffordd i Antiochia Bisidiaidd. Oddiyma teithiai yr Apostol trwy ganol Talaeth Asia, sef y dalaeth Rufeinig, lle y gorwedddai y lleoedd hynny yr ydoedd yr Eglwysi a annerchir gan yr Arglwydd Iesu yn Llyfr y Datguddiad (pen. i.—iii.). Yr unig awgrym a geir yw ddarfod iddo “dramwy trwy y parthau uchaf” (Act. xix. 1). Felly yr ydoedd yn dyfod i lawr trwy y Dalaeth a’i wyneb ar y môr Aegeaidd, pa ffordd nis gwyddom. Fe a’r brif-ffordd trwy ddyffrynoedd y Lycus a’r Meander trwy Laodicea a chyrhaedda Ephesus o’r ochr ddeheuol. Y mae ffordd arall, modd bynnag, y gallai dyn yn marchogaeth ei thramwy yn fwy uniawn, gan gyrhaedd y ddinas rhwng mynyddoedd Tmolus a’r Mesogis o du y gogledd. Ac wrth ystyried cymeriad gwydn a phenderfynol yr Apostol, tueddwn i feddwl mai hon a ddewisodd. Wrth deithio ar hyd hon o Antiochia deuai ar hyd y brif-ffordd cyn belled a Metropolis, ac yna cymerai lwybr y camel neu y ceffyl ar draws Talaeth Asia tua’r Gorllewin. Gyda golwg ar safleoedd yr Eglwysi y cyfeiriwyd atynt, y rhai a sefydlwyd ar ol hyn, yr oedd Smyrna a Pergamus ar y brif-ffordd o Ephesus i’r Gogledd; tra yr oedd Philadelphia, Sardis, a Thyatira ar y ffordd oedd yn troi o lwybr yr Apostol i gyfeiriad y Gogledd-orllewin tua Pergamus, a Laodicea i’r chwith i’r Apostol pan yn

myned o Antiochia Bisidiaidd i Ephesus ar y brif-ffordd y cyfeiriwyd ati rhwng y ddau le uchod. Gall y darllenydd ofyn yn ddigon rhesymol, paham y mae eisiau sylwi ar y rhai hyn yn hanes Paul? Yr ateb i hyn ydyw y rhydd gyfle i alw sylw y darllenydd at ddylanwad gweinidogaeth Paul yn Ephesus, i'r hyn y rhaid priodoli, yn fwy neu lai, sefydliad nifer mor luosog o Eglwysi Cristionogol yn Nhalaeth Asia. Pa adeg ar y flwyddyn y cyrhaeddodd yr Apostol Ephesus nis gwyddom; tybia Proffeswr Ramsay iddo gyrraedd yno tua diwedd Medi neu ddechreu Hydref. A ydyw hyn yn rhoddi digon o amser iddo deithio yr holl ffordd o Antiochia yn Syria i Ephesus ac ymweled a'r Eglwysi a chadarnhau yr holl ddisgyblion, y mae braidd yn amheus gennym; yn enwedig pan yr ystyriom ei fod wedi ysgrifennu yr Epistol at y Galatiaid yn flaenorol. Modd bynnag daeth yno yn niwedd y flwyddyn 53 O.C., ac arosodd hyd ddechreu y flwyddyn 56 O.C. Nid oedd yr Apostol ond wedi ymweled yn frysiog ag Ephesus yn flaenorol ar ei ffordd i Jerusalem; a phan y cymhellwyd ef i aros yn hwy, addawodd wneud hynny wrth ddychwelyd. Yn awr, gan hynny, y cyflawna yr addewid honno. Anhawdd rhoddi i'r darllenydd syniad priodol am bwysigrwydd dyfodiad Apostol mawr y Cenhedloedd i sefydlu mewn canolbwynt mor fanteisiol i ledaeniad Cristionogaeth ag ydoedd Ephesus yr adeg hon. Nid yn unig dylid rhoddi iddo syniad am ei safle ddaearyddol, eithr hefyd dylid rhoddi braslun o sefyllfa cymdeithas yn y cyfnod hwn, gan ddangos pa rai oeddynt y prif ddylanwadau a ffurfient syniadau a chymeriadau y trigolion.

Edrycher, ynte, yn gyntaf ar y ddinas a'i safle daearyddol. Saif ar lan y môr Aegeaidd, ac yr ochr orllewinol i Dalaeth Asia, gydag ynys Samos yn agos ar gyfer y ddinas, ychydig i'r chwith wrth i'r teithydd sefyll a'i wyneb tua'r môr. Dyfrheir y wlad o amgylch Ephesus gan dair o afonydd,—dwy o honynt yn lled fawrion, sef yr Hermus i'r Gogledd a'r Meander i'r De, ac un lai na'r rhai hyn, o'r enw Cayster rhwng y ddwy, yn cael ei gwahanu oddiwrth Hermus gan fynydd

Tmolus, ac oddiwrth Meander gan gefnen y Messogis. Yn nyffryn bach y Cayster, fel y sylwa Conybeare and Howson,* y cafodd yr enw cyntefig Asia, fel y ceir ef mewn chwedloniaeth, ei fodolaeth. Tybid unwaith fod Ewrop ac Asia yn cynnwys y byd; ac mai ystyr y gair Ewrop ydoedd machlud haul; ac mai ystyr yr enw Asia ydoedd codiad haul; yr un ystyr a'r enw Levant.† Er fod Cristionogaeth wedi dechreu yn foreuach na dyfodiad Paul i Ephesus, a'r goleuni wedi cyfodi yng ngwlad fechan Palestina, eto gyda golwg ar y byd mawr Paganaid yn gyffredinol, y mae llawer o briodoldeb mewn galw y llecyn hwn o amgylch Ephesus yn wlad codiad haul, mewn ystyr foesol, yn enwedig pan yr ystyriom iddo fod yn ganolbwynt gweinidogaeth Paul, Apostol y Cenhedloedd, ac Ioan y Difnydd, dau o Apostolion mwyaf y Testament Newydd. Bu Ephesus o ran ei safle yn dra symudol oherwydd enciliad y môr. Ffurfiwyd y ddinas i ddechreu ar fryn neu graig, yn ymyl y môr y pryd hynny; ond erbyn hyn y mae y bryniau hynny dros filltir oddiwrth y môr a morfa lleidiog yn ymestyn rhwng y môr a'r mynyddoedd.

Y sefydlwyr cyntaf ydoedd Ioniaid, llwyth o Roegwyr o Athen, y rhai a adeiladent eu dinasoedd, nid fel y Spartiaid ar "dir hau," ond ar y graig. Oddiwrth enw y sefydlwyr gelwid llain o dir ar lan y môr hwn, heb derfynau penodol, yn Ionia, megis y gelwid rhan arall i'r gogledd yn Aeolis, ac un arall i'r de yn Doris, oherwydd yr un rheswm. Mewn amseroedd boreu nid oedd Ephesus mor enwog a'i chwiorydd Smyrna a Melitus mewn ystyr filwrol, ond daeth ar ol hynny, yn enwedig o dan lywodraeth y Rhufeiniaid, fel y dywedwyd yn flaenorol, mewn ystyr wleidyddol a masnachol, yn brif ddinas Talaeth Asia. Anhawdd i'r teithiwr, erbyn hyn, olrhain adfeilion a sylfeini y gwahanol ddinasoedd a adeiladwyd o dan yr enw Ephesus. Dywedir y gellir, modd bynnag, gan fod llawer o adfeilion yr hen ddinas enwog ynghanol creig-

* "The Life and Epistles of St. Paul," vol. ii. p. 10.

† En. Brit., 9th Edition, Art. "Asia."

iau a mân goedydd mynydd Prïon; ac yma yn hafnau dyfnion y mynydd y darganfyddwyd y chwarel o'r hon y codid y cerrig marmor a addurnai y ddinas ac ôl y morthwylion a'r cunion yn aros arnynt.* Ar lethr yr un mynydd, mewn lle cyn gwastad, y darganfyddwyd y rhedegfan lle y byddid yn ymryson rhedeg; ac ymhellach ymlaen ceir adfeilion y chwareudy mawr, lle y buasai unwaith lu anferth yn gwaeddi am ysbaid dwy awr, "Mawr yw Diana yr Ephesiaid" (Act. xix. 28). Yn is i lawr yr oedd y Farchnad (neu yr Agora), lle yr arferid nid yn unig fasnachu, eithr hefyd ymgynull ynghyd i drin unrhyw faterion pwysig perthynol i'r wladwriaeth; ac yn y dyffryn, rhwng y ddau fynydd, Prïon a Coressus, yr oedd y Preithle (Gymnasium) lle byddai y rhedegwyr yn ymarfer ar gyfer y gystadleuaeth yn y Campau Groegaidd. Ar ben mynydd Coressus ceir olion mur a adeiladwyd gan un o'r enw Lysimachus, ar yr hwn y ceir fod amryw o dyrau ysgwar, un o ba rai a elwir yn Garchar St. Paul; ond nid oes dim sail i'r dybiaeth fod Paul erioed wedi ei garcharu o'i fewn. Cyfodwyd y tyrau, mae'n debygol, er mantais i arolygu yr amgylchoedd, a dichon fod yr Apostol wedi esgyn i ben yr un hwn i gael golwg ar y wlad; nid er mwyn gwyllo rhag gelynyion, ond i gynllunio pa fodd i dderbyn y ddinas a'i hamgylchoedd o dan ddylanwad Iesu o Nazareth. Ond yr adeg yr ymwelodd Paul ag Ephesus yr adeilad a ddaflai bob un arall i'r cysgod mewn gogoniant a harddwch yn ogystal ag o ran pwysigrwydd yng ngolwg y trigolion ydoedd Teml Artemis neu Diana. Cyfrifid hi yn un o saith ryfeddod y byd. Dywed Pliny iddi gael ei sylfaenu ar y morfa rhag iddi gael ei dinistrio gan ddaeargryn. Bu

* Ceir chwedl dlos fod bugail wedi darganfod y marmor hwn trwy i hwrdd, wrth geisio taro y llall, fethu ei ergyd, ac i'w gorn ddyfod i wrthdarawiad â'r marmor gwyn a thorri darn ohono; a chan fod yr Ephesiaid y pryd hyn mewn angen defnyddiau i godi eu teml, rheddodd y bugail a'i sampl yn ei law, i'w dangos i'w gyd-ddinasyddion, y rhai a'i derbyniasent gyda'r fath lawenydd fel y newidiwyd ei enw o fod yn Pixodorus i fod yn Evangelus (cludwr newyddion da), a thelid iddo ar ol hyn barch addoliadol.—Chandler.

iddi amryw gynllunwyr ac arch-adeiladwyr, megis Theodorus o Samos, Chersiphon o Gnossus, a'i fab Metagenes; a gorffenwyd hi o'r diwedd gan Demetrius a Paeonius.* Yr ydoedd yn 425 o droedfeddi o hyd, ac yn 220 o led; a 127 o golofnau yn 60 troedfedd o uchter; pob un ohonynt yn rhodd gan frenin; ac un-ar-bymtheg-ar-hugain wedi eu harddu â lliwiau a cherfiadau cywrain. Ond er yr holl wychter oddiallan nid oedd y ddelw oddifewn ond garw a gwael, yn dwyn mwy o ddelw eilunod dwyreiniol nag eiddo Athen a thir Groeg.

II. Rhaid gadael y ddinas a'i hamgylchoedd, mewn ystyr faterol, a rhoddi trem yn nesaf ar agwedd cymdeithas, a'r prif ddylanwadau a'i ffurfient, yr adeg hon.

Profodd y byd, a siarad oddiar safbwynt dynol, ddylanwad tri o alluoedd mawrion yn y cyfnod hwn (300 C.C.—60 O.C.); pob un ohonynt yn ei ffordd yn tueddu i uno dynion a'u gilydd. Y rhai hyn oeddynt Alexander Fawr, Ymerodraeth Rhufain, a Christionogaeth. Gallu llywodraethol y cyntaf ydoedd iaith a llenyddiaeth Groeg; eiddo yr ail ydoedd deddfau a gwleidyddiaeth Rhufain; a'r olaf ydoedd cariad dwyfol yn gweithredu trwy ffydd ym Mherson yr Arglwydd Iesu. Ac wrth ddarllen hanes y cyfnod amhosibl osgoi y casgliad fod y ddau gyntaf wedi eu bwrriadu gan Ragluniaeth ddwyfol i baratoi y ffordd ar gyfer y gallu olaf a grybwyllwyd, sef Cristionogaeth. O safbwynt Cristionogaeth, nid oedd Alexander Fawr ond cymeriad gwael, creulawn a gwag-ogoneddgar i'r eithaf. Er na chredai ei fod yn ddwyfol, eto yn ol Plutarch, hawliai addoliad ymhlith barbariaid er mwyn eu llwyr ddarostwng o dan ei lywodraeth.† Ei ddau amcan mawr ydoedd concwest, a chyd-doddiad cenhedloedd i'w gilydd. Gwneud un deyrnas fawr, lle y byddai y gorchfygwr a'r gorchfygedig yn cael eu cymeryd i mewn, a'r hon a fyddai wedi ei thrwytho ag

* Hon oedd yr ail Deml; llosgwyd y gyntaf yr un dydd ag y ganwyd Alexander Fawr gan ryw benboethyn o'r enw Herophrotus, i geisio anfarwoli ei enw. "The Life and Epistles of St. Paul," Conybeare and Howson, vol. ii. p. 76.

† Plutarch's "Life of Alexander the Great," &c., p. 46.

ysbryd ac â gwareiddiad Groeg; hyn ydoedd syniad llywodraethol y dyn rhyfeddol hwn.* Ar ei farwolaeth, ar ol i amryw lofruddiaethau creulawn gymeryd lle ymhlith ymgeiswyr am frenhiniaeth, rhannwyd y tiriogaethau eang rhwng pump o frenhinoedd (301 O.C.), y rhai a adnabyddir mewn hanesiaeth fel y Diadochoi neu Olynwyr. Enwau y rhai hyn ydoedd Seleucus, Antigonus, Ptolemy Lagi, Lysimachus, a Cassander. O safle filwrol y mwyaf o'r rhai hyn ydoedd Seleucus; ac efe o bawb, cyn goruchafiaeth y Rhufeiniaid, a adawodd fwyaf o'i ôl ar Asia Leiaf. Hynodid ef, fel y cafwyd achlysur i sylwi yn flaenorol, am ei ddawn i sylfaenu dinasoedd a'u galw ar ei enw ei hun neu rai o aelodau ei deulu. Elfen arall hefyd a'i nodweddai, tra yn dilyn yr un llinell o wleidyddiaeth ag Alexander a'i gydymgeiswyr gyda golwg ar wareiddiad Groegaidd, ydoedd ei fod yn dra ffafriol i'r Iddewon. Er yr edrychid ar Seleucus a'i olynwyr, y Seleuciaid gan Iddewon Palestina fel eu gelymion pennaf, eto hoffai yr Iddewon ydoedd ar wasgar yn Asia Leiaf, Macedonia, a thir Groeg, ynghyd a'r Aifft, lechu yng nghysgod awdurdod y brenhinoedd a lywodraethent y gwledydd hyn, rhag gorthrwm y brodorion, y rhai, fel rheol, a gasaent yr Iddew druan, a chasineg perffaith. Deallodd Seleucus hyn yn well na llawer, a gwnaeth ddefnydd o'r Iddewon i sefydlu ei lywodraeth yn y gwahanol ddinasoedd a sylfaenasai. Rhaid cofio hefyd fod y brenhinoedd Seleuciaidd yn perthyn i'r Dwyrain ac nid fel y Groegiaid i'r byd Grollewinol; felly yr oedd yr Iddewon, mewn ystyr, yn wasanaethgar i asio y brodorion â'r Groegiaid yn fwy a'u gilydd, ar adegau, trwy eu gwrthwynebiad iddynt hwy eu hunain. Tuedd y Dwyrain ydyw arwain bywyd sefydlog, breuddwydiol, di-ynni a digynnydd. Yr oedd crefydd yr Iddew o'r tu arall i raddau wedi ei ddeffro, ac os oedd ei ddefodau yn feirwon, yr oedd ei feddwl yn fyw i fasnach a gwleidwyddiaeth mewn cym-

*“ From the Exile to the Advent,” by Rev. W. Fairweather, M.A.

hariaeth i eiddo y brodorion. Nodweddid y Groegwr drachefn a bywiogrwydd ac anesmwythter ysbryd, a'i feddwl yn llawn o ddelfrydau (ideals), ac am nas gallai eu cyrhaeddyd, gwnaent ef yn anfoddog ac anhawdd ei drin, fel plentyn heb wybod yn iawn pa beth sydd arno ei eisiau. Gwelir yn amlwg oddiwrth hyn nad oedd y Groegiaid yn ffurfio defnyddiau da i wneud dinasyddion ufudd a thawel; oherwydd hyn ffafriai y brenhinoedd Seleuciaidd yr Iddewon; a sefydlwyd miloedd ohonynt yn ninasoedd Asia Leiaf o dan nawdd y brenhinoedd hyn. Eto yr ydoedd y cymysgedd hwn o Iddewon, Groegiaid, a brodorion yn cynhyrchu bywiogrwydd mewn dawn a deall sydd yn hollol absennol mewn trefi a dinasoedd unrhywiol, lle nad oes ond un genedl yn preswyllo trwy yr oesau, yn enwedig os perthyna y genedl honno i'r byd dwyreiniol. Bu Ephesus am dymor yn rhan o deyrnas Pergamus, pryd y cynnyddodd yn fawr mewn gwareiddiad Groegiaidd a'r celfau cain, yn enwedig cerfiadaeth mewn mynor; ond profodd hyn, fel y sylwa un awdwr* i fod y llewyrch olaf o oleuni yn lamp y Groegiaid yn y rhandir hon. Ar ol hyn daeth tymor maith o anesmwythter a gorthrwm, mewn canlyniad i Attalus III. roddi ei frenhiniaeth i fyny i Senedd Rhufain (133 C.C.) yn groes i ewyllys y deiliaid, y rhai, pan gawsant gyfle (88 C.C.) a ymunasant â'r gelyn mwyaf a welodd Rhufain erioed yn Asia Leiaf, sef y rhyfelwr digymar Mithradates y 6ed, neu Eupator, a lladdasant bob Rhufeiniwr a allent gael gafael ynddo yn ninas Ephesus yr adeg hon. Ond byr fu parhad y gwrthryfel, fel y gallesid disgwyl, yn erbyn y fath allu a Rhufain. Llywodraethid hwy â gwialen haiarn a gorfodid hwy i dalu yn ddrud am eu gwrthryfel mewn trethi gorthrymol; ac ni thawelwyd yr Ephesiaid yn iawn hyd nes y daeth Marc Antony (tua'r flwyddyn 44 C.C.) ac offrymu aberthau costfawr i'r dduwies Diana, gan ffurfio gorymdeithiau trwy yr heolydd a gwneuthur gwleddoedd ym mhalasau y ddinas ym mha rai y chwareuai ef ran y duw

* "Ephesus and the Temple of Diana," "Evangelical Review," Jan. 7, 1872, p. 150.

Bacchus, a boneddigesau Ephesus, y rhai oeddynt ei dduwiesau, a ddawnsient o'i amgylch; a'i lys-weision a led-rithient yn ffurf Satyrs i hud-ddennu y trigolion. A'r hyn a fethwyd ei gyrraedd trwy y cledd, a gyrhaeddwyd i raddau helaeth trwy eilun-addoliad a gloddest gan un o gamp-wleidyddwyr Ymherodraeth Rhufain. O dan edyn yr eryr Rhufeinig mwynhaodd Ephesus raddau o dawelwch, ac mewn canlyniad o lwyddiant masnachol. Tra yr oedd yr Ymerawdwyr yn cefnogi gwareiddiad Groegaidd mewn iaith a llenyddiaeth, gofalent am gadw undeb ac unffurfiaeth yn ffurf-lywodraeth y gwahanol Dalaethau yn ei phrif linellau, ac yng ngweinyddiad ei deddfau. Rhoddwyd i lawer o'r dinasoedd Groeg-Asiaidd (Graeco-Asiatic) rydd-ddinasfaint, sef rhyddid i'r Groegiaid weinyddu deddfau Rhufain yn eu dull priodol eu hunain; ac oherwydd hyn cedwid hwy yn deyrngarol i'r Ymherodraeth, ac arbedid y draul o gadw gwarchodlu Rhufeinig ond yn unig o fewn ychydig o'r dinasoedd ar gyffiniau deheu Galatia i amddiffyn y trigolion rhag ymgrychoedd y barbariaid a drigent rhwng mynyddoedd y Taurus, megis Antiochia a Lystra, y rhai a wnaed gan Ymerodraeth Rhufain yr un modd a Philippi, Troas a Parium, yn Coloniae.*

Cyfrannai pob un o'r amrywiol elfennau hyn, mewn dinas fel Ephesus, yr adeg y daeth Paul iddi, ei dogn priodol ei hun o ddylanwad tuag at ffurfio cymeriad y gymdeithas yr ydoedd ef wedi dyfod i gyflwyno gallu newydd iddi nad ydoedd y byd yn gwybod am dano o'r blaen, a hwnnw ydoedd gallu yr Efengyl i wneuthur o'r cymysgedd hwn un dyn newydd yng Nghrist Iesu. Cyfrannai y brodorion ddylanwad natur-addoliad yn ei wylltineb mwyaf wedi ei lygru gan bechod yn ei ffurfiau isaf; y Groegiaid, ddylanwad addysg a chelf. a hwnnw drachefn wedi ei lygru gan falchiter, rhwysg allanol ac ynfyrdrwydd; y Rhufeiniaid, ddylanwad doeth-

* Y mae Proff. Ramsay yn dangos mai camgymeriad ydyw tybio fod Iconium a Derbe yn Coloniae. Ni ddaeth Iconium felly hyd amser Hadrian." "Expositor," Dec. 1901, Art. "The Cities of the Pauline Churches."

ineb y byd hwn, trwy ddeddf a gwleidyddiaeth yn cael eu gweinyddu trwy orthrwm a thrais; yr Iddew yntau a gyfrannai oleuni gwanaid o oraclau y nef, wedi cael eu lliwio a'u tywyllu i raddau helaeth gan draddodiadau dynol. Gwelir oddiwrth hyn pa fath ddefnyddiau oedd gan yr Efengyl, trwy weinidogaeth yr Apostol, i weithredu arnynt yn Ephesus. Cyflwynir i'n sylw yma gan yr hanesydd ymweliad Iddew dysgedig o Alexandria âg Ephesus yn absenoldeb yr Apostol, o'r enw Apolos (neu Apolonius), yr hwn a ddisgrifir ganddo yn "wr ymadroddus, cadarn yn yr Ysgrythyrau" (Act. xviii. 24), ond heb ddeall ond bedydd Ioan yn unig. Dengys hyn fod dylanwad Ioan Fedyddiwr wedi cyrraedd ymbell; er na bu ef ei hun, o bosibl, erioed y tuallan i Balestina, eto wele ddisgybl selog iddo wedi cyfodi yn Alexandria yn yr Aifft. Y tebygolrwydd yw i un o ddisgyblion Ioan gyrraedd Alexandria, lle yr oedd sefydliad cryf o Iddewon, a llwyddo i argyhoeddi y gwr ieuanc disglair hwn mai yr Iesu ydoedd y Messiah, Rhag-redegydd yr hwn ydoedd Ioan Fedyddiwr.

PENNOD XIV.

Disgyblion Ioan Fedyddiwr; Apolos; Gweinidogaeth Paul yn Ephesus; yn Synagog yr Iddewon; yn Ysgol Tyrannus; Demetrius y gof arian yn cyfodi cynnwrf (53—55 O.C.).

AR ddyfodiad yr Apostol i'r ddinas cyfarfyddodd â deuddeg o ddisgyblion Ioan Fedyddiwr. Teimlir anhawster i ddeall amcan yr hanesydd yn dwyn yr amgylchiad hwn i mewn yn y lle hwn, yn groes i'r arferiad gyffredin. Arferiad Paul ydoedd myned ar ei union i Synagog yr Iddewon; ond yma dygir i mewn amgylchiad arall yn rhagflaenu ei fynediad i'r Synagog, a hynny wedi i'r hanesydd roddi sylw yn flaenorol i Apolos, yr hwn ydoedd yntau hefyd ddisgybl i Ioan Fedyddiwr. A'r gofyniad yw, pahan y gwneir y gwyriad hwn oddiwrth y rheol arferol? Y sylw cyntaf y dymunem ei wneud ar hyn ydyw fod yn bosibl rhoddi gormod o bwys ar ryw gynllun tybiedig gan yr hanesydd, gan feddwl y dilynir ef yn gaeth, ac yna pan y canfyddir yr hanesydd yn gwyro oddiwrth y cynllun dechreuir ameu dilysrwydd yr hanes. Ceir ysgrifennydd mor ragorol a Proff. Ramsay yn syrthio i'r brofedigaeth hon.* Ni ddylid rhoddi damcaniaeth amrhofedig yn erbyn dilysrwydd unrhyw ran o'r Ysgrythyr. Peth arall nis gall hanesydd gonest gyfleu ffeithiau ond yn y drefn y maent yn cymeryd lle; ac os cyfarfyddodd Paul a'r deuddeg disgybl hyn cyn cyrraedd y Synagog, neu o'r hyn lleiaf, cyn i wasanaeth y Synagog ddechreu, yna nid oedd ganddo ond cofnodi y ffaith. Ac heblaw hyn, yn lle bod y ffaith fod yr hanesydd wedi crybwyll am Apolos yn flaenorol, fel disgybl Ioan, yn milwrio yn erbyn dwyn i mewn drachefn grybwylliad am ddisgyblion Ioan, ymddengys yn hytrach yn rheswm dros iddo ddwyn yr amgylchiad hwn i mewn. Yn enwedig, os oes lle i dybio, fel y tueddir ni i feddwl fod, cysylltiad rhwng dyfodiad y deuddeg disgybl hyn

* Gwel, "St. Paul the Traveller and Roman Citizen," p. 270.

i'r ddinas a gweinidogaeth Apolos. Felly, os oeddynt newydd-ddyfodiaid i Ephesus, wedi eu denu yno o bosibl trwy glywed am y pregethwr hyawdl o Alexandria, yr hwn oedd o'r un ffydd a hwythau, ni fuasai dim yn fwy naturiol nag i'r hanesydd gofnodi y ffaith dra hynod fod Paul wedi cyfarfod y rhai hyn ar ei ffordd i Synagog yr Iddewon. Rhydd hyn ddigon o eglurhad ar y ffaith nad oeddynt hwy wedi derbyn ychwaneg o oleuni gan Priscila ac Acwila, fel y gwnaethai Apolos, am mai newydd ddyfod i'r ddinas yr oeddynt fel yr Apostol ei hunan. Gyda golwg ar y mater o fedydd, sef fod ymddygiad Paul yn ymddangos braidd yn anghyson yn ail fedyddio y rhai hyn, tra na ddywedir fod Apolos wedi cael ei fedyddio i'r ffydd Gristionogol, digon yw dyweyd yn y lle cyntaf, na ddywedir nad ydoedd Apolos wedi ei fedyddio eilwaith ond yn unig nad ydyw yr hanesydd yn nodi y ffaith. Ymhellach, gall fod amgylchiadau, anhysbys i ni, yn rhoddi cyfrif eglur am fedyddio y rhai hyn. Ymddengys eu bod yn dra anwybodus oddiwrth eu hatebiad i Paul pan yn gofyn iddynt, "A dderbyniasoch chwi yr Ysbryd Glân er pan gredasoch? A hwy a ddywedasant wrtho, Ni chawsom ni gymaint a chlywed a oes Ysbryd Glân?" neu yn ol y C.D., "Na, ni ddarfu i ni gymaint a chlywed a oedd yr Ysbryd Glân wedi ei roddi" (Act. xix. 2). Hyd yn oed yn ol y darlleniad diweddaf, dangosir eu bod yn hynod ddieithr i hanes yr Eglwys Gristionogol. Edrychid ar fedydd yn yr Eglwys foreuol fel arweiniad i mewn i oleuni newydd, a gelwid y rhai ydoedd wedi eu bedyddio yn oleuedig (illuminated). A dangosai yr Apostol fod yn dra phwysig i'r disgyblion ieuaine hyn gredu yn gadarn yng ngoleuni ac arweiniad yr Ysbryd Glân. Am hynny y mae yn dod i eu ddwyllaw arnynt, a hwythau, mewn canlyniad, yn derbyn yr Ysbryd Glân, "a hwy a draethasant a thafodau, ac a broffwydasant" (Act. xix. 6). Nid ydym yn gweled yma ddim sydd yn anghyson â golygiadau dyrchafedig Apostol y Cenhedloedd am ordinhadau a doniau yr Eglwys Gristionogol i gadarnhau y disgyblion yng ngwirionedd yr Efengyl,

ac i'w dwyn i ymddiried, nid yn noethineb dynion, ond yn arweiniad yr Ysbryd Glân. Am Apolos, y mae yn anhawdd gwybod pa beth a barai iddo ef fod mor awyddus am adael Ephesus a myned i Achaia. Fod a fynno ei ymadawriad a dyfodiad Paul i Ephesus sydd hollol annhebygol. Buasai yn fwy naturiol iddo deimlo awydd i aros yn hwy er mwyn cyfarfod â'r gwr y clywsai gymaint am dano gan Priscila ac Acwila a'r brodyr yn Ephesus. Y dybiaeth fwyaf naturiol ydyw y teimlai eisoes fod iddo genhadaeth oddiwrth Dduw, nid i "blannu" fel eiddo Paul, eithr i "ddyfrhau" a chadarnhau y disgyblion ar ol eu hargyhoeddi gan Apostol mawr y Cenhedloedd, a theimlai o bosibl y gallai ddwyn y gwaith hwn ymlaen yn fwy effeithiol yn Achaia ymhlith Iddewon Groegaidd, fel eiddo Alexandria, nag yn Asia Leiaf. Ni ddylid am foment gymharu dyn fel Apolos a'r deuddeg disgybl gyfarfyddodd a Phaul yn Ephesus: byddai gwneuthur hynny yn dyrysu hanesiaeth ac yn ei wneuthur yn amhosibl. Yr ydoedd Apolos yn ddyn dysgedig a hyawdl a chadarn yn yr Ysgrythyrau. Ac ymddengys mai camgymeriad yw y syniad nad ydoedd yn gwybod mai yr Iesu ydoedd y Crist. Yr ydoedd ei ffeithiau yn gywir—ei athrawiaeth ydoedd yn ddiffygiol. Oddiar yr un camsyniad, megis y dywed Alford,* y cyfnewidiwyd enw yr "Iesu" am 'Arglwydd' yn Act. xviii. 25, "ac a athrawiaethodd yn ddiwyd y pethau a berthynent i'r Arglwydd;" yn ol y C.D., "y pethau a berthynent i'r Iesu." A'r gwasanaeth amrhisiadwy a wnaeth Priscila ac Acwila ydoedd agor "iddo ffordd Duw yn fanylach," yn llythrennol, "yn gywirach" (adn. 26). Ei ddysgu, yn ol dysgeidiaeth Paul, am natur marwolaeth yr Iesu, ac ystyr ei Adgyfodiad oddiwrth y meirw; a chan ei fod yn ysgolor cyflym derbyniodd i mewn oleuni newydd i'w enaid, yng ngrym yr hwn y teimlai awydd angerddol i fyned rhagddo i oleuo eraill, ac nis gwyddai am un man mwy manteisiol i wneuthur hynny nag yn Achaia, o dan aden dyner y llywodraethwr Gallio.

*"New Testament for English Readers," vol. i., Part ii. p. 779.

brawd yr athronydd Seneca, yr hwn ydoedd athraw Nero, a ddaeth ar ol hyn yn Ymherawdwr Rhufain. Daw ei weinidogaeth yng Nghorinth o dan sylw eto ynglyn a'r Epistol Cyntaf at y Corinthiaid. Rhaid i ni ei adael yn bresennol a chyfyngu ein sylw at weinidogaeth yr Apostol Paul yn Ephesus. Ychydig a ddywedir gan yr hanesydd am ei weinidogaeth yn Synagog yr Iddewon, eto rhydd yr ychydig hynny olwg i ni ar amryw bethau sydd yn taflu goleuni ar y sefyllfa yn y Synagog yn ei pherthynas a theynas yr Arglwydd Iesu. Rhaid cofio mai sefydliad Iddewig ydoedd y Synagog, a bod y rhai a ymgynullent yno i addoli, fel rheol, yn credu yn neddf Moses; ac y darllenid rhannau o'r profffwydi a'r Salmau, gan edrych ymlaen at ddyfodiad y Messiah fel cyflawniad eu dymuniadau pennaf. Edrychai y rhai hyn gyda dirmyg ar chwedl o'r fath ag ydoedd gan ddisgyblion yr Iesu i'w thraethu, sef fod yr Iesu a groeshoeliwyd yn Jerusalem, o dan gondezniad y Sanhedrin fel cablwr a thwyllwr, wedi adgyfodi; wedi ei weled gan ei ddilynwyr yn awr ac eilwaith am yspaid deugain niwrnod, ac mai Hwn yw y Messiah, ac mai trwy ffydd ynddo Ef bellach, ac nid trwy gyflawni defodau y ddeddf yr ydoedd i ddyn gael ei gyflawnhau gerbron Duw. Eto y mae yn amlwg fod rhai o ddisgyblion yr Arglwydd Iesu ymhlith yr addolwyr yn y Synagog yn Ephesus pan ddaeth Paul yno, a bod y ffydd Gristionogol wedi ennill digon o sylw i gael ei hadnabod wrth enw neilltuol, megis y dywed yr hanesydd fod rhai wedi caledu o dan weinidogaeth Paul, ac heb gredu, gan ddywedyd yn ddrwg am "y ffordd honno" (Act. xix. 9). Adnabyddid y grefydd newydd, fe ymddengys, wrth yr enw amhenodol "y ffordd," neu "y ffordd honno."

Peth arall a ymddengys yn lled eglur ydyw yr amcanai yr Apostol ar y cyntaf ennill yr holl Synagog i'r ffydd Gristionogol. I'r amcan hwn y mae yn llefaru "yn hyf dros dri mis, gan ymresymu a chynghori y pethau a berthynent i deyrnas Dduw" (Act. xix. 8). Gellir dweyd nad oes gennym hanes fod yr Apostol wedi llwyddo yn un man i droi yr holl Synagog—ac

wrth y Synagog yma y meddylir y gynulleidfa—i fod yn ddisgyblion yr Arglwydd Iesu; felly nid yw ei fethiant yn Ephesus yn eithriad i leoedd eraill. Y canlyniad o'r methiant hwn i ennill yr Iddewon angrhediniol i'r ffydd Gristionogol ydoedd iddo dynnu ymaith oddiwrthynt, a neilltuo y disgyblion, sef y rhai a gredasai yn flaenorol i'w ddyfodiad,—Priscila ac Acwila ac eraill,—yn ogystal a'r rhai a argyhoeddwyd trwy weinidogaeth yr Apostol ei hun, gan gymeryd ystafell ydoedd yn cael ei defnyddio fel ysgoldy gan un o'r enw Tyrannus i ymgynull ynddi,—mae'n debygol ar yr oriau hynny pryd na byddai yr ysgol yn cael ei chynnal. Felly gwelwn yma Apostol mawr y Cenhedloedd yn defnyddio oriau llafur, yn nhy Priscila ac Acwila hwyrach i weithio wrth ei grefft i'w gynnal ef a'i gymdeithion, megis y dywed yn ei Epistol at y Thessalonïaid ei fod “ yn gweithio nos a dydd ” fel na phwysai ar neb ohonynt (1 Thess. ii. 9). Dechreuai weithio cyn toriad gwawr a gweithiai hyd y bumed awr, neu awr cyn hanner dydd, sef adeg cau, yn ol yr arferiad yn y dinasoedd Ionaidd;* ac yna pan y byddai eraill yn mwynhau oriau hamddenol, ceid Paul a'i gymdeithion wrthi a'u holl egni yn ymresymu ac yn cyngori ynghylch y pethau a berthynent i deyrnas Dduw yn ystafell Tyrannus. Pa beth ydoedd Tyrannus yn ei ddysgu nis gwyddom, ac ni pherthynai i amcan yr hanesydd i'n hysbysu. Y mae distawrwydd Luc mor nodedig a'i leferydd; a hoffai rhai ysgrifenyddysgwyr dysgedig dynnu casgliadau rhyfedd oddiwrth ei ddistawrwydd, gan nodi allan anghysondeb tybiedig rhwng yr Actau ac Epistolau Paul, a gwasanaetha hynny iddynt hwy i geisio profi mai perthyn i'r ail ganrif y mae llyfr yr Actau, ac nad yw yn waith Luc y “ Physygyr annwyl,” ond yr ydym wedi cael achlysur i sylwi eisoes fod hynny yn gamgymeriad, a gwelir yr un peth pan y deawn at yr Epistolau at y Corinthïaid. Y mae yma, modd bynnag, anhawster yn cyfodi yn y dull y dygir i sylw wrth-darawiad Paul a nifer o gonsur-

* Gwel, “ St. Paul the Traveller and Roman Citizen,” p. 271.

wyr yn Ephesus. Y mae yn ddiamheuol fod y cyfryw wrth-darawiad wedi cymeryd lle; ond dwg yr adroddiad gan Luc ddelw chwedl wedi ei derbyn trwy adroddiad ac nid disgrifiad hanesydd manwl o amgylchiad a gymerodd le yn ei bresenoldeb, megis yr adroddiad a gafwyd am "lances yr hon cedd ganddi ysbryd dewiniaeth" yn Philippi (Act. xvi. 16). Eto rhaid i ni ystyried nad oes gan yr hanesydd goreu pan nad yw yn gyfarwydd â'r ffeithiau yn bersonol, ond dibynnu ar adroddiad eraill, a pho mwyaf manwl y byddo, mwyaf oll ei hwyrfrydigrwydd i newid yr adroddiad. Gwelir olion o hyn yn y dull llac y ceir yr hanes, pan y dwedir fod saith o feibion un o'r enw Scefa yn ceisio efelychu Paul trwy ddefnyddio enw yr Iesu i fwrw allan ddemoniaid (Act. xix. 14). Yna yn adn. 16 dywedir mai dau ydoedd wedi eu gorchfygu gan y demon, fel y dylid darllen yn ol y C.D., "A'r dyn yr hwn oedd yr ysbryd drwg ynddo a ruthrodd arnynt ac a'u gorchfygodd ill dau" (Act. xix. 16). Ar yr un tir y gellir esbonio y cyfeiriad at Scefa fel "archoffeiriad," yng-hyda gwerth y llyfrau a losgwyd gan yr "Iddewon crwydraidd" ydoedd "yn gwneuthur rhodreswaith," y rhai a losgasant eu llyfrau o dan ddylanwad argyhoeddiad trwy weinidogaeth yr Apostol Paul. Hon ydoedd y ffurf ymha un y derbyniwyd y chwedl gan yr hanesydd; ond nis gellir, oherwydd hynny, deimlo yn berffaith sicr am ddilysrwydd pob rhan ohoni. Y cyfan a ellir ddweyd am dani ydyw ei bod yn hollol gyd-weddol a nodwedd y meddwl dwyreiniol, yn arbennig yn ei duedd i bwyso a phrisio pob peth yn ol ei werth mewn arian. Ond ffolineb o'r mwyaf fyddai i'r darllenydd oddef i hyn effeithio ar ei feddwl i beri iddo siglo yn ei farn gyda golwg ar awduriaeth y llyfr, gan ddilyn yr ysgrifenwyr hynny a welant yn yr amgylchiad, flagur, os nad tyfiant y ddysgeidiaeth a adnabyddir wrth yr enw Gnosticiaeth.* Gorchuddia y teitl, modd bynnag, bob math o sect; a honna fel yr arwydda yr enw "wybodaeth" am bethau ysbrydol, o Philo,

* "The Story of St. Paul," by B. W. Bacon, D.D., p. 176.

yr Iddew dysgedig yn Alexandria, hyd at ddeuliaeth India, yr hon a roddai gyfrif am y greadigaeth faterol trwy anwybodaeth am y dwyfol, sef y Creawdwr (Demiurge), neu y ffurf Bersiaidd o ddeuliaeth trwy ymyriad gallu drwg a gwaith y prif dduw; yna, i lawr hyd at y Rhydd-fucheddwy'r a honnent nad oedd perthynas foesol yn bod o gwbl rhwng y cnawd a'r ysbryd. Tarddai yr holl wahanol ddychmygion hyn o anallu y meddwl dynol i amgyffred natur Duw a tharddiad y drwg. Ond yr oedd "Gnosticiaeth" fel yr adnabyddid hi yn yr ail ganrif yn rhywbeth pur wahanol i ddim y buasai Paul yn ei gyfarfod yn Ephesus yr adeg hon; ac er nad ydyw yr awdwr yn dangos gwybodaeth leol fanwl am yr hyn a ddigwyddodd ynglyn a'r consurwyr hyn, eto disgrifia lwy yn hollol gywir pan yn eu galw yn "Iddewon crwydraidd" (Act. xix. 13); oblegid dosbarth isel o Iddewon oeddynt wedi derbyn, yn eu crwydriadau, ddylanwadau oddiwrth ddysgeidiaeth Roegaidd heb ei dirnad, a dwyn mewn canlyniad eu crefydd eu hunain, sef Iddewiaeth, i ddirmyg a gwarth. Amlwg yw mai amcan yr hanesydd yn dwyn yr amgylchiad hwn i mewn ydoedd dangos fod Paul wedi dyfod a gallu newydd i Ephesus, sef gallu Duw, a hynny trwy enw yr Iesu yr hwn a groeshoeliwyd, ac nas gallasai neb wneud defnydd o'r enw hwn heb fod yn perthyn i'w deyrnas. A dengys yr adroddiad y deallai hyd yn oed y demoniaid nad oedd gan bawb hawl i wneud defnydd o'r "enw" hwn; oblegid ateba yr ysbryd drwg iddynt gyda dirmyg demonaid, "Yr Iesu yr wyf yn ei adnabod (neu yn ei gydnabod) a Phaul a adwaen (neu a'r Paul yma a adwaen), eithr pwy ydych chi?" (Act. xix. 15). Yr oedd gweled y rhai hyn, a honnent bethau mawrion, yn ffoi am eu hoedl yn "noethion" ac archolledig ar hyd heolydd Ephesus yn cael mwy o effaith ar feddyliau y trigolion, yn Iddewon a Groegwyr, na hyawdledd Apolos a rhesymau nerthol ac anorchfygol yr Apostol Paul. "Ac ofn a syrthiodd arnynt oll, ac enw yr Arglwydd Iesu a fawrygwyd" (Act. xix. 17). Rhydd yr hanesydd, ar ol hyn gipolwg i ni ar gynllun-

iau yr Apostol gyda golwg ar ei waith cenhadol, fel Apostol y Cenhedloedd. Yr hyn sydd yn ein taraw ar unwaith ydyw ehangder a beiddgarwch ei gynlluniau; penderfyna ar ryw brif ganolbwynt, ym mhob talaeth, megis y gwelwyd yn Syria a Galatia y gwna ddefnydd o'r ddwy Antiochia; felly yma, yn Asia, gwna ddefnydd o Ephesus; ac yn y naill amgylchiad fel y llall, dengys awydd i gadw mewn cyffyrddiad â'r fam eglwys yn Jerusalem. Dengys yr hanesydd fod yn ei fryd i fyned i Macedonia ac Achaia, gan rwymo y rhai hyn â rhwymau cariad ac elusengarwch â'r brodyr a'r tadau yn Jerusalem, trwy eu cvnorthwyo yn eu tlodi a'u hangenocid. Ond gwel fod y gwaith yn Asia yn ehangu a bod drws mawr a grymus yn cael ei agoryd iddo, a bod gwrthwynebwyr lawer. Am hynny penderfyna aros yn Ephesus hyd y Sulgwyn; yn yr hyn y cytuna yr Actau a'i Epistol Cyntaf at y Corinthiaid (cym. Act. xix. 21, 22 â 1 Cor. xvi. 8, 9). A dangosir ymhellach fod ei gynllun wedi ehangu erbyn hyn nes cymeryd i mewn brifddinas y byd gwareiddiedig, canys dywed wedi iddo fod yn Jerusalem, "rhaid i mi weled Rhufain hefyd" (Act. xix. 21). Anfynych y canfyddir y fath gyfuniad o ehangder a chrynhoad ag a ganfyddir yng nghynlluniau yr Apostol Paul. Yn eu heangder cymerant i mewn yr holl fyd adnabyddus; yn eu crynhoad, cylymant yr oll, od oedd modd, wrth Jerusalem. Yr anhawster ydoedd fod y Jerusalem, ydoedd y pryd hynny, wedi ei thynghedu eisoes i'w dinistrio ynghyd a'i theml odidog ar fryn Moriah; ac mai y canolbwynt gweledig ydoedd nifer o bobl druain dlodion oeddynt yn gobeithio yn enw Iesu o Nazareth a groeshoeliasid y tuallan i'r pyrth. Am hynny y mae cynllun daearyddol yr Apostol, fel y cawn weled, yn troi allan yn fethiant. Pa beth bynnag am ei gynlluniau, bu ei weinidogaeth yn Ephesus yn dra llwyddiannus. Yn gweled nas gallai fyned ei hunan, oherwydd mawredd y gwaith yn Asia, anfonodd ddau o'i gydlafurwyr i Macedonia, sef Timotheus ac Erastus,* i ymweled a'r eglwysi yno,

* Y mae yr enw yn un cyffredin yn y talaethau Groegaidd. (Gwel, Rhuf. xvi. 23 a 2 Tim. iv. 20; heblaw Act. xix. 22).

gan gyfarwyddo Timotheus i fyned ymlaen i Corinth. Un ffaith darawiadol a ymddengys yma ydyw fod Paul o dan arweiniad dwyfol. Ni chaniateir iddo weithio allan ei gynlluniau ei hun. Try ei siomiant iddo yn brawf o arweiniad yr Ysbryd. Canfyddasom fel yr ataliwyd ef i bregethu y gair yn Asia ar achlysur arall, ac y gyrrwyd ef megis ymlaen trwy y dalaeth hyd Troas; ac yna ymddangosodd gwr o Macedonia iddo, ac a ddywedodd, "Tyred drosodd i Macedonia, a chymorth ni" (Act. xvi. 9). Yn bresennol atelir ef i fyned i Macedonia, ac enfyn eraill yno yn ei le, a gorfodir ef, oherwydd mawredd y gwaith, i aros yn Asia.

Temtir ni yma i nodi i'r darllenydd y gwahaniaeth rhwng hanes yr Iesu ac eiddo Paul. Yn y cyntaf ceir un yn cario allan ei gynllun ei hun, trwy ei fywyd, yn wyneb hudoliaethau a gwrthwynebiadau. Yn yr olaf, ceir un yn cael ei siomi yn ei gynlluniau ei hunan, ac yn cael ei arwain gan yr Ysbryd Glân. Y canlyniad o'i arhosiad yn Asia Leiaf, ac yn arbennig yn y dalaeth Rufeinig a adnabyddid wrth yr enw Asia, ar lannau y môr Aegeaidd, ydoedd sefydliad eglwysi Cristionogol yng ngwahanol rannau o'r wlad, megis Laodicea, Colossa, a Hierapolis yn nyffryn y Lycus. A'r tebyg-olrwydd yw mai yr adeg hon y sefydlwyd pob un o'r saith eglwys a enwir yn Llyfr y Datguddiad; er nad trwy offerynoliaeth Paul ei hun eithr trwy rai o'i gymdeithion. Ond "ni all na ddel rhwystrau," felly yn Ephesus yr adeg hon, daeth Mammon, duw arian, ymlaen i wrthwynebu gwaith yr Apostol. Un o'r enw Demetrius, gof arian, "yn gwneuthur temlau arian i Diana" (Act. xix. 24), neu yn fwy cywir efallai, "yn gwneuthur allorau arian," sef *models* bychain o wahanol ddefnyddiau, rhai o *terra cotta*, eraill o *farble*, ac eraill o arian. A gwerthid y rhai hyn trwy y wlad ymhob man, a dygent elw mawr i'r crefftwyr. Ac nid oes dim a all ddwyn tystiolaeth gryfach i lwyddiant gweinidogaeth Paul yn Ephesus, a'r wlad oddiamgylch, na'r ffaith fod y fasnach yn yr "allorau" bych-

ain hyn yn myned i lawr, a phobl yn dechreu edrych yn ddiystyrlyd ar ddelw y dduwies fawr Diana, yr hon ydoedd, yn ol y credo poblogaidd, wedi disgyn oddi-wrth Apollo neu Jupiter. Gwisgai pethau wedd ddi-frifol, a geilw Demetrius ei weithwyr ynghyd a dywed wrthynt, “Ha wyr, chwi a wyddoch mai wrth yr elw hwn y mae ein golud ni,” yn fwy llythyrennol, “mai wrth y fasnach hon y mae ein golud ni” (Act. xix. 25). Trwy y llogell cynhyrfwyd eu natur wyllt; cyfododd eu gwrych fel bwysfil yr anialwch; yna daeth sel grefyddol ac eiddigedd dros ogoniant y dduwies Diana, yn gwbl gyfleus i guddio eu cynddaredd oherwydd y golled ariannol. “A phan glywsant, hwy a lanwyd o ddigofaint, ac a lefasant, gan ddywedyd, Mawr yw Diana yr Ephesiaid” (Act. xix. 28). Yma gwelwn werth cymdeithion yr Apostol, y rhai a arosasant gydag ef yn ei brofedigaethau, megis disgyblion yr Iesu, fel y dengys Luc yn ei lyfr cyntaf (Luc xxii. 28); felly yma ym mhoethder y frwydr daw rhai i’r golwg oeddynt guddiedig o’r blaen, Gaius ac Aristarchus o Macedonia,* Priscila ac Acwila, y rhai dros fywyd yr Apostol, “a ddodasant eu gyddfau eu hunain i lawr” (Rhuf. xvi. 4); oblegid dywed yr hanesydd, “A phan oedd Paul yn ewyllysio myned i mewn i blith y bobl, ni adawodd y disgyblion iddo” (Act. xix. 30). A’r hyn sydd, o bosibl, yn fwy hynod ydyw ddarfod i rai a elwir yn “benaethiaid Asia,” “y rhai,” meddai yr hanesydd, “oedd gyfeillion iddo,” anfon at Paul “i ddeisyf arno nad ymroddai efe i fyned i’r orsedd” (Act. xix. 31), yn llythrennol, “i’r chwareufa” (theatre). Dengys hyn sefyllfa beryglus yr Apostol, a’i benderfyniad yntau i wynebu y perygl, a phryder ei gyfeillion am dano. Ond pwy oedd y rhai hyn a gafwyd ymhlith ei gyfeillion? Y mae yr ymadrodd “benaethiaid Asia” (Asiarchs) yn golygu fod y rhai hyn yn arch-offeiriaid yn y gymdeithas hon, yn nhalaeth Asia, ydoedd yn cynnal addoliad yr Ymerawdwyr i fyny

* Yn ol rhai MSS. Aristarchus yn unig ydoedd o Macedonia, a darllenant “y Macedoniad.” Byddai Gaius felly, yn debygol, yr un ag y cyfeirir ato yn Act. xx. 4.

ymhlith y deiliaid. A chan fod yr Iddewon anghrediniol mor elyniaethus i Paul, naturiol oedd i'r rhai hyn dybio y gallai fod yr Apostol yn ffafriol i'r Ymeradwr-addoliad, gan fod yr Iddewon mor wrthwynebol iddo. Ond ei gamddeall yr oeddynt yn hyn; er ei fod ymhob man yn dangos parch mawr, os nad edmygedd, o lywodraeth Rhufain fel cyfundrefn ydoedd yn uno plant dynion â'u gilydd, eto nid oedd neb yn sefyll yn fwy gwrol na'r Apostol yn erbyn pob math o eilun-addoliaeth. Yn y cynnwrf hwn daw gwahanol haenau ac elfennau cymdeithas i'r golwg yn dra chywir. Gwelir yma iselder ac ysgafnder meddwl y werinos, megis y disgrifir hwy, gyda chryn lawer o drahauster, gan Luc pan y dywed fod rhai yn llefain "un peth, ac eraill beth arall, . . . a'r rhan fwyaf ni wyddent oherwydd pa beth y daethent ynghyd" (Act. xix. 32). Gwelir hefyd ragfarn cryf ymhlith y werin at yr Iddewon, oblegid pan wybu y bobl mai Iddew oedd Alexander ni fynnent wrandaw arno, "eithr pawb ag un llef a leasant megis dros ddwy awr, Mawr yw Diana yr Ephesiaid" (Act. xix. 34). A pheth arall a ymddengys yn dra eglur ydyw fod y bobl gyffredin yn cario pethau yn fynych yn rhy bell yn eu gwylltineb ffol, tra yr ydoedd yr awdurdodau yn cymeryd golwg llawer mwy cymedrol a rhesymol ar yr amgylchiad ydoedd yn achlysur o'r cynnwrf. Gwelir hyn yn araith ragorol "ysgolhaig y ddinas" yr adeg hon. Y swyddog a elwir "ysgolhaig," neu ysgrifennydd, y ddinas ydoedd y person mwyaf pwysig yn llywodraeth uniongyrchol y ddinas, ac felly yn gyfrifol am iawn drefn i Raglaw y Dalaeth; yr hwn, fel rheol, a breswyliai yn Ephesus, ac a gynhaliai ei lysoedd yng ngwahanol rannau o'r Dalaeth. A dengys yr Ysgrifennydd bryder am ei swydd a'i safle pe digwyddai i'r helynt ddyfod i glustiau rhai o uchelwyr y Dalaeth. "Oherwydd enbyd yw rhag achwyn am y derfysg heddyw, gan nad oes un achos trwy yr hwn y gallom roddi rheswm o'r ymgyrch hwn" (Act. xix. 40). Dengys ei araith nad ydoedd awdurdodau Rhufain yr adeg hon yn edrych ar Gristionogaeth fel crefydd ymosodol o natur beryglus, a

buasai yn dra annhebyg i ysgrifennydd yn yr ail ganrif roddi geiriau o'r fath yng ngenau swyddog perthynol i lywodraeth Rhufain, er yn Roegwr, heb adlewyrchu a'r y gwahaniaeth dirfawr a gymerasai le yn agwedd yr Ymerodraeth tuag at y grefydd newydd yn ei ddyddiau ef. O'r ochr arall, arfer Luc ydyw gosod y ffeithiau i lawr a gadael iddynt lefaru drostynt eu hunain; ac fel rheol dangosant nad ydoedd Rhufain, hyd yma, yn edrych yn anffafriol ar y grefydd newydd. Esiamplau o hyn ydyw ymddygiadau Sergius Paulus yn Cyprus, Gallio yn Corinth; ac eiddo "Ysgolhaig y ddinas" (Grammateus) yn Ephesus, tuag at yr Apostol Paul.

PENNOD XV.

Paul yn ysgrifennu ei Epistol cyntaf at y Corinthiaid; yr achlysur o'i ysgrifennu; Amlinelliad o gynnwys yr Epistol, ynghyda sylwadau arno; yr ymbleidio. Pen. i.—iv (55 O.C.).

YR ydym yn dyfod at yr Epistolau ydynt yn dangos mwyaf o nerth a gwendid yr Apostol, sef yr Epistolau at y Corinthiaid. Y mae ei nerth yn dyfod i'r golwg yn ehangder ac amrywiaeth y materion y dengys meddwl yr Apostol y fath feistrolaeth arnynt; ei wendid yn ei anallu i esgyn, bob amser, megis y gwnelai yr Iesu, at egwyddorion tragwyddol, wrth geisio ateb rhai o gwestiynau y Corinthiaid ar faterion bywyd. Bywyd ymarferol wedi'r cyfan rydd y prawf llymaf ar feddwl yn ogystal ag ar gymeriad dyn. Cawn weled hyn yn yr Epistolau at y Corinthiaid yng nghymeriad y Cristionogion ac yng nghyfarwyddiadau yr Apostol yn wyneb eu hanawsterau. Ond rhaid i ni yn gyntaf egluro yr achlysur iddo ysgrifennu yr Epistolau hyn. Ryw ddwy flynedd neu dair yn flaenorol ysgrifenasai at Eglwysi Talaeth Galatia o Antiochia yn Syria, wedi clywed mewn modd sydyn ac annisgwyladwy am wrthgiliad y Galatiaid; neu yn fwy cywir, am y ffaith eu bod yn tueddu i newid eu crefydd a chymeryd Iddewiaeth yn lle Cristionogaeth. Er y bwriada ymweled â hwy enfyn lythyr gyda chennad o'i flaen, a dilyna yntau ei lythyr ei hun yn ei ail daith genhadol. Yn gyffelyb yn bresennol clyw yr Apostol newyddion drwg am Eglwys Corinth, o bosibl trwy Apolos, yr hwn erbyn hyn ydoedd wedi dyfod ato i Ephesus. (Gwel 1 Cor. xvi. 12). Ac yn arbennig daeth i ddeall agwedd pethau yn well trwy ymddiddan â rhai o gynrychiolwyr masnachol, mae'n debyg o dy Chloe, yr hon ydoedd, yn ddiau, foneddiges Gristionogol o ddylanwad yn Corinth (1 Cor. i. 11). Trwy y rhai hyn, ynghyda llythyr a anfonwyd gan y brodyr yng Nghorinth at yr

Apostol, hwyrach trwy Stephanus, Ffortunatus, ac Achaicus (1 Cor. xvi. 17) y daeth yr Apostol i ddeall ansawdd anfoddhaol Eglwys Corinth, ac mewn canlyniad ysgrifenna atynt yn ddioed, a bwriada ddilyn y llythyr trwy ymweled â hwy ar ol myned trwy Macedonia (2 Cor. i. 15, 16); ond yn y bwriad hwn gwelir ei fod wedi cael ei siomi oherwydd yr amgylchiadau adfydus y cyfarfyddodd â hwy yn Asia. Oddiwrth ei ail lythyr at y Corinthiaid gwelir iddo fod mewn perygl mawr yn Ephesus, mwy nag a ddangosir yn yr adroddiad yn Llyfr yr Actau (cym. Act. xix. 29—41 â 2 Cor. i. 8—11). Trwy hyn dyrswyd cynlluniau Paul eto. Nis gallodd aros yn Ephesus hyd y Sulgwyn; ac oherwydd rhyw amgylchiadau, anadnabyddus i ni, nis gallodd fyned i Gorinth mor fuan ag y bwriadasai. Y tebygolrwydd yw ei fod wedi ei gymeryd yn wael ar ol y cynnwrf yn Ephesus. Ond yn ei ail lythyr at y Corinthiaid rhydd ef ei hun reswm arall, a geilw Duw yn dyst dros ei gywirdeb mai er mwyn arbed y Corinthiaid y peidiodd fyned yno. Pa fodd y cysonir hyn? Er nad ydys yn gwybod yr holl amgylchiadau, diau fod y ddau reswm yn gywir. Yn y lle cyntaf bwriadai yr Apostol fyned i Gorinth yn uniongyrchol, ond gwelodd fod yr Arglwydd yn dewis iddo aros yn Ephesus ac anfonodd Timotheus ac Erastus i Macedonia, gan fwrriadu i Timotheus fyned i Gorinth: ond ymddengys i rywbeth ddyfod i rwystro iddo fyned yno, oblegid cafwyd ef gan Paul yn Thessalonica, neu Berea, pryd yr ymuna ag ef i anfon ei ail lythyr at y Corinthiaid (2 Cor. i. 1). Eglur yw, gan hynny, fod ei fwriad cyntaf wedi ei ddrysus trwy amgylchiadau anorfod; yna iddo newid ei feddwl a gweled nad oedd ewyllys yr Arglwydd iddo fyned yr adeg honno, nes iddo wybod yn gyntaf pa beth fyddai effaith y llythyr a anfonasai, o bosibl, trwy law Titus. Wedi cael newyddion da oddiwrth Titus am y modd y derbyniwyd y llythyr, yna y mae yn fwy penderfynol nag o'r blaen fod llaw yr Arglwydd yn y peth, ac at hynny y cyfeiria yn yr ymadroddion cryfion a ddefnyddia yn nechreu yr ail lythyr (2 Cor. i. 23). Felly gwelir y cyfeiria Paul, yn ei ail

lythyr, at ddau amgylechiad. Yn y naill bwriada fyned i Gorinth, eithr lluddir ef; yn y llall, penderfyna mai gwell iddo beidio myned hyd nes gweled Titus. Fel hyn, neu debyg, yr oedd yr amgylechiadau a achlysurodd ysgrifennu y ddau lythyr at y Corinthiaid. Bellach rhaid i ni gyfeirio ein sylw at eu cynhwysiad. Gyda golwg ar safle ddaearyddol Corinth, pwysigrwydd masnachol a chymdeithasol y ddinas, ynghyda hanes ymweliad yr Apostol â hi, cyfeiriwn y darllenydd at y xfed a'r xieg o benodau yn y gwaith hwn. Yn unig nodwn allan yr elfennau cymdeithasol o ba rai yr ydoedd yr Eglwys yng Nghorinth yn gyfansoddedig. Cydsyniwn â Proff. Ramsay nad yw y disgrifiad a geir o nodwedd gymdeithasol y Cristionogion yn 1 Cor. i. 26, 27, 28, i'w gyfyngu at yr Eglwys neilltuol yng Nghorinth,* eithr yn hytrach at ddisgrifiad o nodwedd gyffredinol y rhai a alwasid trwy yr Efengyl i fod yn ddilynwyr yr Arglwydd Iesu. Ar y llaw arall, nid yw yr ymadrodd "nad llawer" i'w esbonio, fel y gwneir yn rhy gyffredin, i olygu mai rhai wedi eu cyfodi o blith gwehilion cymdeithas ydoedd mwyafrif mawr aelodau yr Eglwys Gristionogol yr adeg hon. Na, i'r gwrthwyneb, amhosibl yw darllen ei hanes yn ddiuedd, heb ddyfod i'r penderfyniad fod corff y dychweledigion o blith y dosbarth mwyaf meddylgar a diwylliedig yng nghanolradd cymdeithas. Mewn gwirionedd dangosir yn dra eglur fod Cristionogaeth wedi dyfod mewn pryd yn allu i waredu y dyn unigol rhag cael ei lyncu i fynyg gan y wladwriaeth trwy ddylanwad Ymerodraeth Rhufain. Ac er fod hyn wedi dyfod yn brofedigaeth i'r Cristionogion yn ol llaw, yr oeddynt y pryd hyn yn hollol deyrngarol i'r llywodraeth Rufeinig. Y tebygolrwydd yw fod yr Eglwys yng Nghorinth wedi ei galw allan o blith tri neu bedwar o wahanol ddosbarthiadau cymdeithas; ychydig, o bosibl, o blith y bendefigaeth, yn ddysgedig a choeth, yn ol diwylliant Groegaidd yr oes; nifer lled luosog o blith y rhydd-ddynion (freedmen)

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," ad. loc.

y rhai a ffurfient ddosbarth dylanwadol mewn dinas fasnachol fel Corinth. Prawf y ffaith eu bod wedi eu rhyddhau fod rhyw ragoriaeth yn perthyn iddynt, gan y teimlai eu meistriaid y byddent o fwy o werth fel dynion rhyddion nag fel caethweision. Fel rheol, meddent ddawn i gasglu arian, ac fel pobl wedi dyfod i sefyllfa uchel yn sydyn, ceir eu bod yn rhodresgar ac ymhongar, gan geisio dynwared y bendefigaeth mewn ymddangosiad a rhith foesgarwch, am yr hyn y caent eu gwawdio ac y chwerthid am eu pennau. Er hynny apeliai yr Efengyl yn neilltuol at y rhai hyn, gan y gosodai o'u blaen ryddid uwch na'r hwn a enillasant, ond iddynt ufuddhau i'w galwadau. Dosbarth arall ydoedd y caethion teuluaidd, y rhai na ddylid am foment eu rhestru ymhlith y rhai a ddefnyddid i ddwyn ymlaen waith cyhoeddus gan y llywodraeth ddinesig neu ymherodrol, neu ar ystadiau mawrion perthynol i'r bendefigaeth. Nid ydoedd y rhai hyn yn well eu cyflwr na'r anifail. Perchid aml i farch neu ful lawn cystal a hwythau. Ond am y caethion teuluaidd, fel rheol, caent fyd lled dda, yn enwedig os profid eu bod yn ffyddlawn. Apeliai Cristionogaeth hefyd at y rhai hyn oblegid dysgid ynddi y rhinweddau hynny ydoedd yn hawlio parch ac edmygedd, megis gonestrwydd a ffyddlondeb, ynghyda goddefgarwch ac addfwynder. Diau hefyd fod yn yr Eglwys yng Nghorinth, fel yn Eglwysi Asia, Syria a Judea, lawer o'r gwir dlodion, a rhai a ddioddefent oddiwrth gystuddiau ac amryw brofedigaethau; oblegid un o nodweddion amlycaf yr Efengyl ym mhob oes ydyw eu bod yn dwyn newyddion da i'r tlodion a'r anafusion o bob math (Gwel Matt. v. 3 a xi. 5). Ond i ddyfod at gynnwys yr Epistol. Dilynwn raniad Sabatier* fel y canlyn: I. Cynnwysa y rhan gyntaf y prif bethau a flinai yr Eglwys yng Nghorinth, sef ysbryd ymbleidio (pen. i.—iv.); achos gwarthus o odineb (pen. v.); ac yn olaf, yr arferiad o ymglyfreithio mewn llysoedd gwladol (pen. vi.) II. Yn yr ail ran ymdrinia yr Apostol a'r cwestiynau yr ydoedd

* "The Apostle Paul," by A. Sabatier, pp. 160, 161.

y Corinthiaid wedi gofyn ei farn arnynt (pen. vii.—x.). III. Yn y rhan olaf o'r Epistol treiddia yr Apostol at fywyd mewnol yr Eglwys yn ei gwedd gymdeithasol, a rhydd gyfarwyddiadau gyda golwg ar le y ferch yn yr Eglwys (pen. xi. 1—16); ar iawn ymddygiad mewn cariad-wleddoedd (Agapae) (adn. 17—34); yna esbonia ystyr ac amcan y doniau ysbrydol, gan osod cariad yn goron y cyfan (pen. xii.—xiii.); parhad ar ddawn "tafodau" (pen. xiv.); trafodaeth ar yr Adgyfodiad (pen. xv.); cymhelliad i wneud y casgliad i'r tlodion, a chynghorion i sefyll yn gadarn yn y ffydd (pen. xvi.). Y fath yw yr amrywiaeth o faterion y cyffyrddir â hwy yn yr Epistol, fel y rhydd fantais i ddangos bywyd dyn ar y ddaear yn ei wahanol agweddau; a chaiff Paul fantais trwy hynny i ddangos cyfaddasder yr Efengyl i gyfarfod â holl anhawsterau bywyd. Gwelir yma feddwl cawraidd yr Apostol, o dan ddylanwad ysbrydoliaeth ddwyfol, yn dwyn bywyd dyn, yn ei holl amrywiol gysylltiadau, o dan lywodraeth un egwyddor fawr lywodraethol, a honno yw cariad Crist, yn cael ei phlannu yn yr enaid trwy ddylanwad yr Ysbryd Glân. Megis y dywed Sabatier* gosododd yr Apostol i lawr sylfaen yr athrawiaeth Gristionogol yn yr Epistol at y Galatiaid; yma drachefn gesyd i lawr egwyddorion dechreuad moesoldeb Cristionogol (Christian Ethics). A chanfyddir mor ogoneddus y mae dylanwad yr Efengyl yn cywiro penrhyddid Paganiaeth, ac yn dryllio yn chwilfriw gadwynau Iddewiaeth, pan yn dwyn dyn yn ol "o gaethiwed llygredigaeth i ryddid gogoniant plant Duw" (Rhuf. viii. 21). Ni chawn, modd bynnag, ond cyffwrdd yn ysgafn â'r materion hyn fel y taflant oleuni ar hanes y cyfnod, ac yn arbennig ar berthynas Paul a'r Eglwys yng Nghorinth.

I. Y mater cyntaf a ddaw o dan sylw ydyw Ymbleidiaeth. Cyflwyno yr Apostol y mater i sylw mewn modd hynod goeth a didramgwydd, yn bur wahanol i'r modd sydyn a diarbed y disgyna ar unwaith i dywallt ei gondemniad ar y Galatiaid am eu "symud mor

* "The Apostle Paul," by A. Sabatier, p. 162.

fuan oddiwrth yr hwn a'u galwodd i ras Crist, at efengyl arall" (Gal. i. 6). Yn lle disgyn felly mewn modd llym ar unwaith ar y Corinthiaid dechreuwa trwy eu canmol, gan ddywedyd ei fod yn diolch i'w Dduw bob amser drostynt, "am y gras Duw a rodded i chwi yng Nghrist Iesu" (1 Cor. i. 4). Nid yw y gwahaniaeth hwn yn nhôn yr Apostol wrth annerch y Corinthiaid ragor y Galatiaid i'w briodoli yn unig i'r gwahaniaeth yn y materion mewn dadl; er y gallai hynny fod, yn gymaint a bod perygl i'r Galatiaid fel eglwysi, megis y dywedai yr Apostol fyned "at efengyl arall; yr hon nid yw arall, ond bod rhai yn eich trallodi chwi, ac yn chwennych datroi efengyl Crist" (Gal. i. 6, 7). Ond nid oedd y cyfryw berygl yn ymddangos yr adeg honno yng Nghorinth. Eto y rheswm pennaf dros y gwahaniaeth yn ddiau ydoedd y gwahaniaeth yng nghymeriad y bobl a anerchid ganddo. A'u cymeryd yn gyffredinol yr ydoedd y Galatiaid yn llawer is mewn gwareiddiad bydol na'r Corinthiaid. Perthynai y rhai cyn-taf—y Galatiaid—i fywyd araf a breuddwydiol y Dwyrain, tra y perthynai y rhai olaf, y Corinthiaid, i fywyd effro, cyfrwys a ffraethllym y Gorllewin. Rhaid cofio yn barhaus fod mwyafrif aelodau yr Eglwys yng Nghorinth yn Roegwyr, yn perthyn, o bosibl, i'r dosbarth canol, yn rhydd-ddynion (freedmen) fel y sylwyd eisoes; ac er eu bod wedi derbyn Cristionogaeth, eto trigai yr hen duedd rodresgar a dadleugar yn eu natur, a gwnai ei hun yn amlwg pan yn dyfod i gyffyrddiad â gwirioneddau a phersonau a doniau newyddion nad oeddynt erioed o'r blaen wedi eu hadnabod. Teimlai yr Apostol, modd bynnag, yn ddiolchgar am eu bod wedi cael gras i dderbyn y gwirioneddau a'r doniau ysbrydol hyn; a'u bod hefyd wedi eu derbyn hwythau, Apostolion Crist, sef Apolos ac yntau, ynghyda Chephas, prif Apostol yr Eglwys yn Judea; er nad oedd ond ychydig o honynt, os neb, wedi ei weled yn y cnawd. Y mae yn ddigon tebyg fod Apolos, yr hwn oedd erbyn hyn gyda'r Apostol yn Ephesus, wedi rhoddi adroddiad iddo o agwedd pethau yng Nghorinth, fel yr ymddangosent iddo ef. Eto amlwg yw nad oedd

ef mewn sefyllfa fanteisiol i wybod pa beth oedd yn myned ymlaen y tu ol i'r llen; yn enwedig gan ei fod ef ei hun yn achlysur, yn hollol wrthwynebol i'w deimlad, o gynhyrchu ysbryd ymbleidio yn yr Eglwys. Diau iddo deimlo yn fuan, ar ol bod yn pregethu iddynt am dymor gyda dylanwad ac arddeliad mawr, ei fod lawn mor barod i ymadael oddiyno rhag gwneud mwy o ddrwg nag o les, ag ydoedd i fyned yno yng ngwres ei gariad cyntaf, o Ephesus. Y mae yn glod i'w ben a'i galon, ei fod yn meddu ar gymaint o hunan-adnabyddiaeth i ddeall na feddai y cymwysterau angenrheidiol i gyfarfod â'r anhawsterau a gyfodent yr adeg hon yn yr Eglwys yng Nghorinth. A hyfryd yw gweled gwr ieuanc o athrylith Apolos, wedi ei ddwyn i fyni yn athrofa Alexandria wrth draed Philo, yr athronydd, yn ymwasgu at Paul y Phariseaid, ydoedd wedi ei ddwyn i fyni wrth draed Gamaliel yn yr Athrofa yn Jerusalem,—y naill yn rhoddi i fyni ei athroniaeth, a'r llall ei Iddewiaeth, ac yn plygu eu gwarrau yn ostyngedig o dan iau yr Iesu croeshoeliedig, ac yn rhoddi eu hunain, yn ol eu gwahanol ddoniau, y naill i blannu a'r llall i ddyfrhau, yn aberthau byw ar allor ei wasanaeth Ef. Ond nid Apolos ydoedd unig hysbysydd Paul am gyflwr yr Eglwys yng Nghorinth; oblegid yr oedd goruchwylwyr Chloe, yr hon, o bosibl, oedd wedi gallu cadw allan o'r cweyrlon, wedi dyfod i Ephesus ar negeseuon bydol; ac er nas gallent hwy amgyffred y sefyllfa, eto rhoddent i Paul atebion parod i'w ymofyniadau ynghylch achos neu achosion y cweyrl a'r ymbleidio. A chyfeiria yr Apostol at y rhai hyn hefyd i gysgodi Apolos rhag iddynt feddwl mai efe a fuasai yn achwyn arnynt, "Canys fe ddangoswyd i mi am danoch chwi, fy mrodyr, gan y rhai sydd o dy Chloe, fod cynhennau yn eich plith chwi" (1 Cor. i. 11). Tuedd plant dynion yw chwyddo y drwg a chuddio y da; ac y mae llawer o esbonwyr wedi syrthio i'r camwedd hwn wrth geisio esbonio yr ymbleidio yn Eglwys Corinth. Tardda hyn, o bosibl, ymhlith yr ysgolheigion hynny a edrychant ar sefyllfa yr Eglwys Apostolaidd yng ngoleuni yr ail ganrif, megis y gwna Baur a'i ddis-

gybllion,* fel y dengys y Prifathraw Edwards yn ei Esboniad tra rhagorol ar yr Epistol hwn. Ond prin yr ydym yn foddllawn i fyned mor bell ag ef yn yr un cyfeiriad pan y disgrifia y pleidiau fel eiddo Petr, yn cynrychioli y blaid Iddewig, yn credu fod yn rhaid enwaedu y Cenhedloedd crediniol cyn y gallent fod yn Gristionogion; ac eiddo Paul, yn cymeryd yr ochr arall nad oedd dim angen am yr enwaediad o gwbl, dim ond ffydd yng Nghrist; ac eiddo Apolos fel yn cynrychioli cymhlwysiad o athroniaeth Groeg at Gristionogaeth, sef mai trwy ffydd yng Nghrist y cyrhaeddid “y bywyd dwyfol” y soniai y Groegiaid am dano. Tybia fod y blaid a alwent eu hunain ar enw Crist yn ymwrthod â’r holl Apostolion ac yn honni glynu wrth Grist yn unig, nes myned eu hunain yn blaid. Prin, meddwn, y dylid myned mor bell a hyn. Nid ydym yn tybio y gallai nemor neb ohonynt yng Nghorinth yr adeg hon ddeffinio eu credo. Yr oedd unigoliaeth (individualism) yn ymweithio yn gryf ymhlith y Groegiaid yn yr oes Apostolaidd, ac yn hyn yr oedd dylanwad Groeg a’r Efengyl yn cydweithio i wrthwynebu dylanwad Rhufain ac Iddewiaeth, y rhai a dueddent, bob un yn ei ffordd i ddarostwng yr unigol, a’i ddwyn i mewn fel rhan o un gyfundrefn, y naill o wladwriaeth a’r llall o grefydd. Felly yn gymaint a bod y mwyafrif yng Nghorinth o blith y Groegiaid, naturiol ydoedd iddynt arddangos ysbryd rhydd ac ymhongar, ac oddiar wendid meddyliol ymlynu wrth bersonau yn hytrach na phynciau. Gwelir fod unrhyw greddur wedi bod yn hir yn rhwym wrth gadwen, ar ol ei ryddhau, yn mwynhau ei ryddid gydag afiaeth a gormodiaeth, ond yn dyfod yn ol drachefn am ddiogelwech at ei gadwen neu at ryw berson i ymlynu wrtho. Felly y Corinthiaid hyn, wedi bod am amser maith yng nghaethiwed eilun-addoliaeth, ac yn myned i eithafion yn y mwynhad o’u rhyddid trwy yr Efengyl, a ddychwelant yn awr, nid at y gadwen, eithr i ymlynu

* “A Commentary on First Corinthians,” by Principal Edwards, pp. 12, 13, 14.

wrth ryw berson fel eu harweinydd. Yn yr ystyr hon yn unig y credwn y dylid edrych ar y pleidiau yn Eglwys Corinth, yn hytrach na rhai wedi mabwysiadu unrhyw ffurf benodol ar brif bynciau yr Efengyl. Nid oes dim yn cadarnhau hyn yn fwy na'r modd y cyferfydd yr Apostol y sefyllfa hon yn yr Eglwys. Gwna hynny nid trwy geisio dymchwelyd unrhyw gau athrawiaeth, fel yn yr Epistol at y Galatiaid, ond trwy arwain eu meddyliau at y Personau Dwyfol fel y datguddir hwy yn yr Efengyl fel yr unig Bersonau diogel iddynt rwy mo eu heneidiau wrthynt. Dwg hwy yn gyntaf oll at Berson yr Arglwydd Iesu, yn yr Hwn, trwy ei aberth anfeidrol, y datguddiwyd doethineb Duw. Yma rhaid iddynt roddi i fyny ddoethineb ddynol, yr hon ydoedd yr adeg yma yn tueddu i osod allan y Duw Goruchaf yn hollol (absolute) ynddo ei hun, ac ar wahan oddiwrth y Greadigaeth. Yna o ochr athroniaeth Baganaid, y duedd ydoedd ymhlith athronwyr, i unoli y duwiau a'u gwneuthur yn ymddangosiadau, neu ddatguddiedigaethau o'r Goruchaf Dduw; o ochr Iddewiaeth Hellenaid, neu athroniaeth Alexandriaid, y duedd ydoedd i osod allan y Goruchaf Dduw yn anfon allan Nerthoedd i ffurfio, o sylwedd marw a thragywyddol mater, holl amrywiaeth diderfyn gwrthrychau y Greadigaeth weledig. Gyda golwg ar foesoldeb, y rhinweddau a fawrygid ydoedd nerth a gwroldeb, prydfferthwch a phurdeb, a'r purdeb hwnnw i'w gyrraedd ar draul darostwng holl deimladau tyneraf y natur ddynol. Pan ddaeth Paul, gan hynny, i bregethu Iesu Grist "a hwnnw wedi ei groeshoelio," i fod yn Iachawdwr y ddynoliaeth i'w chyfodi drachefn at Dduw, pa ryfedd yr edrychai y Groegiaid ar y cyfryw athrawiaeth "yn ffolineb"? Yng ngweinidogaeth Apolos gallai rhai o'r gwrandawyr yng Nghorinth, yn ddiau, ganfod delw "y ddoethineb ddynol" yn ail ymddangos, mewn ffurf newydd, mae'n wir, a gallent dybio ei fod ef yn pregethu athrawiaeth wahanol i'r eiddo Paul; yna i'r pleidiau ymrannu yn gyntaf ymhlith y Groegiaid mwyaf deallgar, heb ddeall yn iawn am ba beth yr oeddynt yn dadleu; ond fod un yn

dywedyd, " Yr 3dwyl fi yn eiddo Paul," ac un arall yn dywedyd. " Minnau yn eiddo Apolos " (1 Cor. i. 12), yr hyn fuasai yn hollol gydweddol ag ysbryd Groegaidd yr oes. Nid oedd y ddau ddosbarth arall ond canlyniad naturiol y cyfryw ddadleu, sef y Cristionogion Iddewig yn ymlynu yn naturiol wrth Cephas, fel arweinydd yr Eglwys yn Judea; ond nid fel y tybia y Prif-athraw Edwards, am fod Petr yn cynrychioli plaid a gredient fod yn rhaid i'r holl Gristionogion gadw deddf Moses. Nid oedd Cephas yn cynrychioli y cyfryw blaid, ac nid yw y Prif-athraw yn enwi Petr fel eu harweinydd, ond disgrifia y blaid a ddywedent, yn ol Paul, bob un, " minnau yn eiddo Cephas," fel rhai yn dal y golygiad uchod.* Nid oedd glynw wrth Cephas yn golygu hyn. Golygai, os oedd y blaid yn cynrychioli athrawiaeth o gwbl, fod yr Iddewon hyn yn dewis dull Petr o osod allan yr Efengyl yn well na'r eiddo Paul nac Apolos, yn ol fel yr oeddynt hwy wedi deall oddiwrth y rhai a'i clywsent ar ddydd mawr y Pentecost. Am y gweddill, yr oeddynt hwythau yr un mor gyfeiliornus yn ol Paul, y rhai oeddynt yn dywedyd bob un " a minnau yn eiddo Crist;" yr hyn a ddengys yn amlwg fod y prif ddrwg, nid yn y deall, ond yn yr ysbryd; am eu bod yn goddef i falchter ddyfod i mewn, a bod " y naill dros y llall yn ymchwyddo yn erbyn arall " (1 Cor. iv. 6); a gwna y rhai olaf hyn hyd yn oed Crist yn weinidog balchter. Dengys yr Apostol mewn gwirionedd mai y prawf goreu eu bod hwy yn eiddo Crist ydyw eu bod yn dyfod yn raddol i wybod trwy brofiad fod Crist, yr hwn yma a eilw ef yn " ddoethineb Duw," yn eiddo iddynt hwy. (Gwel 1 Cor. ii. 7—12). Dengys fod y ddoethineb hon wedi ei rhoddi iddynt gan Dduw, a'u bod hwythau i ddyfod i wybod yn brofiadol am dani trwy breswyliad yr Ysbryd Glân. Ond iddynt dderbyn y datguddiad hwn o Dduw trwy ffydd yng Nghrist, a thrwy breswyliad yr Ysbryd Glân, darfyddai eu holl ymbleidio yn dra buan.

* " A Commentary on First Corinthians," by Principal Edwards, p. 13.

Deuent i deimlo eu bod yn rhan o un Deml fawr ysbrydol, Archadeiladydd yr hon yw Duw; Sylfaen yr hon yw Crist; a Phreswilydd yr hon yw yr Ysbryd Glân (1 Cor. i.—iii.).

Er mor ardderchog ydyw rhannau eraill o Epistolau Paul nid oes yr un rhan o'i ysgrifeniadau yn arddangos mwy o allu aml-ochrog ei feddwl na'r adran hon o'r Epistol Cyntaf at y Corinthiaid. Gwelir hynny yn arbennig yn y dull meistrolgar y dwg i mewn Ysgrythyrau yr Hen Destament. (Gwel 1 Cor. ii. 9, ac Es. lxiv. 4) i ddymchwelyd syniadau amrwd am Dduw yn athroniaeth y Groegiaid. Yn lle bod y Goruchaf Dduw yn bod yn wrthrychol, fel drychfeddwl perffaith a hollol ynddo ei hun, heb ddim cymeriad moesol yn perthyn iddo, a'r duwiau eraill yn fath o gynrychiolwyr iddo, ac yn cael eu datguddio yn y gwrthrychau gweledig, megis yr haul, y lloer, a'r planedau uwchben, yn ogystal a gwahanol wrthrychau natur a berthyn i'r ddaear hon; dengys yr Apostol fod y Bibl yn datguddio Duw yn disgyn i lawr at ddynion yn ateb i ddyhead y galon ddynol (Es. lxiv. 1—3), i gymeryd eu plaid, ac i ymladd eu brwydrau. Ac megis y darlunir "Gwas y Jehofah" yn gwaredu Israel fel cenedl o'u caethiwed yn Babilon gan Esaiah yn y penodau olaf, xl.—lxvi., felly y dengys Paul fod Duw wedi anfon "Arglwydd y gogoniant," yr hwn sydd yn cynrychioli "doethineb Duw," i waredu ei bobl oddiwrth eu pechodau trwy ei groeshoeliad, yr hyn a ddygwyd oddi-amgylch, yn eu dallineb, gan dywysogion y byd hwn. Ond nid yw y "ddoethineb" na'r "gallu," fel y dengys Paul, ond gweision cariad i ddarparu pethau, —nid gwrthrychau gweledig, fel eiddo y Greadigaeth, —eithr pethau "na welodd llygad, ac na chlywodd clust, ac ni ddaeth i galon dyn," ond sydd wedi eu darparu, yn y Greadigaeth newydd hon, i'r rhai sydd yn caru Duw. Y pethau hyn, meddai Paul, a eglurodd Duw "i ni trwy ei Ysbryd" (1 Cor. ii. 10).

PENNOD XVI.

Yr Epistolau at y Corinthiaid (parhad); yr Eglwys yn gymdeithas newydd; Disgyblaeth; Achos o odineb; Ymgyreithio. Pen. vi. (55—56 O.C.).

WEDI gosod i lawr yn y drafodaeth flaenorol ynghylch ymbleidio brif egwyddorion undeb y saint, â Paul rhagddo at gwestiynau o ddisgyblaeth yn y rhai y dengys fod yr Efengyl wedi dod i ffurfio cymdeithas newydd yn y byd, yr hon sydd yn deyrnas ynddi ei hun, ac felly yn cynnwys ynddi safon moesoldeb hollol annibynnol ar unrhyw gymdeithas neu lywodraeth ddynol. Yn y goleuni hwn y rhaid edrych ar y modd y mae yr Apostol yn cyfarfod y ddau achos o ddisgyblaeth y cyfeirir atynt yn y penodau nesaf. Rhaid fod Paul wedi derbyn hysbysrwydd am yr achosion hyn trwy ryw ffynnonellau gwahanol i'r rhai yr hysbyswyd ef am yr "ymbleidio," onide buasai yn naturiol iddo, wedi unwaith enwi y rhai o "dy Chloe" (1 Cor. i 11), ddywedyd ddarfod iddo ymhellach ddeall oddi wrth yr un personau am yr achosion hyn hefyd. Ymddengys yn fwy tebygol mai trwy y ddirprwyaeth a anfonasid o Gorinth i Ephesus gyda llythyr yn gosod allan agwedd yr Eglwys, ac yn gofyn rhai cwestiynau y dymunent eglurhad arnynt, y derbyniodd yr Apostol hysbysrwydd am y pethau hyn. Cawn sylwi ar y llythyr o Eglwys Corinth at yr Apostol Paul pan y deuw'n i ystyried y cwestiynau osodir ger ei fron; ond gellir dweyd cymaint a hynny yn awr—fod yn amlwg nad ydoedd yn y llythyr yr un crybwylliad am yr achosion y cyfeiria yr Apostol atynt yma (pen. v.—vi.). Teifi hyn ddylif o oleuni ar sefyllfa foesol yr Eglwys yng Nghorinth, ac a hyn y mae a fynno yr Apostol yn benaf. Er mor warthus yng ngolwg yr Apostol ydoedd yr achos o odineb, eto nid yr achos unigol ydoedd yn ei dristhau fwyaf, eithr agwedd ddifraw a hunan-ddigonol yr Eglwys yn wyneb y fath drosedd. Ymddeng-

ys nad oedd neb ohonynt wedi tybio fod dim allan o'i le wedi digwydd yn eu plith. Ac er nad yw Paul yn eu cyhuddo o fod "wedi ymchwyddo" o achos y godineb, fel y tybia rhai, eto cerydda hwy am na buasent yn galaru o'i herwydd pan y daethant i wybod am dano (pen. v. 2). Dengys mai balchter ydoedd wrth wraidd yr agwedd foesol isel ydoedd ar yr Eglwys. Fel y crea brasder ddideimladrwydd yn y corff, felly y cynhyrcha balchter ddideimladrwydd yn yr enaid. Dengys yr Apostol effaith pechod, yn y ffurf o falchter, i barlysu y gydwibod, neu y teimlad moesol, mewn dyn. Teimlir anhawster i ddeall natur y trosedd, ac yn arbennig eiriau Paul gyda golwg arno. Heb fan-ylu gyda hyn, efallai mai y golygiad cywiraf ydyw, fod un o aelodau Eglwys Corinth wedi priodi ei lysfam, sef gwraig ei dad, yr hon nad oedd yn Gristion (oblegid ni sonir am ei cheryddu hi), a'r tad eto yn fyw. (Cym. 1 Cor. v. a 2 Cor. vii. 12). A ydoedd y wraig wedi gadael ei phriod, neu wedi ei hysgaru, neu wedi ei hud-ddenu gan fab ei phriod i ddyfod yn wraig iddo ef, nid yw yn hollol eglur. Ond pa fodd i esbonio geiriau yr Apostol pan y dywed, "a chyfryw odineb ag na enwir unwaith ym mysg y Cenhedloedd," nis gwyddom, ac nid ydym wedi gweled esboniad boddhaol arnynt. Yn eu hystyr naturiol y maent yn ormodiaith; ceir pechod o'r un natur hyd yn oed yn Israel, heb son am y Cenhedloedd, megis eiddo Reuben ac Absalom. (Gwel Gen. xxxv. 22 a 2 Sam. xvi. 22). Yr esboniad mwyaf boddhaol, o bosibl, yw eiddo Ramsay,* mai yr hyn a feddylia yw nad ydoedd y cyfryw briodas yn gyfreithlawn yn ol deddfau llywodraeth Rhufain; eto nid hynny a ddywedir, eithr "na enwir" y cyfryw odineb "ym mysg y Cenhedloedd." A'r hyn a filwria i raddau yn erbyn syniad Ramsay yw fod y Vulgata a'r Tadau Lladinaidd yn gadael y geiriau allan, tra y mae y Tadau Groegaidd yn eu gadael i mewn. Pe buasai y Tadau Lladinaidd yn eu deall yn yr ystyr uchod yn cyfeirio

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," § xi.

at ddeddfau llywodraeth Rhufain, gyda golwg ar briodas perthynasau agos, ni theimlasent unrhyw anhawster i adael y geiriau i mewn; oblegid, fel y sylwa Proff. Ramsay, yr ydoedd deddfau Rhufain yn dra manwl a chaeth ar y pwnc o briodas ymhlith perthynasau.* O'r ochr arall, yr oedd deddfau ac arferion y Groegiaid yn hynod lac ar y cwestiwn hwn. Dywed Ramsay fod priodas rhwng ewythr a nith, a modryb a nai, yn beth hollol gyffredin yn Athen. Gallai llys-chwaer a llysfrawd briodi, os o'r un tad, nid pan o'r un fam. Yr oedd yr arferion yn llawer rhyddach drachefn yn Asia Leiaf, yn ogystal ag yn Cilicia, o amgylch Tarsus, lle y ganwyd ac y magwyd yr Apostol Paul.† Amhosibl yw nad oedd Paul yn gwybod y pethau hyn; pa fodd i esbonio ei eiriau nis gwyddom. Yr oll a ellir ddweyd ydyw yn nacaol nad ydoedd yr Apostol yn dweyd nac yn meddwl fod yr Eglwys yng Nghorinth wedi suddo yn is mewn moesoldeb, nac ychwaith yn y teimlad moesol, na'r byd Paganaid, ac yn enwedig y byd Groegaid yn ei ddyddiau ef. A ydoedd yn angerddoldeb ei deimlad ar y pryd, yn arfer gormodiaith, nis gwyddom. Ni theimla esboniwr yr un anhawster gyda geiriau fel hyn ag a deimla hanesydd. Gall ef fyned heibio yn ddistaw, wedi penderfynu ystyr yr ymadrodd; ond rhaid i'r hanesydd, ar ol deall y geiriau, geisio deall y dyn. Nid ydyw yn hollol sicr ein bod yn deall y geiriau. A allant ddwyn yr ystyr nad ydoedd y cyfryw odineb yn cael ei gydnabod fel peth goddefol ymhlith Rhufeinwyr? Os felly, lleddfai hynny lawer ar eithafrwydd y dywediad. Ac ni buasai mor hynod i sylw felly gael ei wneud wrth ystyried fod Corinth yn Drefedigaeth (Colonia), ac felly yn cynnwys llawer o Rufeiniaid. Rhaid gadael y mater yna i'w benderfynu gan ysgolheigion. Amlwg yw, modd bynnag, fod Paul yn ysgrifennu o dan deimlad cryf, a gwyddom ei fod ar adegau felly yn agored i fyned i eithafion.

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," §§ xi. Hefyd, "A Commentary on First Corinthians," by Principal Edwards, ad. loc.

† Gwel, "Quarterly Review," Oct. 1897, p. 425.

(Gwel, Rhuf. ix. 13; 1 Cor. xvi. 22, a Gal. i. 8). Ac os nad ydyw y geiriau o dan sylw yn esiampl o'r gwendid hwn, credwn fod yr ymadroddion a geir yn y 5ed adn. o'r bennod hon yn gosod allan i raddau y cyfryw wendid. Gwyddom ein bod yn sangu ar dir llithrig, a rhaid wrth ofal a gwyliadwriaeth; ond yr ydym yn llwyr argyhoeddedig nad ydyw ysbrydoliaeth, yn ei hystyr briodol, yn cau allan wendid dynol. Fel nad ydoedd dwyfoldeb Person yr Arglwydd Iesu yn nyddiau ei gnawd, yn cau allan wendidau dibechod ei ddynoliaeth, felly nid ydoedd ysbrydoliaeth ddwyfol ysgrifenwyr y Gyfrol Sanctaidd, yn cau allan wendid dynol o'u hysgrifeniadau. Nid yw yr Apostol Paul yn eithriad yn hyn. Gallasai ef, fel ninnau, wrthdroi yr ymadrodd hwnnw a ddefnyddia yn ei Ail Epistol at y Corinthiaid, "Canys pan wyf wan, yna yr wyf gadarn," a dywedyd, "a phan wyf gadarn, yna yr wyf wan" (2 Cor. xii. 10). Yn yr ymadroddion y cyfeiriwyd atynt ymwisgai yr Apostol yn ei awdurdod Apostolaidd, ac ymddengys fel yn rhoddi cyfarwyddyd i'r Eglwys pa fodd i ddisgyblu y gwr oedd wedi troseddu. (Gwel 1 Cor. v. 3—5). Ond credwn, gyda Proff. Ramsay* fod esbonwyr yn camgymeryd yr ystyr,—mai amcan Paul yma ydyw nid rhoddi cyfarwyddyd i gario allan y ddisgyblaeth, ond yn hytrach dangos i'r Corinthiaid y gwrthgyferbyniad ydoedd rhwng ei deimlad ef ar y mater ragor eu teimlad hwy; yn lle bod yn ddifater a hunanddigonol, yr ydoedd ef, yn ei ysbryd, wedi barnu yr achos eisoes, "a fernaïs eisoes," meddai, h.y., ei farnu yn ei deimlad, sef ei deimlad moesol, a elwir gennym yn gydwybod. Dylid cysylltu y geiriau a'r ail adnod, lle y disgrifir y Corinthiaid yn hollol ddidaro, yn hunanfoddhaol, "wedi ymchwyddo," meddai, ac ni alarasoch yn hytrach." I'r gwrthwyneb i hyn yr oedd Paul, er pan glywodd am y peth, wedi ei gynhyrfu trwyddo, ac er yn absennol yr ydoedd eisoes yn ei ysbryd wedi pasio barn condemniad arno. Yna yn

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," by Prof. Ramsay, §§ xiv.

adnodau 4 a 5 darlunia yr hyn ddylent wneuthur “i'r cyfryw un,” h.y., i unrhyw un a gaffer yn euog o'r cyfryw drosedd. Buasai yn hollol afresymol meddwl, fel yr ymddengys fod rhai esbonwyr, fod yr Apostol yn gorchymyn i'r Corinthiaid ddiarddel y dyn ar unwaith, heb wneud ymchwiliad i'r achos, a rhoddi pob mantais i'r troseddwr i amddiffyn ei hun. Gosodasai hynny yr Apostol allan fel dyn byrbwyll yn rhuthro i wneuthur peth oddiar adroddiadau oddidraw heb ymchwiliad i'r achos. Yn lle hynny, gosod i lawr achos a wna Paul, gwrthun a gwarthus o odineb, ac yna dweyd pa beth a ddylid wneud “i'r cyfryw un.” Yn hyn dengys yr Apostol awdurdod a nerth moesol, heb unrhyw ddiffyg pwyll. Ond yn yr ymadrodd a ddefnyddia yn y 5ed adn. pan y cyfarwydda y Corinthiaid i “draddodi y cyfryw un i Satan, i ddinistr y cnawd, fel y byddo yr ysbryd yn gadwedig yn nydd yr Arglwydd Iesu,” teimlir fod yr Apostol yn defnyddio syniadau Iddewig, os nad paganaidd, i osod allan oruchwyliaeth gras Duw; ac yn hyn canfyddir gwendid dynol yn dyfod i'r golwg yn ymyl arddangosiad o nerth ac awdurdod ddwyfol. Defnyddir ymadrodd cyffelyb gan yr Apostol yn 1 Tim. i. 20 ynghylch Hymeneus ac Alexander. Dywed Proff. Ramsay y byddai yn arferol ymhlith Paganiaid i ddefnyddio gweddïau ar dduw neilltuol neu yn fwy mynych, dduwies, i ddial eu cam ar ryw elyn neu droseddwr.* A gwyddis fod cred ymhlith yr Iddewon fod afiechyd yn ganlyniad i, ac yn gosbedigaeth am, bechod., a bod yn rhaid i ddyn gael maddeuant cyn y gallai gael iachad. Oherwydd hyn yn ddiau y dywedai yr Iesu wrth y claf o'r parlys, yn gyntaf oll, cyn ei iachau, “Ha fab, maddeuwyd i ti dy bechodau” (Marc ii. 5), am y gwyddai fod meddwl y truan yn cael ei gaethiwo am y grediniaeth uchod.† Cer olion dylanwad Demonïaeth ar feddwl dyn yn llen-

* Gwel, “Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians,” §§ xiv. Hefyd, “Expository Times,” Oct., 1898—Jan. 1899, Art., “The Greek of the Early Church and the Pagan Ritual.”

† Gwel, “Hanes Iesu Grist i'r Bobl,” cyf. i., t.d. 101.

yddiaeth yr Hen Destament, yn enwedig yn Llyfr y Salmau. Meddai y Lloer, y Nos, y Tywyllwch, yng-hyd a'u hysbrydion, ddylanwad rhyfedd ar y meddwl, fel y canfyddir oddiwrth Salm xci. a'r cyffelyb. Ac y mae y Duw mawr yn ei raslonrwydd yn ymostwng i waredu dyn oddiwrth ei ddychymygion. Ond y peth sydd yn ein taro a syndod yw canfod meddwl cawraidd, fel yr eiddo Paul, wedi ei liwio gan gred o'r un rhyw a'r rhai hyn. Oblegid pa ystyr a ellir ei roddi i eiriau megis traddodi "i Satan, i ddinistr y cnawd," &c. (1 Cor. v. 5), oddieithr fod yr Apostol yn credu fod gan Satan allu i gystuddio plant dynion? Nid y meddwl yw rhoddi mwy o ryddid i'r dyn i bechu, a dwyn arno ei hun afiechyd. Byddai y cyfryw ystyr, yn anghydwedol â theimlad angerddol yr Apostol yn erbyn y cyfryw bechod. Rhaid, gan hynny, fod yr Apostol yn meddwl fod Duw yn ei ras yn defnyddio Satan i gystuddio dyn i ddinistrio y cnawd, neu y natur lygredig, "fel y byddo yr ysbryd yn gadwedig yn nydd yr Arglwydd Iesu" (1 Cor. v. 5). Ond y mae y cyfryw syniad, ni a gredwn, yn wahanol i addysg yr Arglwydd Iesu. Nid oes neb yn gosod teyrnas Satan a theyrnas Dduw wyneb yn wyneb yn erbyn eu gilydd yn fwy amlwg a phendant na'r Arglwydd Iesu (Mat. xii. 25—28; Marc iii. 24—26, a Luc xi. 17—20). Ond am Paul, er cryfed ei feddwl, methai ymryddhau yn hollol oddiwrth syniadau ei oes a'i genedl. Rhaid gadael yr achos poenus hwn, modd bynnag, ar hyn o bryd, nes dyfod i sylwi yn fwy uniongyrchol ar yr ail Epistol, a dilyn Paul yn ei ymdriniaeth ar y mater arall, sef fod aelodau yn Eglwys Corinth, ar faterion hollol ddibwys, yn ymgysfreithio â'u gilydd. Nid ymddengys, modd bynnag, fod gan yr Apostol unrhyw achos neilltuol o flaen ei lygad, ond ei fod wedi deall mae'n debyg, trwy Stephanus a'i gymdeithion, fod yn arferiad gan rai aelodau yn yr Eglwys i ymgysfreithio yng-hylech mân amgylchiadau y bywyd hwn; yr hyn sydd i'w ddeall wrth yr ymadrodd, y "pethau a berthyn i'r bywyd hwn" (1 Cor. vi. 3). Dengys y gair eu bod, nid yn unig yn bethau bydol, eithr eu bod hefyd

yn bethau dibwys.* Wrth ymdrin a'r mater hwn rhaid i'r Apostol ddwyn arno ei hun benyd pob dyn o feddwl eang a rhyddfrydig, sef gosod ei hun yn agored i'r cyhuddiad o anghysondeb. Dywedasai yn flaen- orol nad oedd a fynno y saint a barnu y rhai oddiallan (pen. v. 12); ond yn awr dywed y barna y saint y byd; ac hyd yn oed angelion (pen. vi. 2, 3). Yn y gosodiad cyntaf edrychai Paul ar "y rhai oddiallan" fel personau unigol, yn ddeiliaid o deyrnas ddaearol; yn yr ail, edrychai ar yr holl fyd, sef y greadigaeth a'r angelion sanctaidd yn ddarostyngedig i lywodraeth yr Arglwydd Iesu, ac mewn undeb ag Ef yr ydoedd y saint i farnu y byd a'r angelion yn ol eu gwasanaeth i deyrnas gyfryngol yr Arglwydd Iesu. Yr hyn a ofidiai yr Apostol yn fwy na dim ydoedd fod tŷn foesol yr Eglwys mor isel, ac at hyn yn bennaf y cyfeiriai ei sylwadau. Dengys fod safon moeseg (ethics) i fod yn hanfodol wahanol mewn Eglwys Gristionogol i eiddo y byd Pagan- aidd. Gyda golwg ar weithredoedd y cnawd syniai y Groegiaid fod ganddynt berffaith ryddid i gyflawni unrhyw beth a roddai iddynt foddhad yn unol â deddf- au iechyd. Ond dengys yr Apostol fod pob un sydd yn credu yn yr Arglwydd Iesu yn dyfod i undeb dir- geledig ag Ef, ac mewn canlyniad ei fod, gorff ac enaid, yn rhan o gorff ysbrydol yr Arglwydd Iesu. Trwy hyn dyrchefir y credadyn oll, gorff ac enaid, i fyd yr ysbrydoedd, i fyw bywyd adgyfodiad ein Har- glwydd Iesu Grist (pen. vi. 14, 15). Yn y goleuni pur a llachar hwn, mor wrthun a hagr yr ymddengys godi- neb, fel y dengys yr Apostol yn y paragraff hwn. Ac yna i osod y mater, os oedd bosibl, mewn goleuni cryfach drachefn, dengys fod y corff yn "deml i'r Ysbryd Glân," a'u bod hwy, y Corinthiaid, nid yn eiddo iddynt eu hunain, eithr yn eiddo i Dduw (pen. vi. 19, 20).

* "A Commentary on First Corinthians," by Principal Ed- wards, p. 139.

PENNOD XVII.

Epistolau at y Corinthiaid (parhad); Llythyr y Corinthiaid at Paul; Atebion yr Apostol i'r cwestiynau . Pen. vii. a viii. (55—56 O.C.).

YN nechreu y 7fed bennod daw yr Apostol i sylwi ar y llythyr a dderbyniasai oddiwrth yr Eglwys yng Nghorinth mewn modd mwy uniongyrchol; ac yma hwyrach y dylid gwneud sylw ar y llythyr hwnnw yn y gwaith hwn. Mor amlwg ydyw olion y cyfryw lythyr yn Epistolau Paul at y Corinthiaid fel mai nid peth anhawdd iawn fyddai ei adferyd o ran sylwedd a'i ddwyn i ffurf llythyr wedi ei gyfeirio at yr Apostol Paul i Ephesus. Yn wir ceir ymgais i hynny gan y Proff. G. G. Findlay, B.A., Coleg Headingley, Leeds, yn yr "Expositor."* Ac yn ol tystiolaeth Proff. Ramsay anhawdd fuasai cael neb gwell. Nis gallwn yma, wrth gwrs, ei ddilyn gyda manylwch, ond gellir dweyd yn gyffredinol yr arddengys, ar y cyfan, ysbryd rhagorol, ac ymlyniad teyrngarol wrth yr Apostol. Yr hyn sydd yn taro y meddwl gyda gradd o syndod yw fod yn bosibl iddynt anfon llythyr at yr Apostol heb grybwyll am y pechod gwarthus yr ydoedd un o'r aelodau yn euog o hono, ac yn byw ynddo ar y pryd, ynghyda'r ymbleidio ydoedd yn eu plith. Wrth ystyried y distawrwydd hwn, a'r ysbryd hunanfoddfaol a anadla trwy y llythyr, megis y canfyddir oddiwrth ymadroddion yr Apostol yn nechreu ei lythyr atynt (1 Cor. i. 5), rhaid i ni ddyfod i'r casgliad fod tŷn ysbrydol yr Eglwys yn dra isel; a hyn, yn arbennig, ydoedd yn tristhau ysbryd yr Apostol Paul. Anhawdd i ni, er hynny, sylweddoli sefyllfa eglwys ieuanc fel Corinth; y mwyafrif mawr ohonynt yn ddychweledigion oddiwrth Baganiaeth at Gristionogaeth, a mwy na hynny wedi bod, yn ol tystiolaeth yr Apostol yn y bennod flaenorol, yn

* Gwel, "Expositor," June, 1900, Art., "The Letter of the Corinthian Church to St. Paul."

dwyn y cymeriadau gwaethaf (pen. vi. 11); eithr hwy a olhasant eu hunain, fel yr ymddengys yw ystyr yr ymadrodd a gyfieithir “chwi a olchwyd” yn yr adnod uchod. Yr oeddynt, h.y., y mwyafrif mawr ohonynt, wedi ymwrthod “a chuddiedig bethau cywilydd,” megis y gwnelsai Paul mewn ystyr arall yn ei Apostoliaeth (2 Cor. iv. 2). Eto yr oeddynt mewn angen am gyfarwyddiadau manwl ynghylch llawer o bethau tra dieithriol i wareiddiad o natur uwch. Ac nis gellir deall yr amgylchiadau heb fyned i mewn i ryw raddau i arferion cymdeithasol Iddewon a Groegiaid yn yr oes Apostolaidd. Ac er mwyn deall y materion yr ymdrinia yr Apostol arnynt yn y penodau hyn, rhaid deall y cwestiynau a osodir ger ei fron gan y Corinthiaid yn y llythyr a anfonasant ato. Nid ydym yn hollol sier a ydyw Proff. Findley yn rhoddi y cwestiynau hyn yn y ffurf gywiraf ai peidio. Heb ddeall y cwestiwn amhosibl ydyw deall y drafodaeth arno. Ffurf y cwestiwn yn ol Proff. Findlay ydoedd, “Pa un ai bywyd sengl ai bywyd priodasol yw y goreu;” ac yn neilltuol fod y Corinthiaid yn gofyn, “pa un o’r ddau yw y cymwysaf i ni, yn y sefyllfa yr ydym ynddi yng Nghorinth?” Mwy tebygol mai ffurf y cwestiwn ydoedd, fel yr awgryma Proff. Ramsay, nid, “A ydyw yn well priodi na pheidio,” ond “A ydyw priodi i’w ystyried yn ddyledswydd orffwysedig ar bawb sydd yn gymwys i hynny o ran corph a meddwl, megis y gosodir allan yn y gyfraith Iddewig a Rhufeinig?”* Gwyddis y cefnogai yr Iddewon briodas ymhob modd; ac yr edrychent ar sefyllfa ddibriod yn ddianrhydedd i unrhyw un ar ol cyrraedd aeddfedrwydd oedran. Edrychid ar rod-di gwryf yn briod yn ddyledswydd orffwysedig ar rieni, ac arweiniai hyn, mewn llawer amgylchiad, i amddifadu y ferch o’i rhyddid i ddewis drosti ei hun. Yr oedd Augustus Cesar, yr un modd, yn cefnogi priodas ymhob modd yn Ymerodraeth Rhufain—ymdrechai, trwy gyfres o ddeddfau, wneuthur priodas yn gyffredinol trwy yr holl Dalaethau. Yr oedd

* Gwel, “Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians,” § xxi., “Marriage.”

amcan y deddfau Rhufeinig ac Iddewig yn ddiau yn dda, er mwyn amddiffyn rhinwedd, a chefnogi purdeb ymherthynas y rhywiau a'u gilydd. Ond a chan-iatau fod ffurf y cwestiwn, fel y gosodir ef uchod, yn gywir, y mae mater arall o bwys i'w ddeall, sef pa beth ydoedd syniad y Corinthiaid eu hunain ar y pwnc. Gellid ar y naill law dybio eu bod yn ffafriol i ryddid fel Groegwyr; a hwyrach y gallesid tybio eu bod yn ffafrio bywyd sengl fel yn fwy manteisiol i ddilyn "y bywyd dwyfol," fel ei gelwid, yr hwn a gyfatebai i fywyd y Doethion ymhlith y Groegiaid. Yn enwedig, gallesid meddwl, y buasent yn tybio y cyfryw fywyd yn angenrheidiol i swyddogion eglwysig, a rhai wedi ymgyflwyno yn llwyr i waith yr Arglwydd. O'r tu arall, mwy tebygol yw fod y prif arweinwyr, megis y rhai fuasai yn cyfansoddi y llythyr, yn cymeryd golwg wahanol, ac yn tueddu i feddwl y dylesid ei wneud yn rheol ymhlith Cristionogion fod pawb ydoedd yn gymwys yn myned i'r ystad briodasol. A hwyrach eu bod yn tueddu i feddwl mai dyna fuasai dyfarniad Paul ar y pwnc. Yn awr, o edrych ar ymdriniaeth yr Apostol yn y goleuni hwn gwelir ei fod wedi ei osod mewn sefyllfa anhawdd. Pe buasai yn ochri yn ormodol o blaid priodi buasai yn gosod ei hunan yn agored i gael ei gamddeall, ei fod yn cymeradwyo deddfau Rhufain, ac yn gosod hyn yn rhwymedigaeth ar bawb; o'r ochr arall, ofnai ddefnyddio y gair "rhyddid" rhag y buasai y Groegiaid yn defnyddio eu rhyddid yn achlysur i'r cnawd. Eto y mae yn berffaith eglur nad ydoedd yr Apostol yn cefnogi rhoddi un math o orfodaeth ar neb i briodi. Credwn y llafuria Paul yma o dan yr anfantais y rhaid i bob un dibriod deimlo oddiwrtho pan yn ymdrin ar y cyfryw bynciau. Tueddwn i gredu gyda Proff. Ramsay* mai nid gwr gweddw ydoedd, ond dyn sengl, neu yn ol llafar gwlad, "hen lanc." Ond ei fod yn dwyn ei sefyllfa ddibriod, fel y tybia rhai esbonwyr, yn esiampl i'w dilyn sydd hollol afresymol. Nid rhywbeth yn perthyn i'w sefyllfa yw yr esiampl

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," § xxiii.

eithr ei gymeriad, yr hwn y gallai yr Apostol ei osod ger bron y Corinthiaid fel esiampl o hunan-lywodraeth o radd uchel. Ni raid ond gosod y geiriau wrth eu gilydd, ar unrhyw dybiaeth, i weled gwrthni y syniad o'i fod yn gosod ei sefyllfa yn esiampl, fel hyn,—“Canys mi a fynwn fod pob dyn, fel fi fy hun” yn weddw; neu “fel fi fy hun” yn sengl (1 Cor. vii. 7). Eto yn y geiriau nesaf dwg ei sefyllfa ddibriod yn esiampl i'w dilyn i weddwon a rhai sengl (adn. 8), fel un yn aros heb newid ei sefyllfa. Ei gyngor cyffredinol, o dan yr amgylchiadau, ydoedd i beidio ymwylltio i newid eu sefyllfa, eithr aros yn yr hon eu galwyd. Cymhwysai hyn at bob math o sefyllfa; a dangosai y cynnwysai egwyddor uchel berthynol i Gristionogaeth—sef fod crefydd Crist yn sancteiddio holl amgylchoedd dyn, ac yn ei ddwyn yn is-wasanaethgar i'w hamcan, sef gogoneddu Duw. Un gair eto ar adn. 38 o bosibl all daflu goleuni ar y cwestiwn a ymdrinir gan Paul yma. Dylid sylwi mai nid datgan fod peidio priodi yn well na gwneud a wna yr Apostol yn yr adnod hon, ond dweyd y mae fod tad sydd yn arfer ei ragorfraint i ymyrryd yn newisiad ei ferch o gymar bywyd “yn gwneuthur yn dda;” ond fod yr un sydd heb ymyrryd o gwbl, eithr yn ei gadael at ei dewisiad ei hun, “yn gwneuthur yn well.” Ymddengys y ceidw yr Apostol dair elfen o flaen ei feddwl ynglyn a'r mater dyrys hwn. Dwy elfen ddefnyddiol (ideal), ac un ddamweiniol (accidental). Awgrymir y ddwy ddefnyddiol gan y sefyllfa sengl a phriodasol; ac awgrymir yr un ddamweiniol gan sefyllfa cymdeithas yn y byd Paganaid. Yr elfen ddefnyddiol a awgrymir gan y cyflwr sengl, ydyw yr hyn a alwai y Groegiaid yn “fywyd dwyfol” (“divine life”); a'r elfen ddefnyddiol a awgrymir gan y sefyllfa briodasol yw yr undeb cyfamodol rhwng Crist a'i bobl, yr hwn sydd yn cysegru yr amgylchoedd (Eph. v. 24—32 a 1 Cor. vii. 14). A thrachefn yr elfen ddamweiniol a awgrymir gan sefyllfa cymdeithas yn y byd Paganaid ydyw y ddyledswydd o hunan-lywodraeth uchel, yn arbennig ym mherthynas y rhywiau a'u gilydd. Anhawdd i ni beidio canfod yma ddylanwad Groeg ar

feddwl yr Apostol; a gweled trwyddo ddoethineb Duw yn cymhwyso cennad neilltuol i gyflwyno Efengyl y deyrnas i'r byd Paganaid. Gwelwn ef i ddechreu yng ngallu yr Apostol i gymhwyso syniad y Groegwr am "y bywyd dwyfol" at Gristionogaeth. O bosibl y tybiasai y Corinthiaid a ysgrifenasent y llythyr at Paul, eu bod hwy wedi taro ar gynllun rhagorol i wella cymdeithas, trwy orfodi pawb mewn oedran a chyflwr priodol i fyned i'r ystad briodasol. Ond tra yn cymeradwyo priodas, saif yr Apostol yn eu herbyn ar ddau bwynt y rhoddid bri mawr arnynt ymhlith y Groegiaid, sef rhyddid personol, a'r rhinwedd a berthynai i'r "bywyd dwyfol." Eto, oherwydd gwendid eu deall a'u cnawdolrwydd hwy, teimlai anhawster i egluro y mater. Ymddengys yn amlwg oddiwrth yr ymdriniaeth y barna yr Apostol nas gellir gosod rheol gaeth, fel yr awgryment hwy, ond fod "i bob un ei ddawn ei hun gan Dduw." Ac i'r neb a feddai "y ddawn," dengys fod arwain bywyd sengl, os yn bur ac yn gysgredig i'r Arglwydd, yn beth canmoladwy. (Gwel, adn. 8). Ynglyn a hyn dylid cofio yr arweinid meddwl yr Apostol, trwy syniadau y Groegiaid am "y bywyd dwyfol," i edrych ar fywyd y Cristion fel bywyd yr adgyfodiad. At hyn y cyfeiria mewn Epistolau eraill mwy diweddar, wedi i'w feddwl ymagor yn helaethach ar wirioneddau yr efengyl (Eph. i. 3—6 a Col. ii. 11, 12); a gwelir y dygir y syniad o adgyfodi gyda Christ i mewn fel cymhelliad i ymwrthod a phechodau y cnawd. O'r tu arall ni fynn gael ei arwain i eithafion gyda golwg ar fywyd sengl, i'w gymeradwyo hyd at gondemnio priodas; buasai hynny yn gyfeilliornad andwyol. Nid yw eto wedi dyfod o hyd i'w ddelfryd gyda golwg ar hyn. Yr hyn y mae ei feddwl wedi ei gyrraedd ydyw fod undeb a Christ yn cysegru y bywyd priodasol (1 Cor. vii. 14); felly nad ydyw cysegredigaeth yn tarddu o le, megis teml neu allor, ond o Berson yr Arglwydd Iesu : ond daw i weled nad yw y cyfamod priodasol ond cysgod o gyfamod Crist a'i Eglwys (Eph. v. 23—32). Dylanwad arall a welir yn amlwg ar feddwl Paul ydyw dylanwad y Stoiciaid, yn enwedig pan y

daw i ymdrin a'r elfenau damweiniol (accidental) berthynai i sefyllfa y Corinthiaid yn eu perthynas a'r byd Paganaid. Nid oes dim y rhydd y Stoic fwy o bwys arno na hunan-lywodraeth, gyda golwg yn arbennig ar y nwydau. Wrth ysgrifennu at gyfaill ieuanc dywed Seneca wrtho fel y Gwr Doeth, "Cais Ddoethineb a'th holl galon; a barna dy gynnydd, nid oddiwrth yr hyn wyt yn ei lefaru, ac nid wrth yr hyn wyt yn ei ysgrifennu, ond oddiwrth sefydlogrwydd a nerth dy feddwl a'r llywodraeth sydd gennynt ar dy nwydau."* Felly yma cymhella Paul y Corinthiaid hyn i'w efelychu ef, nid mewn dawn i ysgrifennu llythyrau, na doniau i lefaru â thofadau, ond mewn hunan-lywodraeth (1 Cor. vii. 7). Gan ddwyn i mewn, mewn lle arall, gyda'r dehurwydd mwyaf, y campau Olympaidd i wasanaethu ei amcan (1 Cor. ix. 24—27), i ddangos nad oedd ef yn eu dysgu, megis y Sophistiaid ymhlith y Groegiaid, er mwyn elw, na chlod nac anrhydedd; ond yn hytrach, fel Socrates, o gariad at y gwirionedd ac at y gwyr ieuainc, yr oedd yntau hefyd oddiar gariad at Grist ac eneidiau dynion. Gosodai cariad Crist orfodaeth arno i bregethu yr Efengyl yn rhad; a "gwae fydd i mi oni phregethaf yr efengyl" (1 Cor. ix. 15, 16). Ac er mwyn dangos fod yn bosibl iddynt hwythau gyfranogi o'r Efengyl, cymhella hwy i redeg yr yrfa ysbrydol. "Felly rhodiwch," meddai, "fel y caffoch afael," gan ddangos fod "coron y bywyd" yn agored i bawb, ac nid fel "coron lygredig" y Groegiaid yn gyfyngedig i un yn unig o'r ymdrechwyr. Ond rhaid myned ymlaen at y cwestiynau eraill a osodasai y Corinthiaid o flaen yr Apostol. Y cwestiwn nesaf a osodir ger ei fron ydyw, Pa fodd y maent i ymddwyn gyda golwg ar fwyta y peth a aberthwyd i eilunod? A oeddynt i ymwrthod â'r cyfryw ymhob amgylchiad ai nid oeddynt? Y tebygolrwydd yw mai syniad awdwr y llythyr ydoedd, gan fod yr Efengyl yn dysgu dynion i ymwrthod yn hollol ag eilunod fel pethau gwag, ac felly nad oedd eilun ddim yn y byd; fod gan

* Seneca's *Morals*, Translated by Sir Roger L'estrage, p. 406.

hynny berffaith rhyddid i bawb fwyta “heb ymofyn dim er mwyn cydwybod;” ac ymhellach, o bosibl, y synient fod hynny yn ddyledswydd arnynt (1 Cor. viii. 1—4) yn gymaint a’u bod yn gwybod fod ganddynt wybodaeth (adn. 17). Nid ail-adroddiad yw hyn, megis y tybia rhai, eithr yr ystyr yw eu bod yn gwybod, neu yn ymwybodol, fod ganddynt allu i adnabod gwirionedd.* Perthyn i lythyr y Corinthiaid at Paul y mae yr ymadrodd hwn; a rhydd olwg i ni ar ysbryd uchel a balch ei awdwyr. Yn lle gofyn yn ostyngedig am gyfarwyddyd, tueddant hwythau i gyfarwyddo eu Hathraw pa fodd i ateb. Gwnai hyn fel o’r blaen ar bwnc priodas, waith Paul yn ddyrus ac anhawdd. Ond cyferfydd y sefyllfa yn wrol, a gesyd bethau yn eu lle mewn ychydig eiriau pan y dywed, “Gwybodaeth sydd yn chwyddo, eithr cariad sydd yn adeiladu” (1 Cor. viii. 1). Yr ydoedd gwybodaeth (gnosis), gan hynny, i wasanaethu cariad i adeiladaeth corff Crist. Dygai yr Apostol wybodaeth y Groegwr, a chariad brawdol yr Iddew, wedi eu hysbrydoli a’u cysegru gan gariad Crist, yn ddarostyngedig i’r amcan hwn. Dysgai fod “cymesuredd” yn angenrheidiol i bob dawn; megis y rhoddai yr athronwyr Paganaid bwys mawr ar hyn. Dywed Proff. Curtius mai Paul ydoedd y cyntaf o blith y Cenhedloedd Semitaidd, ac yn perthyn i lwyth arbennig, i ddwyn goludoedd llenyddiaeth Groeg i wasanaeth yr Efengyl, ac ar yr un pryd yn parhau yn ffyddlawn i ddiadadau ei genedl ei hun, tra yn cyflwyno y ddysgeidiaeth hon i’r Groegiaid yn eu hiaith eu hunain.† Yr anhawster yma ydoedd fod llawer o’r saint yng Nghorinth o dan angenrheidrwydd i ymgymysgu â’r cenhedloedd Paganaid mewn cymdeithas a masnach; a bwyta ar yr un bwrdd yn fynych yn eu teuluoedd, ac o bosibl ar adegau mewn lleoedd cyhoeddus. Ac ni

* “Commentary on First Corinthians,” by Canon Evans; and Prof. Ramsay’s “Historical Commentary on First Corinthians,” Section xxviii.

† “St. Paul in Athen,” by the late Prof. Erusb, Curtius, “Expositor,” Nov., 1907.

byddai yn arferol, ymhlith y Groegiaid, i aberthu i'w duwiau y rhannau bwytafwy o'r anifail; ond y rhannau mewnol (entrails) a'r aelodau; yna byddai y cig yn cael ei werthu yn y farchnad i'w fwyta heb unrhyw arwydd allanol o wahaniaeth rhyngddo a chig cyffredin. Cwestiwn y Corinthiaid ydoedd a oeddynt hwy fel Cristionogion i dorri ar bob rheol moesgarwch, ac ymholi ymhob amgylchiad a ydoedd y cig a osodid ger eu bron yn nhy cyfaill neu berthynas, wedi ei aberthu yn flaenorol i ryw dduw ai nid oedd? Ac os caent ei fod, a oeddynt i wrthod ei fwyta ar y cyfrif hwnnw? Disgwylient i Paul ateb yn nacaol ar unwaith yn ddiau, a thrwy hynny eu cadarnhau hwy yn eu hunan-dyb. Ond nid felly, gwel yr Apostol fantais iddynt i ddangos ysbryd Crist, yr hwn yw cariad, trwy ystyried y brawd gwan, ac ymatal rhag myned i fwyta, fel y gwnai rhai ohonynt, i deml yr eilunod. "A ddifethir y brawd gwan trwy dy wybodaeth di, dros yr hwn y bu Crist farw?" (1 Cor. viii. 10, 11). Egyr y cyfeiriad at "deml yr eilunod" yn ddiau faes eang nas gellir myned i mewn iddo gyda manylwch. Eto i ddeall Paul yn iawn rhaid cael golwg eangach ar y pwnc nag a geir o fewn yr Epistol hwn. Dylid sylwi mai nid y gair arferol am "deml" a arferir gan Paul yma, eithr gair yn gyfystyr a lle. Felly y darlleniad cywir fuasai yn hytrach na "yn nheml yr eilunod," "yn lle yr eilun" (1 Cor. viii. 10). Pe buasai y fath beth a gwledd yn nheml yr eilun yng Nghorinth, prin y gallesid meddwl y goddefid i'r un Cristion eistedd i lawr i fwyta yn y cyfryw le yn ddigerydd a hynny heb ymgynghori dim a'r Apostol ynghylch y peth. Seilia awdwyr yr Epistol at Paul eu hapel am ryddid yn hyn, fel y tybiwn—ar eu gwybodaeth nad oedd "eilun ddim yn y byd." Ond buasai ymuno ag eilunaddolwyr mewn gwledd "yn nheml yr eilun" yn gydnabyddiaeth fod yr eilun yn rhywbeth i dalu gwarogaeth iddo. Felly nid rhyddid i hyn a ofynid, eithr rhyddid i fwyta mewn lle y buasai eilun yn bresennol. Ond i ddeall y sefyllfa yn iawn rhaid gwybod rhywbeth am sefyllfa cymdeithas ymhlith y Paganiaid yng Nghorinth, ac yn yr

Ymerodraeth Rufeinig yn gyffredinol. Ymhlith y Groegiaid yn arbennig ffurfiid cymdeithasau neu glybiau i wahanol ddibenion cymdeithasol, a masnachol, a gwleidyddol, megis y gwneir yn y wlad hon. Yr ydoedd y cwlwm rhwng aelodau y clybiau hyn a'u gilydd yn un tra chyfrin, yn gyffelyb i undeb aelodau y Seiri Rhyddion (Free Masons). Ond meddai hyn ystyr fwy arbennig ymhlith Paganiaid nag ymhlith cenhedloedd Cristionogol. Cysylltent hwy bob dirgelwch a rhyw dduw; ac yn gyffredin deuai pob cymdeithas o dan nawdd duw neilltuol, ysbryd a nerth yr hwn, yn ol eu syniad hwy, a gyfranogid gan yr aelodau. Adnabyddid hwn fel gallu Demonaid, at yr hyn y cawn gyfeirio eto.* Fel y sylwa Proffeswr Ramsay yr oedd y Cymdeithasau hyn yn amlach yn y trefi mawrion, lle yr oedd y boblogaeth yn amrywiol, nag mewn ardaloedd mwy gwledig, lle y byddai y boblogaeth yn naturiol yn fwy unrhywiol, ac felly yn meddu llai o dentasiwn i ymffurfio yn wahanol glybiau. Gwelir y ffurfiai y clybiau hyn elfen o berygl mewn unrhyw lywodraeth wladol, gan y byddai ymlyniad yr aelodau wrth eu gilydd yn gryfach yn fynych na'u cenedlgarwch, eu gwladgarwch, na'u teyrngarwch, a phan y deuai yr hawliai hyn i wrthdarawiad, ceid y byddai aelodau y gymdeithas neilltuol yn glynw wrth eu gilydd yn erbyn hyd yn oed eu cenedl, eu gwlad, a'u brenin. Ond daw gallu gwleidyddol Augustus Cesar i'r golwg yn dra disglair yn ei amcan i ddwyn yr elfen hon o berygl a gwendid yn y llywodraeth Rufeinig i fewn i wasanaeth yr Ymerodraeth, trwy ffurfio Cymdeithasau o dan nawdd ac awdurdod yr Ymerawdwr ei hun, y rhai a elwid Augustales, neu Cultores Augusti.†

* Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," by Prof. Ramsay, §§ xxxi.—xxxiii.

† Gwel, "Historical Commentary on the Epistles to the Corinthians," § xxxv.

PENNOD XVIII.

Epistolau at y Corinthiaid (parhad). Ateb cwestiynau y Corinthiaid. Pen. viii.—xvi. (55—56 O.C.).

Y MAE y llenyddiaeth berthynol i'r Cymdeithasau neilltuol ymhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid yn y cyfnod hwn yn llawer rhyfaith i roddi syniad priodol i'r darllenydd am dano mewn gwaith o'r natur yma. Dygir y mater i sylw i ddangos yr anhawsterau a gyfarfyddai yr Apostol wrth ymdrin â phynciau yn dwyn cysylltiad â Phaganiaeth yn ei gwahanol agweddau. Yr ydoedd clybiau yr Ymerodraeth Rufeinig yn fwy peryglus, os oedd modd, i'r Cristionogion na'r clybiau Groegaidd, oblegid sefydlwyd llawer ohonynt i'r pwrpas honedig o ledaenu a chefnogi addoliad yr Ymerawdwr. Eraill drachefn a sefydlwyd yn fudd-gymdeithasau, fel yn ein gwlad ninnau, i gefnogi diwydrwydd, darbodaeth a chynhildeb, y rhai hyn a elwid Collegia Tenuiorum.* Yr ydoedd y rhai olaf, wrth gwrs, yn llawer mwy diberygl i'r Cristionogion na'r rhai cyntaf; eto wrth edrych ar agwedd pethau yn gyffredinol, cyfodai cwestiwn dyrys o flaen meddwl Paul. Y cwestiwn ydoedd, fel y sylwa Proff. Ramsay, A ellid goddef i Gristionogaeth dyfu yn ffurfiau allanol cymdeithas yr adeg hon; neu a oedd yn rhaid iddi ymwrthod a'r ffurfiau hyn yn hollol? Gwelwn fod yr Apostol yn trin y cwestiwn hwn mewn modd hynod effeithiol a nerthol yn y penodau hyn (ix., x.). Yn y nawfed bennod sefydla ei awdurdod ei hun fel Apostol i roddi cyngor, yn ogystal ag i fod yn esiampl i'r Corinthiaid yn y pethau hyn. Dychwel at yr egwyddorion mawrion o ryddid a chariad y cyffyrddasai â hwy yn y bennod flaenorol. Rhydd ei awdurdod fel Apostol ryddid iddo orchymyn i'r Corinthiaid i gydymffurfio a'i gyfarwyddiadau ef; yr hyn sydd yn gorwedd yn gudd o dan y datganiad

* "Historical Commentary on First Corinthians," §xxxv.

o'i Apostoliaeth. Yna rhydd dair esiampl o'i waith ef yn ymwrthod yn wirfoddol ag arfer y rhyddid a feddai fel Apostol, sef rhyddid "i fwyta ac i yfed;" rhyddid "i arwain oddiamgylch wraig a fyddai chwaer;" a rhyddid i gael ei gynnal gan yr Eglwys yn y pethau hyn oll. Ni arferai Paul ei ryddid os byddai hynny yn peryglu ei frawd gwan; oblegid cennad Crist ydoedd, a chariad Crist a'i llywodraethai. Yr un Efengyl ag a'i rhyddaodd trwy "y prynedigaeth sydd yng Nghrist Iesu," a'i llanwodd hefyd â chariad angerddol at eneidiau dynion, gan ei wneuthur, er mwyn Crist, yn was i bawb, fel yr ennillai fwy (1 Cor. ix. 1—12). A dwg y campau Olympaidd, gyda deheurwydd meistr, i egluro ei bwnc. Dengys fod y bywyd ysbrydol yn ddisgyblaeth; fod iddo nod, gyrfa, a gwobr. Ac yn yr adnod olaf cymer i fyny y ddwrn-ornest (boxing contest), a dengys yr ymladda hyd yn oed â'i gorff ei hun, gan ei friwio dan ei lygad,* er mwyn cyrraedd "coron cyfiawnder" o law y Dyddiwr bendigedig y dydd mawr y bydd Ef yn rhannu gwobrau ymhlith y ffyddloniaid. Ond i fyned rhagom edrychwn eto pa fodd y dwg Paul esiampl cenedl Israel yn yr anialwch, yn y ddegfed bennod, i ddangos y perygl a berthynai i'r sefyllfa yr oedd y Corinthiaid ynnddi oddiwrth eilunaddoliaeth (1 Cor. x. 1—11). Megis yr oedd Israel wedi eu gwaredu oddiwrth eilunaddoliaeth a chaethiwed yr Aifft, "a'u bedyddio hwy oll i Moses yn y cwmwl ac yn y môr" (pen. x. 2); felly yr oeddynt hwythau, y Corinthiaid, wedi eu gwaredu o gaethiwed pechod a ffaidd eilunaddoliaeth, a'u bedyddio i Grist. Megis ag y derbyniasent hwy y manna o'r nef, a'r dwfr o'r graig yn yr anialwch, felly derbyniodd y Corinthiaid arwyddion arbennig o law eu Harglwydd o gynhaliaeth ysbrydol yr enaid, yn y bara a'r gwin, yn y Swper Sanctaidd. Am y genedl yn yr anialwch dywed yr Apostol, "ni bu Duw foddolawn i'r rhan fwyaf ohonynt: canys cwmpwyd hwynt yn y diffaethwch"

* A Commentary on First Corinthians," by Principal Edwards, D.D., p. 242.

(1 Cor. x. 5); a dengys fod y Corinthiaid, yr un modd, ar eu prawf, a bod y pethau hyn wedi eu hysgrifennu yn rhybudd iddynt; “ar y rhai y daeth terfynau yr oesoedd” (pen. x. 11). Edrychai yr Arglwydd Iesu ar ddydd y farn, yr hyn a feddylir wrth “derfynau yr oesoedd” yma, fel yn dyfod i gyfarfod dynion, yn eu hwynebu o’u blaen (Mat. xiii. 40 a 49, a xxiv. 3, 27, 39, xxv. 13, 31—46); ond i’r Apostolion, ar ol marwolaeth Crist, yr oedd diwedd y byd wedi dyfod (Heb. ix. 26); yr oedd y farn, yn eu golwg hwy, yn prysuro, yn gyrru yn drwm ar eu holau ac felly yr edrychai Paul arni yma yn yr ymadrodd “ar y rhai y daeth terfynau yr oesoedd.”* Gweddus, gan hynny, oedd iddynt fod ar eu gwyliadwriaeth, rhag iddynt hwythau, fel Israel gynt, syrthio yn y prawf. Megis y darparasai Duw ar gyfer y genedl yn yr anialwch, felly hefyd yr ydoedd wedi darpar ar gyfer ei bobl yn yr Efengyl, yn wyneb pob temtasiwn, “ddiangfa hefyd fel y gallent ei ddwyn” (pen. x. 13). Yna geilw eu sylw fel “rhai synhwyrol” (adn. 15) at yr unig foddion a rydd “ddiangfa,” sef yr hyn a arwyddoedir yn Sacrament Swper yr Arglwydd. Y feddyginiaeth rhag eilunaddoliaeth, fel pob pechod arall, yw profi sylwedd y Sacrament. Yna deil hwnnw mewn cyferbyniad, a gwrthgyferbyniad tarawiadol a grymus, nid â bwyta prydiau cyffredin gyda Phaganiaid allai fod yn bresennol, ac eilun o bosibl yn y ty; neu fwyta cig yr offrymwyd rhan ohono i eilun; nid hynny, eithr cyferbyna, a gwrthgyferbyna y Sacrament Sanctaidd â rhywbeth llawer pwysicach na hynny, a llawer mwy peryglus. Nid yw y meddwl yn dyfod allan yn ddigon clir, fel y dengys Proff. Ramsay yn y Cyfieithiad Awdurdodedig na’r Diwygiedig yn yr adnodau 20fed a’r 21ain.† Yn lle “cythreuliaid” yn yr adnodau hyn

* Ar ol ysgrifennu yr uchod gwelais fod Proff. R. Harris yn esbonio yr ymadrodd “daeth,” yn “disgyn” yn yr ystyr o etifeddu, megis y dywed Tennyson, “The heir of all the ages,” Moulton’s Notes on the Papyri, “Expositor,” May, 1901.

† “Historical Commentary on First Corinthians,” by Prof. Ramsay. § xxxvi.

dylid darllen “ demoniaid.” Cyfeiria yr Apostol at fwyta mewn gwleddoedd perthynol i’r rhai o’r clybiau Groegaidd ydoedd o dan nawdd rhyw dduw neilltuol, ysbryd a nerth yr hwn, fel y sylwyd, a gyfranogid gan yr aelodau wrth gyfranogi o’r wledd. Gwelir bellach mor fyw a nerthol yr apeliai y cyferbyniad a’r gwrthgyferbyniad rhwng y Sacramentau a’r gwleddoedd hyn, at feddyliau y Corinthiaid. Y cyferbyniad ydyw fod y naill a’r llall yn wledd; a bod gwir gyfranogiad o’r Sacrament yn cynnwys cyfranogiad o Ysbryd Crist; yr un modd ag y tybiai y Groegiaid fod cyfranogiad o’r wledd yn y clwb, yn cynnwys cyfranogiad o ysbryd y demon. Y gwrthgyferbyniad ydyw yr hyn a osodir allan gan Paul gyda’r fath nerth rhwng Crist a’r Demon. “ Ni fynwn,” meddai, “ i chwi fod yn gyfranogion a’r cythreuliaid,” neu fel y dylid darllen, “ a’r demoniaid.” Rhoddwn yr ymadrodd yna i mewn yn y geiriau dilynol a gwelwn rym y rhybudd, “ Ni ellwch yfed o phiol yr Arglwydd a phiol y demoniaid : ni ellwch fod yn gyfranogion o fwrdd yr Arglwydd a bord y demoniaid ” (1 Cor. x. 20, 21). Dengys yr Apostol fod y rhai hyn yn hollol wrthwynebol i’w gilydd, a bod yn rhaid i’r Corinthiaid Cristionogol ddewis rhyngddynt. Eto o’r 23ain i’r 33ain o adnodau, sef i ddiwedd y bennod, cyfnewidia yr Apostol ei dôn yn hollol gyda golwg ar fwyta gyda y rhai digred, a chyfarwydda y Corinthiaid i ymgymysgu yn rhwydd a hwy a bwyta beth bynnag a rodder ger eu bron, “ heb ymofyn dim er mwyn cydwybod ” (1 Cor. x. 27). Amlwg yw, gan hynny, fod hwn yn achos gwahanol o ran ei natur i’r cyntaf yr ymdriniai ag ef o’r adn. 1af hyd yr 22ain, sef mai cyfeirio a wna yma at y prydiau cyffredin nad oedd a fynnon ag unrhyw ddefod grefyddol o gwbl; ac yn y cyfryw achosion yr oll oedd ynt i ofalu am dano ydoedd, tra yn arfer eu rhyddid fel Cristionogion, eu bod i fod yn llwyr o dan lywodraeth cariad Crist, yr hwn “ a ni eto yn weiniaid mewn pryd a fu farw dros yr annuwiol ” (Rhuf. v. 6), ac i ofalu na roddont achos tramgwydd i’w brodyr gweiniaid, gan ddilyn ei esiampl ef, heb geisio eu lleshad eu

hunain, ond lleshad llaweroedd, “fel y byddont hwy gadwedig” (1 Cor. x. 33). Ond rhaid peidio manylu fel hyn, oblegid nid yr amcan yw esbonio yr Epistol, eithr rhoddi golwg i’r darllenydd ar Awdwr yr Epistol, pan yn ymgodymu ag anhawsterau godai o sefyllfa cymdeithas yn y byd Paganauidd. Ymdrinia yr Apostol yn bennaf, yn y gweddill o’r Epistol, ar agwedd fewnol yr eglwys, megis lle y ferch yn yr Eglwys; afreoleiddra yn eu Cariad-wleddoedd (Agapae) (pen. xi.); a’r Doniau Ysbrydol (pen. xii.—xiv.). Dengys yr Apostol y tardda yr afreoleiddra, yn y tri pheth hyn, o’r un diffyg, sef diffyg cariad. Am hynny tyrr allan, ar ganol yr ymdriniaeth, mewn cân ardderchog ar ragoriaethau cariad (pen. xiii.). Cariad yn y teulu a sierhâ le y ferch. Y mae yn wir fod naturiaeth yn dysgu mai y gwr, fel mater o drefn, yw “pen y wraig,” ac y mae Cristionogaeth yr un mor eglur yn dangos fod y naill yn ddibynnol ar y llall (pen. xi. 3, 11, 12); ond byddar yw cnawd chwyddedig i lais natur a datguddiad tra yn amddifad o gariad. Cymhwysa Paul yr un egwyddor at Eglwys Dduw (pen. xi. 16). Treiddia yr un syniad drachefn, mewn ffurf ychydig yn wahanol, trwy y 12fed bennod. Yma ymeifi yn y syniad o un ysbryd yn llywodraethu yr holl gorff (pen. xii. 3—13). Apeliar hyn at feddyliau y dosbarth hwnnw o aelodau yr Eglwys yng Nghorinth ydoedd yn gydnabyddus ag addysg y Stoiciaid, y rhai a ddysgent fod un Ysbryd yn treiddio trwy bob peth yn y Greadigaeth, yr hwn a alwent hwy yn Reswm Dwyfol (Divine Reason). Felly dysga Paul fod yr Ysbryd Glân yn preswyllo yn yr Eglwys, yr hon yw corff Crist. Y mae yr Ysbryd i’w adwaen, yn ol Paul, yr un modd a Ioan, oddiwrth ei berthynas a’i agwedd tuag at Grist; neu yn hytrach tuag at yr Iesu (cym. pen. xii. 3 â 1 Ioan iv. 2, 3). Yr Iesu yw y maen prawf i brofi yr ysbrydion. Efe yw Pen yr Eglwys, a natur y berthynas ag Ef a benderfyna pwy sydd yn aelod o’i gorff ysbrydol ar y ddaear. Felly os yw neb “yn galw yr Iesu yn ysgymunbeth” (h.y., anathema) nid yw yn llefaru trwy yr Ysbryd Glân. Nid mawredd a lle yr aelod sydd yn bwysig, yn

ol yr egwyddor hon, eithr ei ufudd-dod i'r Pen, a'i lwyr lywodraeth gan yr Ysbryd Glân. Yna yn y bedwaredd-bennod-ar-ddeg, ar ol y gân y cyfeiriwyd ati ar Gariad (pen. xiii.) â yr Apostol ymlaen i ddangos fod gwerth y Doniau Ysbrydol drachefn yn eu defnyddioldeb, a'u bod wedi eu rhoddi i'r Eglwys i gyfarfod ag angen neilltuol. Yr angen neilltuol hon ydoedd ieuencid yr Eglwys Gristionogol. Fel y mae llawer o bethau yn angenrheidiol yng nghyfnod mab-oed, y rhaid eu rhoddi o'r neilltu ar ol cyrraedd oedran addfetach, felly yr oedd amryw bethau yn angenrheidiol yn yr oes Apostolaidd yn yr Eglwys Gristionogol, y byddai yr un mor angenrheidiol eu doddi heibio ar ol i'r Eglwys gyrraedd oedran addfetach. Dengys Paul hyn mewn modd amlwg a disglair yn niwedd y fawl-gân ardderchog i gariad (pen. xiii. 9—13). Dengys ddatblygiad yr Eglwys Gristionogol yng ngoleuni datblygiad y meddwl dynol; gan gymhwyso datblygiad ato ei hun, pan yn dywedyd, “Pan oeddwn fachgen, fel bachgen y llefarwn, fel bachgen y deallwn, fel bachgen y meddylwn: ond pan aethum yn wr, mi a roddais heibio bethau bachgenaid” (pen. xiii. 11). Yr ydoedd y ddawn o lefaru â thafodau, er esiampl, eisoes wedi ei chwtogi. Ar ddydd y Pentecost yn Jerusalem yr ydoedd y bobl a wrandawent ar yr Apostolion yn llefaru â thafodau yn dywedyd, “Yr ydym ni yn eu clywed hwy yn llefaru yn ein hiaith ni fawrion weithredoedd Duw” (Act. ii. 11). Ond erbyn hyn yng Nghorinth, y mae yn amlwg nad oedd neb yn deall yr hwn a lefarai â thafodau. Y mae yr ymadrodd “llefaru â thafod dieithr” yn gamarweiniol (1 Cor. xiv. 4). Math o barabl annealladwy i bawb ydoedd, oddieithr weithiau o bosibl i'r dyn ei hun. Ac yr ydoedd y ddawn i gyfieithu, fel y gwelir, yn cael ei rhoddi mewn atebiad i weddi (pen. xiv. 13). Amcan y ddawn i lefaru â thafodau ynddi ei hun ydoedd bod yn “arwydd” i'r rhai digred (pen. xiv. 22), fel prawf o bresenoldeb Duw a gweithrediad yr Ysbryd Glân: ond dengys yr Apostol y rhagorai “proffwydoliaeth” arni am ei bod wedi ei rhoddi er adeiladaeth yr Eglwys

(pen. xiv. 26 a 39). Y pwnc nesaf yr ymdrinir ag ef gan yr Apostol yw yr Adgyfodiad (pen. xv.). Nid yw yn eglur pwy, yn Eglwys Corinth, a wadai yr Adgyfodiad. Yr unig beth a ellir ei ddywedyd yw nad yw yn debygol mai y Saduceaid oeddynt, gan na buasai y cyfryw yn cael eu derbyn i'r Eglwys o gwbl heb wneud proffes o'u crediniaeth yn Adgyfodiad yr Arglwydd Iesu; a gellir dweyd yr un peth am bob dosbarth arall. Gwelir mai hyn yw y pwynt cyntaf yn ymresymiad Paul, fod gwadiad o'r Adgyfodiad mewn ystyr gyffredinol, yn wadiad o Adgyfodiad Crist (pen xv. 13—16) fel ffaith neilltuol, ar yr hon y mae holl drefn yr Efyngyl yn orffwysedig. Yr anhawster, gan hynny, yw cysoni unrhyw wadiad o'r Adgyfodiad â ffydd yng Nghrist. Y gwirionedd yw, fel y dengys yr Apostol, fod y peth yn amhosibl. Y tebygolrwydd gan hynny yw fod y cyfeiliornad hwn ynghylch yr Adgyfodiad yn perthyn i ddosbarth o athronwyr Groegaidd ydoedd wedi ymuno ag Eglwys Corinth, ac eto heb ymryddhau oddiwrth syniadau a goleddent yn eu cyflwr Paganaidd. Pan yn cyffwrdd â phwnc yr Adgyfodiad, yr ataliwyd Paul i fyned ymlaen ymhellach yn ei araith yn Athen, pan yr oedd rhai o gynrychiolwyr y ddwy ysgol fwyaf poblogaidd o Athronwyr yn bresennol ar y pryd, sef y Stoiciaid a'r Epicuriaid. Credo y Stoiciaid ar natur y corff a'r enaid ydoedd, (fod y naill a'r llall yn faterol, ac y byddai i'r enaid, yn angau, gael ei losgi, neu ynte ddychwelyd i gael ei sugno i mewn i Dduw. Syniadau yr Epicuriaid drachefn oeddynt yn gyffelyb; nid oedd yr enaid yn ddim heb y corff; yr ydoedd y naill a'r llall yn cael eu cyfansoddi o demigau (atoms); ond yn unig fod eiddo yr enaid yn goethach na'r rhai a gyfansoddent y corff; ond yn angau, dadfeiliai y ddau ynghyd, a gwasgarai y temigau, gan ddychwelyd bob un i'w elfen ei hun. Nid oedd Adgyfodiad, fel ffaith greadigol, i'r cyfryw ond ffiloreg wag; megis y mae eu syniadau hwy i nin. nau. Pa fodd y gallasai neb yn proffesu Cristionogaeth goleddu syniadau o'r fath sydd anhawdd i ni i'w ddeall. Eto o bosibl y ceisient ddeongli athrawiaeth

yr Adgyfodiad yn alegoraidd; yr hyn a gefnogid o bosibl gan ddull yr Apostol Paul o gynhwyso yr athrawiaeth at fywyd ac ymarweddiad y Corinthiaid. Nid yw yn amhosibl na bu yn eu dysgu hwy yn gyffelyb i'r hyn a geir yn rhai o'i Epistolau eraill (megis Rhuf. vi. 4, 5), eu bod hwy, fel Cristionogion, wedi adgyfodi gyda Christ, ac mewn canlyniad y dylent fyw bywyd yr Adgyfodiad. Felly o bosibl y tybiai rhai o'r philosophyddion yng Nghorinth y gallent hwy yn gyson â ffydd yn adgyfodiad Crist ymwrthod â'r athrawiaeth o Adgyfodiad cyffredinol; ond dengys Paul iddynt fod gwirionedd yr olaf yn gorffwys ar wirionedd y cyntaf, a hynny fel ffaith hanesyddol (1 Cor. xv. 3—9).

PENNOD XIX.

Epistolau at y Corinthiaid (parhad) : Dull Paul o ysgrifennu ei Epistolau. Yr ail Epistol at y Corinthiaid; Titus; Ymadawiad Paul o Ephesus. (55—56 O.C.).

Y MAE llawer o oleuni wedi cael ei daflu yn ddiweddar ar y dull o ysgrifennu llythyrau yn yr oes Apostolaidd, ac nid yw ond y peth sydd iawn i'r darllenydd Cymreig fanteisio ar bob goleu a ellir ei gael i ddeall ei Feibl. Golyga ysgoleigion fod y darganfyddiadau a wnaed mewn rhannau o'r Aifft ar lanau y Nile, megis eiddo Petrie, Grenfell a Hunt, a Sayce a Cowley, wedi creu yr hyn a ellir ei alw yn ddim amgen na chwildroad yn y dull y dylid deall iaith y Testament Newydd. Ychwaneger at hyn y ffaith fod sylw arbennig yn cael ei roddi i Gyfieithiad y Deg-a-thrigain,—sef cyfieithiad yr Hen Destament i'r iaith Roeg,—gan ysgolheigion fel Proffeswr Adolf Deissman, D.D.,* ac eraill, ac mai hwn ydoedd, nid Beibl yr Iesu, fel y tybia rhai, eithr Beibl Paul yn arbennig, a'r Apostolion eraill, y gwelir pa mor bwysig ydyw i ni gael syniad am ddullwedd yr iaith yn yr hon yr ysgrifenydd y Testament Newydd. Rhaid gadael y gwaith o ddwyn y trysorau hyn i'r golwg trwy gyfrwng y Papyri a ddarganfyddwyd eisoes, i ofal dysgedigion cyfarwydd, sydd wedi eu cymhwyso yn arbennig iddo. Nid oes gennym ni, nad ydym ond lleygwyr gyda golwg arno, ond disgwyl yn ddiolchgar ac amyneddgar am bob pelydr o oleuni a dderbynir oddiwrthynt. I'n pwrpas presennol, modd bynnag, cyfyngir ein sylw i'r dull o ysgrifennu llythyrau. Am oleuni gwerthfawr ar y mater hwn yr ydym yn dra dyledus i J. Rendel Harris, M.A., D.Lit.† Dengys fod y llythyrau a ddarganfyddwyd yn y Papyri yn yr Aifft, a manau eraill, yn cynnwys ymadroddion ys-

* The Philology of the Greek Bible : Its present and future." Lectures delivered at Cambridge in July and August, 1907.

† "Expositor," December, 1898. Art., Epaphroditus, Scribe, and Courier.

trydebol, megis “annwyl frawd,” a’r cyffelyb yn ein plith ninnau. Cynnwysent ddiolchiadau am newyddion da, llongyfarchiadau, a dymuniadau da; gweddïau hefyd dros y rhai y gohebid â hwy, am iechyd a llwyddiant tymhorol ac ysbrydol; ynghyda datganiadau o lawenydd oherwydd rhyw ddaioni perthynol i wrthrych o anwyldeb a serch. Gwelir y pethau hyn yn amlwg yn Epistolau Paul ac eraill o’r Apostolion. Eglur yw hefyd y defnyddiai llawer o ohebwyrs ysgrifennydd, yn enwedig rhai mewn swyddi uchel, ac yr amrywient yn fawr gyda golwg ar y defnydd a wnaent o hono. Weithiau ymddiriedent y geiriad i’r ysgrifennydd, wedi rhoddi iddo sylwedd y neges; ond mewn achosion pwysig y mae pob gair yn cael ei draddodi iddo yn fanwl. Diau mai cyffelyb ydoedd gyda’r Apostol Paul. Cawn yr ysgrifennydd yn rhoddi gair i mewn ei hun weithiau (megis Rhuf. xvi. 22), a thro arall Paul yn ysgrifennu â’i law ei hun, gan alw sylw at ei lawysgrif fras, mewn cymhariaeth i un ddestlus ei ysgrifennydd (Gal. vi. 11). Ond y peth y dymunem alw sylw ato yma yn fwyaf arbennig ydyw, y dull mwyaf tebygol yr ysgrifenydd y llythyrau hyn at y Corinthiaid. Dangoswyd fod y llythyr cyntaf yn cynnwys atebion i gwestiynau a anfonwyd i Paul gan y Corinthiaid i ofyn am eglurhad arnynt. A oedd ganddo ysgrifennydd, nis gwyddis. Y tebygolrwydd yw fod. Gallwn ei ddarlunio yn y meddwl yn dal llythyr y Corinthiaid yn ei law, gan farcio y materion oeddynt yn gofyn am sylw. Yna wedi y moesgyfarchiadau arferol, y llongyfarchiad, a’r diolch (1 Cor. i. 1—9), â ymlaen i sylwi ar y materion hyn bob yn un, a gwelir mai pethau oeddynt wedi eu gadael allan yn y llythyr a gaiff ei sylw gyntaf. A thybir y gall fod ysbeidiau meithion rhwng y gwahanol rannau; a hynny yn cael ei achlysuro gan oruchwylion eraill yr oedd yn rhaid talu sylw iddynt yn Ephesus; yn ogystal ag anghyfleusterau i anfon y llythyr ymaith, yn enwedig os y gauaf ydoedd, fel y tybir,* pan nad oedd mor hawdd mordwyo ar yr

*“Historical Commentary on First Corinthians, by Prof. Ramsay, Sections xl. and xli.

Aegean o Ephesus i Gorinth. Ac nid oedd gan Paul, fel rhai, yr un caethwas i redeg ar negeseuau iddo. Fel rheol defnyddiai rai o'i gydweithwyr, er mwyn iddynt helpu y llythyr â gair o'u genau eu hunain, a dyfod ag adroddiad o dderbyniad y genadwri i'r Apostol yn ol. Noda Proffeswr Ramsay rannau o'r Epistol y tybia oeddynt wedi eu hysgrifennu ar wahanol adegau, megis pen. i.—iv., a pen. v. a vi. Tybia fod y rhan gyntaf yn llythyr ar ei ben ei hun, ond nad oedd cyfleustra i'w anfon ar y pryd i Gorinth. Yn y cyfamser clyw yr Apostol newyddion drwg oddiyno; ar ol hynny ysgrifenna y pen. v. a vi., o dan deimladau dwysion. Dychwela drachefn at ddull mwy tawel a phwyllog yn y ddwy bennod nesaf. Cyfnewidia eilwaith i ddull mwyn cynhyrfus yn pen. x., ac ail-ymafia yn yr un materion ag oedd ganddo yn yr viii. bennod mewn rhannau o'r x. bennod. Dilys yw y teifi y dyb hon, o'i hystyried yn briodol, cleuni ar bethau ymddangosent yn dra dieithr yn flaenorol, ac y gwna yr Epistol yn fwy byw i'r darlennydd. Prin y mae angen sylwi ar gyhuddiad Mr. Baring Gould fod Paul yn arddangos myfiaeth mewn rhannau o'r Epistol hwn.* Bradycha y cyfryw gyhuddiad ddiffyg dirnadaeth yn yr awdwr o gymeriad digon mawr i osod ei hun yn agored i'r fath gyhuddiad, er mwyn ennill y rhai yr edrychai arnynt gydag anwyldeb tad tuag at ei blant anwylaf; a thrwy hynny, o bosibl i olwg rhai, yn gwisgo myfiaeth o ran ffurf allanol, tra yn cael ei lywodraethu yn llwyr o ran y dyn oddifewn gan ysbryd caethwas Crist. Nid oes eisiau treulio munud i amddiffyn Paul yn wyneb y cyhuddiad o fyfiaeth. I bawb sydd wedi ceisio deall y cymeriad hwn, fel y mae wedi dyfod atom o fyd yr ysbrydoedd, yng nghyfoeth ei ddoniau, yn amrywiaeth ei nodweddion, yn nhanbeidrwydd ei sel, ym mrwdfrydedd ei ysbryd, yn awchlymder ei resymeg, ym mywiogrwydd deifiol ei watwareg, a'i ffraeth-eiriau, yn ogystal ag ucheledd ei hyawdledd, a phwyll a thegwch ei ddyfarniadau; saif ger ein bron yn gymer-

*"Study of St. Paul," pp. 206, 263.

iad tryloyw, mewn llwyr hunan-angof, gan lewyrchu rhinweddau “ yr Hwn a’i galwodd allan o dywyllwch i’w ryfeddol oleuni Ef ” (1 Petr ii. 9). Ond rhaid i ni fyned rhagom yn fwy cyflym. Gwelir fod y dull y cyfeiriwyd ato o ysgrifennu y llythyr hwn at y Corinthiaid ar yspeidiau gwahanol yn egluro rhai pethau a ymddangosent hebddo yn anghyson. Un o’r pethau hyn ydyw yr hysbysa ei fod yn anfon Timotheus i Gorinth, ac yr addawa ddyfod atynt ei hunan “ ar fyrder ” (1 Cor. iv. 17—19). Eto yn niwedd y llythyr nid yw yn sier o ddyfodiad Timotheus (pen. xvi. 10). Wrth ymgynghori â Llyfr yr Actau derbynir gradd o oleuni ar ym amgylchiadau hyn. Ac wrth gymharu yr Epistol ag adroddiad yr hanesydd y mae yn bosibl fod ym mwriad Paul, ar y cyntaf, anfon y rhan gyntaf (pen. i.—iv.) ar unwaith i Gorinth gyda Timotheus, ond i ryw amgylchiadau gyfodi i’w atal i fyned, ac i Paul gadw y llythyr bychan hwn a’i roddi o’r neilltu, gan anfon Timotheus ac Erastus i Macedonia i edrych am yr Eglwysi yno (Act. xix. 22), a chyfarwyddo y cyntaf i ymdrech cyrraedd Corinth mor fuan ag oedd modd. Yn y cyfamser daw newyddon trist i glustiau Paul, gwaeth o lawer na’r hyn a fynegwyd iddo gan y rhai “ o dy Chloe ” (1 Cor. i. 11) o bosibl, fel y sylwyd yn flaenorol (gwel t.d. 182), trwy ymofyn a’r cenhadau a ddygasent y llythyr oddiwrth y Corinthiaid ato ef. Yna yn angerddoldeb ei deimlad ysgrifenna y ddwy bennod nesaf mewn tôn dra gwahanol i’r rhai cyntaf; ac fel hyn amrywia i raddau o hyn i ddiwedd y llythyr. Rhydd hyn gyfrif i ni am y cyfnewidiadau sydyn a geir yn yr Epistol, a theiff oleuni tra diddorol ar ddull yr Apostol o ysgrifennu ei Epistolau. Ysgrifenna rai ar unwaith, ar un eisteddiad megis. Felly, o bosibl, yr ysgrifennodd ei lythyr at y Galatiaid, tra yr ysgrifenna eraill, megis y llythyr hwn, bob yn rhan; ac yna anfona ef oll gyda ei gilydd, yn llaw cenhadon cymwys pan y caiff gyfleustra i hynny. Er mor bell ymlaen ydoedd llywodraeth Rhufain gyda gwahanol adrannau ei gweinyddiad, nid ydoedd yr adeg fore hon mae’n amlwg, wedi sefydlu

unrhyw gyfundrefn gyson o lythyr-gludiad. I, gael goleuni pellach ar y materion hyn rhaid symud ymlaen at yr ail Epistol. Wrth ddal hwn eto yng ngoleuni yr hanes yn yr Actau cawn olwg ar bosiblwydd trefn digwyddiad y gwahanol amgylchiadau. Ymddengys fod yr Apostol, ar ol clywed y newyddion drwg o Gorinth wedi penderfynu mai y peth goreu iddo ydoedd aros yn Ephesus ac anfon llythyr yn gyntaf atynt, ac yna dyfod gyda'r bwriad o aros am ysbaid gyda hwy (1 Cor. xvi. 7, 8). Tybia Proffeswr Ramsey mai Titus ydoedd y gennad a anfonwyd i Gorinth gyda'r llythyr cyntaf.* Paham nad oes grybwylliad am y gwr hwn yn Llyfr yr Actau nac ychwaith yn yr Epistol cyntaf at y Corinthiaid, ni wyddis. Y mae hynny yn fwy hynod pan y sylwom y crybwyllir am dano gynifer a naw o weithiau yn yr ail Epistol, a hynny gydag edmygedd a serch. Nis gellir cymeryd tyb Ramsay yn ddifrifol iawn fod Paul yn gwneud iawn yn yr ail Epistol am fod Titus wedi ei gadw yn y cysgod yn flaenorol, i foddhau yr Iddewon oherwydd eu gwrthwynebiad iddo fel Groegwr. Golygai y fath syniad fod yr Apostol yn llawn ymwybodol o bwysigrwydd ei lythyllau, ac y byddai i enw un ymddangos mewn llythyr o'i eiddo, yn ddigon i'w anfarwoli. Ni raid ond crybwyll y fath syniad i ganfod ei ymfydrwydd. Modd bynnag, amlwg yw y gwna Titus wasanaeth tra gwerthfawr i Paul yng Nghorinth, yn arbennig am y meddai gymhwyster neilltuol, fel Groegwr Cristionogol, i ym-drin ag achosion a gyfodent mewn Eglwys yr ydoedd yr elfen Roegaidd mor gref ynddi ag ydoedd yng Nghorinth. Ni bu Paul erioed mewn mwy o angen am gynorthwy a chydymdeimlad cyfeillion na'r adeg hon, fel y gwelir oddiwrth ymadroddion a ddefnyddia yn nechreu yr ail Epistol (2 Cor. i. 8, 9). Fel yr oedd yr anawsterau yng Nghorinth yn ymagor o flaen ei feddwl, gwelai na wnai Timotheus, tyner ac ofnus, mor tro i gyfarfod a'r amgylchiad. Rhaid oedd cael cym-

*"St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. W. M. Ramsay, p. 284.

eriad cryfach ydoedd yn deall y cymeriad Groegaidd yn well, yr hyn a gafodd mae'n amlwg yn Titus, yr hwn oedd wedi bod i'r Apostol hyd yma yn un o'i gyn-orthwywyr cuddiedig. Ond gyda ei graffter arferol i ganfod cymeriadau, gwel Paul gymhwyster neilltuol yn Titus i gyflawni y gwaith o gyflwyno yr Epistol cyntaf i'r Corinthiaid, a dengys yn yr ail Epistol na chafodd ei siomi yn Titus fel negesydd, nac yn y Corinthiaid fel ei blant yn y ffydd. "Am hynny nyni a ddiddanwyd yn eich diddanwch chwi : a mwy o lawer y buom lawen am lawenydd Titus, oblegid esmwythau ar ei ysbryd ef gennych chwi oll" (2 Cor. vii. 13). Dangosir y meddai y cennad hwn raddau o urddas a berthyn i bersonoliaeth gref, gan y dywedir ddarfod i'r Corinthiaid ymhongar ei dderbyn gydag "ofn a dychryn" (pen. vii. 15). Cyn i'r Apostol allu ysgrifennu yr Ail Epistol, daeth rhwystrau ar ffordd y gwaith yn Ephesus, a drylliwyd ei gynllun o aros yn Ephesus hyd y Sulgwyn (fel y bwriadasai), am fod "drws mawr a grymus" wedi agoryd iddo; oblegid fe ymddengys i'r "gwrthwynebwyr lawer" (1 Cor. xvi. 8, 9), gael eu goddef gan Ragluniaeth ddwyfol i lesteirio y gwaith. "A bu ar yr amser hwnnw drallod nid bychan ynghylch y ffordd honno" (Act. xix. 23), sef y cyffro a grewyd gan Demetrius y gôf arian, am fod dylanwad yr efengyl yn dwyn ymaith elw ei grefft. Yma gan hynny yr ydym yn gweled y rheswm fod Paul wedi newid ei gynllun. Bwriadasai anfon llythyr byr (1 Cor. i.—iv.) at y Corinthiaid yn uniongyrchol gyda Timotheus dros y môr Aegeaidd, ond ataliwyd ef rhag myned oherwydd fod y tywydd o bosibl yn anffafriol, neu nad oedd llong yn myned yr adeg honno, ac mai gauaf ydoedd, pryd nad oedd mordwyaeth rhwng y ddwy ddinas mor aml ag ydoedd ar dymhorau eraill o'r flwyddyn. Am hynny anfonir Timotheus ac Erastus i Macedonia heb y llythyr, gyda chyfarwyddyd, y mae yn ymddangos, i'r cyntaf fyned i Gorinth mor fuan ag y gallo (1 Cor. xvi. 10). Ond nid yw yn gallu myned yn fuan oblegid y mae Paul yn ei gael eilwaith ym Macedonia (Act. xx. 4). Yn y cyfam-

ser cyrhaedda newyddion drwg iawn i glustiau Paul o Gorinth, ac ysgrifenna eilwaith yn llawer llymach nag o'r blaen. Ac wedi gorffen y llythyr enfyn yr oll, fel y crybwyllwyd, gyda Titus i Gorinth, o bosibl tua gwanwyn y flwyddyn 56 o O.C., gyda chyfarwyddyd iddo ddwyn adroddiad yn ol i Paul. Yn lle aros yn Ephesus fel y bwriadai, gorfû ar yr Apostol ffoi ac ymuno a'i gydlafrwyr ffyddlaw'n ym Macedonia (Act. xx. 1). Yno y mae yn fwyaf tebygol y cyferfydd Titus ag ef, ac y llonnir ei ysbryd a newyddion da o Gorinth. Ymddengys y disgwylasai gyfarfod Titus yn Troas; yn hynny, modd bynnag, fe'i siomwyd, yr hyn a barodd gryn aflonyddwch i'w ysbryd (2 Cor. ii. 13), gan mor awyddus ydoedd i wybod gwir gyflwr yr Eglwys yng Nghorinth. Ond wedi cyrraedd Troas cadwyd ef yno am ysbaid i ddisgwyl am long, ac egwyl i fordwyo i Macedonia; ac nis gallai Paul fod yn segur heb bregethu iddynt "efengyl Crist," ac agorwyd iddo "ddrws gan yr Arglwydd" (2 Cor. ii. 12). Gwelir yma fod yr Epistolau yn cyflenwi diffyg yr Actau, oblegid yno ni sonir am yr arhosiad hwn yn Troas, ond dywedir iddo ymado ag Ephesus, "ar ol gostegu y cythrwfl" (neu yn hytrach, ar ol i'r cythrwfl gael ei ostegu). "Paul, wedi galw y disgyblion ato, a'u cofleidio, a ymadawodd i fyned i Macedonia" (Act. xx. 1). Pa le y cyfarfyddodd â Titus, ni wyddis: y tebygolrwydd yw mai yn Philippi yng ngwanwyn 56 O.C.,* a chafodd ganddo adroddiad cyflawn o gyflwr yr Eglwys yng Nghorinth; ond ni ddechreuodd ysgrifennu yr ail Epistol hyd nes cyfarfod â Timotheus, naill a'i yn Thessalonica neu yn Berea yn yr haf y flwyddyn O.C. 56. Nis gallwn yma ddilyn cynnwys yr ail Epistol gyda'r un manylder a'r cyntaf, gan y ceir ynddo raddau o'r un nodweddion yng nghymeriad yr Apostol ag a welir yn hwnnw. Eto rhaid nodi rhai pwyntiau ynddo a'i cysylltant, ar y naill law yn uniongyrchol a'r cyntaf, ac eraill drachefn a ddengys fod y sefyllfa yng

*"St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 284, 285.

Nghorinth wedi newid. Y pwynt cyntaf a gysyllta y ddau Epistol yw y cyfeiriad a wneir yn nechreu yr Epistol hwn at yr addewid a roddasai i'r Corinthiaid i ymweled â hwy "ar fyrder" (1 Cor. iv. 19). Ceiswyd egluro yr amgylchiadau a luddiasai yr Apostol i gario allan ei addewid yn flaenorol. (Gwel t.d. 209), ac yma drachefn dengys ef ei hun fod y cythrwfi yn Asia wedi effeithio yn ddirfawr arno. "Canys ni fynnem i chwi fod heb wybod, frodyr, am ein cystudd a ddaeth i ni yn Asia, bwyso arnom yn ddirfawr uwchben ein gallu, hyd onid oeddym yn ameu cael byw hefyd. Eithr ni a gawsom ynom ein hunain farn angau," &c. (2 Cor. i. 8, 9). Ond siriolwyd ef yn ddirfawr gan adroddiad Titus am un adran arbennig o'r Eglwys, i'r hon y perthynai yr achos o odineb ydoedd wedi peri y fath ofid iddo. Eto y mae yn amlwg fod yr Eglwys yn rhanedig, a bod ysbryd gwrthryfel wedi cyfodi ymhlith yr adran Iddewig yn erbyn awdurdod Paul fel Apostol. Oherwydd hyn nid yw yr Apostol yn gallu ysgrifennu mor rhydd atynt ag y dymunasai. Yn lle defnyddio y gair "oll," fel yn ei Epistol at y Philippiaid, pan yn datgan ei serch atynt a'i lawenydd o'u plegid, rhaid iddo ddefnyddio yr ymadrodd cyfyngach "llawer." (Cym. Phii. i. 4 a 7 â 2 Cor. i. 11). Oherwydd yr un achos teimla angenrheidrwydd i argraffu ar eu meddyliau mai nid arfer "ysgafnder" a wnaeth trwy addaw dyfod atynt, a newid ei gynllun, a pheidio myned drachefn. Nid oedd yn gwneud hyn yn ol arfer y cnawd i foddhau ei hun, eithr i wasanaethu Crist yn ysbryd yr Efengyl, "Canys Mab Duw, Iesu Grist," meddai, "yr hwn a bregethwyd yn eich plith gennym ni, sef gennyf fi, a Silfanus, a Timotheus, nid ydoedd ie, a nage, eithr ynddo ef ie ydoedd." Yn ol moesoldeb hunan-foddhad gellid troi yr "ie" yn "nage" pan y mynnid, a'r modd y mynnid; ond nid oedd moesoldeb Cristionogaeth mor hyblyg. "Oblegid holl addewidion Duw ynddo ef ydynt ie, ac ynddo ef, amen, er gogoniant i Dduw trwom ni" (2 Cor. i. 19, 20, meddai yr Apostol. Yna gwna lw difrifol, gan "alw Duw yn dyst" ar ei enaid, mai er eu harbed hwy

nad aethai “ eto i Gorinth ” (adn. 23). Dychwela yn yr ail bennod, fel y credwn, at yr achos o odineb a barodd iddo ysgrifennu y rhan honno o'r Epistol cyntaf, yn yr hwn y newidia ei dôn, o fod yn dawl a chyfeillgar, i fod yn gynhyrfus a llym (1 Cor. v., vi.). Dywed yn y rhan gyntaf o'r Epistol (pen. i.—iv) “ Nid i'ch gwaradwyddo chwi yr ydwyf yn ysgrifennu y pethau hyn : ond eich rhybuddio yr wyf fel fy mhlant annwyl ” (pen. iv. 14). Yn yr ail ran dywed, “ Er cywilydd yr ydwyf yn dywedyd,”—gyda golwg ar ymglyfreithio,—neu yn ol y C.D., “ I'ch cywilyddio yr ydwyf yn dywedyd;” yr hyn a ddengys ei fod wedi newid ei dôn, ac yn ysgrifennu o dan gryn gynhyrriad. Yn y rhan gyntaf o'r ail Epistol llafuria i ail sefydlu y teimladau da a fodolent rhyngddo â mwyafrif yr aelodau yn eglwys Corinth. I'r darllenydd ddeall y sefyllfa, dylid sylwi fod yr Apostol wedi cael ei friwio yn fwy mewn gwirionedd oherwydd agwedd ddifraw yr Eglwys yn wyneb y fath drosedd gwarthus nag oherwydd y trosedd ei hun. Oblegid ymddangosent fel pe yn anymwybodol o warth a gwrthuni y peth hyd nes y derbyniasent llythyr Paul; yna deffrowyd hwy, fel un yn deffro o gwsg, i deimlo oddiwrth anfadrwydd y trosedd. Yna wedi iddynt ddyfod i'r goleuni, ac i Titus esbonio iddynt ymhellach olygiadau Paul ar y pwnc, teflir hwy o bosibl i eithafion yr ochr arall, fel y gwelir yn fynych ymhlith pobl o dymherau bywiog, i deimlo yn ddig ac anfaddeuol tuag at y troseddwr. Oherwydd hyn ymddengys yr Apostol, yn yr ail Epistol hwn, fel yn cymeryd plaid y dyn truan ydoedd erbyn hyn wedi derbyn cerydd. Pa beth ydoedd y cerydd ni ddywedir. Amlwg yw fod yr Apostol wedi oeri erbyn hyn o'r brwdfrydedd tanllyd, a'r sel ysol, a'i meddiannai pan yn ysgrifennu yr ail ran o'r llythyr cyntaf, ac yn dweyd, os oedd pethau fel y dangosid iddo ef eu bod, nad oedd dim i'w wneud ond “traddodi y cyfryw un i Satan ” (1 Cor. v. 5). Ond yn bresennol, boddheir ef mor fawr gan adroddiad Titus am dderbyniad y llythyr; gweithrediad parod y mwyafrif; ynghyd ag ymostyngiad edifeiriol y troseddwr; fel

y mae yn troi i ddadleu dros y troseddwr, am iddynt "faddeu iddo a'i ddiddanu, rhag llyncu y cyfryw gan ormod tristwch. Am hynny yr ydwyf yn atolwg i chwi gadarnhau eich cariad tuag ato ef" (2 Cor. ii. 7, 8). Cenfydd y darllenydd ein bod yn defnyddio yr ymadrodd "y mwyafrif" yn y sylwadau uchod. Y sail i hynny ydyw y gair a gyfieithir "llaweroedd" yn y 6ed adn. o'r ail bennod; ystyr yr hwn yn llythrennol ydyw "y mwy;"* ond ei ystyr yn amlwg yma ydyw "y mwyafrif;"† a gresyn mawr na buasai wedi cael ei gyfieithu felly er mwyn gwneud y meddwl yn eglur i'r darllenydd cyffredin. Teifl yr un gair hwn sydd yn cael ei guddio yn ein Beiblau ni, ddylif o oleuni ar ansawdd yr Eglwys yng Nghorinth yr adeg hon. Dengys ei bod yn rhanedig, nid yn hollol yn yr un ystyr ag ydoedd yn flaenorol, pan yr oedd y rhaniadau yn tarddu yn fwy oddiar fympwy, ac ymlyniad personol wrth y naill athraw yn fwy na'r llall, nag ydoedd oddiar unrhyw argyhoeddiad o wirionedd yr athrawiaeth a ddysgent. Yn awr ymddengys fod y mwyafrif yn hollol deyrngarol i'r Apostol Paul, ond fod adran o'r Eglwys, sef yr Iddewon yn ddiau oedd wedi dyfod o Judea, yn cyfodi yn erbyn awdurdod Paul fel Apostol, gan ddywedyd mewn effaith pa hawl oedd ganddo ef i awdurdodi arnynt hwy? Nid nad oedd yr Iddewon yn dra eiddigeddus dros burdeb; a gellid disgwyl y buasent y rhai cyntaf i gondemnio y fath ymddygiad ag eiddo y gŵr hwn a droseddodd yn erbyn rheolau moesoldeb mewn modd mor amlwg a chymeryd gwraig ei dad tra yr oedd efe eto yn fyw. Yma ceir esiampl nodedig o allu rhagfarn i ddallu dynion; yr un modd ag y ceid ymhlith y Phariseaid yn nyddiau yr Arglwydd Iesu. Yn hytrach na chydsynio a'r mwyafrif i gerbyddu y gŵr hwn, cyfodant wrthyfel yn erbyn awdurdod Paul fel Apostol. Nis gallwn gydolygu a Sabatier

* Gwel y C.D., yr hwn yn anffodus a rydd "the many" yn y testyn, a "the more" ar ymyl y ddalen.

† "Historical Commentary on First Corinthians," by Prof. Ramsay.

‡ "The Apostol Paul," by A. Sabatier. (See Foot note p. 173).

pan y ceisia brofi fod Paul wedi bod yng Nghorinth rhwng adeg ysgrifennu y ddau Epistol, a'i fod y pryd hwnnw wedi derbyn sarhad cyhoeddus gan ryw ŵr o ddylanwad yn yr Eglwys, ac mai at hynny y cyfeiria pan y sonia am faddeu yn 2 Cor. ii. 10. Credwn mai mwy naturiol yw y golygiad a fabwysiedir gennym, sef fod yr ail Epistol wedi ei ysgrifennu yn fuan ar ol y cyntaf, wedi i Paul gyfarfod â Timotheus ym Macedonia, ac mai mynegiad calonogol ydyw yr un y cyfeirir ato yn adn. 10fed, fod yr Apostol hefyd yn maddeu i'r gŵr hwn, gan ei fod, yn ol tystiolaeth Titus, mor edifeiriol; yna byddai gwaith Crist yn llwyddo, ac nid eiddo Satan (2 Cor. ii. 10, 11), oblegid nid oedd Paul "heb wybod ei ddichellion ef." Ac un ohonynt ydyw perswadio dyn i ryfygu i gyflawni anfadwaith; ac wedi iddo gael ei argyhoeddi o'i bechod, yna ei berswadio fod "ei anwiredd yn fwy nag y gellir ei faddeu" (Gen. iv. 13). Dilynir hyn gan draethiad tra gogoneddus ar weinidogaeth fawr y cymod (pen. iii.—vi.), yn yr hwn y dengys yr Apostol gynnydd ar ei syniadau blaenorol, megis ar gystudd, marwolaeth ac adgyfodiad y corff. Hyd ddiwedd yr Epistol cyntaf ymddangosai yr Apostol yn cyfranogi o syniad cyffredinol yr Eglwys yr adeg fore hon, am ail-ddyfodiad yr Arglwydd Iesu, yn yr hwn y byddai yr holl saint yn cael eu cyfnewid a'u dwyn i sefyllfa berffeithiach i fwynhau cymdeithas eu Harglwydd. Ac yn ol ei Epistol cyntaf at y Thessalonïaid gobeithiai yr Apostol fyw i weled a mwynhau ei ddyfodiad, yr hwn a elwid yn *parousia* (1 Thess. iv. 15—17). Ac amlwg yw mai ymhelaethiad o'r un syniad a geir yn niwedd yr Epistol cyntaf at y Corinthïaid (pen. xv.). Cyflwynir ef i sylw y Corinthïaid fel un o'r dirgeledigaethau (adn. 51), yn cyfateb i'r ymadrodd "y'ngair yr Arglwydd," yn yr Epistol at y Thessalonïaid (1 Thess. iv. 15). Megis y datguddir i'r Thessalonïaid na byddai i'r rhai byw, y rhai a adewid hyd ei ddyfodiad Ef, "rag-flaenu y rhai a hunasant," felly y datguddir ymhellach i'r Corinthïaid na byddai "i'r rhai a hunasant" fanteisio ar y rhai byw, oherwydd eu bod yn cael eu cyfodi "yn anllygredig," ac felly yn

barod i fyned i mewn ar unwaith i deyrnas Dduw heb ychwaneg o baratoad; eithr byddai i'r rhai byw gael eu newid "mewn moment ar darawriad llygad." Ac y mae yn hollol eglur ei fod ef y pryd hyn yn gosod ei hunan ymhlith "y rhai byw." "Canys yr udgorn a gân a'r meirw a gyfodir yn anllygredig, a ninnau a newidir" (1 Cor. xv. 51—54). Ond rhwng adeg ysgrifenu y ddau Epistol, fel y sylwa Sabatier, daeth cyfnewidiad dros feddwl yr Apostol,* er na olyga hynny, fel y tybia ef, fod cyfnod maith wedi myned heibio rhwng y ddau, eithr yn hytrach fod Paul wedi byw llawer mewn ychydig amser yn yr argyfwng hwn ar ei fywyd. Dangosir hyn yn y 9fed a'r 10fed adnod o'r bennod gyntaf yn yr ail Epistol. "Eithr ni," meddai, "a gawsom ynom ein hunain farn angau, fel na byddai i ni ymddiried ynom ein hunain, ond yn Nuw yr hwn sydd yn cyfodi y meirw: Yr hwn a'n gwaredodd ni oddiwrth gyfryw ddirfawr angau ac sydd yn ein gwaredu; yn yr hwn yr ydym yn gobeithio y gwared ni hefyd rhag-llaw." Y tebygolrwydd ydyw fod yma gyfeiriad at rywbeth yn hanes Paul heblaw y cythrwfl yn achos Demetrius y gôf arian yn Ephesus. Teimlir fod y geiriau yn cyfeirio at gynnwrf pwysicach oddifewn i'w enaid ef ei hunan; eto o bosibl yn tarddu oddiar afiechyd peryglus. Hynny, ynghyda siomedigaethau chwerwon o'r ddeutu yn Ephesus, ar y naill law, yn cael ei yrru oddiyno yn gynt nag y bwriadasai; ac yn Troas, ar y llaw arall, yn cael ei siomi am ddyfodiad Titus a newyddion o Gorinth, a barodd y cyfnewidiad yn ei syniadau. Anfonodd y pethau hyn ef, yn llaw Ysbryd Duw, i mewn iddo ei hun, i wneud archwiliad manwl, nid ar gyflwr ei enaid (yr oedd hwnnw tuhwnt i amheuaeth), eithr ar syniadau ei galon am rai o wirioneddau mawrion datguddiad; a chafodd fod ei obaith o weled ei Arglwydd eilwaith ar y ddaear, neu hyd yn oed "yn yr awyr," a chael ei newid "mewn moment ar darawriad llygad," yn obaith disail, a'i fod yntau wedi camddeall y genadwri ddwyfol. Ni raid

*"The Apostle Paul," by A. Sabatier, pp. 180, 181.

dweyd fod hyn i'r Apostol yn brofedigaeth chwerw. Er y defnyddia y rhif luosog fel ag i gynnwys ei gymdeithion, pan yn dweyd ei brofiad yn yr adnodau uchod, eto sier yw mai ei brofiad personol ef ei hunan ydyw, pan y dywed, “ni a gawsom ynom ein hunain farn angau, fel na byddai i ni ymddiried ynom ein hunain, ond yn Nuw yr hwn sydd yn cyfodi y meirw.” Yma y deawn i olwg mawredd y cyfnewidiad ydoedd yn myned dros ei feddwl a syniadau ei galon, yr adeg hon ar ei fywyd. Anhawdd i ni allu sylweddoli pa mor fawr ydoedd y cyfnewidiad, a chawn weled yn y bennod nesaf pa fodd ac i ba raddau yr effeithiodd ar ei olygiadau ar rai o wirioneddau y datguddiad dwyfol.

PENNOD XX.

Yr Ail Epistol at y Corinthiaid (parhad). Cyfnewidiad yn syniadau yr Apostol am ddyfodiad yr Arglwydd (y Parousia); Paul yn troi i geryddu y lleiafrif yn Eglwys Corinth. (O.C. 56).

FFURFIA y cyfnewidiad y cyfeiriwyd ato yn y bennod flaenorol a gymerasai le ym mhrofiad yr Apostol, gyfnod pwysig yn hanes datblygiad ei feddwl. Yn flaenorol i hyn cyfranogai yr Apostol o obaith yr Eglwys Gristionogol yn gyffredinol yr adeg hon o weled eu Harglwydd yn teyrnasu fel Messiah,—Eneiniog y Nef,—tra yr oeddynt hwy eto ar y ddaear. Mewn ystyr ysbrydol yr oedd y gobaith hwn eisoes wedi ei sylweddoli. Ond glynai y Cristionogion Iddewig yn arbennig wrth syniad y Rabbiniaid, fod y Messiah i deyrnasu ar y ddaear mewn modd gweledig. Y gwahaniaeth pennaf ydoedd fod y Cristionogion wedi derbyn yr Iesu fel Messiah, ac yr edrychent ar ei farwolaeth a'i adgyfodiad fel cyfryngau iddo gyrhaeddyd ei awdurdod fel Brenin. Felly iddynt hwy, dyfodiad y Messiah (y *Parousia*) ydoedd ail ddyfodiad yr Iesu o'r Nef, wedi derbyn "pob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear," o law ei Dad. Mewn perthynas i'r ffaith o deyrnasiad yr Iesu, yr ydoedd ffydd yr Eglwys foreuol yn eithaf iach. Ond pan yr ymholid pa fodd y teyrnasai, nid oeddynt mor glir. Yr anhawster a deimlent ydoedd ymryddhau oddiwrth y syniad o deyrnasiad gweledig y Messiah ar y ddaear. Yr ydoedd y syniad hwn wedi bod yn teyrnasu am gyfnod maith ar feddyliau dynion, yn arbennig ymhlith y genedl Iddewig. Y gobaith hwn ydoedd y llusern a oleuai ei llwybr, y seren a lewyrechai yn ffurfafen ei bywyd, yr ysbryd a belydrai yn ei hwynebpryd, a'r anadl a ymchwyddai, fel tonnau, o fewn ei mynwes, sef cael gweled ei Messiah yn teyrnasu ar y ddaear. Pan ddaeth y gwir Fessiah, ym

Mherson yr Iesu, mor wahanol i ddisgwyliadau y genedl yn gyffredinol am dano, cafodd y gobaith hwn a'i cynhaliu i gyflawni gweithredoedd arwrol, yn awr ergyd ysigol, nes bron syfrdanu y genedl gan syndod a siom. Ond yn adgyfodiad yr Iesu cafwyd hedyn bywyd newydd i'r rhai oll a gredent ynddo, yr hwn a ddisgynodd trwy ddylanwad yr Ysbryd Glân i galonnau fraenarwyd gan ofid a galar. Eto glynasant hwythau, fel y sylwyd, i raddau mawr wrth y gobaith o weled eu Harglwydd yn ail ymddangos i deyrnasu ar y ddaear mewn gogoniant a mawredd. Ond defnyddia yr Ysbryd Glân yr Apostol Paul fel cyfrwng i buro ac ysbrydoli ffydd yr Eglwys Gristionogol, a gwelir y gwaith dwyfol yn cael ei ddwyn ymlaen yn a thrwy feddwl yr Apostol, megis o dan orchudd o wydr gloyw, yn yr Epistolau a ysgrifennai yr adeg hon at yr Eglwysi. Gellir olrhain y cynnydd yn ymddangos fel y wawr yn ei Epistolau at y Thessalonïaid, y rhai a ysgrifenyddwyd, yn ol yr amseriad a fabwysiedir gennym, yn y rhan gyntaf o arhosiad yr Apostol yng Nghorinth, tua'r flwyddyn 52 O.C. Cyffyrdda â'r tant o ddyfodiad yr Arglwydd ar unwaith yn niwedd y bennod gyntaf o'r Epistol cyntaf pan yn sôn am droedigaeth y Thessalonïaid "oddiwrth eilunod i wasanaethu y bywiol a'r gwir Dduw, ac i ddisgwyl am ei Fab ef o'r nefoedd" (1 Thess. i. 9, 10). Yna y radd gyntaf yn ysbrydoliaeth y syniad o ail ddyfodiad y Messiah a geir yn niwedd y bedwaredd bennod, pan y dywed yr Apostol, "Yna ninnau y rhai byw, y rhai a adawyd, a gipir i fyny gyda hwynt yn y cymylau, i gyfarfod a'r Arglwydd yn yr awyr" (1 Thess. iv. 15—17). Yma gwelir enaid yn gwneud ymdrech i esgyn oddiar y ddaear, trwy gymylau y gweledig, gan ysgwyd ei adenydd i geisio cyrraedd awyrgylch fwy ysbrydol i ddal cymdeithas a'i Arglwydd. Erbyn yr ail lythyr y mae y cymylau wedi trymhau; y mae "y dyn pechod" wedi ymddangos eisoes ar y terfngylch,—“yr Anwir hwnnw, . . . yr hwn y mae ei ddyfodiad yn ol gweithrediad Satan.” Rhaid i hwn gael ei ddatguddio yn llawn, a phob dichell anghyfiawnder yn y rhai colledig.” Yna, ac nid

cynt, y bydd i'r Arglwydd ddyfod a difetha y gelyn " ag ysbryd ei enau," a'i ddileu " â disgleirdeb ei ddyfodiad " (1 Thess. ii. 1—10). Yn yr Epistol cyntaf at y Corinthiaid drachefn, gwelir cynnydd graddol yn ei syniadau gyda golwg ar gyfnewidiad y corff yn nyfodiad yr Arglwydd. Ni soniasai yn flaenorol am unrhyw gyfnewidiad yn y corff, er nad yw hynny i gael ei gau allan o'r syniad a gyfleuir yn yr ymadroddion. Yr unig beth a ddywedir ydyw y byddai i'r rhai a adawyd gael eu cipio i fyny gyda y rhai a adgyfodid. Ond yma dywed, " Ni hunwn ni oll, eithr ni a newidir oll mewn moment, ar darawiad llygad, wrth yr udgorn diweddaf : Canys yr udgorn a gân, a'r meirw a gyfodir yn anllygredig, a ninnau a newidir " (1 Cor. xv. 51, 52). Y pwnc nesaf i feddwl yr Apostol ydyw pa fath gyfnewidiad ydyw hwn i fod? Yr oedd y frwydr boeth yn Ephesus, pryd y dygwyd ef wyneb yn wyneb ag angau (adn. 32) wedi deffro ei feddwl yn drwyadl ar y pwnc; ac ar ol deffro ei hun, yr oedd am ddeffro y Corinthiaid rhag iddynt gael eu gwenwyno gan gwestiynau ffol y philosophyddion oedd yn eu plith, y rhai a dybient mai ail fywhad y corff marwol a feddylid wrth yr adgyfodiad. Dengys yr Apostol ynfydrwydd y fath syniad oddiwrth natur. Pe na buasai dim arall i'w dysgu, dylasent wybod yn well oddiwrth oleuni natur yn unig (adn. 37—41). Yna caiff ei feddwl byw, yng ngrym ysbrydoliaeth, afael ar egwyddor a deddf newydd ydoedd wedi eu dwyn i mewn trwy yr Efengyl i gylch dynoliaeth ym Mherson yr Arglwydd Iesu, yr hwn a elwir ganddo yn " ail ddyn." Gwel fod y dyn cyntaf Adda yn farwol, yr hyn a eilw yn " ddaearol." Ond nid yw yn cymeryd hamdden yma i ddweyd pa fodd y gwnaed ef yn farwol, gan mor awyddus yw i ymaflyd yn yr elfen newydd a ddatguddir iddo. Yr egwyddor yw bywyd dwyfol ac ysbrydol a ddaeth i mewn i natur dyn ym Mherson y Duw-ddyn; y ddeddf a dardda o'r egwyddor hon, yn ol yr Apostol, ydyw y ffurfia pob " hedyn ei gorff ei hun." Yn yr achos hwn y ddau " hedyn " y cyfeirir atynt gan Paul ydynt, " Y dyn cyntaf Adda . . . a'r ail ddyn, yr Arglwydd

o'r nef" (1 Cor. xv. 45—47). Y naill yn "enaidd byw" a'r llall yn "ysbryd yn bywhau." Yn ol y ddeddf hon, dengys yr Apostol "y rhaid i'r llygradwy hwn," gan gyfeirio at y corff presennol, yn yr hwn yr ydym ni yn awr yn byw,—“wisgo anllygredigaeth, ac i'r marwol hwn wisgo anfarwoldeb” (1 Cor. xv. 53), er mwyn dyfod i gydffurfiad â'r bywyd ysbrydol newydd sydd wedi dyfod i mewn trwy ffydd yng Nghrist i enaidd y Cristion. Gradd newydd eto yn natblygiad syniadau Paul ar y pwnc hwn ydyw fod Duw, yn yr Efyngyl, yn gwneud defnydd o ddioddefiadau y corff presennol ynglyn a'r credinwyr, i'w ogoniant ei hun, ac i egluro bywyd yr Arglwydd Iesu. Hwn oedd y datguddiad newydd a dderbyniasai, ni a gredwn, trwy ei gystudd yn Asia, “Eithr y mae gennym,” meddai, gan gyfeirio at y weinidogaeth, “y trysor hwn mewn llestri pridd, fel y byddai godidowgrwydd y gallu o Dduw, ac nid ohonom ni.” A dengys fod hyn yn fantais ddeublyg, i egluro gogoniant Duw ac adnewyddu “y dyn oddimewn,” am y dyrchefir ein llygaid, trwy y cystudd, i edrych ar “y pethau ni welir,” oblegid y rhai hynny yn unig “sydd dragywyddol” (2 Cor. iv. 7—18). Yna yn y bennod nesaf arweinir ni at bwnc tra anhawdd. Nid yw meddwl yr Apostol yn glir iawn gyda golwg arno. Ymddengys dau beth, modd bynnag, yn hollol glir iddo, y naill yn tarddu oddiar brofiad a'r llall oddiar ei ffydd yn yr adgyfodiad. Y cyntaf ydyw fod arno ofn ymddatodiad y corff; a'r ail ydyw, y teimla yn berffaith sicr fod corff cyfaddas i'r bywyd ysbrydol wedi ei ddarparu gan Dduw ar gyfer y credinwyr yn y nefoedd. Y mae y ffaith olaf hon ymhlith y pethau y mae yn ei “wybod.” “Canys ni a wyddom, os ein daearol dy o'r babell hon a ddatodir, fod i ni adeilad gan Dduw, sef ty nid o waith llaw, tragwyddol, yn y nefoedd” (2 Cor. v. 1). Peth arall y mae yn ei “wybod” ydyw, ei fod tra yn gartrefol yn y corff (sef y corff presennol) “oddi cartref oddiwrth yr Arglwydd” (sef yr Arglwydd Iesu). Pwysleisia y “wybodaeth” hon i ddymchwelyd gwag philosophi y Corinthiaid ynghylch “gwybodaeth” (gnosis), gan

ddangos nad oedd raid iddo ef fyned trwy unrhyw gadwen o deilliadau i gael gafael ar Dduw; eithr fod Duw i'w gael yn yr Arglwydd Iesu Grist. Uchelgais mawr ei fywyd ydoedd bod “ yn gymeradwy ganddo ef ” (2 Cor. v. 9). I gyrraedd y nôd hwn boddlonai i barhau yn alltud yn y ty o glai, os trwy hynny y rhyngai fodd ei Arglwydd yn well na thrwy ei roddi heibio, a char-trefu yn ei “ dŷ nid o waith llaw tragywyddol yn y nef-oedd; ” lle y caffai fwynhau cymdeithas ei Arglwydd trwy gyfrwng mwy cyfaddas i'r bywyd ysbrydol y mae yn awr yn ei feddu. Ond nid yw yr Apostol yn gwneud ymgais i foddio chwilfrydedd trwy daflu dim goleuni ar y cyfwng tywyll rhwng “ ymddatodiad ” y corff presennol a'r adgyfodiad cyffredinol. Y mae yr Apostol yn esiampyl nodedig o feddwl cawraidd, pan yr ymeifl mewn unrhyw bwn, na fynn wyro oddiwrtho drwch y blewyn, i foddio ei hun na neb arall, eithr dilyna linell y goleuni nes cyrraedd buddugoliaeth. Wedi cael gafael yn yr egwyddor a'r ddeddf y cyfeiriwyd ati—y bywyd ysbrydol yw yr egwyddor, a'r ddeddf yw fod pob bywyd yn ffurfio corff iddo ei hun,—dengys fod yr Ysbryd Glân yn cael ei roddi yn “ ernes ” i'r credinwyr y daw dydd y llyncir “ yr hyn sydd farwol gan fywyd ” (1 Cor. v. 5, 6). Ond perthyna i bob bywyd newydd adeg o brawf cyn cyrraedd perffeithrwydd; felly cyn cyrraedd ei dŷ o'r nef, erys yr enaid ar brawf yn y corff; ac yna bydd raid iddo gael ei ddangos “ ger bron brawdle Crist ” (adn. 10). Hyn a wna y sefyllfa bresennol yn bwysig, ac a rydd gyfrifoldeb mawr ar weinidogion y gair (adn. 11—15). Yr anhawster a deimla yn y sefyllfa hon ydyw nad ydyw y corff presennol, yr hwn a ddisgrifir ganddo o hyn allan yn yr Epistol trwy yr ymadrodd mwy cyffredinol “ y cnawd ” yn gymwys fel cyfrwng i ddal cymundeb â gwrthrychau y bywyd newydd hwn sydd yn enaid y Cristion. Perthyna i'r cnawd, fel y gwyddom, synhwyrâu wedi eu cymwyso i ddal cymundeb â'r byd gweledig; ond nid oes ynddynt ddim cymhwyster i ddal cymundeb â'r byd ysbrydol. Felly pan y dygir bywyd newydd i'r enaid dengys Pâul fod hyn yn creu byd

newydd iddo ei hun, ac felly yn gofyn synhwyrâu newyddion yn yr enaid i ddal cymundeb â'i amgylchoedd. "Am hynny nyni o hyn allan nid adwaenom neb yn ol y cnawd; ac os buom hefyd yn adnabod Crist yn ol y cnawd, eto yn awr nid ydym yn ei adnabod ef mwyach" (adn. 16). Cyfyd hyn gwestiwn o ddiddordeb dwfn, sef, a oes yma awgrym ddarfod i Paul weled yr Iesu cyn ei farwolaeth a'i esgyniad i'r nef? Nis gallwn fanylu arno, ond yn unig ddatgan ein barn, nad oes. Dywed yn wir ei hun mai megis un annhymig y gwelsai ef ei Arglwydd (1 Cor. xv. 8). Ac nid yw yn debygol y buasai yr Apostol yn gwneud ei hun yn erthyl,—un wedi ei eni allan o amser,—i foddhau neb, llawer llai yr Iddewon yng Nghorinth, pe buasai wedi gweled yr Iesu yn ystod ei fywyd ar y ddaear. Ond yr ystyr yma, debygwn, "adnabod Crist yn ol y cnawd," ydyw ei adnabod yn unig trwy gyfrwng y sefyllfa ddarostyngol yr oedd Crist ynddi pan yma ar y ddaear "yn nyddiau ei gnawd." Y pryd hynny yr oedd y bywyd dwyfol oedd ynddo heb gyrraedd sefyllfa gymwys i'w natur ei hun; yn debyg fel y mae y bywyd ysbrydol yn yn y Cristion ar y ddaear. Ond yn awr wedi yr adgyfodiad a'r esgyniad, y mae "Crist Duw" wedi ennill sefyllfa newydd gyfaddas i'r bywyd newydd a enillasai trwy ei farwolaeth. Nid oedd yr Apostolion a ddi-lynasai yr Iesu pan yma yn y cnawd yn meddu ond adnabyddiaeth dra amherffaith o hono hyd ei esgyniad i'r nef, a thywalltiad yr Ysbryd Glân. Pryd hynny y daethant i sylweddoli dwyfoldeb ei Berson mewn modd parhaol. Llawer llai, gan hynny, y gallasai Saul o Tarsus ei adnabod yn gywir "yn ol y cnawd," ac yntau heb ei weled; ond yn unig dderbyn adroddiadau llawn rhagfarn ac enllib am dano o enau ei elynion creulonaf. Ond yn ei droedigaeth, daeth Saul i mewn i fyd newydd, hollol ddieithr iddo o'r blaen, a rhaid oedd cael synhwyrâu newyddion i adnabod y gwrthrychau ydoedd yn awr o'i amgylch; ac oddiar ei brofiad dywed yma wrth y Corinthiaid, "Gan hynny, od oes neb yng Nghrist, y mae efe yn greadur newydd (neu yn hytrach, y mae yn greadigaeth newydd); yr

hen bethau a aethant heibio; wele gwnaethpwyd pob peth yn newydd ” (2 Cor. v. 17).

Wedi sylwi fel hyn ar ddatblygiad meddwl yr Apostol gyda golwg ar ddyfodiad yr Arglwydd, yr adgyfodiad cyfiredinol, a chipdrem ar y sefyllfa ddyfodol, rhaid i ni fyned rhagom i ddangos awyddfryd yr Apostol i ddal ei afael yn serch yr Eglwys yng Nghorinth er mwyn cario dylanwad arni er ei lleshad a'i hadeiladaeth. I wneuthur lles i ddyn rhaid ennill ei galon. Hyn a gyfrif, yn ddiau, am ymdrech Paul yn y ddwy bennod nesaf—y vi. a'r vii.,—i argraffu ar feddyliau y Corinthiaid fawredd a phwysigrwydd gweinidogaeth yr Efengyl; gan gyffwrdd â'r pwnc yr ymdriniasai yn flaenorol arno yn y drydedd bennod; ac mor awyddus yw i gadw ei le fel tad yn eu calonnau fel y dychwela eilwaith i ddangos iddynt ei hawliau arnynt fel Apostol Crist. “Ein genau ni a agorwyd wrthy chwi, O Gorinthiaid, ein calon ni a ehangwyd ” (2 Cor. vi. 11). Y mae yn amlwg fod ei feddwl pan yn ysgrifennu y rhan yma o'r Epistol yn cyfeirio yn arbennig at y mwyafrif oeddynt wedi aros yn deyrngarol iddo, ond yn unig eu bod mewn perygl o gael eu lefeinio gan ragfarn trwy ddylanwad y gau-athrawon, y rhai ydoedd wedi llwyddo i droi yr adran Iddewig yn yr Eglwys yn erbyn yr Apostol; oblegid dywed, “Y mae hyfder fy ymadrodd yn fawr wrthy chwi. Y mae gennyf orfoledd mawr o'ch plegid chwi, yr wyf yn llawn o ddiddanwch, yn dra chyflawn o lawenydd yn ein holl orthrymder.” Yna hysbysa hwynt pa fodd y diddanwyd ef trwy ddyfodiad Titus a mynegi o hono eu hawyddfryd, eu galar, eu sel tuag ato ef, fel y llawenhaodd yn fwy: “Canys er i mi eich tristhau chwi mewn llythyr, nid yw edifar gennyf, er bod yn edifar gennyf, canys yr wyf yn gweled dristhau o'r llythyr hwnnw chwi, er nad ond dros amser ” (2 Cor. vii. 7, 8). Tybia rhai (B. W. Bacon) mai y rhan olaf o'r Epistol hwn (pen. x.—xiii.) yw y llythyr y cyfeiria Paul ato yma; ond nis gallwn dderbyn y golygiad hwn. Amlwg yw mai y llythyr y cyfeirir ato yma ydyw y rhan honno yn arbennig o'r llythyr cyntaf (1 Cor. v.—vi.) sydd yn cyfeirio at yr

achos o odineb, a'r ymgyfreithio, o bosibl, a fu mewn canlyniad i hynny, oblegid dywed am y llythyr hwnnw, " Oherwydd paham, er ysgrifennu o honof atoch, ni ysgrifenaïs o'i blegid ef a wnaethai y cam, nac oblegid yr hwn a gawsai gam, ond er mwyn bod yn eglur i chwi ein gofal drosoch gerbron Duw " (2 Cor. vii. 12). Nid oes dim yn fwy eglur na'r ffaith mai nid at unrhyw gam a dderbyniasai y naill oddiar law y llall yn Eglwys Corinth y cyfeiria Paul yn yr adran hon, eithr at y cam a dderbyniasai ef fel Apostol Crist oddiar law yr adran Iddewig yn yr Eglwys. Yn y penodau nesaf dwg yr Apostol i sylw y Corinthiaid y casgliad y mae ef a'i gydweithwyr yn ei wneud yn yr Eglwysi a sefydlasid ganddynt, i'r Cristionogion tlodion yn Jerusalem. Ond cawn sylwi ar hyn pan yn dilyn Paul ar ei daith o Gorinth i Jerusalem. Bellach rhaid troi i sylwi yn fyr ar adran olaf yr Epistol, cyfeiriedig, fel y credwn, at y lleiafrif yn Eglwys Corinth. Yr oedd y rhai hyn, fel y sylwyd yn flaenorol, wedi troi yn erbyn awdurdod yr Apostol, ac wedi cael eu cario ymaith trwy ddyllanwad gau-athrawon oeddynt yn dilyn Paul i bob man i geisio dymchwelyd ei athrawiaeth. Rhydd hyn gyrif am lymder ei gerydd. Golch ei wialen, nid mewn olew, ond mewn wermod; a fflangella hwy yn ddjarbed a'r watwareg fwyaf miniog. Gedy y tir uchel a gymerasai i drin yr un mater pan yn cyfeirio ei sylwadau at y mwyafrif, y rhai ydoedd yn parhau yn ffyddlon iddo. (Gwel, pen. iii.), ac ymostynga i gymeryd lle yr ynyd am dro, er mantais i apelio yn well at feddyliau iselwael ei ddarllenwyr. Wrth ddarllen rhai rhanau o'r adran hon (megis pen. xi. 16—21), gallwn yn hawdd ddeall fod trahauster wedi bod yn brofedigaeth lem i'r Apostol, ac nid rhyfedd gennym ei glywed, ar ol hyn yn cyfeirio ato fel un o'r pechodau parod i'w amgylchu (1 Tim. i. 13). Ni fynnasem er dim, modd bynnag, golli y darlun geir yma,—darlun dwbl,—o ddawn drahaus yr Apostol, a thrwyddi adlewyrchiad o gymeriad ei wrthwynebwyr ar y naill law, ac o'i lafur a'i ludded yntau ar y llaw arall. Goddefer i ni roddi rhydd-ddarlleniad o rai rhannau o'r

adran hon er dangos i'r darllenydd ddawn yr Apostol, a chymeriad ei wrthwynebwyr. Dechreuwn gyda'r geiriau,—“Gan fod llawer yn ymffrostio yn ol y cnawd, minnau a ymffrostiaf hefyd. Oblegid yr ydych chi sydd yn gall, yn goddef ffyliaid yn llawen. Canys yr ydych chi yn goddef os bydd i un eich caethiwo, a'ch gwneud yn offerynnau hylaw i gyrraedd ei amcan; eich rhwydo, a thorsythu ger eich bron; os bydd iddo eich taro yn eich wyneb. . . . Eithr ymha beth bynnag y mae neb arall yn hyf (yn fy ffolineb yr wyf yn llefaru), hyf wyf finnau hefyd. A ydynt hwy yn Hebreaid? felly finnau. A ydynt hwy yn Israeliaid? felly finnau. A ydynt hwy yn had Abraham? felly finnau. A ydynt hwy yn weinidogion Crist? (Eto yn fy ngwallgofrwydd) myfi yn fwy. Ymhell tuhwnt iddynt mewn blinderau, mewn gwialenodïau dros rifedi, mewn carcharau yn amlach, mewn marwolaethau yn fynych.” . . . Yna rhydd gyfres faith o ffeithiau yn dynodi y blinderau yr aethai trwyddynt na buasem yn cael synied o gwbl am danynt oddiwrth lyfr yr Actau, ac felly, a fuasai o'n cyrraedd oni bae am y crybwyllion hyn a roddir yma gan Paul wedi iddo, yn ol ei iaith ef, bersoneiddio yr ynfyty'n wrth amddiffyn ei hun. Ond wedi'r cwbl yn y ddeuddegfed bennod, teifi ymaith hug yr ynfyty'n, a dengys nad ydyw y cyfryw bethau yn werth ymffrostio o'u herwydd,—mai gwaith gras yn unig ydoedd deilwng o ymffrost. Y “dyn” hwnnw yng Nghrist yr hwn a adwaenai er ys rhagor i bedair blynedd ar ddeg, yr hwn a gipiwyd i fyny hyd y drydedd nef ac a glywsai yno bethau “annhraethadwy, y rhai nid yw gyfreithlawn i ddyn eu hadrodd, am y cyfryw yr ymffrostiaf, eithr am danaf fy hun nid ymffrostiaf, oddieithr yn fy ngwendid” (2 Cor. xii. 4, 5). Dengys ymhellach mai ei holl amcan ef a'i gydweithwyr ydoedd eu hadeiladaeth ysbrydol, ac oherwydd hynny iddynt fod yn dra gochelgar rhag pwyso arnynt, rhag iddynt dybio eu bod yn elwa arnynt; oblegid un o ddichellion y gau athrawon ydoedd eu perswadio mai er mwyn elw bydol yr efengylai yr Apostol iddynt. Yna dywed: “Wele, y drydedd waith yr

wyf fi yn barod i ddyfod atoch, ac ni byddaf ormesol arnoch, canys nid ydwyf yn ceisio yr eiddoch chwi, ond chwychwi : canys ni ddylai y plant gasglu trysor i'r rhieni, ond y rhieni i'r plant'' (2 Cor. xii. 14). Diwedda yr Epistol ar dir uchel fel un wedi ennill profiad newydd o "nerth Duw" ar ol y cystudd a ddioddefasai yn Asia, a hysbysa hwy ei fod yn dyfod atynt eto "y drydedd waith" (2 Cor. xiii. 1), ac yn ddiweddglo ar y cyfan rhydd y fendith Apostolaidd yn ei ffurf gyflawnaf.

PENNOD XXI.

Y casgliad i gynorthwyo y Cristionogion yn Judea; Paul yn dychwelyd i Jerusalem gyda chynrychiolwyr o'r Talaethau i gyflwyno y rhodd. (O.C. 56 a 57).

NID oes yr un amgylchiad yn y Testament Newydd y ceir crybwyllion am dano yn llythyrau Paul ac yn Llyfr yr Actau, a wasanaetha yn well, fel y dengys Paley yn ei "Horae Paulinae," i brofi dilysrwydd y llythyrau a'r Actau, na'r cyfeiriadau a geir ynddynt at gasgliad yn yr Eglwysi Cristionogol i gynorthwyo y Cristionogion yn Jerusalem a Judea. Nodweddir Paley yn neilltuol gan eglurder, ac y mae yn deilwng o sylw ei fod wedi dangos cysondeb a chydrediad y cyfeiriadau at y casgliad yn y llythyrau ac yn yr Actau, a hynny heb y cysgod lleiaf o unrhyw gynghrair na bwriad blaen- orol, mor glir a diamwys, fel nid yn unig na lwyddwyd i ddymchwelyd yr ymresymiad, eithr gwasanaethodd ymchwiliadau diweddarach i gadarnhau y mater a'i ddwyn i fwy o eglurder. Ond nid hyn yw ein hamcan presennol yn dwyn y mater i sylw, eithr yn hytrach galw sylw y darllenydd at bwysigrwydd y symudiad hwn a osodwyd ar droed gan yr Apostol, a'i ddylanwad pell-dreiddiol ar yr Eglwysi Cristionogol. Nid oes neb wedi ysgrifennu ar hyn yn well na'r Parch. F. Rendall, M.A., *yn yr "Expositor," am y flwyddyn 1893. Dengys ef ac eraill yn dra eglur mai nid cyflenwi angen a gyfodasai ar y pryd ydoedd amcan yr Apostol, ond fod ei amcan yn llawer eangach, ac yn dangos meddwl ydoedd yn gallu cymeryd i fewn i gylch ei wel- ediad yr angenrheidrwydd, yn yr adeg foreu hon, am ddwyn oddiamgylch mewn modd ymarferol fwy o undeb rhwng y gwahanol Eglwysi Cristionogol a sefydlasid. Gwahaniaethai y symudiad hwn yn hyn o beth oddi- wrth waith yr Eglwys yn Antiochia yn Syria pan yr

* Gwel, "Expositor," vol. viii., p. 321, Fourth Series.

anfonodd gymorth i'r Eglwys yn Jerusalem, trwy law Paul a Barnabas, ar adeg newyn neilltuol, am yr hwn y proffwydasai un Agabus y cymerai le. Ond yr adeg bresennol nid oedd dim neilltuol yn amgylchiadau yr Eglwys yn Jerusalem a'r amgylchoedd yn galw am ymdrech arbennig i'w cynorthwyo. Eto y mae yn eglur fod sefyllfa yr Eglwys yn Jerusalem, mewn ystyr fyddol, yn dra isel. Dioddefai yn dost oddiwrth erledigaeth ar law yr Iddewon; a thrachefn oddiwrth yr awdurdodau gwladol. Heblaw hyn yr ydoedd Jerusalem yn gyrchfa llawer o Gristionogion, tuag at y rhai y gofynnid i aelodau yr Eglwys ddangos lletygarwch; ac yr ydoedd, fel canolbwynt Cristionogol a mam-eglwys, yn brif gartrefle yr Apostolion a'r efengylwyr; cynhaliath y rhai orweddaï, yn fwy neu lai, ar ysgwyddau yr Eglwys. Gwelir oddiwrth hyn mai nid peth digwyddiadol ydoedd eu tloidi, eithr fod iddo achosion parhaol. Daw hyn i'r golwg eto yn eglurach wrth daflu golwg ar y modd y dygir y ddarpariaeth hon oddiamgylch. Yn lle brys i gyfarfod ag angen arbennig—oblegid y mae gwerth cymorth yn fynych yn ei brydlondeb—yma pwyll ac arafwch a ganfyddir. Cymharer 1 Cor. xvi. 1—8 ag Act. xx. 16. Tybir fod yr Epistol cyntaf at y Corinthiaid yn cael ei ysgrifennu tua diwedd 55 O.C. a'r adeg y cyfeirir ati yn Llyfr yr Actau yn Sulgwyn y flwyddyn 57 O.C., yr hyn sydd yn cymeryd i fewn, beth bynnag, flwyddyn a hanner yng nghyflawniad y gwaith. I'r un cyfeiriad cawn grybwylliad gan Paul yn ei Epistol at y Rhufeiniaid, a ysgrifenyddwyd o Gorinith ddechreu y flwyddyn 57 O.C., cyn cychwyn ar ei daith i Jerusalem pan y dywed, “ Ac yn awr yr wyf fi yn myned i Jerusalem i weini i'r saint ” (Rhuf. xv. 25). Yn yr adran y cyfeiriwyd ati uchod, yn yr Epistol at y Corinthiaid, trefna yr Apostol i aelodau yr Eglwys y dydd cyntaf o'r wythnos, bob un ohonynt, roddi heibio yn ei ymyl, gan drysori, fel y llwyddodd Duw ef, “ fel na byddo casgl pan ddelwyf fi ” (1 Cor. xvi. 2). Daw i'r golwg yma gynllun rhagorol i ddwyn oddiamgylch y cymorth hwn i'r saint yn Jerusalem a'r amgylchoedd. Ac nid oedd y cynllun

yn gyfyngedig i Dalaeth Achaia, prif ddinas yr hon ydoedd Corinth, eithr cynnwysai ynddo Dalaethau Macedonia, Asia a Galatia. Nid oes ddadl bellach nad at y Talaethau Rhufeinig a adnabyddid yn nyddiau Paul o dan yr enwau hyn y cyfeirir yn y Llythyrau ac yn Llyfr yr Actau. Daeth y Talaethau hyn i fod trwy rym gwleidyddiaeth yr Ymerawdwyr Rhufeinig, a buont yn dra manteisiol i ledaeniad Cristionogaeth trwy uno gwahanol lwythau á'u gilydd o dan un lywodraeth, a rhoddi mantais trwy lywod-ddysg Rhufain i iaith a llenyddiaeth y Groegiaid i lefeinio cymdeithas, a dwyn i mewn wareiddiad uwch nag a feddai llwythau gwylltion Asia Leiaf a mannau eraill o fewn yr Ymerodraeth. Fel y dengys Proff. Ramsay,* cefnogai Rhufain tra yn erbyn arferion barbaraid brodorion y Talaethau syniadau, moesau ac arferion y Groegiaid. Ond fel y mae yn hysbys, dirywiodd yr Ymerodraeth, ac ymhen ychydig ganrifoedd diflannodd yn llwyr, a chyda hi diflannodd hefyd y Talaethau Rhufeinig, ac ail ymddangosodd y mân diriogaethau a berthynent i'r llwythau brodorol. Ni chymerodd hyn le cyn i Genhadwr mawr cyntaf Asia ac Ewrop wneud ei ymddangosiad ac ymaflyd yn y syniad o uno dynoliaeth trwy allu anfeidrol uwch a mwy grymus nag eiddo Rhufain, sef trwy rym cariad dwyfol yn cael ei egluro trwy Efengyl Iesu Grist; hwn ydoedd Paul, Apostol mawr y Cenhedloedd. O dan gyfarwyddyd dwyfol defnyddiodd yr Ymerodraeth fel esgynlawr i gyfodi Teml y Duw byw o adfeilion temlau yr eilunod. Y prif rwystr ar ffordd undeb yr adeilad ysbrydol hwn ydoedd y rhwyg fodolai rhwng yr Iddew a'r Cenedl-ddyn, a bygythiai hwn barhau wedi i'r Iddew a'r Cenedl-ddyn gael eu dychwelyd at Gristionogaeth. Cyfodasai y gelyn gau-athrawon i wneud y rhwyg yn waeth. Dilynai y rhai hyn yr Apostol fel gwaed-gwn i bob man, nid yn unig i dangloddio yr athrawiaeth yn ol duwioldeb, eithr hefyd, os gallent, ddymchwelyd awdurdod Paul fel Apostol. Gwelai Paul y perygl hwn o bell. Cymerodd awgrym

*“ St. Paul the Traveller,” p. 138.

oddiwrth lywodraeth y Talaethau Rhufeinig, ac ymaflodd yn yr egwyddor o gynrychiolaeth, ac anfonodd ei gydweithwyr ffyddlon i sefydlu cynllun o "gasgl" i'w wneud yn gyson a rheolaidd mewn pedair o'r Talaethau y sefydlasai Eglwysi ynddynt, i gynorthwyo y saint tlodion yn Jerusalem. Ymddengys fod hyn wedi ei gychwyn eisoes yn eglwysi Galatia, megis y dŵed Paul yn ei lythyr cyntaf at y Corinthiaid (1 Cor. xvi. 1). Fel hyn, trwy gynrychiolaeth oddiallan a chydymdeimlad oddifewn, ymdrechai yr Apostol i asio yr Eglwysi Crisionogol a'u gilydd yng nghwlmw cariad a thangnefedd. Gwelwn fod Paul wedi dewis y Talaethau hynny yn y rhai yr oedd dinasoedd oeddynt yn ffurfio canol-bwyntiau masnachol a chymdeithasol,—Antiochia, Iconium a Lystra, yn Galatia; Troas, Ephesus a Colossa, ac eraill, yn Asia; Philippi, Thessalonica a Berea, ym Macedonia; a Chorinth yn unig a enwir yn Achaia. Diau fod Titus wedi bod yn wasanaethgar gyda'r "gasgl" yng Nghorinth; Timotheus a Luc yn Philippi, Thessalonica a Berea. Yr olaf, sef Luc o bosibl a anfonwyd hefyd gyda Titus i Gorinth, at yr hwn y cyfeiria Paul fel "y brawd yr hwn y mae ei glod yn yr efengyl trwy yr holl eglwysi" (2 Cor. viii. 18). Yr oedd gofal neilltuol yn cael ei gymeryd fod yr holl frodyr a ofalent am y casgliad yn wyr o onest-rwydd diamheuol, er mwyn argyhoeddi pawb fod Paul a'i gyd-weithwyr yn darpar "pethau gonest, nid yn unig y'ngolwg yr Arglwydd, ond hefyd y'ngolwg dynion" (2 Cor. viii. 21). Gwelwyd ei fod ef ei hun wedi ordeinio y mater hwn yn Eglwysi Galatia (1 Cor. xvi. 1), a diau iddo wneud yr un modd yn Ephesus yn ystod ei arhosiad yn y ddinas honno a'r amgylchoedd. Erbyn hyn teimla yr Apostol ei fod yn barod, ar ol pump neu chwech o flynyddoedd o lafur diorffwys a digymar i sefydlu a chadarnhau yr Eglwysi yn y Talaethau hyn, i'w gadael am ysbaid o dan ofal yr henuriaid ffyddlawn a ordeiniasai ynddynt, a chymeryd cam newydd pwysig yng nghwrs ei weinidogaeth. Ac fel gwladweinydd Eglwysig o'r radd uchaf, dwg oddi-amgylch y casgliad hwn i'r saint ymhlith Eglwysi Ew-

rop ac Asia Leiaf, i'w toddi, od oedd modd, i'w gilydd mewn cariad a chydymdeimlad Cristionogol. O fewn ei gynllun y mae ymweliad â Jerusalem gyda chynrychiolaeth gref—wyth mewn nifer—enwau y rhai, oddieithr Luc yr hanesydd, a geir yn Actau xx. 4, i gyflwyno y rhodd i'r saint yn Jerusalem. At hyn y cyfeiria yr hanesydd pan y dywed, “ A phan gyflawnwyd y pethau hyn, arfaethodd Paul yn yr ysbryd, gwedi iddo dramwy trwy Macedonia ac Achaia, fyned i Jerusalem, gan ddywedyd, Gwedi i mi fod yno, rhaid i mi weled Rhufain hefyd ” (Act. xix. 21). Oddiwrth hyn gwelir fod yn anhawdd gwybod pa beth i'w edmygu fwyaf yn yr Apostol, pa un ai ei allu fel gwladweinydd i gynllunio a chyfaddasu moddion i ddwyn oddiamgylch drefn ac undeb a chyd-weithrediad rhwng yr Eglwysi Cristionogol, ai eangder ei feddwl i gymeryd i fewn bosiblwydd diderfyn gallu a dylanwad yr Efyngyl i ennill y byd yn eiddo i'r Arglwydd Iesu; yr hyn a welir yn ei awydd i “ weled Rhufain hefyd,” prif ddinas yr Ymerodraeth Rufeinig; a hynny hefyd o Jerusalem, prif ddinas teyrnas Dduw ar y ddaear. Mynnai ddwyn yn ei berson ei hun ddylanwad pennaf cariad dwyfol, trwy groes yr Iesu, i ddarostwng dylanwad pennaf awdurdod haiarnaid a chreulawn Rhufain. a phlannu baner y Ceidwad, yn arwydd buddugoliaeth, hyd yn oed yn llys yr Ymerodraeth. Pa un ai y pethau hyn drachefn sydd i'w hedmygu fwyaf, neu ei wroldeb yn wynebu ar y fath beryglon pan yn penderfynu myned i Jerusalem, am y rhai y rhybuddid ef beunydd o'r nef a'r ddaear, trwy dagrau cyfeillion ac arwyddion proffwydi, a'r Ysbryd Glân yn tystio iddo ymhob dinas, gan ddywedyd fod rhwymau a blinderau yn ei aros (Act. xx. 23). Ei ateb i'r oll ydoedd, “ Parod wyf fi, nid i'm rhwymo yn unig, ond i farw hefyd yn Jerusalem er mwyn enw yr Arglwydd Iesu ” (Act. xxi. 13). Anhawdd, meddwn, yw penderfynu pa un o'r pethau hyn sydd i'w hedmygu fwyaf yng nghymeriad yr Apostol. Bellach rhaid dilyn Paul ar y daith bwysig hon i Jerusalem. Y lle y gadawsom ef ddiweddaf ydoedd yn ffoi am ei fywyd, yn ol cyngor

ei gyfeillion, o Ephesus. Y tebygolrwydd yw iddo gael llong fasnachol o Ephesus i Troas; yna yr oedd yn rhaid aros yno i gael llong arall i groesi i Ewrop. Tybia Ramsay iddo adael Ephesus yn nechreu y flwyddyn 56 O.C.* ac er fod glannau Asia yn ddiogel i'w mordwyo yr adeg honno, eto na fuasai yn ddiogel croesi y môr hyd ddechreu Mawrth. Modd bynnag, er mai ffoadur ydoedd, fel y cawsom achlysur i sylwi o'r blaen, nis gallai ymatal rhag pregethu Crist; ac agorwyd drws iddo yn Troas gan yr Arglwydd (2 Cor. ii. 12). Yn y gwanwyn mordwyodd i Macedonia, a bu yno yn cadarnhau yr Eglwysi, ac yn gosod pethau mewn trefn yn ystod yr haf a hydref y flwyddyn honno. Y pryd hyn yr ysgrifennodd ei ail lythyr at y Corinthiaid; nid oes sierwydd am y lle—o bosibl mai yn Berea. Yn y gauaf aeth Paul i dir Groeg, neu Dalaeth Achaia, a threuliodd fisoedd Rhagfyr 56 a Ionawr a Chwefror 57 O.C., yng Nghorinth. Nid oes gennym yn absenoldeb unrhyw gofnodiad am waith yr Apostol yn ystod y tymor hwn, ond yn unig barnu oddiwrth ei gymeriad cyffredinol, a'i apel yntau at gydwybodau henuriaid Ephesus, y rhai a'i cyfarfyddasant ym Miletus, beth ydoedd nodwedd ei waith yng Nghorinth yr adeg hon, pan yn dywedyd, "Chwi a wyddoch, er y dydd cyntaf y daethum i Asia, pa fodd y bum i gyda chwi dros yr holl amser; yn gwasanaethu yr Arglwydd gyda phob gostyngeiddrwydd, a llawer o ddagrau a phrofedigaethau, y rhai a ddigwyddodd i mi trwy gynllwynion yr Iddewon: y modd nad ateliais ddim o'r pethau buddiol heb eu mynegu i chwi, a'ch dysgu ar gyhoedd, ac o dy i dy; gan dystiolaethu i'r Iddewon ac i'r Groegiaid hefyd, yr edifeirwch sydd tuag at Dduw, a'r ffydd sydd tuag at ein Harglwydd Iesu Grist" (Act. xx. 18—21). Gallwn fod yn sier mai cyffelyb ydoedd ei waith yn Achaia y gauaf hwn, i'r hyn fuasai yn Asia yn flaenorol tra yn aros yn Ephesus. Mor werthfawr gan hynny i'r Eglwys yng Nghorinth ydoedd cael presenoldeb y fath weithiwr difefl, ar adeg tra difrifol yn ei hanes, pan y

* "St. Paul the Traveller," p. 283.

blinid hi gan ysbryd ymbleidio; gan ormod ysgafnder yn wyneb pechodau rhyfygus; ac yn arbennig ymosodiadau beiddgar gau-athrawon ar awdurdod Paul fel Apostol, ac ar “ yr athrawiaeth yn ol duwioldeb.” Ond bellach teimlai yr Apostol fod hyd yn oed Corinth wedi dyfod i sefyllfa y gallasai fentro ei gadael gyda graddau o ddiogelwch. Os oedd yr Eglwys mewn graddau o ddiogelwch, yr oedd bywyd Paul, mewn ystyr naturiol, modd bynnag, ymhell o fod yn ddiogel. Yr oedd ei lwydd a'i ddylanwad ar y Cristionogion yn annioddefol i'r Iddewon, a phan y deallasant y bwriadai ymuno â llong-lwyth o bererinion o Gorinth i Syria, gwnaethant gynllwyn i'w ladd ar y fordaith. “ Ac wedi aros dri mis, a gwneuthur o'r Iddewon gynllwyn iddo, fel yr oedd ar fedr morio i Syria, efe a arfaethodd ddychwelyd trwy Macedonia ” (Act. xx. 3). Darganfyddwyd y cynllwyn ar y foment olaf, a newidiwyd y cynllun; yn lle myned mewn llong yn llawn o bererinion ar ei ffordd i Jerusalem ar gyfer Pasc y flwyddyn 57 O.C., yn uniongyrchol o Gorinth i diriogaeth Syria, ac oddiyno i Jerusalem; penderfynwyd myned dros y tir, trwy Dalaeth Macedonia, a throsodd i Troas. Ond cyn croesi treuliasant y Pasc yn Philippi (Act. xx. 6), ac anfonwyd yn ddiau genadwri at y cynrychiolwyr o Asia i'w hysbysu am y cyfnewidiad yn y cynllun, ac am aros wrthynt yn Troas (Act. xx. 5). Yma yn Philippi daw Paul i gyffyrddiad drachefn â Luc, y Physygyr annwyl a'i gydymaith ffyddlawn; a dangosir presenoldeb yr hanesydd nid yn unig yn nefnyddiad y rhagenwau yn y person cyntaf ac yn y rhif luosog, megis, “ Y rhai hyn a aethant o'r blaen ac a arhosasant am danom yn Troas,” eithr hefyd canfyddir ef yr un mor eglur yn manylder yr adroddiad. Mor fanwl yr edrydd ddarfod i'r fordaith o Neapolis, porthladd Philippi, i Troas gymeryd pum' niwrnod i'w chyflawni, pan y gallesid yn hawdd groesi mewn dau ddiwrnod, fel y gwelir oddi-wrth yr hanes am yr Apostol yn croesi yr un môr y tro cyntaf (Act. xvi. 11). Gallasai hyn gael ei achosi naill ai gan wynt gwrthwynebol, neu ddiffyg gwynt o gwbl, gan mai llong hwyliau wrth gwrs ydoedd, yn ymddi-

bynnu yn hollol ar y gwynt am ei chyflymdra. Hysbysir ni drachefn ddarfod i'r cwmni aros yn y ddinas ddiddorol hon saith niwrnod. Adnabyddir Troas mewn hanesiaeth, fel y sylwyd yn flaenorol, wrth yr enw Alexandria Troas. Ymddengys ei bod, fel Aberdeen, yn enwog am ei gwenithfaen; colofnau mawrion o'r hon a orweddaï yn ei phorthladd, yn ogystal ag yn y chwarieli yn y brynïau cyfagos. Tra nad yw erbyn hyn ond pentwr o adfeilion, rhaid ei bod yn nyddiau Paul, gyda'i Phreithle, ei Baddon, a'i Chwareufa, yn ffurfio darlun deniadol i feddwl mor fywiog ag eiddo yr Apostol; eto nid y pethau hyn a dynnai ei sylw, ond y "praidd bychan," ydoedd yma wedi ymgasglu yng nghanol yr ystormydd, o dan gysgod "Craig yr Oesoedd." Ar ei ymweliad cyntaf lluddiwyd ef i aros yn y ddinas gan weledigaeth y gŵr o Macedonia, yr hwn "a ddeisyfai arno, ac a ddywedodd, Tyred drosodd i Macedonia a chymorth ni" (Act. xvi. 9). Ar ei ail ymweliad, tra yn ffoi o Ephesus,—er nad yw yr hanesydd yn yr Actau yn crybwyll dim am y peth,—dywed ef ei hun iddo bregethu Crist yn Troas, ac i'r Arglwydd lwyddo ei lafur, yr hyn a ddisgrifir ganddo fel agoriad drws gan yr Arglwydd (2 Cor. ii. 12). Y pryd hyn, yn ddiau, y sefydlwyd yma Eglwys Gristionogol trwy weinidogaeth Paul. Ond cymaint oedd ei awydd i weled Titus, er mwyn gwybod ansawdd yr achos yng Nghorinth, fel y gorfu iddo "ganu yn iach iddynt" yn gynt nag y mynnasai, a myned "ymaith i Macedonia" (2 Cor. ii. 13). Rhydd hyn olwg i ni ar yr awydd a feddiannai Paul i ddefnyddio y cyfle hwn ar ei drydydd ymweliad â Troas i aros gyda hwy am ysbaid i'w diddanu a'u cadarnhau yn y ffydd. Cawn ddisgrifiad mor fanwl gan yr hanesydd yn yr Actau o'r hyn a ddigwyddodd yma fel mai afreidiol yw ychwanegu ond ychydig ato. Arosasant yma saith niwrnod; a gwneir ymdrech gan ysgrifenywyr (Ramsay a Conybear a Howson, ac eraill), i gael cyn-sail oddiwrth y crybwylliad am "ddyddiau y bara croyw," sef y Pasc, yr hwn a dreuliwyd yn Philippi, a'r dydd cyntaf o'r wythnos" yma, ar yr hwn y daeth y disgyblion ynghyd i "dorri bara," sef i gynnal yr Agapè,

ac i fwyta Swper yr Arglwydd, i ffurfio math o dabl amseryddol oddiwrtho, er dangos faint o amser oedd gan y cwmni i gyrraedd pen y daith. Ond gadawn hynny i'r darllenydd cywrain; gwell gennym sylwi ar angerddoldeb ysbryd yr Apostol, yn cymeryd mantais ar lon gynhulliad y disgyblion, nid i ddifyrru ei hun mewn llon-gyfarchiadau ysgafn, eithr i ymdaflu i'r dwfn, i ymresymu ar bynciau mawrion yr Efengyl, nes anghofio amser yn murmuron y byd tragwyddol. Trodd hyn yn brofedigaeth dost i wr ieuanc ydoedd yn gwrandaw ar fath o falconi, neilltuol i dai dwyreiniol, a hynny ar y drydedd lofft, wedi ei goleuo gan lampau; a rhwng y gwres a meithter pregeth Paul, syrthiodd Eutychus (canys dyna enw y gŵr ieuanc), yn raddol i drwmgwsg; ac wedi hir bendwmpian dros ymyl y balconi, yn dra sydyn syrthiodd i lawr ar y palmant. A dywed y physygywr Luc iddo gael ei gyfodi i fynny yn farw. Ac erbyn i Paul ddyfod i lawr dodasid ef o'r neilltu fel un marw; eithr efe, gan efelychu Eliseus (2 Bren. iv. 34), a syrthiodd arno ef, a chan ei goffleidio, a ddywedodd, " Na chyffroed arnoch, canys y mae ei enaid ynddo ef " (Act. xx. 10). Na fydded i'r darllenydd ofni cyffyrddiad o'r goruwchnaturiol, oblegid rhaid i bawb a greda ym modolaeth Duw byw gredu ei fod yn alluog i godi dyn marw yn fyw drachefn. A wnaeth yn yr amgylchiad hwn, nis gwyddom; ond gwyddom hyn, y bwriada yr hanesydd i ni gredu fod Duw, i ryw amcan gogoneddus o'i eiddo ei hun wedi defnyddio ei was Paul i ddwyn y llanc hwn oedd wedi marw, yn fyw drachefn. Ac oni buasai y cyfryw wyrth yn gred-lythyr ardderchog i Apostol mawr y Cenhedloedd yn wyneb cyhuddiadau ei elynion, yn ogystal ag yn sel ddwyfol ar ddilysrwydd ei weinidogaeth? Dangosir fod yr anerchiad o flaen y Sacrament, a'r Sacrament, debygwn, o flaen y wledd, sef yr Agapè; ac nid oedd ryfedd fod y cyfarfod nodedig hwn wedi para hyd " doriad y dydd " (Act. xx. 11) Nid ychydig ydoedd y llawenydd o weled Eutychus, ar ol ei brofiad rhyfedd, yn ymuno â'r cwmni; oblegid gofala Luc am ddweyd, " A hwy a ddygasant y llanc yn fyw, ac a gysurwyd yn ddirfawr " (Act. xx. 12) Yna

aeth cwmni Paul i'r llong ac a fordwyasant i Assos, gan ei adael ef, yn ol ei ddymuniad, i weled fod pob peth yn iawn ymhlith y disgyblion yn Troas, ac yna i groesi i Assos ar ei draed dros y tir, o bosibl er mwyn mwynhau unigedd a thawelwch, fel ei Feistr Mawr, i ddal cymundeb â Duw. Nid yw y pellter o Troas i Assos dros y tir ond ryw 20 milltir tra y mae yn gymaint arall ar hyd y môr, wrth amgylchu penrhyn Lectum. Felly gallasai yr Apostol fforddio aros ychydig gyda'r disgyblion ar ol i'r llong hwylio o borthladd Troas. Ond ni bu yn hir cyn myned allan o'r ddinas ar hyd y ffordd Rufeinig, ydoedd y pryd hwnnw yn ddiau mewn cyflwr da, trwy y porth deheuol, heibio i'r ffynhonnau poethion, rhwng llwyni o goed derw tewfrig a hardd, y rhai a'i cysgodai yn dyner rhag poethder yr haul; a thros nentydd bywiog a redant ar lethrau yr Ida,* gan grechwen mewn afiaeth wrth deithio ymlaen. Daeth i Assos ar hyd "ffordd y beddau," ac ar ei union trwy borth henafol y ddinas i lawr at y môr, lle y derbyniwyd ef i mewn yn llawen gan gwmni y llong (Act. xx. 14). Yna hwyliu y llong yn ofalus trwy gulfor, rhwng Lesbos a chyfandir Asia Leiaf, hyd Mitylene, tref ar lan yr Ynys Lesbos; ac erys yma hyd doriad gwawr, gan na byddai yn ddiogel morio y rhan hon o'r Ægean, a frithir gan fân ynysodd, ar noson ddiloer fel y tybir yr ydoedd y pryd hyn : ond gydag awel y dydd, o bosibl yn dod o'r gogledd yn dra ffafriol i'r fordaith, mordwyasant "gyferbyn â Chios," ynys fechan enwog am ei gwinoedd; ac arosasant yma drachefn, oherwydd yr un rhesymau, hyd foreu drannoeth rhwng Cios a phenrhyn Argennum. Yma yr un modd gydag awel gyntaf y dydd daethant hyd ynys Samos, lle yr arosasant eto yng nghysgod mynyddoedd Samos, ym mhorthladd Trogyliu, yr hwn oedd ar drwyn penrhyn main yn Asia Leiaf. Y mae y darlleniad Cymraeg yma yn gamarweiniol pan y dywedir, "a thradwy y tiriassom yn Samos" Act. xx. 15). Yn lle "tiriassom," buasai

*Y mae beirdd pob oes wedi canu am y ffrydiau hyn,—megis Homer, Ovid, Tennyson (Con. & Howson, vol. i., p. 256, n.)

“cyrhaeddasom” yn gosod allan y meddwl yn well. Y meddwl yw, fod y llong wedi dyfod yn gyfochrog â glan yr ynys, ac iddi aros yn Trogylia. Buasai yn naturiol iawn i'r Apostol ewyllysio myned oddiyma i Ephesus, lle y buasai yn llafurio am ysbaid tair blynedd. Yr oedd y fordaith o Cïos i Trogylia trwy olygfeydd hollol gynefin iddo. Yno y llifai yr afon Cayster i'r môr. Gwelai drumiau mynyddoedd Messogis a Tmolus, y rhai a amgylchent y gwastadedd lle gorweddaï dinas Ephesus; ac ni buasai dim a'i boddlonasai yn well na throi y llong a'i chyfeiriad yno tua'r gogledd, yn lle i'r de i gyfeiriad Miletus, pe buasai y llong, —fel y tybia rhai—o dan ei lywodraeth ef. Ond nid felly yr ydoedd. Rhaid oedd i gennad mawr y nef ym-ostwng i drefniadau a chyfleusterau masnach : i'r amcan hwn, yr oedd y llong yn rhwym i Miletus. Eto ni fynnai Paul gael ei orchfygu yn llwyr; anfonodd genhadon i Ephesus i gyrchu henuriaid yr Eglwys i'w gyfarfod i Miletus. Os gallasai rhywun ddylanwadu ar y capten i gadw y llong neŷ y cyrhaeddaï henuriaid Ephesus, Paul fuasai hwnnw; onide pe buasai ef ei hun yn myned, y tebygolrwydd yw y buasai y llong wedi hwylio cyn iddo ddychwelyd, ac yntau yn colli y cyfle i gyrraedd Jerusalem erbyn y Sulgwyn. Yr oedd y perygl hwn yn fwy pan yr ystyriwn fod gan y cenhadon 30ain milltir o ffordd i gyrraedd Ephesus. Tybir mai gyda rhyw long fechan ar hyd y môr yr aethant; pa fodd bynnag, gallwn fod yn sicr na chollasant ddim amser i gyflwyno eu neges i'r henuriaid; a gallwn yn hawddach ddychmygu llawenydd y rhai hyn na'i ddisgrifio, pan ddeallasant fod eu hen athraw fu yn eu dysgu mor ffyddlon yn ysgoldy Tyrannus, yn awr yn disgwyl am danynt ym mhorthladd Miletus. Nid oedd ganddynt hamdden i edrych ar olygfeydd y daith gan eu hawydd i weled eu hathraw. Er mwyn tawelwch, ymneilltodd y cwmni bychan i lecyn ar y traeth; a Phaul yn awr o dan ysbrydoliaeth fwy grymus na murmur y môr, a draddododd, o dan gawod o ddagrau, ei anerchiad ymadawol (Act. xx. 18—35). Mor fyw a llawn yw yr anerchiad, fel y rhaid fod rhyw bin-ysgrifennydd buan

wedi ei gymeryd i lawr air am air ar y pryd wrth ei wrando. Gallwn weled yr Apostol yn estyn ei ddwyllaw tuag atynt tra yn apelio at dystiolaeth eu cydwybodau hwy eu hunain, ac yn dywedyd, "Ie, chwi a wyddoch eich hunain, i'r dwyllaw hyn wasanaethu i'm cyfreidiau i, ac i'r rhai oedd gyda mi" (Act. xx. 34). Golwg dra doddedig a welid pan yr oedd yr Apostol yn rhoddi "ei liniau i lawr ar y traeth, ac yn gweddio gyda hwynt oll, a phawb yn wylo yn dost, gan syrthio ar wddf Paul, a'i gusanu, yn ol arferion y dwyrain ar achlysuron o'r fath, "Gan ofidio yn bennaf am y gair a ddywedasai efe, na chaent weled ei wyneb ef mwy" (Act. xx. 38). Defnyddir gair cryf, nad yw ei ystyr yn ymddangos yn y darlleniad Cymraeg, yn nechreu y bennod nesaf. Wedi dweyd yn flaenorol fod y cwmni wedi ei hebrwng i'r llong, pan yn hysbysu iddynt hwylio o Miletus, y gair a ddefnyddir yn y darlleniad Cymraeg ydyw, "ac wedi ymadael â hwynt," sef â henuriaid Ephesus; ond defnyddia yr hanesydd air llawer cryfach i osod allan ymlyniad yr henuriaid wrth Paul, a'r anhawster iddo gael ymadael â hwy, fel mai y darlleniad goreu, o bosibl, fuasai, "Wedi i ni osod allan, a rhwygo ein hunain oddiwrthynt, ddyfod o honom ar ein hunion i Coos"* (Act. xxi. 1). Ynys fechan ydyw Coos, tua 23ain milltir o hyd, yn ymestyn gyda glannau y tir, heb ond sianel gul yn ei gwahanu oddiwrth y cyfandir. Ond y tebyg-olrwydd yw mai tref o'r un enw a feddylir yma, yr hon orwedda i ar ben dwyreiniol yr ynys. Ni chymerai yn hir, gyda gwynt teg o'r gogledd-orllewin, iddynt gyrraedd Coos; rhyw chwe awr o forio ynghanol golygfeydd ardderchog mynydd Saturnus yn ymddyrchafu ar y chwith yn nhiriogaeth Caria o Dalaeth Asia, ac ar y dde brithir y môr âg ynysoedd, fel *medals* hen wron yn harddu ei fron; ymhlith y rhai y ceir Patmos, ddaeth ar ol hyn yn dra enwog fel dewisfan Jehofah i ddatguddio i Ioan gyfrinion ei deyrnas. Ond nid oedd cwmni y llong yn gwybod dim eto am y pethau hyn; hwyrach y gwyddai Luc, "y physygwr annwyl," ryw-

* "St. Paul the Traveller," p. 292.

beth am enwogrwydd dinas Coos, fel eisteddle addysg feddygol o radd uchel yr adeg honno. Yr oedd yma deml i Æsculapius, duw meddyginiaeth, ac yma y ganwyd Hippocrates, yr hwn a elwid yn dad y gelfyddyd. Pa fodd bynnag, yr oedd Luc erbyn hyn wedi cael hyd i athrofa well, a dyfod o dan addysg Physygywr anfeidrol ragorach na neb o'r hynafiaid ofergoelus, y rhai a aberthent i dduwiau gau. Eto gellir dweyd fod rhyw debygrwydd rhwng Hippocrates, fel athraw meddygol, a Phaul fel athraw Cristionogol, oblegid fel y bu y cyntaf yn llwyddiannus i ysgaru meddyginiaeth oddiwrth offeiriadaeth Baganaid, felly y bu yr olaf yn llwyddiannus i ysgaru Cristionogaeth oddiwrth offeiriadaeth Iddewig. Nid yw yr hanesydd cysegredig yn ymdroi dim gyda'r pethau hyn, pa faint bynnag a wyddai am danynt. Yr oll a ddywed yw, ddarfod iddynt hwylio drannoeth o Coos i Rhodes, ac oddiyno i Patara (Act. xxi. 1). I gael syniad am y fordaith hon byddai parthlen dda yn dra manteisiol. Rhodes sydd ynys ffrwythlon a phrydferth yn y môr Ægeaid, lle yr ymgolla hwnnw ym Mor y Canoldir, ar gyfer Caria a thalaeth fechan Lycia. Ond at dref borthladdol o'r un enw ar yr ynys y cyfeirir yma, orwedda i ar y pen dwyreiniol iddi. Yr oedd y ddinas hon yn ddjarhebol am ei heulwen. Gwenai yr haul bob dydd ar hon heb gysgod cwmwl ar ei ael, a'i harwydd-lun oedd pen y duw Apollo o dan goron o oleuni disglair. Digon posibl na laniodd neb o deulu y llong; ond yn unig iddi aros yn y porthladd nes cael awel y bore o'r gogledd-orllewin i'w chario ar draws y môr i dueddau Lycia, nes cyrraedd Patara, tref borthladdol ar lannau deheuol y Dalaeth. Yma bu raid i Paul a'i gwmni newid eu llong. Dywed Proffeswr Ramsay* fod Testyn Beza (Bezan Text) yn gosod allan y llong yr aethai Paul a'i gwmni iddi yn myned ar hyd y glannau hyd Myra cyn croesi y môr i Tyrus. Bu yr hanesydd yn hynod o fanwl hyd yma i ddangos cwrs y fordaith, gan osod allan yr amser a gymerodd i'r llong hwylio o'r naill borthladd i'r llall;

* "St. Paul the Traveller," p. 297.

ond ni ddywedwyd pa faint aroswyd yn Miletus, nac ychwaith mewn pa faint o amser y cyrhaeddodd y llong i Tyrus. Ei brif amcan yn hyn yw dangos fod Paul wedi llwyddo i gyrraedd Jerusalem mewn pryd erbyn yr wyl; fel os collasai y Pasc, y byddai yn sicr o gyrhaeddyd erbyn y Pentecost. Hysbysir ni gan deithwyr fod y fordaith ar draws y môr o Myra i Tyrus,—pellter o ryw dri chant a deugain o filltiroedd,—yn un dra dymunol; yn enwedig o'r gogledd-orllewin i'r deddwyrain, fel yn awr; oblegid y mae y gwynt yr adeg yma ar y flwyddyn, yn nechreu Mai, bron yn gyson o'r gogledd-orllewin. Tybir y gellir gwneud y fordaith gyda gwynt teg mewn wyth awr a deugain. Dangosir fod y llong hon yn lled bwysig o ran gradd a maint; a chymerai rai dyddiau i'w dadlwytho ym mhorthladd Tyrus (Act. xx. 3—5). Er nad oedd Paul yn gwybod pa le yr oedd y disgyblion yn y ddinas brysur hon, nid hir y bu cyn cael hyd iddynt (adn. 4), a gwnaeth yr Apostol, gallwn fod yn sicr, y goreu o'r amser; oblegid nid oedd yn ail i neb ond yr Iesu, am “brynu yr amser,” neu “brynu cyfleusterau” (Eph. v. 16), i gyflawni gwaith yr Hwn a'i hanfonodd, megis y gwnaethai yr Iesu gyflawni gwaith yr Hwn a'i hanfonodd yntau. Gellir nodi y gwahaniaeth ydoedd rhwng perthynas y disgyblion yma a'r Apostol a'r hon fodolai rhyngddo â'r henuriaid a'i cyfarfyddodd o Ephesus. Ar ol maith gydnabyddiaeth aethai Paul yn ddwfn i serchiadau y rhai hynny; am hynny y sonir am wylo, a choffleidio, a chusanu yr Apostol. Eto y cyfryw ydoedd personolaeth atynnol Paul, fel ar ol wythnos o gydnabyddiaeth âg ef, y cyfododd pawb, ynghyd a'r gwragedd a'r plant, ac a'i hebryngasant ef a'i gwmni allan o'r ddinas hyd at y traeth, lle y cynhaliwyd cyfarfod gweddi ymadawol, yr un modd ag yn Miletus. Ond ni bu hyn cyn i ryw rai, a dderbyniasent ddawn broffwydol, o blith y brodyr rybuddio Paul i beidio myned i Jerusalem ar adeg mor gynhyrfus ag un o'r prif wyliau Iddewig. Eto er bob rhybudd ymlaen yr elai. Gyda'r un llong aeth ef a'r cwmni o Tyrus i Ptolemais; dinas o gryn enwogrwydd ar ddau gyfnod arbennig, sef

y cyfnod Macedonaidd,* ac yn ddiweddarach, yn amser y Croesgadau; ond a daflwyd i'r cysgod yn y cyfnod Rhufeinig, gan ysplander ei chwaer ieuengach Caesarea. Ei hen enw ydoedd Acco, yn perthyn i lwyth Aser. (Gwel, Barnwyr i. 31). Llechai o dan gysgod Carmel yn y rhan ddeheuol o Dalaeth Syria ar lan môr y Canoldir. Nid yw yn hollol eglur, pa un ai gyda'r tir neu gyda'r môr y cyrhaeddasant Cesarea. Yr oll y gofala yr hanesydd ei wneud yn eglur yw iddynt aros diwrnod gyda y brodyr yn Ptolemais, ac yna cyfeiriant eu ffordd tua Caesarea, o ddeg-ar-hugain i ddeugain milltir o bellter. Y tebygolrwydd yw mai yn yr un llong yr aethant, onide buasai mwy o sylw yn cael ei roddi i'r clud a'r modd y teithient. Wedi cyrraedd derbynir hwy yn llawen gan Philip yr efenglydd, i'r "hwn yr oedd pedair merched o forwynion, yn proffwydo" (Act. xxi. 9). Yr oedd y daith i Paul wedi bod yn un nodedig: mewn ystyr naturiol yn un dra phleserus,—golygfeydd hyfryd, atgofion melus, a'r gwynt ar hyd y fordaith yn dra ffafriol; mewn ystyr foesol, yn un drymaidd a phryderus; ac yn myned yn fwy felly i derfyn y daith. Yn gweled fod ganddo ar ol taith mor lwyddiannus ddigonedd o amser i gyrraedd Jerusalem mewn pryd erbyn yr wyl, erys yng nghartref cysurus Phylip yr Efengylwr am "ddyddiau lawer" (Act. xxi. 10). Tybir iddynt gyrraedd Caesarea Mai 14eg; ac nid oedd y Pentecost hyd Mai 28ain. A gallwn fod yn sicr fod y proffwydesau yn nhy Phylip yn rhoddi eu holl ddoniau ar waith i geisio ei berswadio i beidio myned i Jerusalem, ac na ddarfu iddynt anfon ryw bell-ebyr (?) at Agabus i ddyfod yno o bwrpas gyda'r un amcan. Modd bynnag hwn a ddaeth, a chan ddynwared yr hen broffwydi gynt, cymer wregys Paul, a chan rwymo, yn gyntaf ei ddwyllaw, ac yna ei draed, efe a ddywedodd, "Hyn a ddywed yr Ysbryd Glân: Y gŵr biaŷ y gwregys hwn a rwym yr Iddewon fel hyn yn Jerusalem, ac a'i traddodant i ddwyllaw y Cenhedl-oedd" (Act. xxi. 11). Cafodd hyn argraff ddofn ar

* 1 Macc. x. 55—60, &c.

feddyliau cyfeillion Paul : ofnasant yn fawr am ei ddiogelwch; ac ymroisant yn fwy nag erioed i ddeisyfu arno “ nad elai efe i fyny i Jerusalem ” (adn. 12). Ond nid oedd dim yn tycio; mynnu myn’d a wnai’r Apostol; eto nid heb deimlo i’r byw. Pa faint bynnag o ddysg y Stoiciaid oedd yn ei ben, nid oedd dim o’i dylanwad ar ei galon. Meddai galon fawr lawn o dynerwch; a chymaint oedd effaith wylofain ei gyfeillion fel y teimlai honno bron a thorri gan angerddoldeb ei deimlad. A gwna hyn ei benderfyniad a’i wroldeb i lewyrchu yn fwy, pan y dywed, “ Beth a wnewch chwi yn wylo ac yn torri fy nghalon i? Canys parod wyf fi, nid i’m rhwymo yn unig, ond i farw hefyd yn Jerusalem er mwyn enw yr Arglwydd Iesu ” (Act. xxi. 13). Nid oes gennym yn awr cyn gadael Paul am ysbaid, er mwyn sylwi ar ei Epistol at y Rhufeiniaid ond yn unig ei hebrwng gyda’r disgyblion o Caesarea cyn belled a thy Mnason o Cyprus, yr hwn oedd yn byw mewn pentref ar y ffordd i Jerusalem; yr hwn, meddai yr hanesydd, ydoedd “ hen ddisgybl ” (adn. 16). Seinia y gair yn hynod i ni, fod un nas gallai fod yn ddisgybl ers mwy na rhyw saith mlynedd ar hugain, yn cael ei alw yn “hen ddisgybl,” gan hanesydd cyfarwydd. Ond llenwid amser a ffeithiau mawrion, pwysig, ym moreuddydd Cristionogaeth, fel yr edrychid ar un o bosibl a welsai Paul ar ei daith gyntaf gyda Barnabas yn Cyprus, a’r pryd hwnnw yn ddisgybl, gan Gristionogion o dir Groeg ac Asia Leiaf, yn ddiau yn “ hen ddisgybl.” Llawen iawn gan hynny oedd ganddynt gael aros mewn tangnefedd o dan gronglwyd gŵr mor brofiadol. Yma y gadawn Paul a’i gwmni, yn adolygu y gorffennol, ac yn wynebu y dyfodol yn dawel, gan ymuno i ddywedyd mewn llwyr ymostyngiad, “ Ewyllys yr Arglwydd a wneler ” (Act. xxi. 14).

PENNOD XXII.

Paul yn ysgrifennu yr Epistol at y Rhufeiniaid yng Nghorinth yn nechreu y flwyddyn 57. O.C.

AR ol gadael Paul a'i gwmni yn nhŷ Mnason ar ei ffordd i Jerusalem, rhaid i ni ddychwelyd yn bresennol i Gorinth i edrych ar yr Apostol yn ysgrifennu yr Epistol at y Rhufeiniaid, yr hwn, a'i gymeryd oll yn oll yn ddiau ydyw y mwyaf o'i holl Epistolau. Bu esbonwyr o dan argraff mai math o draethawd diwinyddol ydoedd yr Epistol hwn, yn wahanol i'r Epistolau eraill, y rhai ydynt o nodwedd ddadleuol, a'i fod wedi ei ysgrifennu gan Paul yn unig i osod allan ei olygiadau diwinyddol ar wirioneddau mawrion yr Efengyl. Ond o ddyddiau Baur yn yr Almaen hyd yn bresennol tuedda esbonwyr i edrych arno fel y rhelyw o'r Epistolau yn hytrach yn cyfodi o'r amgylchiadau yr oedd yr Eglwys Apostolaidd ynddynt ar y pryd. Yr hyn a borodd i'r syniad cyntaf a nodwyd feddiannu meddyliau dynion ydyw y ffaith fod yr Epistol hwn yn fwy tawel, yn llai cyfeiriol, a mwy rhesymegol na'r Epistolau eraill. Ond y mae y rheswm am hyn i'w gael, ond sylwi, yn yr amgylchiadau yn y rhai yr ysgrifenyddyd ef. Milwria y syniad o Apostol, a Chenhadwr, yn erbyn y golygiad cyntaf ynddo ei hun, oblegid y syniad yw ei fod yn gennad Duw wedi ei anfon i gyflawni gwaith drosto a chenadwri arbennig ganddo, nid i'w gosod i lawr yn drefnus mewn ysgrifen, eithr ei thraddodi trwy leferydd, cymeriad, a phersonoliaeth yr Apostol ei hun. A gellir dweyd yn ddibetrus nad ydoedd neb o'r Apostolion a ddeallai ei genhadaeth yn well, na neb a'i cyflawnodd yn fwy ffyddlaw'n na'r Apostol Paul. Tueddir ni gan hynny i fabwysiadu y golygiad olaf, sef fod yr Epistol at y Rhufeiniaid wedi ei achlysuero gan amgylchiadau oeddynt yn gweithredu ac yn dylanwadu ar feddwl yr Apostol ar y pryd. Gwelsom eisoes mai dyma nodwedd arbennig yr Epistolau eraill y sylwyd arnynt;

megis y ddau Epistol at y Thessalonïaid, yr Epistol at Galatïaid, a'r ddau at y Corinthïaid. Ac y mae y gwahaniaeth a ganfyddir yng nghyfansoddiad yr Epistol hwn i'w gyfrif trwy y gwahaniaeth yn amgylchiadau yr Eglwysi ar y naill law, a'r gwahaniaeth yn agwedd meddwl yr Apostol ar y llaw arall. Credwn mai yr awdwr sydd wedi cymeryd i mewn y sefyllfa oreu ydyw A. Sabatier.* Dengys fod yr Apostol yn ei Epistolau blaenorol mewn cyffyrddiad personol a'r rhai yr ysgrifennai atynt, a'i fod yn dadleu yn erbyn syniadau oedd-ynt yn peryglu yr Eglwysi ar yr adeg yr ysgrifennai. Ond yn bresennol yr oedd y rhan fwyaf o'r cwestiynau hyn, os nad wedi eu penderfynu, eto wedi tawelu i'r fath raddau fel ag i beidio bod yn elfen o berygl uniongyrchol i'r eglwysi. Rhydd hyn gyfrif am yr agwedd bwyllog ar gyfansoddiad yr Epistol. Caiff yntau o ran ei feddwl egwyl o hamdden yn awr cyn wynebu yr ysturm, a defnyddia y cyfle i ysgrifennu at y Cristionogion yn Rhufain i baratoi y ffordd, megis at yr Eglwysi eraill, iddynt roddi derbyniad teilwng iddo fel un ydoedd yn dwyn iddynt "gyflawnder bendith efengyl Crist." Yr ydys eisoes wedi galw sylw at y ffaith fod yr Apostol wedi ffurfio cynllun yn ei feddwl trwy yr hwn y bwrïadai eangu cylch ei genhadaeth, gan wneuthur Rhufain, prif ddinas y byd, megis y gwnaethai Antiochia yn Syria, Ephesus yn Asia, a Chorinth yn Achaia, yn ganolbwynt ei weithrediadau. Teimlai fod yr Eglwysi a sefydlasai yn Syria, Galatia, Macedonia ac Achaia mewn graddau o ddiogelwch erbyn hyn a'i fod wedi llwyddo i orchfygu y gau athrawon yn eu hamcanion drygionus yn ceisio dymchwelyd ei ddysgedaeth ef a'i gydweithwyr a dwyn y Cenhedloedd crediniol o dan iau Iddewiaeth; ac wedi sefydlu ei hun ym meddyliau a chalonnau y dychweledigion hyn fel Cennad Duw ac Apostol Iesu Grist at y Cenhedloedd. Ac ymhellach sefydlasai henuriaid yn y prif ddinasoedd, er mwyn nid yn unig arolygu y gwaith yn eu Heglwysi neilltuol eu hunain, eithr hefyd er sicrhau cyfrwng cym-

* Gwel ei lyfr rhagorol, "The Apostle Paul," pp. 185—211.

undeb rhwng yr Eglwysi a'u gilydd, fel y gallai y naill gangen Eglwys anfon llythyr, er esiampl, at un arall, gan ei gyfeirio at henuriaid yr Eglwys. Teimla yn awr fel y dywedwyd, y gallai gymeryd cam newydd mawr a phwysig trwy newid canol-bwynt ei weithrediadau a myned i Rufain, ac oddiyno i'r Hyspaen. Ond cyn hynny y mae dau beth yn angenrheidiol : y naill yw ysgrifennu llythyr at yr Eglwys Gristionogol yn Rhufain, a'r llall ydyw ymweled yn bersonol â Jerusalem i gyflwyno y casgliad a wnaethid yn y gwahanol Dalaethau i gynorthwyo y saint tlodion yn Jerusalem. Ond cyn cychwyn i'r daith beryglus yma, ar hyd yr hon y dilynwyd Paul yn y bennod flaenorol, ysgrifenna yr Epistol hwn, a cha gyfle i'w anfon i Rufain gyda Phoebe, gwraig o ddylanwad mewn byd ac eglwys, gweddw mae'n debyg (gwel Rhuf. xvi. 1, 2), yn preswyllo yn Cenchrea, porthladd dwyreiniol Corinth, yr hon ydoedd yn myned ar neges bwysig, yn yr hon y cymhella Paul y Cristionogion yn Rhufain i'w chynorthwyo. Er na fu Paul yn Rhufain cyn ysgrifennu yr Epistol hwn, eto nid yw yn ddieithr i amryw o'r Cristionogion a breswyl-ient yno, fel y gwelir oddiwrth y rhai a anerchir ganddo yn niwedd yr Epistol (Rhuf. xvi.). Nis gellir myned i mewn, modd bynnag, mewn gwaith fel hwn, i'r cwestiwn dyrus a ydoedd y bennod olaf hon yn perthyn yn wreiddiol i'r Epistol neu yn ychwanegiad ato ar adeg ddiweddarach. Gadawn hynny i'w benderfynu gan ysgolheigion Beiblaidd; yn unig gallwn gyfeirio y darllenydd at drafodaeth feistrolgar arno yn y "Biblical Studies" gan y diweddar Esgob Lightfoot o Durham* (1893), a boddlonwn ar ddweyd y teifi y rhan ddiweddaaf o'r Epistol oleuni mawr ar yr achlysuron mwyaf tebygol i gynhyrfu meddwl Paul i'w ysgrifennu. Wrth ystyried y pethau hyn canfyddwn mai nid y lleiaf o'r achlysuron hyn ydoedd y ffaith o breswyliaid Prisca (neu Priscila) ac Acwila yn Rhufain, sef ei hen letywyr tra yng Nghorinth y tro cyntaf a'i gydweithwyr mewn

* Yn y gyfrol uchod ceir dadl ddysgedig rhwng Lightfoot a Hort ar y cwestiwn uchod.

ystyr dymhorol ac ysbrydol. Dywed yr hanesydd yn yr Actau fod Acwila yn Iddew o Pontus o genedl (Act. xviii. 2), ond wedi treiglo fel lawer o Iddewon mor bell a Rhufain yn nheyrnasiad Claudius Cesar. Ond oherwydd cyfres o gynhyrfiadau crefyddol ymhlith yr Iddewon, anfonwyd gorchymyn allan gan Claudius i droi yr Iddewon allan o Rufain. Er na bu hyn yn llwyddiannus i glirio y ddinas o Iddewon, eto ufuddhaodd Acwila a Phriscila, a daethant i Gorinth o 49 i 50 O.C., sef o saith i wyth mlynedd cyn yr adeg yr ysgrifennai Paul yr Epistol hwn; yr hyn a rydd ddigon o amser iddynt ddychwelyd ac ymsefydlu yn Rhufain drachefn. Hawdd iawn fuasai i feddwl yr Apostol gael ei gyfeirio at y rhai hyn yn bresennol ynglyn a'r cynllun a ffurfiasid yn ei feddwl o ymweled â Rhufain; oblegid amlwg yw oddiwrth yr hanes a geir yn yr Actau (pen. xviii., xix.), fod perthynas agos iawn wedi bod rhwng Paul a'r ddau yma, a bod Prisca oherwydd ei gofal neilltuol am yr Apostol wedi ennill lle uchel yn ei feddwl, fel y gwelir wrth y ffaith ei bod yn cael ei henwi yn gyntaf pan y crybwyllir am y ddau gyda eu gilydd. Buont o help mawr iddo, nid yn unig yng Nghorinth, eithr hefyd yn Ephesus, lle y cyfarfyddasant ag Apolos, yr hwn a "gymerasant atynt, ac a agorasant iddo ffordd Duw yn fanylach" (Act. xviii. 26). Nid yw yn amhosibl nad allai fod Prisca ac Acwila wedi annog yr Apostol i ysgrifennu at y Cristionogion yn Rhufain, yn enwedig am eu bod yn gwybod am y peryglon a amgylchai yr Eglwysi Cristionogol yn y Dwyrain. Nid oes neb yn gwybod pwya sylfaenodd yr Eglwys yn Rhufain. Y tebygolrwydd yw iddi gael ei ffurfio trwy gyd-gynhulliad Cristionogion yn y Synagog o wahanol Barthau, megis yn Antiochia yn Syria a mannau eraill. Digon posibl mai at anghydfod rhwng yr Iddewon a'r Cristionogion y cyfeiria Suetonius, pan y sonia am Chrestus, ac am ymgais Claudius i alltudio yr Iddewon o Rufain; os felly ymddengys yn fwy tebyg y gallai Prisca ac Acwila annog Paul i ysgrifennu yr Epistol hwn er mwyn sefydlu meddyliau y Cristionogion yn ffydd yr Efengyl. Nid oes dim arwyddion fod hen elynion

Paul—y gau athrawon Iddewig—wedi cyrraedd Rhufain yr adeg hon. Y profion mewnlod cadarnaf o unrhyw anghydfod ymhlith yr aelodau ydyw yr hyn a geir yn yr adran sydd yn cynnwys pen. xiv., xv. 13, lle y cerydda yr Apostol y rhai cryfion am ddirmygu y gweiniaid; gyda'r eithriad hwn, y mae yr Epistol yn hynod am absenoldeb unrhyw gyfeiriad at gyfeiliornadau peryglus o fewn yr Eglwys. A'r casgliad ydyw fod yma yn yr Eglwys yn Rhufain y meddwl syml a'r "galon hawddgar a da," sydd yn anghenrheidiol i dderbyn "yr had da," sef athrawiaeth fawr yr Efengyl yn awr fel y deallid hi gan Paul. Bellach, rhaid dyfod at yr Epistol ei hun i roddi trem yn unig i'r darllenydd ar ystyr ei gynhwysad.

YR EPISTOL AT Y RHUFEINIAID.

Yr ydoedd datblygad yr Eglwys Gristionogol trwy Judea, Syria, Asia Leiaf, a thir Groeg, wedi dwyn dau gwestiwn pwysig i'r wyneb, y rhai y teimla Paul y byddai yn dda i'r Cristionogion ieuainc hyn gael pob mantais i sefydlu eu meddyliau ynddynt yn awr cyn iddynt gael eu gwenwyno gan y gau athrawon, y rhai oedd wedi gwneud y fath alanas yn Asia Leiaf a thir Groeg. Y ddau gwestiwn ydoedd, Lle arbennig Goruchwyliaeth Moses, a Gwasanaeth Israel, yng nghynllun Duw i waredu dyn. Yr un peth a ddygodd y ddau gwestiwn i sylw, sef derbyniad y Cenhedloedd i mewn i'r Eglwys Gristionogol, a hynny trwy ffydd yn unig yn yr Arglwydd Iesu Grist. Yr ydoedd yn berygl i'r cenedl-ddyn, wedi cofleidio Cristionogaeth, fyned i ddiystyru Iddewiaeth yn ormodol, gan dybio nad ydoedd yr holl gufundrefn Iddewig yn ddim ond talp o ofergoeledd diles. Buasai hyn yn dra naturiol iddynt oherwydd (a) mai felly yr edrychid arni gan ysgrifenyddwyr Pagan-aidd o blith y Cenhedloedd;* (b) fod y genedl hon, yr Iddewon, wedi bod yn euog o groeshoelio yr Iesu, y Messiah, Iachawdwr y byd; (c) fod iachawdwriaeth

* Gwel, Juvenal, "Satire 14," a'r cyffelyb.

yn awr yn cael ei chyhoeddi i'r holl genhedloedd trwy ffydd yn unig yn y Person hwn. Yr oedd yn berygl o'r ochr arall i'r Iddewon gamfarnu goruchwyliaethau Duw tuag atynt fel cenedl, am y tybient o bosibl fod Duw ar y cyntaf yn bwriadu achub Israel fel cenedl, y rhai ydoedd o had Abraham; ac yn awr gwelent arwyddion ei fod yn gwrthod y genedl hon ac yn derbyn y Cenhedloedd i'w ffafr yn ei lle. Yn wyneb y sefyllfa hon, naturiol ydoedd i'r Apostol gymeryd pwyll, gan daffu holl nerth ei ddeall ac angerddoldeb ei ysbryd a'i brofiad, i'r gwaith o esbonio y cwestiynau mawrion hyn. I hyn rhaid oedd dangos mai nid yng ngoruchwyliaethau Duw, ond yng nghalon anghrediniol dyn, y gorwedda i y bai. Ein hamcan yn bresennol fydd rhoddi amlinelliad o ymdriniaeth yr Apostol a'r cwestiynau hyn yn yr Epistol hwn at y Rhufeiniaid. Y cyntaf ydyw,—

LLE GORUCHWYLIAETH MOSES YN Y CYNLLUN DWYFOL.

Ymdrinir ar y mater hwn yn yr wyth pennod cyntaf (Rhuf. i.—viii.). Ac yn yr adran hon o'r Epistol y ceir amddiffyniad Paul i'w ddysgeidiaeth, nid mewn dull dadleuol, fel yn yr Epistol at y Galatiaid, eithr mewn dull eang a phwylllog; eto gyda holl nodweddion meddwl nerthol ac ysbryd tanbaid yr Apostol. Fel pob meddwl o athrylith, nid yw yn gaeth i hualau rhesymeg a rheitheg, eithr gedy aml i frawddeg heb ei gorffen, ac aml i resymeg heb ei dilyn i'w holl ganlyniadau. Ond nid ydys i feddwl wrth hynny nad oes ganddo gynllun. Na, i'r gwrthwyneb, gesyd amcan o'i flaen, a ffurfia gynllun i'w gyrraedd, a dwg ehediadau beiddgaraf i fewn i wasanaethu yr amcan mewn golwg. Felly yn yr adran hon, ei amcan yw dangos lle goruchwyliaeth Moses yng nghynllun Duw i achub dyn. Ei gynllun ydyw yn (a) gyntaf oll, mewn dull Epistolaidd, dangos ei berthynas ef a hwythau â chynllun Duw, yr hwn a eilw yn " efengyl Duw " (Rhuf. i. 1); a rhwng cromfachau hysbysa fod yr Efengyl hon wedi ei haddaw trwy y proffwydi yn Ysgrythyrau yr Hen Destament.

Wedi dangos ei berthynas ef ei hun a hwythau â'r Efengyl, sef ei fod yn wasanaethwr (yn llythrennol, " yn gaethwas ") Iesu Grist; wedi ei alw i fod yn Apostol i gyhoeddi yr Efengyl hon ym mhlith yr holl genhedloedd, a'u bod hwythau " yn alwedigion Iesu Grist " (Rhuf. i. 1—6), â ymlaen, fel arfer yn ei lythyrâu, i ddangos ei deimlad gwresog tuag atynt a'i weddïau ar eu rhan, a'i awydd i ddyfod atynt i'w gweled a chyfrannu " rhyw ddawn ysbrydol " iddynt a'u cadarnhau. Ac wrth feddwl am hyn cyfyd yn ei ddeall bywiog y syniad o bwysigrwydd Rhufain, fel canolbwynt y byd gwareiddiedig, a phrif allu y byd Paganaid; ac yna gyda chyflymder y fellten, meddylia pa mor ardderchog fyddai ennill Rhufain yn eiddo i'r Arglwydd Iesu (Rhuf. i. 7—15).

(b) Yna yn y ddwy adnod nesaf, mewn modd cryno a chryf, ceir gosodiad yr Apostol o'i syniad ef am yr Efengyl, a'i pherthynas â'r byd Iddewig a Groegaidd, ynghyda seiliau ei hyder ef ynddi. Wedi profi effeithïau yr Efengyl ynddo ei hun, a'u gweled mewn eraill ym meusydd ei weinidogaeth, y mae yn datgan yn groyw mai " gallu Duw yw hi." Rhydd hyn iddo hyder i wynebu Rhufain, prif allu y byd adnabyddus. Ond yn wahanol i allu Rhufain, y mae gallu yr Efengyl " er iachawdwriaeth," a hynny trwy ffydd yn Nuw, tra yr oedd ffydd yn y duwiau yn y byd Paganaid yn prysur ddiiflannu, a chymdeithas o bob gradd yn suddo yn ddyfnach i lygredigaeth. Ond wrth ddelio â dyn ar y ddaear y mae gan Dduw ei drefn amseryddol i ddatguddio a chymhwyso y cynllun tragywyddol, a'i drefn ef, meddai Paul, ydyw " i'r Iddew yn gyntaf, ac hefyd i'r Groegwr." Sail arall i beidio cywilyddio oherwydd yr Efengyl gan yr Apostol ydoedd, nid yn unig ei bod yn achub dyn, ond hefyd ei bod yn gogoneddu Duw, " Canys ynddi hi y datguddir cyfiawnder Duw o ffydd i ffydd." Ymddengys i'r ysgrifennydd fod llawer o esbonwyr a diwinyddion yn methu y nod yma wrth gymhwyso y geiriau at gyfiawnhad pechadur trwy ffydd yng Nghrist, mewn modd neilltuol : credwn fod yr ystyr yn eangach, ac y cymer yr Apostol i fewn yr addewid am

yr Efengyl y soniasai am dani yn flaenorol (gwel adn. 2), yn yr hon addewid y credasai saint yr Hen Destament. Ac y mae yr Efengyl, nid yn unig yn cyfiawnhau dyn trwy ffydd, eithr hefyd yn cyfiawnhau Duw yn rhoddiad yr addewid. “Y ffaith yw,” fel pe dywedasai Paul, “ni thwyllodd Duw neb a ymddiriedodd ynddo. Felly yr ystyr gyntaf ydyw “cyfiawnder Duw,” yn cael ei ddatguddio mewn ffyddlondeb i’w addewid a’i gyfamod; a’r datguddiad hwnnw yn cael ei roddi trwy ffydd o dan bob goruchwyliaeth, yr Abrahamaid, y Fosenaid, yn ogystal a goruchwyliaeth yr Efengyl, sef “o ffydd i ffydd” (Rhuf. i. 16, 17). Ffydd mewn addewid o dan yr oruchwyliaeth Abrahamaid; ffydd yn treiddio trwy y cysgodau at y sylweddau mawr tragwyddol, o dan oruchwyliaeth Moses; ffydd ym Mheron yr Arglwydd Iesu o dan oruchwyliaeth yr Efengyl. Datguddiai ffydd y saint iddynt hwy eu hunain trwy eu profiadau, gyfiawnder Duw yn rhoddi yr “addewid,” yn sefydlu y “cysgodau,” ac yn anfon ei Fab i fod yn Iachawdwr i’r byd; am eu bod hwy, trwy y cyfryngau hyn, yn dyfod i heddweh â Duw. Felly gellir dweyd fod y cyfiawnder a ddatguddir trwy ffydd trwy holl oesau y byd, yn gyfiawnder sydd yn ffynhonnellu yn Nuw, yn ei ffyddlondeb i’w gyfamod, ac ar yr un pryd yn cysgodi y pechadur euog a’i gyfiawnhau gerbron Duw. Y mae y cyfiawnder hwn gan hynny yn fath neilltuol o gyfiawnder yn dyfod i’r golwg trwy ffydd, neu ymddiried dyn yn Nuw. Dengys Paul mai y ffordd y gall dyn pechadurus ogoneddu Duw ydyw trwy ymddiried ynddo; a thrwy hynny roddi mantais i Dduw ddangos ei hun. Yn wrthwyneb i hyn y datguddir digofaint Duw “yn erbyn pob annuwioldeb ac anghyfiawnder dynion, y rhai sydd yn atal y gwirionedd mewn anghyfiawnder” (Rhuf. i. 18), sef yn atal i Dduw ddatguddio ei hun yn y greadigaeth (adn. 20—23). Dengys yr Apostol y datguddir digofaint Duw trwy iddo dynnu ymaith ei amddiffyn oddiar y dyn. Am hynny y dywed am y Cenhedloedd, “Oblegid hyn y rhoddes Duw hwynt i fyny i wyniau gwarthus.” Trwy hyn collent

y datguddiad o Dduw ynddynt eu hunain; tywyllid eu deall, fel “ nad oedd gymeradwy ganddynt gadw Duw yn eu gwybodaeth.” Yma gwelir fod Paul yn taro yn uniongyrchol yn erbyn addysg y Stoiciaid, sef fod y rheswm yn ddigonol i lywodraethu y nwydau; yn lle hynny, pan y mae Duw yn tynnu ei amddiffyn oddiar ddyn, y mae tawch y nwydau yn tywyllu y meddwl. Am hynny y dywed yr Apostol eilwaith, “ Duw a’u rhoddes hwynt i fyny i feddwl anghymeradwy i wneuthur y pethau nid oedd weddaidd.” Ac i selio ei bwnc gyda golwg ar y Cenhedloedd paganaid yng-hyd a’i gondemniad o addysg y Stoiciaid, dywed ymhellach, “ Y rhai yn gwybod cyfiawnder Duw, fod y rhai sydd yn gwneuthur y cyfryw bethau yn haeddu marwolaeth, ydynt nid yn unig yn gwneuthur y pethau hyn, eithr hefyd yn cydymfoddloni a’r rhai sydd yn eu gwneuthur ” (Rhuf. i. 32). Hynny ydyw, yr ydoedd gwybodaeth y rhai mwyaf dysgedig ymhlith y Pagan-iaid, mor bell o fod yn foddion i’w hatal hwy eu hunain rhag cyflawni pechodau gwarthus, fel yr oeddynt, yn lle ceisio dyrchafu eu cyd-ddynion, yn ymollwng gyda’r llawws, i gydymffurfio â’u harferion.

PENNOD XXIII.

Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad). O.C. 57).

AR ol dangos sefyllfa y byd Paganaid try Paul at yr Iddew (pen. ii.). Gyda thosglwyddiad esmwyth, cymer ei safle i ymosod ar yr Iddew oddiar ei ymholiad o wybodaeth ragorach nag eiddo y Groegwr. Dengys fod y wybodaeth, nid yn rhoddi hawl iddo farnu arall, eithr yn gosod rhwymedigaeth arno i fyw yn well. Cynhwysa yr egwyddor hon at yr Iddew a'r Groegwr hyd at yr adn. 17, yna anercha yr Iddew ar ei ben ei hun (Rhuf. ii. 1—16). Megis y cymerasai afael yn y syniad o wybodaeth gan ei gymhwyso at yr Iddew a'r cenedlddyn (Rhuf. i. 32), felly yma cymer afael yn y syniad o ddeddf a chymhwysa ef at y naill fel y llall. Cyfeiria at ddeddf mewn ystyr gyffredinol yn y lle cyntaf, pan y dywed, "Oblegid cynifer ag a bechasant yn ddeddf, a gyfrgollir hefyd yn ddeddf;" yna trosglwyddir y syniad o ddeddf mewn ystyr neilltuol, fel y datguddiwyd hi i Israel, pan y dywed, "a chynnifer ag a bechasant yn y ddeddf, a fernir wrth y ddeddf" (Rhuf. ii. 12). Wedi cyflwyno ei bwnc yn y rhan gyntaf hon o'r Epistol i sylw ei ddarllenwyr, sef fel y tybiwn, lle y ddeddf yng nghynllun Duw i gadw pechadur; ac wedi dangos fod yr Iddew mor bell o gadw y ddeddf ag ydoedd y Groegwr, a bod enw Duw oblegid hynny yn cael ei gablu ymhlith y Cenhedloedd, dechreuwa gyda'r enwaediad, yr hwn ydoedd prif nôd neu arwydd gwahaniaethol yr Iddew. A dengys pa mor ddiwerth yw yr arwydd hwn yn y cnawd, pan y mae yr hyn a arwyddir ganddo yn absennol yn yr ysbryd ac yn y cymeriad (Rhuf. ii. 13—29). Cawn esiampl yma o ddull rhydd Paul o drin ei bwnc; wedi crybwyll am yr enwaediad, galleisid tybio ei fod wedi dweyd yr hyn oll oedd arno eisiau ei ddweyd am dano pan y dywed, "Canys nid yr hwn sydd yn yr amlwg sydd Iddew : ac nid enwaediad yw yr hyn sydd yn yr amlwg

yn y cnawd : Eithr yr hwn sydd yn y dirgel sydd Iddew ; ac enwaediad y galon sydd yn yr ysbryd, nid yn y llythyren ; yr hwn y mae ei glod nid o ddynion ond o Dduw ” (Rhuf. ii. 28, 29). Pe traethawd fuasai y cyfansoddiad, buasai terfynu gyda’r enwaediad trwy y gosodiadau pwysig a gynnwysir yma, yn ymddangos yn dra phriodol. Ond nid traethawd ydyw, eithr Epistol, oherwydd hynny rhydd y dull hwn o ysgrifennu iddo fwy o ryddid nag a fuasai yn ei fwynhau mewn traethawd. Canfyddir nad yw yn gadael yr enwaediad ond yn unig dros amser i ddychwelyd ato drachefn (Rhuf. iv. 9). Yn y cyfamser, gwel ei feddwl bywiog wrthwynebwyd yn cyfodi gwrthddadl yn erbyn y gosodiadau hyn (nid fod gwrthwynebwyr o ran ffaith, fel y tybia rhai), ac yn dywedyd, “ Pa ragoriaeth gan hynny sydd i’r Iddew? neu pa fudd sydd o’r enwaediad?” (Rhuf. iii. 1). Fel Iddew selog ateba yn gryf, “ Llawer ym mhob rhyw fodd ” (Rhuf. iii. 2). Amhosibl fuasai i un fel Paul, wedi ei ddwyn i fyny yn Hebrewr o’r Hebreaid, ateb yn wahanol ; yn ddysgedig yn llenyddiaeth ei genedl, ysgrifeniadau Moses megis ar bennau ei fysedd, yn y rhai y darllenasai eiriau ardderchog y deddfwr hwnnw pan y dywed, “ Oblegid pa genedl mor fawr, yr hon y mae Duw iddi yn nesáu ati, fel yr Arglwydd ein Duw ni, ym mhob dim a’r y galwom arno?” (Deut. iv. 7). Ar ol darllen y cyfryw eiriau nis gallasai lai na dywedyd, “ Llawer ym mhob rhyw fodd.” Yna dechreu a “ Yn gyntaf,” sef yn gyntaf mewn trefn, ac nid mewn pwysigrwydd ; nid yn bennaf yn y meddwl, megis yn y C.A. yn Saesneg, ond fel yn y Cyfieithiad Cymraeg. Eto nid yw yr Apostol yn dilyn y drefn trwy nodi ail a thrydydd rhagoriaeth, yr hyn sydd brawf ychwanegol o lacerwydd y cyfansoddiad. Ond ceidw ei lygad, er hynny, yn sefydlog ar y pwnc mewn llaw, sef fod yr Iddew fel y Groegwr wedi ei gau dan bechod. Yr hyn sydd wedi dyrchafu yr Iddew yn gyntaf oll, yn ol barn Paul ydyw, fod Duw wedi ei ddewis yn llestr etholedig i dderbyn yr Oraclau Dwyfol ; “ oherwydd darfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw ” (Rhuf. iii. 2). Gwel yn fuan fod

derbyn Oraclau Duw yn cynnwys pob rhagoriaeth arall ynddo ei hun fel nad oedd raid iddo enwi dim arall, megis addewidion Duw, a'r cyfamodau, a rhoddiad y ddeddf, y tadau, ac yn arbennig haniad Crist yn ol y cnawd, fel y gwna ymhellach ymlaen (Rhuf. ix. 5). Yr hyn y mynn ef i'r darllenydd ddeall ydyw nad yw unrhyw ragoriaeth i'r Iddew yn profi fod rhagoriaeth ynddo. Dengys fod Duw yn berffaith rydd i ddewis offerynau i ddwyn ei waith ymlaen fel y mynno efe. Ceidw benarglwyddiaeth Duw yn amlwg drwy yr holl Epistol. Dengys fod Duw yn ei holl ymwneud graslawn â dyn, er yn caethiwo ei hun yn wirfoddol trwy gyfamod, yn anfeidrol uwchlaw cael ei gaethiwo gan ymddygiadau a cholliadau ei greaduriaid. I ddangos hyn cyfyd y cwestiwn, "Beth os anghredodd rhai, a wna eu hangrhediaeth hwy ffydd Duw yn ofer? Na ato Duw" (neu na fydded felly) "canys wrth hynny pa fodd y barna Duw y byd" (Rhuf. iii. 5, 6). Ystyr "angrhedu" yma ydyw, nid "angrhedu" yng Nghrist, eithr bod yn anffyddlawn i'r ymddiriedaeth a dderbyniaient. Yr un modd eto yr ymadrodd "ffydd Duw," y mae iddo ystyr eang : cymer i fewn gynllun Duw i gadw dyn trwy iddo roddi ei ymddiried ynddo yn llwyr am ei fywyd. "A ydyw y cynllun hwn i fyned yn ofer," meddai Paul, "trwy i ddyn fod yn anffyddlawn i gario allan yr ymddiriedaeth a osodwyd arno?" "Na," meddai yn angerddoldeb ei ysbryd, "yn hytrach nag i hyn gymeryd lle," "bydded Duw yn gywir, a phob dyn yn gelwyddog" (Rhuf. iii. 4). Yna dyfynna eiriau yr edifeiriol (yn Psalm li. 4) pan yn cyffesu ei bechodau, "Fel y'th gyfiawnhaer yn dy eiriau, ac y gorfyddech pan y'th farner." Dengys mai teimlad dyn wedi dyfod i'w le ydyw am i Dduw gael ei ogoneddu, pa beth bynnag a ddaw o hono ef. Ond os ydyw Duw yn manteisio ar edifeirwch y pechadur i ddangos ei gyfiawnder ei hun, tybia eto y gall rhywun ddweyd nad yw yn gyfiawn i Dduw gosbi dyn am yr hyn sydd yn dwyn gogoniant iddo ef; fel pe buasai pechod yn dwyn gogoniant i Dduw yn lle edifeirwch y pechadur, am ei fod yn rhoddi lle i Dduw drugarhau. Nid oes gan yr Apostol

amynnedd i fyned i mewn i'r ymresymiad yn llawn; y mae y syniad yn rhy arswydol i'w feddwl tanbaid; gwell ganddo ddal i fyny oleu y farn i ddangos gwrthuni y fath dybiaeth, "Canys wrth hynny pa fodd y barna Duw y byd?" (Rhuf. iii. 6). Nid yw trefn Duw i gadw yn cefnogi anfoesoldeb fel y mae rhai yn darogan ei bod, gan osod y Cristionogion yn yr un dosbarth a'r rhai a ddywedant, "Gwnawn ddrwg fel y del daioni, y rhai y mae eu damnedigaeth yn gyfiawn" (Rhuf. iii. 8), sef y rhai a ddywedant y cyfryw beth. Cliria y ffordd fel hyn o anawsterau wrth fyned ymlaen i brofi "fod pawb, yr Iddewon a'r Groegwyr o dan bechod." A dengys ei gydnabyddiaeth lwyr a'r H. D. yn y dyfyniad sydd yn dilyn. Nis galleid cael prawf gwell, pe buasai angen, o hyfforddiad boreuol yr Apostol yng nghwrs addysgol y genedl Iddewig. Ceir esiampl ragorol yn y dyfyniad hwn o'r hyn a alwai yr Iddewon yn charaz, neu gordio, megis perlau, wahanol rannau o'r Ysgrhythyr wrth eu gilydd, oblegid ceir yma gynifer ag unarddeg o adnodau wedi eu dyfynnu o gynifer ag wyth o wahanol rannau o'r Ysgrhythyr (Rhuf. iii. 10—18)—sef Ps. xiv. 1, liii. 1, 2, 3; v. 9; Jer. v. 16; Ps. exc. 3; x. 7; Es. lix. 7, 8; Ps. xxxvi. 1. Buasai hyn yn apelio yn gryf at yr Iddewon yn Rhufain; am ei fod yn profi allan o'u Hysgrhythyr hwy eu hunain, mai tystiolaeth ddifrifol y Jehofah mawr am blant dynion yn gyffredinol ydyw, pan yn edrych i lawr o'r nefoedd "i edrych a oedd neb yn ddeallus, ac yn ceisio Duw, fod pob un o honynt wedi cilio yn wysg ei gefn: cyd-ymddifwynasant; nid oes a wnel ddaioni, nac oes un" (Ps. liii. 2, 3). Nid oedd modd cael dim mwy pendant. Yr Ysgrhythyr yma, o'r hon y dyfynna Paul yr ymadroddion hyn, yw deddf yr Iddew, "Ni a wyddom hefyd am ba bethau bynnag y mae y ddeddf yn ei ddywedyd mai wrth y rhai sydd dan y ddeddf y mae hi yn ei ddywedyd: fel y cauer pob genau, ac y byddo yr holl fyd dan farn Duw" (Rhuf. iii. 19). Er mai o'r Psalmau a'r Proffwydi y dyfynasai, eto yn gymaint a'u bod yn Oraclau Duw, yr oeddynt yn ddeddf i Israel, ac yn derfyn ar bob ymryson. Trwy hyn y mae Paul wedi

cloddio o dan sylfaen Iddewiaeth yr oes. Y mae y ddeddf, ar yr hon y gorffwysai yr Iddew wedi ei gondemnio. Wedi penderfynu cyflwr yr Iddew yn ei berthynas â'r ddeddf, dengys ymhellach fod y ddeddf hon mor bell o'i gyfiawnhau, fel y tybiai ef, fel mai " trwy y deddf y mae adnabod pechod " (Rhuf. iii. 20). Gwelir nad yw y ddeddf ond safon neu ganon i brofi, ac nid moddion i gyfnewid dyn. A chan nad oes cyfiawnder yn y dyn nis gall y ddeddf egluro cyfiawnder trwyddo. Yr hyn a eglurir gan y deddf trwy ddyn yn awr ydyw pechod ac nid cyfiawnder. Amlwg yw bellach y rhaid cael rhyw gyfrwng arall i egluro cyfiawnder heblaw deddf a dyn. A phwnc yr Apostol yn nesaf ydyw cyflwyno i sylw yr Eglwys yn Rhufain y cyfrwng hwn sydd yn egluro cyfiawnder Duw heb y ddeddf wrth gael tystiolaeth gan y ddeddf a'r proffwydi; sef cyfiawnder Duw, yr hwn sydd trwy ffydd Iesu Grist i bawb, ac ar bawb a gredant : canys nid oes gwahaniaeth. Oblegid pawb a bechasant, ac ydynt yn ol am ogoniant Duw " (Rhuf. iii. 21—23). Gelwir " ffydd Duw " y sonia Paul am dani yn y 3edd adnod, yma yn yr 22ain yn " ffydd Iesu Grist." Yn yr un ystyr eang y defnyddir yr ymadrodd hwn ag y defnyddid yr ymadrodd hwnnw, sef am gynllun Duw i gadw dyn. Y cynllun yn awr ydyw cyfiawnhau dyn yn rhad trwy ras Duw, trwy y prynedigaeth sydd yng Nghrist (Iesu (Rhuf. iii. 24). Golyga y " prynedigaeth " fod dyn o " dan farn Duw " (adn. 19), neu o dan ddeddfryd marwolaeth, ac mewn angen am ei brynu oddiwrth y ddeddfryd honno cyn y gall etifeddu bywyd. Yna yn yr adnodau nesaf dwg yr Apostol allan brif bwynt yr ymdriniaeth, trwy ddangos pa fodd yr eglurir cyfiawnder Duw yng nghyfiawnhad dyn euog, ydoedd wedi ei gollfarnu gan y ddeddf. Cynllun Duw, meddai Paul ydyw gosod Crist Iesu, neu ei Fab ei hun, yn iawn, sef yn gymod dros anwiredd y pechadur euog, fel trwy ffydd yn ei waed Ef, sef ei aberth anfeidrol Ef, y deuai cyfiawnder Duw i'r golwg yn y peth rhyfeddaf a fu erioed, sef " trwy faddeuant y pechodau a wnaethid o'r blaen, trwy ddioddefgarwch Duw : I ddangos ei

gyfiawnder ef y pryd hwn; fel y byddai efe yn gyfiawn, ac yn cyfiawnhau y neb sydd o ffydd Iesu'' (Rhuf. iii. 25, 26). Noda yr Apostol ychydig o ganlyniadau rhesymegol a ddilyna y gosodiad mawr pwysig uchod. Un ydyw (a) fod pob gorfoledd o du dyn, yn yr act o gyfiawnhau pechadur, yn cael ei gau allan. Yr ail ydyw (b) '' mai trwy ffydd y cyfiawnheir dyn, heb weithredoedd y ddeddf.'' Y nesaf ydyw (c) fod y Duw hwn a osododd ei Fab yn iawn, yn Dduw i'r Cenhedloedd yn ogystal a'r Iddewon, ond iddynt gredu yn ei Fab ef Iesu Grist. Yma cyffyrddir eilwaith a'r enwaediad, a dangosir (d) fod yn rhaid i'r rhai a enwaedwyd arnynt, yr un modd a'r rhai dienwaededig, gael ei cyfiawnhau trwy ffydd. Ac yn olaf datgana yn y modd cadarnaf (e) nad yw y ffydd hon yn dirymu y ddeddf; eithr yn hytrach yn ei chadarnhau (Rhuf. iii. 28—31).

PENNOD XXIV.

Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad). (O.C. 57).

Yr oeddym yn awyddus yn y bennod flaenorol i osod i lawr mor eglur ag y gallem y seiliau ar y rhai yr adeilada yr Apostol ei ymdriniaeth feistrolgar yn y penodau dilynol ar y pwnc a nodwyd eisoes, sef lle y ddeddf yng nghynllun Duw i gadw dyn. Bellach rhaid myned ymlaen yn gyflymach, gan arolygu y maes, a nodi allan y prif bwyntiau yn yr ymdriniaeth. Wrth wneuthur hyn gwelwn mor ardderchog y llwydda Paul i ddangos trwy hanes, trwy ymresymiad, a phrofiad, mai lle y ddeddf yng nghynllun Duw i gadw pechadur ydyw gwasanaethu trefn gras, trwy gau y pechadur i fynw o dan gondemniad ymhob man ond yn unig yng Nghrist. Trwy hyn daw y ddeddf, yn lle bod yn rhwystr, yn help i ddyn ogoneddu Duw; yn lle bod yn achlysur iddo orfoleddu ynddo ei hun, daw yn foddion i'w ddwyn i orfoleddu yn Nuw.

(a) YR ENWAEDIAD.

Dychwel yr Apostol yn awr at yr enwaediad, yr hwn a ystyrid gan yr Iddew yn brif nŵd gwahaniaethol y genedl, trwy yr hwn y tybiai y deuai i hawlfraint o ragorfreintiau y cyfamod Abrahamaid, yn ogystal a chyfamod Sinai. Yn y 4edd bennod cyfeiria sylw yr Iddewon yn Rhufain at hanes sefydliad yr enwaediad, ei ystyr a'i amcan, er mwyn eu hargyhoeddi o'r camgymeriad hwn. Gallesid meddwl arnynt hwy fod Duw wedi galw Abraham a gorchymyn iddo gael ei enwaedu ar unwaith, ef a'i deulu, er mwyn eu gwahanu a'u gwahaniaethu oddiwrth holl deuluoedd y ddaear. Bu yr Apostol yn coleddu yr un camsyniad, ond wedi ei argyhoeddiad, aeth yn ol at yr Ysgrifau gwreiddiol, tuhwnt i ysgrifeniadau y Rabbiniaid, i weled drosto ei

hun, a derbyniodd oleuni newydd. Digon posibl hefyd iddo gael ei atgofio gan yr Ysbryd Glân am eiriau Stephan, yn ei araith ardderchog gerbron y Sanhedrin, tra yr oedd efe yn wr ieuanc yn Jerusalem, o dan yr enw Saul o Tarsus, pan yr adroddai Stephan hanes y cyfamod Abrahamaid i'r Sanhedrin allan o'u Hysgrythyr hwy eu hunain; pan y galwasai y cyfamod "yn gyfamod yr enwaediad" (Act. vii. 8). Ac eto yn yr un araith, cyhudda y gwyr hyn yn eu hwynebau, y rhai a honnent fod yn blant i Abraham, o fod yn "rhai gwar-galed, a dienwaededig o galon ac o glustiau, yr ydych chwi yn wastad yn gwrthwynebu yr Ysbryd Glân: megis eich tadau, felly chwithau" (Act. vii. 51). Gwelai yr Apostol, gyda grym adnewyddol, nad oedd yr enwaediad o ddim lleshad tra "yn gwrthwynebu yr Ysbryd Glân." Wedi derbyn y goleuni hwn, try Paul ei lygad craff at yr hanes syml yn Genesis, a gwel fod yr addewidion wedi eu rhoddi i Abraham o flaen yr enwaediad, a'i fod ef wedi ei gyfiawnhau, nid oherwydd yr enwaediad, nac unrhyw ddefod arall, ond oherwydd iddo gredu Duw ar ei air. "Yntau a gredodd yn yr Arglwydd, ac efe a'i cyfrifodd iddo yn gyfiawnder" (Gen. xv. 6). A dengys Paul, er fod credu yn act, nad yw yn waith. Y mae pob ysgogiad o eiddo yr ewyllys yn act, ond nid yw o angenrheidrwydd yn waith. Gall un o actau y meddwl fod yn unig yn ddatguddiad o agwedd yr enaid yn ei berthynas a rhyw wrthrych neilltuol, heb gyfansoddi gwaith gwrthrychol y gellid rhoddi gwerth arno ar wahan i'r gweithredydd, fel y gallai y gweithredydd godi tal am dano. Pe buasai cyfiawnhad Abraham yn dâl am waith felly, "buasai iddo orfoledd, eithr nid ger bron Duw" (Rhuf. iv. 2). Pe buasai Abraham wedi bod yn gweithio, trwy fyned trwy gyfres o ddefodau a seremoniau crefyddol y rhai y tybiai y Rabbiniaid Iddewig ydoedd yn angenrheidiol er cyfiawnhad pechadur, buasai ei gyfiawnhad o ddyled ac nid o ras. Am hynny dywed Paul, "i'r hwn sydd yn gweithio ni chyfrifir y gwobr o ras, ond o ddyled. Eithr i'r neb nid yw yn gweithio" meddai drachefn, gan osoed i lawr sail fawr gyffredinol iachawdwriaeth dyn

pechadurus, “ ond yn credu yn yr hwn sydd yn cyfiawnhau yr annuwiol, ei ffydd ef a gyfrifir yn gyfiawnder ” (Rhuf. iv. 4, 5). Er nas gellir myned i mewn i'r geiriau pwysig hyn yn bresennol, eto dylid sylwi yma ar rai pwyntiau er mwyn cadw golwg y darllenydd ar ymresymiad yr Apostol. Yr ymresymiad yw nad yw y ddeddf, sef goruchwyliaeth Moses (yn cynnwys y ddeddf foesol, seremonïol a'r farnol) yn cyfiawnhau yr Iddew ger bron Duw er iddo gadw y defodau a'r seremonïau yn gyfiawn; ac i brofi hyn dygasai Paul gyfres o adnodau o'r Hen Destament yn dangos yn y modd mwyaf pendant fod y bobl hyn, oeddynt yn had Abraham yn ol y cnawd, oll wedi gwyro, a'r ddeddfyd arnynt ydoedd, “ Nid oes neb cyfiawn, nac oes un ” (Rhuf. iii. 10—18). Yna yn yr adnod nesaf ymddengys yn dra eglur y defnyddia Paul yr ymadrodd “ deddf ” mewn ystyr boblogaidd—yr ystyr a roddid iddo mewn modd arbennig yn y cyfnod rhwng y ddau Destament, pan oedd y bobl wedi colli llais byw y proffwyd, ac mewn angen am gysur a chynhaliaeth oddiwrth ryw-beth arall; a phan nas gallent edrych ymlaen, try eu meddwl yn naturiol yn ol at gyfundrefn Moses, ac er mwyn cyfleustra gelwid hi mewn ystyr boblogaidd yn “ ddeddf.” Adsain yr ysbryd hwn a geir yng nghwynfan leddf y bardd Hebreig yn Psalm lxxiv. 9, pan y dywed yn doddedig a phrudd, “ Ni welwn ein harwyddion : nid oes broffwyd mwy, nid oes gennym a ŵyr pa hyd.” A thrachefn llef olaf y proffwyd diweddaf a ymddangosasai ar y terfngylch ydoedd, “ Cofiwch gyfraith Moses fy ngwas, yr hon a orchymynais iddo ef yn Horeb i holl Israel, y deddfau a'r barnedigaethau ” (Malachi iv. 4). Yn yr ystyr eang hon y defnyddia Paul yr ymadrodd “ deddf ” pan yr apelia at yr Iddewon yn Rhufain cyn i'w meddyliau gael eu gwenwyno gan ddysgeidiaeth y gau athrawon, y rhai a fu y fath rwystr i dderbyniad cenadwri fawr yr Efengyl yn Asia Leiaf a Thir Groeg. Gallasai Paul yn awr gyfeirio atynt gyda gradd o hyder am gydsyniad eu cydwybodau nad yw y ddeddf yn llefaru wrth rai cyfiawn, ond wrth y rhai sydd dan y ddeddf y mae hyn yn

llefaru, “fel y cauer pob genau, ac y byddo yr holl fyd dan farn Duw” (neu yn euog o flaen Duw) (Rhuf. iii. 19). Os felly, y mae gobaith dyn yn gwbl mewn maddeuant; am hynny try yr Apostol eilwaith at yr hyn a adnabyddid yn llenyddiaeth yr Iddewon fel Psalmau Dafydd*—er nad oeddynt oll wedi eu cyfansoddi ganddo ef; a chafodd yn yr un Llyfr ag y cyhoeddwyd dedfryd marwolaeth uwchben y ddynoliaeth, wawr gobaith eto mewn maddeuant. “Megis y mae Dafydd hefyd yn datgan dedwyddwch y dyn y mae Duw yn cyfrif cyfiawnder iddo heb weithredoedd, gan ddywedyd, Dedwydd yw y rhai y maddeuwyd eu hanwireddau, a’r rhai y cuddiwyd eu pechodau. Dedwydd yw y gŵr ni yw yr Arglwydd yn cyfrif pechod iddo” (Rhuf. iv. 6—8). Yr ymresymiad yw, os trwy faddeuant y mae cyrraedd dedwyddwch, yna y mae dedwyddwch yng nghyrraedd pawb a gredant yn Nuw. Paham y gosodir yr amod hwn,—pawb a gredant yn Nuw? Y rheswm yw, mai trwy gredu yn Nuw y cyfiawnhawyd Abraham. “Canys yr ydym yn dywedyd, ddarford cyfrif ffydd i Abraham yn gyfiawnder” (Rhuf. iv. 9). Ac i ddangos yn derfynol fod y cyfiawnder hwn yn cael ei gyfrif yn hollol annibynol ar yr enwaediad, neu unrhyw ddefod arall, gofynna y cwestiwn, “Pa fodd gan hynny y cyfrifwyd hi? ai pan oedd yn yr enwaediad, ynte yn y dienwaediad?” Yna etyb gyda phwyslais, “Nid yn yr enwaediad, ond yn y dienwaediad” (Rhuf. iv. 10).

(b) FFYDD YN NUW YN UNO Y DDWY ORUCHWYLIAETH.

Dengys Paul mai amcan yr enwaediad yn syml ydoedd bod yn arwydd allanol o’r hyn ydoedd yn bod yn flaenorol, sef yn arwydd fod y bobl ydoedd yn credu yn Nuw wei eu cyfiawnhau. Felly mewn gwirionedd yn lle bod cyfiawnhad yn dibynnu ar yr enwaediad, yr oedd yr enwaediad yn dibynnu am ei ystyr ar y cyfiawnhad. “Ac efe a gymerth arwydd yr enwaediad,”

* Gwel, Heb. iv. 7; 2 Mac. ii. 13. (Y meddwl yma yw, nid actau, eithr Psalmau Dafydd).

meddai Paul am Abraham, “ yn insel (neu yn sel) cyfiawnder y ffydd, yr hon oedd ganddo yn y dienwaediad; fel y byddai efe yn dad pawb a gredent, yn y dienwaediad; fel y cyfrifid cyfiawnder iddynt hwythau hefyd ” (Rhuf. iv. 11). Fel hyn olrheiniai Paul gynllun Duw i gadw pechadur yn ol at yr egwyddor gyntaf, sef ffydd yn Nuw; hon ydoedd yn uno y ddwy oruchwyliaeth, sef goruchwyliaeth Moses a goruchwyliaeth yr Efengyl. Nid oedd yr enwaediad ynghyda'r defodau seremonïol ond yn unig pethau damweiniol; ond y mae ffydd yn Nuw i fod yn dragwyddol. Trwy wneud ffydd yn offeryn i uno dyn eilwaith ag Ef ei hun, y mae Duw yn ymaffyd yng ngwraidd personoliaeth dyn. A heibio i bob neilltuolrwydd unigol, a phob nôd o wahaniaeth mewn gwahanol lwythau a chenhedloedd ac ieithoedd ar wyneb y ddaear; ac ymeifl mewn dyn yn ei holl personoliaeth. Nôd gwahaniaethol eto personoliaeth ddynol ydyw y meddiant sydd gan ddyn arno ei hun—yr hawl a'r gallu sydd ganddo i roddi ei hunan i arall. Ar hyn y saif ei gyfrifoldeb, ac y gwneir ef yn gyfrifol am dano ei hun. Ffydd yw yr enw a roddir ar agwedd yr enaid pan yn rhoddi ei hun i ofal un arall. Credu yw yr act o roddi ei hun yn gwbl, neu mewn rhan, i ofal un arall. Y mae yn angenrheidiol i ni ddeall y mater hwn yn drwyadl mewn trefn i ddilyn ymdriniaeth yr Apostol yma ar berthynas Abraham â'r pwnc o gyfiawnhad pechadur trwy ffydd. Dengys Paul mai nid yr enwaediad, ond ffydd, ydoedd yn gwneud Abraham yn dad llawer o genhedloedd. Yr oedd yr enwaediad yn rhoddi rhyw fath o hawl i'r Iddewon, ac eraill a enwaedid, i gael eu galw yn blant i Abraham yn ol y cnawd, er nad oeddynt oll o linach Abraham yn yr ystyr honno. Ond nid oedd bod yn blant i Abraham yn yr ystyr hon yn cynnwys dim mwy yn adeg Paul na'u bod wedi derbyn Iddewiaeth fel eu crefydd. Amcan Paul yma yw dangos fod Iddewiaeth yr oes honno, —oes yr Iesu a'r Apostolion,—wedi dirywio yn fawr oddiwrth egwyddorion cyntaf Iddewiaeth fel y sefydlwyd hi gan Dduw yn nyddiau Abraham trwy yr enwaediad. Yr oedd Iddewiaeth oes yr Iesu a'r Apostol-

ion yn arwain dynion i ymddiried mewn defodau a sere-
monïau am eu bywyd; tra y dengys Paul mai hanfod
Iddewiaeth fel y sefydlwyd hi gan Dduw yn nyddiau
Abraham ydoedd credu Duw ar ei air, sef ffydd yn
Nuw. Pan y rhoddes Duw addewid i Abraham am
hâd yn ei hen ddyddiau, wedi iddo dynnu ymaith oddi-
wrtho bob sail i ymddiried yn y cnawd, eto, meddai
Paul, “ Ac efe yn ddiegwan o ffydd, nid ystyriodd ei
gorff ei hun, yr hwn yr awrhon oedd wedi marweiddio,
ac efe ynghylch can mlwydd oed, na marweidd-dra bru
Sara, nid amheuodd addewid Duw trwy angrhedin-
iaeth; eithr efe a nerthwyd yn y ffydd, gan roddi gogon-
iant i Dduw: Ac yn gwbl sier ganddo am yr hyn a
addawsai efe ei fod ef yn abl i’w wneuthur hefyd ”
(Rhuf. iv. 19—21). Y ffydd hon, fel y dengys Paul, a
gyfrifwyd iddo yn gyfiawnder (gwel adn. 22). Yr un
fath ffydd yn Nuw, yn ol yr Apostol, sydd yn cyfiawn-
hau pechadur eto: ond fod y ffydd hon i gael ei dat-
guddio trwy gredu “ yn yr hwn (sef Duw) a gyfododd
Iesu ein Harglwydd ni o feirw: Yr hwn a draddodwyd
dros ein pechodau ni, ac a gyfodwyd i’n cyfiawnhau
ni ” (Rhuf. iv. 24, 25). Fel hyn, dengys yr Apostol
fod ffydd yn Nuw yn uno y ddwy oruchwylliaeth â’u
gilydd, ac yn gwneuthur Abraham yn dad llawer o
genhedloedd.

PENNOD XXV.

Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad). (O.C. 57).

DANGOSIR yn yr Epistol hwn at y Rhufeiniaid fod Duw yn datguddio ei gynllun i gadw pechadur mewn ffeithiau. Gwna Paul hanes Abraham yn fyw o feddwl, a hwnnw yn feddwl dwyfol. Dengys pa fodd y mae ffydd dyn yn ymaffyd yng nghyfamod Duw a'i addewid; a pha fodd y mae y rhai hyn yn hadau meddyliau dwyfol, y rhai sydd wedi bod yn tyfu ac ymddatblygu o dan yr Hen Oruchwyliaeth; ac nad yw yr enwaediad a'r seremonïau Iddewig ond math o gysgod i gadw y rhai hyn yn fyw; ond fod perygl i'r cysgod dyfu yn rhonc a thagu yr hâd y bwriedid iddo ei gysgodi a'i amddiffyn. Wedi dyfodiad Crist y mae yn angenrheidiol tynnu ymaith y cysgodau, er mwyn i ni allu credu yn Nuw trwy ei Fab, "yr hwn a gyfododd efe o feirw: Yr hwn a draddodwyd dros ein pechodau ni, ac a gyfodwyd i'n cyfiawnhau ni" (Rhuf. iv. 25). Yna yn y bennod nesaf, rhydd yr Apostol olwg ar yr hedyn hwn—ffydd—wedi iddo wreiddio yn iawn ac ymryddhau oddiwrth y seremonïau a gordeddent o'i amgylch, yn awr yn dwyn ffrwythau melus a gogoneddus iawn; ffrwythau y buasai yn amhosibl eu cynhyrchu ond trwy gyfnewidiad ym mherthynas foesol dyn â Duw. Y cyfnewidiad ydyw fod dyn wedi ei wneud yn gyfiawn ger bron Duw. Yn lle bod yn euog, ac mewn canlyniad yn ymddieithrio oddiwrtho, fel plentyn euog yn ymddieithrio oddiwrth ei dad, yn awr daw teimlad newydd i feddianu y fynwes, ymwybyddiaeth yn tarddu oddiar fywyd ysbrydol newydd, sef "heddwch tuag at Dduw trwy ein Harglwydd Iesu Grist" (Rhuf. v. 1). Dyrchafa y teimladau newyddion hyn at Dduw trwy yr un sianel ag y disgynnodd y fendith neu y gras mawr o gyfiawnhad i ran y dyn, sef trwy yr Arglwydd Iesu Grist. Y mae hyn oll oherwydd fod y cyfnewidiad mawr hwn wedi ei ddwyn oddiamgylch trwy ffydd. Ni buasai y teimlad tuag at Dduw ym mynwes y pech-

adur yn newid fel hyn pe buasai yn bosibl ei gyfiawnhau trwy weithredoedd y ddeddf. Teimlad y dyn wedi ei gyfiawnhau felly fuasai nad oedd raid iddo ddiolch i neb am ei gyfiawnhad, oherwydd ei fod wedi ei gyflawn haeddu trwy ei weithredoedd ei hun, megis y dywed Paul yn y bennod flaenorol, “ Eithr i’r neb sydd yn gweithio ni chyfrifir y gwobr o ras, ond o ddyled ” (Rhuf. iv. 4). Ond gan mai trwy ymddiried yn Nuw, a hynny hefyd trwy ei Fab ef Iesu Grist, y derbyniodd y dyn gyfiawnder, yna cynhyrcha hynny deimlad newydd tuag at Dduw. Y mae yr hen deimlad cas o euogrwydd yn graddol roddi lle i deimlad o orfoledd yn tarddu oddiar obaith newydd yn yr enaid. “ Trwy yr hwn hefyd y cawsom ddyfodfa trwy ffydd i’r gras hwn, yn yr hwn yr ydym yn sefyll, ac yn gorfoleddu dan obaith gogoniant Duw ” (Rhuf. v. 2). Yn nerth y bywyd newydd hwn sydd wedi meddiannu enaid y dyn yn y ffurf o obaith, galluogir ef i fanteisio ar ei amgylchoedd o dan bob math o amgylchiadau; a gwelir fod hyd yn oed gorthrymderau, nid yn unig yn analluog i lesteirio y bywyd, eithr yn feithriniad i’w gynnydd, trwy gynhyrchu dioddefgarwch, “ a dioddefgarwch brofiad; a phrofiad obaith.” A’r rheswm am hyn yn ol yr Apostol ydyw, am fod y bywyd ysbrydol yn cael ei gyflenwi oddiuchod gan gariad Duw, yr hwn sydd wedi ei dywallt i galon y dyn sydd yn credu yng Nghrist, trwy yr Ysbryd Glân yr hwn a roddwyd iddo ef (Rhuf. v. 3—5). Dengys yr Apostol ymhellach pa beth ydyw cynnwys y cariad hwn, sef aberth anfeidrol yr Arglwydd Iesu, yr Hwn “ pan oeddym ni eto yn weiniaid, mewn pryd a fu farw dros yr annuwiol.” Y cariad hwn wedi iddo gael ei dywallt yn y galon trwy yr Ysbryd Glân yw ffynhonnell bywyd yr enaid; hwn sydd yn troi yn ddiolchgarwch i Dduw, yn ddioddefgarwch tuag at ddynion, yn brofiad a gobaith, ac yn diweddu yn orfoledd yn Nuw trwy ein Harglwydd Iesu Grist, am ei fod yn seiliedig ar gymod â Duw yn aberth ei Fab (Rhuf. v. 7—11). Cawn esiampl o hyn i ddiwedd y bennod o ddull Paul o ymresymu, a dderbyniasai yn yr ysgol Rabinaidd yn Jerusalem o dan ei athraw

Gamaliel; yn yr hwn yr amlygir llawer o gywrein-rwydd—mewn cyfatebiaeth a gwrthgyferbyniad. Hwyrach hefyd y gellir olrhain rhyw gymaint o gyd-nabyddiaeth a llenyddiaeth y byd Paganaid, lle y dygir i'r golwg ddeuliaeth ac ymryson rhwng y drwg a'r da. Awgryma y cymod i feddwl yr Apostol y syniad o bechod, oblegid ni buasai angen cymodi dyn â Duw oni bae fod dyn wedi pechu. Yna olrheinia bechod i anufudd-dod y dyn cyntaf, Adda, trwy yr hwn y daeth marwolaeth ysbrydol i'r byd, ac y newidiwyd perthynas foesol dyn a Duw. Nid yw cyfnewidiad corff, neu organaeth, mewn natur o angenrheidrwydd yn farwolaeth, ac yn ganlyniad pechod. Ni bu corff y dyn cyntaf, Adda, farw yn y dydd y troseddodd ef orchymyn yr Arglwydd, er iddo fyned o'r awr honno allan yn farwol. Yr hyn a ddysgir gan Paul ydyw fod marwolaeth, yng ngwir ystyr y gair, sef ei ystyr foesol, yn ganlyniad pechod. Yna, ar ol yr anufudd-dod cyntaf hwnnw, yn lle bod bywyd yn teyrnasu, marwolaeth sydd yn teyrnasu ar holl deulu dyn trwy y cenedlaethau. Hyn a ddysgir yn y rhan gyntaf o'r adran hon (Rhuf. v. 12—14). Yna gwel Paul gyferbyniad rhwng Adda a Christ na pherthynai i neb arall o'r hil ddynol, a geilw Adda yn "ffurf yr un oedd ar ddyfod." Yr oedd yr ymadrodd "yr Un sydd yn dyfod" am Grist yn hollol gyfarwydd i'r Iddewon, fel un a arferid yn eu llenyddiaeth hwy. (Cym. Mat. xi. 3; Ioan vi. 14, â Gen. xlix. 10; Num. xxiv. 19). Ond gwelir mai amcan yr Apostol yn yr adran hon yn fwyaf arbennig ydyw dangos bwriad Duw yn rhoddiad y ddeddf, sef dwyn pechod, ydoedd yn bod o'r blaen o Adda hyd Moses, i ymwybyddiaeth dyn, a'i wneuthur yn drosedd o gyfraith sanctaidd Duw. Yr ydoedd natur dyn ei hun, fel y dangosasai Paul yn flaenorol, yn cyfansoddi math o ddeddf iddo, ond ei bod yn myned yn fwy aneglur yn barhaus trwy ddylanwad pechod, fel y daeth angenrheidrwydd am ddeddf oddiallan, a rhoddwyd hon i un genedl, sef Israel. A dengys Paul, tra nad oes ond un modd i gyfiawnhau, fod dau fath o gondemniad,—y naill "yn ddi-ddeddf," a'r llall "wrth

y ddeddf '' (Rhuf. ii. 12). Yna dengys trwy gyfres o gyferbyniadau cywrain, yn y rhai y caiff yr ieuanc ymarferiad iachus i'w gynheddfau meddyliol, ragoriaeth gras Duw ar bechod a chamwedd dyn, yn diweddu mewn cywair buddugoliaethus yn y geiriau, '' Fel megis y teyrnasodd pechod i farwolaeth, felly hefyd y teyrnasai gras trwy gyfiawnder i fywyd tragywyddol, trwy Iesu Grist ein Harglwydd '' (Rhuf. v. 21). Ceir yma esiampl nodedig o allu meddwl Paul i dreiddio i mewn i athroniaeth hanes, a gwneuthur iddo ddatguddio gwirioneddau mawrion yn dwyn perthynas ag iachawdwr-iaeth dyn.

I'n hamcan presennol nid oes angen manylu ar gynnwys y chweched bennod. Yr amcan yma, fel yn yr holl Epistolau y sylwyd arnynt, ydyw esbonio yr Epistol yng ngoleuni yr hanes, er mwyn taflu goleuni ar deithi meddwl yr Apostol, a thrwy hynny ddangos cyfaddaster holl bersonoliaeth Paul, yn ei ddirnadaeth ddeallol a'i brofiad ysbrydol, i fod yn gyfrwng datguddiad o wirioneddau mawrion yr Efengyl. Gellir dweyd modd bynnag, mai amcan amlwg y bennod ydyw cyfarfod ag anhawster a pherygl a gyfodai o flaen meddwl yr Apostol, ag ydoedd, o bosibl, eisoes wedi ymddangos yn rhai o Eglwysi Asia ac Achaia; yn enwedig yng Nghorinth, lle yr ysgrifennai yr Apostol yr Epistol hwn; sef y perygl i rai o'r sawl a dderbyniasent Gristionogaeth o blith yr Iddewon a Groegiaid, dybied oddiwrth yr athrawiaeth o gyfiawnhad trwy ffydd, eu bod yn berffaith rydd i fyw mewn pechod, ac yn wir i dybied; po fwyaf a bechent mwyaf oll y disgleiriai gras Duw yn eu cadwedigaeth. Arswyda Paul rhag i'r fath syniad gael ei goleddu gan neb yn dwyn enw yr Arglwydd Iesu. Cyfyd y cwestiwn er mwyn dangos ei wrthuni, a buasai yn ei adael gyda'r ddolef arswyd-lawn arferol ymhlith yr Iddewon, '' Na ato Duw,'' neu '' Na fydded felly,'' oni bae fod calon dyn mor llawn o lygredd, ac mor chwannog i bechu. Am hynny y defnyddia Paul ei resymeg finiog i ddangos mor afresymol yw y fath gasgliad rhyfygus oddiwrth gynseiliau mor ogoneddus. Hanfod yr ymresymiad yw y cynnwysa

undeb ffydd â Christ, trwy yr hyn y cyfiawnheir dyn, farwolaeth a bywyd—marwolaeth i bechod a bywyd i Dduw. Cyferbynir yma gan Paul gyfnewidiad cyfamodol a effeithiwyd gan farwolaeth ac adgyfodiad yr Arglwydd Iesu, yn ei berthynas â phechod, i'r cyfnewidiad moesol a mewmol a effeithir trwy undeb ffydd â Christ yn enaid dyn. Fel meichiau dyn pechadurus aeth y Tragwyddol Fab i gyfamod â'i Dad i ddwyn holl ganlyniadau pechod yn ei Berson mawr ar y ddaear trwy ein natur ni. Yna, wedi iddo gwblhau y cyfamod hwnnw trwy farw, rhyddhawyd ef oddiwrth bechod, a thrwy rym ei adgyfodiad daeth yn fyw drachefn i Dduw ei Dad: "Felly chwithau hefyd, cyfrifwch eich hunain yn feirw i bechod; eithr yn fyw i Dduw yng Nghrist Iesu ein Harglwydd" (Rhuf. vi. 9—11). Ond dychwel at y prif bwnc o dan sylw, sef lle y ddeddf yn y cynllun hwn i adferu dyn. Dengys fod y cyfnewidiad moesol a effeithiwyd oddifewn yn dyfod yn brawf o gyfnewidiad cyflwr yn ei berthynas â'r ddeddf. "Canys nid arglwyddiaetha pechod arnoch chwi: oblegid nid ydych chi dan y ddeddf eithr dan ras" (Rhuf. vi. 14). Ystyr hyn ydyw, pan y cyrhaedda dyn y profiad hwnnw fod pechod wedi colli ei lywodraeth oddifewn; gall dynnu y casgliad fod y ddeddf hefyd wedi symud ei barn gondemniol oddiallan; a dygir hyn yn rheswm ychwanegol gan yr Apostol i ddangos fod gras mor bell o fod yn gymhelliad i bechu, fel y mae mewn gwirionedd y prif gymhelliad i ladd pechod a'i lwyr orchfygu, "Canys cyflog pechod yw marwolaeth; eithr dawn Duw yw bywyd tragwyddol, trwy Iesu Grist ein Harglwydd" (Rhuf. vi. 23). Yna daw y seithfed bennod i mewn, yn yr hon, trwy alegori y wraig briod, y cyflwyna yr Apostol ffurf arall o ymresymiad i'r un amcan, sef profi gwasanaeth y ddeddf trwy gyfrwng ei brofiad ei hun. Cyfodir llawer o gwestiynau gan esbonwyr a ymddangosant, i'n bryd ni, yn ddiangenrhaid; megis, Ai at ei brofiad cyn ei droedigaeth ai ar ol ei droedigaeth y cyfeiria Paul? Ai at ei brofiad ei hun yn unig, neu at brofiad dyn fel Cristion mewn ystyr gyffredinol y cymhwysir y geirau? A pha

fodd y gellir cysoni y naill adran a'r llall (megis Rhuf. vii. 14 â 22), os at brofiad y Cristion y cyfeirir? &c. Cymer y cwestiynau hyn yn ganiataol y cyfeiriâ Paul at hanes mewn ystyr allanol fel y saif o flaen y meddwl wedi ei nodi allan o dan ddyddiad arbennig. Dylid cofio yr ysgrifennai yr Apostol y llythyr hwn ymhen pedair neu bum' mlynedd-ar-hugain ar ol ei droedigaeth. Ac ystyriaeth arall dra phwysig yn y cysylltiad hwn ydyw, fod dyn yn gyfanswm, o ran ei brofiad a'i gymerad, o'r gorffennol, ar unrhyw gyfnod ar ei fywyd. A'r hyn a wna Paul yma ydyw gwneuthur defnydd o ymwybyddiaeth ysbrydol yr enaid, a phrofiadau y galon i egluro gwirioneddau mawrion y byd ysbrydol. Gwna yr Apostol yma ddefnydd o'i brofiadau i ddwyn allan, mewn modd eglur, weithrediadau yr Ysbryd Glân yn rhyddhau yr enaid yn raddol oddiwrth lywodraeth pechod. Wrth wneuthur hynny ymdrecha ddangos i'r Cristionogion yn Rhufain, yn Iddewon a Chenhedloedd, le y ddeddf yn y gweithrediadau dwyfol. Ac nid oedd neb wedi cael gwell mantais i hynny oddiwrth ei brofiad na'r Apostol Paul : nac ychwaith neb yn meddu deall mwy treiddgar i amgyffred y cynllun dwyfol ; oddiwrth yr hyn y gwelir doethineb Duw yn cyfaddasu cyfrwng i drosglwyddo ei feddwl i'r byd trwy bersonoliaeth yr Apostol Paul. " Oni wyddoch chwi, frodyr (canys wrth y rhai neu yn hytrach, rai sydd yn gwybod y ddeddf yr wyf yn dywedyd), fod y ddeddf yn arglwyddiaethu ar ddyn tra fyddo efe byw " (Rhuf. vii. 1). Gellir, ond craffu, olrhain cwrs a chynnydd y gweithrediadau dwyfol yn ymgodymu â phechod o fewn y galon trwy gyfrwng profiad yr Apostol. Ac wrth wneuthur hynny canfyddwn esgyniad graddol nes cyrraedd buddugoliaeth. Rhoddwn yma amlinelliad o gwrs y rhyfel ysbrydol hwn megis yr ymddengys yn yr adran hon. (a) Y cyflwr y mae Duw yn nhrefn ei ras yn cael y pechadur ynddo ydyw o ran ei brofiad neu ei ymwybyddiaeth, yn fyw, h.y., yn gyflawn, heb ddeall ysbrydolrwydd y ddeddf, ac o dan lywodraeth pechod (Rhuf. vii. 9). (b) Yna enfyn Duw orchymyn, o dan awdurdod y ddeddf, yn erbyn pechod gweithredol y

dyn, yr hwn sydd heb ddyfod i'w ymwybyddiaeth fel pechod, neu drosedd o'r ddeddf. Y pechod hwn yn achos Paul yw trachwant,—pa ffurf arno nis gwyddom, ond pan ddaethl y gorchymyn, “Na thrachwanta,” daeth y pechod yn fyw i'w ymwybyddiaeth; a rhoddodd yntau i fyny am byth y gobaith o gyrraedd cyfiawnder trwy y ddeddf; mewn geiriau eraill y mae yn marw i'r ddeddf (Rhuf. vii. 9—11). (c) Yna enillir yr ewylllys i gydsynio a'r ddeddf, a'r gydwbybod yn adsain fod y ddeddf yn sanctaidd, a'r gorchymyn yn sanctaidd, ac yn gyfiawn, ac yn dda” (Rhuf. vii. 12). (d) Yn awr yng ngoleuni ysbrydolrwydd y ddeddf, gwel y pechadur ei sefyllfa wreiddiol fel caethwas wedi ei werthu dan bechod (Rhuf. vii. 14). (e) A thrwy ymwybyddiaeth “y dyn oddifewn,” sef bywyd ysbrydol yr enaid, daw yn ymwybodol o ddau allu moesol mewn gwrthryfel o fewn ei enaid, a gweithredant mor gyson fel y geilw Paul y drwg, neu y cnawd, yn ddeddf yn ei aelodau, a'r da, sef y bywyd ysbrydol, yn “ddeddf y meddwl” (Rhuf. vii. 21—23). (f) Yn olaf rhydd Paul ddarlun byw o'r Cristion yn ei bersonoliaeth ei hun, a baich ei bechod, fel corff marw wedi ei rwymo ar ei gefn, ac yntau yn analluog, o hono ei hun, i ymryddhau oddi-wrtho, yn gweiddi am i rywun ddyfod i'w waredu; eto yn diolch trwy Iesu Grist ei Arglwydd ei fod ef ei hun a'r meddwl, sef ei bersonoliaeth, “yn gwasanaethu cyfraith Duw;” ac mai y llygredd sydd ynddo, sef y cnawd, sydd yn gwasanaethu cyfraith pechod (Rhuf. vii. 24, 25). Yn yr holl bennod hon dengys Paul le y ddeddf, sef ei gwasanaeth, yn argyhoeddiad pechadur o bechod. Yn y bennod nesaf,—yr wythfed,—symuda ymlaen i ddangos ei gwasanaeth yng nghyfiawnhad pechadur. Apeliar hyn yn gryf at Iddewon a phroselytiaid yn Rhufain oeddynt wedi derbyn Cristionogaeth, eto yn cael eu blino gan Iddewon ydoedd yn eu cyhuddo o ddiystyru y ddeddf. Gallent ateb y rhai hyn trwy y llythyr hwn, a dywedyd, “Nac ydym ni ddim yn diystyru y ddeddf, eithr yn ei chydabod yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda: a mwy na hynny, y ddeddf ydoedd o'r blaen yn ein condemnio, sydd yn awr yn ein

hamddiffyn.” “Nid oes gan hynny yn awr ddim damnedigaeth i'r rhai sydd yng Nghrist Iesu, y rhai sydd yn rhodio nid yn ol y cnawd, eithr yn ol yr Ysbryd” (Rhuf. viii. 1). Nid ar y ddeddf yr oedd y bai, ond ar y cnawd, nas gallasai achub dyn. Oni bae am ei bechod, dygasai y ddeddf holl allu llywodraeth Duw i'w amddiffyn. Y mae sain amddiffyniad i'r ddeddf yng ngeiriau Paul pan yn dywedyd, “Canys yr hyn ni allai y ddeddf, oherwydd ei bod yn wan trwy y cnawd, Duw a ddanfonodd ei Ffab ei hun, yng nghyffelybiaeth cnawd pechadurus, ac am bechod a gondemniodd bechod yn y cnawd” (Rhuf. viii. 3). Lle yr oedd y ddeddf yn wan y mae y Mab yn gryf i achub pechadur colledig, sef trwy y cnawd, a'r cnawd hwnnw “yng nghyffelybiaeth cnawd pechadurus,” am fod y Mab yn dwyn canlyniadau pechod yn ei fywyd a'i farwolaeth. Y mae y fath amlygiad o gariad a hyn, i bawb a ddeuant i ymddiried ynddo am eu bywyd, yn dwyn cyflawnder y ddeddf, sef cariad at Dduw, i fewn i'w calonnau. “Fel y cyflawnid cyflawnder y ddeddf ynom ni, y rhai ydym yn rhodio, nid yn ol y cnawd, eithr yn ol yr Ysbryd”* (Rhuf. viii. 4).

Nis gallwn ddilyn yr Apostol yn ei ehediadau uchel yng ngweddill y bennod hon ond i'r graddau y dwg gysylltiad ag amcan uniongyrchol ysgrifennu yr Epistol hwn. Wedi dangos fod undeb trwy ffydd â'r Arglwydd Iesu, nid yn unig yn cyfiawnhau pechadur, eithr hefyd yn cynhyrchu cyfnewidiad moesol oddifewn iddo, yr hyn a adnabyddir fel ailenedigaeth; dengys Paul y cynnwysa hyn breswyliaid “Ysbryd Crist,” yr hwn a eilw efe yn “Ysbryd Duw,” oddi fewn i bob un sydd yn credu. Ond er hyn erys y corff yn farwol oherwydd pechod; ond yr ysbryd, sef yr enaid, “yn fywyd oherwydd cyflawnder” (Rhuf. viii. 10). Ond y mae preswyliaid yr Ysbryd, sef yr Ysbryd Glân, yn sicrhau bywiocad y corff yn rhinwedd undeb yr enaid â Christ. “Ac os Ysbryd yr hwn a gyfododd Iesu o feirw sydd yn

* Tybir fod y geiriau hyn, yn yr adnod gyntaf, wedi eu rhoddi i mewn a'u camgyfleu; yma y daw perthynas fewnol y ddeddf a'r credadyn i'r golwg yn fwyaf amlwg.

trigo ynoch : yr hwn (sef Duw), a gyfododd Grist o feirw a fywioca hefyd eich cyrff marwol chwi, trwy ei Ysbryd yr hwn sydd yn trigo ynoch. Felly y mae y corff yn ddyledus am ei ddiogelwch i'r ysbryd. Yn yr hen gyflwr yr oedd y cnawd yn darostwng yr ysbryd; yn y cyflwr newydd, y mae yr ysbryd yn dyrchafu y cnawd. I ddangos natur y dyrchafiad hwn dengys Paul ymhellach fod undeb â Christ a phreswyliaid yr Ysbryd Glân, yn dwyn dyn i fewn i deulu Duw; oblegid fod yr Ysbryd hwn yn "Ysbryd mabwysiad," yn galluogi yr enaid i lefain "Abba, Dad" (Rhuf. viii. 15). Y mae yn wir nad yw y credinwyr eto ond babanod wedi eu gadael mewn anialwch; beth er hynny, os *minors*, eto etifeddion, "etifeddion i Dduw a chyd-etifeddion â Christ" (Rhuf. viii. 17). Yna dengys yr Apostol ddiogelwch yr etifeddion bychain hyn. A chaiff cariad Duw a'i anfeidrol ras fantais i lewyrchu trwy alluoedd gloywon meddwl nerthol dyn wedi ei sancteiddio trwy Ysbryd Duw.

Cawn yma yn unig gyffwrdd ag ymylon yr uchelderau a ddatguddir gan Paul yn yr adran hon. (a) Y cyffyrddiad cyntaf ydyw fod y saint yn gydetifeddion â Christ, yr hwn yw y Cyntaf-anedig yn y teulu newydd hwn. Yn wahanol i'r hen lywodraethau, nid oedd yr etifeddiaeth yn disgyn oll i'r mab hynaf yn llywodraeth Rhufain; ond yn cael ei rhannu yn gyfartal rhwng y plant. Felly deallai y Rhufeiniaid hyn yn well—pa beth a feddyliai yr Apostol wrth ddweyd fod y Cristionogion yn "gyd-etifeddion â Christ," er nad yw cydetifeddiaeth yn bosibl mewn pethau daearol. Fel yr esgynir tua'r nef daw hynny yn fwy posibl yn y byd anianyddol, megis mewn awyr a goleuni; eto rhaid rhannu y rhai hyn i'w mwynhau. Ond am yr etifeddiaeth ysbrydol, megis cael Duw yn Dad, a'r Iesu yn Frawd, a'r Ysbryd yn Ddiddanydd, caiff yr holl saint gyd-fwynhau yr etifeddiaeth hon. (b) Yna gyda'i graffter arferol gwel Paul gyfatebiaeth rhwng cyfranogiad y saint o ddioddefiadau Crist a'u cyfranogiad o'i ogoniant ef. Eto nad yw y dioddefiadau fel y cyfranogir ohonynt gan y saint ar y ddaear, yn haeddu eu

cyffelybu i'r gogoniant a ddatguddir, nid "i ni," megis yn y C.A. eithr yn hytrach "tuag atom ni" megis yn y C. D., neu yn fwy cywir, "a ddatguddir ynom ni. (Gwel Alford *ad. loc.*). Y syniad yw fod y saint yn cael eu gwneud yn wrthrychau y gogoniant, sef mewn undeb â Christ, yn rhan gyfansoddiadol o ogoniant tragywyddol y nef.

(c) Wedi esgyn i'r uchter hwn ehanga yr olygfa; ac yng ngoleuni yr hyn eilw Paul yn "ddatguddiad meibion Duw," gwel y rhan hon o'r greadigaeth, hen gartref cyntefig dyn, yn griddfan dan ei baich. A cheir yma un o'r syniadau mwyaf beiddgar pan y personolir y greadigaeth, ac y dangosir hi megis un creadur mawr yn cyfodi ei ben mewn disgwyliad am "ddatguddiad meibion Duw." Oblegid yng nghwmp dyn trwy bechod, darostyngwyd y greadigaeth i oferedd, nid o'i bodd, ond oherwydd y berthynas fodolai yn flaenorol rhwng dyn fel creadur rhesymol a'r greadigaeth ddi-reswm, yr hon berthynas a sefydlwyd gan y Creawdwr; oherwydd hyn tynnodd y dyn yr holl greadigaeth i lawr gydag ef. Ond yn awr yn nyrchafiad teulu dyn, y mae gobaith yn rhinwedd yr un berthynas, "y rhyddheir y creadur yntau hefyd o gaethiwed llygredigaeth i ryddid gogoniant plant Duw" (Rhuf. viii. 21).

(d) Yn nesaf dangosir gan fod cymaint yn dibynnu ar ddyrchafiad a gogoneddiad dyn, pa seiliai sydd i'r gobaith hwn am y fath ddyrchafiad a gogoniant i deulu dyn? Oni chwelir y gobaith hwn gan brofedigaethau yr anialwch? Na wneir. (1) Un peth a awgryma hyn yw natur y profedigaethau yn y greadigaeth ac yn y saint; poenau esgor ydynt; nid poenau marwolaeth, eithr genedigaeth (adn. 22, 23). (2) Peth arall, preswyliad yr Ysbryd yn cynorthwyo gwendid y saint (adn. 23—27). (3) Peth arall yw arfaeth a chynllun Duw i ddwyn dyn "i fod yn un ffurf a delw ei Fab Ef" (adn. 28—30). Yn nesaf, rhoddiad a thraddodiad y priod Fab "trosom ni oll." (4) Ac yn olaf y Person mawr hwn yn dwyn cariad Duw i uno y saint â Duw yn y fath fodd nas gall dim ei gwahanu byth (adn. 31—39).

PENNOD XXVI.

Yr Epistol at y Rhufeiniaid (parhad). (O.C. 57).

YR ydym yn bresennol yn dechreu adran newydd yn yr Epistol hwn (pen. ix.—xi.), yn yr hon y gwyneba Paul, gyda difrifoldeb mawr, ar y cwestiwn arall ydoedd wedi dyfod i'r golwg trwy ei genhadaeth at y Cenhedloedd, sef lle cenedl Israel yng nghynllun Duw i gadw dyn. Nid oes dim yn dangos arucheled meddyliau yr Apostol yn fwy na'i syniadau ar y pwnc hwn. Dygid ef yn naturiol trwy brofiad tanbaid ei galon, i olwg y mater arall, sef lle y ddeddf yng nghynllun Duw i gadw dyn. Ond yr oedd yn rhaid iddo gyrraedd tir uwch, nid heb gynorthwy ei brofiad fel Cristion mae'n wir, i gael golwg gyflawn ar le ei genedl ei hun yn ol y cnawd, yn y cynllun dwyfol. At hyn, mewn modd arbennig, ni gredwn y cyfeiria yn y bennod gyntaf pan y sonia am gyfrannu i'r Rhufeiniaid, pan y dêl atynt, "ryw ddawn ysbrydol" (Rhuf. i. 11). Yr ydoedd y ddeddf yn cynorthwyo yn y gwaith o wneud ei lle ei hun yng nghynllun Duw, trwy ddangos pechod yn ei liw ei hun, a dyfod felly i'r Iddew yn arbennig yn "athraw at Grist," fel y dengys Paul yn yr Epistol at y Galatiaid. Ac eto yn yr Epistol hwn cyrhaedda radd ymhellach yn ei addysg ar y pwnc hwn. Dengys nad yw y ddeddf foesol yn gollwng ei gafael yn ei dylanwad mewnol ar galon dyn, pan yn gollwng ei gafael gollfarnol ar ei berson. Dyma ran o'r "ddawn ysbrydol" y bwriadau o'r un "ddawn ysbrydol" y gobeithia ei gyfrannu iddynt yn helaethach pan ddelai atynt, mai yr unig obaith iddynt gyflawni "cyfiawnder y ddeddf," neu i "gyfiawnder y ddeddf" gael ei gyflawni ynddynt ydoedd, nid trwy ddefodau, eithr trwy gredu yng Nghrist a derbyn yr Ysbyrd Glân (Rhuf. viii. 4—10). Rhan arall o'r un "ddawn ysbrydol" y gobeithia ei gyfrannu iddynt ydyw yr hyn a gynnwysir yn yr adran hon o'r

Epistol, sef eu cynorthwyo i ddeall yn well ystyr gras pen-arglwyddiaethol Duw; ac nad oes gan ddyn hawl ar Dduw eithr fod gan Dduw hawl ar ddyn (Rhuf. ix. —xi.). Diau y teimla Paul fod y canfyddiad hwn yn un ysbrydol, ac nad all dyn anianol ei feddu. Rhoddi i fyny yr hyn a dybia yn hawl mewn pethau crefydd yw un o'r pethau anhawddaf gan ddyn; a rhaid iddo gael nerth yr Ysbryd Glân cyn y gall ei gyflawni. Dyma un wers ysbrydol y dymunai Paul ei dysgu i'r Iddewon yn Rhufain. Mynn rhai nad oes dim cysylltiad rhwng y ddwy adran hon o'r Epistol; ond amlwg yw fod hynny yn gamgymeriad pwysig; canys baich ymresymiad yr Apostol yn yr adran gyntaf ydoedd dangos nad oedd perthynas naturiol ag Abraham, nac enwaediad, nac unrhyw ddefod, yn rhoddi sail i ddyn gael ei gyfiawnhau ger bron Duw; mai ffydd yn Nuw yn unig oedd yn cyfiawnhau, a'r ffydd honno yn awr i wreiddio yn Nuw trwy yr Arglwydd Iesu Grist. Yna gwelai yr Apostol yn eglur nad oedd gobaith i'w genedl yn ol y cnawd, tra yn gwrthod yr Iesu fel Mes-siah, sef y Crist; a hyn a barai iddo deimlo mor angerddol drostynt, sef eu gweled yn cau eu hunain allan o fwynhau y cyfoeth y traethasai am dano yn y bennod flaenorol, ydoedd yn dyfod i ran y dyn oedd yn credu yng Nghrist. Gweled cenedl yn colli y fath olud! a honno o'r un cig a gwaed ag yntau; "ei frodyr."

... "Y rhai sydd Israeliaid; eiddo y rhai yw y mabwysiad, a'r gogoniant, a'r cyfamodau, a dodiad y ddeddf, a'r gwasanaeth, a'r addewidion: Eiddo y rhai yw y tadau, ac o'r rhai yr hanodd Crist yn ol y cnawd, yr hwn sydd uwchlaw pawb, yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd, Amen" (Rhuf. ix. 3—5). Nid oedd ryfedd fod iddo "dristyd mawr, a gofid dibaid i'w galon" (adn. 2) oherwydd y fath alanas, a hynny trwy anghrediniaeth. Paul ei hun, yn ei bersonoliaeth, yn angerddoldeb ei ysbryd, a una y ddwy adran hon o'r Epistol a'u gilydd oreu o bob peth. Disgyna o'r llon i'r lleddf gyda sydynrwydd mawr i'r darlennydd, oherwydd nad yw yn meddu y mewn-olygiad sydd ym meddiant yr Apostol—o uchelderau etifeddiaeth y saint, ar

y naill law, ac o ddyfnderau tlodi y rhai o'u gwirfodd a wrthodasant y fath gyfoeth, ar y llaw arall. Ond ynddo ef, trwy y profiad tanllyd y dygwyd ef trwyddo; trwy yr hwn y daeth, o fod yn Pharisead selog i fod yn Apostol mawr y Cenhedloedd, y mae yr uchter a'r dyfnder hwn yn cael eu huno, a'r ddwy adran hon o'r Epistol, mewn canlyniad, yn ffurfio undod perffaith. A fu yno, yn yr ystafell lle yr ysgrifennai yr Apostol, ysbaid o ddistawrwydd, megis "am hanner awr,"* nis gwyddom; ond teimlwn yn hollol sicr fod Paul wedi iddo osod y ddeddf yn ei lle ei hun, a gweled cariad dwyfol yn gorfoleddu drosti yn nhrefn yr Efengyl, yn teimlo fod ganddo orchwyl arall i'w gyflawni, sef gosod Israel fel cenedl etholedig Duw, yn ei lle ei hun yng nghynllun Duw i gadw dyn. Hollol naturiol yw awgrym Dr. Moule hefyd gyda golwg ar ddylanwad cariad hunan-aberthol Efengyl Crist ar galon dyn,—fel y crea awydd angerddol am i eraill brofi ei effeithiau mewn heddwch tuag at Dduw a ffydd tuag at ein Harglwydd Iesu Grist; preswyliaid yr Ysbryd mewn canlyniad i'r Mabwysiad; a'r ymdeimlad o ddiogelwch, a'r gobaith am gyrraedd gogoniant tragwyddol, mewn canlyniad i wybod cariad Duw "yr hwn sydd uwchlaw pob gwybodaeth." O dan ddylanwad y fath brofiad, nid Paul yr "Hebwrwr o'r Hebreaid" fuasai yr Apostol pe buasai yn gallu edrych yn ddifraw ar yr hen genedl, yng ngrym defodaeth ac angrhediniaeth, yn cael ei chario ymaith heibio i borthladd yr Efengyl, gan gael ei sugno trwy dwyll pechod i lynclyn ofnadwy colledigaeth dragwyddol. Ond nid oeddyn yn barod, er hynny, i gyfarfod a'r fath eiriau cryfion ag a geir yma pan y dywed yr Apostol, "Canys mi a ddymunwn fy mod fy hun yn anathema oddiwrth Grist, dros fy mrodyr, sef fy nghenedl yn ol y cnawd" (Rhuf. ix. 3). Y mae y cyfryw eiriau yn ein taro â dychryn, wrth feddwl am y fath syniad! Eto efallai nad yw y darlleniad Cymraeg yn gwneud cyfiawnder hollol â'r

*Gwel, "The Expositor's Bible : The Epistle to the Romans," by Dr. Moule, p. 244.

meddwl. Dengys Alford a Moule, ac eraill, fod ffurf y ferf yma yn cynnwys amseriad amherffaith, ac y buasai yn fwy cywir pe darllenasid, “ Yr oeddwn yn dymuno.” Megis iaith bachgen o dan iâs o boen angerddol mewn aelod o’i gorff, yn dywedyd yr oeddwn yn dymuno iddo gael ei dorri ymaith yn llwyr oddiwrthyf; felly o dan angerddoldeb teimlad yr Apostol tros gyflwr ei gyd-genedl, buasai yn foddlon (pe buasai hynny yn bosibl ac yn gyfiawn) fod ei hun yn golledig, os buasai hynny yn foddion i arbed Israel, y genedl etholedig, rhag y fath dynged ofnadwy. Am y foment, gorchuddiasai angerddoldeb ei deimlad megis cwmwl, oleuni ei ddeall disglair, fel nas gallai weled mor amhosibl oedd y peth a ddymunai; mor groes i’w athrawiaeth ef ei hun, yn yr hon y dysgai mai trwy ffydd beresonol ym Mheroson y Meichiau mawr, sef Crist, ydoedd yr unig ffordd i ddyn colledig fod yn gadwedig, a dyfod i feddiant o fywyd tragwyddol. Er mwyn adennill cyd-bwysedd ei feddwl, gwelir ei fod yn ymaflyd, megis mewn colofn, yng ngair Duw, “ Eithr nid posibl myned gair Duw yn ddirym, canys nid Israel yw pawb a’r sydd o Israel ” (Rhuf. ix. 6). Yna treiddia i mewn i ystyr hanes y patriarch, a cheir ganddo nid athroniaeth, eithr diwinyddiaeth hanes. Gwel mai Duw sydd yn gweithio trwy holl ffeithiau hanes ac yn dwyn ei fwradau ei hun i ben. Ac er mor ddyrus yr ymddangosiad, eto gwelir ei fod yn ffyddlon i’w addewid ac i’w gyfamod. Dau wirionedd mawr y mynn Paul eu dangos yma ydyw, fod Duw yn berffaith rydd i weithredu fel y mynno cyn addaw, a chyn myned i gyfamod; a’i fod yn berffaith ffyddlawn i’w addewid ac i’w gyfamod ar ol addaw, ac ar ol myned i gyfamod. Y ffyddlondeb hwn i’w addewid ac i’w gyfamod, a eilw Paul, os ydym yn deall yn iawn, yn “ gyfiawnder Duw.” Y rhyddid y cyfeiriwyd ato a adnabyddir gan ddiwinyddion wrth yr ymadrodd, “ pen-arglwyddiaeth Duw.” Dylid cofio nad oes a fynno esboniadaeth, fel y cyfryw, ag ymadroddion diwinyddol ond i’r graddau y gosodant allan y synwyr a gynnwysir yn ymadroddion y Beibl. I rai meddyliau, gall fod ymadrodd fel “ pen-

arglwyddiaeth'' yn cyfleu syniad anghywir am berthynas foesol Duw â'i greaduriaid rhesymol, a pherid dybio mai math o Unbenadur yw Duw, cyffelyb i ormes-deyrn daearol, yn gwneud a fynno â'i ddeiliaid, wrth nwyd a mympwy, heb reol na threfn. Yn hytrach nag iddo gyfleu y fath syniad am y Jehofah mawr, tafler ef ymaith fel esgymunbeth a chymerer ymadroddion y Beibl yn syml fel y maent. Amcan Paul yma yw dangos, tra nad ydoedd perthynas naturiol ag Abraham yn rhoddi i Israel hawl ar Dduw, ac yn gosod rhwymedigaeth arno i drugarhau wrthynt fel cenedl, eto fod gan Dduw hawl i ddewis y neb y mynno i drugarhau wrthynt. Heb hynny ni buasai y weithred, o du Dduw, yn drugaredd pe buasai raid iddo ei chyflawni. Oblegid, pe felly, ni buasai yn tarddu o'i ewyllys, ac mewn canlyniad nis gallasai fod yn amlygiad o gariad; a golyga trugaredd gariad at y truan. Pan yn ymdrin am ryddid ewyllys Duw gesyd Paul y gwirionedd i orwedd yn dawel ar natur Duw, sef yr hyn ydyw ynddo ei hun ac yn ei berthynas a'i greaduriaid rhesymol. Esgyna yma uwchlaw rhesymeg, fel yr awgryma pan y rhydd wrth-ddadl yng ngenau y gwrthwynebwr ac y dywed, "Ti a ddywedi gan hynny wrthyf, Paham y mae efe eto yn beio? canys pwy a wrthwynebodd ei ewyllys ef? Yn hytrach," meddai yr Apostol, "O ddyn, pwy wyt ti yr hwn a ddadleui yn erbyn Duw? a ddywed y peth ffurfiedig wrth yr hwn a'i ffurfiodd, Paham y'm gwnaethost fel hyn? Onid oes awdurdod i'r crochenydd ar y priddgist i wneuthur o'r un telpyn pridd un llestr i barch, ac arail i amharch?" (Rhuf. ix. 19—21). Ceir yma iaith a ffigyrau dynol a daearol yn ymgodymu â meddyliau dwyfol, ac yn yr ymdrech yn ymddryllio wrth geisio rhoddi mynegiant iddynt? Y mae y meddwl yn fwy na'r iaith ac yn anfeidrol uwch na'r ffigyrau goreu. Ymdrechir dangos trwyddynt y rhyddid a fedd y Jehofah Mawr ynddo ei hun i weithredu cyn ffurfio unrhyw ddefnydd. Gall beidio galw y defnydd i fod,—nid yw hynny yn y golwg yn y gymhariaeth,—y mae y clai yn barod at alwad y crochenydd; ac wedi cael defnydd gall ei ffurfio

fel y mynno. Pe cymhwysid hyn at greadigaeth dyn, galledid dweyd y gallasai y Duw mawr beidio ei greu o gwbl, ac wedi meddwl am ei greu, onid allasai ei wneuthur fel y mynno? Nid yr hyn a feddylir wrth ben arglwyddiaeth yw hyn, ond rhyddid ewyllys Duw i weithredu yn ol perffeithrwydd ei natur ei hun. Gol-yga penarglwyddiaeth fodolaeth llywodraeth a deiliaid; ond y mae Paul yn olrhain gwreiddyn Israel, cyn eu bod yn bobl nac yn llywodraeth, i ewyllys Duw. Dwg dystiolaeth y proffwyd Hosea i'r gwirionedd hwn mewn ystyr uwch i ddangos mai llywodraeth ysbrydol a ddeallir wrth Israel, ac nid Israel yn ol y cnawd; ac y mae defnyddiau y deyrnas ysbrydol yn y byd Cenhedlig yn ogystal ag yn y byd Iddewig, "sef nyni (meddai yr Apostol) y rhai a alwodd efe, nid o'r Iddewon yn unig, eithr hefyd o'r Cenhedloedd, megis hefyd y mae efe yn dywedyd yn Hosea, Mi a alwaf yr hwn nid yw bobl i mi, yn bobl i mi, a'r hwn nid yw annwyl, yn annwyl" (Rhuf. ix. 24, 25). Dylid cadw mewn golwg yma ddwy linell wahaniaethol a ddefnyddir gan Paul,—y naill i egluro y llall, a'r naill a'r llall i wasanaethu i ddangos perffaith ryddid yr ewyllys ddwyfol yn newisiad y defnyddiau i ddwyn oddiamgylch amcanion graslawn y Jehofah mawr. Y ddwy linell ydynt: ffurfiad Israel fel cenedl mewn ystyr naturiol, fel hâd Abraham, ac Isaac a Jacob, gan adael y rhelyw y tuallan i gylch yr addewid a'r cyfamod Abrahamaid; ac yna ffurfiad Israel ysbrydol, allan o weddill Israel naturiol, ac oddi-wrth y gwahanol genhedloedd Paganaid i fod "yn bobl briodol i Dduw;" megis y dywed yr Apostol Petr mewn modd gogoneddus iawn; "Eithr chwychwi ydych rywogaeth etholedig, brenhinol offeiriadaeth, cenedl sanctaidd, pobl briodol i Dduw, fel y mynegoch rin-weddau yr hwn a'ch galwodd allan o dywyllwch i'w ryfeddol oleuni ef. Y rhai gynt nid oeddych bobl, ond yn awr ydych bobl i Dduw, y rhai ni chawsech drugaredd ond yr awrhon a gawsoch drugaredd" (1 Petr ii. 9, 10). Wele y ddau Apostol—Petr a Paul—a osodir allan gan rai fel athrawon gwahanol athrawiaethau yma yn seinio yn hollol yr un nodau, mewn cynghanedd a

cydgordiad perffaith a'u gilydd. Wedi dangos, trwy hanes tarddiad a ffurfiad y genedl Iddewig, rhyddid ewylllys y Jehofah mawr i ddewis y defnyddiau a fynno Efe i gyflawni ei fwriadau, yna dychwela yr Apostol i ymdrin â'r mater arall y cyfeiriwyd ato yn barod, sef "cyflawnder Duw," neu fel yr ydym yn ei ddeall yn ei eangder mwyaf, ffyddlondeb Duw i'w addewid ac i'w gyfamod. Ac wrth wneuthur hynny una ddwy adran-fawr yr Epistol a'u gilydd mewn modd ardderchog, fel y gellir dweyd mai datguddiad o "gyflawnder Duw" yn yr ystyr hon, fel y mae yn gynnwysedig yn nhrefn yr Efengyl, a'r datguddiad hwnnw yn cael ei ddwyn oddiamgylch trwy ffydd yn Nuw, o genhedlaeth i genhedlaeth, ydyw pwnc mawr yr Epistol trwyddo oll. Colli golwg ar hyn a achosa ddyrswch i lawer o esbonwyr; ac a grea anhawster i ganfod undod a chyfanrwydd yr Epistol. Megis yr oedd cenedl Israel yn fath o rag-gynllun o'r Eglwys o dau y ddau Destament, felly hefyd yr oedd y cyfamod Abrahamaid yn fath o rag-gynllun o'r cyfamod gras, neu gyfamod y Drindod Sanctaidd a ddygwyd oddiamgylch trwy gyfryngdod yr ail Berson, i ddwyn iachawdwriaeth i ddyn colledig, trwy yn unig gredu yn Nuw, a hynny trwy yr Arglwydd Iesu Grist. Hyn yw swm a sylwedd yr hyn a ddywed yr Apostol yn niwedd y bennod hon (pen. ix. 30—33), ac a ddilynir ganddo yn y bennod nesaf (pen. x. 1—13). Y mae y ffeithiau y cyfeiriodd yr Apostol atynt yng nglyn a'r addewid i Abraham am hâd; a thrachefn yr hyn a ddywedir am Rebecca, a'r plant ydoedd eto yn ei chroth; a'r hyn a ddywedodd y proffwyd Malachi ymhen mil o flynyddoedd ar ol hynny, yn ei ddull difloesg, wrth edrych ar hanes Israel ac Edom; y maent oll megis llythrennau wedi eu hysgrifennu ar femrwn y cyfamod. Cystal a dweyd, "Yr oedd yn rhaid i'r pethau hyn fod oherwydd yr addewid a'r cyfamod: ond cofier fod y cyfamod yn gwbl o ras, ac nid o rwymedigaeth." Golyga cyfamod drachefn bleidiau, neu bersonau,—yr olaf yw yr ymadrodd goreu o bosibl, am fod pleidiau yn rhagdybio gwahaniaeth mewn budd, syniad, neu amcan, tra yma y maent oll

yn un, sef y Personau dwyfol yn cydsynio i ddwyn oddiamgylch iachawdwriaeth dyn. Rhwymyn mawr y cyfamod hwn yw Person yr Arglwydd Iesu. Ac yn awr trwy ffydd yn ei Berson Ef y daw dyn i feddiant o'r "cyfiawnder" y sonia Paul am dano yma. I hyn rhaid i'r dyn, pwy bynnag yw, pa un ai Iddew neu Roegwr, roi i fyny ei hawliau ei hun, gwirioneddol neu dybiedig, ac ymddiried yn hollol mewn un arall. Yr un arall hwn, i bechadur colledig, yw yr Iesu yr hwn a groeshoeliwyd gan yr Iddewon; ac yr oedd hyn iddynt hwy—yr Iddewon—yn dramgwydd, ac i'r Groegwyr yn ffolineb. Eto dywed Paul am y Cenhedloedd hynny a gredasant yn yr Iesu, er nad oeddynt yn "dilyn cyfiawnder," eto eu bod wedi derbyn cyfiawnder, sef y cyfiawnder sydd o ffydd. "Ac Israel, yr hwn oedd yn dilyn deddf cyfiawnder, ni chyrhaeddodd ddeddf cyfiawnder. Paham? Am nad oeddynt yn ei cheisio trwy ffydd, ond megis trwy weithredoedd y ddeddf; canys hwy a dramgwyddasant wrth y maen tramgwydd; megis y mae yn ysgrifenedig, wele fi yn gosod yn Sïon faen tramgwydd a chraig rwystr; a phob un a gredo ynddo, ni chywilyddir" (Rhuf. ix. 30—33). Yma cyferbynnir gan yr Apostol ddau fath o gyfiawnder—sef cyfiawnder sydd yn tarddu allan o weithredoedd y ddeddf, a chyfiawnder sydd yn tarddu allan o ffydd. Y mae y cyntaf yn perthyn i'r dyn ei hun; a'r llall yn perthyn i un arall, sef i Dduw trwy Grist; gan hynny y mae Crist, y Messiah, yn "faen tramgwydd" i'r digred ac yn "urddas" i'r credadyn.* Deuwn i olwg ochr foesol y cwestiwn mawr o gyfiawnhau dyn ger bron Duw yn yr adran hon a'r bennod ddilynol; a dyrcheffir y pwnc ymhell uwchlaw yr agwedd gyfreithiol a roddir iddo yn ormodol gan rai diwinyddion. Yn yr olwg ar berthynas ei genedl ei hun yn ol y cnawd, a'r Maen a osodwyd yn Sïon, ei fod wedi myned iddynt yn "Faen

* Gwel, 1 Petr ii. 6—8. Caiff y darlienrydd ysgrif ddiddorol gan Dr. J. Rendel Harris ar y geiriau olaf yn y paragraff hwn yn yr "Expositor," am Chwefror, 1909, yn yr hon y gwneir ymgais i gysylltu yr ymadrodd "ordeiniwyd" a'r "maen" yn lle â rhai annufudd.

tramgwydd ac yn Graig rhwystr," ail-ennynir yn ysbryd yr Apostol ei awyddfryd angerddol am iachawdwriaeth Israel, y genedl etholedig. A dadleua yn y 10fed ben-nod fod ganddynt "sel Duw," sef sel dros y syniad o un Duw, ond nid oedd y sel hon "ar ol gwybodaeth," h.y., yr oeddynt wedi camddeall amcan y ddeddf; ac wedi methu adnabod yr Iesu, ac oblegid hynny yn ei wrthod fel Messiah. Heb fanylu ar y gwahanol esboniadau a gynnygir ar yr ymadrodd "cyfiawnder Duw" yn yr adran hon (pen. x. 3—13), ceisiwn yn bresennol ddangos i'r darlennydd pa fodd, yn ein bryd ni, y mae yr ystyr a roddwyd iddo yn flaenorol yn y gwaith hwn, yn gwasanaethu i uno dwy adran fawr yr Epistol a'u gilydd, a dwyn allan unoliaeth yr Epistol mewn modd tra phrydfferth. Cyfeiriwn y darlennydd gan hynny yn y lle cyntaf, at yr hyn a ddywedwyd ar y mater yn pen. xxii. o'r gwaith hwn, pan yn sylwi ar yr ymadroddion a ystyrir fel sylfaen yr holl Epistol (Rhuf. i. 16, 17), lle yr ymdrechir dangos fod yr ymadrodd "cyfiawnder Duw" i'w gymeryd mewn modd mwy cyffredinol a mewinol na'r ystyr gyffredin a roddir iddo gan esbonwyr; sef gwaith Duw yn datgan neu gyfrif y pechadur yn gyfiawn pan yn credu yn yr Arglwydd Iesu. Golygwn ei fod yn cynnwys hyn, ond nid at hyn y mae pwynt yr ymadrodd, ond yn hytrach at ffyddlondeb Duw i'w addewid a'i gyfamod yn nhrefn fawr y cymod. Os ydym yn deall yn iawn, yma y cafodd Paul y syniad o "gyfiawnder Duw" fel y defnyddir ef yn yr Epistol hwn. Am hyn y geilw yr Apostol ef yn "gyfiawnder sydd o ffydd," oherwydd ei fod i'w gael trwy ymddiried mewn Person, sef Person yr Arglwydd Iesu. Y mae ffyddlondeb Duw i'w addewid ac i'w gyfamod yn dyfod yn eiddo i'r pechadur trwy gredu yng Nghrist. Gwelir delw o hyn ymhlith dynion, pan y ffurfir cwmni i unrhyw amcan, cyfranoga yr aelodau o ffyddlondeb eu gilydd, neu i'r gwrthwyneb o anffyddlondeb; a phan y gosodir un i weithredu dros y gweddill o'r cwmni, yna cyfranoga yr oll o ffyddlondeb neu anffyddlondeb yr un hwnnw i'r cyfamod. Nid ydys yn dwyn hyn i mewn fel peth

sydd yn cynnwys yr oll a berthyn i drefn cadw, neu i gyfiawnhad trwy ffydd; ond yn unig fel elfen a esgeulusir yn ormodol gan ddiwinyddion. Ymddengys i ni mai yn yr ystyr o ffyddlondeb i gyfamod y defnyddir yr ymadrodd “cyfiawnder Duw” yn y proffwydi ac yn y Psalmiau mewn llawer o fannau, megis yn y lleoedd a ganlyn: Es. xli. 10; li. 5; Jer. xxiii. 6; xxxiii. 16; Ps. xxxi. 1; xxxvi. 6; xlviii. 10; lxxi. 2; lxxxix. 16, &c. Trwy hyn unolir athrawiaeth a hanes mewn modd rhyfedd trwy wahanol oesau y byd o Abraham hyd ddyddiau y proffwydi a'r Apostolion, trwy ddangos fod ffynhonnell rhyddid yn Nuw, yr Hwn sydd yn hollol rydd i ddewis ei offerynau, a myned i gyfamod fel y mynno efe; ond wedi myned i gyfamod, yna y mae holl ansoddau Hanfod y Duwdod mawr yn ei rwymo i fod yn ffyddlawn i'r cyfamod. Felly canfyddir mai y ddwy elfen foesol sydd yn dyfod i'r golwg yn y cyfiawnhad ydyw,—ffyddlondeb o du y Jehofah i'w gyfamod, a ffydd o du y pechadur i ymddiried yn llwyr yn y ffyddlondeb hwnnw. Gwna hyn y cyfiawnhad yn llai peiriannol a deddfol, ac yn fwy byw a phersonol. Yn ffydd dyn a ffyddlondeb Duw daw calon dyn i gyffyrddiad uniongyrchol a chalon Duw, ac ymglymant a'u gilydd unwaith yn rhagor mewn cariad anorchfygol. Oherwydd gweled Israel yn colli y rhagorfaint hon o ddyfod i gymod a Duw yn aberth ei Fab, y teimla Paul mor angerddol drostŷnt. Wrth gymhwyso y syniad hwn at y paragraff o dan sylw gwelwn gamgymeriad Israel pan yn dwyn mawr sel dros Dduw, ac ar yr un pryd yn glynu wrth ddeddf fel moddion i ddyfod yn gymeradwy ger ei fron, yn lle derbyn Crist, Mab Duw, fel yr unig foddion i ddyfod i gymod âg Ef. Wrth lynu yn y defodau Iddewig ar ol dyfodiad y Crist yr oeddynt yn ceisio gosod eu cyfiawnder eu hunain, “ac nid ymostyngasant i gyfiawnder Duw” (Rhuf. x. 3). “Canys Crist,” meddai drachefn, “yw diwedd y ddeddf er cyfiawnder i bob un ar sydd yn credu” (Rhuf. x. 4). Er mai at amser ac nid amcan y mae ystyr lythyrennol y gair a gyfieithir yma yn “ddiwedd” yn cyfeirio, eto credwn mai ei ystyr yma ydyw amcan

neu gyflawniad, megis y defnyddir ef gan yr Apostol yn ei Epistol Cyntaf at Timotheus i. 5, a mannau eraill. Y rheswm cryfaf, o bosibl am hyn ydyw, y buasai yr ystyr arferol i'r gair yn golygu fod y ddeddf wedi bod unwaith yn foddion cymeradwyaeth ger bron Duw; ond yn awr ei bod wedi peidio a bod felly. Ond fel mater o ffaith ni bu y ddeddf, fel gosodiad dwyfol, erioed yn proffesu cyflawni yr amcan hwn. Condemnio y troseddwr wnai y ddeddf foesol yn ddiarbed; tra mai rhag-gysgodi trefn y cymod ydoedd gwaith y ddeddf seremoniol. Yn awr gosoder y gair "cyflawniad" yn lle "diwedd" yn yr adnod uchod, a cheir ystyr naturiol i'r holl frawddeg; fel hyn, "Canys Crist yw cyflawniad y ddeddf (seremoniol) er cyfiawnder i bob un ar sydd yn credu." Ac Efe hefyd yw cyfiawnder y ddeddf foesol, yn ol esboniad yr Athraw mawr ei hun, canys cyfiawnder y ddeddf yw cariad. Glyna Paul wrth yr un pwnc o ddechreu yr Epistol—credu yn Nuw sydd yn dwyn cyfiawnder i ddyn pechadurus; credu ei addewid wnai Abraham heb ddim seremonïau; credu yn Nuw trwy y seremonïau wnai y rhai cadwedig o dan y Dduwlywyddiaeth; credu yn Nuw eto ym Mherson ei Fab y mae pawb a gyfiawnheir o dan oruchwyliaeth yr Efengyl. Yn yr adran nesaf (Rhuf. x. 14—21), wrth ddangos yr angenrheidrwydd am genhadwr, neu bregethwr i gyhoeddi yr Efengyl i'r holl fyd, gan mai credu yn Nuw yn syml sydd eto yn cadw, fel yn nyddiau Abraham, a bod "ffydd trwy glywed a chlywed trwy air Duw," y mae Paul mewn modd anuniongyrchol yn gwneud mwy na chyfiawnhau ei genhadaeth at y Cenhedloedd—yn dangos mewn gwirionedd ei bod yn llwyr anghenrheidiol. Ymhellach dengys nad oedd ef ond yn unig dilyn yn llwybrau Moses a'r Proffwydi. "Eithr meddaf, oni wybu Israel, sef oni wybu y genedl hon fod yn rhaid cyhoeddi yr efengyl i'r holl fyd." Yn gyntaf y mae Moses yn dywedyd, Mi a baraf i chwi wynfydu trwy rai nid yw genedl; trwy genedl anneallus y'ch digiaf chwi. Eithr y mae Esaiās yn ymyfhau, ac yn dywedyd, Cafwyd fi gan y rhai nid oeddynt yn fy ngheisio: a gwnaed fi yn eglur i'r rhai nid oeddynt

yn ymofyn am danaf'' (Rhuf. x. 19, 20). Fel arwein-
iad i'r ymdriniaeth sydd yn dilyn, dyfyna yr Apostol
ysgrythyr arall sydd yn dangos fod Israel wedi cael pob
tegwech oddiar law y Jehofah mawr, ac mai arni hi ei
hun y mae y bai os ymddengys ei bod yn awr yn wrth-
odedig. "Ac wrth yr Israel y mae yn dywedyd, Ar
hyd y dydd yr estyniais fy nwyllaw at bobl annufudd
ac yn gwrthddywedyd'' (Rhuf. x. 21). Yna dychwel
at yr hen bwnc o gyferbynu gras a gweithredoedd, trwy
yr hyn y dangosir ymhellach unoliaeth yr Epistol
(cym. Rhuf. iv. 4, 5 â xi. 6), trwy roddi pwyslais
drachefn ar benarglwyddiaeth Duw, a ffydd o du y
dyn fel yr unig wythien fywiol a ffurfia hunaniaeth
Israel Duw trwy wahanol genedlaethau y byd. Yng
ngoleuni y gwirionedd hwn cenfydd yr Apostol fod hâd
Abraham yn ol y cnawd, sef cenedl Israel mewn ystyr
naturiol, mewn perygl o syrthio, ond fod gweddill yn
aros; a dwg esiampl o hynny oddiwrth hanes Elias y
proffwyd (Rhuf. xi. 2—5). Gwna yr Apostol wahan-
iaeth manwl a chyfrin rhwng tramgwyddo a syrthio nad
yw yn ymddangos yn y cyfieithiad Cymraeg. (Gwel
Alford ac eraill ar xi. 11, 12). Honna nad yw y genedl
wedi syrthio ymaith yn llwyr, ond y mae wedi gogwyddo
o'r naill du trwy dramgwydd, am nas gallai dderbyn yr
Iesu fel Messîah. Ond gwna Duw ddefnydd o drosedd
neu dramgwydd Israel i ddwyn iachawdwriaeth i'r
Cenhedloedd. "Gan hynny meddaf, a dramgwydd-
asant fel y cwmpent? Na ato Duw: eithr trwy
eu cwmp hwy y daeth iachawdwriaeth i'r Cenhedl-
oedd, i yrru eiddigedd arnynt'' (Rhuf. xi. 11). Def-
nyddia Paul dri gair gwahanol yma, yn meddu ystyron
gwahanol i ddangos cyflwr Israel. Y cyntaf a gyf-
ieithir yn "dramgwydd," "a dramgwyddasant hwy,"
&c. Ystyr yr hwn ydyw llithro. (Gwel Iago iii. 2; 2
Petr i. 10). Yr ail ydyw "cwmpo," yr hwn a esyd y
meddwl allan yn gywir, yn dangos sefyllfa unrhyw
beth yn colli ei gyd-bwysedd ac yn disgyn i lawr, "fel
y cwmpent?" Dengys Paul fod yn bosibl llithro heb
ddisgyn i lawr yn yr ystyr hon. Y trydydd a gyfieithir
yma hefyd yn "gwmp;" ond ei ystyr lythrennol ydyw

myned ar y naill ochr, neu wyro oddiwrth y llinell uniawn. Cyfieithir ef gan Alford* yn "trespass," a rhoddir "trespass" ar ymyl y ddalen yn y C.D. Y mae yn bwysig i sylwi ar y gwahanol ystyron hyn i iawn ddeall meddwl yr Apostol. Yr hyn a ddysgir ganddo ydyw nad ydyw Israel fel cenedl wedi ei gwrthod gan Dduw, fel ag i syrthio oll i ddinistr, ond fod y rhan fwyaf ohonynt wedi llithro trwy daro yn erbyn y "Maen tramgwydd" a'r "Graig rhwystr," sef trwy wrthod yr Arglwydd Iesu fel Messiah; a thrwy hynny wedi myned ar y naill ochr, neu wyro oddiwrth y llinell uniawn, a throseddu gorchymyn sanctaidd Duw, sef "Cred yn yr Arglwydd Iesu Grist a chadwedig fyddi, ti a'th deulu" (Act. xvi. 31), yr hwn a gyhoeddodd Paul y carcharor i geidwad y carchar yn Philippi; a'r hwn a ddatganwyd yr un mor bendant gan Ioan pan y dywed, "A hwn yw ei orchymyn ef; Gredw ohonom yn enw ei Fab ef Iesu Grist, a charu ein gilydd megis y rhoes efe orchymyn i ni" (1 Ioan iii. 23). Ond yng nghynllun rhyfedd y Jehofah mawr yr oedd gweddill Israel i fod yn gadwedig, i ddysgu i'r byd, yn ol athrawiaeth Paul, trwy lythrennau breision hanes, mai trwy Dduw, fel ag i syrthio oll i ddinistr, ond fod y rhan "ras, ac nid trwy weithredoedd y mae i ddyn euog gael ei gyfiawnhau ger bron Duw" (Rhuf. xi. 1—6). "Y gweddill" hwn ydoedd i gadw hunaniaeth y genedl fel na thorrid hi ymaith yn llwyr. Yna wedi i gorff y genedl fyned o'r naill du, a gwyro oddiwrth linell uniawn cyfiawnder, y mae y "Cenhedloedd y rhai nid oeddynt yn dilyn cyfiawnder, wedi derbyn cyfiawnder, sef y cyfiawnder sydd o ffydd" (Rhuf. ix. 30). Yna rhydd Paul rybudd difrifol i'r Cenhedloedd rhag bod yn "uchelfrydig" trwy gymhariaeth yr olewydden; mai Israel ydoedd mewn gwirionedd olewydden naturiol y Jehofah, ac felly fod y gwreiddyn yn sanctaidd er fod rhai o'r canghennau wedi eu torri ymaith. Yn yr ystyr hon, mewn cymhariaeth i Israel, olewydden wyllt ydoedd y Cenhedloedd. "Ac os rhai o'r canghennau a dorrodd ymaith," meddai yr Apostol wrth y Cenedlddyn, "a thydi yn olewydden wyllt a impiwyd i mewn

* Gwel Alford *ad. loc.*, a'r Cyfieithiad Diwygiedig.

yn eu plith hwy, ac a'th wneuthpwyd yn gyfrannog o'r gwreiddyn, ac o frasder yr olewydden, Na orfoledda yn erbyn y canghennau (sef yn erbyn y rhai a dorrrwyd ymaith). Ac os gorfoleddi nid tydi sydd yn dwyn y gwreiddyn, eithr y gwreiddyn dydi" (Rhuf. xi. 17, 18). Yna dengys mai trwy angrhediniaeth y torrwyd y canghennau naturiol ymaith. Y mae y gair a gyfieithir yma yn "angrhediniaeth" mewn gwirionedd yn gryfach, yn golygu "annufudd-dod." "Trwy annufudd-dod y torrwyd hwynt ymaith, a thithau sydd yn sefyll trwy ffydd. Na fydd uchelfyd, eithr ofna" (Rhuf. xi. 20). Yn y rhannau hyn o'r Epistol y mae Paul wedi derbyn ei athrawiaeth oddiwrth y Proffwydi, sef Duw mewn hanes; a'i arddull, sef cyferbyniadau cywrain, oddiwrth y Rabbiniad. Eisaiah ydoedd ei athraw arbennig mewn athrawiaeth; a Gamaliel mewn arddull. Nid ydym yn gallu cydsynio â Sabatier fod yr Apostol yma wedi cyrraedd tir uchel.* Gwasanaethai hynny ei ddamcaniaeth ef i ddangos fod datblygiad a chynnydd yng ngolygiadau yr Apostol. Gall fod hynny yn bod, ond ni raid gwyro oddiwrth ffeithiau i brofi hynny. Y ffaith amlwg ydyw fod addysg yr Apostol gyda golwg ar law Duw mewn hanesiaeth, wedi ei dderbyn oddiwrth astudiaeth fanwl o hanes cenedl Israel yng ngoleuni ysgrifeniadau y Proffwydi, ac yn arbennig ysgrifeniadau y Proffwyd Eisaiah, yr hwn a ddisgrifia mor ffw y llaw ddwyfol yn gwneud defnydd o Cyrus y Persiad i waredu Israel dlawd o law y Chaldeaid. Dyfynir Eisaiah gan Paul yma yn proffwydo eto y daw y Gwaredwr "allan o Sion, ac a dry ymaith annuwioldeb oddiwrth Jacob" (Rhuf. xi. 26). Gwel Paul yng ngoleuni proffwydoliaeth, o dan arweiniad yr un Ysbryd ag a feddiannai y Proffwydi, fod y Jehofah mawr wedi myned i gyfamod ag Israel i ymweled â hwy a'u dychwelyd oddiwrth eu ffyrdd drygionus. At hyn y cyfeiria pan y dyfyna ymhellach, "A hyn yw yr amod sydd iddynt gennyf fi, pan gymerwyf ymaith eu pechodau hwynt" (adn. 27).† Ond pan yn defnyddio ei eiriau ei hun nid

* Sabatier, "The Apostle Paul," p. 211.

† Gwel, Es. xxvii. 9; Jer. xxxi. 31; Heb. viii. 8, a x. 16.

yw ei welediad mor glir. oherwydd ei fod yn goddef ei hun i gael ei gaethiwo gan arddull gywrain y Rabbiniaid o gyferbynnu pethau a'u gilydd. "Felly," meddai, "o ran yr efengyl, gelynyon ydynt o'ch plegid chwi: eithr o ran yr etholedigaeth, caredigion ydynt oblegid y tadau." Prin y buasai neb yn bresennol yn cyferbynnu pethau mor debyg i'w gilydd ag "efengyl" ac "etholedigaeth;" ac nid oes neb yn dangos eu perthynas yn well na Phaul ei hun, sef fod y naill a'r llall yn tarddu o ras Duw. Ond ymddengys y derbynia yr Apostol ei athrawiaeth oddiwrth Esaiah, fel y crybwyllwyd, pan yn dysgu fod Duw yn defnyddio pechodau dynion i amcanion ei ras; megis yn y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn, "a gawsoch drugaredd trwy annufudd-dod y rhai hyn." A thrachefn, "a annufuddasant, fel y caent hwythau drugaredd trwy eich trugaredd chwi."* Y mae yn deilwng o sylw hefyd ddarfod i brofiad personol Paul effeithio ar ei olygiadau diwinyddol gyda golwg ar wrthodiad yr Iddewon, a derbyniad y Cenhedloedd i mewn i deyrnas Dduw, megis pan y dywed ef a Barnabas yn Antiochia yn Pisidia wrth yr Iddewon. "Rhaid oedd llefaru gair Duw wrthyhych chwi yn gyn-taf; eithr oherwydd eich bod yn ei wrthod, ac yn eich barnu eich hunain yn annheilwng o fywyd tragywyddol, wele, yr ydym yn troi at y Cenhedloedd, canys felly y gorchymynodd yr Arglwydd i ni" (Act. xiii. 46—48 ac Es. xlix. 6). Ond cofier fod gwirionedd Duw yn fwy na Phaul, ac yn fwy na'r ffurfiau yn y rhai y datguddir ef. O dan ddylanwad y teimlad a'r syniad hwn o fawredd y dirgelwch a berthyn i'r gwirionedd fel y mae yn Nuw, ac fel y mae yn dyfod i'r golwg yn ei weithrediadau tuag at ddyn, y tyrr yr Apostol allan i waeddi, "O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw, mor anchwiliadwy yw ei farnau ef! a'i ffyrdd mor anolrheiniadwy ydynt!" (Rhuf. xii. 33).

* Cym. Rhuf. xi. 30, 31, âg Es. vi. 9—13 ac Es. lxiii. 17—19.

PENNOD XXVII.

Diwedd yr Epistol at y Rhufeiniaid; Paul yn Jerusalem.
(O.C. 57).

I AMCAN y gwaith hwn nis gallwn ddilyn y rhannau olaf o'r Epistol yma at y Rhufeiniaid gyda manylrwydd (Rhuf. xii.—xvi.). Yn y bennod nesaf cymhwysir y gwirioneddau mawrion yr ymdrinir â hwy yn rhannau blaenorol yr Epistol, at fywyd ac ymarweddiad y Cristion unigol, ac at ddyledswyddau aelodau yr Eglwys yng nghyflawniad eu gwahanol swyddogaethau. Dygir yr un peth ymlaen yn y bennod ddilynol (sef y xiii.) ym mherthynas yr Eglwys a'r wladwriaeth; gan ddangos yn eglur yn y cysylltiadau hyn oll fod yr Eglwys yn ffurfio corff newydd o gymdeithas yng Nghrist (Rhuf. xii. 4, 5); mai y cwlwm sydd yn uno aelodau y gymdeithas a'u gilydd yw cariad (pen. xiii. 10); ac mai rheol ymarweddiad y saint yw y gyfraith fel y mae wedi cael ei hegluro yng Nghrist (Rhuf. xiii. 9—14). Yna rhydd yr Apostol gyfarwyddyd i'r Eglwys yn Rhufain gyda golwg ar ymddygiad yr aelodau at eu gilydd mewn materion cymdeithasol yn dwyn perthynas ag Iddewiaeth a Phaganiaeth. Y prif wahaniaeth yn ei ymdriniaeth ynghylch bwydydd yma, a'r ymdriniaeth ar yr un pwnc yn ei Epistol Cyntaf at y Corinthiaid ydyw, fod yr Apostol yn yr Epistol hwnnw yn ymdrin a'r pwnc mewn canlyniad i ymofyniad yn ei gylch gan rai o aelodau yr Eglwys yng Nghorinth, y rhai a dybient y buasai Paul yn ochri gyda hwy; ac am hynny gwelir fod ei dôn yn fwy ceryddol yn yr Epistol at y Corinthiaid nag ydyw yn ei Epistol at y Rhufeiniaid; ac yn yr olaf dyry ei hun i mewn ymblith y rhai cryfion. (Cym. 1 Cor. viii. a Rhuf. xiv.—xv. 7). Gwelir mai yr un egwyddorion a gymhwysir yn y naill amgylchiad a'r llall. Yn awr y mae yn tynnu at y terfyn, a daw ffurf Epistolaidd y cyfansoddiad yn fwy eglur nag ydoedd yng nghorff yr Epistol. Cyffyrdda eilwaith a'i genhadaeth at y Cenhedloedd, a'i fod yn hynny yn dilyn ei Athraw, megis yr oedd Ef yn "wein-

idog i'r enwaediad " . . . fel y byddai i'r Cenhedloedd ogoneddu Duw am ei drugaredd; fel y mae yn ysgrifenedig, " Am hyn y cyffesaf i ti ym mhlith y Cenhedloedd ac y canaf i'th enw " . . . "Eithr mi a ysgrifennais yn hyfach o beth atoch, O frodyr, fel un yn dwyn ar gof i chwi, trwy y gras a roddwyd i mi gan Dduw, fel y byddwn weinidog i Iesu Grist at y Cenhedloedd, gan weini i efengyl Duw, fel y byddai offrymiad y Cenhedloedd yn gymeradwy wedi ei sancteiddio gan yr Ysbryd Glân " (Rhuf. xv. 8—16). Megis y daeth Crist trwy yr enwaediad yn ddeiliad o'r grefydd Iddewig, eto yn ei aberth yn dwyn iachawdwriaeth i'r Cenhedloedd; felly y mae Paul wedi ei wneuthur yn offeiriad megis y golyga y gair " gweini " yn adn. 16, " fel y byddai offrymiad y Cenhedloedd yn gymeradwy, " er mor halogedig oeddynt yng ngolwg yr Iddewon, " wedi ei sancteiddio gan yr Ysbryd Glân. " Yna dyrchafa lygad ei feddwl ar faes ei lafur gyda diolchgarwch i Dduw am y gwaith y galluogwyd ef i'w gyflawni yn ei genhadaeth at y Cenhedloedd trwy wahanol Dalaethau Ymerodraeth Rhufain, o Jerusalem yn y De, hyd Ilyricum yng ngogledd Talaeth Macedonia (Rhuf. xv. 17—21). A chyfeiria eilwaith at ei fwriad o ymweled a Rhufain ar ei ffordd i'r Hyspaen. Ond cyn hynny y mae ganddo orchwyl pwysig sydd yn gorwedd yn drwm ar ei feddwl, sef cyflwyno y casgliad a wnaed trwy Eglwysi Asia, Macedonia ac Achaia i'r rhai tlodion o'r saint yn Jerusalem. " Ac yr awrhon yr wyf yn myned i Jerusalem, " meddai, " i weini i'r saint. " Dylid sylwi mai nid yr un gair a ddefnyddir yma am " weini " ag yn adn. 16. Yno yr ystyr ydoedd ei fod yn cael ei wneuthur yn offeiriad mewn ystyr ffigyrol, yma yr ystyr ydyw ei fod yn cael ei wneuthur yn ddiakon mewn ystyr lythrennol. A daw dwyster ei ysbryd, yn wyneb y peryglon oedd o'i flaen, i'r golwg yn dra eglur yn ei gais taer ar i'r saint yn Rhufain gydymdrech ag ef mewn gweddiau at Dduw, ar iddo gael ei waredu oddiwrth y rhai anufudd yn Judea, ac ar fod y weinidogaeth hon, sef y rhodd a fwriada ei gweinyddu i'r rhai tlodion yn Jerusalem, yn gymeradwy gan y saint (Rhuf. xv. 25—33). Ac nid heb achos y llenwid

ei feddwl a phryder fel y prawf y canlyniadau gofidus a ddilynodd yr ymweliad hwn. Yr ydym yn gadael yr Epistol ardderchog hwn heb sylwi ar yr anerchiadau lluosog a gronclir yn y bennod nesaf, ond yn unig i sylwi nad oes dim ynddynt nad yw yn gydweddol a'r amgylchiadau yr oedd yr Apostol ynddynt ar y pryd, ac ag amgylchiadau yr Iddewon a gyrchent ol a blaen i brif ddinas yr Ymerodraeth Rufeinig : yn unig galwn sylw y darllenydd at y darlun bywiog a geir yma o'r hyn oedd yn myned ymlaen yn ystafell yr annwyl Gaius, lletywr Paul yng Nghorinth pan oedd yr Apostol yn gorffen y gwaith gorchestol hwn. Gallwn ei weled â llygad y meddwl yn cerdded yr ystafell yn fyfyrïol, fel y sylwa Dr. Moule* wrth ffurfio ei frawddegau i Tertius ei ysgrifennydd. Ymddengys fel yn methu gorffen wrth ei fodd, wedi ceisio amryw weithiau ffurfio diweddglo, megis pen xv. 5, 6, a 13 a 33, a thrachefn pen. xvi. 20; yna daw ei gymdeithion, Timotheus, Lucius, Jason a Sosipater i fewn i'r ystafell gan ddeisyf am y cyntaf ar iddo anfon eu cofion at y saint yn Rhufain, a rhydd Tertius air i mewn trosto ei hun. Gyda hynny y mae Gaius yn gwaeddi o'r ystafell arall am iddo ei gofio yntau hefyd, ac "y mae Erastus goruchwyliwr y ddinas," "a'r brawd Cwartus," wedi digwydd troi i mewn ar y pryd, yn dymuno yr un peth, fel y mae yn rhaid diweddu yn fyrr unwaith eto trwy ddatgan y fendith Apostolaidd, "Gras ein Harglwydd Iesu Grist a fyddo gyda chwi oll, Amen" (Rhuf. xvi. 24). Ond yn awr gadawyd yr Apostol ei hunan, ac ymafla yn y llawysgrif a darllena y llythyr drwyddo nes llenwi ei fynwes fawr a dyheadau priod am i'r datguddiad gwrthrychol a gynnwysid yn ei efengyl ef ddyfod yn fewnol i galonnau y Rhufeiniaid "trwy ufudd-dod ffydd" er gogoniant i Dduw "trwy Iesu Grist yn dragywydd" (Rhuf. xvi. 25—27). Gyda'r fawl-gân ryfedd hon y diwedda yr Epistol, a saif trwy yr oesau, nid yn unig yn golofn o allu meddyliol ysbrydoledig, eithr hefyd yn ddrych tragwyddol o ogoniant a chyfaddaster trefn fawr yr iachawdwriaeth.

* "The Epistle to the Romans," pp. 421—437.

PENNOD XXVIII.

Paul yn Jerusalem. (57 O.C.).

GADAWSOM Paul, tra yr oeddym yn adolygu ei Epistol at y Rhufeiniaid, yn nhŷ Mnason o Cyprus, yr hwn fe ymddengys a ddaethai i gyfarfod Paul i Cesarea (Act. xxi. 16), o bosibl er mwyn rhoddi llety diogel iddo ef a'i gymdeithion ar eu taith o Cesarea i Jerusalem. Daeth cyfeillion o Cesarea i'w danfon mor bell a thy Mnason, yr hwn, fel y tybia Ramsay ydoedd mewn pentref bychan ar y ffordd i Jerusalem;* yna troisant hwy yn ol bore drannoeth, ac aeth Paul a'i gymdeithion ymlaen i'r brif ddinas. Wyneba yr Apostol yn awr ar argyfwng mawr ei fywyd fel cenhadwr at y Cenhedloedd. Bu Rhagluniaeth yn dyner o hono ar ei daith ar fôr a thir. Cafodd wynt teg a phob rhwyddineb ar y môr yn ystod y daith, a chroesaw mawr gan ddisgyblion yr Arglwydd Iesu ym mhob lle y bu yn alluog i ymweled â hwy. Yr unig elfen derfysgol i dorri ar fwynhad y teithwyr hyn—Paul a'i gymdeithion—ydoedd yr hyn a ddywedai yr Apostol yn ei anerechiad ymadawol i henuriaid Eglwys Ephesus yn Miletus, sef ei fod “ yn rhwym yn yr ysbryd yn myned i Jerusalem ” heb wybod y pethau a ddigwyddai iddo yno “ eithr fod yr Ysbryd Glân yn tystio ” iddo ym mhob dinas, “ gan ddywedyd fod rhwymau a blinderau ” yn ei aros (Act. xx. 22, 23). Pa beth oedd amcan y rhag-gysgodion hyn nis gwyddom. I'r rhan fwyaf ohonom “ digon i'r diwrnod ei ddrwg ei hun.” Yn hyn dilynai Paul ei Athraw, yr Arglwydd Iesu,—yntau hefyd a ddygodd ei groes at y pren (1 Petr ii. 24). Gwasanaetha, modd bynnag, i ddwyn i fwy o amlygrwydd gymeriad ardderchog y gwas da hwn i Iesu Grist. Yn yr hanes hwn hoffa rhai (Ramsay) weled gallu Rhufain, a'i thuedd ffafriol i roddi clust o ym-

*“ St. Paul the Traveller and the Roman Citizen,” by Prof. Ramsay, p. 302.

wrandawriad i gefnogwyr y grefydd newydd, fel rhywbeth ydoedd yn debyg o gydweithio a llywod-ddysg Rhufain, i dwyn oddiamgylch fwy o undeb rhwng y gwahanol lwythau ydoedd wedi eu dwyn o dan ei llywodraeth. Eraill (megis Baur a'i ysgol) ni fynnant weled ond rhwyg mawr yn bygwth yr Eglwys Gristionogol, yn yr hwn y mae Paul yn arwain plaid fawr ryddfrydig, yr hon sydd yn gwneud pob ymdrech i ymryddhau oddiwrth Iddewiaeth; a Phetr fel arweinydd y blaid geidwadol, yn defnyddio ei ddylanwad i gadw i fyny hawliau Iddewiaeth, i gael ei chydabod a'i mabwysiadu gan y Cristionogion ieuanc. Credwn nas gellir cael seiliau digonol mewn hanes i'r naill na'r llall o'r damcaniaethau hyn. Yr hyn y mae yr hanes, mor bell ag y gellir ei olrhain a'i ddehongli, yn ei ddangos ydyw, gyda golwg ar allu Rhufain, fod Duw yn ei Ragluniaeth wedi trefnu ar fod yr Ymerodraeth yn ei threfn a'i deddfwriaeth, yn ogystal ag yn ei gallu i uno y gwahanol genhedloedd a'u gilydd, yn achles ac yn gysgod i'r Apostolion yn gyffredinol, ac i Paul yn neilltuol, yn eu gwaith mawr fel cenhadon ymhlith y Cenhedloedd i ledaenu Efengyl teyrnas yr Arglwydd Iesu. A chyda golwg ar y rhwyg yn yr Eglwys Gristionogol yn yr oes Apostolaidd, dengys yr hanes fod ymosodiadau ffyrnig yn cael eu gwneud gan ddosbarth o Iddewon ydoedd yn dwyn yr enw o fod yn Gristionogion yn Jerusalem, ar yr Eglwysi a sefydlasid gan Paul a'i gymdeihion yn nhalaethau Syria a Cilicia, Galatia ac Asia, ynghyd a Macedonia ac Achaia, yr hyn oedd yn peri blinder mawr i'r Apostol ac yn peryglu heddwch yr eglwysi. Ond fod yr Apostol Petr, nac Iago brawd yr Arglwydd, yn rhoddi cefnogaeth i'r rhai hyn sydd yn gamgymeriad dirfawr. Ond er hyn oll y mae yn berffaith wir fod yr Apostol, ar yr adeg neilltuol hon, pan yn wynebu ar Jerusalem am y bumed waith, mewn argyfwng pwysig iawn. Dangosir hyn, fel y sylwa Ramsay,* yng ngwaith yr hanesydd yn yr Actau yn dilyn yr hanes gyda'r fath fanylrywydd. Pell ydym

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, p. 303.

o gydsynio a'r rhai a dybiant i'r Apostol wneud camgymeriad mawr trwy fyned i Jerusalem y tro hwn, a hynny yn wyneb rhybuddion mynych o'r peryglon a'i hwynebai. Nid nad ydoedd Paul yn agored i wneud camgymeriadau, fel y sylwyd yn flaenorol; y mae ef yn wahanol i'w Athraw, yn newid ei gynlluniau: ond dangosir yn eglur yn yr hanes y llywodraethir ei fywyd a'i amgylchiadau gan ewyllys uwch na'r eiddo ef ei hun. A dymunwn alw sylw y darllenyydd at yr ewyllys honno yn yr amgylchiad hwn. Dangosir yma, fel yng nghroeshoeliad yr Arglwydd Iesu, a merthyrddod Stephan, fod "ffolineb Duw yn ddoethach na dynion" (1 Cor. i. 25). Yr oedd dwy gyfundrefn grefyddol yn ymladd am oruchafiaeth yn awr yn Judea yn arbennig—Iddewiaeth a Cristionogaeth. Ar un llaw yr oedd yn rhaid anfon rhoddion yr Eglwysi Cristionogol i'r brodyr tlodion yn Jerusalem, nid am eu bod hwy yn ceisio rhodd yn gymaint, ond am fod Arglwydd y winllan yn ceisio ffrwyth erbyn eu cyfrif hwy, ac i ddangos cymeriad brawdgarol y grefydd newydd. Ar y llaw arall yr oedd yn rhaid i Iddewiaeth unwaith yn rhagor gael cyfle i ddangos ei hanianawd hithau trwy i'w swyddogion geisio lladd prif Apostol Cristionogaeth. Fel hyn yr eglura Duw egwyddorion ei deyrnas. Rhaid aberthu yr unigol yn fynych i ddwyn bywyd y gymdeithas i fwy o amlygrwydd. Yng ngoleuni yr amcan hwn yr edrychir ar hanes Paul yn y dalennau dilynol, sef fod y cyfan yn cydweithio i osod allan i fwy o amlygrwydd gymeriad Cristionogaeth yn yr adeg fore hon. Dengys yr hanesydd ddarfod i'r brodyr yn Jerusalem, sef y Cristionogion, dderbyn Paul a'i gymdeithion yn llawen (pen. xxi. 17). Yr ydoedd y croesaw hwn gan Cristionogion yn Jerusalem, am yr hwn le y rhybuddid ef beunydd o'r perygl o fyned yno, yn wir yn falm o'r fath oreu i'w ysbryd; a pherswadiwyd ef i orffwys am ennyd gyda'r disgyblion syml hyn cyn ymddangos yn ffurfiol ger bron yr Eglwys yn ei haelodau a'i holl swyddogion. Ond erbyn drannoeth cynhullwyd y frawdoliaeth ynghyd, ac Iago brawd yr Arglwydd, gweinidog yr eglwys, gyda hwy; "aeth Paul gyda ni,"

meddai yr hanesydd, “ i mewn at Iago ” (pen. xxi. 18). Y mae yr ymadrodd “ gyda ni ” yn ymadrodd tra nodedig. Golyga yn un peth ofal a phryder cymdeithion Paul rhag i ddim niwed ddigwydd iddo; yn gymaint felly fel y teimla yr hanesydd fod yn rhaid newid y drefn o osod allan berthynas yr Apostol a’i gymdeithion, a dangos yn yr amgylehiad neilltuol hwn, yn lle ei fod ef yn arweinydd ac yn brif weithredydd, ei fod yn wrthrych gofal ac amddiffyniad ei gymdeithion. Ond bodola y sefyllfa hon yn fwy yn nheimplad yr hanesydd nag ydoedd mewn gwirionedd, fel y dangosir yn yr hanes; oblegid Paul sydd yn y golwg yn yr hanes o hyd, a phawb arall o’r golwg, ond yn unig mewn cysylltiad âg ef. Rheswm arall am yr ymadrodd arbennig hwn “ gyda ni ” ydyw, mai neges y ddirprwyaeth hon o Eglwysi Asia, Macedonia ac Achaia i Jerusalem yr adeg hon ydoedd cyflwyno rhoddion yr Eglwysi hyn i ofal gweinyddol swyddogion yr Eglwys yn Jerusalem; ac yn yr ystyr hon nid oedd Paul ond cydymaith iddynt hwy, i’w cyflwyno hwy fel gwyr profedig wedi eu danfon gan eu gwahanol Eglwysi i gyflawni hyn o orchwyl. Eto nid oedd hyn gan yr Apostol ond moddion i gyrraedd amcan uwch na chyflenwi angen tymhorol y disgyblion yn Jerusalem. Gobeithiai yr Apostol y byddai hyn yn foddion i uno yr Eglwysi yn Judea â’r Eglwysi yn y Talaethau a gynrychiolid gan y ddirprwyaeth hon; a rhagflaenu anffawd ydoedd yn bygwth bodolaeth yr Eglwys yn Jerusalem ar hyn o bryd, sef dyfod yn seet berthynol i Iddewiaeth yr oes, yn cael ei gwahaniaethu oddiwrth yr Iddewiaeth honno yn unig trwy grediniaeth mai yr Iesu a groeshoeliasid ydoedd Mes-siah yr Iddewon. Cymaint ydyw pwysigrwydd yr agwedd hon ar bethau, fel y teifi gyflwyniad y rhoddion o’r talaethau yn gwbl i’r cysgod yn yr hanes yn yr Actau, er y canfyddir yn yr Epistolau y rhoddai Paul bwys mawr ar y casgliad, ac ar ei fod ef a’i gymdeithion trwy yr arwydd hwn o ewyllys da, yn cael derbyniad llawen a diolchgar gan y frawdoliaeth (gwel 1 Cor. xvi. 1 a 2 Cor. ix. a Rhuf. xv. 25—28); a gofynna i’r Cristionogion yn Rhufain gydymdrech âg ef mewn

gweddïau drosto at Dduw, fel y gwaredid ef oddiwrth y rhai anufudd yn Judea, ac ar fod ei weinidogaeth (sef gweinyddiad y rhoddion hyn) “ yn gymeradwy gan y saint ” (Rhuf. xv. 30, 31). Y mae yn bwysig yn y fan hon i ni fanylu ychydig ar gyfansoddiad yr Eglwys Gristionogol yn Jerusalem ar yr adeg neilltuol hon. Ymddengys y cyfansoddiad yr Eglwys o dri dosbarth beth bynnag, os nad pedwar. (a) Y cyntaf ydyw y Swyddogaeth, yn cynnwys Iago fel gweinidog neu Esgob yr Eglwys, ynghyda'r henuriaid. (b) Yr ail ydyw y gwir Gristionogion, y rhai a gredant yn yr Arglwydd Iesu fel Gwaredwr eu heneidiau. (c) Y trydydd ydyw y rhai a dderbyniant yr Iesu fel Messïah yr Iddewon, ac ar sail hynny a hawliant gael eu rhifo ymhlith disgyblion yr Iesu. Hwyrach y dylid ychwanegu at y rhai hyn ddosbarth o rai gweinïaid, y rhai, tra yn derbyn yr Arglwydd Iesu fel Ceidwad, a lynant wrth yr enwaediad a'r defodau Iddewig, fel pethau angenrheidiol er iachawdwriaeth, heb ddeall fod hynny yn anghyson â ffydd yng Nghrist. Edrychwn yn bresennol ar wahanol agweddiadau y dosbarthiadau hyn tuag at Paul ar ei ymddangosiad yn Jerusalem y tro hwn. Am y “ brodyr ” y cyfeirir atynt yn Act. xxi. 17, teimlwn yn lled sicr fod y rhai hyn o nifer y gwir Gristionogion, y rhai yn ddiau oeddynt gyfeillion mynwesol i Mnason, yr hen ddisgybl profedig, a lletywr Paul, at y rhai y daeth yr Apostol gyntaf ar ei ddyfodiad i'r ddinas, y rhai a'i derbyniodd ef a'i gyfeillion “ yn llawen.” Yna y mae y prawf ar ras y derbynwyr yn dyfod yn llymach, pan y cyflwynir Paul i Iago a'r holl henuriaid drannoeth. Ond mor bell ag y mae y moesgyfarchiad yn myned y mae pob peth yn dda. Cyfarcha yr Apostol bob un ohonynt fel arferol trwy gusanu y rudd, yn ol arfer y dwyrain, yr hyn a ddysgid gan Paul yn ei Epistolau fel dyledswydd Gristionogol (1 Thess. v. 26; Rhuf. xvi. 16; 1 Cor. xvi. 20; 2 Cor. xiii. 12). Yn ol yr hanes, y peth cyntaf ar ol y cyfarchiad hwn ydyw anerchiad gan yr Apostol yn rhoddi adroddiad manwl o'i waith ymhlith y Cenhedloedd. Fel mater o drefn, y tebygolrwydd yw fod yr anerchiad

yn blaenori cyflwyniad y rhoddion. Nid yw yr hanesydd, modd bynnag, yn rhoddi yr anerchiad i mewn yn yr hanes, onide o bosibl y canfyddid yr adrodda Paul yn fanwl pa fodd y dygwyd y peth oddiamgylch, ac y dangosai, gyda'i ddawn a'i fedr arferol, pa mor barod ydoedd yr Eglwysi i wneuthur hyn i gynorthwyo eu brodyr yn Judea. Canfyddasid pa fodd yr eglurai i'r frawdoliaeth fod hyn yn ffrwyth cynllun mawr a phwysig trwy y Talaethau, pa fodd yr ordeiniasai ar fod y casgliad i'r saint i'w wneud yn Eglwysi Galatia, ac i bob aelod "roddi heibio yn ei ymyl, gan drysori, fel y llwyddodd Duw ef" (1 Cor. xvi. 1, 2). Pa fodd y canmolai y Macedoniaid wrth y rhai o Achaia, ddarfod mewn mawr brofiad cystudd i helaethrwydd eu llawenydd hwy, a'u dwfn dlodi ymhelaethu i gyfoeth eu haelioni hwy" (2 Cor. viii. 1, 2). A pha fodd y bostiai wrth y Macedoniaid drachefn "fod Achaia wedi ymbaratoi er y llynedd" (2 Cor. ix. 2). Canys yr oedd gweinidogaeth y swydd, yngolwg yr Apostol, nid yn unig yn cyflawni diffygion y saint, ond hefyd yn ymhelaethu trwy aml roddi diolch i Dduw, ac yn gogoneddu Duw oherwydd darostyngiad cyffes y Cenhedloedd i efengyl Crist (adn. 12, 13). Y mae yn sicr fod yr anerchiad, pa beth bynnag ydoedd, wedi ei eirio yn y modd mwyaf didramgwydd i bawb, oblegid ceir esiamplau lawer o foneddigeiddrwydd yr Apostol ar achlysuron o'r fath. Y mae hynny yn eglur hefyd oddiwrth y modd y derbyniwyd yr anerchiad gan Iago a'r henuriaid. Geiriau yr hanesydd ydynt, "A phan glywsant hwy a ogoneddasant yr Arglwydd" (Act. xxi. 20). Gwelwn nad yw yr hanesydd yn son dim am yr un o'r Apostolion ond Iago brawd yr Arglwydd yn unig, yr hwn nid oedd yn un o'r deuddeg. Yr unig gasgliad cyfreithlawn oddiwrth hynny ydyw, na chymerodd yr un ohonynt ran gyhoeddus yn yr ymdriniaeth hon; ac o bosibl nad oedd yr un ohonynt yn bresennol yn Jerusalem ar y pryd. Y mae seilio y fath dybiaeth a bod yr Apostolion hyn yn elyniaethol i'r Apostol Paul, ar y ffaith nad oes dim son am danynt yn yr hanes yn yr Actau ar yr adeg neilltuol hon fel y gwna rhai ysgrif-

enwyr, yn ynfydrwydd perffaith. Neu fod y dynion a roddasent eu gyddfau i lawr dros enw yr Arglwydd Iesu, yn ymguddio rhag ofn yr Iddewon, yr un mor ynyd. Cyfeiriwn y darllenydd at y sylwadau a wnaed yn y gwaith hwn yn y viii. ben. ar y “Cyngor” yn Jerusalem. Yno gwelir mor wrol a nerthol y daw Petr allan o blaid derbyniad y Cenhedloedd i mewn i'r Eglwys Gristionogol; a pheidio rhoddi beichiau trymion ar eu gwarrau, y rhai nid allai eu tadau hwy, yr Iddewon, eu dwyn na hwythau, eu plant. A ydyw yn debyg y buasai y gŵr a safodd mor wrol y pryd hynny yn ymguddio yn awr yn nydd y frwydr? Ond amlwg yw fod ym mhlith yr henuriaid hyn yn Jerusalem, beth bynnag am Iago ei hun, rai ydoedd yn ofni fod Paul wedi myned yn rhy bell gyda golwg ar y rhyddid a ddysgai fod y Cristionogion wedi dyfod iddo, ac nad oedd rhwymau arnynt i gadw defodau y ddeddf seremoniöol. Heb hyn y mae anhawdd esbonio pa fodd y goddefwyd i nifer mor fawr o Iddewon ymuno a'r Eglwys, oeddynt mewn enw yn unig yn Gristionogion, ond mewn gwirionedd nad oeddynt ond disgyblion Moses, neu aelodau o'r Eglwys Iddewig. A hyn hefyd y cytuna y geiriau a rydd yr hanesydd yng ngenau yr henuriaid ar ol gwrandio yr anerchiad. Sylwer nad yw yr hanesydd yn yr amgylchiad yma yn dywedyd dim pa peth a ddywedodd Iago yn bersonol. Os gellir tynnu unrhyw gasgliad oddiwrth y distawrwydd hwn, y casgliad tecaf ydyw fod yr elfen Iddewig yn yr Eglwys Gristionogol yn Jerusalem yr adeg hon wedi myned yn rhy gref i Iago fel llywydd neu weinidog yr Eglwys ei wrthsefyll. Pe Iago fuasai y genau cyhoeddus, buasai yr hanesydd yn sier o'i enwi megis y gwna yn hanes y “Cyngor” (Act. xv. 13). Y pryd hynny ymostyngodd yr henuriaid a'r holl Eglwys i ddyfarniad Iago ar y pwnc. Ond yn awr nid oes son am Iago yn arwain, eithr rhywun anadnabyddus a ddywed mewn ton heb fod yn hollol gydwedol a'r parch dyledus i Apostol mawr y Cenhedloedd. “Ti a weli frawd, pa sawl myrddiwn sydd o'r Iddewon y rhai a gredasant; ac y maent oll yn dwyn sel i'r ddeddf, a hwy a glyws-

ant am danat ti, dy fod di yn dysgu yr Iddewon oll, y rhai sydd ymhlith y Cenhedloedd i ymwrthod â Moses; ac yn dywedyd na ddylent hwy enwaedu ar eu plant; na rhodio yn ol y defodau" (Act. xxi. 20, 21). Sawra ymadroddion o'r fath o ormodiaith a hyfdra anweddus; er hynny y cyfryw ydoedd awydd Paul i ennill yr Iddewon Cristionogol, os oedd modd, fel yr ym-ostynga i gymeryd cyngor yr henuriaid, a thalu traul pedwar o wyr* ag adduned arnynt (i fyw yn Nazareaidh heb yfed gwin na thorri eu gwallt) er mwyn iddynt gael modd i offrymu yr offrwm gofynnol yn y Deml dros eu glanhad. Ni ddylid derbyn yr awgrym a rydd rhai ysgrifenywyr (Conybeare a Howson, p. 264) fod Paul wedi cael ei berswadio i ddefnyddio yr arian a gasglwyd gan yr Eglwysi i'r amcan hwn. Pell fuasai o wneuthur hynny, ar ol rhoddi y fath bwysigrwydd ar weinyddiad ohonynt gan wyr ffyddlaw a gonest. Gwell gennym dderbyn tybiaeth Ramsay fod sefyllfa ariannol yr Apostol yr adeg hon wedi newid.† Dwg amryw brofion o hyn heblaw ei allu i dalu treuliau glanhad pedwar o dlodion yn Jerusalem, megis costau treial maith, a chaethiwed o'r fath y bu Paul ynddo am y pedair blynedd dyfodol, yn Cesarea ac yn Rhufain. Ac yn arbennig y sylw a roddir iddo gan swyddogion o radd uchel, megis Felix, Festus, Agrippa, a'r frenhines Bernice. Dadleua na buasai y sylw hwn yn cael ei roddi i ddyn tlawd; ac na buasai yr hanesydd yn dywedyd am fyddolddyn aflan fel Felix ei fod yn cadw ei garcharor yn rhwym "gan obeithio y rhoddid arian iddo gan Paul er ei ollwng yn rhydd," oni buasai fod yn lled amlwg fod ganddo arian i'w rhoddi (Act. xxiv. 26). Pa fodd y daeth yr arian i'w feddiant nis gwyddis; y dybiaeth oreu yw, ddarfod iddynt ddyfod oddiwrth ei deulu—naill ai trwy farwolaeth ei rieni yn Tarsus, neu ei chwaer yn Jerusalem. Neu ei fod wedi ei ddiethfeddu gan ei rieni pan y daeth yn Gristion; ac iddo

* Oddiwrth yr ymadrodd, "Y mae gennym ni," gwelir fod y rhai hyn yn Gristionogion.

† "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 310—313.

lwyddo i'w dychwelyd at Gristionogaeth, ac mewn canlyniad iddynt hwythau uniawni y cam a wnaethant trwy ddychwelyd y gyfran a ddisgynnai i'w ran iddo yn ol gyda llôg. Llauer o ddyfaliadau o'r fath ellid wneud; ond gwell yw cyfaddef ein hanwybodaeth. Ar ol i amser y glanhad dd'od i ben, ymddengys Paul a'r gwyr hyn yn y Deml; ac yn ol y gyfraith, rhydd hysbysrwydd o hyn i swyddogion y Deml. Yna eir trwy yr holl ffurfiau a'r defodau angenrheidiol er glanhad ym mhresenoldeb y rhai oedd yn y Deml ar y pryd. (Cym. Num. vi. 13—21 ag Act. xxi. 24—26). Rhoddodd hyn gyhoeddusrwydd i bresenoldeb Paul yn y Deml a bu yn foddion i'w hen elynion, sef "yr Iddewon oeddent o Asia, pan welsant ef yn y Deml i derfysgu yr holl bobl a rhoddi eu dwylaw arno, "Gan lefain, Ha wyr Israeliaid, cynorthwywch. Dyma y dyn sydd yn dysgu pawb ym mhob man yn erbyn y bobl, a'r gyfraith, a'r lle yma; ac ymhellach y Groegiaid hefyd a ddug efe i mewn i'r Deml, ac a halogodd y lle sanctaidd hwn" (Act. xxi. 27, 28). Wrth "Asia" yma y meddylir y Dalaeth Rufeinig a adnabyddid wrth yr enw Asia, prif ddinas yr hon ydoedd Ephesus. Ceir yma esiampl o effaith rhagfarn a thymor wyllt i dynnu camgasgliad, fel y dengys yr hanesydd yn y geiriau dilynol, "Canys hwy a welsent o'r blaen Trophimus yr Ephesiad yn y ddinas gydag ef, yr hwn yr oedd yr hwy yn tybied ddarfod i Paul ei ddwyn i mewn i'r deml." Awgryma hyn fod yr Iddewon yma yn adnabod Trophimus fel un o drigolion Ephesus; yr hwn, fel y cofir, ydoedd un o'r ddirprwyaeth a ddaeth gyda Paul i'r ddinas (Act. xx. 4 a xxi. 29). Y camgasgliad hwn fod Paul wedi dwyn Trophimus i'r Deml, ynghyda bloeddiadau gwyllt yr Iddewon hyn, a rydd y ddinas ar dân o gynnwrf dilywodraeth; a hynny, fel y tybir ar adeg wyl y Pentecost, pryd yr oedd lluwaws mawr o bobl o bob parth wedi dyfod ynghyd. Cauwyd drysau y Deml, bid sicr, rhag ei halogi. Bellach teyrnasa nwyd a therfysg, ac anfonwyd "gair at ben-capten y fyddin fod Jerusalem oll mewn terfysg." A phan yr oeddynt yn ceisio lladd Paul rhedodd y pen-capten at-

ynt, yr hwn, pan welodd y dorf ef yn dyfod gyda milwyr, "a beidasant a churo Paul." Y swyddog Rhufeinig yn tybied mai rhyw Aifftiwr ydoedd a godasai derfysg yn flaenorol, a roddodd orchymyn i'w filwyr "ei rwymo ef a dwy gadwen," gan ymofyn a'r rhai oedd o'i amgylch pwy ydoedd, er mwyn, os gallai, gael cadarnhad i'w dybiaeth; ond cymaint oedd y cynnwrf, ac mor gymysg oedd eu llefau, fel nas gallai gael hysbysrwydd. Gan hynny gorchymynodd i'w filwyr ei ddwyn ef i'r castell. Ac mor greulawn oedd y dorf, ac mor ddigllawn fod eu gelyn wedi dianc o'u gafael heb ei ladd, fel y rhuthrasant ar y grisiau oedd yn arwain i gastell Antonia, gan geisio ei ddwyn oddiar y milwyr trwy drais; a gorfu i'r milwyr ei gario ar eu hysgwyddau i fyny y grisiau a'i osod yn ddiogel o fewn y castell; oblegid yr oedd Rhufain yn awr yn gyfrifol am fywyd y carcharor. Nid oedd ryfedd i'r Apostol ar achlysur arall ddywedyd, "dwyn yr wyf fi yn fy nghorff nodau yr Arglwydd Iesu," gan mor aml y tebygai i'w Athraw mewn dioddefiadau. Megis y gwaeddai yr Iddewon wrth Pilat am yr Iesu, "Bwrw hwn ymaith" (Luc xxiii. 18; Ioan xix. 15), felly yr un modd am ei was Paul gwaeddant, "ymaith ag ef" (Act. xxi. 36 a xxii. 22). Ymaith a'r cyfryw un oddiar y ddaear, canys nid cymwys ei fod ef yn fyw" (cym. Act. xxii. 22 â xxv. 24).

PENNOD XXIX.

Paul yn Jerusalem a Cesarea (parhad). (O.C. 57—59).

CYN i'r milwyr, modd bynnag, ddwyn Paul i'r Castell, digwyddodd peth hynod iawn, sydd yn dwyn cymeriad y carcharor i'r golwg mewn modd tra amlwg. Tra yn cael ei gario ar y grisiau gan y milwyr, wedi ei achub o safn marwolaeth, a chlwyfau ergydion y dorf yn ei gnawd, gyda hunan-feddiant perffaith, try at y Pen-capten a dywed wrtho yn yr iaith Roeg, yn y modd mwyaf boneddigaidd, "Ai rhydd i mi ddywedyd peth wrthyt?" Drylliwyd tybiaeth y Pen-capten yn awr yn chwilfriw pan y dealodd ei fod yn medru Groeg. Tyb-iasai mai arweinydd llwyth barbaraid o'r Aifft ydoedd, a lwyddasai i ddianc o afael yr awdurdodau yn flaenorol; ond pan yn ei glywed yn siarad iaith y dosbarth mwyaf gwareiddiedig, a hynny mewn tôn ac agwedd mor barchus, parodd hyn iddo synnu yn ddirfawr, a rhoddodd ganiatad iddo annerch y dorf yn awr o dan nawdd y milwyr Rhufeinig. Yntau "a safodd ar y grisiau ac a amneidiodd a llaw ar y bobl." Digon posibl fod iaith ac agweddiad Paul wedi peri i'r Pen-capten orchymyn i'r milwyr ei ryddhau o'i gadwynau, a'i fod yntau fel Petr (Act. xii. 17) yn defnyddio ei ryddid i annerch y bobl. Cafodd y cyfnewidiad hwn, mor sydyn, yng nghyflwr y carcharor, effaith ryfedd ar y dorf; synnodd pawb a bu distawrwydd mawr. A phan ddeallasant ei fod yn llefaru wrthynt yn Hebraeg, neu yn hytrach ym mhriodiaith y bobl, a elwir yn Syro-Chaldaeg, hwy a roisant i'do wrandawriad mwy astud. Ond pan yn niwedd ei araith y dyfynodd Paul eiriau yr Arglwydd wrth Ananiās (Act. ix. 15), gan eu cymhwyso yn awr ato ei hun, "Dos ymaith : canys mi â'th anfonaf ym mhell at y Cenhedloedd, codasant eu llef eilwaith, ac a ddywedasant, Ymaith a'r cyfryw un oddiar y ddaear; canys nid cymwys ei fod ef yn fyw" (Act. xxii. 22). Ceir golwg fyw a disgrifiadol o'r helynt

gan yr hanesydd pan y dywed, “ Ac fel yr oeddynt yn llefaru, ac yn bwrw eu dillad ac yn taflu llwch i’r awyr, y Pen-capten a orchymynodd ei ddwyn ef i’r castell ” (Act. xxii. 23, 24). Ond bu y cynnwrf hwn, ynghyd ag anallu y Pen-capten i ddeall yr iaith yn yr hon y llefarai Paul wrth y bobl, yn achlysur iddo wenud cam-syniad difrifol gyda golwg ar ei garcharor, pan y mae yn peri “ ei holi ef trwy fflangellu ” (adn. 24). Hen arferiad farbaraid yw hon o eiddo llywodraethau cryfion tuag at eu deiliaid a ddygir o dan eu llywodraeth trwy ddarostyngiad. Pan y cyhuddir hwy o drosedd yn erbyn y llywodraeth, ac yn arbennig o fod mewn cyngrair ag eraill yn y camwedd, gosodir hwy weithiau mewn arteithglwyd i’w dirdynnu er mwyn tynnu allan gyfaddefiad o’u trosedd, ac er cael hysbysrwydd pwy ydoedd eu cymdeithion, neu fel yn yr amgylchiad hwn rhoddir gorchymyn i’r canwriad gan ei brif swyddog y Pen-capten, i weled fod y carcharor yn cael ei rwymo a’i ben i lawr wrth y bloc oedd wedi ei ddarparu yn y wersyllfa Rufeinig i’r pwrpas, a’i fflangellu gan un o’r milwyr geirwon ar ei gefn noeth. A gwneid hynny yn fynych gyda’r fath greulondeb nes byddai gwaed y truan yn ffrydio allan. Gwelir oddiwrth hyn ar unwaith ddarfod i Lysias y Pen-capten wneud camgymeriad dybryd, pan y daeth i’r casgliad oddiwrth y cynnwrf fod Paul wedi cyflawni rhyw drosedd erchyll; a chan nas gallai ddeall beth ydoedd oddiwrth lefain y dorf tybiodd y mynnai wybod trwy y fflangell Rufeinig. Nid oedd poen ac artaith y carcharor truan yn ddim os gwasanaethai i wneud i fyny ei ddiffyg ef o ddeall yr iaith, a gweinyddu ei swydd yn deilwng. Unwaith yn rhagor daw i’r amllwg allu rhyfeddol Paul i gymhwyso pob peth, ac unrhyw beth at ei alwad, yn ol yr amgylchiad ar y pryd, i wasanaethu ei amcan; yr iaith Roeg, yr Aramaeg, ac yn awr y ddinasfaint Rufeinig; y naill a’r llall o’r rhai hyn a ddefnyddir ganddo gyda’r hyfedrwydd mwyaf i amddiffyn ei hun rhag ei elynion creulawn. Tra yr oeddynt, gan hynny, yn ei rwymo, ac yn myned i ddiosg ei ddillad uchaf oddiar ei gefn, try Paul at y canwriad, y swyddog uchaf oedd yn y fan a’r lle, gan

fod y Pen-captен wedi gadael y gorchwyl o'i fflangellu i ofal y swyddog hwnnw, a dywed wrtho yn yr iaith Roeg, "Ai rhydd i chwi fflangellu gŵr o Rufeiniad, ac heb ei gondemnio hefyd?" (Act. xxii. 25). Dychrynodd y canwriad o'i goryn i'w sawdl pan glywodd y geiriau, oblegid gwyddai y canlynid gwneud camddefnydd o'r ddinasfaint â chosbedigaeth lem os nad â marwolaeth. Aeth ar unwaith a dywedodd wrth y Pen-captен, "Edrych pa beth yr wyt yn ei wneuthur, canys Rhufeiniad yw y dyn hwn." Nid llai ydoedd dychryn y Pen-captен drachefn, oblegid yr oedd ei swydd ef, ac efallai ei ben mewn perygl, oherwydd rhoddi gorchymyn i droseddu y gyfraith, yr hon yr oedd ef wedi ei osod i'w gweinyddu. Oblegid yr oedd poenydio dinesydd Rhufeinig trwy fflangellu, neu unrhyw ffordd arall, a hynny heb brawf arno, yn hollol groes i'r gyfraith. Yr hyn fwriedid ei wneuthur gan Lysias a wnaed gan ynadon Philippi (Act. xvi. 23), a gwnaethant ymddiheuriad i Paul a Silas am eu camymddygiad rhag iddynt eu cyhuddo wrth awdurdodau Rhufain. Nid rhyfedd, gan hynny, ydoedd i Claudius Lysias frysio at Paul pan y deallodd mai Rhufeiniad ydoedd, a dywedyd wrtho, er mwyn ei glywed yn dweyd o'i enau ei hun, "Dywed i mi, ai Rhufeiniad wyt ti? Ie," meddai yntau. Gwyddai y swyddog werth y rhagorffaint yn dda, gan ei fod wedi gorfod ei phrynu â swm mawr. "A swm mawr y cefais i y ddinasfaint hon," meddai a balchter yn perlio yn ei lygaid. "Eithr Paul," gan daro ei falchter yn ei ben, "a ddywedodd, a minnau a anwyd yn freiniol" (Act. xxii. 27, 28).* Yr hyn sydd yn dangos gwendid y swyddog hwn, megis holl swyddogion Rhufain yr ydym yn dyfod i gyffyrddiad a hwy yn eu perthynas a'r swyddogion Iddewig yn Judea, ydyw ei waseidd-dra,—yn ei awydd i'w boddhau, yn aberthu cyfiawnder, er mwyn gwneud ei hun yn boblogaidd. Edrycher ar y sefyllfa yn deg. Yr oedd Paul yn hollol yn ei law; a chafodd fantais i wybod mai nid carcharor cyffredin ydoedd nac ar-

* Gwel, pen. i. o'r gwaith hwn ar y ddinasfaint Rufeinig.

weinydd plaid farbaraidd fel y tybiasai, ond ei fod yn ddyn o ddysg ac o ymddygiad boneddigaidd. Eto mynnasai ddefnyddio y fflangell i dynnu allan gyffesiad o hono o'i drosedd, yn lle derbyn ei dystiolaeth bendant ef ei hun hyd onid ellid ei gwrthbrofi. Oblegid nis gallasai neb fyw ymhlith yr Iddewon heb wybod eu rhagfarnau mewn pethau perthynol i'w defodau crefyddol. Yn lle hynny, er iddo ddywedyd ei fod yn ddinesydd Rhufeinig, ac iddo yntau mewn canlyniad ei ryddhau o'i rwymau, eto dwg ef drannoeth ger bron y Sanhedrin i'w brofi gan y bobl ydoedd y dydd o'r blaen am ei ladd! A'r esgus dros hyn ydoedd ei awydd i wybod "am ba beth y cyhuddid ef gan yr Iddewon" (Act. xxii. 30). Derbynnasai gyffes wedi ei gwasgu allan o'r carcharor trwy y fflangell, ond nid oedd yn barod i dderbyn tystiolaeth un a brofodd ei hun yn llawer uwch nag ef mewn dysg a braint. Dibennodd y "prawf" ger bron y cyngor fel y gallesid disgwyl mewn terfysg, a gorfu i Lysias anfon milwyr unwaith eto i gipio Paul o'u plith hwynt, a'i ddwyn i'r castell, onide buasent wedi ei dynnu yn ddrylliau (Act. xxiii. 10). Rhyfedd! rhyfedd! da oedd cael castell Antonia, amddiffynfa y pagan a'r eilun-addolwr i ddiogelu cennad y nef rhag llid ei genedl ei hun, o fewn muriau y Deml a gysegrwyd i addoliad y gwir a'r bywiol Dduw! Ac megis y tynnwyd y nefoedd i lawr i garchar Philippi, felly dywed yr hanesydd am Paul yn bresennol, "Yr ail nos yr Arglwydd a safodd ger llaw iddo ac a ddywedodd, Paul, cymer gysur; canys megis y tystiolaethaist am danaf fi yn Jerusalem, felly y mae yn rhaid i ti dystiolaethu yn Rhufain hefyd" (Act. xxiii. 11). Oni bae y gair hwn o eiddo yr Arglwydd, yr hwn oedd yr Arglwydd Iesu a welsai ar y ffordd i Damascus, gallasai doethineb ddynol gondemnio cwrs yr Apostol yn mynnu ymweled â Jerusalem yr adeg hon yn wyneb pob rhybuddion am y peryglon; ond dylai y dystiolaeth hon gau pob genau, gan fod yn amlwg fod yr un "rhaid" ag ydoedd iddo fyned i Rufain i dystiolaethu am yr Iesu, yn bodoli am iddo dystiolaethu am dano yn Jerusalem hefyd. O Jerusalem, prif ddinas Iddew-

iaeth, i Rufain, prif ddinas Paganiaeth, ydoedd cwrs y nef—er mwyn goresgyn y naill a'r llall a'u gwneud yn eiddo i'n Harglwydd ni a'i Grist ef. Yna dengys uffern ei llaw yn erbyn gwas yr Arglwydd, ac fel arfer amcana ddyrysu cynlluniau y nef. Diddorol yw sylwi pa fodd y defnyddia Duw offerynnau ac arfau o wersyll y gelyn i amddiffyn ei weision. Try gynddaredd yr Iddewon yn yr amgylchiad hwn yn foddion i ddwyn Paul, ar draul llywodraeth Rhufain, i Cesarea, yn y lle cyntaf, ac yna i Rufain. I hynny rhaid oedd darganfod cynllwyn nifer mawr, deugain o wyr, yn erbyn Paul, y rhai a'u rhwymasant eu hunain â döfryd na fwytaent ac nad yfent nes iddynt ei ladd.* Ond darparodd Duw wr ieuane ffyddlawn a deallgar, o deulu parchus, a mwy na'r cyfan, yn fab i chwaer y carcharor ar ol darganfod y cynllwyn, i ddwyn neges bwysig at y Pen-capten, yr hwn yn gyntaf a aeth at ei ewythr i'r castell; ac yna Paul a'i hanfonodd o dan law canwriad, at Claudius Lysias, yr hwn a'i cymerodd yn ei law o'r neilltu yn ei balas i dderbyn y genadwri yn gyfrinachol. Prawf y modd diaros a chyflym y gweithreda y Pen-capten yn yr achos hwn ei fod wedi ei lwyr argyhoeddi o geudeb cyhuddiadau yr Iddewon yn erbyn Paul, ac nad oedd y carcharor hwn yn ddyn cyffredin, a'i fod, nid yn unig o deulu parchus, ond hefyd yn un oedd yn cario dylanwad ar ei gyd-ddynion. A hyn hefyd y cytuna y llythyr a enfyn Lysias at Felix y rhaglaw, pan y dywed ynddo nad yw "yn haeddu angau na rhwymau" (Act. xxiii. 29). Darperir digon o filwyr o bob math ar gyfer unrhyw ruthr a allai gymeryd lle i geisio dwyn y carcharor trwy drais; ac anifeiliaid hefyd i gymeryd eu tro i gario Paul ar y daith. Gallasai gael rhai o'i gymdeithion gydag ef ond iddynt ymostwng i fod fel caethweision iddo i weini arno. Ac y mae yn sicr fod Luc, "y physygwr annwyl," wedi gwneud yr aberth hwn, er mwyn bod o wasanaeth i'r Apostol yn yr argyfwng pwysig yma. Ac fel y crybwyllwyd o'r blaen, y mae yn dra amlwg fod sefyllfa

* Ystyr "döfryd" yw llw yn eu herbyn eu hunain i fod yn felltith.

ariannol yr Apostol wedi gwella yn fawr, a rhydd hyn hefyd fantais iddo i ddwyn costau cyfreithiol ei wahanol dreialon, a daw yn achlysur i godi disgwyliadau swyddogion llygredig am lwgr-wobrwyath, ac iddynt hwythau i'r amcan hwnnw esmwyth-hau ar sefyllfa y carcharor. Rhydd hyn o bosibl gyfrif am eu bod yn cadw Paul yn eu gafael mor hir. Cawn esiampl o'r math hwn o swyddog yn Ffelix y rhaglaw. Ond cyn dyfod at hyn dylid dweyd gair byr am y daith hon o Jerusalem i Cesarea. Cychwynasant tua 9 o'r gloch y nos (y drydedd awr) (Act. xxiii. 23), a theithiasant am y rhan gyntaf o'r daith i gyfeiriad y gogledd; nid trwy Lydda, fel y tybiai Ramsay,* eithr yn fwy uniongyrchol trwy Gophna i Antipatris,† neu yn ol yr hen enw Kefr Saba; yna try y gwyr traed yn ol o dan arweiniad un o'r ddau ganwriad. Yr oeddynt erbyn hyn wedi dyfod trwy y lleoedd mwyaf peryglus; ac yr oedd mwy o angen y milwyr hyn yng nghastell Antonia nag ydoedd weddill y daith i Cesarea. Wedi gorffwys yma, dygodd y gwyr meirch Paul, o dan ofal y canwriad arall, yn ddiogel i Cesarea. Yna cyflwyna y canwriad lythyr Lysias yn cynnwys achos y carcharor i Felix; yntau gydag agwedd ddiofal swyddog cyfarwydd a'r fath bethau, a ddarllena y llythyr, a chan edrych ar Paul dros ei wydrau a ofynna o ba Dalaeth y mae'n dyfod, ac wedi deall mai o Cilicia dywed wrth Paul, "Mi a'th wrandawaf pan ddelo dy gyhuddwyr hefyd" (Act. xxiii. 35). Yna gorchymyna iddo gael ei gadw "yn nadleudy Herod." Yr ydym yn awr yn dyfod i gyffyrddiad a swyddog gwladol o radd lled uchel, perthynol i Ymerodraeth Rhufain, ym mherson Ffelix. O'r blaen swyddogion milwrol a weithredent; yn awr y mae Paul yn llaw swyddog gwladol. Medda hwn wrth gwrs fwy o ryddid a mwy o awdurdod i weithredu yn ol ei farn mewn achosion perthynol i'r Talaethau

* Gwel y Barthlen yng nglyn a'i lyfr, "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen."

† Conybeare and Howson, ii. vol., pp. 287, 288, y rhai a gyfeiriant at awdwr Americanaidd ddisgrifia y daith yn fyw a manwl.

Rhufeinig. Efe oedd Raglaw ar ran o'r Dalaeth Ruf-einig oedd yn myned o dan yr enw Syria a Cilicia, sef Judea, ac o bosibl Samaria hefyd. Dengys hyn gywirdeb a manylder Luc fel hanesydd,—mai nid llywodraethwr y geilw Ffelix eithr Rhaglaw (Procurator), yn gweithredu o dan Lywodraethwr y dalaeth. Ond yr hyn a wna lywodraeth Rhufain yn fwy dyrus ydyw y warogaeth a delir ganddi i draddodiadau a rhagfarnau yr Iddewon. Felly yn yr amgylchiad hwn. Pan y sonia yr hanesydd am “ddadleudy Herod” cyfyd y cwestiwn, pa beth a feddylir wrtho? A'r atebiad yw ddarfod i Herod Agrippa I. gael ei benodi gan Ymerawdwr Rhufain yn frenin Judea a Chalcis, a bod ganddo balas yn Cesarea, a math o lys i wrando achosion cyfreithiol. Yna daeth Herod Agrippa II. i'r orsedd yn lle ei dad; ond nid oedd ei lywodraeth mor eang ag eiddo ei dad, oblegid nid oedd yn frenin Judea; a phan grybwyllir am dano yn dyfod i Cesarea i gyfarch Ffestus, yr ystyr ydyw ei fod yn talu ymweliad moesgarol i'w longyfarch a'i groesawu (ac nid mewn un modd yn swyddogol) ar ei ddyfodiad i'r Dalaeth (Act. xxv. 13, 14). Yma yn “nadleudy Herod,” pa fath bynnag ydoedd, y gosodwyd Paul yn Cesarea i aros i'w gyhuddwyr ddyfod. O'r diwedd daethant “ar ol pum niwrnod,” meddai yr hanesydd; a dygasant un Tertulus, areithiwr, gyda hwy i osod yr achos “ger bron y rhaglaw yn erbyn Paul” (Act. xxiv. 1). Yna agorir y prawf, a gelwir ar Tertulus i wneud y cyhuddiad yn ffurfiol ger bron y llys. Dechreua yntau yn fostfawr, gan wenieithio i'r rhaglaw er mwyn ennill ei ffafr, trwy grybwyll y bendithion ddeilliasai i'r genedl, sef heddwch a llwyddiant, trwy ei “ragwelediad” ef. Yna gan roddi rhaff i'w gynddaredd yn erbyn Paul, dechreuodd ddisgrifio fel pla peryglus, yr hwn oedd yn cyfodi terfysg ymhlith yr Iddewon trwy yr holl fyd, ac wedi gwneuthur cais at halogi y Deml. Ac y mae yr Iddewon, y rhai a ddaethant o Jerusalem o bwrrpas i'r amcan o gyhuddo Paul, yn cynnwys Ananias yr arch-offeiriad a'r henuriaid, yn cydsynio, “gan ddywedyd fod y pethau hyn felly” (Act. xxiv. 1—9).

Yna amneidia y rhaglaw ar Paul, y carcharor, heb ddweyd gair, i arwyddo fod rhyddid iddo i amddiffyn ei hun. Gwada yr Apostol yn bendant y cyhuddiadau o gyfodi terfysg a halogi y Deml, a heria yr Iddewon i'w profi. Ond cyffesa ei fod yn dysgu ac yn dehongli yr Ysgrhythyrau yn wahanol i'r Rabbiniaid, a'u bod hwy yn galw ei addysg ef yn "heresi;" yna adroddia yn syml pa fodd y cyfododd y terfysg, sef mai Iddewon o Asia a ddaethant gan ddwyn camgyhuddiadau yn ei erbyn, "Y rhai ddylasant fod ger dy fron di, ac achwyn, os oedd ganddynt ddim i'm herbyn" (Act. xxiv. 18, 19). Pan y gwelodd Ffelix mai cweryl ynghylch eu crefydd ydoedd, oeddod y prawf hyd oni ddeuai Lysias, a rhoddodd orchymyn i "gadw Paul, a chael o hono esmwythdra," a rhyddid i'w gyfeillion weini arno, sef y rhai (megis Luc y physygwr) a ymfoddlonasant i wneud eu hunain yn gaethweision, er mwyn dilyn a gweini ar yr Apostol yn yr argyfwng pwysig hwn. Ar ol myned i'r ty adroddai Ffelix yn ddiau i'w wraig Drusila,* yr hon oedd Iddewes, beth oedd wedi myned ymlaen yn y llys, a pha fodd y dangosai y carcharor Paul y fath allu i amddiffyn ei achos yn erbyn ei gyhuddwyr; am hynny gyrrwyd am Paul o dan gochl fod Drusila yn awyddus am wybod am y grefydd newydd, sef "y ffydd yng Nghrist." Ond profodd athrawiaeth Paul yn rhy gryf i gydwybod euog y rhaglaw. "Felix a ddychrynodd," ac a'i hanfonodd ymaith : eto yn gweled fod yn rhaid fod ganddo arian, anfonai am dano yn fynych, "ac a chwedleuodd ag ef, . . . gan obeithio y rhoddid arian iddo gan Paul" (Act. xxiv. 24—26). Y fath ydoedd rhaib a hoced y dyn llygredig hwn, fel y gadawodd Paul yn rhwym am ddwy flynedd, gan feddwl trwy hynny, "wneuthur cymwynas i'r Iddewon" (adn. 27). Ond druan ohono, yr ydoedd yr Iddewon eisoes wedi anfon i Rufain, nid yn unig am ei ddiswyddo, eithr hefyd am ei goshi, oherwydd,

* Y Drusila hon fuasai wraig i Azizus brenin Emesa; ond trwy gyfaredd un Simon, perswadiwyd hi i'w adael a bod yn wraig i Ffelix, yr hwn a syrthiasai mewn cariad â hi oherwydd ei harddwch. (Jos. Anti., chapter vii.).

fel y tybient hwy iddo ochri o blaid y Syriaid yn eu cweyrl â'r Iddewon; a diau mai ei gospi a gawsai oni buasai i Nero ildio i eiriolaeth Pallas ei frawd ar ei ran, yr hwn oedd yn uchel yn ffafr yr Ymerawdwr ar y pryd.* Y mae Ffelix yn cael ei alw adref, a Porcius Ffelix yn cael ei anfon yn ei le. Gellid tybio fod Ffestus yn ddyn mwy rhesymol a theg na Ffelix; eto hynod brofedigaethus fu ei dymor a byr ei barhad. Mor bell ag y gellir barnu bu ei ymddygiad tuag at Paul yn llawer gwell nag eiddo ei rag-flaenydd. Arferai llywodraethwyr Talaethol ar eu dyfodiad i ymgymeryd a'u swydd ymweled a'r rhannau pwysicaf o'r Dalaeth; felly dywed yr hanesydd i Ffestus, ar ol tri diwrnod fyned i fynny i Jerusalem; ac nid cynt y rhodd ei droed ym mhrif ddinas Judea nad ymddangosodd aelodau y Sanhedrin,—yr arch-offeiriad, a phenaethiaid y bobl,—ger ei fron yn erbyn Paul, a chan ei fod yn swyddog newydd, tybiasent y buasant yn cael Paul i'w dwylaw fel ffafr, ar yr esgus yn ddiau mai yno y dylai y prawf fod; ond gyda'r bwriad o'i "ladd ar y ffordd." Yn hyn siomwyd hwy, a dangosodd Ffestus fwy o ddynoliaeth na Felix trwy wrthod eu cais. Eto dengys yntau raddau o'r un gwendid. Ar ol dychwelyd i Cesarea, a rhoddi cyfle i Paul eilwaith amddiffyn ei hun ym mhresenoldeb yr Iddewon ai cyhuddai, gofynna i'r carcharor "a fynni di fyned i fynny i Jerusalem i'th farnu yno ger fy mron i am y pethau hyn?" (Act. xxv. 9). Wrth hyn diraddia ei swydd fel llywodraethwr y Dalaeth, a gwyra oddiwrth ddeddfau yr Ymerodraeth; oblegid nid oedd ganddo hawl i droi ei garcharor yn ol i Jerusalem hyd yn oed o dan ofal gosgordd o filwyr, yn enwedig ac yntau yn ddinesydd Rhufeinig. Yn awr y gellir canfod urddas y carcharor a gwendid y rhaglaw yn ymddarostwng i geisio ffafr yr Iddewon, pan yr etyb Paul, "O flaen gorseddfaine Cesar yr wyf fi yn sefyll, lle y mae yn rhaid fy marnu; ni wnaethum i ddim cam a'r Iddewon, megis y gwyddost ti yn dda," gan dynnu yr hug oddiar wyneb rhag-

* Jos. Anti., chapter viii.

rithiol y rhaglaw (Act. xxv. 10), yr hwn a geisiai ymddangos yn ddieithr hollol i'r achos er mwyn cael rhyw esgus i'w anfon yn ol i Jerusalem. Ond nid dyn i'w droi yn ol ydoedd Paul gan gyfaill na gelyn. Fel nas gallai cyfeillion, er dawn a dagrau a phroffwydoliaethau, ei atal i fyned i Jerusalem; felly nis gallai gelynon, er pob cynddaredd ac ystryw, ei rwystro i fyned i Rufain. Gorfu i Ffestus deimlo mai nid dyn cyffredin oedd ganddo i ddelio ag ef yn y carcharor hwn. Galwodd ei gyngor* ynghyd i ymgynghori pa beth i'w wneud, ac wedi ystyried y mater, gwelent nad oedd dim i'w wneud ond anfon y carcharor i Rufain mor fuan ag oedd modd. Yr oedd awdurdod y rhaglaw ar ben yn yr achos hwn. Oddieithr fod y carcharor yn garnleidr neu frad-lofrudd, nid oedd ganddo awdurdod i wrthod ei anfon at Cesar, ac efe yn ddinesydd Rhufeinig, ar ol iddo wneud apel ffurfiol mewn modd cyhoeddus i'w achos gael ei farnu ger bron llys yr Ymerawdwr. Yma nid oedd dim i'w wneud ond dyfod at Paul y carcharor a dywedyd, "A apeliaist ti at Cesar? at Cesar y cai di fyned" (Act. xxv. 13). Gyda hyn gallesid disgwyl fod ffurfioldeb a rhodres swyddogion Rhufain wedi eu dihyssbyddu; ond nid felly; rhaid oedd ffurfio cwyn yn erbyn y carcharor i ymddangos ger bron yr Ymerawdwr, ac yr oedd Ffestus mewn penbleth ba fodd i ddwyn hyn oddiamgylch. Ond daeth ymweliad moesgarol y brenin Agrippa yr ail, a Bernice ei wraig, yr hwn oedd hefyd yn warcheidwad y Deml yn Jerusalem, yn fath o ymwared iddo, gan fod Agrippa yn fwy tebyg o fod yn deall y pethau hyn na Ffestus; canys dengys yr olaf ei fod yn hynod o anwybodus ynghylch y grefydd newydd, pan y dywed wrth Agrippa am gyhuddwyr Paul fod "ganddynt yn ei erbyn ef ryw ymofynion ynghylch eu coel-grefydd eu hunain (sef Iddewiaeth), ac ynghylch un Iesu a fuasai farw, yr hwn a daerai "Paul ei fod yn fyw" (Act. xxv. 19). A chan fod yn rhaid aros cyn y gellid

* Cyfeisteddwyr (*assessors*) ydoedd y rhai hyn i gynorthwyo y Llywodraethwyr yn eu gwaith yn barnu achosion a ddeuent ger eu bron.

anfon Paul i Rufain, hyd nes y byddai llong yn myned yno, yr oedd gan y rhaglaw ychydig amser wrth gefn. Oblegid nid ydys i feddwl fod llongau yn hwylio yn rheolaidd o le i le, megis yn bresennol, yr adeg fore hon; na, rhaid oedd aros cyfle i deithio ar y môr y pryd hynny. Pan adroddai Ffestus gan hynny hanes Paul wrth y brenin Agrippa, cafodd y brenin gyfle i foddhau ei gywreinrwydd ef a'r frenhines trwy weled a chlywed Paul yn amddiffyn ei hun yn y llys. Er mai rhodreswaith ydoedd gwaith y swyddogion hyn, Ffestus ac Agrippa, yn dwyn Paul ger bron y llys, eto yn hollol nodweddiadol o'r dyn, cymer Paul fantais ar yr achlysur i wneud amddiffyniad meistrolgar iddo ei hun, a hynny nid er ei fwyn ei hun, eithr er mwyn yr Efengyl, fel y byddai i Ffestus, trwy gyfrwng Agrippa a Bernice ddeall yr achos yn well a gosod y mater yn fwy clir ger bron Cesar; ac iddo yntau, yn ol ei gynllun a'i arfaeth, gael pregethu yr efengyl yr Rhufain.

PENNOD XXX.

Paul y carcharor yn cael ei gymeryd o Cesarea i Rufain.
(O.C. 59—60).

Ar ol ymddangosiad rhwysgfawr y swyddogion Rhufeinig yn y llys yn Cesarea, ac i ddysg a hyawdledd Paul beri i Ffestus dybio ei fod allan o'i bwyll (Act. xxvi. 24), ac i Agrippa ymofyn "ai trwy ychydig berswadio y tybiai y gallai ei wneud yn Gristion?" a rhoddi cyfle i'r Apostol ddangos ysbryd mor ardderchog pan yr atebodd, "Mi a ddymunwn gan Dduw, trwy ychydig neu lawer* o berswadio, fod nid tydi yn unig, ond pawb hefyd ar y sydd yn fy ngwrando heddyw yn gyfryw ag wyf fi, ond y rhwymau hyn" (Act. xxvi. 29); wedi hyn, cytuna y ddau swyddog y gallesid gollwng Paul yn rhydd, "oni buasai iddo apelio at Cesar" (Act. xxvi. 32. Felly yn lle bod Agrippa a Bernice yn help i Ffestus, dynnu allan achwyniad yn erbyn Paul, ymddengys eu bod wedi gwneud yr achos yn fwy dyrus, ac ni sonia yr hanesydd am yr achwyniad o hyn allan, eithr â ymlaen i roddi hanes y fordaith i Rufain. Crybwyllwyd yn flaenorol nad oedd gan Rufain y pryd hyn unrhyw wasanaeth morwrol rheolaidd rhwng y naill borthladd a'r llall. Dengys Josephus ac eraill fod personau o radd uchel, os nad brenhinol, o dan yr angenrheidrwydd o aros cyfleustra i gael eu cludo gan longau masnachol o'r naill gwrr i'r wlad i'r llall, megis y dywedir am Vespasian ei fod wedi myned ar fwrdd llong fasnachol o Alexandria i Rhodes, o'r hwn le yr hwyliodd mewn mân longau, o dair rhes o rwyfau, gyda'r glannau, nes dyfod i benrhyn Japyx, ac yna ar hyd y tir.† Felly nid oedd ryfedd o gwbl fod yn rhaid aros wrth long i anfon carcharorion i Rufain. Daw hyn i'r golwg hefyd pan y gwelwn mai nid llong berthynol i Cesarea a gaf-

* Megis y dylid darllen. Gwel, Alford *ad. loc.*, a Conybeare and Howson, p. 319.

† Jos. Book vii. ch. 2.

wyd, eithr un yn perthyn i Adramytium, porthladd ym Mysia—llong gymharol fechan yn hwylio tua diwedd yr haf (59) o Cesarea i Adramytium. Gyda hon yr anfonwyd Paul, ynghyd a charcharorion eraill, o dan ofal canwriad o'r enw Julius perthynol i gatrrawd Augustus, sef enw wrth yr hwn yr adnabyddid y gatrrawd, megis y "Welsh Fusiliers" yn ein byddin ni. Ond nid ydys i feddwl fod Paul yn cael ei roddi gyda'r carcharorion eraill: yr oedd ef ar dir hollol wahanol, yn ddinesydd Rhufeinig, yn wr o ddysg, ac o ddylanwad ar ei gyd-ddynion, a chyda hynny, yr oedd nid yn unig Luc y physygwr, eithr hefyd Aristarchus, Macedoniad o Thessalonica, yn ei ddilyn gan wneuthur eu hunain fel caethweision iddo, er mwyn cael myned gydag ef, a gweini arno. Am hynny yr oedd sefyllfa Paul, er yn garcharor, yn dra gwahanol i'r carcharorion eraill. Yr oedd y rhai hynny, druain, lawer ohonynt, wedi eu condemnio eisoes, ac yn cael eu cymeryd i Rufain i fod yn ddefnydd difyrrwch i foneddigesau y bendefigaeth, trwy gael eu dryllio gan fwystfilod yn y chwareule! Ond yr oedd Paul, fel y dangoswyd, heb un cyhuddiad ffurfïol yn ei erbyn, ond fod ei bresenoldeb yn Jerusalem yn creu y fath gynnwrf ymhlith yr Iddewon fel ag i beryglu yr heddwch cyhoeddus; ac yntau mewn canlyniad i fethiant y swyddogion Talaethol i ddeall ei achos, wedi defnyddio ei ddinasfaint Rufeinig i apelio at Cesar. Hwyrach y dylid yma wneud sylw o ddau beth a ymddengys yn dywyll i'r darlennydd. Un ydyw pa fodd y dywed yr hanesydd fod Paul wedi apelio at Augustus (Act. xxv. 25) tra mai yr Ymherawdwr Nero ydoedd ar yr orsedd yr adeg hon? (Diwedd haf 59 O.C.). Yr ateb i hyn ydyw, mai nid enw teulu-aidd ydoedd "Augustus," eithr teitl a fabwysiadwyd gan Caius Octavius, yr hwn a gadarnhawyd gan y senedd, yr hwn hefyd a ddynodai awdurdod a chysegredigaeth, ac a ddaeth yn gynhorthwy i sefydlu hawl yr Ymerawdwr i addoliad gan ei ddeiliaid. Mater arall llai pwysig ydyw, pa beth a feddylir wrth yr hyn a eilw yr hanesydd yn "fyddin Augustus"? (Act. xxvii. 1). Y mae yr ymadrodd "byddin" yn gamarweiniol,

gan ei fod yn llawer rhy gyffredinol ac eang. Yr oedd y fyddin Rufeinig yn gyfansoddedig o wahanol rannau a elwid llengoedd (legions). Ceir olion y rhai hyn mewn hen ddinasoedd megis Caer, yn y wlad hon, yn gerfiedig ar eu muriau a'u colofnau.* Yr oeddynt yn gyfansoddedig o bum i chwe mil o filwyr, ac wedi eu gwasgaru trwy y gwahanol Dalaethau. Ond nid oedd Julius ond canwriad, sef capten ar gant, perthynol i gatrawd a adnabyddid wrth yr enw "Catrawd Augustus." Dysgir ni gan Sir W. M. Ramsay† drachefn, yr hwn a gydnabyddir yn awdurdod ar y cyfryw bethau, nad oedd enwau priodol, megis "Catrawd Augustaidd," ar gatrodau y llengoedd Rhufeinig (adnabyddid hwy, fe ymddengys, wrth rif, megis 10fed, 15fed ac 20fed), a daw i'r casgliad wrth hynny mai un o'r catrodau cynorthwyol (auxiliary cohorts) ydoedd yr hon a enwir yma gan Luc; ar y cyfryw rai yr oedd enwau priodol i'w gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd. Gwelir oddi wrth hyn, mai swyddog ydoedd Julius perthynol i'r catrodau hynny a nodid allan i wneud swyddau penodol i'r ymerodraeth, ar wahan oddiwrth gorff y fyddin, megis danfon carcharorion o'r naill fan i'r llall fel yn yr amgylchiad hwn. A hyn y cytuna yr enw a rydd Luc ar y gatrawd y perthynai Julius iddi, a gyfeithir yma yn "fyddin Augustus," ond a ddangosir gan Ramsay fel enw a arferid gan Roegiaid yn bennaf, yn y cylch y troai dyn o safle Luc ynddo ar gatrodau ydoedd wedi eu penodi i wasanaeth ar wahan i symudiadau arferol y fyddin. Deuwn yn awr at y fordaith gyda sylwi ddarfod i Paul ennill ffafr y canwriad yn dra buan, ac iddo ymddwyn yn garedig tuag ato ar hyd y daith (Act. xxvii. 3). Gosodwyd ef a'i gymdeithion ar fwrdd y llong gyda'r rhelyw o'r carcharorion o dan ofal Julius, a hwyliasant gyda glannau Syria hyd Sidon. Yr oedd yn rhaid i'r teithwyr aros wrth, ac ymostwng i,

* Dywed Conybeare and Howson fod Hynafiaethwyr yn gyfarwydd a'r llythrennau Seg. v. v. (Valeus Victrix) yn hen ddinas Caer. (Tud. 297).

† "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 314, 315.

gyfleusterau y llong, h.y., nid oedd y llong wrth gyfleustra y teithwyr, eithr y teithwyr wrth gyfleustra y llong. Ond gwasanaethodd hyn yn fanteisiol i Paul, er mwyn iddo trwy garedigrwydd y canwriad, “gael myned at ei gyfeillion i gael ymgeledd.” Fod hyn yn angenrheidiol sydd dra amlwg pan yr ystyriom yr hyn yr aeth yr Apostol trwyddo yn yr amser blin y bu yn Jerusalem, ac yna mewn caethiwed yn Cesarea. Pwy ydoedd y cyfeillion ni wyddis; y tebygolrwydd ydyw eu bod yn Gristionogion, er nad yn adnabyddus i Luc; ond ymddengys eu bod yn gyfeillion i Paul. Ar ei fordaith i Jerusalem arosasai yn Tyrus saith niwrnod trwy yr un achos, sef cyfleustra y llong; tra y dadlwythid, ac o bosibl y cymerid *cargo* newydd; yr hyn a roddasai i Paul fantais i fyned at y “disgyblion;” yr hyn a ddengys fod yno Eglwys Gristionogol; ond nid yw mor eglur a oedd Eglwys yn Sidon a’i peidio. Byddai allan o’u llwybr i olrhain hanes y ddinas hon; digon yw dweyd mai hon yw yr olaf ar lannau Phoenicia i’r Apostol fod ynddi, a bod iddi hanes boreu fel cyrchfan llongau o bob parth o’r byd adnabyddus; cyfeirir ati gan hen ysgrifenyddyr Paganaid, megis Homer a Herodotus, yn ogystal ag ysgrifenyddyr yr Hen Destament, megis yn y lleoedd a ganlyn, Gen. xlix. 13; Jos. xi. 8; Barn. i. 31; Esaiiah xxiii., &c. Ond yr hyn a’i hanfarwolodd ac a’i cysegrodd fwyaf i feddwl y Cristion ydoedd ddarfod i’r Iesu ymweled â hi a gwobrwyo ffydd y wraig o Ganaan mewn modd mor ogoneddus (Matt. xv. 21—28 a Marc xii. 24—30); a phwy a wyr nad merch y wraig hon ydoedd un o ymgeleddwyr Paul yr odeg yma yn Sidon! Oddiyma mordwyasant i gyfeiriad y gorllewin yn erbyn y gwynt, yr hwn yr adeg yma o’r flwyddyn a chwythai o’r cyfeiriad hwnnw bron mor reolaidd a’r hyn a elwir yn *trade-wind*. Dengys yr hanesydd (Luc), fel y sylwa Ramsay, ddifffyg cydnabyddiaeth a morio yn y rhannau hyn, trwy alw sylw at y ffaith fod llywydd y llong wedi hwylio yr ochr ddwyreiniol i Cyprus yn lle yr ochr orllewinol fel y gwnaed wrth fyned i Jerusalem; ni buasai hen forwr yn gwneud sylw o’r peth, am ei fod yn hollol arferol.

Gwna hyn fel y gwnelai teithiwr wrth ddyfod o'r America pe buasai iddo adael yr Iwerddon ar y dde yn lle ar y chwith, fel y gellid disgwyl iddo wneud wrth ddychwelyd. Felly sylwai Luc ei fod yn gadael Cyprus ar y chwith yn lle ar y dde fel y gallesid disgwyl iddo wneud wrth iddo yntau ddychwelyd. Modd bynnag wedi hwylio "dros y môr sydd gerllaw Cilicia a Phamphylia" daethant i Myra, "dinas yn Lycia" (Act. xxvii. 5). Yr awdurdod a ddilynir gan Conybeare a Howson, a Ramsey, wrth egluro y fordaith hon o eiddo yr Apostol i Rufain, ydyw llyfr James Smith, "Voyage and Shipwreck of St. Paul,"* ac nis gallwn wneuthur yn well na dilyn yr un awdurdod. Cymer Julius ei garcharorion o'r llong Adramytaidd yn Myra, a thros-glwyddu hwy i long o Alexandria. Bu y fordaith fechan i Myra yn helbulus ar hyd y glannau, yn dra chwmpasog, i'r gogledd mor bell a Sidon, ac yna trwy gynorthwy gwyntoedd lleol o'r gogledd, treiglwyd ymlaen wedi croesi y môr, yng nghysgod glannau Cilicia a Phamphylia, yn hynod araf, yn erbyn gwynt y gorllewin. Ffafia Westcott a Hort ddarlleniad Syriaeg, yr hwn a ychwanega ddarfnod i'r llong o Adramytium fod 15eng niwrnod yn curo ar lannau Cilicia a Phamphylia. Os felly, y mae yn sicr fod yn dda gan Julius adael yr hen long araf hon, a chael llong a dybiai ef yn llawer gwell, o Alexandria. Yr oedd Alexandria yn borthladd o'r hwn y cludid yd o'r Aifft i Rufain. A llong ydoedd hon o Alexandria, fe ymddengys, o faintioli go fawr, yn cael ei defnyddio yn y drafndiaeth bwysig hon; yr hyn a'i gwnelai, pe deallasai Julius, yn fwy peryglus na llong a *chargo* cyffredin, oblegid nid oedd dim yn fwy peryglus na gwenith rhydd, am ei fod yn symud gydag ysgogiadau y llong. Ac nid oedd Rhufain wedi darganfod yr un Plimsol i amddiffyn bywydau teithwyr ar y môr yr adeg hon. Tybia llawer o esbonwyr fod yn rhaid fod y llong wedi cael ei chwythu o'i chwrs i fyned i Myra; ond camgymeriad yw hynny

* Gwel, Conybeare and Howson, vol. ii., p. 322, a "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," p. 314.

—yr oedd y llong ar ei chwrs arferol o'r Aifft i Rufain. Dywedir fod y gwyntoedd gorllewinol ydoedd yn rhwystr i'r llong Adramytaidd i wneud cwrs uniawn o Sidon, yn ffafriol i'r llong Alexandriaidd i wneud cwrs uniawn o'r Aifft i Myra. Yn hanes y fordaith flaenorol i Cesarea, nid yw Luc yn crybwyll am Myra o gwbl, fel y gwelwyd; ond fod testyn Beza, fel y sylwa Ramsay,* yn dangos fod y llong wedi galw yn Myra, a dywed hefyd oddiwrth ei brofiad ei hun y gallasai yn hawdd fyned heibio i Myra heb wybod, er ei fod yn y porthladd. Y rheswm am hyn ydyw fod y ddinas ryw ddwy filltir allan o'r porthladd. Eto meddai ddiddordeb mawr fel eisteddle duw y morwyr i'r hwn yr aberthent er sicrhau mordaith lwyddiannus cyn croesi i lannau Syria; ac ar ol dychwelyd, offryment aberth diolch am eu diogelwch. Trawsffurfiwyd y duw hwn yn oesoedd Cristionogaeth i St. Nicholas o Myra, fel sant gwarcheidol y morwyr. Ni thalwyd dim sylw i'r duw uchod gan Julius na'r carcharorion : ond yr oedd un ohonynt, Paul y carcharor, yn ymwybodol ei fod yn llaw Duw y duwiau ac Arglwydd yr arglwyddi, a chafodd Julius ddeall hynny cyn pen y daith. Ymddengys fod mwy na chyfleustra yn unig yn rheswm dros i Julius ddewis y llong hon o Alexandria; y tebygolrwydd ydyw y perthynai i'r llywodraeth, ac y meddai y canwriad mewn canlyniad, fwy o awdurdod ynddi nag a fuasai ganddo mewn llong yn perthyn i gwmni neu berson preifat. Daw hyn yn fwy amlwg fel yr awn ymlaen. Os oedd y llong Adramytaidd yn araf, y mae hon yn waeth eto; oblegid ceir yr hanesydd yn defnyddio ymadroddion, megis " hwylio yn anniben lawer o ddyddiau," " ac wedi dyfod yn brin ar gyfer Cnidus am na adawai y gwynt i ni," a'r cyffelyb; ond modd bynnag n throisant i mewn i'r porthladd, er yn ol pob hanes, ei fod yn un ardderchog a digon o bob cyflawnder i'w gael ar gyfer anghenion y llong a'i theithwyr : ond dewisasant yn hytrach amgylchu penrhyn Salmone a myned yr

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, p. 299.

ochr ddeheuol i ynys Creta. Ni anturiwyd, fel y gwneid weithiau, i redeg y llong i Cythera, ynys fechan ym môr Adria. Cadwasant yng nghysgod y tir nes dyfod o'r diwedd i le " a elwir y porthladdoedd prydferth " (Act. xxviii. 8) yn agos i ddinas Lasea. Paham y gofala yr hanesydd am enwi y ddinas hon tra yn myned heibio penrhyn Matala heb ei enwi, ni wyddis, oddi-eithr nad oedd yr enw " Matala " yn bod y pryd hynny; ond yr oedd y penrhyn yno y pryd hynny (pa un ai Matala neu Leonda* ydoedd yr enw nis gallwn benderfynu), ac yr ydoedd yn meddu pwysigrwydd mawr ynglyn a'r fordaith, oblegid yma y terfynai cysgod Creta i'r hwyl-long. Hwyrach mai yr esboniad yw ddarfod i ddwylaw y llong a rhai o'r carcharorion ymweled a'r lle o dan ofal y milwyr, a Phaul a Luc yn eu plith, ac am hynny fod Luc yn llygad-dyst o'r lle. Yn ddiweddar mewn cymhariaeth y darganfyddwyd y ddinas gan y Parch. G. Brown pan yn ei *yacht* " St. Ursula " yr ymwelodd a'r Porthladdoedd Prydferth Ionawr 18fed, 1856, ac y gofynnodd rhai o'r cwmni, "Pa le y mae Lasea?" I'r hyn yr atebwyd ei fod yn lle anghyfannedd i'r dwyrain oddiyno yn agos i benrhyn Leonda. Yna hwyliasant o flaen gwynt o'r De-orllewin, a phan yn myned heibio y penrhyn, gwelai un o'r teithwyr golofn wen yn sefyll ar ochr y bryn heb fod ymhell oddiwrth y lan; ac wedi glanio, canfyddwyd olion tref o faintiolli lled fawr. A phan holwyd y brodorion pa beth y galwent hi, dywedasant, Lasea.† Cyn hwylio o'r Porthladdoedd Prydferth cynhaliwyd math o " gyngor " ar fwrdd y llong a Julius y canwriad yn llywydd; oblegid pan y dywedir ddarfod i'r canwriad gredu i lywydd ac i berchen y llong yn fwy nag i'r pethau a ddywedid gan Paul " (Act. xxvii. 11), dangosir fod penderfynu cwrs y llong yn gorffwys gyda'r canwriad, a ffafria hyn y golygiad y perthynai

* Nid yw yn eglur oddiwrth Nodiad Howson. Gwel, Conybeare and Howson, p. 341.

† Gellir gweled hyn yn Llyfr Mr. Smith, " The Voyage and Shipwreck of St. Paul," yn yr argraffiadau diweddaraf, 1861 a 1866, a chan Howson yn y Nodiad uchod.

y llong i'r llywodraeth. Ond pa fodd y cydsaif hyn â'r ymadrodd "perchen y llong"? Yma dengys Ramsay fod y C.A. a'r C.D. yn gyfeiliornus. A dengys mewn nodiad ar waelod y ddalen,* mai wrth enw arall yr adnabyddid perchenogion llongau masnachol, ac y gwahaniaethid hwy oddiwrth gapten y llong. Y peth hynotaf efallai ynglyn a'r "cyngor" ydoedd i Paul y carcharor gael bod yn bresennol, yr hyn a brawf y peth a ddywedwyd eisoes, fod Paul yn dra gwahanol i'r carcharorion eraill, a'i fod yn ffiafr y canwriad. Eto nid oedd Julius yn adnabod yr Apostol yn ddigon da i roddi ymddiried yn ei farn ar bwnc o forwriaeth. Gellid gofyn pahan yr ymyrrai y canwriad a'r fath bwnc o gwbl ac yntau heb fod yn forwr, heb son am fod yn gapten y llong? Rhoddwyd yr atebiad i hyn mewn rhan o'r blaen trwy ddweyd y perthynai y llong i'r llywodraeth, a bod Julius yn swyddog uwch yn y llywodraeth na chapten y llong. Ond y mae rheswm arall—yr oedd Julius yn gyfrifol am dros-glwyddo y carcharorion i'w brif swyddog yn Rhufain, ac yn awyddus am wthio ymlaen cyn diwedd tymor morwriaeth, yr hwn oedd yn diweddu tua'r ail wythnos yn Tachwedd. Ac wrth alw "cyngor" ynghyd gweithredai Julius yn hollol unol ag arferiad swyddogion Rhufeinig, yr hyn a elwid yn Consilium. Barna mwyafrif y "cyngor" (yn erbyn Paul) mai gwell oedd myned ymlaen. Nis gellid rhoddi pwys ar farn un a ymddangosai yn gosod ei hun allan fel proffwyd (adn. 10), yn erbyn barn morwyr profiadol. Heblaw hynny, yr oedd y porthladd bychan hwn, gyda ei enw mawreddog, "yn anghyfleus i auafu," a phenderfynwyd, "os gallent ryw fodd gyrhaeddyd hyd Phenice," lle yr oedd porthladd llawer rhagorach, er mwyn gauafu yno. Dylid sylwi y rhydd yr ymryd y sonir am dano yn adn. y 10fed gysail i benderfynu yr amser, am ei fod ar y 10fed o'r seithfed mis, sef dechreu ein Hydref ni. Wrth hyn gellir amgyffred yr amgylchiadau yn well, pan y deallir fod yr hin yn fwy ansefydlog yr

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, p. 324.

adeg hon nag y bydd yn arferol o fod yn gynnarach ar y flwyddyn. Cychwynwyd yn lled addawol, a'r gwynt o'r de yn eu chwythu yn araf tua'r hafan a ddymunent. Yr oedd ganddynt tua dwy filltir-ar-bymtheg cyn cyrraedd y porthladd; ond pan yr oeddynt tua hanner y ffordd, wele gawod "o wynt tymhestlog,* yr hwn a elwir Euroclydon," yn dyfod o fynyddoedd Creta ydoedd yn crogi uwch eu pennau (tua saith mil o droedfeddi o uchter), ac yn taro y llong gyda sydynrwydd a nerth aruthrol. Deuai hwn o gyfeiriad y gogledd-ddwyrain, ac yr ydoedd yn adnabyddus hollol i forwyr profiadol; a gelwir ef Euroclydon,† am y credid fod y gwyntoedd wedi ymuno a'u gilydd mewn un ymosodiad i ddinistrio y llong. Rhaid cofio fod llongau hwyliâu y pryd hynny yn llawer mwy peryglus na'r rhai presennol mewn gwyntoedd o'r fath, nid yn unig am nad oeddynt wedi eu gwneud mor gadarn, ond hefyd am fod ganddynt (fel rheol) un hwyl fawr yn cael ei lledu i'r gwynt, ac felly heb allu i gymhwyso eu hunain i wahanol agweddau y gwynt i'r graddau ag y gwneir yn bresennol. Cawn ddisgrifiad bywiog gan Luc, heb fod mewn iaith hollol forwrol, eto yn iaith dyn deallgar; ond o dan yr anfantais o fod mewn sefyllfa israddol, fel caethwas, er mwyn dilyn Paul. Nid oes ol bod yng nghwmni y capten, ac yng nghyfrinach y morwyr profedig ar yr iaith. Dangosir hyn yn yr ymadrodd "ni a ymroisom" (Act. xxvii. 15), yr hwn, gyda llaw, a dra ragora ar y darlleniad Saesneg, "We let her drive." Iaith un wedi llwyr ymgolli gan yr ystorm, heb ddim i'w wneud ond cymeryd ei gario ymaith fel pluen o flaen y gwynt, ydyw yr iaith hon. Prin y buasai morwr profedig yn defnyddio y cyfryw iaith, ond dengys y ffaith iddynt lwyddo i gael y llong i gysgod ynys fechan Clauda, fod yno ryw rai heb golli eu hunan-feddiant. Ac erbyn hyn galwyd Luc gan y morwyr i roi help llaw, heb fawr dybio beth oedd

* Dynoda y gair a ddefnyddia Luc fod y gwynt hwn yn gyffelyb i Jupiter yn taro Typhon a mellten a'i gladdu o dan fynydd Etna.

† Curvus ac Aquila.

ei radd (sef ei fod yn feddyg) i dynnu yn y rhaff i godi y cwch i fyny oedd bron a suddo, wedi ei lanw a dwfr. "A braidd y gallasem gael y bâd," meddai (Act. xxvii. 16). Gedy yr hanesydd, fel y sylwa Ramsay, y prif orchwyl heb ei enwi hyd yn olaf, sef "gostwng yr hwyl." Gyda llong hwyliau "gostwng yr hwyl" fudasai y peth cyntaf mewn ystorm sydyn, ac un o'r pethau mwyaf anhawdd—yn gofyn llawer o fedr. Ond am dynnu yn y rhaff, gallasai unrhyw un wneud hynny, a chafodd Luc ran yn y gwaith nes chwysu mer ei esgyrn wrth wneud. Gorchwyl arall ydoedd gwregysu y llong; am yr hwn y dengys yr hanesydd nad oedd yn cael cyfranogi o hono; a llefara fel y gwelir yn y trydydd person yn lle y cyntaf. Wedi rhoddi y bâd yn ei le yn y llong, yna hwy "a wnaethant gynorthwyon, gan wregysu y llong oddi dani" (Act. xxvii. 17). Y mae y darlleniad Cymraeg yn dra rhagorol i ddangos y dull arferol o ddwyn hyn oddiamgylch; nid trwy rwymo y llong o amgylch o'r naill ben i'r llall (fel y tybia rhai), eithr trwy roddi rhaffau, neu gadwynau oddi tani, ac ar draws ei *deck*, er mwyn dal ei hastellod wrth eu gilydd. Buasai yn llawer haws gwneud hynny, na rhoddi unrhyw fath o rwymau o'i hamgylch rhwng ei harwyneb a'r dwfr. Nid yw yn ymddangos y buasai y fath beth yn bosibl mewn ystorm, pan yr oedd y llong yn cael ei lluchio gan y tonnau fel corcyn. Yn y cyflwr hwn, tra yr oedd yr ystorm yn ei nerth, nis gallai y morwyr wneud odid ddim ond gadael i'r llong gael ei gyrru o flaen y gwynt. Ceisid modd bynnag gadw ei chyfeiriad tua'r gogledd, er mwyn i nerth y tonnau ddisgyn yn y man mwyaf manteisiol; a thrwy hwyliau bychain isel yr oeddynt yn gallu cymedroli ychydig ar ysgogiadau y llong. Yn y modd yma, tybia Smith, y gallent deithio yn ol milltir a hanner yr awr; a chyrraedd Melita (neu Malta) ym mhen tua pedwar diwrnod-ar-ddeg. Ond gwaethygu yr oedd yr ystorm, modd bynnag; a daw disgrifiad yr hanesydd yn dra bywiog pan yn darlunio eilwaith y rhan gymerai ef yn y frwydr a'r dymestl nerthol. Y perygl ydoedd i ergydion y tonnau ryddhau yr astellod

a ffurfio agennau yn ystlysau y llong a pheri i'r dwfr ddyfod i mewn. Er mwyn atal hyn dechreuau y morwyr daflu cyfran o'r *cargo* i'r môr. Ac mor enbyd ydoedd y tonnau fel y bu raid y trydydd dydd (Act. xxvii. 19) fwrw "taclau y llong" dros y bwrdd, yn yr hyn yr ymunai Luc a'r morwyr a'i ddwyllaw ei hunan; a chofia hynny yn dda gan y briwiau adawsai y gwaith ar gledrau ei ddwyllaw, y rhai ydoedd yn fwy cynefin â thrin briwiau rhai eraill na thrin taclau geirwon y llong. Dengys hyn fel y meddiennid pawb gan ddychryn nes eu gwneud yn barod i daflu unrhyw beth a allent roddi eu llaw arno fel aberth i'r tonnau, os gallent mewn rhyw fodd arbed y llong rhag myned yn ddrylliau. Ond ofer fu yr ymdrech—cynhyddu wnai y dymestl. Ar ol dihysbyddu egnïon y morwyr profedig, parhau yr oedd y gwynt a'r tonnau yn anterth eu nerth. Yna wedi pallu eu nerth a'u medr, ymollyngant i freichiau oerion anobaith creulawn, gan ddisgwyl eu tynged bob munud i gael eu taflu gan ymchwydd ryw fynydd o don, a'u claddu yn dragywyddol yn safn yr eigion, neu ddisgyn fel carreg i'r dyfnder trwy holltau y llong. I wneuthur eu sefyllfa yn fwy erchyll, gyda gobaith y morwyr hyn cillasai hefyd bob llewyrch o haul a ser, ac ychwanegir at dywyllwch anobaith, dywyllwch ofnadwy y ffurfafen uwchben, yr hon orchuddir â chymylau trymion, fel aelïau duon yn gwgu yn fygythiol ar deulu y llong. (Y pryd hyn hefyd nid oedd cwnpawd y morwr wedi ei ddyfeisio i nodi cyfeiriad y llestr, fel na chaent gymaint a gwybod i ba le y dygid hwy gyda'r fath ryferthwy aruthrol yng ngherbyd adeiniog y gwynt. Ac yn y cyfyngder hwn nid oedd ganddynt galon i fwyta; ac o bosibl fod y "taclau" at wneud ymborth, rai ohonynt, eisoes wedi eu taflu i'r môr. Ond yn awr, fel yn fynych, ceir un, pan oedd pawb ar ddarfod am danynt, yn ymddyrchafu uwchlaw yr ystorm, yn gweled gwawr tuhwnt i'r cymylau yn tarddu o ffynhonell uwch na'r haul na'r ser naturiol. Ymwrola fel un yn gweled yr Anwel-edig. Ni ddibynna y nerth hwn ar ewynau y corff, ac nid ymhoffa yn esgeiriau gŵr; ond ymddengys yn fyn-

ych mewn gwendid corfforol, ac ymddisgleiria trwy len deneu gwir dynerwch benywaidd. Yn yr amgylchiad hwn, Paul y carcharor ydyw yr arwr. Mynn rhai ysgrifenywyr mai geiriau wedi eu rhoddi i mewn yn ddiweddarach ydyw yr adnodau 21—26 gan gopiwr awyddus i ddyrchafu Paul (Holtzman); ond, fel y sylwa Ramsay,* os tynnir ymaith yr adran hon rhaid hefyd dynnu ymaith adran arall, sef adnodau 33—35. Ond cysylltir y rhai hyn yn y fath fodd fel y torrid cysondeb yr hanes wrth wneud. Ond paham y sonir am eu tynnu ymaith? Yr unig reswm yw fod y goruwch-naturiol yn rhy amlwg ynddynt; oblegid treiddia ysbryd proffwydoliaeth trwy y naill adran fel y llall. Nid yw hyn ond prawf ychwanegol mai yr unig ffordd i ddeall y Bibl ydyw cymeryd i mewn yr holl ffeithiau. A hon yw y ffordd wyddonol a gwir hanesiol. Ac os bu rhai yn rhy barod i ganfod y goruwch-naturiol lle nad ydoedd rhaid dweyd fod eraill yn rhy hwyrfrydig i'w gydnabod lle y mae. Na, y dirgelwch mwyaf (sef Duw) a eglura y dirgelion eraill i gyd. Felly yma, rhaid yw cydnabod Duw yn dyfod i mewn i hanes dyn. Wele wr bychan tawel, pan oedd llais y capten wedi distewi, a dyfais pawb wedi methu yn dyrchafu ei lais, gan ddywedyd, “Ha wyr, chwi a ddylasech wrando arnaf fi, a bod heb ymadaw o Creta, ac ennill y sarhad yma a'r golled, ac yr awrhon yr wyf yn eich cyngori chwi i fod yn gysurus, canys ni bydd colled am einioes yr un ohonoch, ond am y llong yn unig” (Act. xxvii. 21, 22). Prin yr oedd y fath eiriau yn gyfaddas i ennill cred y morwyr, na chymeradwyaeth y canwriad,—yr oedd gormod o sawyr hunan, ac o sain danodiaeth yn y geiriau, “chwi ddylasech wrando arnaf fi,” a gormod o fin gwatwareg ar y geiriau, “ennill y sarhad yma a'r golled.” Nid oedd angerdd yr ystorm wedi dihatru Paul o'i ddawn na'i hunan-feddiant, na phylu dim ar fin ei watwareg. Ond daw y dirgelwch i'r golwg yn y geiriau nesaf. Nid eiddo ef ei nerth na'i ddawn,

* “St. Paul the Traveller and the Roman Citizen,” by Prof. Ramsay, pp. 336, 337.

ond eiddo ei Dduw. “Canys safodd yn fy ymyl y nos hon,” meddai, “angel Duw, yr hwn a’m piau, yr hwn yr ydwyf yn ei addoli.” Pan glywyd y fath dystiolaeth oddiwrth un oedd wedi profi ei hun, pa beth bynnag arall ydoedd, yn hollol onest, y mae pawb yn rhyfeddu, ac yn dechreu ymddeffro o’u syfrdandod a’u dihoender. Canfyddent ger eu bron un ydoedd ar dir annhraethol uwch na hwy. Un gredai yn ei Dduw heb lewyrch haul na ser, yn nhywyllweh yr ystorm, pan ddiffoddai kannwyll gobaith pawb. A’r Duw hwnnw yn llefaru wrtho trwy ei angel, ganol nos, nid o bell mewn taranau trymion, eithr yn fwyn gysurlawn yn ei “ymyl.” Gan ddywedyd, “Nac ofna, Paul, rhaid i ti sefyll ger bron Cesar: ac wele rhoddes Duw i ti y rhai oll sydd yn morio gyda thi” (Act. xxvii. 24). O hyn allan, dengys yr hanesydd, mai Paul mewn gwirionedd ydoedd llywydd y llong. Clyw y morwyr swm y feisdon yn y pellter, a deallant fod tir yn agoshau, ac o dan esgus bwrw yr angorau, o’r pen blaen i’r llong cais y llongwyr llwfr ffoi allan o honi; ond cyfrynga Paul, a dywed wrth y canwriad, “onid erys y rhai hyn yn y llong, ni ellweh chwi fod yn gadwedig” (Act. xxvii. 30, 31). Cymaint yw ei ddylanwad fel y caiff gan bawb ufuddhau iddo a chymeryd lluniaeth. Ac yr oeddynt bawb wedi myned yn gysurol, yng ngysgod y gŵr bychan a ddiystyrent o’r blaen. Y rhai mwyaf anystyriol ydoedd y milwyr, y rhai, wedi canfod fod perygl i’r carcharorion ddianc, a gynghorent eu lladd. Ond y canwriad yn ewyllysio cadw Paul, a rwystrodd iddynt eu hamecan, ac a roddes gyngor doeth, i bawb allai nosio neidio i’r môr, a gwneud am y tir, a’r lleill ymaflyd mewn rhyw ddarn o’r llong, a’i farchogaeth i’r lan. “Ac felly y digwyddodd (ie, felly i olwg dyn) ddyfod o bawb i dir yn ddihangol” (Act. xxvii. 44).

PENNOD XXXI.

Y fordaith i Rufain (parhad); **Malta**; **Y** drydedd long; **O** Malta i Puteoli; Ar hyd y tir i Rufain. (O.C. 59, 60).

Yr ydym yn bresennol yn dyfod at ran ddiweddaf y daith nodedig hon o brif ddinas y byd crefyddol i brif ddinas y byd masnachol—o Jerusalem i Rufain—wrth ei chymeryd ar ei hyd; er fod cwrs cyfreithiol swyddogion gwagsaw Rhufain wedi ei gwneud i'r Apostol yn faith a blinderus, gan ei bod yn cynnwys dwy flynedd o garchariad i aros ei brawf cyn cychwyn o Cesarea. Ar y daith hon gwelsom Paul yn cynhyddu mewn ffafr gyda Duw a dynion, nes ennill llwyr oruchafiaeth ar bawb o'i gyd-deithwyr. Yn wobr ei ffyddlondeb i'w genhadaeth ddwyfol, rhoddes Duw iddo y rhai oll oedd yn morio gydag ef; ac yn ol ei air ef, ni bu colled am einioes yr un ohonynt, gynifer (yn ol y cyfrif) a dau cant-ac-unarbymtheg-a-thri-ugain o eneidiau (Act. xxvii. 37). Wedi iddynt deimlo eu bod oll yn ddihangol, deallasant "mai Melita y gelwid yr ynys" (Act. xxviii. 1). Enw presennol yr hon yw Malta, gorsaf filwrol bwysig perthynol i'r deyrnas hon ym Môr y Canoldir. Mai yma y bu y llong-ddrylliad a ddisgrifiwyd, yn yr hwn y chwareuai Paul ran mor amlwg, sydd wedi ei sefydlu y tuhwnt i amheuaeth. Gwnaed hyn gan wyr cymwys, megis James Smith,* yr hwn a wnaeth ymchwiliad manwl ar y llanerch, ynghyda Conybeare a Howson,* ac yn olaf (ond nid y lleiaf o'r rhai hyn) gan Syr W. M. Ramsay.† Cyduna y rhai hyn oll nad oes y sail leiaf i'r ddamcaniaeth mai Melita yng Nghulfor Venice a feddylir. Ac o bosibl na buasai dadl ynghylch y mater, oni buasai i wr mawr, mewn ymddiddan wrth y bwrdd,‡ geisio gwneud gwawd o'r syniad mai Malta Brydeinig ydoedd yr ynys y bwriwyd

* "Voyage and Shipwreck of St. Paul."

† "Life and Epistles of St. Paul."

‡ "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay.

Paul arni.* Gwnaeth gymwynas yn ddiau i lenydd-iaeth y pwnc, trwy beri ymchwiliad manylach nag a gawsid hebddo, a thrwy hynny daeth y ffeithiau i'r golwg yn fwy amlwg. Rhoddir yma y prif bwyntiau o'r ddeutu i'r ddadl fel y caffo y darllenwydd farnu drosto ei hun. Yn erbyn Malta dywedir nad yw y gair "barbariaid" yn gymwys am y trigolion yn amser Paul; eu bod y pryd hynny, er yn baganiaid o safle Cristionogaeth, eto yn wareiddiedig i raddau mawr o safle y byd. Eto, fod y ffaith fod coed tân i'w cael mor rhwydd yn yr ynys, yn brawf arall mai nid Malta ydoedd, am fod yr ynys honno yn bresennol bron yn hollol ddigoed; ac yn olaf, fod son fod gwiber wedi dyfod allan o'r gwres a glynu wrth law Paul yn brawf arall nad Malta ydoedd, am nad oes dim nadrodd i'w cael yn yr ynys. Ymddengys, modd bynnag, nad yw yr un o'r pethau hyn yn dal goleuni ymchwiliad. Gyda golwg ar yr ymadrodd "barbariaid," digon yw dweyd mai Groegwr oedd Luc yr hanesydd, ac mai barbariaid ydoedd pawb yng ngolwg y Groegiaid ond hwy eu hunain. Am goed tân, prin y mae yn werth sylw, oblegid yr oedd y rhan honno o'r ynys yn bur anghysbell yn yr adeg fore honno; a gallesid cael digon o frysglwyni yn ymyl i gynneu tân. Eto am nadrodd—er ei bod yn ffaith nad oes nadrodd yn Malta yn bresennol, nid yw hynny yn profi nad oedd yno rai yn adeg Paul. Erbyn hyn y mae Malta yn llawn iawn o drigolion, a gwyddis fod pawb yn gwneud ymdrech i ddifa pob "bwystfil" o'r fath o'r tir; ac mewn ynys fechan o ddwy-ar-bymtheg i ddeunaw milltir o hyd wrth naw neu ddeg o led, ni buasai hynny yn beth anhawdd o gwbl. Ond gadawn yr ochr amddiffynol ar hyn,—er y gallesid dweyd cryn lawer yn ychwaneg,—er mwyn dyfod at yr ochr gadarnhaol, yr hyn sydd fwy i'n pwrpas yn bresennol. Y ffaith gyntaf a phwysicaf ynglyn a'r mater yma ydyw fod cwrs y llong, yn cael ei chludo fel yr oedd gan yr Euroclydon, yn groes i'r cwrs fuasai yn ei glanio ym Melita, culfor

* Coleridge's "Table Talk," p. 185.

Venice, yr hwn sydd yn y rhan honno o Fôr y Canol-dir a elwir yn Adria, bron yn union i'r gogledd o'r Porthladdoedd Prydferth ar lanau Creta, o'r hwn le y cychwynasai y llong ar ei gyrfa beryglus. Yn y disgrifiad a roddwyd o'r ystorm, sylwyd fod y gwynt yn taro i lawr ar y llestr gyda nerth aruthrol o'r gogledd neu y gogledd-ddwyrain, yr hyn yw tystiolaeth morwyr profedig am y math hwn o wynt. O dan y cyfryw amgylchiadau buasai yn wyrth i'r llong gael ei gyrru i'r gogledd trwy gulfor Venice i Melita neu Meleda, ynys fechan ddinod, oddieithr am Fynachdy Ragusa, a lecha yn yr ochr ddwyreiniol i'r culfor hwnnw. Ar y llaw arall, buasai yn ganlyniad anocheladwy iddi gael ei gyrru i gyfeiriad Malta, yr hon sydd yn gorwedd yn brydferth i'r De i ynys enwog Sicily. Penderfyna y ffaith hon ynddi ei hun o blaid Malta; ond fel y digwydd, daw mân bethau eraill i gadarnhau y mater a'i wneud tuhwnt i bob dadl, megis enw y bau lle bu y llongddrylliad, yr hwn a elwir, yn ol traddodiad, yn Cala di San Paolo, neu Bau Sant Paul.* Y mae ffurfiad, ynghyda natur y tir hefyd, yn y rhan hon o'r ynys yn cyfateb yn hollol i'r disgrifiad a geir gan Luc. Y Bau uchod ydoedd "y gilfach a glan iddi," a ganfuwyd gan y morwyr, er nad "oeddynt yn adnabod y tir" (Act. xxvii. 39). Yr hyn nid oedd yn rhyfedd o gwbl, am na byddai y morwyr yn arfer galw yn y lle hwn, ac mai cael ei gyrru wnaeth y llong i'r bau hwn gan y gwynt. Eto y mae yr ymadrodd "deufor-gyfarfod," yr hwn ddylai gael ei gyfieithu yn "fan rhwng dau fôr," yn ateb yn gywir i'r trwyn tir sy'n ymestyn i gyfeiriad Salmonetta a geir yn yr ochr ogleddol i enau y bau. A thrachefn, pan y dywedir fod pen blaen y llong wedi glynu, ac iddi sefyll yn ddiysgog, tra yr oedd y pen arall yn cael ei ddryllio gan yr ystorm, y mae hyn eto yn ateb i natur y tir yn y lle hwn. Suddodd fflureg y llong yn gyntaf yn y mwd, yna aeth yn ddyfnach, nes cyrraedd tir cleiog gwydn, yr hwn a gadwai y pen hwnnw yn ddiysgog. Tir felly yn

*Conybeare and Howson, "The Life and Epistles of St. Paul," pp. 363—368.

hollol, yn ol tystiolaeth Mr. Smith, sydd i'w gael yng ngenau y bau a elwir hyd heddyw yn Faw Sant Paul. Gyda y profion hyn gadawn i'r darllenydd farnu drosto ei hun. Ein hesgusawd dros ymdroi fel hyn ydyw ein bod am wneud ein goreu i olrhain llwybrau Paul. Yn hyn yr ydym yn dilyn Luc, hanesydd cyntaf yr Apostol; ac ar y llinell hon daw "mwyneidd-dra nid bychan" trigolion Melita o ddiddordeb mawr i ni, "oblegid hwy a gynneuasant dân," ac a dderbyniasant y cwmni am-rywiol oll, oherwydd, i ychwanegu at enbydrwydd eu sefyllfa, daeth yn gawod o wlaw trwm ar eu glaniad, a hwythau yn crynu gan yr oerni. Nis gallai Luc byth anghofio caredigrwydd y brodorion hyn yn cynneu tân yng nghanol y gwlaw. Ond yng nghanol yr holl helynt ni chollodd olwg ar Paul am foment. Gwelai ef gyda ei ynni arferol wrthi a'i holl egni yn cynnull "ynghyd lawer o friw-wydd a'u doddi ar y tân;" ond gyda bod y rhai hyn yn eracio yn y fflam wele wiber, neu neidr, yn saethu allan gan lynu wrth law Paul. Ac yma daw llaw hanesydd medrus i'r golwg i roddi i ni ddarlun byw o olygfa feddyliol, a math o drawsffurfiad eneidol (psychological evolution), yn cymeryd lle o flaen ei lygaid oddifewn i feddyliau a theimladau y "barbariaid" hyn. Wrth weled y bwystfil yng nghrog wrth law Paul, tybiasant ar unwaith mai gŵr llofruddiog ydoedd, a'i fod wedi dianc oddiar ddialedd y môr, yn awr yn cael ei ddal megis gan swyddog cyfiawnder trwy awdurdod duw dialedd. A disgwylient bob moment ei weled yn chwyddo, ac yn syrthio yn farw o dan effeithiau gwenwyn y sarff. Ond pa un bynnag ai gwenwynig ai diwenwyn ydoedd y sarff, syrthiodd yn ol i'r fflam heb adael dim niwed i Paul. A rhyfedd y cyfnewidiad a gymerodd le ym meddyliau yr edrychwyr synedig pan welsant nad oedd dim niwed yn dilyn brathiad y wiber, a daethant i'r penderfyniad, yn lle llofrudd, mai duw ydoedd. Mor gryno yw adroddiad Luc fel na ddywed air pa beth oedd effaith y syniad hwn ar y "barbariaid" ar y naill law, nac ar Paul ar y llaw arall. Gadawn i'r darllenydd farnu drosto ei hun pa fodd y buasai y naill a'r llall yn ym-

ddwyn yn yr amgylehiad, oddiwrth yr adroddiad am amgylehiad cyffelyb yn Lystra pan yr iachaodd Paul wr cloff, ac y gwaeddai y Lycaoniaid, “Y duwiau yn rhith dynion a ddisgynasant atom” (Act. xiv. 8—18). Buasai yr Apostol yn ddiau yn troi yr amgylehiad yn achlysur i fynegi iddynt am y Duw byw, “yr hwn a wnaeth nef a daear a’r môr a’r holl bethau sydd ynddynt.” Er y distawrwydd hwn, eto gwelir yn amlwg i’r amgylehiad ddwyn Paul i sylw prif ddyn yr ynys; tir yr hwn oedd yn agos i’r “man hwnnw” lle yr oeddynt ar y pryd. Enw cyntaf y dyn hwn yn y ffurf Ladinaidd ydoedd Publius, a Poplios yn y ffurf Roegaidd. Awgryma Ramsay y gallai mai Poplius Popilius ydoedd ei enw yn llawn, ond yr adnabyddid ef gan yr ynyswyr wrth ei enw cyntaf, Poplius.* Pan glywodd hwn am Paul anfonodd am dano ef a’i gwmni, a rhoddodd iddynt groesaw yn ei dy am dri diwrnod. Yn dal am ei lety ef a’i gymdeithion, gwellhaodd Paul dad y pennaeth trwy weddi ac arddodiad dwylaw; o glefyd ynghyd â gwaed-glwyf poenus. Bu hyn yn foddion, yn ol yr hanesydd, i gymell eraill hefyd ydoedd yn dioddef oddiwrth wahanol heintiau yn yr ynys, i ddyfod ato, a hwy a iachawyd, y rhai hefyd a barchasant Paul a’i gwmni â llawer o “urddas,” a phan ymadawsant hwy a’u llwythasant “â phethau angenrheidiol” (Act. xxviii. 8—10). Wedi aros yn yr ynys dri mis, yn disgwyl am long i fyned ymlaen i Rufain, o’r diwedd gwelwyd llong o Alexandria, yr hon a aeafasai yn yr ynys, ac ydoedd yn awr ar gychwyn hwylio tua’r brif-ddinas yng Ngwanwyn y flwyddyn O.C. 60, o brif borthladd yr ynys. Pa fodd y daethant i wybod am dani ni wyddis, eto canfyddir oddiwrth ddarluniad yr hanesydd, y cafodd fantais i sylwi ar y llong hon oddiar y lan. Tra nad yw yn son am enw nac arwydd y ddwy long arall, y mae arwydd ac enw y llong hon yn tynnu ei sylw. Debygwn mai ei henw yn gystal a’i harwydd ydoedd “Dioscouri,” yr hyn o’i gyfieithu ydyw gefellfrodyr (twin-brothers). Rhydd y cyfieithwyr Cym-

* “St. Paul the Traveller and the Roman Citizen,” by Prof. Ramsay, p. 343.

reig a Saesneg, modd bynnag, enwau y gefeilliaid o blith y duwiau a dybid ydoedd feibion Jubiter o Leda, y rhai a ystyrid gan y morwyr yn dduwiau gwarcheidiol, yn ymddangos yn y ffurfafen fel cyd-ser Gemini neu Gef-eilliaid. Hoffent edrych arnynt trwy niwl-len oleu o gyleh yr hwylbren, oddiar fwrdd y llong, at y rhai y mynych gyfeiria y beirdd Rhufeinig mewn cysylltiad â morwriaeth.* Cyfyngir sylw yr hanesydd mor llwyr ar Paul fel nad oes dim yn cael ei ddweyd ganddo am yr ymadawiad o Melita. Pa faint o drafferth a gafwyd gyda'r carcharorion; a ddarfu i'r holl deithwyr oedd ar y llong flaenorol fyned gyda hwy ar fwrdd y llong hon, ni wyddis. Na pha nifer, os unrhyw nifer, a ennillwyd at Gristionogaeth yn ystod y tri mis, ni ddywedir; yr oll a ddywedir ydyw iddynt ddyfod i Syracuse, ac aros yno dridiau. Ni ddywedir pa adeg ar y flwyddyn ydoedd pan yr hwyliwyd o Malta, eto gellir casglu yn lled agos oddiwrth yr hyn a ddywedir ddarfod iddynt fod yno dri mis. Os digwyddodd y llong-ddrylliad tua chanol Tachwedd, fel y tybia Ramsay,† yna hwyliwyd o Malta yn Chwefror, yr hyn sydd yn gynnarach nag arferol i forwriaeth ddechreu yn y parthau hyn. Y mae y distawrwydd hwn yn llefaru er hynny; dywed fod meddwl Luc wedi ei lyncu i fyny gyda ei arwr; diau y teimla fod ei dŷged, mor bell ag y gallai ef farnu, ar gael ei phenderfynu, ac o bosibl, nad oedd ganddo ef fel Groegwr gymaint o ffydd yn nhegweh Rhufain ag ydoedd gan Paul fel dinesydd Rhufeinig pan yr apeliodd at Cesar. Peth arall hefyd, llai pwysig, ellir ganfod megis rhwng y llinellau wrth ddarlenn yr hanes, ydyw y dibynna y llong ar y gwynt. Am fod deheuwynt yn chwythu yr adeg hon, a hwnnw yn ffafriol i'r llong fyned i gyfeiriad y brif-ddinas, hwyilir yn gynnar ar y flwyddyn; ond erbyn cyrraedd porthladd enwog Syracuse gostynga y gwynt, neu try i gyfeiriad arall; oherwydd hyn rhaid iddynt aros yn Syra-

* Gwel, Young's "Concordance to the Bible," o dan yr enwau "Castor and Polux," p. 148, ac Act. xxviii. 11.

† "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 322 a 345.

cusa “dridiau.” Ni ddywedir dim am y lle, er fod iddo hanes amlwg ymhlith dinasoedd y gorllewin. Yma y rhoddwyd atalfa ar yr Atheniaid yn eu hymgyrch i feddiannu Ewrop; ac yma hefyd, o’r diwedd, y darostyngodd Rhufain allu Affrica ac y dygwyd y rhandir honno o dan ei hawdurdod. Ond nid y pethau hyn a feddent ddiddordeb i hanesydd yr Actau, eithr y cwestiwn orweddaï yn ddwys ar ei feddwl ydoedd pa beth a ddeuai o’r gwr a dystiai wrth y Rhufeiniaid nad oedd arno “gywilydd o efengyl Crist, canys gallu Duw yw hi, er iachawdwriaeth i bob un ar sydd yn credu” (Rhuf. i. 16). Yr unig beth a adewir yma o olion ymweliad y llong a gludai Paul i Rufain ydyw y traddodiad mai yr Apostol a sylfaenodd yr Eglwys Gristionogol gyntaf yn Sicily. Pan ddaeth y gwynt ychydig yn fwy ffafriol, modd bynnag, hwyliwyd ymlaen o Syracuse, gan gymeryd rhawd amgylchog i ddal cymaint ag a ellid o wynt ar ochrau prif hwyl y llong. Hyn sydd i’w ddeall, feddyliwn, wrth fyned “oddiamgylch” (Act. xxviii. 13), a dyfod i Rhegium; duwiau gwarcheidol yr hon, yn dra hynod, ydoedd yr un ag eiddo y morwyr; ar enwau y rhai hefyd y gelwid y llong, sef Castor a Pholux*. Yna ar ol un diwrnod daeth y deheu-wynt yn garedig eilwaith i’w dwyn i Puteoli. Aroswyd yma saith niwrnod. Cydsyniwn a Ramsay† mai nid ar ddymuniad “y brodyr” yno yr aroswyd, eithr rhyw angenrhaid perthynol i’r llong a’i llwyth. Dywed ef, yn cydsynio â Blass, mai y cyfieithiad goreu fuasai yn lle “y dymunwyd arnom aros,” &c., “y cysurwyd ni yn eu plith, gan aros saith niwrnod,” &c. Hwyl-iwyd yn rhwydd ryfeddol o Rhegium i Puteoli, ryw gant a ddwy a phedwar ugain o filltiroedd i’r gogledd, o flaen y deheu wynt, a daethpwyd mewn pedair awr-ar-hugain i Puteoli. Y tebygolrwydd yw mai yma yr arosai y llong fawr. Neu hyd yma, o’r hyn lleiaf, yr elai y teithwyr gyda hi, oblegid rhaid oedd i’r llong fyned a’r *cargo* i Ostia, ac yna mewn llestri llai dygid

* Gwel, Conybeare and Howson, p. 369.

† “St. Paul the Traveller and the Roman Citizen,” by Prof. Ramsay, p. 344.

ef i fyny yr afon Tiber i Rufain. Ychydig ofala Luc am y llong a'r llwyth, y peth mawr ganddo yw fod Paul wedi cyfarfod a "brodyr" caredig yn yr Arglwydd, ac wedi cael ei gysuro ganddynt ar ol y tywydd garw. Rhaid cofio mai yr ysbrydoedd hynny esgynant uchaf mewn gobaith a hyder, ddisgynant isaf yn fynych mewn prudd-der ac ofn. Nid yw yn rhyfedd fod yma Gristionogion, oblegid cyniweiriai pobl lawer trwy y porthladd hwn; yn gymaint a bod trafndiaeth fawr a phwysig yn cael ei dwyn ymlaen oddiyma gan fasnachwyr o Tyrus, a Syria, yr Aifft, Affrica, a'r Ysbaen. Dygid perlysiau o'r Dwyrain, yd o Alexandria, a haiarn o Populonium i'w thrysordai. Trwy hyn a moddion eraill, naturiol ydoedd i ddychweledigion at Gristionogaeth fod wedi ymgasglu yn Puteoli, oblegid yr ydoedd dinasoedd mawrion megis Corinth, Ephesus, ac Antiochia yn Syria, wedi dyfod erbyn hyn yn ganolbwyntiau o'r rhai yr ymledaenai Cristionogaeth. Dywed Ramsay* fod y Cristionogion yn destyn chwedleuaeth ymhlith segurwyr ar heolydd Pompeii, yr hon nid yw nepell o Puteoli, ychydig cyn iddi gael ei dinistrio trwy ffrwydriad Vesuvius yn 79 O.C. A chymaint ydoedd y drafnidiaeth rhwng y lle hwn a Rhufain, fel mai hawdd iawn ydoedd i'r brodyr yn y brif-ddinas ddyfod i wybod am ddyfodiad Paul a'i gwmni i Puteoli. Yna cychwynodd rhai o hen gyfeillion yr Apostol ar unwaith i'w gyfarfod ar hyd y Ffordd Appiaidd. "Y rhan pan welodd Paul, efe ddiolchodd i Dduw, ac a gymerodd gysur" (Act. xxviii. 15). Yr ydoedd "fel dyfroedd oerion i enaid sychedig" (Diar. xxv. 25) i'r Apostol weled wynebaw y brodyr hyn i gynnal a siriolu ei ysbryd lluddedig. Rhaid dilyn yr Apostol o Puteoli i Rufain, nid ar hyd y môr ond ar hyd y tir. Ymddengys nad ydoedd y "Ffordd Appiaidd" yn cyrraedd i Puteoli, ond yr oedd yn rhaid croesi ar hyd un o ddwy ffordd i'w chyrraedd. Eto gan nad oedd ond un o'r ddwy, sef yr hon a elwid "Ffordd Campania"

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, p. 346.

wedi ei gwneud yn adeg Paul, yna rhaid mai ar hyd honno yr aeth Julius a'i garcharorion, er mwyn cael gafael ar brif-ffordd Appia, yr hon ydoedd yn arwain i Rufain. Ffurfiwyd y ffordd hon gan un o'r enw Appius Claudius A.U.C. 442. A chyrhaeddai o Rufain mor bell a Capua, ac ystyrid hi y ffordd Rufeinig fwyaf henafol yn ogystal a mwyaf ardderchog o'r holl ffyrdd perthynol i'r Ymerodraeth. Gall yr ymwel-ydd â Rhufain ei gweled yn bresennol, rywbeth yn debyg fel yr oedd yn nyddiau Paul, am fod awdurdodau y ddinas wedi clirio y rwbel oddiarni, fel y canfyddir y cerrig mawrion a llyfnion a ffurfient y palmant. O amgylch hon y cleddid gwroniaid a bonedd Rhufain, megis Julia, Cecilia Metella, a Pompey, beddau y rhai a gadarnha hunaniaeth, cyfeiriad, a hynafiaeth y ffordd odidog hon. Er mor ddiddorol fuasai rhoddi i'r darlennydd ddisgrifiad o'r gwahanol olygfeydd,— y ffyrdd, y pontydd, y bryniau a'r mynyddoedd, y dyffrynoedd ffrwythlawn, a'r pentrefydd, ydoedd yn wrthrychau sylw y teithwyr hyn, ni feddai yr oll gyda'u gilydd gymaint diddordeb i'r byd Cristionogol ag ydyw yr olion lleiaf a geir o gamrau y gennad a ddygid mewn cadwyn i ddwyn efengyl y deyrnas i fyd coll-edig, o fewn pyrth haiarnaidd y ddinas dragwyddol. Am hynny rhaid gadael yr oll a dilyn yr Apostol. Dywedwyd eisoes ei fod wedi ei lonni yn fawr gan frodyr a'i croesawodd yn Puteoli, a thrachefn pan y cyfarfu ag un cwmni o Rufain yn Appii Forum, yr hon dref oedd wrth derfyn camlas a estynai ryw ugain milltir o ymyl Terracina i ymyl Appii Forum. Fel y cyfryw leoedd, lle y cyfarfyddai amryw ffyrdd, yr oedd y dref hon fe ymddengys yn gyrchfa lluaws o gymeriadau isel, trystfawr a geirwon; ac nid ydychig ydoedd syndod yn ogystal a llawenydd Paul, i glywed lleisiau tyner yng nghanol y trwst, yn ei annerch ef a'i gwmni, gan ddywedyd, "Tangnefedd i chwi." Haws dychmygu na disgrifio yr olygfa. A ydoedd Aquila a Priscila yn eu plith, nis gwyddom; ond gwyddom i'r caredigion hyn, pwy bynnag oeddynt, lonni ysbryd yr Apostol drwyddo. Ar ol ryw ddeng milltir o deithio ymbell-

ach, wrth le o'r enw "Tair Tafarn," wele gwmni arall yn eu cyfarfod; hwythau hefyd wedi clywed am ddyfodiad yr hir-ddisgwyliedig Apostol, y clywsent gymaint am dano—bellach wedi dyfod o fewn eu cyrraedd. Er fod y "brodyr" eraill wedi cael y blaen, inynnent hwythau hefyd fyned i groesawu y gŵr a garent mor fawr, ag ydoedd o bosibl yn dad iddynt yn y ffydd. Ond cymysg oedd eu llawenydd, fel holl lawenydd daear, pan welsant arwr mawr eu ffydd, yr hwn a draethasai iddynt air Duw,* wedi ei rwymo wrth gadwyn, yn dyfod i Rufain yn garcharor, o dan ofal milwr Rhufeinig. Os felly ydoedd cyflwr ei gorff, er pob caredigrwydd ar ran Julius y canwriad, eto cyfranogai ei ysbryd, yng nghymdeithas ei frodyr, o lawenydd a gorfoledd yr Efengyl. Gwelir y crybwylla Luc ddwy waith ddarfod iddynt ddyfod i Rufain. (Cym. Act. xxviii. 14 a 16). Eglurhad Ramsay yn ei lyfr "St. Paul the Traveller," &c., tud. 446, 447, ydyw y cyfeira Luc yn y crybwylliad cyntaf at y rhanbarth hwnnw perthynol i'r ddinas yr hwn a sefydlasid yn y flwyddyn C.C. 241; ac yn yr olaf, at eu mynediad tufewn i furiau y ddinas. Ymddengys hwn yn eglurhad digon naturiol, megis pan yn agoshau at unrhyw dref o bwys, y canfyddir carreg wedi ei gosod i nodi terfyn y fwrdeisdref, gryn bellter weithiau cyn dyfod i fewn i'r dref; felly gallai fod rhywrai yn y cwmni wedi galw sylw at y ffaith eu bod wedi dyfod i fewn i derfynau gwladwriaeth Rhufain, yr hyn a elwid yn ager Romanus, ac ar ol teithio ymhellach, rhwng beddau y gwroniaid, ar hyd y Ffordd Appiaidd, daethant trwy y porth i fewn i'r ddinas. Yna ar ol cyrraedd, "y canwriad a roddes y carcharorion at ben-capten y llu" (Act. xxviii. 16). Teilysa ein sylw yma fod yr ymadrodd "pen-capten y llu," yn dwyn tystiolaeth nodedig i gywirdeb Luc fel hanesydd. Yr ydym yn ddyledus i Mommsen am alw sylw at hyn,* yr hwn

* Yr ydym yn cymeryd yn ganiataol mai rhai a adnabyddent yr Apostol yn flaenorol a ddaeth i'w gyfarfod.

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 315 a 348, 349.

a ddengys y cyfeiria at sefydliad penodol perthynol i'r Ymerodraeth. Ymddengys fod ar Fryn Caelia, yn Rhufain wersyllfa a elwid yn *Castra Peregrinorum*, lle y trigai milwyr y Talaethau Rhufeinig ar eu negeseuau yn y ddinas, ar y rhai yr oedd pennaeth a elwid yn Lladin yn *Princeps Peregrinorum*; a dywed Ramsay yn y tudalennau y cyfeirir atynt isod, fod y gair a gyfieithir yn "ben-captain y llu," sef *Stratopedarch*, yn ol ei farn ef, yn enw Groegaidd ar y swyddog a elwid yn *Princeps Peregrinorum*. Daw Luc, hanesydd yr Actau, fel hyn yn dyst o'r radd uchaf i fodolaeth sefydliad yn Rhufain, a sylfaenwyd yn ol Mommsen gan Augustus i'r amcan o gadw i fyny gymundeb a'r Talaethau; a gwelir mai swyddog perthynol i'r sefydliad hwn ydoedd Julius. Teifl hyn oleuni pwysig ar sefyllfa Paul fel carcharor yn Rhufain; oblegid yn ol y syniad hwn, nid yr hwn a elwid yn *Praetorian Prefect*, fel y tybid, ydoedd "pen-captain y llu," ond swyddog llawer is ydoedd yn bennaeth ar "Wersyll y Pererinion" ar Fryn Caelia, a gwas hwn ydoedd Julius a ofala am y carcharorion o Cesarea i Rufain, ac i hwn y cyflwynodd y carcharorion ar ei ddyfodiad i'r ddinas. Ymddengys hyn yn fwy rhesymol na'r syniad blaenorol, fod y carcharorion (a Paul yn eu plith) wedi eu cyflwyno i ofal swyddog mor uchel a Phenaeth Corphlu yr Ymerawdwr, gwersyll y rhai ydoedd yn ymyl y Palas Ymerodrol. Eto dylid cofio yn barhaus fod sefyllfa Paul yn dra gwahanol i'r carcharorion eraill; tra yr oedd y carcharorion eraill, lawer o honynt, os nad yr oll, wedi eu condemnio eisoes, nid oedd yr un cyhuddiad ffurfiol yn erbyn Paul ei fod wedi troseddu y gyfraith wladol. Hyn yw y rheswm am y rhyddid a ganiateir iddo ar ei ddyfodiad, megis ag y dywedir "cenhadwyd i Paul aros wrtho ei hun gyda milwr oedd yn ei gadw ef" (Act. xxviii. 16). Yn unig rhoddid cadwyn ysgafn wedi ei sierhau un pen wrth arddwrn Paul a'r pen arall wrth eiddo y milwr, i sierhau ei bresenoldeb pan y gelwid arno. Am hyn y dywed wrth yr Ephesiaid ei fod "yn gennad mewn cadwyn" (Eph. vi. 20). Ar ol i Paul orffwys dridiau yn y Gwersyll,

heb iddo benderfynu yn iawn pa beth i'w wneud gyda golwg ar lety, efe a anfonodd at "y rhai oedd bennaf o'r Iddewon," er mwyn gosod ei achos ger eu bron (Act. xxviii. 17). Nid yw yr ymadrodd "y rhai oedd bennaf" yn golygu unrhyw swydd, megis henuriaid, fel y tybia rhai, ond yn unig y rhai mwyaf dylanwadol ymhlith yr Iddewon yn Rhufain. Nid ymddengys fod gan yr Iddewon Synagog yn Rhufain yr adeg hon. Trigent gan mwyaf yr ochr orllewinol i'r Tiber, ac o bosibl y cyfarfyddent ar lan yr afon i weddio megis y gwnai yr Iddewon yn Philippi (Act. xvi. 13). Ond nis gallai Paul fyned yno am ei fod yn rhinweddol yn garcharor; am hynny anfonodd, hwyrach trwy law Luc neu Aristarchus, wahoddiad i'r prif Iddewon ddyfod ato, er mwyn iddynt glywed o'i enau ei hun yn gyntaf, yr achos iddo ymddangos fel hyn yn garcharor yn Rhufain. Yna wedi iddynt ddyfod, adrodda Paul pa fodd y gorfu iddo apelio at Cesar, oherwydd yma is yr Iddewon yn Jerusalem i'w gadw yn garcharor, ar ol i'r awdurdodau Rhufeinig ei gyfiawnhau a dangos parodrwydd i'w ollwng yn rhydd. Gwnaeth hyn fel y dengys, yn unig mewn hunan-amddiffyniad, ac nid er mwyn dwyn unrhyw gwynion yn erbyn ei genedl. Ac yna tery ar dant ei genhadaeth pan y dywed, "Canys o achos gobaith Israel y'm rhwymwyd i a'r gadwyn hon" (Act. xxviii. 20). Hwytthau mewn dull mawreddog a Stoicaidd, a'i hysbysant na dderbyniasent unrhyw lythyrau o Judea yn ei gylch; a dangosant awydd i wybod mwy am ei syniad ef am y pwnc diweddaf, "gobaith Israel," gan fod y sect newydd, a daerent mai yr Iesu yw y Messiah, wedi cyrraedd Rhufain. "Ond nid ydym ni," fel pe dywedent, "yn gwneuthur fawr sylw ohonynt." "Oblegid am y sect hon, y mae yn hysbys i ni, fod ym mhob man yn dywedyd yn ei herbyn" (Act. xxviii. 22). Yna "wedi iddynt nodi diwrnod iddo," ac iddo yntau erbyn hyn gael llety iddo ei hun a'r milwr, lle y gallent ymgynnull heb dynnu sylw, daethant ynghyd, nifer luosog; ac eglurodd Paul iddynt deyrnas Dduw, "gan gynghori iddynt y pethau am yr Iesu, allan o gyfraith Moses, a'r proffwydi o'r bore

hyd yr hwyr ” (Act. xxviii. 23). Ystyr y gair a gyfieithir “ cynghori ” yma yw perswadio; a hynny wna Paul a’i holl egni “ o fore hyd yr hwyr.” Tra y mae rhai o’r Iddewon yn credu ac yn dyfod yn ddisgyblion i’r Iesu, eraill a ymadawant gan ymddadleu yn eu plith eu hunain; ond nid cyn i Paul ddal y drych o flaen eu hwynebau o broffwydoliaeth Esaiah, gan hysbysu iddynt anfon o Dduw ei iachawdwriaeth at y Cenhedloedd, “ a hwy,” meddai, “ a wrandawant ” (Act. xxviii. 28). Yma, “ yn ei dy ardrethol ei hun,” yn rhwym wrth gadwyn y milwr, y gedy yr hanesydd Apostol mawr y Cenhedloedd yn pregethu “ teyrnas Dduw, ac yn athrawiaethu y pethau am yr Arglwydd Iesu, gyda phob hyder, yn ddiwahardd ” (Act. xxviii. 31).

PENNOD XXXII.

Paul yn Rhufain. Trem ar y ddinas yr adeg hon. Perthynas Cristionogaeth a'r Ymerodraeth yn nheyrnasiad Nero. (60 O.C.).

WEDI olrhain hanes yr Apostol o Cesarea i Rufain, a'i gyflwyniad fel carcharor i ofal " pen-capten y llu," neu fel y dangoswyd, i ofal y gŵr ydoedd yn llanw y swydd o fod yn Bennaeth y milwr pereriniol, y rhai a wasanaethent y llywodraeth trwy negeseuau ar wahan i'r fyddin (detached service), a thrwy hynny a gadwent gymundeb rhwng y brif ddinas a'r Talaethau, dylid rhoddi i'r darllenydd drem frysiog ar agwedd y ddinas yr adeg hon. Er i Paul yn fynych arfaethu myned i Rufain, ac iddo gael ei luddio yn ei amcan (Rhuf. i. 13), eto ni feddyliodd ei galon erioed, hyd onid aeth i Jerusalem, mai yn garcharor yr elai yno, o dan ofal milwr Rhufeinig. Ond felly yr oedd arfaeth y nef : ac er y bu hyn yn atalfa i'r gwas hwn i lawn fwynhau golygfeydd y ddinas dragywyddol, bu er hynny er llwyddiant i'r Efengyl, yn gymaint a bod ei rwymau " yng Nghrist yn eglur yn yr holl lys, ac ym mhob lle arall, ac i lawer o'r brodyr yn yr Arglwydd fyned yn hyderus " wrth ei rwymau ef, a bod yn hyfach o lawer i draethu y gair yn ddiofn " (Phil. i. 13, 14). Yr ydoedd adeiladaeth y ddinas ysbrydol yn bwysicach yn ei olwg nag unrhyw adeiladwaith o eiddo dyn pa mor ardderchog bynnag y byddo. Eto daeth y ddinas hon (Rhufain) i chwareu rhan bwysig yn ffurfiad a chynnydd dinas Duw. Felly nid anniddorol i'r darllenydd fydd cael cip-drem ar agwedd y ddinas pan y trigai yr Apostol yno yn " ei dy ardrethol ei hun " (Act. xxviii. 30).

RHUFAIN.

Ychydig ac ansier yw seiliau hanes boreuol Rhufain. Priodolir ei sylfaeniad ar lannau y Tiber i Romulus, ryw-bryd tua 509 C.C. Pa hyd y bu yn cael ei ffurfio nis gwyddis; ond daeth yn nhreigliad amser i orchuddio

saith o fryniau; am yr hyn y gelwid hi yn “ ddinas y Saith Fryn.” Meddiennid y rhai hyn gan wahanol lwythau : a mawr fu y brwydrau rhyngddynt. Cedwid y bryniau mor serth eu hymylon ag ydoedd modd, er mwyn diogelwch ac amddiffyniad. Sefydlodd y Lladinwyr ar Fryn Palatin, yr hwn a daeth mewn amser yn brif ganolbwynt y ddinas. Ar ol uniad y gwahanol lwythau, lefelwyd y Bryniau, a llanwyd a sychwyd y pantleoedd cylchynol; yr hyn a fu yn fantais fawr i adeiladu y ddinas. Ffurflywodraeth gyntaf Rhufain ydoedd brenhiniaeth. Yr ydoedd y brenin yn gyfuniad o Batriarch y llwyth, Offeiriad y gysegrfa, a phrif Ynad y ddinas. Ond ymhen amser aeth y brenin yn ormesdeyrn a gorthrymwr ei ddeiliaid, gyda’r canlyniad i’r deiliaid gyfodi mewn gwrthryfel a’i alltudio o’r wlad. Yna ffurfiwyd Gwerin-lywodraeth yr hon a barhaodd dros ddau cant o flynyddoedd. Ond oherwydd ymbleidiau a chystadleuaeth arweinwyr uchel-geisiol am awdurdod, diflanodd y Werin-lywodraeth, a rhoddodd la i Ymerodraeth a ffurfiwyd trwy ddylanwad dau ddyn a safant allan yn ffigyrau amlwg ar ddalennau hanesiaeth, sef Julius Cesar ac Octavian, neu Augustus Cesar. Ar ol ugain mlynedd o ryfeloedd blinion, trwy nerth personoliaeth, ac awdurdod Octavian, sefydlwyd llywodraeth Ymerodrol (28—27 C.C.) ddigyffelyb yn hanes y byd. Gelwid ef Augustus fel teitl o anrhydedd, â’r hwn y cysylltid hawl i barch ac addoliad oddiwrth y deiliaid. A gelwid ef Cesar fel olynedd ei ewythr Julius Cesar, yr hwn hefyd a’i mabwysiadodd fel ei fab. Creasai Julius ddefnyddiau yr Ymerodraeth trwy rym y cledd; a ffurfiwyd a sefydlwyd hi drachefn gan Augustus oddiar falchter uchelgeisiol, a thrwy graffter a doethineb ddynol. Y pryd hyn, yn ystod teyrnasiad Augustus, y dygwyd oddiamgylch y cyfnewidiadau mwyaf yn ffurf faterol y ddinas, yn ogystal ag yn ffurf-lywodraeth y deyrnas. Ymffrostiai yr Ymerawdwr iddo gael Rhufain yn briddfeini, ond iddo ei gadael yn fynor. Nid oedd y fost hon modd bynnag yn gywir, yn gymaint mai nid priddfeini, eithr tywodfaen feddal, ydoedd defnydd yr adeiladau o dan

y Werin-lywodraeth, wedi ei ffurfio, mae'n debyg, trwy gyd-weithrediad ffrwydriadau y llosg-fynyddoedd cylehynol,—y rhai oedd wedi hen ddiffoddi—a dyfroedd y gwastadedd. Ond cynnwysai y rhan olaf o'r frawddeg, “ iddo ei gadael yn fynor,” lawer mwy o wirionedd. Yr adeg y daeth Paul i'r ddinas (60 O.C.) yr ydoedd yn ddiau o ran ei hadeiladau—ei themlau a'i phalasau, ynghyda'i cholofnau a'i cherfluniau—yn dra ardderchog. Daeth, fel y cofia y darllenydd, ar hyd ffordd Appia, rhwng beddi bonedd Julia (Julian Gens.) fel eu gelwid, trwy Borth Capena a'i ddefni parhaus, trwy yr hwn yr aethai llawer gosgordd o bob math,—cadfridogion, a'i byddinoedd, yn dychwelyd ar ol brwydrau gwaedlyd, a'u hysbail yn rhwym wrth eu cerbydau, yn dwyn i feddwl bywiog Paul fuddugoliaeth Crist a'i groes (Col. ii. 14, 15); Llysghenhadon ac Ymerawdwyr—begeriad am orseddfeinciau ac am elusenau a gyniweirient trwy y porth hwn; cynrychiolwyr pob ffurf o grefyddau, yn Roegaid Asiaid ac Iddewon, yn ogystal a chynrychiolwyr crefydd Crist. Ond saif Paul ar ei ben ei hun, fel Llysghenhadwr y nef yn dwyn cenadwri fawr yr Efengyl i fyd colledig. Y fath yw y gwahaniaeth rhwng ffyrdd dyn a ffyrdd Duw, a'i feddyliau ef a'n meddyliau ni, fel y gosodir hwy allan yma mewn actau, pan y gwelir gwas Jehofah yn cael ei ddwyn i ddinas Rhufain yn garcharor mewn cadwyn, yn cynnwys ynddo “ air y cymod,” yr hwn ydoedd yn anfeidrol fwy nerthol na holl allu yr Ymherodraeth fawr Rufeinig, ar yr hon yr oedd Nero, yr adyn creulawn a llygredig, yn awr yn ben. Fel hyn yr arweinir Paul hyd at Fryn Caelius, ar yr hwn, yn ol Ramsay (yn dilyn Mommsen), yr oedd gwersyll y milwyr pereriniol wedi ei sefydlu, ac yma, yn ol yr un golygiad, yr oedd “ pen-capten y llu ” (sef y Princeps Peregrinorum), ar yr hwn yr oedd gofal y gwersyll; ac i hwn, yn ol Luc, y cyflwynodd Julius, Paul (Act. xxviii. 16) ar y cyntaf, ar ei ddyfodiad i'r ddinas, ynghyd a'r carcharorion eraill. Ond gofala yr hanesydd am wneud gwahaniaeth rhyngddo ef a'r carcharorion eraill, a dywed, “ eithr cenhadwyd i Paul aros wrtho ei hun, gyda milwr oedd yn ei gadw ef ” (Act.

xxviii. 16). Golyga hyn fod y Pennaeth (Princeps) wedi ei foddloni gan Julius, a chan yr olwg ddeallgar ydoedd ar yr Apostol, fod ei achos ef yn hollol wahanol i'r lliell; a dewisir milwr call i'w gadw trwy rod-di cadwyn ysgafn, fel y sylwyd yn barod, wrth arddwrn y naill at arddwrn y llall. Yna cai Paul hamdden i edrych am dŷ priodol i aros ynddo, yr hyn a ddengys yn amlwg fod ganddo arian at ei alwad i dalu ardreth ei dŷ; a digon o ryddid i fyned oddiamgylch gyda milwr caredig mewn modd anamlwg i gael golwg ar adeiladau mawrion y ddinas. Oblegid yn ol dull araf y dwyrain, cymerai gryn amser i gyhuddwyr yr Apostol o Jerusalem gyrhaeddyd Rhufain. Yn yr egwyl hon o bosibl dangosid iddo brif adeiladau y ddinas,—Temlau yr eilunod y pryd hynny, yn ddiau, ydoedd fwyaf amlwg, gyda'u colofnau ardderchog o farmor. Tynnid ei sylw at Deml Castor a Polux, y rhai ydoedd arwydd y llong yr hwyliasai ynddi o Malta. Ac yna at y palasau mawrion a addurnent fryn Palatine. Hwyrach yr arweinid ef i'r gogledd-ddwyrain i'r ddinas at Fryn Esquilinus, lle y safai palas Nero, ynghyda'i erddi eang a hardd, o'r rhai y gallai foddhau ei nwyd greulawn trwy weled y carcharorion truain, yn yr Amphitheatre, yn cael eu llarpio gan fwystfilod, oeddynt wedi eu creuloni gan newyn. Ond ni wnai y golygfeydd hyn ond peri i galon ddewr yr Apostol waedu gan ofid a thosturi dros ddwfn drueni dyn. Dylid dweyd gair eto am berthynas Cristionogaeth a'r Ymerodraeth Rufeinig yn nheyrnasiad Nero. Y cwestiwn sydd o bwys i'w benderfynu ydyw, Pa beth ydoedd agwedd y llywodraeth tuag at Gristionogaeth yr adeg neilltuol hon? A gydnabyddid ei bodolaeth fel sect wahanol i Iddewiaeth ai peidio? Tybiai ysgolheigion hyd yn lled ddiweddar, na chydabyddai Rhufain ddim gwahaniaeth rhwng Cristionogaeth ac Iddewiaeth hyd yr ail ganrif, ac o ganlyniad, os ceid cyfeiriad mewn unrhyw fan yn y Testament Newydd at erlid a chospi oherwydd "yr Enw," gosodid y llyfr hwnnw yn perthyn i'r ail ganrif.* Cywirwyd y

*Gwel, Ramsay, "The Church and the Empire," "Expositor," July, 1893.

syniad hwn yn y wlad hon gan ymddangosiad llyfr Proff. W. M. Ramsay o dan y teitl, "The Church in the Roman Empire." Ond yr anhawster a deimlir yw nad yw yr awdwr dysgedig yn cymeryd i fewn y cyfnod a nodir yn ddigon manwl; eithr yn dechreu y drafodaeth gyda dinistr rhan fawr o Rufain trwy dân yn y flwyddyn 64 O.C., pan y cyhuddir y Cristionogion gan Nero, er mwyn tynnu sylw y bobl oddiwrtho ei hun, o roddi y ddinas ar dân yn fwriadol. Er mwyn gwneud y safle a gymerir gennym yn amlwg i'r darllenydd, dylem ddweyd mai ein golygiad ydyw, nad ydoedd Cristionogaeth, fel y cyfryw, yn cael ei chydabod yr adeg hon : ond fod arhosiad Paul yn Rhufain, mewn sefyllfa gymharol rydd, ynghyd ffrwyth ei weinidogaeth effeithiol, wedi dwyn oddiamgylch gyfnewidiad graddol, ond tra phwysig, mewn amser cymharol fyr yn agweddiad y llywodraeth tuag at y bobl a elwid mewn gwawd yn Gristionogion. Gwyddom, yn ol tystiolaeth Luc yn Llyfr yr Actau (gwel Act. xviii. 15), nad ydoedd Galio, brawd Seneca, yn cydnabod dim gwahaniaeth y pryd hynny rhwng Cristionogion ac Iddewon (53—54 O.C.) yn nhalaeth Achaia; ond y mae tystiolaeth amlwg, fel y dengys Mommsen a Ramsay, yn ysgrifeniadau Tacitus a Suetonius, fod Cristionogaeth yn cael edrych arnynt gyda drwg-dybiaeth, os nad dirmyg, yn lled gynnar o dan lywodraeth Nero. A dadleua yr olaf (Ramsay) mai prawf Paul a ddygodd y gwahaniaeth hwn i'r amlwg. Medda y pwnc hwn bwysigrwydd mawr ynglyn a dilysrwydd llyfrau, megis Epistol cyntaf Petr, yr hwn a gyfeiria yn amlwg at erledigaeth oherwydd "yr Enw" (1 Petr iv. 15, 16, a'r Epistolau Bugeiliol ynghyda llyfr y Datguddiad. Ond y mater neilltuol y dymunem alw sylw y darllenydd ato ydyw ddarfod i ddyfodiad Paul i Rufain yn 60 O.C., a'i arhosiad am "ddwy flynedd gyfan" (Act. xxviii. 30) hyd 62 O.C., mewn graddau o ryddid i bregethu yr Efengyl "yn ei dŷ ardrethol ei hun" ddwyn oddiamgylch gyfnewidiad amlwg yn agwedd y llywodraeth tuag at Gristionogion. Yn gyntaf oll, agorwyd llygaid rhai o'r llywodraethwyr ar y ffaith mai nid yr un rhai ydoedd

y bobl hyn a ddilynent Paul, a'r Iddewon eraill a breswylient yn y ddinas. Ac nid oedd bosibl ar y cyntaf i ragoriaeth y Cristionogion mewn deall a buchedd, ar yr Iddewon a breswylient ar lan y Tiber, ddianc sylw y rhai a ddeuent i gyffyrddiad â hwy. O bosibl y dylanwadodd hyn yn ffafriol hyd dreial cyntaf Paul, yng-hyd a'r ffaith ei fod ef yn ddinesydd Rhufeinig, a dylanwad Seneca cyn ei ddarostyngiad, i ddwyn oddiamgylch ryddhad yr Apostol. Ond ar ol hyn, wedi i Paul adael Rhufain, daeth yn fwy amlwg fod arferion y Cristionogion yn milwrio yn erbyn cymdeithas fel y cydnabyddid hi yn y byd Paganaid. Goddefid i'r Iddewon gydymffurfio a'u defodau eu hunain hyd na byddai iddynt ymyrryd ag arferion cymdeithas ymhlith y Paganiaid. Ond wele sect newydd yn dywedyd yn erbyn temlau yr eilunod ac yn condemnio chwareuon yr Amphitheatre; a gwaeth na'r cyfan, nid oeddynt yn foddolawn i dalu teyrnged o addoliad i'r Ymerawdwr. Er nad oedd cyffesu "yr Enw" ynddo ei hun yn drosedd o'r gyfraith hyd yma, eto edrychid ar y Cristionogion gan y llywodraeth fel gelynyon cymdeithas.

PENNOD XXXIII.

Paul yn Rhufain; Ei gymdeithion; Cynhorthwy Luc yr hanesydd yn awr yn terfynu; Yr Epistolau yn ffynhonnell hysbysrwydd.

YN awr tra y mae yr Apostol wedi sefydlu ei gartref fel carcharor yn Rhufain, caiff hamdden i orffwys oddiwrth ludded corff a chyffro meddwl cydfynedol â'r cyfryw daith ag a ddisgrifiwyd gennym yn y penodau blaenorol. Try ei feddwl yn gyntaf oll at ei weinidogaeth fel cennad Crist, er mwyn cadwyn. Buasai llawer un yn digalonni wrth edrych ar fawredd a gwychter y ddinas; a chymeryd i mewn, fel y gallasai ei feddwl cawraidd ef, allu aruthrol yr Ymerodraeth fawr Rufeinig, a chanfod, fel y gallai ei ddeall craff, fod y gallu aruthrol hwnnw oll yn llaw y gelyn, a bod Nero, yr Ymerawdwr, yn offeryn hylaw yn ei law i ddwyn oddi-amgylch ei amcanion. Ond os oedd ei amgyffrediad yn eang a'i ddeall yn glir i ganfod a sylweddoli nerth y gelyn, yr oedd ei ffydd o hynny yn fwy yn Nuw, a gallai ddweyd yn awr wedi cyrraedd Rhufain, a gweled drosto ei hun ei gwychter a'i mawredd, ac anfadrwydd ei drygioni, fel y dywedasai yn ei lythyr at y Rhufeiniaid cyn cychwyn i Jerusalem, "nid oes arnaf gywilydd o efengyl Crist; oblegid gallu Duw yw hi er iachawdwr-iaeth i bob un a'r sydd yn credu; i'r Iddew yn gyntaf a hefyd i'r Groegwr" (Rhuf. i. 16). Hawdd yw dweyd geirieu gwrol o bell, ond peth arall yw gweithredu yng ngolwg y gelyn, ac yn swm pelennau y frwydr. Eithr adsain olaf Luc yr hanesydd pan yr ydym yn gorfod ffarwelio ag ef yn Llyfr yr Actau, ydoedd i Paul ddechreu yn union ar ei waith, "Gan bregethu teyrnas Dduw, ac athrawiaethu y pethau am yr Arglwydd Iesu Grist, gyda phob hyfder yn ddiwahardd" (Act. xxviii. 31). Hon yw yr olwg olaf geir arno gan "y physygwr annwyl," ac onid yw yn olwg hardd? Fel hyn ymgysura yr Apostol yn ei waith. Elfennau arall gyfranna tuag at ei gysur ydyw presenoldeb ei gymdeithion. Fel y cafwyd achlysur i sylwi, galluogwyd ef i gymeryd dau

gydag ef ar y daith o Cesarea i Rufain,—trwy fod ei sefyllfa ariannol wedi gwella yn fawr, a thrwy gyfnewidiad yn ei berthynas a'i deulu. Ni sonir mwyach ei fod yn gweithio â'i ddwyllaw, wrth ei grefft o wneud pebyll, eithr galluogir ef i rentu tŷ at ei wasanaeth yn Rhufain, a'r oll a ddywedir am dano yw ei fod yn derbyn pawb "a'r oedd yn dyfod i mewn ato" (Act. xxviii. 30). Cysyllter hyn drachefn a'r ffaith ei fod yn ddinesydd Rhufeinig o'i enedigaeth, a gwelir fod ei sefyllfa, er yn garcharor, yn dra gwahanol i garcharorion cyffredin. Yn y cyfryw sefyllfa ariannol, fel y dangoswyd, goddefid iddo gael caethweision at ei wasanaeth. Trwy hyn y llwyddodd Aristarchus, Macedoniad o Thessalonica, a Luc yr hanesydd ffyddlaw, i ddilyn yr Apostol ar y daith o dan gochl bod yn gaethweision iddo, a diau y glynant wrtho eto i weini arno yn "ei dŷ ardrethol ei hun." Er nad aeth ond y ddau hyn gydag ef ar hyd y daith, amlwg yw i eraill ei ddilyn o'i gymdeithion yn Jerusalem, oblegid ceir fod Timotheus gydag ef am ran fawr o'i arhosiad yn Rhufain (gwel Phil. ii. 19), yr hwn, fe ymddengys, ar ol hynny, a ymsefydlodd yn Asia; Onesiphorus, yr hwn pan ddaeth i Rufain a geisiodd yr Apostol yn ddiwyd, ac a'i cafodd (1 Tim. i. 17). Tychicus hefyd a ymunodd â Paul yr adeg hon, ac a anfonwyd ganddo i Asia i ymweled ag Eglwysi dyffryn y Lycos, tua dechreu y flwyddyn 61 O.C. Dichon iddo ef a Timotheus adael Cesarea pan hwyliodd Paul am Rufain, ac ymweled a'u cartrefi eu hunain, a chyrraedd Rhufain yn fuan ar ol i'r Apostol gyrraedd yno.* Marc hefyd, "nai Barnabas fab ei chwaer" (Col. iv. 10), yr hwn fu anfuddiol i'r Apostol gynt (Act. xiii. 13), yn awr sydd wedi ei gymodi âg ef ac wedi ymuno eilwaith ag ef yn Rhufain i'w gynorthwyo yn y gwaith; am yr hwn y teimla yr Apostol gymaint o hyder yn ei ffyddlondeb fel ag i'w gymeradwyo i Eglwysi Asia fel ei gynrychiolydd. Dymunem alw sylw y darlennydd at hyn; mor brydferth yr adlewyrcha ar gymeriadau y disgybl a'r athraw. Dengys,

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, p. 350.

ar ran y disgybl, fod y teimladau drwg yn gyfyngedig i raddau rhwng ei ewythr Barnabas a Phaul, ac nad oedd ef o bosibl yn cyfranogi cymaint ohonynt (Act. xv. 37—39); ac ar ran yr athraw, dengys fawrfrydigrwydd ei natur, yn gallu edrych dros fân wendidau y natur ddynol, pan y ceid un mewn ystyriaethau eraill yn ffyddlawn i'r alwedigaeth y galwyd ef iddi. A diau y gellir ychwanegu i'r Apostol roddi lle priodol i'r ystyriaeth y gallai ei fod yntau wedi gweithredu yn rhy fyrbwyll, a chael ei gario ymaith gan boethder ei dymer ar y pryd. Y tro hwn, modd bynnag, ni chafodd Paul achos i edifarhau oherwydd cymeryd Marc eilwaith i'w wasanaeth; oblegid nid yn unig yr oedd yn dda iddo wrtho yn Rhufain yr adeg hon, ond bu hefyd o wasanaeth mawr yn Eglwysi Asia, yn y rhannau dwyreiniol yn neilltuol, am flynyddoedd; ac mor gynnes ydoedd teimlad yr Apostol tuag ato yn niwedd ei ddyddiau fel y rhydd orchymyn caeth i Timotheus gymeryd Marc a'i ddwyn gydag ef i Rufain, pan yr oedd cyfeillion eraill yn cilio ac yntau mewn unigrwydd, heb neb ond Luc y "physygwr annwyl" wedi aros yn ffyddlon yn nydd y prawf. Y fath gymeradwyaeth ardderchog o enau yr hen athraw i'r disgybl egwan a drodd unwaith yn siomedig, ydoedd yr ymadrodd, "Canys buddiol yw efe i mi i'r weinidogaeth!" (2 Tim. iv. 9—11). Buasai yn dda gennym gael atebiad i lawer o gwestiynau a ellid eu gofyn gyda golwg ar breswiliad yr Apostol Paul yn Rhufain; ond wedi colli cynhorthwy Luc fel hanesydd nis gallwn gael sicrwydd am odid ddim. Pa beth ydoedd sefyllfa yr Eglwys Gristionogol yn Rhufain yr adeg hon, nis gwyddom. Nid ydym yn gwybod a oedd yno eglwys sefydlog ai peidio; pa un ai cyfarfod yn achlysurol a wnai y Cristionogion pan y byddai nifer go dda wedi dyfod ynghyd o'r talaethau dwyreiniol, neu a ydoedd yno wasanaeth cyson yn cael ei ddwyn ymlaen mewn man penodol. Pa nifer o'r rhai a anerchid gan Paul yn niwedd ei Epistol at y Rhufeiniaid ydoedd yno yn bresennol, nis gwyddis. Y mae y ffaith yr adroddir gan Luc fod Paul yn galw yr Iddewon ynghyd ar ol cyrraedd Rhufain ac yn eu hannerch hwy, pan y dywedir, "A rhai a gredasant i'r

pethau a ddywedasid, a rhai ni chredasant" (Act. xxviii. 24), heb son am y brodyr a gredasai yn flaen-
 orol, ond yn unig ddarfod i rai o'r "brodyr" ddyfod
 i gyfarfod Paul "hyd Appii-fforum, a'r Tair Tafarn,"
 yn dangos fod yr hanes yn amherffaith iawn ac yn an-
 orffennol. Amcan yr hanesydd, yn dra amlwg, yd-
 oedd dilyn Paul y carcharor, ei berthynas a'r Iddewon,
 ac â llywodraeth Rhufain; ac yna, os cai fyw, bwriadai
 roddi hanes yr Eglwys Gristionogol, gan gymeryd
 Rhufain yn ganolbwynt, megis y gwnaethai yn flaen-
 orol gyda Jerusalem ac Antiochia yn Syria: ond lludd-
 iwyd ef gan farwolaeth i barhau yr hanes diddorol hwn.
 Ac nid oes gennym yn awr ond ceisio lloffa yr hanes
 goreu y gallwn oddiwrth Epistolau Paul. Nid yw
 Cristionogaeth eto wedi dyfod i ddigon o amlygrwydd
 i dynnu sylw ysgrifenydd Paganaid megis Tacitus a
 Suetonius, na hyd yn oed Seneca yr athronydd na
 Lucan y bardd; oblegid ar ol y tân ofnadwy trwy yr
 hwn y dinistriwyd Rhufain yn y flwyddyn 64 O.C. y
 daeth y Cristionogion druan i sylw yr ysgrifenydd Pag-
 anaid. A gwyddis mai yn nechreu yr ail ganrif (112
 O.C.) yr ysgrifennai Plimy at yr Ymerawdwr Trajan
 am gyfarwyddyd pa fodd i ymddwyn tuag atynt yn
 nhalaeth Pontus, pan y cyhuddid hwy o filwrio yn er-
 byn cymdeithas trwy hawlio i'w crefydd uchafiaeth ar
 holl grefyddau y byd. Fel yr ydym yn cael ein cyf-
 yngu, yn y cyfnod arbennig hwn, am hanes Paul, i'w
 Epistolau ef ei hun. Y mae trefn amseryddol yr Epis-
 tolau hyn yn dra ansicr. Ymddengys yn debygol fod ei
 Epistol bychan at Philemon a'r un at y Colossiaid wedi
 eu hysgrifennu tua yr un adeg, oblegid anadlir ynddynt
 yr un ysbryd gobeithiol a hyderus gyda golwg ar ei
 ryddhad; dywed wrth Philemon, "Heblaw hyn hefyd,
 paratua i mi lety: canys yr ydwyf yn gobeithio trwy
 eich gweddiau chwi y rhoddir fi i chwi" (Philemon i.
 22). Canfyddir yr un hyder pan y dywed wrth yr
 Eglwys yn Colossa, o'r hon yr ydoedd Philemon yn
 aelod, ac ar yr hon yr oedd Archippus yn weinidog
 (gwel Philemon i. 2 a Col. iv. 17), am iddynt barhau
 mewn gweddi "gan wylled ynddi gyda diolchgarwch,"
 "ar i Dduw agor iddo ddrws ymadrodd," &c., "fel yr

eglhurhawyf ef, megis y mae yn rhaid i mi ei draethu ” (Col. iv. 2—4). Y mae mwy o ansierwydd eto gyd golwg ar awduriaeth ac amseriad yr Epistol a elwir yn Epistol at yr Ephesiaid, oherwydd fod rhai o’r Llawysgrifau hynaf heb y geiriau “ yn Ephesus ” yn yr annerchiad (adn. 1), ac oherwydd cynnwys ac arddull yr Epistol; ond ni pherthyn i amcan y gwaith hwn i fyned i mewn i’r anawsterau a berthyn i’r cyfryw gwestiynau. Boddlonwn yn unig ar ddatgan ein cydsyniad a’r awdwyr a farnant mai math o gyleh-lythyr ydoedd a anfonwyd naill ai ar unwaith a’r ddau arall (Philemon a’r Colossiaid) gydag Onesimus a Tychicus, neu yn fuan ar ol hynny. Amhosibl gwybod pa bryd; ond barnwn ei fod tua chanol y carchariad cyntaf yn Rhufain, tua diwedd 61 O.C. i ddechreu 62 O.C. Geilw yr Apostol ei hun ynddo, ymhlith yr ychydig gyfeiriadau personol, yn “ gennad mewn ddwyn ” (Eph. vi. 20), gan ddangos er hynny ei fod yn llosgi gan awydd i draethu yr Efengyl gyda phob hyfder; yn gymaint a bod mawredd ac awdurdod y genadwri wedi meddiannu ei holl enaid nes peri fod gallu Rhufain yn diflannu ger bron ei feddwl. Yna daw yr Epistol at y Philippiaid yn rhywle ynghanol y prawf cyntaf; pan yr oedd ei awdwr wedi ei wysio i ymddangos ger bron y llys, ac i’r diben hwnnw wedi symud o Wersyll y Pererinion. ac o’i “ dŷ ardrethol ei hun ” i Wersyll Corfflu yr Ymerawdwr, ar yr hwn yr ydoedd Burrus yn ben, trwy yr hyn y daeth Paul y carcharor i fwy o amlygrwydd. Ac os ydoedd wedi cael amddiffyn ei hun ger bron y llys cyn ysgrifennu y llythyr, yna gellir deall y geiriau a ddefnyddia yn nechreu y llythyr pan y dywed fod ei rwymau ef “ yng Nghrist yn eglur yn yr holl llys ac ymhob lle arall ” (Phil. i. 13). Nid ydym yn cael ein hargyhoeddi fod a fynno marwolaeth Burrus (62 O.C.), a dyrchafiad Tigellinus yn ei le, nac ychwaith ysgariad Octavia gan Nero, a’i waith yn priodi Poppaea yn ei lle, ddim o gwbl a’r symudiad hwn i ymyl llys yr Ymerawdwr. Pe buasai yr Apostol yn teimlo fod dylanwadau dirgelaid yn ei erbyn, ni buasai byth yn defnyddio ymadroddion fel a geir yma pan y dywed “ i lawer o’r brodyr yn yr Arglwydd fyned yn hyderus wrth ” ei

rwymau ef, “ a bod yn hyfach o lawer i draethu y gair yn ddiofn ” (Phil. i. 14). Y mae yn amlwg yr edrych-ai yr Apostol yn ffafriol ar y symudiad, er y golygai derfyniad prawf am fywyd iddo ef; ac nis gwyddai pa fodd y troai. Ond gwell oedd ganddo hyn na bod ei achos yn crogi mewn ansicrwydd am flynyddau meithion. Y syndod yw iddo gael hamdden i ysgrifennu yr Epistol hwn, rywbyrd (fel y tybiwn) tua chanol y prawf, a thua diwedd (62 O.C.). Deuwn yn bresennol at yr Epistolau Bugeiliol, gan adael yr Epistol at yr Hebreaid allan o'r cyrif am y teimlwn yn hollol analluog i benderfynu ei awduriaeth. Amhosibl gwneud dim mwy yma na chrybwyll yn unig fod ysgrifenydd yn yr Almaen perthynol i Ysgol Tübingen, yn cael eu blaenori gan J. E. C. Schmidt a Schleiermacher, y rhai a wrthodent yr Epistol cyntaf at Timotheus, yn gwrthod y tri Epistol fel eiddo Paul am na cheir hwy yn rhestr Marcion yr heretic, ac am eu bod, yn eu bryd hwy, yn dwyn arnynt nodweddion perthynol i'r ail ganrif, megis Gnosticiaeth, a ffurflywodraeth Eglwysig ry addfed i'r oes Apostolaidd, ynghyd ag absenoldeb arddull Paul-aid. Ond y mae y profion mai Paul yw awdwr yr Epistolau hyn yn gorbwyso pob peth a ddywedir i'r gwrthwyneb, megis cyfeiriadau personol (1 Tim. i. 2, 3, 12—14 a iii. 14, 15; eto 2 Tim. i. 1, 2, 4, 5, 15, 16, 17, 18; iv. 7—21; eto Titus i. 4, 5; iii. 12—15). Dalier y rhai hyn yng ngoleuni ysbryd tanbaid a difrifol yr Epistolau, a gofyrer y cwestiwn yn ddifrifol, a allai awdwr yn yr ail ganrif ysgrifennu fel hyn o dan enw Paul? Ond gwneud hyn, nid hir y byddis heb benderfynu fod y peth yn llwyr amhosibl. Am ymdriniaeth gyflawn ar y pwnc cyfeiriwn y darllenydd at draethawd Proff. G. G. Findlay, B.A., yn niwedd gwaith A. Sabatier ar yr Apostol Paul (“ The Apostle Paul ”). Y tebygolrwydd yw i'r Epistolau hyn gael eu hysgrifennu o 65 i 67 O.C. Yna pan y gellir teimlo yn sicr mai Paul a'i hysgrifennodd, gellir hefyd deimlo yn sicr ei fod wedi ei ryddhau oddiwrth y prawf cyntaf fu arno, a gwneud ei oreu i lanw y cynllun a dynasai allan iddo ei hun (Rhuf. xv. 24), yn yr hwn yr oedd Rhufain i fod yn ganolbwynt i'w weithrediadau.

PENNOD XXXIV.

Paul yn Rhufain (parhad); Ei berthynas a Seneca; Yr Epistol at Philemon. (61 O.C.).

GORWEDDA cryn lawer o dywyllwch dros y cyfnod hwn pan y mae y prawf cyntaf wedi dechreu ac heb ei ben-derfynu; ond y tebygorwydd yw y mwynha Paul gymaint o ryddid ag ydoedd yn gydwedol a sierhad ei bresenoldeb yn y llys pa bryd bynnag y gelwid arno i ymddangos. Oblegid cyfrifai Rhufain y cyhuddedig yn ddieuog hyd nes y profid ef yn wahanol mewn llys barn. Hyn yw yr eglurhad goreu ar y ffaith ei fod yn gallu ysgrifennu llythyr at ei gyfeillion yn Philippi, fel y credwn, ar ganol y prawf. Ond cyn dyfod at y llythyr ei hun, y mae gennym lythyrau eraill i sylwi arnynt a ysgrifenyddyd gan yr Apostol o bosibl cyn ei symudiad i Wersyll Corfflu yr Ymerawdwr (yr hwn ydoedd ar ran o Fryn Palatin), pryd yr oedd efe yn rhywle yn agos i Wersyll y Milwyr Pereriniol; yma, yn ei dŷ ardrethol, yr ysgrifennodd (fel y tybiwn) ei Epistol at Philemon, y Colossiaid a'r Ephesiaid. Ac os bu unrhyw gymundeb rhwng Seneca y Stoic a Phaul Apostol mawr y Cenhedloedd, yr adeg hon ydoedd yr un fwyaf tebygol i hynny gymeryd lle. Er mor fawr ydoedd dylanwad Ymerawdwyr Rhufain fel rheol o ddyddiau Augustus i ddyddiau Nero, fel yr oedd eu gair yn ddeddf. a'u barn yn derfynol ar bob mater gwleidyddol; eto daeth un gweinidog i'r fath ddylanwad, fel ar un adeg i orchuddio holl ddylanwad yr Ymerawdwr a pheri i'w farn fuddugoliaethu yn ddistaw trwy yr holl Ymerodraeth, a hwnnw ydoedd Seneca, athraw a chynghorwr Nero. Yn y flwyddyn 62 O.C., modd bynnag, trwy eiddigedd a malais ei elynion daeth Seneca i ddirmyg, a dymchwelwyd ei awdurdod a'i ddylanwad, a rhoddodd derfyn ar ei fywyd trwy orchymyn yr Ymerawdwr. Ymddengys fod hon yn ffordd gyfleus gan y llywodraeth i osgoi y cyfrifoldeb o roddi dinesydd Rhufeinig i farwolaeth, a'r gwarth cydfynedol a hynny

i'w deulu. Ond ein hamcan yn bresennol ydyw ymholi a oes sail i'r traddodiad fodolai yn y bedwaredd ganrif fod o leiaf ohebiaeth wedi cymeryd lle rhwng Seneca a'r Apostol Paul yr adeg hon, os nad oeddynt wedi gweled eu gilydd wyneb yn wyneb. Prif sail y traddodiad ydyw y tebygolrwydd tarawiadol rhwng rhai brawddegau a syniadau o eiddo Seneca a'r rhai a ymddengys yn Epistolau Paul. Mwy tebygol, modd bynnag, yw syniad Ramsay* y buasai gŵr dysgedig fel Seneca, yn byw mewn gwychter a phomp, os yn gwybod am fodolaeth Paul y carcharor, yn teimlo yn rhy ddigonol a balch i feddwl fod un mor isel ag yr ymddangosai yr Apostol, yn meddu dim byd gwerth iddo ef wrando arno, yr hwn ydoedd wedi astudio gweithiau prif ddoethion y byd. Diau fod tebygolrwydd rhwng addysg foesol y Stoiciaid ag eiddo yr Apostol yr adeg hon. Ymadawsai yr athronwyr Rhufeinig oddiwrth feddyleg yr hen athronwyr Groegaidd; Pythagoras, Socrates a Plato, am ei bod yn rhy ddelfrydol, ac felly uwchlaw y werin bobl, ac mewn canlyniad fod y bobl yn suddo yn ddyfnach ddyfnach i lygredigaeth. Arweinydd yr ymadawriad hwn ydoedd un Sectius, yr hwn gyda ei fab o'r un enw, a gafodd ddylanwad mawr ar athronwyr Rhufain, ymhlith y rhai yr ydoedd Cornelius Celsus, Crassitius, a Fabianus; ond y mwyaf adnabyddus o lawer ydoedd Seneca. A'r hyn sydd yn hynod yw fod yr ymadawriad hwn oddiwrth ddamcaniaethau yr hen athronwyr, yn ddychweliad at eu haddysgiadau a'u hesiamplau moesol, fel y gelwir yr adfywiad hwn mewn addysg foesol yn Neopythagorian gan rai ysgrifenydd; hynny yw, Pythagoriaeth Newydd. Yng ngwres ei gariad cyntaf dywed Seneca iddo ddyfod yn fwytawr dail ac ymwrthod â chig-fwyd. Ei reswm dros hyn ydoedd i'w athraw, Sotion, beri iddo deimlo serch mawr at Pythagoras ac wedi hynny Sectius. Dysgai y cyntaf yr athrawiaeth o Drawsffudiad Eneidiau, ac o ganlyniad y perygl wrth ladd anifail i am-

* "St. Paul the Traveller and the Roman Citizen," by Prof. Ramsay, pp. 353, 354.

ddifadu rhyw enaid truan o'i drigfan. Ond ar gyngor ei dad, rhag iddo gael ei gyfrif yn ofergoelus, dychwelodd i'w hen arferiad o fwyta cig. Ond am debyglrwydd ei addysg i eiddo yr Apostol Paul, diau nad yw hynny ond arwydd o gyrhaeddiadau y meddwl dynol yng nghyfeiriad datguddiad dwyfol cyn i ffynhonnell datguddiad ym Mherson yr Iesu ymddangos, fel y wawr yn taflu ei phelydrau ymlaen fel arwydd o ymddangosiad yr haul. Y mae yn fwy na thebyg fod amryw o'r syniadau a'r brawddegau a ddygant debyglrwydd i eiddo Paul wedi eu cyhoeddi yn flaenorol i ddyfodiad yr Apostol i Rufain, ac nid oes dim seiliau i gredu fod yr un o Epistolau Paul erioed wedi dyfod i ddwylaw yr athronydd. Prawf o hyn yw absenoldeb yn holl weithiau Seneca o'r gwirioneddau hynny a gyfansoddant neilltuolrwydd yr Efengyl, megis Person yr Arglwydd Iesu, ei farwolaeth, ei adgyfodiad a'i aberth. Am ffydd yng Nghrist fel yr unig foddion i gyfiawnhau pechadur euog, ni cheir dim gair gan Seneca. Y gwirionedd ydyw nad yw Seneca fel eraill o'i ragflaenwyr a'i gydoeswyr, ond yn unig cynnyrch ei oes; derbyniasai fflachiadau o oleuni ansefydlog am undod Duw, a llewyrcha y gwirionedd hwnnw yn dra disglair mewn ambell frawddeg, ac yn y fan syrth i son am dduwiau bron gyda'r un anadl. Cydnebydd gyffredinolrwydd pechod yn y natur ddynol, ond nid oes ganddo feddyginiaeth ar ei gyfer ond rheswm ac ewyllys dyn; a llefara mewn modd amwys am Dadogaeth Duw a Brawdoliaeth dyn. Dyrchafa y rhinweddau moesol o wroldeb, amynedd, cymedroldeb, gostyngeiddrwydd a boddlonrwydd, ond yn ofer y chwilir am dosturi i'r truan a maddeuant i'r euog. Anogir dyn i ymladd brwydr galed ag ef ei hun, ac ag amgylchiadau; ond os gorchfygir ef yn yr ymdrech, nid oes ganddo ddim i wneud ond rhoddi terfyn ar ei einioes. Gwelir oddiwrth y pethau hyn mor ffol yw'r dyb ddarfod i Seneca dderbyn ei athrawiaeth oddiwrth Paul. Bodola y tebyglrwydd yn y ffurf allanol, megis pan y cyffelyba Seneca yr ymdrech yn erbyn y nwydau oddifewn a'r amgylchiadau oddiallan i fyddin ym marchogaeth yn erbyn gel-

ynion. “Felly,” meddai, “y dylai y dyn doeth ddarparu ei hun.” Dylai ddwyn allan ei holl rinweddau, fel y byddo ei alluoedd yn barod i ateb i’r gorchymyn i ymosod neu amddiffyn ar unrhyw bwynt. Ni wna y doeth gilio yn ol yn wyneb tlodi, galar, dirmyg neu boen : eithr â rhagddo yn ddiofn yn eu herbryn oll; a deil ei ffordd yn hyderus yn eu canol.”* Geiriau fel hyn a’u cyffelyb ydynt sail yr holl helynt a wneir gan esbonwyr ac eraill gyda golwg ar y tebygolrwydd rhwng Seneca a’r Apostol, pan y cymhella yr Ephesiaid, gan ddywedyd, wrth son am yr ymdrech ysbrydol, “Am hynny cymerwch atoch holl arfogaeth Duw, fel y gall-och wrthsefyll yn y dydd drwg; ac wedi gorffen pob peth sefyll” (Eph. vi. 13). Pa beth oedd yn fwy nat-uriol nag i ddyn fel Paul, oedd yn dyst beunyddiol o ymarferiadau milwrol yn Rhufain, gymeryd cyffelyb-iaeth i egluro yr ymdrech ysbrydol trwy arfogaeth fil-wrol? Ni buasai y gŵr byw i’w amgylchoedd y dang-osasai ei fod ymhob man, ac a gymerai fantais ar bob peth a welai, a deimlai ac a glywai, oni buasai iddo wneuthur hynny. Ac yn hollol unol a’r nodwedd hon yn yr Apostol, ceir yn ei Epistolau yn ddiau amryw ym-adroddion yn dangos ei fod wedi derbyn argraffiadau oddiwrth addysg rhai o athrawon yr ysgol enwog yd-oedd yn Tarsus pan oedd ef yn fachgen, ymhlith y rhai y bu Athenodorus a Nestor. Ond os derbyniodd Paul ffurf allanol rhai o’i frawddegau oddiwrth addysg y Stoiciaid, y mae eu hysbryd a’u hanfod wedi eu derbyn o ffynhonnell uwch,—oddiwrth Grist Iesu ei Arglwydd.

Deuwn yn bresennol at ei Epistolau yr adeg hon, a’r cyntaf i sylwi arno yw

YR EPISTOL AT PHILEMON.

Achlysur ei ysgrifennu.—Ymddangosodd ymhlith y dyrfa a ymgasglai i wrando Paul yn pregethu yn Rhuf-ain gymeriad tra dieithriol. Yr oedd yr olwg arno yn hynod anaddawol, yn ei fudreddi a’i garpiau, o bosibl wedi ei ddwyn yno gan un o’r Cristionigion a’i cyfar-

* “St. Paul at Rome,” by Merivale, p. 92.

fuasai ar un o'r heolydd, ac a'i hadnabyddasai fel un o gaethweision Philemon, cyfaill Paul yn Asia, yr hwn oedd yn preswyllo yn Colossa. Enw y caethwas hwn ydoedd Onesimus; ac wedi gwrando cenadwri fawr yr Efengyl o enau Paul, "sef fod Duw yng Nghrist yn cymodi y byd ag ef ei hun heb gyfrif iddynt eu pechodau" (2 Cor. v. 19), dwysbigwyd ef yn ei galon; daeth ymlaen ar ddiwedd yr oedfa, a chyffesodd wrth Paul yr hyn oll a wnaethai. Daeth yn fuan yn amlwg fod yn y ffoadur hwn ddefnyddiau gwas da i Iesu Grist; ac y gallai fod o wasanaeth gwerthfawr i'r Apostol. Ond Paul yn adnabod gras Duw yn Philemon, a ewyllysiai yn hytrach gymeryd achlysur oddiwrth ddrygioni y caethwas i ddangos effeithiau daionus yr Efengyl mewn tair perthynas arbennig, sef caethwasiaeth, yn cynnwys meistr a'r caethwas; y teulu naturiol; a'r Eglwys Gristionogol.

Edrychwn ar yr Epistol yn y tair perthynas uchod, yng nghyda chymeriad yr Apostol yn llewyrchu trwyddo oll. Yr anerchiad,—Philemon 1—7. Y prif bethau yn unig y sylwir arnynt i'n helpu i ganfod yr Apostol a'i genadwri. Yma, fel yn ei holl Epistolau, rhydd ei enw ei hun yn gyntaf, a chyfenwa ei hun fel "carcharor Crist Iesu" (adn. 1). Gwelir yr Apostol yn y frawddeg hon yn esgyn uwchlaw ei genedl ei hun, tywysogion yr hon a fynnasai gymeryd ei einioes oddarno yn Jerusalem, ac uwchlaw holl allu Rhufain, carcharor yr hon ydoedd mewn ystyr llythrennol, yr adeg hon. Pwy ond Paul fuasai yn disgrifio ei hun, o dan y fath amgylchiadau, yn "garcharor Crist Iesu"? Ystyr hyn yw fod ei garchariad yn wirfoddol, yn tarddu o'i gariad angerddol at Grist Iesu, sef Iesu o Nazareth, yr hwn y buasai yn ei erlid, ond a gyfarfyddodd ag ef ar y ffordd i Damascus ac a'i llwyr orchfygodd; ac nid yw cadwyn Rhufain ond arwydd gwelw, fel modrwy briodas, o gadwyn cariad ei galon at Grist Iesu ei Arglwydd. Cysyllta enw Timotheus, yn fwy na dim arall, i guddio ei hun, rhag ymddangos yn rhy amlwg; ac er mwyn anrhydeddu Timotheus wrth ei gysylltu ag awduriaeth yr Epistol diddorol hwn, fel y brawd y cyfrannai ei

bresenoldeb hawddgar, ryw help ac ysbrydoliaeth i dynnu allan natur dda yr Apostol yng nghyfansoddiad yr Epistol. Gyda hyn anerchir Philemon, yn enw y ddau, fel “ ein hanwylyd a'n cydweithiwr ” (adn. 1). Trwy yr hyn y dyrchefir Philemon, er yn weithiwr cymharol ddinod, i fod yn gyd-weithiwr â Phaul, y disgleir-iaf fel gweithiwr yn ddiau o holl weision yr Arglwydd Iesu. Cyplysa yr Apostol â Philemon, o bosibl, ei wraig Apphia, ac Archippus ei fab, yr hwn hefyd ydoedd yn dal swydd fel gweinidog yr Eglwys yn Colossa (Gwel Col. iv. 17), er mwyn iddynt oll gyfranogi o ysbryd yr Epistol yn nerbyniad y caethwas; a geilw y cynhulliad o Gristionogion arferai gyfarfod yn y tŷ yn “ eglwys sydd yn dy dŷ di,” i baratoi croesaw i Onesimus yn awr fel brawd yn yr Arglwydd gan yr holl frawdoliaeth, pan y cyfarfyddent yn nhŷ Philemon. Ai y tŷ hwn ydoedd y lle y cyfarfyddai yr Eglwys yn Colossa nis gwyddis. Y tebygolrwydd yw mai un o'r lleoedd y cynnullai y saint ynddo ydoedd (gwel Col. iv. 15; Rhuf. xvi. 19), ac fod lleoedd eraill, megis tŷ Nymphas, lle y cynnullai y saint ynddo ydoedd (gwel Col. iv. 15; Rhuf. xvi. 3—5; a 1 Cor. xvi. 19), ac fod lleoedd eraill, megis tŷ Nymphas, lle y cyfarfyddai yr ychydig Gristionogion yn Colossa yn eu tro. Ni chawn sylwi ar y fendith Apostolaidd sydd yn dilyn ond yn unig i ddweyd fod iddi amcan i ddyrchafu y person unigol, Philemon, a'r teulu, a'r Eglwys, i diriogaeth y byd ysbrydol; er mwyn dwyn y rhai hyn i olwg yr etifeddiaeth gyfoethog a berthynai iddynt trwy ffydd yng Nghrist (adn. 3). Ar ol rhoddi sail mor eang ag ydoedd modd i'r Epistol, cyfynga yr Apostol ei sylw o hyn allan i Philemon, fel y gwelir mai math o lythyr preifat ydyw at gyfaill, yn cyfryngu trwy gariad Cristionogol, a boneddigeiddrwydd llednais; ynghyd a chyfeillgarwch serchog, ar ran caethwas “ fu yn anfuddiol ” trwy ddianc a dwyn eiddo ei feistr, ond yn awr sydd yn dychwelyd o'i fodd i wasanaeth ei hen feistr yn ddyn newydd, wedi ei greu o newydd yng Nghrist Iesu, gan erfyn ar Philemon ei dderbyn. O du Onesimus dengys ef barodrwydd i

fyned yn ol fel caethwas, yr hyn sydd brawf lled gryf o wirionedd ei droedigaeth; ac yn awr dadleua Paul drosto am iddo gael ei dderbyn fel brawd neu fel Cristion, yr hyn fyddai yn brawf o du Philemon o wirionedd ei ffydd yntau. Dealler nad yw yn dadleu dros ei ryddhau, eithr dros iddo gael derbyniad fel brawd yn yr Arglwydd. Nid yw Cristionogaeth yn ymyrryd â pherthynasau seiliedig ar hawliau gwleidyddol, er i'r cyfryw fod yn groes i egwyddorion teyrnas Crist, ond yn unig trwy ddylanwad ysbrydol ar y deall a'r galon fyddo yn gwneuthur parhad y cyfryw berthynasau yn amhosibl. Rhydd yr Apostol ei holl allu perswadiol ar waith yn yr Epistol bychan hwn i gyrraedd ei amcan. Ond cofier mai nid yr amcan eithaf yw adfer Onesimus i'w le yn nheulu Philemon; eithr dangos cyfoeth yr Efengyl yn ei heffeithiau gogoneddus fel y deuant i'r golwg yng nghymeriadau y saint. Yn unol a'r amcan hwn dywed Paul ei fod yn diolch i'w Dduw yn ei weddiâu dros Philemon wrth glywed am ei gariad a'i ffydd "tuag at yr Arglwydd Iesu, a thu ag at yr holl saint" (adn. 5). Ac i egluro pa fodd y dangosir cyfoeth yr Efengyl yng nghymeriadau y saint, dywed yr Apostol fod "cyfraniad" ffydd neu ddygiad allan ffydd mewn gweithrediad, fel yn amgylchiad Philemon, i gynhyrchu ymwybyddiaeth ddofn o'r posiblwydd cyfoethog a berthyn i ras Duw yn y galon; yr hyn a feddylir, debygn, wrth yr ymadrodd, "trwy adnabod pob peth daionus" (neu wybod yn llawn bob peth daionus) sydd ynoch chwi yng Nghrist Iesu" (adn. 6). Yn ol yr addysg hon y ffordd i ddyn ennill profiad o'r cyfoeth di-hysbydd sydd yn dyfod i ran y Cristion trwy ffydd yng Nghrist ydyw gweithio allan y ffydd honno mewn gweithredoedd da. Gwelir y rhydd y newyddion da a gyrhaedda y carcharor yn Rhufain am gariad Philemon yn ffrydio mewn haelioni ac yn llonni ymysgaroedd y saint yn Colossa, lawenydd a diddanweh i'w galon; ac yn y gair nesaf, yn niwedd y frawddeg, gwasga Paul ei gyfaill i'w fynwes pan y geilw ef yn "frawd" (adn. 7).

Yr apel.—Yn ddilynol daw apel yr Apostol at Philemon i ufuddhau i'w gais trwy rodli derbyniad i Onesi-

mus yn ol i'w deulu (adn. 8—21). Ac heb fanylu gwelir y pethau a ganlyn yn yr apel,—(a) Cariad hunan-ymwadol yr Apostol, yn efelychiad o eiddo y Meistr, yn rhoddi heibio ei hawl i “ orchymyn,” ac yn dewis yn hytrach o gariad “ atolwg ” (adn. 8). (b) Y defnydd a wna o'i sefyllfa a'i oedran i apelio at galon Philemon (adn. 9). (c) Ei berthynas a'r ffoadur, Onesimus, mab yn y ffydd (adn. 10). (d) Chwareu ar ystyr yr enw “ Onesimus ” (sef “ buddiol ”), i gadw Philemon mewn tymer dda wrth grybwylliad ei enw (adn. 11). (e) Paul yn penderfynu anfon Onesimus er dymuno ei gadw yn ei wasanaeth ei hun, ac yn ymgynghori â Philemon ar y mater er mwyn i'r hen feistr gael mantais i ddangos ei raslonrwydd (adn. 14). (f) Goruwchlywodraeth Duw dros gamwedd y caethwas i ddwyn oddiamgylch ei gyngor ei hun (adn. 15). (g) Paul yn clymu Onesimus rhwng ei freichiau ei hun ag eiddo Philemon yng nghwlwm brawdoliaeth Gristionogol, ac yn dangos ei fod yn frawd i Philemon yn awr mewn dwy ystyr, sef mewn ystyr fydol a chrefyddol,—“ yn y cnawd ac yn yr Arglwydd,” sef bob dydd gyda ei oruchwylion lleiaf yn y tŷ yn ogystal ag yn y gwasanaeth, pan y cyfarfyddai yr Eglwys (adn. 16). Ac nid fel y sylwa Dr. A. Maclaren yn cadw ei frawdgarwch gyda ei ddillad Saboth yn ei wisg-gell dros y chwe' diwrnod, gan alw ei was yn “ annwyl frawd ” ar y Saboth, ond yn “ gaethwas ” ar hyd yr wythnos. (h) I selio y peth â Paul yn feichiau dros Onesimus, os yw yn ei ddyled o ddim, y tal ef iddo yn llawn; a gwna y llythyr, yr hwn a ysgrifennai a'i law ei hun, heb yr un Tertius i'w helpu, yn rhwymed (bond) fel sierwydd am gyflawniad yr addewid (adn. 17—19). (i) Yn y llythyr canfyddir Paul yn ymostwng i erfyn ar ei gyfaill i wneud peth yr oedd ganddo berffaith hawl i'w orchymyn fel Apostol Crist, ac ymhellach, er fod Philemon yn nyled Paul am dano ei hun fel Cristion, yr hyn oedd yn annhraethol fwy ei werth na dim allasai Onesimus fod wedi ei ddwyn oddiarno, eto mynnai Paul fyned yn feichiau trosto. Yn awr wedi dyfod i lawr fel hyn, esgyna drachefn, megis y gwna y Meichiau Mawr, a mynn gael

Philemon i fyny gydag ef. Hyn yw ystyr y ddwy adnod nesaf. “Ie, frawd, gad i mi dy fwynhau di yn yr Arglwydd, llonna fy ymysgaroedd i yn yr Arglwydd,” &c. Yn y C.D. gwelir mai y darlleniad yw “yng Nghrist,” yr hyn sydd yn dra phwysig; oblegid croga holl berlau yr Epistol bychan hwn ar linydd euraidd cariad a hwnnw wedi ei gylmu “yng Nghrist.” Gwel yr Apostol eisoes, trwy ffydd, Philemon yn esgyn ac yn gwneud hyd yn oed fwy nag a ofynnid gan ei gyfaill (adn. 20, 21). (j) Trwy yr un ffydd rhydd archiad am baratoi iddo lety, gan ofalu fod y gwely wedi ei airio yn dda. A gyrhaeddodd Paul dŷ Philemon nis gwyddom, ond dilys yw fod yno hen ddisgwyl am dano a pharatoi croesaw iawn iddo pa bryd bynnag y deuai.

Nid oes gennym bellach ond yn unig sylwi ar yr anerchiadau serchoglawn a anfonir gan Paul at y teulu Eglwysig hwn yn nhŷ Philemon. Yn gyntaf oll anfonir atynt gofion Epaphras, yr hwn ydoedd o Colossa, ac felly yn adnabyddus iddynt, yr hwn a eilw yr Apostol yn “gyd-garcharor yng Nghrist Iesu” (adn. 23). Paham, nis gwyddom. Gellir dweyd nad yw y ffaith y geilw Paul Epaphras yn “gyd-garcharor” ynddi ei hun yn ddigonol i brofi ei fod yn garcharor ar y pryd yn Rhufain, oblegid geilw Andronicus a Junia, yn geraint a chyd-garcharorion, pan nad ydoedd ef ei hun yn garcharor o gwbl (gwel Rhuf. xvi. 7). O bosibl y cyfeiria yr ymadrodd at y ffaith eu bod wedi cael eu carcharu ryw dro yn achos yr Efengyl; pa bryd, a phale, nis gwyddis. Nid amser a lle rydd werth ar y peth, eithr cariad, yr hwn sydd dragywyddol. Am Marc, Aristarchus, Demas a Luc, y rhai eilw Paul yn “gyd-weithwyr,” ceir cyfeiriadau mynych atynt mewn manau eraill. Yr hyn sydd o ddiddordeb yma ydyw y ffurfiant y cwmni a gyfarfyddai yn nhŷ Paul yn Rhufain, ac ydoedd yn adnabyddus i Philemon a'i deulu; ac yn awr o wasanaeth i'r Apostol yn ystod ei garchariad. Diwedda yr Epistol tra diddorol hwn gyda'r fendith Apostolaidd yn y ffurf feraf, heb yr “Amen.”

PENNOD XXXV.

Epistol Paul at y Colossiaid; Achlysur ei ysgrifennu: Tychicus ac Ephras; Amlinelliad o gynnwys yr Epistol (O.C. 61).

YNG nglyn a'r llythyr bychan y sylwyd arno, sydd mor lawn o argraffiadau personoliaeth ei awdwr, ceir dau Epistol a enwir "at y Colossiaid" ac at "yr Ephesiaid" yn y Beibl fel y ceir ef gennym ni: ond y mae rhai beirniaid yn taflu amheuaeth ar eu hawduriaeth, yn enwedig yr olaf. Ond cydolygwn â Sabatier, fod y llythyr at Philemon yn dwyn y fath ddelw o'i awdwr fel ag y mae yn amhosibl ei wadu; ac os felly, fod y fath gysylltiad rhyngddo a'r ddau arall, fel y maent yn rhwym o sefyll neu syrthio gyda'u gilydd. Dywed ef fod y llythyr at Philemon, fel llawnodiad Paul i'r ddau eraill, i fod yn warant o'u dilysrwydd, ac i'w dilyn trwy yr oesau.* Ceir esiampl nodedig yma, i'n bryd ni, o werth esboniadaeth hanesyddol. Wrth ystyried yr amgylechiadau yn y rhai yr ysgrifenydd yr Epistolau hyn, fel y deuant i'r golwg mor naturiol a difwriad, amhosibl dybygwn, heb ragfarn, eu priodoli i ddichell awdwr yn ceisio ymguddio o dan enw Paul; eithr yr ydym yn alluog, trwy osod y ffeithiau wrth eu gilydd, i bortreadu y sefyllfa yn y meddwl yn weddol gywir.

YR EPISTOL AT Y COLOSSIAID.

Achlysur ei ysgrifennu.—Gwelir mai nid dychweliad Onesimus at Philemon ydoedd unig neges Tychicus i Colossa. Nid ydys i feddwl (fel y tybia rhai esbonwyr) fod Paul wedi ymddiried Onesimus i ofal Tychicus, fel pe nas gallasai Onesimus ofalu am dano ei hun, neu fod ar Paul ofn iddo ddianc i ffwrdd yn lle dychwelyd at ei hen feistr. I'r gwrthwyneb, cymaint yw ffydd Paul yng ngwaith gras Duw ar galon y caethwas, fel yr ymddirieda y llythyr bychan at Philemon i'w law ef

* "The Apostle Paul," by A. Sabatier, pp. 226—228.

ei hun, heb gymaint a chrybwyll enw Tychicus o gwbl o'i fewn. Ond pwy yw Tychicus, a pha beth yw ei neges? Mewn atebiad, gellir dweyd mai y crybwylliad cyntaf geir am dano ydyw yn Act. xx. 4, fel cydymaith Paul pan yn myned gyda y brodyr a benodasid i gyflwyno y casgliad a wnaethid yn y Talaethau i'r Cristionogion yn Jerusalem. Dywedir yno ei fod ef a Trophimus yn perthyn i Dalaeth Asia, ond nid oes grybwylliad am dano ar ol cyrraedd Jerusalem; tra y mae ei gydymaith Trophimus wedi dyfod i sylw trwy gamgyhuddiad yr Iddewon ddarfod i Paul ei ddwyn i'r Deml. Ond dylid sylwi nad yw y ffaith nad oes grybwylliad am dano, yn profi nad aeth i Jerusalem yr adeg hon. O'r ochr arall, prawf y ffaith iddo gael ei ddewis allan o lawer i ofalu am yr arian dros Eglwysi Asia, ei fod yn ddyn o ymddiried. Ac y mae y ffaith na thynodd ei bresenoldeb yn Jerusalem sylw yr Iddewon yn myned i brofi ei ddoethineb, fel na chawsant ddim i achwyn arno. Ond y dystiolaeth fwyaf safadwy am gymeriad Tychicus yw eiddo Paul ei hun yn yr Epistolau hyn,—Colossiaid iv. 7, 8, ac Ephesiaid vi. 21, 22,—yn y rhai y geilw Paul ef yn frawd annwyl ac yn weinidog ffyddlaw'n “a'r cyd-was yn yr Arglwydd.” Oddiwrth hyn yr ydym yn casglu y nodweddid ef gan ffyddlondeb yn ei wasanaeth, a serchowgrwydd yn ei gydymdeimlad. Prawf pellach o hyn geir yn y crybwylliad olaf am dano (2 Tim. iv. 12), pan y dywed Paul wrth Timotheus iddo ei anfon i Ephesus. Ond pa beth yw ei neges yn bresennol? Onid oedd Onesimus yn ddigon i gario unrhyw lythyrau i'r Eglwysi? Mewn atebiad i hyn, dylid sylwi yn gyntaf oll, mai Cristion ieuanc ydoedd Onesimus, ac nas gallai fod, ym mryd Paul, yn gyfrwng cyfaddas i gyflwyno llythyrau mor bwysig i'r Eglwysi. Ystyriaeth arall yw, na fynnasai Paul ddefnyddio gwasanaeth Onesimus, gan mai gwas Philemon ydoedd (gwel Philemon 13, 14). Ac yn olaf, nis gallasai Paul ymddiried i Onesimus ei “holl helynt” (Col. iv. 7), i'w adrodd i'r Eglwysi fel y gwnai i weinidog ffyddlaw'n a phrofedig fel Tychicus. Bellach rhaid dyfod yn fwy uniongyrchol at achlysur ysgrifennu yr Epistol. Y peth

cyntaf ynglyn a hyn yn ddiau ydoedd mynediad Epaphras, gweinidog yr Eglwys yn Colossa, i Rufain at Paul i ymgynghori a'r Apostol gyda golwg ar ryw lefain drwg ydoedd yn bygwth drygu Eglwysi Asia yr adeg hon yn gyffredinol, a'r Eglwys yn Colossa mewn modd neilltuol. Ychydig wyddis am Epaphras; tybia rhai mai yr un ydyw ag Epaphroditus y sonir am dano yn yr Epistol at y Philippiaid, yr hwn a ddygasai roddion oddiwrth yr Eglwys yn Philippi i Paul yn Rhufain, ac a elwir ganddo yn "frawd a'm cydweithiwr, a'm cydfilwr; ond eich cennad chwi, a gweinidog i'm cyfreidiau innau" (Phil. ii. 25). Golygai hyn fod yr enw Epaphras yn dalfyriad* o Epaphroditus, a bod yr Apostol yn defnyddio yr enw llawn ar ol bod yn flaenorol yn defnyddio y talfyriad yn yr Epistol at Philemon ac yma yn yr Epistol at y Colossiaid, yr hyn sydd yn annhebygol. Y gwrthwyneb i hyn a fuasai yn fwyaf naturiol, oddieithr y defnyddid yr enw byraf yn ei gartref yn Colossa (gwel Col. iv. 12 a Phil. 23). Gwell yw addef ein hanwybodaeth na cheisio dyfalu dim yn ei gylch. Beth bynnag am yr enw, rhydd Paul iddo gymeriad rhagorol; ac a'i geilw yn annwyl "gyd-was," "yr hwn sydd drosoch chwi yn ffyddlawn weinidog i Grist" (Col. i. 7). Ac eilwaith dywed ei fod yn "ymdrechu yn wastadol dros y Colossiaid mewn gweddïau" (pen. iv. 12). Rhydd y ffaith iddo fyned yr holl ffordd o Colossa i Rufain i ymgynghori a'r Apostol ar fater tra phwysig ynglyn a'r Eglwys yn Colossa, olwg ardderchog ar ei gymeriad fel "ffyddlawn weinidog i Grist." Gellir cael yma gipolwg ddiddorol ar y lle mawr a lanwai Paul ym meddyliau prif athrawon Eglwysi Asia, hyd yn oed yr Eglwysi hynny na chawsent weled ei wyneb yn y cnawd; a gellir hefyd yn hawdd ddychmygu gweled y gwas hwn i Grist yn treulio oriau meithion mewn ymddiddanion â Phaul y carcharor yng nghylch yr heresi a fygythiai ddinistrio yr Eglwysi hyn. Yn awr rhaid sylwi yn fyr ar natur yr heresi.

* Ceir esiamplau o hyn y T.N., megis Silas am Silvanus; Apollos am Apollonius; a chan ysgrifenwyr Alexandriaidd, ceir Zenas am Zenodorus; a Hernas am Hernodorus.

Nis gwyddis yr amgylchiadau yn fanwl. Y cyfeiriadau amlycaf a geir at yr heresi ydynt yn yr ail bennod o'r Epistol (gwel pen. ii. 4, 8, 16, 18, 21—23), y rhai a ddygir i mewn fel rhybuddion i'r Colossiaid yn hytrach nag fel cwynion yn eu herbyn; yr hyn a ddengys nad oedd y cyfeiliornad eto wedi ymffurfio, ar y naill law, nac ennill llawer o ddisgyblion i'w fabwysiadu fel eu credo ar y llaw arall. Yr enw wrth yr hwn yr adnabyddir yr heresi hwn ydyw Gnosticiaeth. Eto rhaid bod yn ochelgar rhag tybio fod y ddamcaniaeth ryfedd hon wedi tyfu i'w llawn faint yr adeg foreu hon; nid ydoedd y pryd hyn ond rhywbeth yn chwareu yn yr awyr, ac mewn perygl o lygru meddyliau Cristionogion ieuainc Asia, a'u dwyn ymaith oddiwrth symledd yr Efengyl. Nis gellir, yn unol ag amcan y gwaith hwn roddi dim byd tebyg i hanes y ddamcaniaeth yn ei gwahanol ffurfiau, cymerasai hynny gyfrol gyfan ar ei phen ei hun. Yr unig beth a wneir ydyw ceisio rhoddi i'r darllenydd syniad mor eglur ag y gellir am berthynas Gnosticiaeth ag Epistolau Paul. I hynny rhaid gwylbod rhywbeth am darddiad a chynnydd y ddamcaniaeth. Tardda o awydd y meddwl dynol i wybod dirgelion. Fel y gwyddis, ystyr y gair o'r hwn y tardd yr enw Gnosticiaeth ydyw gwybodaeth. Y wybodaeth yr honnir ei chyrraedd yn y gyfundrefn hon ydyw tarddiad bywyd ar y naill law, a tharddiad pechod ar y llaw arall. Olrheinir bywyd i Dduw, a phechod i ddefnydd materol. Y mae i Gnosticiaeth yn yr ystyr hon darddiadau hanesyddol, megis o'r grefydd Bersiaidd neu Zoroastiaidd, a'r Buddhistiaid yn y Dwyrain; ynghyd a damcaniaethau Philo o Alexandria, y rhai oeddynt gymysgedd o feddyliau wedi eu benthyca o weithiau Plato ac o'r Hen Destament. Deillia rhai elfennau perthynol i'r ddamcaniaeth hefyd yn ddiau o grefyddau mawrion India, lle ceir trawsfudiad eneidiau, ac oll-dduwiaeth yn teyrnasu, y rhai drachefn a gynrychiolir gan ysgolion cyfriniol yr Iddewon yn y gyfundrefn a elwir y Kabbala, yn yr hon, yn wrthwyneb i addysg yr Hen Destament, y dysgir oll-dduwiaeth. Yn y Kabbala dosberthir y cyfanfyd i ddau ddosbarth,—y deallol a'r materol,—

a'r ddau, nid yn wahaniaethol oddiwrth Dduw, ond yn wahanol amlygiadau o'i hanfod. Cydsynir y dechreuau y syniadau cymysglyd hyn gael eu cymhwyso at Gristionogaeth, mewn rhyw wedd annelwig, yn addysg gabledus Simon Magus, enw yr hwn a ymddengys ynglyn a hanes Petr yn pregethu Crist yn Samaria* (Act. viii. 9—24). Yma dygir elfen newydd i mewn, sef prynedigaeth, neu adferiad y ddynoliaeth, ac y ceisir cymhwyso syniadau niwlog Gnosticiaeth at Berson yr Arglwydd Iesu fel Cyfryngwr, a'i wneuthur yn un o'r deilliadau oddiwrth Dduw at ddyn. Ond wrth olrhain tarddiad y syniadau hyn ceir y nodweddid hwy gan ddau ogwyddiad yn ol eu tras, y naill y Dwyreiniol, yn gosod arbenigrwydd ar ddeuoliaeth (dualism), neu frwydr rhwng y da a'r drwg; yr hyn a barai i gefnogwyr y syniad hwn briodoli bywyd a gweithrediad i fater yn ogystal ag i Dduw; a'r llall, y Gorllewinol, a gyfynga ffynhonnell bywyd i Dduw yn unig, gan edrych ar fater yn oddefol; er hyuny mai mewn mater y trigai y ddwy. Yn ol eu syniad hwy yr oedd mater yn dragwyddol. Felly canfyddid gagendor mawr rhwng y Duw Goruchaf ydoedd yn berffaith bur, a mater ydoedd yn llawn o bechod. I lanw y gagendor hwn y dygwyd i mewn y syniad o ddeilliadau (neu aeons) yn dyfod oddiwrth yr hanfod dwyfol, er mwyn o bosibl gyfleu y syniad o bellter rhwng dau fyd, yr ysbrydol a'r materol. Adnabyddid y cyntaf, sef yr ysbrydol, wrth yr enw "cyflawnder" (pleroma), ac edrychid ar yr olaf fel gwagder (neu chaos), er ei fod yn cynnwys drwg, eto drwg ydoedd yn ei ffurf nacaol hyd yma, yn fwy o ddiffyg na dim arall. Yn y cysylltiad hwn rhoddid gwedd arall ar yr aeons, a gelwid hwy yn bweriau (dynamics); yr isaf o'r rhai hyn a elwid Demiurge. Yr oedd cymeriad hwn yn wahanol yn ol y ddau ogwyddiad y cyfeiriwyd atynt. Yn ol y Dwyreiniol, efe oedd yn cynrychioli y drwg, ac yn rhyfela yn erbyn y prif Dduw; ac yn ol y syniad hwn, i waredu y byd, a'r

* Gwel, "Encyclopædia Britannica," 9th Edition, Art., 'Gnosticism, vol. x., p.p. 700—705.

dyn yn arbennig oddiwrth lywodraeth Demiurge y daeth y Crist.* Gwelir oddiwrth y ddau ogwyddiad uchod yr edrychir ar wreuthuriad y byd materol, neu yn hytrach ddygiad y defnyddiau i drefn, o ddwy safle,—y Ddwyreiniol neu y Syriaidd, yn ei osod allan fel cynnyrch Demiurge, y byd-wneuthurwr, ac yn cynrychioli y drwg; tra yr Orllewinol, neu yr Alexandriaidd, yn gosod mater a'r drwg yn oddefol hyd nes y daw i gyffyrddiad a'r deilliad isaf, sef y Demiurge, yna, daw yn fyw a gweithredol, a dygir Iddewiaeth a'r Crist, yr hwn yw y prif ddeilliad, i mewn i gynorthwyo yn yr ymdrech i buro y materol oddiwrth bechod. Yr ydoedd y syniad fod mater, ac felly y corff dynol fel rhan o hono, yn drigle y drwg yn arwain at ddefodaeth neu ymarferiadau corfforol; tra yr oedd y syniad am Dduw fel Bod goruchel, anfeidrol bur yn arwain at ddeilliadaeth, ac yn gwneuthur Crist yr Eſengyl yn un o'r deilliadau hyn ydoedd yn dyfod o'r "cyflawnder" dwyfol. Felly yn lle bod "y cyflawnder" yng Nghrist, fel y dywed Paul, dysgir fod Crist yn "y cyflawnder," yn dyfod yn un o'r aeons i lanw y gagendor rhwng Duw a dyn.

* Hon yw addysg Marcion, yr hwn a wrthwynebai Iddewiaeth, ac a wrthodai yr Hen Destament. Duw iddo ef ydoedd Demiurge.

PENNOD XXXVI.

**Yr Epistol at y Colossiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad).
(O. C. 61).**

WEDI gosod allan, mor eglur ag y gallem, y ddamcaniaeth ryfedd a elwir Gnosticiaeth yn ei tharddiad a'i phrif deithi, yr ydym yn dyfod at ymosodiad Paul arni yn yr Epistol hwn, fel yr ymddangosai yn addysg y gau-athrawon a ddaethai i anrheithio eglwysi Asia â'u gwag-philosophi. Gellir, er mwyn cyfleustra, ddosrannu yr Epistol fel y canlyn :—

Pen. i. 1—12. Anerchiad a Gweddi.

Pen. i. 13—29. Person Crist a'r Efengyl.

Pen. ii. 1—23. Ymdrech Paul ar ran yr Eglwysi a'r heresi.

Pen. iii.—iv. 6. Cymhellion i fywyd sanctaidd yn holl gysylltiadau bywyd.

Pen. iv. 7—18. Cyfeiriadau ac Anerchiadau personol.

Pen. i. 1—12. Anerchiad a Gweddi. Yn ei anerchiad ceidw yr Apostol ei olwg ar amcan yr Epistol. Ymgyfenwa ei hun yn "Apostol Iesu Grist trwy ewyllys Duw" (adn. 1). Arfera yr ymadrodd "trwy ewyllys Duw" yn y ddau Epistol at y Corinthiaid, yr ail Epistol at Timotheus, a'r Epistol at yr Ephesiaid, heblaw yn yr Epistol hwn. Dylid sylwi nad yw ffurf yr anerchiadau hyn i'w cymeryd fel yn ddamweiniol a diamcan, eithr yn hytrach fod yr Apostol yn eu cymhwyso at natur y genadwri a gynnwysir yn yr Epistol. Hyd y mae ynddo, yn unol a natur uchelryw ei swydd fel Apostol, ymdrecha ymwneuthur "yn bob peth i bawb" (1 Cor. ix. 22). Yn yr Epistol at y Galatiaid, lle y rhaid iddo amddiffyn ei swyddogaeth fel Apostol, geilw ei hun yn "Apostol (nid o ddynion, na thrwy ddyn, eithr trwy Iesu Grist a Duw Dad yr hwn a'i cyfododd ef o feirw)" (Gal. i. 1). Yn ei Epistolau at

y Rhufeiniaid a'r Philipppiaid geilw ei hun wrth ei hoff enw " gwasanaethwr " a gwas, gan nad oes ganddo yn yr Epistolau hyn ddim neilltuol i'w amddiffyn, eithr egluro a datgan gwirioneddau mawrion yr Efengyl. Yn ei Epistolau at y Thessalonïaid, cais guddio ei hun, pe gallai, yng nghlysgod Silfanus a Thimotheus, mewn cydymdeimlad a'r brodyr yn Thessalonica oeddynt yn dioddef, fel yntau, o dan erledigaeth oherwydd eu crefydd. Yn yr Epistol bychan at Philemon geilw ei hun yn garcharor " Crist Iesu," er ennill cydymdeimlad Philemon âg ef ac Onesimus (Philemon i). Yn ei anerchiad yn yr Epistol cyntaf at Timotheus defnyddia air cryfach, yr un gair ag a ddefnyddia yn ei Epistol at Titus, sef, " yn ol gorchymyn Duw ein Hiachawdwr " (1 Tim. i. 1 a Titus i. 3), ac eto o'r un nodwedd a'r ymadrodd " trwy ewyllys Duw " a geir yn yr Epistolau hyn, a'r ail Epistol at Timotheus, a'r cwestiwn a gyfyd yn y meddwl yw, pa gyfaddaster sydd yn yr ymadrodd hwn i gyfarfod a chenadwri yr Epistol? I ateb y cwestiwn hwn galwn sylw y darllenydd at natur cenadwri yr Epistol, sef gwrthweithio dylanwad gau athrawon fuasai yn ceisio gwyrddroi ffydd y Colossïaid oddiwrth symrlrwydd yr Efengyl, a'u perswadio ar y naill law, fod yn rhaid iddynt wrth gadwyn o gyfryngau (megis angelion) rhyngddynt a Duw; ac ar y llaw arall, fod yn rhaid iddynt gyflawni nifer o ddefodau i foddloni Duw, a chyrraedd perffeithrwydd moesol. I gyfarfod y gosodiad cyntaf, sef fod yn rhaid wrth gadwyn o gyfryngau rhyngddynt a Duw, dywed Paul wrthynt ei fod ef wedi dyfod atynt yn uniongyrchol " trwy ewyllys Duw." Nid datguddiad ydyw o, na deillad oddiwrth Dduw, eithr Apostol " trwy ewyllys Duw " personol. Ac i gyfarfod yr ail osodiad, sef fod yn rhaid cyflawni nifer o ddefodau i foddloni Duw a chyrraedd perffeithrwydd moesol, y mae y ffaith ei fod ef wedi dyfod atynt fel " apostol Iesu Grist trwy ewyllys Duw " yn ddigonol i brofi fod ei addysg ef iddynt yn meddu awdurdod ddwyfol, ac i'w derbyn yn derfynol fel meddwl Duw tuag atynt. Gyda'r un amcan mewn golwg canfyddir yr Apostol yn cyplysu enw Timotheus

yn yr anerchiad i ddangos nad yw yr addysg hon yn perthyn iddo ef yn bersonol. Ond y mae yn amlwg mai Paul yn unig yw awdwr yr Epistol. Anercha y Colossiaid yn dyner a charuaidd fel “ saint ” a “ ffydd-lawn frodyr,” yr hyn a ddengys nad oedd ganddo gwynion yn eu herbyn; eithr yn hytrach fod Epaphras wedi rhoddi cymeriad uchel iddynt. “ Yr hwn hefyd a amlygodd i ni eich cariad chwi yn yr Ysbryd ” (Col. i. 8). Eto, oherwydd ymosodiad y gau-athrawon arnynt, teimla bryder yn eu cyleh,—er fod yr ysbryd yn gywir, rhag i’r deall gael ei wyro. “ Oherwydd hyn, ninnau hefyd, er y dydd y clywsom, nid ydym yn peidio a gweddio drosoch, a deisyf eich cyflawni a gwybodaeth ei ewyllys ef ym mhob doethineb a deall ysbrydol,” &c. (pen. i. 9—12). Yn y weddi hon gellir nodi dau beth a gyfarfyddant ymosodiad y gau-athrawon, (a) un ydyw y deisyfiad ar i’r Colossiaid gael eu “ cyflawni a gwybodaeth ” ewyllys Duw “ ym mhob doethineb a deall ysbrydol,” i gyfarfod a syniad yr athrawon hyn fod y cyfanfyd wedi ei ddosrannu i ddau ddosbarth,—“ y cyflawnder (neu y pleroma) perthynol i’r byd uchod neu yr ysbrydol, a’r gwacter (neu y chaos) perthynol i’r byd isod neu y materol, yr hwn (sef y byd isod) oedd i gael ei ddwyn i drefn trwy gadwyn o ddeilliadau o’r byd uchod yn yr hwn y bodolai Duw yn fwy fel meddylddrych o berffeithrwydd hollol, nag o bersonoliaeth wirioneddol. Yn lle y syniad niwlog hwn, deisyfa Paul ar iddynt gael eu “ cyflawni ” a gwybodaeth o ewyllys Duw, megis y datguddiasid hi ym Mherson yr Arglwydd Iesu, trwy yr hyn y deuai gwacter ac anialwch yr enaid i flodeuo “ ym mhob doethineb a deall ysbrydol. (b) Y llall ydyw y cyfeiriad yn y weddi at amcan hyn, sef, “ Fel y rhodioch yn addas i’r Arglwydd i bob rhyngu bodd, gan ddwyn ffrwyth ym mhob gweithred dda, a chynhyddu yng ngwybodaeth am Dduw,” &c. (pen. i. 10—12). Gwrthweithia hyn eto y syniad Iddewig fod yn rhaid wrth ddefodau i foddloni Duw. “ Na,” meddai Paul mewn effaith, “ nid defodau meirw,” eithr nerth bywyd oddifewn sydd yn angenrheidiol, “ Wedi eich nerthu a phob nerth yn ol ei gad-

ernid gogoneddus ef, i bob dioddefgarwch a hir-ymaros. gyda llawenydd," &c. (adn. 11, 12). Y ffrwyth hwn, yn tarddu oddiar fywyd ysbrydol, a rydd foddhad a gogoniant i Dduw.

Pen. i. 13—29. Person Crist a'r Efengyl. Yn yr adran hon (1) gwna yr Apostol yn gyntaf ddefnydd o waith yr Arglwydd Iesu yn iachawdwriaeth pechadur, i ddangos mawredd y Person, a thrwy yr oll, anfeidrol ragoriaeth yr Efengyl ar yr hyn a ddysgid iddynt gan y gau-athrawon (adn. 13, 14). Dangosir y gwaith trwy ddau air "gwaredu" a "symud." Gwaredu "o feddiant y tywyllwch," a symud i "deyrnas ei annwyl Fab" (neu fel y dylid darllen, "Mab ei gariad"), sef o'r naill deyrnas i'r llall. Gesyd Paul yma y drwg a'r da yn ddwy deyrnas mewn rhyfel a'u gilydd, ac nid yn ddwy adran o un cyfanfyd—y naill i gael ei phuro trwy gymundeb a'r llall. Defnyddir hefyd iaith gyfeiriedig at bersonau, neu berson, megis "meddiant y tywyllwch," i ddangos fod y drwg nid yn trigo mewn mater neu gorff marw, eithr mewn person byw, o dan lywodraeth yr hwn y mae dyn wedi ei ddarostwng hyd nes y gwar-edir ef gan un cryfach na'i orthrymydd. Yr un cryfach yw Duw Dad, yr hwn sydd yn "symud" y pechadur o'r naill deyrnas i'r llall,—o deyrnas "y tywyllwch i deyrnas Mab ei gariad." Yma, mewn modd deheuig, y dwg yr Apostol i sylw y gallu trwy yr hwn y symudir y pechadur, sef cariad ym mherson y Mab, yr hwn a elwir yn Fab cariad ei Dad. Dylid gochel tybio fod yr ymadrodd hwn yn cael ei gyflawn ddeongliad trwy ddweyd fod y Mab yn gyfrwng datguddiad o gariad y Tad. Y mae yn anuhraethol fwy na chyfrwng; y mae yn sylweddoliad o gariad y Tad. Ym Mherson y Mab sylweddolir cariad Duw fel Tad yn gyflawn a pherffaith. A dwg yr ymadrodd "Mab ei gariad" gydag ef yr ystyr hon, am y rheswm y dengys berthynas bersonol rhwng y Tad a'r Mab mewn gwrth-gyferbyniad i unrhyw berthynas ddeilliadol. Yn yr adnod nesaf (adn. 13), wedi dangos perthynas y Tad a'r Mab yn nhrefn cadw, daw yr Apostol i lefaru yn uniongyrchol am Berson y Mab, a rhydd eglurhad ar natur y

symudiad o'r naill deyrnas i'r llall yn yr adnod flaenorol, sef fod y "symudiad" yn cael ei ddwyn oddiamgylch mewn Person trwy brynedigaeth, sef Person y Mab. Nid yw Paul yma ond yn unig cyffwrdd a chyfundrefn iachawdwriaeth yn yr ymadroddion hyn. Cynnwysa ffydd fel yr achos amodol, haeddiant aberth yr Iesu fel achos effeithiol, prynedigaeth pechadur oddiwrth felltith y ddeddf (yr hyn a briodolir i deyrnas y tywyllwch), ynghyda maddeuant pechodau. Cyffyrddir a maddeuant pechodau yma, am ei fod, ar y naill law yn dangos pechod yn act wirfoddol yn erbyn Tad personol, ac nid elfen wrthwynebol i natur bur yn unig; ac ar y llaw arall, i ddangos fod y prynedigaeth yn ddychweliad pechadur, trwy y Mab yn ol i fynwes Tad trugarog, ac nid yn ddyrchafiad rhan o'r greadigaeth o radd is mewn bodolaeth i radd uwch, megis y dysgai yr athrawon hyn.

(2) Yna, yn ail, dengys fawredd y Person trwy bedair perthynas fawr a phwysig. (a) Y gyntaf yw ei berthynas â Duw. "Yr hwn yw delw y Duw anweledig" (adn. 15). Dyrchafa hyn y Person uwchlaw pob peth creedig. Gellir dweyd am ddyn sanctaidd ei fod yn dwyn "delw Duw" arno; ond nis gellir dweyd ei fod yn "ddelw Duw." Delw yma yw holl elfennau moesol Duw yn eu perffeithrwydd a'u cyflawnder, wedi dyfod yn weladwy ym Mherson yr Arglwydd Iesu. Gwna hyn i ffwrdd a holl ddeilliadaeth y gau-athrawon. (b) Y nesaf yw perthynas y Person a'r Greadigaeth. "Cyntaf-anedig pob creadur" (adn. 15). Teimlir anhawster i ddwyn allan feddwl yr ymadrodd "cyntaf-anedig" yn y cysylltiad hwn. Ddidd cofio nas gellir ddweyd fod y Person dwyfol yn "anedig" mewn ystyr anianyddol, ond yn ffigyrol, megis yr ymadrodd "unig-anedig Fab." Eto yr oedd y Person a anwyd ym Methlehem Judea yn Dduw. Megis nas gellid dweyd fod Duw wedi marw, nis gellir dweyd fod Duw wedi ei eni; ond y mae y Person a anwyd ac a fu farw yn Dduw. Gesyd yr ymadrodd "cyntaf-anedig" allan ddwy agwedd ar un gwirionedd mawr, sef yr Ymgnewdoliad,—fod y Person a ymgnewdolodd yn Fab

Duw, a bod Mab Duw wedi dyfod trwy enedigaeth yn Fab dyn, a thrwy hynny, yn lle fel y dysg y gauathrawon, fod y Greadigaeth a Duw yn wrthwyneb i'w gilydd, dysg Paul fod ymgnawdoliad Mab Duw wedi dwyn y Greadigaeth i undeb agos iawn a Duw, yn gymaint felly fel mai Mab Duw yw "cyntaf-anedig yr holl greadigaeth."* Ond prysura i ddweyd mai y rheswm ei fod yn "gyntaf-anedig" ydyw am mai ynddo Ef y crewyd pob peth. Felly y dylid darllen yma eto;† trwy yr hyn y gesyd yr Apostol allan fod genedigaeth, neu ymgnawdoliad yr ail Berson Dwyfol yn sail holl Greadigaeth Duw. Gwna hyn y Greadigaeth yn rhywbeth annhraethol fwy nag arddangosiad o allu : gwna hi yn rhan o gynllun Duw i ddychafu y ddynoliaeth. Dengys Paul hyn heb gymysgu y natur ddwyfol a'r Greadigaeth megis y gwnai damcaniaeth Philo o Alexandria; oblegid dywed yn niwedd yr adn. 16, "pob dim a grewyd trwyddo ef, ac erddo ef." Yma y mae y darlleniad Cymraeg yn gywir; "trwyddo" yw y gair priodol i osod allan y syniad fod Duw Dad wedi dwyn y Greadigaeth i fod trwy ei Fab; ond rhag i'r Colossiaid dybied mai cyfrwng goddefol ydoedd, dywed ymbellach mai Efe yw amcan yr holl Greadigaeth : "ac erddo ef" (1 Col. i. 16). "Ac y mae efe cyn pob peth, ac ynddo ef y mae pob peth yn cyd-sefyll" (1 Col. i. 17). Gwelir trwy hyn fawredd y Person yn ei berthynas a'r Greadigaeth, am Ei fod, tra yn gyfrwng i'w dwyn i fodolaeth, ac wedi dyfod i berthynas beresonol â hi trwy enedigaeth; eto yn ei chynnwys ynddo ei hun; yn amcan iddi; ac yn bod yn flaenorol iddi, ac yn annibynol arni. (c) Yn nesaf gwelir mawredd y Person yn ei berthynas a'r Eglwys. Y peth cyntaf a ddywedir ydyw mai Efe yw Pen yr Eglwys. Yn y 18ed adn. dylid darllen, "Ac efe yw pen y corff, yr Eglwys;" nid "efe yw pen corff yr Eglwys," a ddywed Paul, eithr mai efe yw pen y corff, yr hwn yw yr Eglwys.

* Yn lle "pob creadur," dylid darllen, "yr holl greadigaeth." Gwel C.D.

† "Canys ynddo ef y crewyd pob dim," &c. (Gwel C.D., Col. i. 16).

Nid hwn yw y tro cyntaf, 'modd bynnag, i Paul ddefnyddio y gymhariaeth o "gorff" am yr Eglwys; gwna hynny chwech neu saith mlynedd yn foreuach yn ei Epistol cyntaf at y Corinthiaid. A naturiol yw i awdwr sylwi yn fanylach ar unrhyw syniad pan yn ei gyflwyno gyntaf i sylw nag ar ol hynny. Felly y gwelir pan y dwg Paul y gymhariaeth hon (1 Cor. xii. 12—27) gyntaf i sylw; manyla arni i osod allan ei chyfoeth a'i chyfaddaster. Gellir dweyd, wrth fyned heibio, y milwria hyn yn erbyn y syniad fod datblygiad graddol i'w ganfod ym meddyliau yr Apostol—gall hynny fod mewn rhai cyfeiriadau, ond nid ym mhob cyfeiriad. Tuedd ysgrifenwyr yw gweithio eu damcaniaethau i eithafion. Nid yw yr hyn a ymddengys yn ddatblygiad yn fynych yn ddim mwy na chyfaddasiad y gwirionedd at amgylchiadau neilltuol y darllenywyr. Yn yr Epistol cyntaf at y Corinthiaid y gwirionedd a bwysleisir yw undeb "y corff" yn cael ei sierhau gan un teimlad, neu fywyd yn rhedeg drwyddo oll (1 Cor. xii. 26). Yr un modd drachefn yn yr Epistol at y Rhufeiniaid, ryw ddwy flynedd yn ddiweddarach, gosodir yr un pwyslais ar undeb "y corff," ond yn unig y rhoddir mwy o arbenigrwydd ar y gwirionedd mai yr hyn a sierha undeb y saint yw eu hundeb â Christ, tra yn yr Epistol at y Corinthiaid mai yr hyn a wna hynny ydyw preswyliaid yr Ysbyrd (cym. Rhuf. xii. 4, 5 â 1 Cor. xii. 12, 13). Ond yr hyn y rhoddir pwys arno yma ydyw mai Crist yw pen "y corff." Daw y rheswm am hyn i'r golwg pan yr ystyrir natur yr ymosodiad ar yr Eglwys yn Colossa gan y gau-athrawon. Dysgai y rhai hyn fod Duw a'r Greadigaeth yn wrthwyneb i'w gilydd; fod y gallu a ffurfiasai y Greadigaeth (Demiurge) yn milwrio yn erbyn y gallu a ddisgynasai oddiwrth Dduw i adferu y Greadigaeth, a dyn mewn modd arbennig, a'i dwyn yn ol at Dduw. Hwn ydoedd y prif Aeon, yn cynrychioli y Crist. Mor wahanol yw dysgeidiaeth Paul; yn lle hyn y Crist yw "delw y Duw anweledig," ac eto yn "gyntaf-anedig yr holl greadigaeth." Hawdd y gallasai y Colossiaid ofyn yn wyneb hyn, "Pa fodd y gall y Crist hwn fod

yn Waredwr dynoliaeth?" Ateb Paul yw, Efe yw pen y corff, sef yr Eglwys. Megis mai Efe a roddodd fod i'r Greadigaeth, ac sydd yn ei chyflenwi a gallu, felly Efe hefyd roddodd fod i'r Eglwys, ac sydd yn ei chyflenwi a bywyd. Yn lle bod y Greadigaeth ac adferiad dyn, y naill yn erbyn y llall, fel yng nghyfundrefn y gau-athrawon, y maent gan Paul wedi ei huno mewn un Person, a hwnnw yw yr Arglwydd Iesu Grist. Amcan yr Apostol yn hyn oll ydyw dangos mawredd a gogoniant y Person, yn ei berthynas a'r Eglwys yr un modd a'r ddwy berthynas flaenorol. Yma eto Efe yw dechreuad y greadigaeth newydd, "y cyntaf-anedig oddiwrth y meirw; fel y byddai efe yn blaenori ymhlith pawb"* (Col. i. 18). (d) Y nesaf yw Ei berthynas â'r Prynedigaeth. Nid yw hyn, modd bynnag, ond helaethiad o'i berthynas â'r Eglwys. Eto dylid edrych arno yn wahaniaethol oddiwrth Ei berthynas â'r Eglwys; oblegid yma crynhoia yr Apostol holl allu yr Arglwydd Iesu i un pwynt, a'r pwynt hwnnw ydyw y groes. Yn lle bod "y cyflawnder" (pleroma) yn rhan o'r cyfanfyd, fel y gwag freuddwydiai y gau-athrawon hyn, dysg Paul mai ewyllys Duw yw iddo breswyllo ym Mherson ei Fab (adn. 19). Yna dengys mai yr hyn a wna "y cyflawnder" hwn yn effeithiol a gweithredol (active) ydyw gwaed ei groes Ef, a hynny nid ar wahan oddiwrth y Person, eithr trwy y Person. Ewyllys Duw, gan hynny, yw "trwyddo Ef gymodi pob peth ag ef ei hun" (Col. i. 20). Yma gwneir Person y tragwyddol Fab, trwy ei aberth, yn ganolbwynt adferiad a chymod yr holl greadigaeth â Duw. Ac o hyn i ddiwedd y bennod dengys Paul mai yn unol â hyn y gosodwyd ef yn weinidog i'r Cenhedloedd, yn gymaint ag mai amcan yr Efengyl yw achub yr unigol mewn trefn i gyflwyno "pob dyn yn berffaith yng Nghrist Iesu" (Col. i. 28), er mwyn ffurfio cymdeithas newydd a elwir gan Paul mewn lle arall yn "Eglwys y Duw byw, colofn a sylfaen y gwirionedd" (1 Tim. iii. 15).

* "Ymhlith pawb" yw y darlleniad ar ymyl y ddalen.

PENNOD XXXVII.

Yr Epistol at y Colossiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad).
O.C. 61.

PEN. ii. 1—23. Gwelir mai amcan Paul yn y bennod gyntaf yw dangos mawredd Person Crist fel Cyfryngwr, a chanolbwynt mawr y Greadigaeth a Phrynedigaeth dyn. Yna, heb yn wybod iddo ei hun, daw ei fawredd ef ei hun i'r golwg fel goruchwyliwr “ar ddirgeledigaethau Duw” (1 Cor. iv. 1). Ac yn yr ail bennod gwelir ei fawredd fel goruchwyliwr yn helaethach, trwy yr “ymdrech” sydd arno ar ran eglwysi Duw yn Asia, tra yr oedd efe yn garcharor yn Rhufain, aelodau y rhai ni welsent ei wyneb yn ol y cnawd, megis y rhai yn Colossa a Laodicea (Col. ii. 1). Gwelir mai ymdrech ysbrydol yw yr ymdrech hon: ac fel ei Feistr, yn y byd ysbrydol yr oedd ei frwydrau pennaf a'i fuddugoliaethau mwyaf gogoneddus. Tra y gellid cofnodi yr ymdrechion allanol, megis y gwna yr Apostol mewn Epistol arall (gwel 2 Cor. xi. 23—30), nis gellir cofnodi y rhai hyn—y maent o gyrraedd holl gyfrolau'r llawr: ond ysgrifennir “llyfr coffadwriaeth ger ei fron Ef” i'r rhai oll sydd yn ofni yr Arglwydd, ac i'r rhai sydd “yn meddwl am ei enw ef” (Malachi iii. 16). Gwasanaetha hyn hefyd i gylymu calonnau y disgyblion gweiniaid o dan ymosodiad, ag eiddo yr Apostol yn Rhufain ynghydag Epaphras eu gweinidog, mewn un ymdrech fawr yn erbyn y gelyn. Ceir yn yr ymadrodd “ymdrech” gyfeiriad, fel mewn mannau eraill, at y chwareule ymhlith y Groegiaid (gwel 1 Cor. ix. 25—27; Phil. i. 27; 2 Tim. ii. 5), yr hyn a ddengys ddylanwad Groeg ar feddwl yr Apostol. Amcan hyn ydyw, nid dangos gofal Paul am yr Eglwysi (gwna hynny), eithr yn hytrach “fel y cusurid eu calonnau hwy wedi eu cyd-gysylltu mewn cariad.” Amlygai Paul ei galon ei hun, nid i wneud arddangosiad o'i deimladau tuag atynt, eithr er mwyn uno eu calonnau hwy a'i galon yntau mewn cariad, a hynny er mwyn eu cysuro yn wyneb yr ymosodiad a wneid arnynt. Cyn-

nwysa y gair a gyfieithir “cysurid” yma lawer mwy nag ymdeimlad o ryddhad oddiar olwg ar ddiogelwch. Cynnwysa yma, ac mewn mannau eraill yn y Testament Newydd, wroldeb yn wyneb ymosodiad oddiar ymdeimlad o undeb a chyd-gynhorthwy yn yr ymdrech. Nid baban sydd yma yn cael ei gysuro, ond milwr yn cael ei galonogi yn y frwydr. Teimla esbonwyr anhawster i osod allan y meddwl yn glir yn y rhan ddiweddaf o'r ail adnod (Col. ii. 2). Derbyniwn y darlleniad yn y C.D. fel un y bernir ei fod yn dwyn allan feddwl yr Apostol. Edrych wna Paul ar ddwy blaid—y gau-athrawon a disgyblion Crist—yn ymgystadlu mewn ymdrechfa am gyfoeth ydoedd yn gynnwysedig mewn gwybodaeth o ddirgelwch. Nid oedd dim yr ymffrostiai y Gnosticiaid fwy ynddo na gwybodaeth; wrth hyn y mynnent gael eu hadnabod, ac yn arbennig eu gwybodaeth o ddirgelwch. “Yn awr ymunwn a'n gilydd,” meddai Paul mewn ystyr, “yn ‘yr ymdrech’ hon, mewn cariad, a ni a enillwn gyfoeth neu olud o hyder a sierwydd mewn deall trwy gyd-brofiad o gariad Duw yn ein calonnau.” Fel y sylwa Dr. Maclaren, “mewn trefn i garu pethau dynol rhaid eu hadnabod; ond mewn trefn i adnabod pethau Dwyfol rhaid eu caru.”* Yr agoriad i ddirgelwch Duw yw cariad. Y mae y dirgelwch hwn drachefn yng Nghrist, neu yn hytrach y dirgelwch ydyw Crist, fel y dylid darllen yn ol y C.D. Nid yw y wybodaeth yn gyfyngedig i'r ychydig, fel y dysgai y gau-athrawon, ond yn eiddo y rhai oll a garant Dduw ac a gredant yn ei Fab Ef Iesu Grist. “Yn yr hwn y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig” (Col. ii. 3). Gwelir gallu dihafal yr Apostol i gyfarfod ei wrthwynebwytr trwy ddefnyddio eu termau hwy eu hunain i ymladd yn eu herbyn a'u llanw ag ystyron newyddion. Yn lle bod y trysorau—y doethineb a'r wybodaeth—yn ffrwyth datblygiad a gweithrediad amhersonol perthynol i'r cyfanfyd, y maent yn ol dysgeidiaeth Paul wedi eu trysori mewn un Person, sef Crist; a rhoddir yr ymadrodd

*“The Expositors' Bible,—Colossians,” &c., p. 161.

“cuddiedig” i mewn yn olaf i alw sylw y Colossiaid at y ffaith nad ydynt yn guddiedig yn yr ystyr wag a roddid i’r ymadrodd gan eu gwrthwynebwyd, sef fod y pethau hyn yn cael eu gorfaelio ganddynt hwy; eithr fel y sylwyd, yn eiddo y credinwyr oll. O hyn i ddiwedd y bennod rhybuddia y Colossiaid rhag agwedd arall ar yr ymosodiad, sef yr hyn a ellir ei alw (i’w wahaniaethu oddiwrth yr agwedd Roegaidd) yr un Iddewig. Yr arf effeithiol yn erbyn y naill a’r llall fel y gwelir gan yr Apostol ydyw ffydd ym Mherson Crist. Gwelir priodoldeb ac addasrwydd hyn pan yr ystyriom mai yr agwedd Iddewig ar yr ymosodiad ydoedd perswadio dynion mai cyflawni defodau ydoedd yn angenrheidiol er iachawdwriaeth. Oherwydd hyn yr edrychai yr Apostol ar yr achos mor ddifrifol. Yr oedd yr agwedd Roegaidd yn ymosod ar Grist fel Cyfryngwr, a’r un Iddewig ar Grist fel Iawn. Yr ydoedd yr heresi hon yn gymysgedd rhyfedd o Gnosticiaeth ac Iddewiaeth; a’r olaf drachefn wedi ymrannu yn wahanol sectau, megis Esseniaid, Saduceaid a Phariseaid,—pob un ohonynt yn ei ffordd yn ceisio cyflawnder, ond nid trwy ffydd yng Nghrist, ond trwy eu cyflawniadau eu hunain. Yr oeddynt megis y dywed yr Apostol, “yn ymroi i ordeiniadau: (na chyffwrdd, ac na archwaetha, ac na theimla); y rhai ydynt oll yn llygredigaeth (neu yn darfod) wrth eu harfer, yn ol gorchymynion ac athrawiaethau dynion” (Col. ii. 20—22). Beth ydoedd perthynas y sectau hyn a Christionogaeth nid yw yn hollol eglur. Y mae yn deilwng o sylw yn y cysylltiad hwn fod ysgrif wedi ei chyhoeddi yn ddiweddar a elwir yn “Ysgrif Sadocaid,” gan Dr. Schechter, Efrog Newydd (1910), ynghylch yr hon y mae cryn amrywiaeth barn am ei dyddiad ynghydag ystyr ei chynhwysiad. Cyfeirir ynddi at dri o wahanol gymeriadau, sef “Y Messiah” yn tarddu o Aaron ac Israel, “Dysgawdwr Cyflawnder” a “Gwr Trahauster” (“The Man of Scoffing”); a mynn y Parch. G. Margolionth, M.A.,*

* Gwel, “Expositor,” am Ragfyr, 1911, a Mawrth, 1912, ar “Saduceaid Cristionogol Damascus” (“The Sadducean Christians of Damascus”).

mai y rhai hyn yw Ioan Fedyddiwr, yr Iesu, a'r Apostol Paul. Yr unig beth y dymunwn alw sylw ato ydyw y tebygolrwydd, os yw y gŵr dysgedig uchod yn gywir, y gall fod y rhai hyn ymhlith y rhai a ymosodent ar Eglwysi Asia Leiaf yn nyddiau Paul. Os felly, derbynient yr Iesu fel "Dysgawdwr Cyfiawnder," ond gwrthodent ef fel aberth ac fel Iawn; ac yr oeddynt, y mae yn amlwg, yn elynion anghymodlawn i'r Apostol Paul, a galwent ef wrth yr enwau dirmygus "Gŵr Trahauster" a "Belial," oherwydd ei fod (yn eu bryd hwy) yn gwneuthur y ddeddf, yr hon oedd "uchter y nef" yn eu golwg, yn ddirym. Gwelir oddiwrth hyn oll pa mor gyfaddas ydoedd gwaith Paul yn rhoddi arbenigrwydd ar Berson Crist i gyfarfod a'r naill agwedd a'r llall yn yr heresi hon; i gyfarfod yr agwedd Roeg-aidd, i wneud i ffwrdd a datblygiad a chyflawnder (pleroma) yn tarddu o'r cyfanfyd, trwy ddangos fod y cyflawnder yn ffrwyth cynllun ac ewyllys y Tad (Col. i. 19 a ii 9) wedi ei drysori yng Nghrist: i wrthweithio y duedd lddewig o ymddiried mewn ordeiniadau drachefn, dygai yr Apostol yr un Person mawr i'r golwg yn haeddiant ei aberth a buddugoliaeth ei groes, yr hwn a ddileodd "ysgrifen-law yr ordeiniadau, yr hon oedd i'n herbyn ni, yr hon oedd yngwrthwyneb i ni, ac a'i cymerodd hi oddiar y ffordd gan ei hoelio wrth y groes," &c. (Col. ii. 14—17). Nid oedd ryfedd yn y byd i'r rhai hyn alw Paul yn "wr trahauster," pan y dangosai gyda'r fath watwareg lem fod yr Iesu trwy ei aberth anfeidrol wedi dynoethi ynfydrwydd yr awdurdodau a'r tywysogaethau trwy y rhai y mynnent hwy i ddynion fod yn gadwedig. Neu ar ymyl y ddalen yn ol y C.D., "Gan roddi heibio ei gorff ei hun efe a wnaeth arddangosiad ohonynt," sef o'r "tywysogaethau a'r awdurdodau." Cymhara Paul lythyren y gyfraith yma i gorff yr Iesu, yr hwn a roddodd efe heibio dros amser er mwyn i'r holl fyd weled ei galon a theimlo ei gariad. Dysgeidiaeth Paul yw mai trwy ffydd yn y Person hwn y mae bod yn gadwedig. Amhosibl yw peidio canfod cyfaddaster Paul i gyfarfod sefyllfa yr Eglwysi hyn fel un wedi ei ddwyn i fyny yn holl gyf-

rinion y grefydd Iddewig ar y naill law, a'i drwytho yn nirgelion dysgeidiaeth y Groegiaid ar y llaw arall. Teflir llawer o oleuni ar Epistolau Paul yn y dyddiau hyn, ac yn arbennig ar yr Epistol hwn at y Colossiaid, gan ysgolheigion yn yr Almaen ac yn y wlad hon. Amrywiant yn eu casgliadau oddiwrth eu hymchwiliadau yn fawr, ond nid yw hynny yn tynnu oddiwrth werth y ffeithiau a ddarganfyddir ganddynt. Mynn un (Schweitzer) nad yw holl ddysgeidiaeth Paul ond yn unig un drafodaeth ar y "pethau diweddaf," eraill (megis Loisy a Lake) mai Paul sydd yn gyfrifol am wneuthur crefydd Crist yn "grefydd dirgelwch." Eraill a lynant wrth y syniad mai yr allwedd i ddysgeidiaeth yr Apostol (Holtzmann, Deissmann a Ramsay) ydyw ei gyfarfyddiad a'r Iesu ar y ffordd i Damascus. Y rhai hyn yn ol ei dystiolaeth ef ei hun ac eiddo awdwr Llyfr yr Actau, sydd yn gywir. Nid oes dim a brofa yn eglurach nad yw Paul yn cefnogi y syniad o ddirgelwch fel cyfaredd (magic) na'i ymosodiad ar, a'i ddynoethiad o'r cyfryw syniad yn yr Epistol hwn. Rhybuddia y Colossiaid rhag yr hyn a eilw yn "philosophi a gwag dwyll," ac yn "egwyddorion (neu yn elfennau) y byd," a thrachefn meddai, "Na thwyllled neb chwi am eich gwobr, wrth ei ewyllys mewn gostyngeddrrwydd ac addoliad angelion," &c., gan dybio ynddo ei hun ond iddo gadw nifer o ddefodau o ymddangosiad hunanymwadol, y byddai rhinwedd yn y cyfryw ddefodau i ennill bywyd tragwyddol! "Na," meddai Paul, "ymchwyyddo yn ofer y mae, gan ei feddwl cnawdol ei hun, heb gyfatal y pen (neu heb ddal ei afael yn dynn), o'r hwn y mae yr holl gorff, trwy y cymalau a'r cysylltiadau, yn derbyn lluniaeth, ac wedi ei gyd-gysylltu, yn cynhyddu gan gynydd Duw" (Col. ii. 18, 19). Y mae yma ddirgelwch gan yr Apostol, ond dirgelwch a berthyn i fywyd ydyw, ac nid i ddefodau cnawdol, nac ychwaith i gyfaredd, neu gred ofergoelus, a'r bywyd hwnnw yn tarddu o ffydd yng Nghrist Iesu fel Pen y corff, sef yr Eglwys.

Pen. iii.—iv. 6.—Cymhellion i fywyd sanctaidd yn holl gysylltiadau bywyd. O hyn i ddiwedd y 6ed adn.

yn y bedwaredd bennod, try yr Apostol holl rym y gwirionedd sydd yn gynnwysedig yn undeb dirgeledig y saint â Christ, yn gymhelliad i fywyd sanctaidd. Yn y cysylltiad hwn defnyddia Paul yr ordinhad o Fedydd fel arwydd o'r undeb hwn. Gwna hyn o bosibl am y buasai yn apelio yn gryfach at feddyliau disymf y credinwyr ieuaine hyn, na thrwy unrhyw osodiad o wirionedd noeth. Yr oeddynt wedi eu bedyddio oll gan rai o'r Apostolion neu yr Efengylwyr mewn modd cyhoeddus. Y mae yn ddigon posibl, gan eu bod mewn oedran cyfaddas, eu bod wedi cael eu suddo o ran eu cyrff mewn dwfr; a buasai y cyfrw ddefod yn apelio, trwy y synhwyrâu corfforol at feddwl pob un ohonynt mewn modd tarawiadol, ei fod yn blentyn Duw trwy ffydd yng Nghrist. Trwy hyn dysg yr Apostol fod yr hen fywyd yn cael ei ddiosg, a'r dyn yn adgyfodi gyda Christ i fywyd newydd. Tra y mae y bedydd yn arwydd, y mae claddedigaeth ac adgyfodiad yr Iesu yn gyffelybiaeth o'r cyfnewidiad hwn ym mywyd y dyn sydd wedi dyfod i undeb â Christ, fel y dengys Paul yn ei Epistolau mawrion dadleuol (gwel Gal. iii. 26, 27; Rhuf. vi. 3, 4; Col. ii. 12), ac yn ol dysgeidiaeth yr Apostol bodola undeb deublyg rhwng y credadyn â Christ,—undeb cyfamod, yr hwn a briodolir i'r Tad o ran gweithrediad (Rhuf. vi. 4), ac undeb ffydd, yr hwn a briodolir eto i Dduw trwy ffydd y dyn (Col. ii. 12). Felly y mae cynllun a gweithrediad bywyd yn cael ei briodoli gan Paul, nid i ddatblygiad, eithr i Dduw personol, a hwnnw yn Dad i ddyn yng Nghrist Iesu ei Fab. Yn unol a'r hyn a ddywedwyd cysylltir yr adnod 1af o'r 3ydd bennod a'r 12fed adnod o'r ail bennod. (Cym. Col. ii. 12 â iii. 1). Perthyna neilltuolrwydd i'r dull hwn o eiddo yr Apostol o uno y gweithrediadau dwyfol a dynol mewn un undeb dirgeledig, na cheir ef, i'r un graddau, yn ysgrifau yr un o'r ysgrifenwyr cysegredig eraill. Cynnwysa ar ran y Tad, gynllun gorffenedig i fywyd ei blentyn, ac ar ran y credadyn, cynnwysa ffydd yng Nghrist, trwy yr hon y mae mewn ymdrech barhaus i lanw a sylweddoli y cynllun dwyfol. Gwelir hyn yn yr adnod gyntaf o'r bennod hon.

“ Os cydgyfodasoch gyda Christ,” meddai Paul, dyna’r cynllun; “ ceisiwch y pethau sydd uchod lle mae Crist yn eistedd ar ddeheulaw Duw;” dyna’r ymdrech sydd i fod o du y dyn, i lanw a sylweddoli y cynllun dwyfol. Gwel Paul y credinwyr yn y cynllun dwyfol gyda “ Christ yn eistedd ar ddeheulaw Duw.” Am hynny y mae eu holl fryd, sef gogwydd eu holl egnion (yr hyn a feddylir yma wrth “ serch”) i fod ar i fynny “ ar bethau sydd uchod.” Y mae’r hen fywyd wedi marw ac wedi ei gladdu, a’r bywyd newydd wedi ei guddio “ gyda Christ yn Nuw ” (Col. iii. 3). O’r gwirionedd hwn y tardd y cymhellion a geir yn y bennod hon i fywyd sanctaidd. Hon yw yr ymdrech o hyn allan yn yr enaid unigol, yn y teulu, mewn cymdeithas, yn ei gwahanol adrannau i ufuddhau o bawb i gariad a “ thangnefedd Duw.” “ A llywodraethed tangnefedd Duw yn eich calonau, i’r hwn hefyd y’ch galwyd yn un corff ” (Col. iii. 15). Yma, ac yn yr adnodau dilynol, dwg yr Apostol yr holl gymhellion i fywyd sanctaidd, allan o Berson yr Arglwydd Iesu : ei heddwch, neu ei “ dangnefedd ” oddifewn yn eu calonau; “ ei air ” drachefn, fel rheol bywyd, i fod yn preswyllo ynddynt yn gyfoethog, a’i “ enw ” i fod yn awdurdod ac yn safon i’w holl weithrediadau, “ gan ddiolch i Dduw a’r Tad trwyddo ef ” (Col. iii. 15—17). Gan ein bod wedi sylwi ar gymdeithion Paul yn Rhufain yn flaenorol (gwel pen. xxxiii.), terfynwn yr amlinelliad hwn o’r Epistol gyda dweyd yr ymddengys y bwriadai yr Apostol i’r Epistol hwn a’r un a gyfenwir “ at yr Ephesiaid ” gael ei ddarllen gan yr Eglwys yn Laodicea, gan y dywed, “ wedi darllen yr Epistol hwn gyda chwi, perwch ei ddarllen hefyd yn eglwys y Laodiceaid ; a darllen o honoch chwithau yr un o Laodicea ” (Col. iv. 16). Os yr Epistol at yr Ephesiaid a feddylir wrth “ yr un o Laodicea,” yna rhaid fod amcan gwahanol i’r ddau.

PENNOD XXXVIII.

Yr Epistol at yr Ephesiaid; Amlinelliad o'i gynwys. O.C. 61.

DYWEDWYD yn niwedd y bennod flaenorol, os ydoedd yr Apostol yn cyfeirio at yr Epistol hwn (Ephesiaid) yn yr ymadrodd "yr un o Laodicea" (Col. iv. 16), y rhaid "fod amcan gwahanol i'r ddau." Sail y dywediad ydyw y buasai un o'r ddau yn gwneud y tro pe buasai amcan y ddau yn hollol yr un, a'u cynhwysiad yn rhedeg ar yr un llinellau. Yn awr cymerir yn ganiataol mai yr Epistol hwn a olygir gan yr ymadrodd "yr un o Laodicea." A hyn y cytuna y golygiad mai math o gylch-lythyr y bwriadau yr Apostol i hwn fod; eto dylid gochelyd rhag cario y golygiad hwn yn rhy bell, a thybio, fel y gwna rhai, y perthyna i holl Dalaeth Asia; pe felly ni buasai dim yn rhwystro Paul i ddweyd hynny, a'i gyfeirio at yr Eglwysi yn Asia, megis y gwna yn ei Epistol at y Galatiaid. Yn lle hynny, mor bell ag y gellir casglu oddiwrth brofion allanol a mewnol, anfona Paul yr Epistol trwy law Tychicus, yn y lle cyntaf i Ephesus fel canolbwynt, ac yna i Hierapolis a Laodicea, ac oddiyno i Colossa; ac o bosibl yr anfonir yr Epistol at y Colossiaid i'r gwrthwyneb o Colossa i Laodicea gan ddiweddu yn Ephesus.* Ond pwnc pwysicach i'w benderfynu yw, pa beth yw y gwahan-iaeth yn amcan y ddau Epistol gan fod yn angenrheidiol i'r un Eglwysi ddeall cynnwys y ddau? Mewn atebiad cynnygiwn i'r darlennydd yr hyn a ganlyn. Dylid cofio fod Epaphras gyda Phaul yn Rhufain, a'i fod wedi gosod ger ei fron gyflwr yr Eglwys yn Colossa mewn modd arbennig, ynghyda chywflwr yr Eglwysi cylchynol mewn modd mwy cyffredinol. Mewn canlyniad i hyn ysgrifenna Paul ei Epistol at y Colossiaid ym mrawdfrydedd ei ysbryd, a'i ymdrech mewn gweddi dros

* Caiff y darlennydd olwg gryno ac eglur ar y mater hwn yn yr esboniad bychan y "Cambridge Bible Series; Ephesians, by Moule, M.A.

“y saint a’r ffyddlawn frodyr yng Nghrist” ydoedd yn amlwg mewn perygl o gael eu hanrheitho “trwy philosophi a gwâg dwyll.” Amcan uniongyrchol yr Epistol hwn (Colossiaid) gan hynny yw ymosod ar yr heresi hon a ddysgid gan ryw gau-athrawon yn Colossa. Ond ar ol hyn teimlai yr Apostol fod angen rhoddi datganiad helaethach o wirionedd yr Efengyl mewn modd llai dadleuol i ddwyn i’r golwg undeb yr Eglwys Gristionogol, yr hon sydd i gynnwys ynddi bob cenedl dan y nef; ac yng “nghyflawnder yr amseroedd,” trwy ewyllys Duw, “ac yn ol ei foddlonrwydd ei hun,” yn ol y cynllun, dengys Paul yn yr Epistol hwn fod yr holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear i gael eu crynhoi “ynghyd yng Nghrist” (Eph. i. 9, 10, 11). Dyma amcan yr Epistol at yr Ephesiaid. Ymddengys cyffelyb berthynas rhwng yr Epistol at y Colossiaid a’r Epistol at yr Ephesiaid ag sydd rhwng yr Epistol at y Galatiaid a’r Epistol at y Rhufeiniaid. Y mae’n wir nad yw y gyfatebiaeth rhwng y ddau bâr hyn o Epistolau yn gyflawn. Ac ni raid sylwi ar y pethau yn y rhai y gwahaniaethant; ond nodwn brif linellau y gyfatebiaeth rhyngddynt. (1) Y mae y Galatiaid a’r Colossiaid o nodwedd ddadleuol, tra y mae y Rhufeiniaid a’r Ephesiaid o nodwedd addysgol ac annadleuol. (2) Y mae y ddau bâr yn ymwneud ag un agwedd ar y gwirionedd,—y Galatiaid a’r Rhufeiniaid yn ymdrin a chyfiawnhad trwy ffydd; a’r Colossiaid a’r Ephesiaid yn ymdrin ag Undeb yr Eglwys yng Nghrist. (3) Gyda golwg ar yr arddull, y mae y Galatiaid a’r Colossiaid yn fwy cyfeiriol a phersonol; a’r Rhufeiniaid a’r Ephesiaid yn fynegiad mwy cyflawn a thawel o’r gwirionedd o dan sylw. Gwelir oddiwrth yr hyn a ddywedwyd na raid manylu llawer ar gynnwys yr Epistol hwn gan fod yr un gwirionedd wedi cael ei ddwyn i sylw yn yr Epistol at y Colossiaid.

Gellir dosrannu yr Epistol fel y canlyn:—

Pen. i. 1—14. Anerchiad, ac etifeddiaeth y saint yng Nghrist.

Pen. i. 15—23. Gweddi Paul dros y darllenwyr.

- Pen. ii. 1—22. Undeb y Cenedl-ddyn a'r Iddew yng Nghrist.
- Pen. iii. 1—21. Gosodiad Paul yn weinidog i'r Cenhedloedd; a'i weddi drostynt.
- Pen. iv.—v. 21. Undeb y saint â Duw yng Nghrist yn gymhelliad i fywyd sanctaidd.
- Pen. v. 22—vi. 24. Yr un gwirionedd yn cael ei gymhwyso at wahanol agweddau y bywyd teuluaidd; a'r bywyd unigol yn y filwriaeth ysbrydol, ynghydag un cyfeiriad personol at Tychicus fel dygiedydd y llythyr.

Pen. i. 1—14. Anerchiad ac etifeddiaeth y saint yng Nghrist. Nid oes dim yn yr Anerchiad yn galw am sylw yn ei berthynas ag addysg yr Epistol nad yw i'w gael yn yr Anerchiad yn yr Epistol at y Colossiaid. Ffynhonnell apostoliaeth Paul yn y naill a'r llall yw "ewyllys Duw," a'i ddymuniad ar ran ei ddarllenwyr yr un modd yw ar iddynt fwynhau gras "a thangnefedd oddiwrth Dduw ein Tad a'r Arglwydd Iesu Grist" (Eph. i. 1, 2). Ond yma, yn lle gweddi dros ei ddarllenwyr yn uniongyrchol ar ol yr Anerchiad, ceir datganiad tra gogoneddus, mewn ysbryd gorfoleddus, gan fendithio "Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist," o etifeddiaeth y saint yng Nghrist (Eph. i. 3—14). Yr hyn a rydd i ni olwg ar agwedd meddwl Paul pan yn ysgrifennu yr Epistol hwn. Ymddengys ei fod wedi cael goruchafiaeth ar ofnau a phryder ynghylch yr Eglwys hyn pan oedd ef ac Epaphras ac eraill o'r saint yn Rhufain, yn ymdrechu mewn gweddi ar eu rhan; a'i fod wedi cael golwg ar gyfoeth etifeddiaeth y saint yng Nghrist. Ni wneir yma ond yn unig nodi allan brif linellau yr etifeddiaeth. (1) Y gyntaf ydyw fod pob bendith ysbrydol wedi ei thrysori yng Nghrist i'r saint yn y nefolion." Ceir yma yr ansoddair "nefolion" heb yr un enw cadarn. (Gwel hefyd adn. 20; ii. 6; iii. 10; vi. 12). Golyga ddau beth arbennig, sef fod Crist yn ei gorff ysbrydol mewn lle dyrchafedig fel

Pen yr Eglwys; a bod y bendithion ynddo Ef uwch-law holl lygredigaeth y byd presennol (gwel 1 Petr i. 3, 4). (2) Fod y saint wedi eu hethol yng Nghrist i dderbyn y bendithion hyn (adn. 4). (3) Fod hon yn weithred o eiddo y Tad y tuallan i gylch amser ("cyn seiliad y byd"), yn cael ei llywodraethu gan gariad, i'r amcan o'u gwneud "yn sanctaidd a difeus," a hynny yn ol rhag-gynllun, sef eu gwneud yn blant iddo ei hun trwy Iesu Grist, yr hwn gynllun a roddai foddhad tragwyddol i'w feddwl (adn. 5), ac a gynhyrchai fawl i ogoniant ei ras, trwy yr hwn ras y mae wedi gwneud y saint—y rhai sydd ynddynt eu hunain yn anhawddgar—yn hawddgar "yn yr Anwlyd" (adn. 6). Yn (4ydd) nesaf fod y cynllun tragwyddol hwn yn cael ei ddwyn oddiamgylch trwy brynedigaeth, a hynny trwy waed Crist, yr hwn sydd yn cynnwys ynddo sylweddoliad o'r cynllun, sef bwriad (yn tarddu o gariad), yn cael ei ffurfio yn gyfamod, a'r cyfamod hwn ar ran yr ail Berson dwyfol yn cael ei weithio allan yn ufuddod, a'r ufuddod yn cynnwys ymg Nawdoliad a hunan-aberthiad yr Arglwydd Iesu. Golyga y prynedigaeth yma trwy waed Crist fod dyn yn droseddwr o ddeddf, wedi gwyro oddiwrth linell uniawn ewyllys Duw; mewn angen am ei waredu oddiwrth yr euogrwydd neu y rhwymedigaeth i gosp, a ddygasid arno trwy bechod. Dygir hyn oddiamgylch, yn ol dysgeidiaeth Paul, trwy ei waed Ef, sef Crist, yr hyn a symir i fyny ganddo yn yr ymadrodd "maddeuant pechodau" (adn. 7). Yr hyn a ddwg feddwl yr Apostol yn ol drachefn at y ffynhonnell fawr, sef cyfoeth ei ras Ef, sef gras Duw (gwel pen. ii. 7). Fel hyn symuda meddwl yr Apostol oddiwrth y meddyliau tragwyddol, y rhai a briodolir ganddo i Dduw Dad (adn. 3—6), at y cyfrwng trwy yr hwn y dygir y meddyliau i weithrediad, sef trwy y Mab (adn. 6, 7), a dychwela yn ol i ddangos cyfoeth yr etifeddiaeth yn dyfod i feddiant y saint oddiwrth y Tad trwy oruchwyliad y Mab, yr hwn sydd wedi ei osod yn Oruchwyliwr ar yr amseroedd hyn i ddwyn y bwriadau tragwyddol oddiamgylch. Hwn yw y gwirionedd mawr a ddysg Paul i'r disgyblion disymhl hyn—fod yn

bleser* (gwel Luc xii. 32) gan eu Tad hwy ddatguddio iddynt y dirgelwch, mai yn llaw eu Brawd, fel Goruchwyliwr yr amseroedd, y mae yr hawl i weinyddu yr holl fendithion (adn. 8—12). Dylid sylwi yma fod yr ymadrodd “yng ngoruchwyliath cyflawnder yr amseroedd,” wedi ei fwriadu yn ddiau gan yr Apostol i wrthwynebu addysg y gau-athrawon gyda golwg ar y galluoedd, neu y deilliadau (aeons) a ddeuent oddiwrth y cyflawnder i buro a dyrchafu y tryblith; ond saif yr ymadrodd yma am oruchwyliath gras Duw, sef gweinyddiad ei gariad tuag at blant dynion, a hynny am gyfnod yn cael ei rannu, o ran y gweinyddiad, i wahanol amserau, y rhai sydd yn addfedu yn raddol hyd at gyflawnder. “Perthyna y graddau,” medd Paul, “nid i unrhyw ddatblygiad o Dduw eithr i weinyddiad a datguddiad ei gariad tuag at ddyn.” Ac y mae y gweinyddiad hwn wedi ei roddi yn gwbl yn llaw yr Arglwydd Iesu, fel y gallai Duw Dad “grynhoi ynghyd yng Nghrist yr holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear ynddo ef” (adn. 10). Gwelir oddiwrth hyn mor ynfyd yr ymddangosai cais y gau-athrawon i wneud Crist yn un o'r deilliadau allan o'r “cyflawnder.” “Na,” meddai Paul i'r gwrthwyneb, “yn lle bod Crist yn y cyflawnder, y mae y cyflawnder yng Nghrist.” A dengys Paul ymhellach mai nid datblygiad nac ymweithiad o alluoedd amherisonol a effeithiai y “crynhoad” hwn, eithr ei fod yn ffrwyth ewylllys a chyingor Tad yr hwn sydd wedi rhagluniaethu y cyfan, yn cynnwys dewisiad yr Apostolion ynghyd a'u galwad hwythau i gael rhan o'r etifeddiaeth, yr hon sydd wedi ei sierhau yng Nghrist, a thrwy gredu ynddo ef y maent wedi ei selio â sel fawr y Brenin, sef Glân “Ysbryd yr addewid,” “Yr hwn yw ernes yr etifeddiaeth” (adn. 14).

Pen. i. 15—23. Gweddi Paul dros y darllenwyr. Teifi gweddiau Paul dros ei ddarllenwyr ddylif o oleuni ar ei gymeriad fel Apostol i Grist. Gwelir ynddynt ei

* Gwyr yr ysgrifennydd nad yw y gair hwn, “pleser,” yn air Cymraeg da, ond er hynny defnyddia ef i osod allan foddhad Duw yn y gwaith. (Gwel adn. 9).

deimlad serchog tuag atynt, ei ofal tyner am danynt, ynghyd a'i ddirnadaeth glir o'u hanghenion ysbrydol. Y peth cyntaf a darawa y meddwl â syndod yw, fod yr Apostol yn canfod, oddiar ei welediad eang, gymaint o achos diolch dros ei ddarllenwyr yn wyneb cymaint o anawsterau. (Gwel Rhuf. i. 8; 1 Cor. i. 4; Phil. i. 3; Col. i. 3; 1 Thess. i. 2; a ii. 13; 2 Thess. i. 3, a ii. 13; Philemon 4). Yn yr amgylchiad hwn, yr un modd, nid yw unrhyw bryder yn eu cylech oddiar yr hyn a glywsai gan Epaphras am yr ymosodiad ar eu ffydd, yn peri atalfa ar ei ddiolchgarwch drostynt. "Oherwydd hyn ninnau hefyd," meddai Paul yng ngostyng-eiddrwydd ei galon, gan dybio eraill yn well nag ef ei hun, "wedi clywed eich ffydd yn yr Arglwydd Iesu, a'ch cariad tuag at yr holl saint, nid wyf yn peidio a diolch drosoch" (pen. i. 15, 16). Dylid dweyd y gadewir allan y gair "cariad" yn adn. 15 mewn rhai llawysgrifau lled bwysig, ac y darllena y C.D. ar ol yr ymadrodd "ffydd yn yr Arglwydd Iesu," y geiriau hyn, "yr hon yr ydych yn ei dangos tuag at yr holl saint," yr hyn sydd yn dwyn i mewn syniad a ffurf-ymadrodd dieithr ac annaturiol. Gwell, gan hynny, yw gadael y gair "cariad" i mewn, yr hwn sydd yn dwyn yr adnod yn gyfochrog a Col. i. 4. Wrth sylwi ar y weddi canfyddir fod Paul yn esgyn yn uwch ynddi nag y gwna yn yr hon a gofnodir ganddo yn ei Epistol at y Colossiaid (Col. i. 9—12), heb roddi i mewn ynddi yr ehediadau uchel sydd yn dilyn am Berson Crist (Col. i. 13—22). Y mae y weddi dros y Colossiaid yn fwy cyfeiriol ac ymarferol; tra y mae deisyfiadau y weddi hon yn esgyn i dir uchel iawn dros y saint yn gyffredinol. Cyfeiria Paul ei ddeisyfiadau at "Dduw ein Harglwydd Iesu Grist, Tad y gogoniant." Rhydd hyn awgrym i'w ddarllenwyr mai y ffordd i adnabod Duw yw trwy adnabod yr Arglwydd Iesu Grist, yr hwn a hawliai Dduw yn Dduw iddo ef mewn modd neilltuoel hyd yn oed pan yn groeshoeledig ar y pren (Matt. xxvii. 46). Ac yn yr ymadrodd "Tad y gogoniant," dengys awydd i ddyrchafu ei ddarllenwyr i olwg ffynhonnell fawr holl gogoniant trefn yr Efengyl. Yn yr Epistol at y Coloss-

iaid gweddia Paul ar iddynt hwy gael eu “cyflawni â gwybodaeth ei ewyllys ef,” sef ewyllys Duw, megis yr ydoedd yn ddatguddiedig yn ei Fab ef Iesu Grist (Col. i. 9), a hynny i amcan ymarferol uniongyrchol, sef “rhodio yn addas i’r Arglwydd,” &c. (Col. i. 10). Ond yma erys yr Apostol ar ei adenydd yn yr uchelder, a deisyfa ar i Dduw ein Harglwydd Iesu Grist, Tad y gogoniant, roddi iddynt “ysbryd doethineb a datguddiad, trwy ei adnabod ef” (Eph. i. 17). Dymuna ar iddynt nid yn unig adnabod yr ewyllys ddwyfol, eithr hefyd adnabod y Person dwyfol. I’r amcan hwn byddai i “Ysbryd doethineb a datguddiad,” sef yr Ysbryd Glân, “oleuo llygaid eu meddyliau” (adn. 18). Byddai i’r Ysbryd hwn (trwy “ddoethineb”) eu dyrchafu uwchlaw dychymygion dynol, a thrwy “ddatguddiad” eu dwyn i gymundeb â meddyliau tragwyddol Duw Dad. Yna gwelent megis trwy ffenestri wedi eu glanhau, “beth yw gobaith ei alwedigaeth ef, a pheth yw golud gogoniant ei etifeddiaeth ef yn y saint.” Mynn yr Apostol yn y geiriau nesaf alw sylw ei ddarllenwyr at nerth Duw fel Tad yn y weddi ryfedd hon (adn. 19, 20). Yn ail i gariad, nid oes dim apelia at feddwl plentyn, yn ei berthynas a’i dad yn fwy na’i nerth. Ac yma y mae nerth yn cael ei amlygu trwy gariad; fel y mae y ddwy elfen fawr rianaidd, a gynrychiolir gan dad a mam—cariad a nerth—wedi eu cyfuno yn y Tad dwyfol hwn. Ac y mae y nerth hwn yn cael ei gymhwyso i ddyrchafu y plant bychain a gredasant yng Nghrist, megis y cymhwyswyd ef yn flaenorol gan y Tad i gyfodi Crist ei hun oddiwrth y meirw, a’i osod i “eistedd ar ei ddeheulaw ei hun yn y nefolion” (adn. 20). A chymer achlysur oddiwrth hyn i redeg grisiau y graddau yn y byd angelaid, i “ddangos nad yw wedi anghofio ei wersi wrth draed Gamaliel, pan bydd hynny yn fantais iddo i ddangos gogoniant Duw Dad a’r Arglwydd Iesu Grist, i’r hwn y mae pob enw a enwir nid yn unig yn yr oes hon, eithr hefyd yn yr oesau a ddaw wedi ei ddarostwng er mwyn i’r Tad allu rhoddi ei Fab “yn ben uwchlaw pob peth

i'r Eglwys."* Yn yr Epistol at y Colossiaid dangosai Paul fod Crist fel Pen yr Eglwys yn ei chyflenwi â bywyd a phob gras angenrheidiol (Col. i. 18—22). Yma dengys yn ychwanegol fod yr Eglwys fel Corff i'r Pen dwyfol yn ei gyflenwi yntau o'i gyflawnder ei hun, "yr hwn sydd yn cyflawni oll yn oll" (Col. i. 23). Y mae yr ymadroddion hyn yn nodweddiadol iawn o Paul yn ei agweddau mwyaf brwd; todda meddyliau i'w gilydd yn ei feddwl; felly yma, y mae y syniad o lanw a derbyn cyflawnder yn cael eu huno a'u gilydd. Tra y mae yr Eglwys yn cyflenwi y Pen â chorff, y mae y Pen yn llanw yr Eglwys â bywyd, ac yn crynhoi yng-hyd ynddo ei hun "yr holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear," yr hyn debygwn a olygir wrth yr ymadrodd "oll yn oll" (gwel Eph. i. 10 a 23).

* Ni raid dweyd mai llywodraeth ym mhlith angelion da a feddylir uchod. Ceir cyfeiriad atynt yn "Nhestament y Deuddeg Patriarch," a llyfr Dionysius "On the Celestial Hierarchy."

PENNOD XXXIX.

Yr Epistol at yr Ephesiaid; Amlinelliad o'i gynnwys (parhad).
O.C. 61.

PEN. ii. 1—22. Undeb y Cenedl-ddyn a'r Iddew yng Nghrist. Rhydd Paul yma brawf o allu yr Efengyl i uno yn ei gwaith yn uno yr Iddew a'r cenedl-ddyn—yn y man yr oedd y rhwyg waethaf. Os ydoedd wedi uno y rhai hyn a'u gilydd, yna gallasai anturio ei chymhwyso at rwygiadau yr holl deulu dynol. Dechreuwa gyda disgrifiad o gyflwr ysbrydol ei ddarllenwyr cyn iddynt gredu yng Nghrist, a defnyddia air cryf i'w osod allan, nid amgen marwolaeth. "A chwithau pan oeddych feirw mewn camweddau a phechodau" (rhaid gadael allan yr ymadrodd "a fywhaodd efe" nes dyfod at y 5ed adnod). Defnyddia y gair hwn er gwaethaf yr ymddangosiad allanol, yr hwn i bob golwg oedd yn gwrthdystio yn erbyn y syniad o farwolaeth yn ol y golygiad cyffredin, gan y sonir yma am "rodio" ac am "ysbryd" yn "gweithio." Eto gwasanaetha amcan Paul yn rhagorol, oblegid treiddia at wreiddyn y mater, trwy yr hyn y dengys gyffredinolrwydd y sefyllfa; oblegid yn y 3ed adnod dywed eu bod hwythau, yr Iddewon, o dan ddylanwad yr un ysbryd, "yn gwneuthur ewyllysiau y cnawd a'r meddyliau: ac yr oeddym ni wrth naturiaeth, yn blant digofaint megis eraill" (Eph. ii. 3). Tra yr ymddengys Paul wedi myned yn ddigon pell oddiwrth y pwnc oedd ganddo o'r blaen pan yn son am "grynhoi yng Nghrist yr holl bethau sydd yn y nefoedd, ac ar y ddaear, ynddo ef" (Eph. i. 10), eto y mae yng nghanol ei bwnc, oblegid un o nodweddion bywyd mewn unrhyw organaeth ydyw ei dal wrth ei gilydd, a'i ffurfio yn ol cynllun a natur y bywyd. Ac i'r gwrthwyneb, un o effeithiau marwolaeth ydyw ymddatodiad y gronynnau a gyfansoddant yr organaeth. Yr organaeth yn y cysylltiad arbennig hwn ydyw y teulu dynol, a'r gronynnau a'i gyfansoddant ydyw y personau unigol, a gwahanol lwythau dynol-

ryw. Effaith pechod ydoedd ysgar y rhai hyn oddi-wrth eu gilydd a'u gwneuthur yn elynion. Ond nid yw y rhwygiadau hyn rhwng dynion a'u gilydd ond effaith rhwyg mwy difrifol rhwng enaid dyn â Duw. Effaith arall marwolaeth ydyw anymwybyddiaeth y gwrthrych o'i sefyllfa, yr hyn a ddaw i'r golwg i raddau yn y C.D. o'r adnod 1af, "pan oeddych feirw trwy gamweddau a phechodau." Nis gellir myned i mewn yma i'r pwnc dyrus o bersonoliaeth Satan, ond yn unig datgan ein barn, pa fodd bynnag yr eglurir y ffaith, fod yn amlwg fod yr Iesu a'r Apostolion yn cydnabod personoliaeth Satan, ac yn arbennig felly yr Apostol Paul. (Cym. Act. xiii. 10, xxvi. 18; Rhuf. xvi. 20; 1 Cor. v. 5, vii. 5; 2 Cor. ii. 11, xi. 14; 1 Thess. ii. 18; 2 Thess. ii. 9; 1 Tim. i. 20, iii. 6, 7, v. 15; 2 Tim. ii. 26; a'r Epistol hwn iv. 27, vi. 11). Ac i ddangos cyffredinolrwydd ei ddylanwad geilw ef yma yn "dywysgog llywodraeth yr awyr." Ac yn yr ymadrodd "plant anufudd-dod," dwg Paul ei ddarllenwyr i olwg pechod yn ei wreiddyn, sef gwrthryfel yr ewyllys yn erbyn ewyllys ddatguddiedig Duw. A dengys Paul fod yr Iddew yn yr ystyr hon yn llawn mor euog a'r Cenedl-ddyn, ac felly wedi dyfod trwy anufudd-dod, yn lle bod (fel y dylasai) yn blentyn cariad, yn blentyn digofaint Duw (adn. 3). Yna yn yr adnodau nesaf, dengys yr Apostol gyffredinolrwydd gras. Nid fod pawb yn cyfranogi o hono, eithr oherwydd ei fod yn cael ei weinyddu yn ol cyfoeth trugaredd Duw a'i fawr gariad, yn ddiwahaniaeth i'r Iddew a'r Cenedl-ddyn a gredo yng Nghrist; trwy yr hyn, sef trwy ffydd, y cydfywhawyd y naill a'r llall, pan oeddynt feirw trwy gamweddau a phechodau, ac y cyd-gyfodwyd hwy, ac y gosodwyd hwy i "gyd-eistedd yn y nefolion leoedd yng Nghrist Iesu" (Eph. ii. 4—6). Gwelai Paul, a ddygwyd i fyny yn y sect fanylaf, yn Pharisead, yr Iddew a'r Cenedl-ddyn, yng Nghrist Iesu, yn eistedd gyda'u gilydd "yn y nefolion leoedd," mewn perffaith gyd-raddoldeb. Y mae y gwaith hwn, yn ol addysg yr Apostol, nid yn ddatblygiad o natur Duw, nac yn ffrwyth gweithredoedd o eiddo dyn, eithr yn wein-

yddiad cariad dwyfol, trwy ewyllys Duw. “Trwy ras yr ydych yn gadwedig,” hynny yw, y mae y symudydd mawr y tuallan i chwi eich hunain—yng nghariad Duw yn cael ei weinyddu trwy ei ewyllys Ef; eto yn y cyfryw fodd fel mai trwy ffydd y dygir y gwaith oddiamgylch. A golyga hynny fod ewyllys dyn yn gweithredu i roddi ei hun o'i fodd yn gwbl oll, trwy Iesu Grist, i Dduw. Collir golwg yn fynych ar yr agwedd hon i ffydd, ac edrychir arni fel cyflwr ar y meddwl, trwy argyhoeddiad y deall, yn yr hwn y derbynir tystiolaeth unrhyw un, ac yr ymddiriedir ynddi ei bod yn wir. Cynnwysa ffydd yng Nghrist lawer mwy na hyn. Cynnwysa fod yr enaid yn defnyddio hawl ynddo ei hun, i roddi ei hun i un arall. Treiddia fel hyn at wraidd personoliaeth dyn. Eto pan yr olrhain Paul yr achos o hyn i allu, neu ddylanwad, y tuallan i'r dyn ei hun, sef i gariad ac ewyllys Duw, priodola y gwaith, nid i ddyn ond i Dduw. “Canys ei waith ef ydym, wedi ein creu yng Nghrist Iesu i weithredoedd da, y rhai a ragddarparodd Duw fel y rhodiem ni ynddynt” (Eph. ii. 10). Yn ol Paul, Duw yw cynllunydd y gwaith, ac Efe sydd yn cyflenwi y gallu i'w ddwyn ymlaen, eto golyga ffydd fod y dyn, o wir ewyllys ei galon, yn rhoddi ei hun i Dduw trwy yr Arglwydd Iesu Grist. Gwasanaetha hyn i ddangos fod y gras hwn o ffydd yn achub dyn ar wahan i, ac yn annibynol ar, “wladwriaeth Israel,” ynghyd a'i holl ddefodau; megis y dangosai Paul yn flaenorol yn ei Epistol at y Rhufeiniaid (Cym. Rhuf. iv. 1—13 â Eph. ii. 11—13). Yn yr adnodau nesaf dengys yr Apostol mai y gallu mawr sydd yn lladd y gelyniaeth rhwng dyn a Duw, ac mewn canlyniad rhwng dyn a dyn ydyw “gwaed Crist” (adn. 13—17). Yna eglurir ymhellach mai delfryd yr undeb y dygir dynion iddo trwy yr Efengyl ydyw y teulu (adn. 18, 19). Y syniad hwn yw uchafnod y bennod; disgyn wna Paul yn yr adnodau nesaf at amgyffrediad ei ddarllenywyr pan yn cyflwyno y syniad o deml i'n sylw, nid yn unig am fod teml Diana yn Ephesus neu deml yr Arglwydd yn Jerusalem, eithr hefyd oherwydd syniad y Pagan a'r Iddew fod gallu ei Dduw yn rhywbeth ydoedd

yn trigo mewn teml, ac felly fod y gymhariaeth yn gynhorthwy iddynt esgyn oddiwrth y deml faterol at yr un ysbrydol, a cheisio amgyffred y dirgelwch eu bod—yn unigol, ac mewn undeb a'u gilydd, yn eglwysig—yn deml ac “yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd” (Cym. 1 Cor. i. 16 âg Eph. ii. 20—22).

Pen. iii. 1—21. Gosodiad Paul yn weinidog i'r Cenhedloedd, a'i weddi drostynt. Daw personoliaeth Paul i'r golwg yma yn dra amlwg. “Er mwyn hyn,” meddai, “myfi Paul, carcharor Iesu Grist, trosoch chwi y Cenhedloedd.” Caiff hamdden yn y carchar i adolygu ei oes, a cheisio deall ffyrdd Duw tuag ato; y modd y defnyddir ef, yr hwn a eilw ei hun y “llai na'r lleiaf o'r holl saint,” yng ngoruchwyliaeth gras Duw, i fod yn offeryn i ddwyn oddiamgylch yr undeb y soniasai am dano, yr hwn a ddygid oddiamgylch trwy yr Efengyl, sef undeb yr Iddew a'r Cenedl-ddyn yng Nghrist. Tra ddiddorol ydyw olrhain datblygiad ymwybyddiaeth Paul o'i genhadaeth fel Apostol Iesu Grist mewn modd arbennig at y Cenhedloedd. Ni chawn fanylu ar hyn, ond yn unig cyfeirio y darlennydd at sylwadau Dean Howson ar y mater yn ei Ddarlithiau ar “The Character of St. Paul,” sect. ii. Edrychai Paul ar y genhadaeth hon fel baint gysegredig, a geilw hi yn ras yn cael ei gweinyddu yng ngoruchwyliaeth Duw yr hon a ymddiriedodd efe i'w Fab, Iesu Grist. (Gwel pen. i. 9, 10). A'r hyn a synnai Paul ydoedd, fod yr Iesu hwn (y bu ef yn ei erlid) yn awr wedi iddo esgyn i'w deyrnas, a derbyn gan ei Dad holl awdurdod gweinyddiad y deyrnas, wedi ei ddewis ef o bawb i fod yn brif offeryn i ddwyn Efengyl y deyrnas i'r byd Cenhedlig. Ymddangosai hyn yn cylymu ei galon fawr wrth eiddo ei ddarllenwyr yn fwy, os oedd modd, nag o'r blaen (Eph. iii. 1, 2). Deffroai yn ei fynwes atgofion am ymweliadau nefol, y rhai fuont yn foddion i'w ddwyn i fyd newydd—o dywyllwch Iddewiaeth ei oes, i oleuni llachar datguddiad Duw yn ei Fab, Iesu Grist. (Cym. Act. ix. 1—20; xxii. 17—21; Gal. i. 15—23 âg Eph. iii. 3—9). Yng ngoleuni y datguddiedigaethau hyn esgyna Paul oddiar gyrhaeddiadau uchaf yr Iddewiaeth

uchod, megis y gwnai pan yn ysgrifennu ei Epistol at y Rhufeiniaid (Rhuf. viii. 38, 39). Felly yma, teimla yn falch fod yr hen Pharisead wedi ei ethol yn offeryn “i egluro i bawb beth yw cymdeithas y dirgelwch, yr hwn oedd guddiedig o ddechreuad y byd yn Nuw, yr hwn a greodd bob peth trwy Iesu Grist.” “Ac yn yr uchelder hwn,” meddai Paul, “bydded hysbys yr awrhon i’r tywysogaethau ac i’r awdurdodau yn y nefolion leoedd trwy yr eglwys fawr amryw ddoethineb Duw, yn ol yr arfaeth dragwyddol, yr hon a wnaeth efe yng Nghrist Iesu ein Harglwydd ni” (Eph. iii. 9—11). I ni y Cenhedloedd, y mae yn hollol amhosibl myned i mewn i brofiad Paul yn y mater hwn. Saul o Tarsus, y Pharisead a’r erlidiwr, y cablwr a’r trahaus, yn ymorfoleddu yn yr ymwybyddiaeth ei fod wedi ei wneuthur gan Dduw, a’i ordeinio gan Grist Iesu, i fod yn Apostol i’r Cenhedloedd! Wele un o wyrthiau pen-naf gras; ac un o fuddugoliaethau gogoneddusaf yr Efengyl. Bellach defnyddia Paul y ffordd newydd hon at Dduw trwy Grist Iesu “ein Harglwydd ni,” i weddio dros ei ddarllenwyr (adn. 12—21). Gwel oleu trwy y ffordd hon at Dadogaeth Duw. Felly y dylid darllen yn y 15 adnod, yn lle, “o’r hwn yr enwir yr holl deulu,” “o’r hwn yr enwir yr holl dadogaeth,” sef disgynyddion un Tad, “yn y nefoedd ac ar y ddaear.” O ran mater y weddi, canfyddir gwahaniaeth rhyngddi â’r hon a gofnodir yn y bennod gyntaf (pen. i. 17—23) yn y pethau a ganlyn,—(a) Gelwir Duw yn y naill yn “Dad y gogoniant,” yn y llall gelwir ef yn “Dad ein Harglwydd Iesu Grist,” a gwneir ef yn Dad yr holl deulu yn y nefoedd ac ar y ddaear. (b) Gweddio am oleuo “llygad meddyliau” ei ddarllenwyr i weled eu hetifeddiaeth wna Paul yn y gyntaf, am nerth ysbrydol yn yr ail. (c) Crist wedi ei ddyrchafu uwch-law “pob tywysogaeth ac awdurdod a gallu, ac arglwyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr hwn a ddaw,” a geir yn y naill, ond Crist yn trigo trwy ffydd yng nghalonau y saint a geir yn y llall. (d) Yr Eglwys yn cyflawni Crist sydd yn y naill, ond Crist, trwy ei gariad, a phreswyliaid ei

Ysbryd, sydd yn cyflawni yr Eglwys, yn y weddi hon, “â holl gyflawnder Duw” (cym. pen. i. 17—23 â ii. 14—19). Nis gellir dweyd fod yma esgyniad o’r naill i’r llall; ond y mae yma ddatblygiad tra naturiol. Ymddengys Paul yn dilyn ei brofiad ei hun. Un ydoedd ef wedi cael “goleuo llygaid ei feddwl,” a gweled gwel-edigaethau Duw; yna try y gweledigaethau yn brofiadau. Y mae y Crist a welsai ar y ffordd i Damascus yn dyfod i breswyllo trwy ei Ysbryd ynddo, a thrwy y preswyliaid hwn y mae o hynny allan yn byw (Gal. ii. 20); a gweddia dros ei ddarllenwyr am iddynt hwythau gael cyffelyb brofiad i’r eiddo yntau.

Pen. iv.—v. 21. Undeb y saint â Duw yng Nghrist yn gymhelliad i fywyd sanctaidd. Yn y bennod flaenorol dygai Paul ei bersonoliaeth i ddeffro meddyliau ei ddarllenwyr i ganfod “goruchwyliaeth gras” Duw tuag atynt. Yn y bennod hon dwg yr un peth i rymuso ei gymhellion “i rodio yn addas i’r alwedigaeth” y galwyd hwy iddi. (Cym. pen. iii. 1 â iv. 1). Dangosasai yn flaenorol mai gogoniant yr alwedigaeth ydoedd fod Ysbryd Crist, yn ei gariad anfeidrol, yn trigo ynddynt (pen. iii. 17—21). Yn awr geilw arnynt i weithio allan yr Ysbryd hwn yn eu hymddygiad tuag at eu gilydd; gan ddangos y rhinweddau Cristionogol o ostyngedd rwydd, addfwynder, a goddefgarwch. Nid trwy anwybyddu angenrheidiau y bywyd hwn, ac yn neilltuol eiddo y corff, megis y tueddai y Stoiciaid i wneud, eithr trwy feithrin cariad tuag at eu gilydd, a bod “yn ddyfal i gadw undeb yr ysbryd yng nghwllwm tangnefedd” (pen. iv. 2, 3). Dwg eto y gymhariaeth o gorff yn cael ei lywodraethu gan un bywyd anianyddol, i ddangos undeb yr Eglwys yn cael ei llywodraethu gan un ysbryd (adn. 4). Gwelwn ddylanwad Rhufain ar feddwl Paul yn ei gymhwysiad nodedig o Salm lxviii. 18, at ddyrchafiad Crist a’i fuddugoliaeth ar ei holl elynion. Er dyddiau y Salmydd, pwy bynnag ydoedd, yr ydoedd yr arferiad i’r gorchfygwr ddwyn carcharorion rhyfel, ynghyd a’r ysbail, adref i’r brifddinas, lle y trigai y brenin, mewn ymarferiad, a dilynai Rhufain yr un arferiad; a bu Paul ei hun yn

dyst byw o hono yn ei amgylechiad ei hun, ac yn ddiau mewn amgylechiadau eraill. Ac yna, ar ol myned i fewn yn fuddugoliaethus i'r ddinas, rhoddai y concwerwr ran o'r ysbail i'w ddilynwyr. "Felly Crist," meddai Paul, "wedi dyfod i lawr i'r frwydr, a chael buddugoliaeth ar uffern ac angau, a'r bedd, a esgynodd i fyny ymhell uwchlaw yr holl nefoedd, fel y llanwai bob peth." Yma nid oes eisiau dadleu ynghylch geiriau, megis "derbyn" a "rhoddi." Yn y fuddugoliaeth hon, derbyniai y Person mawr yn wobwr gan ei Dad mewn trefn i roddi; derbyniai ddynion a rhoddai ddynion. Derbyniai rai cyndyn, fel Saul o Tarsus, a gwnai hwy yn Apostolion, i'w rhoddi i'r Eglwys. Dechreuau Paul ei gymhellion i fywyd sanctaidd oddiwrth undeb y saint yng Nghrist, yn y lle uchaf, a daw yn raddol a naturiol i lawr i ym-drin a'r pwnc yn ei fanylion mwyaf ymarferol, yn ol ei arfer mewn Epistolau eraill. (Cym. Rhuf. xii. 1). Wedi nodi y pethau sydd yn gynnwysedig yn yr undeb hwn (adn. 4—6), gan ddiweddu gyda Duw Dad, "yr hwn sydd goruwch oll a thrwy oll," ac yn y saint oll, daw at y rhoddion amrywiol a weinyddir i'r Eglwys gan Grist, gan egluro y gweinyddiad mewn modd tra hyfedr trwy y ffigr y sylwyd arno eisoes. Dangosir yn amlwg fod yr undeb, am ei fod yn undeb bywyd, yn hollol gyd-fynedol ag amrywiaeth; ac mai bywyd y corff ysbrydol hwn, trwy yr hwn yr adeiladir ef, ac y cynhydda, ydyw cariad, ac mai y safon yr ymgyrhaeddir ato ydyw "maintioli cyflawnder Crist" (pen. iv. 13—16). Ar ol hyn daw i lawr gyda grym mawr at y manylion, gan roddi darlun bywiog a thra phruddaidd o gyflwr y Cenhedloedd paganaidd (adn. 17—19), a thry at ei ddarllenwyr a dywed,—“Eithr chwychwi nid felly y dysgasoch Grist,” &c. (adn. 20—24). Defnyddia Paul ymadrodd nerthol, na cheir ganddo ond yn unig yma, ac iddo ystyr dra neilltuol, yr hyn a gollir gan esbonwyr yn gyffredin, a hynny o ddiffyg edrych arno yng ngholeuni hanes a phrofiad yr Apostol ei hun. Nid yw yr ymadroddion dilynol, o angenrheidrwydd, yn taflu amheuaeth ar ddilysrwydd eu ffydd, eithr yn galw eu sylw at y pwysigrwydd o'u bod hwy wedi cael gafael

ar "Grist Duw" yn "Iesu yr hanes." Yn ol Alford,* y darlleniad cywir yw "Os yn wir mai efe a glyws-och, ac mai ynddo ef y'ch dysgwyd fel y mae gwirionedd yn yr Iesu, fel o ran yr ymarweddïad cyntaf, doddi o honoch heibio yr hen ddyn," &c. (adn. 22—24). Tuedda disgleirdeb y syniad o fod Crist yn destyn addysg y disgyblion hyn, i guddio y syniad mwy ymarferol, eto tra newydd a tharawiadol, fod Paul yma yn gweled cyfatebiaeth rhwng gwaith yr Iesu yn rhoddi heibio ei gorff trwy farwolaeth, ac yn gwisgo, yn ei adgyfodiad, gorff mwy ysbrydol, i waith y Cristion, trwy rym yr un Ysbryd ag a gyfododd Grist o feirw (Rhuf. viii. 11) yn rhoddi heibio, "o ran yr ymarweddïad cyntaf, yr hen ddyn . . . a gwisgo y dyn newydd," yr hyn a ymddengys yn dra beiddgar ar ran yr Apostol, yn gymaint a bod perygl i'w ddarllenwyr feddwl ei fod yn priodoli llygredd moesol i gorff yr Iesu cyn ei farwolaeth. Ond cyll esbonwyr olwg ar feddwl Paul pan y gosodant y fannod o flaen yr ymadrodd "gwirionedd" yn adn. 21) gan ddarllen, megis yn y testyn Cymraeg, "megis y mae y gwirionedd yn yr Iesu," wrth yr hyn y deallant fod gwirionedd yr efengyl "yn yr Iesu." Ond amlwg yw mai meddwl Paul yw, fod gwirionedd fel ffaith hanesiol i'w ganfod yn yr Iesu, sef ei fod ef wedi rhoddi heibio corff ei ddarostyngiad yn ei farwolaeth, a gwisgo corff ei ddyrchafiau yn ei adgyfodiad. Nid yw hyn mor ryfedd pan y cofier fod Paul yn dysgu fod y Cristion wedi adgyfodi gyda Christ (pen. ii. 5, 6, a Col. iii. 2), yr hyn sydd yn un o'r gwirioneddau dirgelaidd (mystical) yn nysgeidiaeth yr Apostol; ac yma teimla awydd i rym y gwirionedd hwn ddyfod adref i feddwl ei ddarllenwyr yn ei ystyr ymarferol a moesol yn nrych ffaith yn hanes yr Iesu, sef ei fod ef wrth farw wedi rhoddi heibio corff ei wendid, yr hwn, er yn berfffaith bur, heb ei halogi gan bechod, eto ydoedd yn ddarostyngedig i wendid, i boen a blinder; ond yn ei adgyfodiad a'i esgyniad, a wisgodd gorff ysbrydol, yr hwn hefyd ydyw "corff ei ogoniant ef" (gwel Phil.

* Gwel, "New Testament for English Readers," by Dean Alford *ad. loc.*

iii. 21. C.D.). Yna dwg Paul hyn yn gymhelliad i'w ddarllenwyr "i fwrw ymaith" y pechodau yr oeddynt yn agored iddynt yn eu cyflwr paganaid (adn. 25—29). A chaiff achlysur oddiwrth hyn i ddwyn i'w sylw waith yr Ysbryd Glân, gan roddi sel ei awdurdod wrth ei bersonoliaeth fel un agored i'w dristau, ac un oedd wedi ei addaw o dan yr Hen Destament (pen. i. 13), ac a elwir gan Paul yn flaenorol yn "Lân Ysbryd yr addewid," ac yma drachefn yn "Lân Ysbryd Duw" (adn. 30), a defnyddia ddau ymadrodd cymhariaethol i ddangos gwerth preswyliaid yr Ysbryd, sef "sel" a "phryn-edigaeth." Gellir sylwi yma fod Paul wedi derbyn y termau hyn o bosibl trwy ei brofiad eang o wahanol arferion masnach yn ei deithiau amrywiol ar fôr a thir. Canys dylid cofio nad ydoedd llongau teithwyr (fel yn bresennol) yn bod yn nyddiau Paul; dibynnai teithwyr ar longau masnach, a deuai hen deithwyr fel yr Apostol a rhai cyffelyb yn hollol gydnabyddus ag arferion masnach. Arferai, er esiampl, goruchwyliwr unrhyw lywodraeth, wrth brynu nwyddau i'r brenin, roddi sel y llywodraeth arnynt, a rhoddi rhan-daliad, fel ernes, o'r pryniant; byddent wedi hynny mewn perygl, cyn cyrraedd trysordy y brenin, oddiwrth lawer o bethau, megis ysbeilwyr, llond-ddrylliadau ar fôr, a llif-ddyfr-oedd ar afonydd, ac weithiau collid llwy yn llwyr. Ond nid felly yma—y mae yr Ysbryd Glân yn cael ei roddi yn ernes yr etifeddiaeth i breswyllo yng nghalonau y saint. Yr etifeddiaeth yw y mwynhad a ddeillia o adnabod Duw yng Nghrist. Y mae yr ernes, fel y mae yn Berson dwyfol, yn fwy na'r etifeddiaeth; ond fel y mae ei breswyliaid yn y galon yn dyfod i ymwybyddiaeth y Cristion ar y ddaear, y mae yn llai na'r etifeddiaeth. Ystyr yr ymadrodd "prynedigaeth" yma yw llwyr ymwared oddiwrth bechod a'i holl ganlyniadau mewn corff a meddwl. Nid yw yr ystyr a roddir iddo gan ddiwinyddion yn cael ei gadw mewn golwg gan Paul bob amser, nac ychwaith gan Luc ac awdwr yr Epistol at yr Hebreaid. (Cym. Luc i. 28; ii. 38; Heb. xix. 12 15 â Rhuf. iii. 24; viii. 23; 1 Cor. i. 30; Eph. i. 7, 14; iv. 30; Col. i. 14). Y llwyr waredigaeth

hwn trwy weithrediad yr Ysbryd, yn dwyn oddiamgylch gyfranogiad o Grist yn fewnol, yn ogystal ag o haeddiant ei aberth yn wrthrychol, ydyw llwyr ryddhad eiddo Duw o gaethiwed pechod “i ryddid gogoniant plant Duw” (Rhuf. viii. 21). Dwg Paul y gobaith hwn am lwyr rhyddhad oddiwrth bechod a’i ganlyniadau yn gymhelliad i’r teulu newydd hwn fwrw ymaith yr hen ddull o fyw, pan yn cweryla a’u gilydd, o dan lywodraeth ysbryd chwerw—“llid a dig, a llefain, a chabledde gyda phob drygioni.” A bod yn gymwynasgar i’w gilydd, yn dosturiol, yn maddeu i’w gilydd megis y maddeuodd Duw er mwyn Crist iddynt hwythau (adn. 30—32). Yna wedi cael gafael eilwaith yn ei hoff syniad o deulu, gwna ddefnydd o hono yn y bennod nesaf (pen. v. 1—21) i rymuso y cymhellion i fywyd sanctaidd trwy annog ei ddarlennwyr i fod yn efelychwyr Duw. (Cym. Matt. v. 45 â pen. v. 1) “fel plant annwyl”, a hynny trwy rodio o dan lywodraeth cariad Crist (adn. 2). Ceir golwg eilwaith ar y cyflwr isel yn yr hwn yr oedd y Cenhedloedd paganaidd, yn yr adnodau dilynol (adn. 3—12), ac i’r hwn y teimlai Paul fod yr Eglwysi hyn mewn perygl o lithro o dan ddylanwad addysg y gau-athrawon. A rhydd iddynt olwg ar y posibilrwydd o gyrraedd pleserau annrhaethol uwch a rhagorach nag eiddo y cnawd, trwy iddynt gael eu llanw â’r Ysbryd: ac y gallent gael egwyl ddedwydd fel teulu bychan o amgylch y ford yng ngwydd eu gelynyion a’u gwrthwynebwyr (Ps. xxiii. 5), i lefaru wrth eu gilydd “mewn Psalmau, a hymnau, ac odlau ysbrydol;” gan ganu a phyncio yn eu calon i’r Arglwydd. Darlun o deulu dedwydd yw hwn wedi cael Duw yn Dad a’r Iesu yn Frawd, yn ymddarostwng i’w gilydd “yn ofn Duw” (adn. 18—21).

Pen. v. 22—vi. 1—24. Yr un gwirionedd yn cael ei gymhwyso at wahanol agweddau y bywyd teuluaid, a’r bywyd unigol yn y filwriaeth ysbrydol, ynghyd ag un cyfeiriad personol at Tychicus fel dygiedydd y llythyr. Ychydig o sylwadau sydd yn angenrheidiol bellach o hyn i ddiwedd yr Epistol, yn dwyn perthynas, mwy neu lai, a golygiadau yr Apostol ar faterion teuluaid.

Gwelir nad oes yma ddim yn anghyson ag addysg yr Apostol mewn Epistolau boreuach, megis 1 Cor. vii. Gwir fod y sefyllfa yn wahanol. Nid yr un fath bobl a anerchir : yng Nghorinth yr ydoedd yr elfen Roegaid yn llawer cryfach nag ydoedd yma yn Nhalaeth Asia, lle y ceir y bobl yn llawer mwy syml. Profedigaeth fawr y rhai hyn ydoedd dilyn tueddiadau natur yn rhy bell; tra yr oedd ymhlith aelodau Eglwys Corinth lawer, wedi hir ymarfer ag arferion a berthynent i ryw-fath o wareiddiad, eto ydoedd yn hollo groes i sanct-eiddrwydd Efengyl Crist. Nid yw Paul yn dysgu y Corinthiaid, fel y tybiai rhai, i ymatal oddiwrth briodas, nac ychwaith yn rhoddi sail digonol i benderfynu a fu ef ei hun yn briod ai peidio : ei bwne mawr, y mae'n amlwg, ydoedd dysgu hunanlywodraeth. Ceir yn y cyfarwyddiadau hyn i Eglwysi Asia olwg ar un ydoedd wedi esgyn i dir digon uchel o ran profiad ysbrydol o Grist i roddi cynghorion i'r disgyblion disyml hyn gyda golwg ar eu dyledswyddau mewn tair perthynas deuluaid dra phwysig, sef perthynas gŵr a gwraig, rhieni a phlant, a meistr a gwas; a hynny, o bosibl, heb iddo ef ei hun wybod nemawr ddim trwy brofiad am y perthynasau hyn, yn enwedig y berthynas gyntaf. Y mae yn gallu gwneud hyn am ei fod wedi ei ddyrchafu i olwg yr undeb dirgeledig ac ysbrydol fodola rhwng Crist a'i Eglwys (pen. v. 22—v. 1—10. Gwel Paul y bydd brwydr bywyd iddynt yn galed, ac yn wyneb hynny arweinia hwy i arfdy y brenin, yr hwn yw Crist yn ei holl gyflawnder. Ni raid iddynt ymladd ar eu traul eu hunain : arfogaeth Duw yw yr arfogaeth; a Christ ei hun yw yr arfdy, ac y mae yr Ysbryd Glân, yr hwn sydd yn preswyllo ynddynt, yn barod i'w cynorthwyo i wisgo yr arfogaeth, ac i ddefnyddio yr arf ymosodol ar y gelynion, “ yr hwn yw gair Duw.” Wedi cyffwrdd â'r Ysbryd, teimla Paul y foment honno mai cymdeithas yr Ysbryd ydoedd yn ei asio ef â hwynt, ac mai yr un peth a'u cylyma hwy wrth eu gilydd, yn arbennig wrth “ weddio bob amser â phob ryw weddi a deisyfiad yn yr Ysbryd, a bod yn wylidwrus at hyn yma trwy bob dyfal bara, a deisyfiad dros yr holl saint,

a throsaf finnau, fel y rhodder i mi ymadrodd, trwy agoryd fy ngenau yn hyf, i hysbysu dirgelwch yr efengyl dros yr hon yr wyf yn gennad mewn cadwyn," &c. Yr hyn a ddwg i feddyliau ei ddarllenwyr ei sefyllfa yn dra byw, wedi ei rwymo gan gadwyn ysgafn wrth filwr Rhufeinig, yr hwn a newidid yn gyfnodol, ond yr un arfwisg a ddygai pob un fel ei gilydd; fel yr oedd Paul wedi cael digon o gyffe i sylwi yn fanwl ar bob rhan o'r arfwisg; yr hyn a rydd gyfrif am ei ddefnyddiad medrus o'r arfogaeth Rufeinig i osod allan arfogaeth y Cristion yng Nghrist Iesu ei Arglwydd (adn. 10—20). I'r amcan o dynhau y cwlwm rhyngddo a'i ddarllenwyr rhydd orchymyn i Tychicus, "y brawd annwyl a'r gweinidog ffyddlaw yn yr Arglwydd, i hysbysu iddynt "bob peth," fel y gwypont "helynt" yr Apostol. Defnyddia Paul air ychydig yn wahanol am "helynt" yn yr adn. 22. Dynoda y cyntaf bethau perthynol iddo ef yn bersonol; ond cyfeiria yr ail at bethau cyffredinol a gwrthrychol, perthynol i'r saint a'r Apostol yn Rhufain. Ond paham yr oedd Paul mor awyddus i'w ddarllenwyr wybod ei "helynt"? Y rheswm yw, er mwyn iddynt, yn ei absenoldeb, allu teimlo cymaint ag oedd modd o rym ei bersonoliaeth. Dengys hyn ymddiried mawr ar ran yr Apostol yn noethineb a ffyddlondeb Tychicus, pan yn ei anfon o amgylch yr Eglwysi hyn i gyflwyno iddynt ei hanes personol, ynghyda sefyllfa y saint eraill yn Rhufain. Un gair y dymunir sylwi arno eto wrth derfynu, sef y gair olaf yn yr Epistol hwn, "purdeb," yr hwn a gyfieithir mewn manau eraill yn "anllygredigaeth" ac "anfarwoldeb," ond yma ac yn yr Epistol at Titus, y darlleniad Cymraeg yw "purdeb." Yn yr olaf cyfeiria at gymeriad Titus; yma cyfeiria at ffynhonnell cymeriad y saint, sef cariad at ein Harglwydd Iesu Grist; a golyga ei fod, o ran ei natur, yn anniflanedig. Pa beth allasai fod yn fwy priodol, fel diwedd glo i'r Epistol ardderchog hwn, na'r fendith Apostolaidd hon, i Eglwysi oeddynt yn cael eu hanrheithio gan "philosophi a gwâg dwyll" (Col. ii. 8), yr hwn pan y deuai y prawf, a ddiflannai fel niwl y bore?

PENNOD XL.

Paul yn Rhufain yn ystod y prawf cyntaf; yr ysgrifennu yr Epistol at y Philippiaid. (O.C. 61, 62).

NID oes gennym ond dyfaliadau am y cyfnod hwn yn hanes Paul. Ni wyddis pa beth ydoedd yr achos o'r oediad yn nygiad ymlaen ei brawf ar ol ei ddyfodiad i Rufain. Yr ydym wedi canfod eisoes ddull diofal swyddogion Rhufain o ddwyn ymlaen eu hachosion cyfreithiol ynglyn a charchariad a phrawf Paul yn Cesarea o flaen Ffelix a Ffestus (Act. xxiv. 22—27). Ac yr ydym yn deall oddiwrth yr achosion hynny nad ydoedd yn arferiad gan Rufain i brofi neb heb yn gyn-taf fod ei gyhuddwyr yn dyfod ymlaen a rhyw gyhuddiad neu gyhuddiadau yn ei erbyn, a hwyrach y teimlai yr Iddewon yn Jerusalem gryn anhawster i ffurfio cyhuddiad a fuasai yn cael ei dderbyn gan y llys Ymerodrol. Gwelwyd o'r blaen yn un o'r Tal-aethau (Ephesus yn Asia) na dderbynid unrhyw gyhuddiad yn erbyn dyn oherwydd cwestiwn o grefydd ymhlith yr Iddewon, megis "am ymadrodd, ac enwau, a'r ddeddf." Dywedir nad "oedd Galio yn gofalu am ddim o'r pethau hynny." A chofier fod y Galio hwn yn frawd i Seneca, prif gynghorwr yr Ymerawdwr y pryd hwn yn Rhufain. Felly nid hawdd ydoedd i'r Iddewon ffurfio cyhuddiad fuasai yn cael gwrandawriad y llys Rhufeinig. (Gwel Act. xviii. 12—17). Peth arall a allai beri oediad y prawf ydoedd anawsterau teithio. Gwelwyd hyn yn eglur iawn yn yr hanes manwl a roddir am fordeithiau Paul i Rufain (Act. xxvii.—xxviii.), a'r ffaith nad ydoedd llongau at wasanaeth teithwyr wedi cael eu sefydlu eto gan Ymerodraeth Rhufain. Ffuria y pethau hyn gyda'u gilydd dybiaeth gref fod amser maith wedi myned heibio cyn i Paul gael mantais i amddiffyn ei hun ger bron y llys. Megis y cyfeiriwyd yn flaenorol, cymerasai cyfnewidiadau pwysig le yn amgylchoedd y llys a fuasai yn tueddu i beri i'r Iddewon dybio fod yr adeg

wedi d'od yn fwy manteisiol i'w hamecan hwy, i ddwyn Paul i'r prawf, er mwyn ei gael oddiar y ffordd. Un o'r prif gyfnewidiadau yn amgylchoedd y llys yn ddiau ydoedd dymchweliad Seneca a marwolaeth Burrus. Eto digwyddodd hyn yn ddiweddarach nag y tybir i brawf Paul ddechreu, sef yn y flwyddyn 62 O.C., tra y tybia Ramsay iddo ddechreu tua diwedd 61 O.C. Pe buasem yn fwy sicr o'r dyddiadau gallasem dybio fod gan Poppaea, yr hon ydoedd broseltyt Iddewig, ac o gymeriad llygredig a drwg, ac a lwyddodd i ddisodli Octavia fel gwraig i Nero, lawer i wneud i gefnogi yr Iddewon yn eu hymdrech i gael gwared o Paul, yr hwn a ystyrient fel eu prif elyn. Ond oddiwrth y profion mewnol yn y llythyr, tueddir ni i feddwl gyda Ramsay (ac eraill), fod y prawf hwn wedi troi yn ffafriol i Paul, ac yn siomedig i'r Iddewon, ac felly wedi cymeryd lle yn gynnarch na'r amgylchiadau uchod, sef tua diwedd 61 O.C. A hyn y cytuna amryw awgrymiadau a geir yn y llythyr, megis fod rhwymau Paul, a'r pethau a ddigwyddodd iddo ef, wedi dyfod "yn hytrach er llwyddiant i'r efengyl," yr hyn ni fuasai pe buasai y prawf yn troi yn ei erbyn. A thrachefn dywed fod ei rhwymau ef "yn eglur yn yr holl lys, ac ym mhob lle arall;" "ac i lawer o'r brodyr yn yr Arglwydd fyned yn hyderus wrth fy rhwymau i, a bod yn hyfach o lawer i draethu y gair yn ddiofn" (Phil. i. 12—14). Y mae dau beth yn ymddangos yn debyg oddiwrth yr awgrymiadau uchod: (a) Yn un peth fod yr Apostol wedi ei symud o'i "dŷ ardrethol ei hun" yn nes i lys yr Ym-erawdwr, ac nad yw, fel o'r blaen, mewn cyfle i bregethu Crist ei hunan; ond fod brodyr eraill wedi dyfod allan yn fwy amlwg i wneuthur hynny wedi iddo fethu. (b) Peth arall sydd debygol yw ddarfod i Paul gael cyfle i amddiffyn ei hun ger bron y llys, a bod ei ymddygiad boneddigaidd, ei iaith goeth, ei hyawdledd nerthol, ei resymeg gyson a chywir, ynghyd ag uniondeb a chyfiawnder ei achos, wedi cael argraff ffafriol ar y llys. Gall fod ysbaid lledfaith wedi bod ar ol hyn cyn dwyn y prawf i derfyniad, ac mai yn ystod yr ysbaid hynny yr ysgrifennodd Paul yr Epistol hwn. Yng-

lyn a'r cyfryw brawf cyfodai cwestiynau pwysig, megis terfynau hawliau dinesydd Rhufeinig, ar sail y rhai yr apeliasai Paul at Cesar; a therfynau rhyddid o fewn yr Ymerodraeth i ddysgu a lledeanu gwahanol grefyddau; ac yn arbennig a ydoedd y grefydd newydd a ddysgid ac a lëdaenid gan Paul yn waharddadwy neu beidio, fel un yn milwrio yn erbyn cymdeithas? Yr ydoedd y cwestiynau hyn, a'r cyffelyb yn rhwym o ddyfod o dan sylw y llys. Amlwg yw nad ydoedd proffes o Gristionogaeth wedi dyfod eto yn drosedd, onide ni oddefasid neb i gyhoeddi "y newyddion da," a hynny mor agos i'r llys. Os yw y dyfaliad hwn yn gywir rhydd olwg i ni ar sefyllfa pethau pan yr ysgrifennwyd y llythyr. Yr oedd y rhan gyntaf o'r prawt wedi pasio; yr oedd yr achos wedi cael ei osod ger bron y llys; y ddwy blaid,—yr Iddewon, fel erlynwyr, a Phaul fel diffynydd, wedi cael annerch y llys;* a'r naill blaid a'r llall wedi ymneilltuo; Paul yn cael ei gadw wrth law yn gyfleus i alw arno, pan y byddai y llys yn barod, trwy y Rhaglaw, neu yr Ymerawdwr, i gyhoeddi y ddedfryd. Yn y sefyllfa hon y dywed Paul yn y llythyr, "y digwydd hyn iddo er iachawdwriaeth," ac mai ei hyder ydoedd y mawrygid Crist yn ei gorff, "pa un bynnag ai trwy fywyd a'i trwy farwolaeth" (Gwel Phil. i. 19—23).

ACHLYSUR YSGRIFENNU YR EPISTOL.

Achlysur uniongyrchol ysgrifennu yr Epistol ydoedd dyfodiad Epaphroditus o Philippi i Rufain gyda rhoddion oddiwrth yr Eglwys i Paul er ei gynhaliaeth a'i gysur yn ei garchariad. Gwelir oddiwrth hyn y lle mawr oedd i Paul yn serchiadau y Cristionogion yn Philippi. Megis yr aethai Epaphras o Colossa i Rufain i ymgynghori a'r Apostol gyda golwg ar heresi a gyfodasai yn Eglwysi Asia, y mae Epaphroditus yn cael ei anfon yn bresennol o Philippi, ym Macedonia, i gyflwyno i'r Apostol roddion i gyflenwi ei gyf-

* Dywed Ramsay mai y swyddogion a feddylir wrth y llys ac nid y lle. "St. Paul the Traveller," &c., p. 357.

reidiau. Tra y mae tebygrwydd yn y lle mawr a leinw Paul ym meddyliau yr Eglwysi hyn, y mae gwahaniaeth yn sefyllfa yr Eglwysi eu hunain. Er fod Philippi yn drefedigaeth Rufeinig, a thrafnidiaeth filwrol rhyngddi â Rhufain, nid oedd yn uchel mewn ystyr ddeallol; nid oedd yn debyg yn hyn i Ephesus a'r amgylchoedd, y rhai oeddynt o fewn cylchrediad y meddyliau a darddent yn bennaf o Alexandria yn yr Aifft. Gwelir gan hynny nad oes yr un cyfeiliornad neilltuol mewn athrawiaeth eto wedi ymosod ar yr Eglwys ieuanc hon; eithr rhybuddia Paul hwy rhag Iddewiaeth mewn iaith yn awgrymu ei bod wedi dyfod yn beth dirmygus yn ei olwg, pan y geilw ei hathrawon yn "gwn," a'r enwaediad yn "gyd-doriad" (Phil. iii. 2). Yr unig gŵyn oedd gan Epaphroditus i'w ddwyn i sylw Paul ydoedd ychydig anghydwelediad rhwng dwy chwaer yn yr Eglwys,—Euodias a Syntyche,—y rhai y mae yr Apostol yn atolwg iddynt "synied yr un peth yn yr Arglwydd" (pen. iv. 2). Ond y prif gymhelliad, yn ddiau, i ysgrifennu yr Epistol ydoedd y rhoddion ddygasai Epaphroditus oddiwrth yr Eglwys i Paul. Er y dywed nad oedd mewn angen arbennig am danynt, er hynny nid oedd eu perarogl yn llai, ond yn hytrach yn fwy, am y galluogid Paul yn well, yn absenoldeb angen neilltuol, i fwynhau ynddynt bereidd-dra gwir Gristionogol (pen. iv. 18). Ac o bosibl fod y rhinwedd a'r gwendid a berthynai i'r Eglwys hon yn tarddu o'r un ffynhonnell, sef o'r ffaith fod ynddi wragedd rhinweddol, a gyd-lafuriasai â Phaul yn adeiladaeth yr Eglwys; ond ar ol iddo ef fyned ymaith, nid ymddengys fod gan y prif henadur ddigon o ddyllanwad i sicrhau cydweithrediad hollol ymhlith y gwragedd rhagorol hyn (pen. iv. 3). Eto testyn llawenydd o'r ddeutu, o'i du ef ac o du yr Eglwys ac nid cwyn, a ganfyddai Paul yn wyneb yr oll. O'i du ef, nid yn unig oherwydd ei obaith am ryddhad, eithr yn fwy oherwydd fod ei garchariad wedi bod yn achlysur llwyddiant i'r Efengyl; ac o du yr Eglwys, oherwydd i'w gofal am dano yr awrhon, "o'r diwedd" (meddai). "adnewyddu," fel y gwanwyn ar ol y gauaf. A gof-

alai am ddweyd y tarddai y diffyg, nid o'r galon ond o'r cyfle (pen. iv. 10). Ac nid amhosibl ydyw fod y gwagedd hyn wedi colli tipyn yn eu cariad cyntaf; oblegid dywed Paul y safai Philippi yn hollol ar ei phen ei hun, yn y gras hwn o rod-di o ddechreuad ei weinidogaeth. Pan yr oedd ef o dan erledigaeth yn Thessalonica, anfonodd y Philippiaid gynhorthwy iddo fwy nag unwaith. Ond daeth tawch oer anghydwelediad i oeri y cariad; eithr pan ddeallasant fod Epaphroditus wedi penderfynu myned i ymweled â Phaul yn Rhufain, nis gallent oddef iddo fyned yn waglaw; ond darparasant, ar fyr rybudd, roddion cyfaddas ar gyfer anghenion yr Apostol yr hwn a garent mor fawr.

Ymddengys ddarfod i lafur y daith, neu rywbeth arall, effeithio ar iechyd Epaphroditus, ac yn ol Paul, iddo fod yn glaf "yn agos i angau" ac i hynny beri iddo hiraethu am fyned yn ol at ei ddiadell yn Philippi; a theimlai yn wir ddrwg ganddo eu bod wedi clywed am ei afiechyd, oblegid parai dristwch iddynt hwy, yn ogystal ag i Paul, fod "y brawd" hwn yn glaf. Er fod Paul ei hun mewn mawr angen am gwmni cyfeillion ffyddlaw, eto tybiodd yn angenrheidiol anfon Epaphroditus yn ol i Philippi. Rhydd hyn olwg i ni ar ysbryd anhunangar yr Apostol. Gyda hyn dywed y gobeithia anfon atynt Timotheus "ar fyrder," er y dywed nad oedd ganddo neb o gyffelyb feddwl a wir ofalai am y pethau a berthynai iddynt hwy, am fod pawb "yn ceisio yr eiddynt eu hunain, nid yr eiddo Crist Iesu" (pen. ii. 19—21). Prin y dywedasai fel hyn, fel y sylwa Ramsay,* pe buasai Tychicus, Aristarchus, Marc, ac yn enwedig Luc gydag ef ar y pryd. Tybia ef fod Luc yn frodor o Philippi, ac mai efe yw y "gwir gymar" y cyfeiria Paul ato yn pen. iv. 3; neu mai efe ydoedd dygiedydd y llythyr hwn. O bosibl y gall fod y ddwy dybiaeth yn wir; ni welwn fod dim yn anghyson i gyfeiriad fod yn y llythyr at yr un a'i dygai i'r Eglwys yn enwedig gan y cuddir yr enw. A milwria yr un peth yn erbyn y syniad mai Epaphroditus

*"St. Paul the Traveller," &c., p. 358 .

ydoedd y dygiedydd, oblegid y cyfeiriad helaeth a wneir ato wrth ei enw (Phil. ii. 25—30). I ddyn yn gyffredin y mae gofid personol yn sugn-dynnu yr enaid iddo ei hun; ac nid oes dim a brofa wir fawredd yn well na gallu yr enaid, tra yn fyw i'w ofid ei hun, i feddwl a gofalu am eraill hefyd. Yn y gallu hwn daw mawredd Paul i'r golwg yn dra amlwg yr adeg hon. Enfyn ei gyfeillion goreu (ynghanol ei brawf, tra yr oedd ei dynged yn crynu yn y glorian) yma a thraw, yn genhadau i'r Eglwysi—Marc a Tychicus, Aristarchus ac Epaphras,—y rhai oeddynt oll gydag ef tra yn ysgrifennu y llythyrau blaenorol (Philemon 23, 24); ac yn ol y dygiaeth uchod, enfyn Luc, y Physygyr annwyl, eto gyda y llythyr hwn i Philippi; a llunia i anfon Timotheus drachefn ar fyrder (pen. ii. 19) i edrych am y Philippiad am dro, i wybod eu helynt, fel y cysurer yntau hefyd. Felly ni byddai ganddo neb ond Demas, ac nid llawer o ymddiried oedd ganddo yn hwnnw. A siomedig fu yn y diwedd (2 Tim. iv. 10) pan oedd fwyaf o angen am dano. Felly gwelwn mai llythyr o ddiolchgarwch yn bennaf i'w gyfeillion, am eu rhoddion a'u cydymdeimlad, a rhybudd rhag Iddewiaeth, ynghydag anogaeth garedig ac urddasol i undeb a chydweithrediad ymhlaid “ffydd yr efengyl” (pen. i. 27) ydyw yr Epistol hwn o eiddo Paul at y Philippiad.

AMLINELLIAD O GYNNWYS YR EPISTOL.

Pen. i. 1—12.—Anerchiad a gweddi.

Pen. i. 12—ii. 8.—Profiad Paul a'i gyngor i'r Philippiad.

Pen. ii. 18—iii. 1—21.—Anogaeth i lawenydd; a hyder Paul am ei ryddhad, a'i rhybudd rhag Iddewiaeth.

Pen. iv.—Anogaeth i undeb. Diolchgarwch am ofal yr Eglwys yn Philippi am yr Apostol, a chyflwyniad annerch y saint yn Rhufain i'r cyfryw yn Philippi.

Pen. i. 1—12.—Nodweddir yr Anerchiad gan rai pethau cyffelyb i anerchiadau eraill yr Apostol; tra y

ceir un peth ynddo na cheir mo hono ond yma yn unig. Cysyllta Paul enwau eraill a'r eiddo ei hun yn anfoniad Epistolau eraill, megis y gwna yma pan yr enwa Timotheus, er nad oedd ganddynt ddim rhan yng nghyfansoddiad yr Epistol (1 Cor. i. 1; 2 Cor. i. 1; Col. i. 1; 1 Thess. i. 1; 2 Thess. i. 1). Geilw ei hun yn "gaethwas Crist Iesu" yma ac yn ei Epistol at Titus (gwel C.D. Titus i. 1), ac yn ei Epistol at y Rhufeiniaid yn "gaethwas Iesu Grist" (gwel C.D. Rhuf. i. 1). Credwn y ceir yn hyn fod cynnydd wedi cymeryd lle yn syniad yr Eglwys foreuol am ei pherthynas a'i Phen gogoneddus. Tra y cyfeiria yr enw "Iesu Grist" at yr Iesu hanesiol fel yr oedd ar y ddaear, cyfeiria yr enw "Crist Iesu" at yr Iesu gogoneddedig fel y mae yn y nefoedd. Rhydd yr enw "gwas" neu "gaethwas" arno ei hun pan nad oes angen am honiad o swydd fel Apostol, fel y ceir mewn Epistolau Dadleuol megis 1 ac 2 Cor., Gal., Eph. a Col., ynghyda'r ddau Epistol at Timotheus. Ond yma dychwel at ei hoff enw "gwas." A dengys ei fod ef a Timotheus wedi eu hennill i'r gwasanaeth trwy ddatguddiad o'r Crist gogoneddedig. Cyfeirir yr anerchiad "at yr holl saint yng Nghrist Iesu," yna daw y swyddogion, gyda'r esgobion a'r diaconiaid. Y mae hyn yn beth newydd yn anerchiad yr Apostol. Tra nad yw yn cyfeirio at ei swydd ei hun, enwa ddwy swydd o fewn yr Eglwys—"esgobion a diaconiaid." Perthyna llawer o anawsterau i ddechreuad a ffurfiad swyddau yn yr Eglwys Apostolaidd, y rhai nis gellir myned i mewn iddynt yma. Goddefer i ni gyfeirio y darlennydd at ysgrif o eiddo yr ysgrifennydd presennol yn "Y Drysorfa," am Awst, 1911, yn yr hon yr ymdrinir a'r mater, ac y deuir i'r casgliad canlynol, sef mai golygiad Proff. Milligan a gymeradwya ei hun i'r meddwl fel y mwyaf naturiol. "Gwahaniaetha ef oddiwrth bob un o'r dysgawdwyr a ddifynwyd uchod (sef yn yr ysgrif a nodwyd) gyda golwg ar ystyr yr enw Henadur, yn ei gymhwysiad at swydd neu swyddau yn yr Eglwys Gristionogol. Tybia fod yr enwau Henadur a Henaduriaid yn cael eu cymhwyso at holl swyddogaethau

yr Eglwys yr adeg foreu hon.” Rhydd hyn oleuni ar y ffaith fod Paul yma yn gadael allan yr enw Henaduriaid, pan yn enwi swyddogion Eglwys Philippi ac yn eu cyfyngu i Esgobion a Diaconiaid. Cawn sylwi ar hyn eto pan yn dyfod at yr Epistolau Bugeiliol; yr unig beth a ddywedwn yma ydyw fod y syniad uchod yn hollol gyson a’r golygiad fod yr Epistolau hyn yn eiddo Paul, ac nid fel y mynn rhai ysgrifenyddwyr, yn perthyn i gyfnod diweddarach, pan yr ydoedd y swyddau eglwysig wedi derbyn ffurf fwy sefydlog. Gyda golwg ar y rheswm dros fod Paul yma yn enwi y swyddogaethau tra nad yw yn gwneud hynny yn yr Epistolau blaenorol, derbyniwn yr eiddo Chrysostom pan y dywed, “oherwydd eu bod wedi ymuno i anfon at yr Apostol, ac wedi dwyn ffrwyth iddo, a’u bod hwy eu hunain wedi anfon Epaphroditus ato.” Er nad yw yr enw Apostol yn cael ei roddi i mewn, eto y mae yma fendith Apostolaidd yn cael ei chyflwyno i’r Philipiaid yn yr anerchiad hwn yn yr un ffurf ag yn yr Epistolau eraill, oddieithr ychydig wahaniaeth yn yr Epistol cyntaf at y Thessalonïaïd. (Gwel Rhuf. i. 7; 1 Cor. i. 3; 2 Cor. i. 2; Gal. i. 3; Eph. i. 2; Col. i. 2; gydag ychydig amrywiaeth, 1 Thess. i. 1; 2 Thess. i. 2). Yn awr deurn at y weddi. Nodwedd amlwg y weddi ydyw diolchgarwch a serch ynghyd a llawenydd oherwydd fod yr Efengyl wedi dwyn oddiamgylch y fath gymdeithas ysbrydol rhyngddynt oll ag ef, “o’r dydd cyntaf,” meddai, “hyd yr awrhon.” Yna datgana ei argyhoeddiad fod y gwaith da wedi ei ddechreu ynddynt, ac y bydd i’r hwn (sef Duw) a’i dechreuodd, “ei orffen hyd ddydd Iesu Grist” (Phil. i. 3—6). Amhosibl yw peidio edmygu tynerwch a serchowgrwydd Paul yn y weddi hon. Geilw Duw yn dyst “mor hiraethus ydoedd am danynt oll yn ymrysgaroedd (neu yng nghalon dynner) Iesu Grist.” Yna rhydd ddatganiad o gnewyllyn ei weddi drostynt “bob amser” (adn. 4), sef ar fod y gallu mawr hwn—cariad—yn cael ei iawn ddefnyddio, ac na byddo yn cael ei dreulio yn ofer; i hynny rhaid oedd iddo ymddatblygu yn wybodaeth a phob synwyr ysbrydol, fel y gallont,

wedi eu profi, ddewis y pethau goreu. Trwy hynny yn unig y gallent fod yn "bur a didramgwydd hyd ddydd Crist" (adn. 10). Yna wedi iddynt ddefnyddio cariad fel gallu i dderbyn y pethau sydd yn rhagori, dengys nad ydynt eto yn gyflawn heb ddwyn ffrwyth. Y ffigr o flaen ei feddwl yw pren ffrwythau. Y nôdd yw cariad Crist yn eu calonnau. Hwn fel bywyd y pren sydd i sugno ato y pethau goreu : megis y sugna y pren o'r ddaear ac o'r awyr; felly yr oeddynt hwythau i dynnu atynt y pethau goreu o'r ddaear ac o'r nefoedd. Ond nid oedd hynny yn ddigon. Amcan y pren ffrwythau yw dwyn ffrwyth; pa mor hardd bynnag ei ffurf, ei ffrwyth yw ei ogoniant; felly hwythau, ni byddent wedi eu cyflawni heb ffrwythau cyfiawnder, y rhai sydd trwy Iesu Grist er gogoniant a moliant i Dduw" (adn. 11).

Pen. i. 12—ii. 1—18. Yn nesaf cawn brofiad yr Apostol yn wyneb y sefyllfa yr ydoedd ynddi pan yn ysgrifennu yr Epistol. A'r prif beth y dymunem alw sylw ato ydyw y tir uchel y mae Paul wedi ei gyrraedd mewn profiad o Grist. I ganfod y sefyllfa, angenrheidiol yw cael gair o eglurhad ar ddau beth, sef ystyr yr ymadrodd "yr holl lys," a phwy oedd y rhai a bregethent Grist "trwy genfigen ac ymryson." Ar yr ymadrodd "yr holl lys" bodola cryn lawer o gamddealltwriaeth. Tybîr yn gyffredin mai palas yr Ymerawdwr a feddylir, ac wrth hynny tynnir casgliadau fod "y newyddion da" wedi cymeryd gafael ym meddyliau rhai o aelodau teulu Cesar; a bod hynny wedi troi yn ffafriol i'r Efengyl. Gall hynny fod neu beidio, ond nid yw yr ymadrodd uchod yn cyfleu y syniad hwn. Ystyr yr ymadrodd yn ol Mommsen ydyw, nid lle, eithr y personau a gyfansoddent y Praetorium, neu lys Cesar.* Dylid cofio hefyd fod y gair "eglur" yn cael ei gamgyfleu, ac mai ynglyn a'r ymadrodd "yng Nghrist" y dylai fod, ac mai yr ystyr yw fod y llys Ymerodrol wedi dyfod i ddeall, trwy amddiffyniad Paul, mai o achos yr Efengyl yr oedd ef ger eu bron

* "St. Paul the Traveller," &c., p. 357.

fel carcharor. Triga mwy o dywyllwch o amgylch y mater arall, sef, Pwy ydoedd y rhai a bregethent Grist "o genfigen ac ymryson"? Yn nacaol, nid Iddewon Cristionogol oeddynt, y rhai, fel yn Eglwysi Galatia, a ddysgent fod yn angenrheidiol enwaedu ar yr holl ddychweledigion, nad oeddynt wedi cael enwaedu arnynt yn flaenorol, yn Iddewon a Chenhedloedd, cyn y gallent fod yn gadwedig; ac nid gau-athrawon o nodwedd y rhai a anrheithient Eglwysi Asia; oblegid dywëd Paul am danynt eu bod "yn pregethu Crist; ac yn hyn," meddai, "yr ydwyf fi yn llawen, ie, a llawen fyddaf" (pen. i. 18). Y tebygolrwydd ydyw mai rhai o'r cynghorwyr ydoedd yn arwain y Cristionogion yn Rhufain cyn dyfodiad Paul i'r ddinas ydoedd y rhai hyn, y rhai a fethasant ddal y brofedigaeth o gael eu cysgodi gan bresenoldeb a gweinidogaeth fwy effethiol Apostol mawr y Cenhedloedd. Yna pan y caethiwyd ef, fel nad allai bregethu fel o'r blaen, bradychent eu tras trwy ddangos llawenydd oherwydd profedigaeth yr Apostol. Yn bresennol gwahoddwn y darllenydd gyda'r gwylder mwyaf, i esgyn ar hyd grisiau profiad Paul, fel y daw i'r golwg yn yr adnodau hyn (18—26). Yn gyntaf oll (a) try genfigen brodyr gau, y rhai a fwriadent ddwyn mwy o flinder i'w rwymau, yn achlysur llawenydd (adn. 18). Yn nesaf (b) gwel ddiwedd y prawf presennol yn troi yn "iachawdwriaeth" bersonol iddo, trwy weddi y Philippiaid a chyflenwad o Ysbryd Iesu Grist. Nid cadwedigaeth a feddylir yma, yn ystyr gyntaf y gair "iachawdwriaeth," eithr yn hytrach sylweddoliad o obeithion y Cristion, megis yn yr ymadrodd "diwedd eich ffydd, sef iachawdwriaeth eich enediau" (1 Petr i. 9). Yna wedi cael sicrwydd o'i iachawdwriaeth bersonol (c) esgyna uwchlaw iddo ei hun mewn awyddfyrd a gobaith, fel dwy aden aderyn, at ogoniant Crist, yr hwn amcan ydoedd wedi bod yn gyson o flaen ei feddwl: "felly yr awrhon hefyd," meddai, "y mawrygir Crist yn fy nghorff i pa un bynnag a'i trwy fywyd a'i trwy farwolaeth" (adn. 20). (d) Yna rhydd Paul yn yr adnod nesaf sail y profiad uchel hwn, "Canys byw i mi yw

Crist, a marw sydd elw'' (adn. 21). Bywyd yma yw, —nid hanfod bywyd, eithr mwynhad o fywyd. Cynnwysa hefyd fwy nag ymwybyddiaeth o fywyd, er y gall hynny fod yn fwynhad : cynnwysa fod y bywyd yn cael ei roddi mewn gweithrediad, a'r gweithrediad hwnnw yn cynhyrchu mwynhad. Felly "mwynhad o fywyd," meddai Paul, "yw Crist, a marw (neu fod wedi marw) sydd elw." A hynny, fel yr eglura ymhellach am fod marwolaeth yn golygu "bod gyda Christ" (adn. 23), a hynny, wrth gwrs, yn golygu mwy o fwynhad. Oherwydd hyn, wrth roddi marw a byw yn y glorïan, gwesgir ei ewyllys, megis mewn gefyn, a pha beth a ddewisa nis gwyr, "gan fod gennyf chwant i'm datod," meddai, "a bod gyda Christ, canys llawer iawn gwell ydyw." Y mae y darlenniad Saesneg yma yn well na'r un Cymraeg. Yn lle "datod," darlener "ymadael." Hiraeth oedd ar yr Apostol am "ymadael." Dywedir* mai yn Luc xii. 36 yn unig y ceir y gair a gyfieithir yma yn Saesneg yn "ymadael," ac yno yn Luc, yn Gymraeg a Saesneg, yn "ddychwel;" ond y gellid yr un mor briodol ei gyfieithu yn "ymadael." Yn Luc y darlun yw,—y gŵr ieuanc yn ymadael o'r briodas a gynhelid yn nhŷ y ferch, ac yn myned adref i'w dŷ ei hun. Felly y mae hiraeth Paul, byth ar ol ei briodas â Christ, am fyned adref, ac yn awr yn fwy nag erioed yn y carchar yn Rhufain. (e) Eto esgyna uwchlaw y tir hwn; uwchlaw ei ddymuniad ei hun, heibio i'w hiraeth am ei gartref. Go galed yw pasio cartref wedi blino! Ond gwna Paul hynny, er mwyn gwasanaethu Eglwys Crist. "Eithr aros yn y cnawd sydd fwy angenrheidiol o'ch plegid chwi" (adn. 24).

* Gwel, "Philippians," by Rev. H. C. G. Moule, Cambridge Bible, &c.

PENNOD XLI.

Paul yn ysgrifennu yr Epistol at y Philippiaid (parhad). O.C.
61, 62.

PEN. i. 27—ii. 1—18. Cyngor cyntaf Paul i'r Philippiaid ydyw ar iddynt ymddwyn yn addas i'r Efengyl. Nid oddiar safle ymddygiad moesol yn unig, trwy "wadu annuwioldeb a chwantau bydol," &c. (Titus ii. 12); eithr dyrchafa Paul ei olygon yn yr ymadrodd "ymddygwch" at ddinasyddiaeth y saint. Megis y teimlai Rhufeiniwr rhyw falchter yn y syniad o'i fod yn ddinesydd Rhufeinig, felly adgofia Paul i'r "bobl druain dlodion hyn," eu bod yn ddinasyddion y nef; ac y dylent oherwydd hynny ofalu am ymddwyn fel y cyfryw ddinasyddion. Meddiennir dinasyddion o'r fath a'r un ysbryd; treiddia yr ysbryd hwnnw trwy bob enaid, a gwna hwy i "gyd-ymdrech gyda ffydd yr Efengyl;" yr hon yw eu gwleidyddiaeth (polity). Ceir y gair a gyfieithir "cydymdrech" mewn un man arall yn unig yn y T. N., a hynny yn yr Epistol hwn, sef pen. iv. 3, ac a gyfieithir yno yn "gyd-lafuriasant." Cyfeiria at y cyd-ymdrech yn y campau Groegaidd, a dengys ddylanwad y rhai hyn a'r cyffelyb ar iaith a dull-wedd Paul. (Gwel 1 Cor. ix. 24, 27; 2 Tim. ii. 5 a iv. 7). Yr hyn y dylid ei ochelyd wrth ystyried ymadroddion o'r fath ydyw,—darostwng y syniadau i lefel y chwareule. Yr hyn a wna Paul yw dyrchafu yr iaith, ei llanw, a pheri iddi ddisgleirio â gogoniant gwirioneddau ysbrydol. A'r Apostol rhagddo (pen. ii. 1—18) yn ei gyngor; wedi nodi allan mai yr ysbryd llywodraethol sydd i nodweddu dinesydd y nef, yw ysbryd gwrol na ddychrynir gan ei wrthwynebwr (pen. i. 28), i nodi ymhellach pa le y mae ystorfa y dinesydd hwn (pen. ii. 1), sef "yng Nghrist." Oddiyma y tynnai Paul ei hun ei lawenydd: ond fel Cadfridog ym myddin Crist, nis gallai deimlo fod ei lawenydd yn gyflawn nes cael pob aelod o'r fyddin i gyd-ymdrech, "i feddwl yr un peth," a'r un cariad ganddynt, "yn gytun yn synied yr un

peth ” (adn. 2). Diau fod ufudd-dod milwrol a theyrngarwch y fyddin Rufeinig wedi gadael eu hargraff ar feddwl Paul, ac i ryw raddau wedi rhoddi ffurf i gwrs ei feddwl yn y cysylltiadau hyn. Gwelai y ddiadell fechan dlawd yn Philippi, megis yntau yn Rhufain, yn cael ei hamgylchu â gelynion chwervon oddiallan, a'i hunig obaith i wrthsefyll ydoedd undeb llwyr a hollol a'u gilydd, ynghyda theyrngarwch i'r Iesu; onide, heb hynny, darfyddai am danynt. Y ffurf arbennig ar eu cariad at eu gilydd a argymella ydyw gwir ostyngedd-rwydd, “gan dybied eich gilydd,” meddai, “yn well na chwi eich hunain ” (adn. 3). Ac fel arfer, i roddi grym yn y cymhelliad, cyflwyna i'w sylw egwyddor fawr Cristionogaeth, yr hon sydd yn dysgu dyn fod gan eraill hawl ar ei wasanaeth a'i gynhorthwy yn ogystal ag ef ei hun. “Nac edrychwch bob un ar yr eiddoch eich hunain, eithr pob un ar yr eiddo eraill hefyd ” (adn. 4). Ac yna fel datguddiad o'r “meddwl yma ” yr hwn sydd yn dysgu dyn i edrych ar yr eiddo eraill hefyd,” gesyd Paul ger bron y Philippiaid esiampl fawr Crist Iesu eu Harglwydd. “Canys bydded ynoch y meddwl yma yr hwn oedd hefyd yng Nghrist Iesu ” (adn 5). Cyfeiria y gair “hefyd,” o bosibl, at y grasusau a grybwyllir yn nechreu y bennod, y rhai sydd “yng Nghrist ” (adn. 1). Y mae “y meddwl yma ” hefyd meddai Paul, “yng Nghrist Iesu.” Hwn mewn gwirionedd yw eu ffynhonnell. Ac er na cheir y ferf “oedd ” yn y Groeg, eto dywedir ei bod yn cael ei thybio, ac awgryma fod “y meddwl yma ” wedi bod unwaith yn feddwl yn unig yn y fynwes ddwyfol; ond yn awr ceir ef wedi ei sylweddoli mewn gweithred ym meddwl a marwolaeth yr Arglwydd Iesu. Yna rhydd yr Apostol ddatganiad i'r syniad mwyaf gogoneddus a dyrchafedig o fewn holl gylch datguddiad,—sef fod Crist Iesu “yn ffurf Duw,” ac felly yn meddu hawl i fod “yn ogyfuwch â Duw,” wedi rhoi i fyny yr hawl honno, heb ystyried ei ogyfuwchedd â Duw (sef Duw Dad) yn beth i ddal ei afael ynddo yn dynn, eithr Efe a'i gwaghaodd ei hun, “gan gymeryd arno ffurf gwas,” —neu yn llythrennol, “ffurf caethwas.” Dylid cofio

na ddywed Paul i'r tragwyddol Fab roddi heibio "ffurf Duw" i gymeryd "ffurf caethwas." Yr hyn a ddywed yw iddo, ac yntau yn "ffurf Duw" roddi i fyny ei hawl i fod yn "ogyfuwch â Duw," a chymeryd arno "ffurf caethwas." Nis gellir amgyffred y pethau hyn; yr oll a ellir ddweyd yng ngoleu datguddiad ydyw, fod "ffurf Duw" yn hanfodol, yn golygu fod y Mab o ran ei hanfod yr un a'r Tad; tra y mae ei "ogyfuwchedd" a'r Tad yn beth o ddewisiad, ac yn beth y dywed Paul iddo ei roddi heibio a chymeryd arno "ffurf caethwas." O'i ddewisiad ei hun gan hynny y gwnaed ef "mewn cyffelybiaeth dynion." Ac fel dyn y caed ef yma ar y ddaear; ond na fu neb yn gyffelyb iddo ar y ddaear erioed, yn darostwng ei hun tra mewn dull fel dyn, "gan fod yn ufudd hyd angau, gwas," trwy undeb a'r natur ddynol: ond y mae Duw (Dad) yn ei ddyrchafu. Efe yn ei bersonoliaeth ddwyfol ydoedd yn myned i lawr trwy gymeryd arno "ffurf gwas," trwy undeb a'r natur ddynol: ond y mae Duw Dad yn ei ddyrchafu mewn ffurf newydd o bersonoliaeth, h.y., nid yw personoliaeth y Mab yn newydd, fel y mae yn cyfranogi o'r natur dwyfol, eithr ei ffurf sydd yn newydd. Y ffurf yw y cyfrwng trwy yr hwn y mae unrhyw hanfod yn ymddangos. Yn nyrchafiad y Mab gan hynny, mewn undeb a'r natur ddynol, enilla gymeriad newydd, yr hwn a elwir yma yn "enw," yr hwn sydd goruwch pob enw. A chaiff yr enw hanesiol "Iesu" fod yn enw priodol, trwy yr hwn, o hyn allan, yr adnabyddir personoliaeth y Mab yn y ffurf newydd hon trwy holl ymerodraeth Duw. Cyfeiria Paul yma at rym egwyddor oddifewn, a grym esiampI oddiallan. Yr egwyddor oddifewn ydyw "y meddwl yma;" yr esiampI oddiallan ydyw Crist yn gwaghau ei hun. Ar ol yr esiampI oruchel, dychwela at y cyngor mewn modd serchog, ac anercha y Philipppiaid fel tad, "Am hynny, fy anwylid," meddai, "megis bob amser yr ufuddhasoch." Tra yr oeddwn gyda chwi llafuriai y gwragedd a phawb yn eich plith mewn undeb a chydweithrediad, na fydded fod hynny yn tarddu oddiar unrhyw ddylanwad perthynol i'm presenoldeb

i yn unig, “eithr yr awrhon yn fwy o lawer yn fy absen,” gweithiwch “y meddwl yma” allan, “yr hwn hefyd oedd yng Nghrist Iesu.” Yna dengys Paul y byddent felly “yn gyd-weithwyr Duw,” yn eu hiachawdwriaeth eu hunain. Efe yn gweithio oddifewn “ewyllysio a gweithredu o’i ewyllys da ef; a hwythau yn gweithio allan yr ewyllys fawr mewn ufudd-dod, nid mwyach i ddyn (er iddo fod yn Apostol), eithr i Dduw (adn. 12, 13). Rhydd ymhellach gynghorion ymarferol iddynt i’r un pwrpas i ochel pob grwgnach ac ymddadleu rhag i’r cyfryw frychau rwystro iddynt ddisgleirio fel “goleuadau yn y byd;” ac na byddo ei yrfa yntau yn ofer. Ond iddynt ofalu am hyn, beth bynnag ddeuai o hono ef yn bersonol, rhoddai ei fywyd i fyny yn llawen ar allor gwasanaeth eu ffydd; a gallent hwythau hefyd fod yn llawen. “Oblegid yr un peth hefyd byddwch chwithau lawen, a chyd-lawenhewch â minnau” (adn. 12—18).

Pen. ii. 18—iii. 1—21. Anogaeth i lawenydd; a hyder Paul am ei ryddhad; a’i rybudd rhag Iddewiaeth. Tra y mae meddwl yr Apostol yn glynu wrth y syniad o lawenydd, cyflwynna i sylw y rhan a fedd presenoldeb gwir saint yn llawenydd eu brodyr. Y mae llawenydd yn gyfranogol. Tra y mae tristwch yn lleihau, y mae llawenydd yn cynhyddu wrth ei gyfrannu. Yn ol ein golygiad, ni anfonasai Paul Epaphroditus adref i Philippi i gysuro y saint; yn awr dywed (ar ol i’r prawf fyned heibio) y gobeithia allu anfon Timotheus atynt hefyd, nid i aros gyda hwy, eithr er mwyn gwybod i sierwydd pa fodd yr oedd pethau yn bod yn eu plith, i symud ymaith y pryder oedd yn ei feddwl am danynt; canys ymddengys nas gallai ymddiried yn neb arall i roddi adroddiad diduedd: “Canys nid oes gennyf neb,” meddai, “o gyffelyb feddwl, yr hwn a wir ofala am y pethau a berthyn i chwi,” &c. (adn. 19, 20). Seilia Paul ei obaith i anfon Timotheus, wrth gwrs, ar ei “hyder yn yr Arglwydd” am ryddhad, ac ar sail yr un hyder addawa ymweled â hwy ei hunan (adn. 21—24). Yna wrth hysbysu iddynt am anfoniad Epaphroditus ymddengys y berfau yng nglŷn a’r

hysbysiad yn yr amser gorffennol, gan gyfeirio at beth ydoedd eisoes wedi ei wneud; megis “mi a dybiais” (adn. 25). “Yr oedd efe yn hiraethu” (adn. 26), ac ymhellach, “yn fwy diwyd yr anfonais i ef”* (adn. 28). Gan ein bod wedi sylwi ar hyn yn y Rhagar-arweiniad nid yw yn angenrheidiol sylwi ymhellach ar y mater; yn unig dywedwn yr ymddengys oddiwrth sylwadau Paul am y brawd hwn ei fod yn un tyner a theimladwy; yn tueddu efallai at fod yn llwfr, ac felly yn suddo iddo ei hun mewn trallod: ond fod Timotheus, er yn gyffelyb iddo o ran tymer wedi cynhyddu mewn gwir wroldeb a sefydlogrwydd, trwy gymdeithas Paul a nerth yr Ysbryd Glân. Wedi rhoddi i'r Philippiaid esiampyl fawr Crist i'w hannog i ostyngieddrwydd, ufudd-dod a chydweithrediad; dwg ei esiampyl ei hun ger eu bron i'w rhybuddio rhag Iddewiaeth. Gwelir o'r tir uchel y mae efe wedi ei gyrraedd mewn profiad o Grist, mor isel a dirmygiedig yr ymddengys Iddewiaeth yn ei olwg. Wedi eu gwahodd eilwaith i gydlawenhau ag ef yn yr Arglwydd, dywed wrthynt, “Gochelwch gŵn, gochelwch ddrwg-weithredwyr, gochelwch y cyd-doriad” (pen. iii. 1, 2). Yn ddi-lynol cawn olwg eglur a thryloyw ar y gwrth-gyferbyniad rhwng bywyd Paul yn ystod ei ieuenctid fel Pharisead, a'i fywyd fel Cristion ar ol ei droedigaeth. Dylid cofio ynglŷn ag Iddewiaeth, fod y gyfundrefn a adnabyddir wrth yr enw yma, nid yn unig wedi dirywio cyn ymddangosiad Crist yn y cnawd, a bod y Rabbiniaid wedi ychwanegu “traddodiadau y tadau” at “orchymynion Duw,” ond ei bod ar ol dyfodiad Crist a sefydliad Cristionogaeth, wedi dyfod yn gau-grefydd. Yr ydoedd cael yr olwg yma i Paul ar grefydd ei ieuenctid yn chwyldroad rhyfedd yn ei feddwl. Hon ydoedd crefydd aelwyd ei dad a'i fam. Fel yr oedd awelon oerion y Taurus wedi myned i galedu ei esgyrn, a rhoddi gwydnwch i gyhyrau ei gorff, yr oedd y grefydd Iddewig wedi rhoddi nerth i'w ewyllys, gwres

* Ymddengys yr esbonwyr mewn trafferth i egluro y rhai hyn ar y dybiaeth mai Epaphroditus ydoedd dygiedydd yr Epistol. (Gwel, Alford, Moule a Lightfoot, *ad. loc.*).

i'w ysbryd, a min i'w ddeall. Eto erbyn hyn, oddiar binacl datguddiad o Grist, gwelai na buasai y cyfan ond colled ar wahan oddiwrth ardderchowgrwydd gwybodaeth Crist Iesu ei Arglwydd. Ceir yma gipolwg pa mor bell yr ydoedd ei grefydd wedi ei gario yng nghyfeiriad Iddewiaeth. Tybia rhai fod Paul yn Iddew Groegaid (Hellenist), am ei fod wedi ei eni a'i fagu yn Tarsus; ond buasai hynny yn golygu ei fod wedi colli ei iaith (Hebraeg) a'i fod yn siarad yr iaith Roeg. Pe buasai hynny yn bod nis gallasai ddweyd (fel y dywed yma) ei fod yn "Hebrewr o'r Hebreaid," oblegid cynnwysai hynny ei fod wedi cadw ei iaith a thraddodiadau ei genedl. Ond nid yw yn cynnwys ei fod wedi ei eni yn Palestina, ond yn unig fod ei rieni wedi ei ddwyn i fyny yn fanwl yn y grefydd Iddewig. Prawf o hynny ydyw y dywed yma ei fod wedi enwaedu arno yr wythfed dydd, o genedl Israel, o lwyth Benjamin, yn Hebrewr o'r Hebreaid, yn ol y ddeddf yn Pharisead." Nid yw hyn yn gyson a syniad rhai fod Paul wedi bod yn Athrofa Tarsus. Ni fuasai rhieni oedd yn Iddewon mor fanwl ag eiddo Paul yn ei anfon i Athrofa Baganaid. Fel y sylwyd yn nechreu y gwaith hwn, y mae yn amlwg fod Paul wedi ei fwrriadu gan ei rieni i fod yn Rabbi, gan eu bod wedi ei anfon i Athrofa Jerusalem o dan addysg Rabban Gamaliel; ond ei fod ar ol hynny wedi myned adref i ddysgu crefft yn ol arferiad yr Iddewon. A pha mor lwyr yr ydoedd wedi ymgadw oddiwrth arferion Paganaid, pwy bynnag ydoedd ei feistr gyda ei alwedigaeth fydol, a ddangosir pan y gallai ddweyd ei fod "yn ol y cyfiawnder sydd yn y ddeddf yn ddiargyhoedd" (neu yn ddiachwyn arno) (adn. 5—8). A diameu mai hwn, sef ei gymeriad diargyhoedd, ydoedd y perl gwerthfawrocaf yng ngolwg yr Apostol a berthynai i'w Iddewiaeth. Ond yma gosoda, yn ddiau, ei ddinasyddiaeth Rufeinig, ei ragolygon fel Rabbi, a'i gymeriad difrycheulyd, oll yn un pen i'r glorian, a Christ yn y pen arall, a chyfrifa hwynt oll yn dom ac yn golled fel yr ennillai Grist. Nid oedd y pethau hyn ond fel llwch y cloriannau i'w cymharu â Christ. Yna yn y

tair adnod nesaf (adn. 9—12), trwy ei brofiad ei hun daw cyflwr ysbrydol y credadyn i'r golwg yn dra eglur, mewn gwrthgyferbyniad i gyflwr yr hwn a ymddiriedai mewn deddf fel amod bywyd. Yng ngoleuni profiad dengys Paul mai nid sefyllfa berffaith ydyw eiddo y credadyn, eithr un o ymestyniad at berffeithrwydd. Fel mai y Crist gogoneddedig a ymaflodd ynddo ar y ffordd i Damascus; felly ei nod yntau ydyw ymgyrraedd at fywyd yr adgyfodiad. Ymeifi unwaith eto yn yr hen gymhariaeth Roegaid, a dywed, “Yr ydwyf yn cyrchu at y nôd, am gamp, uchel alwedigaeth Duw yng Nghrist Iesu” (adn. 14). Nid y ffigr yw rhedegfa cerbydau (Lightfoot), eithr gwyr traed; y rhedegydd oedd o flaen meddwl Paul, heb allu na hamdden i edrych yn ol; ond a'i holl egni yn ymestyn ymlaen. Fel rhedegydd gallasai fod yn berffaith, wedi cyflawni holl amodau y gystadleuaeth mewn disgyblaeth ac ymdrech, ac eto heb gyrraedd y nôd. Felly fel cystadleuwr, gosodai yr Apostol ei hun allan yn esiampl i'r Philippiaid, a phob un ydoedd wedi derbyn y cyfryw ddisgyblaeth, ac oedd eisoes gyda Phaul ar gwrs y rhedegfa, “Cynifer gan hynny,” meddai, “ag ydym berffaith, syniwn hyn,” sef fod yn rhaid “anghofio y pethau sydd o'r tu cefn ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen.” Felly y mae gan Paul ddau fath o berffeithrwydd, sef perffeithrwydd paratoad ar gyfer y rhedegfa; a pherffeithrwydd cyflawniad wedi cyrraedd y gamp. Hawlia ei fod wedi cyrraedd y cyntaf, ond heb gyrraedd yr olaf. Y mae yn awyddus i gael y Philippiaid i ymarfer “wrth yr un rheol,” i ddysgu cerdded yn rheolaidd, cyn rhedeg. “Byddwch ddilynwyr i mi, frodyr,” meddai, “ac edrychwch (yn graff) ar y rhai sydd yn rhodio felly, megis yr ydym ni yn siampl i chwi” (adn. 13—17). Tra yn rhybuddio y Philippiaid rhag Iddewiaeth (adn. 2), ac yn dwyn ei hun yn esiampl o un wedi rhoddi y ffurf honno ar grefydd i fynny er mwyn ennill Crist, y mae Paul yn bresennol, trwy ei feddwl bywiog, yn cael ei atgoffa am ddosbarth arall, wrth feddwl am y ddisgyblaeth ydoedd yn angenrheidiol i redeg yr yrfa, y rhai oedd yn myned i'r eithaf arall, i feddwl

fod yr Efengyl yn rhyddhau dyn oddiwrth y rhwym-edigaeth foesol i ufuddhau i'r ddeddf, gan dybio y gallent foddhau eu blysiâu cnawdol fel y mynnont; am y rhai y dywedasai yn fynych tra gyda hwy yn Philippi, "ac yr ydwyf yr awrhon hefyd," meddai, "dan wylo yn dywedyd mai gelynion croes Crist ydynt." Cofier na tharddai dagrau Paul, mwy na'i Feistr, o feddalwch, eithr o dristwch pur wrth weled eneidiau yn llithro oddiwrth ddiogelwch i golledigaeth. Yna dychwel at y tir uchel y cymhellai ei ddarllenwyr i'w gyrraedd (pen. i. 27) yn nechreu yr Epistol. Yno edrychai ar y ddinasyddiaeth nefol fel gorchwyl bywyd i'w byw yn unol ag urddas y sefyllfa; yma edrycha arni fel hawl-fraint i'w meddiannu yn llwyr yn adgyfodiad y rhai cyfiawn. Edrycha Paul ar y Crist gogonededig yma yn preswyllo ym mhrif-ddinas y deyrnas nefol, o'r hon y disgwylia y saint ef fel Iachawdwr i newid corff eu gwaeledd hwy, "fel y gwneier ef yr un ffurf" a chorff ei ogoniant ef (adn. 18—21).

Fen. iv. Anogaeth i undeb. Diolchgarwch am ofal yr Eglwys yn Philippi am yr Apostol; a chyflwyniad annerch y saint yn Rhufain i'r cyfryw yn Philippi.

Gwelwn yma mor rydd, mor serchog a chyfeillgar yr ysgrifenna Paul yr Epistol hwn,—nad oes yr un yn yr ystyr yma yn gyffelyb iddo oddieithr ei Epistol at Philemon. Eto yn y naill a'r llall o'r Epistolau hyn canfyddir y gelfyddyd uchaf mewn undeb a'r rhyddid mwyaf. Ceidw yr amcan yn sefydlog o flaen ei feddwl o'r dechreu i'r diwedd. Yr amcan yma ydyw annog i undeb, a diolch am roddion. Canfyddasom o'r blaen y defnydd a wnai Paul o roddion i sicrhau undeb. Y pryd hwnnw yr amcan ydoedd uno Jerusalem a'i hamgylchoedd âg Eglwysi y Gorllewin trwy beri i'r rhai olaf wneud casgliad i'r saint tlodion yn Jerusalem. Yma derbynia Paul roddion trwy law Epaphroditus, er nad oedd arno angen am danynt, er mwyn asio y Philipppiaid â'u gilydd, ac âg yntau fel eu tad yn y ffydd. I hyn dwg i'r amlwg yn awr (fel bob amser) mai canolbwynt yr undeb yw Crist eu Harglwydd. "Sefwch yn yr Arglwydd," meddai, "anwylyd" (pen.

iv. 1). Yma mor gain a thyner yr anercha y gwragedd,—Euodias a Syntyche,—gan “atolwg iddynt synied yr un peth yn yr Arglwydd.” Yr ydym yma yn clywed adsain geiriau Paul i Philemon, pan y dywed fod ganddo fel hynafgwr hyfdra lawer yng Nghrist i orchymyn, “eto o ran cariad yr ydwyf yn hytrach yn atolwg” (Philemon 8, 9). Pa beth bynnag ydoedd achos yr anghydwelediad rhwng y gwragedd uchod, teimlai Paul fod y mater yn bwysig a galwai ar y rhai mwyaf cymwys a phrofiadol i’w cynorthwyo i ymheddychu. Tueddir ni i dybio mai “Luc y physygwr annwyl” (Col. iv. 14) ydoedd dygiedydd y llythyr hwn, ac mai efe a elwir yma gan Paul yn wir “gymar.” Nid oedd neb ymhlith ei gymdeithion a lanwasai y cymeriad o fod yn gyd-ieuwyr (yoke-fellow) a’r Apostol, yn gyffelyb i Luc, ac os ydoedd (fel y tybia Ramsay) yn frodor o Philippi, gwelir y cymhwyster o hynny yn fwy. Pwy ydoedd Clement a enwir yma gan Paul, nis gwyddis. Tybiai Origen (can. 3) mai Clement o Rufain ydoedd, a ysgrifennodd lythyr at y Corinthiaid; ac awgrymai Eusebius (can. 4) yr un peth. Ond nid oes sicrwydd, a gwell gadael y mater yn agored. Gwelir tynerwech dibartiöl Paul pan yn cyfeirio at eraill a gyd-lafuriasai âg ef, enwau y rhai, er nad oeddynt ar ei gôf ef, eto oeddynt “yn llyfr y bywyd” (pen. iv. 3). Yna megis i gwblhau a pherffeithio yr undeb, tywallta yr Apostol gynghorion i, a bendithion ar yr Eglwys yn Philippi, gan ddychwelyd at y pethau a grybwyllasai yn flaenorol, megis llawenydd (adn. 4), “arafwech,” gweddi a diolchgarwech (adn. 5, 6), ynghyda’r fendith fawr, sef tangnefedd Duw yr hwn sydd uwchlaw pob deall i gadw eu calonnau a’u meddyliau “yng Nghrist Iesu” (adn. 7). Megis y nodasai y grasusau sydd wedi eu trysori yng Nghrist yn yr ail bennod (pen. ii. 1), noda yma y rhinweddau a ddylai fod yn disgleirio yng nghymeriad y Cristion: “Y rhai a ddysgasoch, ac a dderbynasoch, ac a glywsoch, ac a welsoch ynof fi” (adn. 8, 9).

Y mae rhan addysgiadol yr Epistol yn awr yn terfynu; a thry yn bresennol i’roddi datganiad i’w deim-

lad pan y derbyniodd y rhoddion a ddaeth oddiwrth y Philippiaid trwy law Epaphroditus. “Mi a lawenychais hefyd,” meddai, “yn yr Arglwydd yn fawr, oblegid i’ch gofal chwi am danaf fi yr awrhon o’r diwedd adnewyddu; yn yr hyn y buoch ofalus hefyd, ond eisiau amser cyfaddas oedd arnoch” (pen. iv. 10). Gwelwn ysbrydolrwydd meddwl yr Apostol ym mhob cysylltiad, yn derbyn ei holl “lawenydd” a’i gysur trwy ac “yn yr Arglwydd.” A gwelwn hefyd duedd y meddwl i amheu a meddwl y gwaethaf yn absenoldeb profion gweledig, am ffyddlondeb cyfeillion, pan yn disgwyl am atebiad i lythyr, neu am amlygiad o garedigrwydd arferol. Profasai Paul y demtasiwn i amheu a oedd y Philippiaid yn teimlo mor garedig tuag ato ag yr arferent fod, a hynny nid o’i ran ei hun yn gymaint, ond i’r graddau yr oedd hynny yn arwydd o’u cariad at Grist. Ac yna cyfeiria Paul yn dra phrydferth at arferion y doethion yn y byd Paganaid o gael eu harwain i mewn i’r dirgelion trwy eu cyflwyniad yn nheml Demeter i gyfrinion y duwiau. “Canys myfi a ddysgais,” meddai, “ym mha gyflwr bynnag y byddwyf fod yn foddolawn iddo” (adn. 11). Daw y dyn, y Cristion, a’r Apostol i’r golwg yn amlwg iawn yn niwedd yr Epistol hwn. Daw calon frwd y dyn i’r golwg yn ei gallu i dderbyn argraffiadau dyfnion oddiwrth garedigrwydd dynol, ar y naill law; ac yn ei hofnau a’i hamheuron rhag fod y caredigrwydd hwnnw yn pallu ar y llaw arall, ac yna pan yr ail ymddengys, derbynir ef gan yr un galon dyner, fel blaguriad ffrwythau gwanwyn o flaen yr haf; a chymaint ydyw gwres y galon wedi ei thymheru trwy ras, fel y daw y Cristion i’r golwg, yr hwn sydd yn cyrraedd tuhwnt i’r galon ddynol hawddgaraf, ac a alluoga Paul yma, er fod ganddo “bob peth,” ac er fod ganddo “helaethrwydd,” i arogl arogl peraid ar ffrwythau na fuasent ond blagur oni buasai am ras Duw, yr hwn a’u gwna yn bereidd-dra grasol, “aberth cymeradwy boddolawn gan Dduw” (adn. 18). A gwelir yr Apostol uwchlaw yr oll yn disgleirio yn ei ofal am yr eneidiau hyn; ac yn y safle oruchel hon galluogir ef i ymysgwyd oddi-

wrth bob hunangais, yn ei awydd am weled arwyddion cynnydd y bywyd ysbrydol mewn “ffrwyth yn amlhau” erbyn eu cyfrif hwynt (adn. 17). Yna daw y fendith Apostolaidd gyfoethocaf o eiddo yr Apostol. “A’m Duw i a gyflawna eich holl raid chwi yn ol ei olud ef mewn gogoniant yng Nghrist Iesu” (adn. 19). Nid oes dim arbennig yn yr anerchiadau ar ddiwedd yr Epistol hwn yn gofyn am sylw, oddieithr efallai yr ymadrodd “y rhai sydd o deulu Cesar” (adn. 22). Ni ddylai y darlennydd gael ei gamarwain yma gan ystyr gyffredin y gair “teulu” fel y deallir ef gennym ni, ac fel y cymerir ef gan esbonwyr yn gyffredin, i gynnwys yn unig hiliogaeth un rhiant. Byddai yn fantais i ddarllen yr ymadrodd a nodwyd yng ngoleuni yr anerchiadau a geir yn niwedd yr Epistol at y Rhufeiniaid, yn enwedig adnodau 10 ac 11 o’r 16eg bennod. Gwelir yn un peth fod lluwys oedd yn dwyn cysylltiad lled agos a’r llys Ymerodrol wedi eu hennill i’r ffydd Gristionogol cyn mynediad Paul i Rufain, a gwelir hefyd fod Rhufain yn gyrchfa pobloedd o’r Talaethau, gan yr annercha Paul amryw a gyfarfyddasai ar ei deithiau yn y gwahanol Dalaethau, megis Prisca ac Acwila, ac eraill a enwir yma gan yr Apostol. Diau fod Lightfoot a Ramsay yn gywir pan y dywedant ddarfod i Gristionogaeth dreiddio i mewn i gylch y teulu brenhinol, neu Ymerodrol, cyn mynediad Paul i Rufain, o bosibl mewn ffurf o gaethion, nifer o’r rhai a safent yn uchel yn ffafr yr Ymerawdwr, megis caethion Aristobulus mab Herod Fawr, ac eiddo Narcissus, yr hwn oedd yn ffafrddyn Claudius, ac wedi ei ennill i fod yn Gristion. Nid yw y ffaith fod Cristionogaeth wedi cyrraedd teulu yr Ymerawdwr gan hynny i’w briodoli i fynediad Paul i Rufain er cymaint ydoedd ei ddylanwad, yr hyn oedd yn anfesürol er dwyn y grefydd newydd i fwy o sylw a chymeradwyaeth. Diwedda Paul yr Epistol mwyaf serchoglawn gyda’r un fendith ag y diwedda yr Epistol mwyaf llym, fel y dylid darllen. “Gras ein Harglwydd Iesu Grist fyddo gyda eich ysbryd chwi”* (cym. Gal. vi. 18 â Phil. iv. 23).

* Gwel, Alford a Moule *in loco*.

PENNOD XLII.

Rhyddhad Paul yn y prawf cyntaf; Yr Epistolau Bugeiliol. (O.C. 62—67).

AR ol yr Epistol at y Philippiaid yr ydym yn dibynnu yn hollol ar yr Epistolau Bugeiliol am arweiniad gyda golwg ar ysgogiadau Paul ar ol ei brawf cyntaf yn Rhufain.

Nid yw yn dyfod o fewn cylch y gwaith hwn i fyned i fewn i'r ddadl ynghylch dilysrwydd yr Epistolau a adnabyddir wrth yr enw "Epistolau Bugeiliol." Tardda y gwrthwynebiad iddynt o ddwy brif ffynhonnell, sef arddull a chyflwr yr Eglwys Gristionogol a ragdybir ynddynt. Dadleuir gyda golwg ar y cyntaf (arddull), fod presenoldeb cynifer o eiriau newyddion (hapax-legomena) yn y tri Epistol nad ydynt i'w cael mewn rhannau eraill o'r Testament Newydd, yn ffurfio prawf cryf yn erbyn eu dilysrwydd fel Epistolau Paul.* I gyfarfod yr wrthddadl hon cyfeiriwn y darllenydd at draethawd rhagorol Geo. G. Findlay, B.A., a roddir fel Atodiad i lyfr Sabatier ar yr Apostol Paul, am fod yr awdwr hwnnw yn gwrthod yr Epistolau Bugeiliol fel eiddo Paul. Nis gall yr ysgrifennydd presennol farnu dim am deilyngdod neu annheilyngdod yr wrthddadl hon oddiar safle ieithyddol. Ond a chymeryd safle synwyr cyffredin, eglur yw fod amgylchiadau newyddion a manteision newyddion yn rhwym o alw am eiriau newyddion i roddi mynegiad iddynt. Cysyllter hyn a gallu rhyfeddol Paul i osod ei feddyliau allan mewn iaith briodol, a cheir rheswm cryf dros gredu nad yw nifer na nodwedd y geiriau newyddion yn milwrio o gwbl yn erbyn dilysrwydd yr Epistolau hyn. Yn hytrach gwasanaetha y cyfryw i ddangos fod y tu ol i'r geiriau feddwl byw a nerthol, nad yw yn dibynnu ar arddull ystrydebol. Rhydd Syr W. M. Ramsay esiampyl nodedig o hapus i ddangos hyn yn 1 Tim. i. 3,

* Gwel, Holtzmann, pp. 86—95, a Grimm-Thayer N.T. Lexicon,—Appendices.

pan y dengys fod yr ymadrodd “na ddysgont ddim yn amgen,” yn cael ei gynnwys gan Paul mewn un gair, yr hwn a ymddengys hefyd yn pen. vi. 3. Gellir gosod allan ystyr y ferf yn Gymraeg fel hyn—“dysgu athrawiaeth arall.” Dylid cofio fod dosbarth o gau-athrawon yn dilyn Paul, fel y darlunia yr Iesu y gelyn yn dilyn yr hauwr, ar ol iddo hau had da yn ei faes y mae y gelyn yn dyfod ac yn hau efrau. Felly y rhai hyn a ddilynent Paul gan “ddysgu athrawiaeth arall.” Cyfeiriasai yr Apostol at hyn yn ei Epistolau blaenorol megis yn ei Epistol at y Galatiaid, yr hyn a eilw yno yn “efengyl arall;” a thrachefn yn ail Corinthiaid yn ddiweddarach, cyfeiria at yr un peth, lle y geilw ef yn “bregethu Iesu arall” (gwel Gal. i. 6—9, ac 2 Cor. xi. 4).

Ond rhaid gadael hyn a throi am foment at yr wrth-ddadl arall, sef y rhagdybir yn yr Epistolau hyn gyfnod diweddarach na dyddiau Paul yn hanes yr Eglwys. Y sail i hyn ydyw yr amlygrwydd a roddir yn yr Epistolau hyn i swyddau eglwysig, ac y dangosir ynddynt, yn ol barn yr ysgrifenydd hyn, gyflwr mwy addfed nag a fodolai yn nyddiau Paul. Tardda hyn, yn ol Dr. Pfeiderer,* oddiar awydd yn yr ail ganrif i sefydlu esgobyddiaeth yn yr Eglwys ar awdurdod Apostolaidd. Oherwydd hyn defnyddia yr awdwr enw Paul i roddi grym i’w ddysgeidiaeth. Ond ni cheir yr un beirniad [Ysgrhythrol erbyn hyn o unrhyw nod a ddadleu fod y gair “esgob” yn golygu mwy yn y Testament Newydd na’r ystyr syml i’r gair mewn cysylltiadau eraill, sef arolygwr (gwel Act. xx. 28); ac felly yr un modd yn yr Epistolau Bugeiliol. Yr un mor ddisail yw yr haeriad fod y cyfeiriadau at Gnosticiaeth yn golygu llawn ddatblygiad y ddamcaniaeth honno yn yr ail ganrif; yn lle hynny y maent yn hollol gyson a chyfeiriadau Paul at yr heresi hon mewn Epistolau blaenorol (gwel Eph. v. 6, a Col. ii. 4, 8, 18). Y gwahan-iaeth mwyaf a welir sydd yng ngraddau awchlymder yr iaith a ddefnyddia Paul wrth gyfeirio atynt; ac nid

* Gwel, Sabatier—Appendix, p. 372.

yw hynny yn syn o gwbl pan ystyriwn y sefyllfa. Yr oedd y frwydr yn boeth, a'r Apostol yn teimlo yn angerddol dros ddiogelwch yr Eglwysi y llafuriasai i'w sefydlu. Caiff y darllenydd gynhorthwy gwerthfawr i ddeall y sefyllfa yn ysgrifau Syr W. M. Ramsay i'r "Expositor."* Dengys yr awdwr hwn fod y duedd i osod hanes mewn ffurf o achau yn hen a chyffredinol—y gellir ei olrhain mewn llenyddiaeth Roegaid a chyn hynny (gwel Gen. x.). Dywed fod Aeschylus yn ei "Agamemnon," yn dangos fod dirywiad moesol i'w olrhain trwy falchter ac yn diweddu mewn achyddiaeth; ac na raid i'r beirniaid hyn chwilio am achos y cyfryw iaith ag a geir yn 1 Tim. i. 4 mewn Gnostic-iaeth yn ei ffurf gyflawn—y ceir yr achos yn nhuedd amserau yr Apostol Paul ei hun.

AMLINELLIAD O EPISTOL CYNTAF PAUL AT TIMOTHEUS.

Anerchiad Paul: amcan sefydliad Timotheus yn Ephesus—natur yr heresi; a lle y gyfraith (Tim. i. 1—11). Profiad Paul (adn. 12—17), a chymeriad Timotheus (adn. 18—20). Yr addoliad cyhoeddus (ii. 1—15). Swyddogaeth eglwysig (iii. 1—13). Rhesymau dros y cyfarwyddiadau (iii. 14—16, iv. 1—5). Cyfeiriadau personol, a chyfarwyddiadau pellach pa fodd i ymddwyn tuag at wahanol ddosbarthiadau yn yr Eglwys (iv. 6—16, v.—vi. 1—12).

ANERCHIAD PAUL.—Rhydd yr Apostol ei enw (fel arfer) wrth y llythyr hwn, fel llythyrau eraill; ac ymgyfenwa yn "Apostol Iesu Grist;" yn hytrach "Crist Iesu," fel yn gosod allan sefyllfa ddyrchafedig y Person mawr, yn yr hon sefyllfa y daeth Paul i'w adnabod ac i deimlo ei awdurdod. Yn ei lythyrau cyntaf geilw Paul yr Arglwydd Iesu yn "Iesu Grist" (Gal. i. 1; Rhuf. i. 1; 1 Cor. i. 1). Yn y ddau Epistol at y Thessalonïaid geilw ef yn "Arglwydd Iesu;" ond yn yr Epistolau diweddaraf geilw ef yn "Grist Iesu" (2

*June, 1909. "Historical Commentary on the First Epistle to Timothy.

Cor. i. 1; Eph. i. 1; Col. i. 1; Phil. i. 1; ynghyda Phil-emon, a'r Epistolau Bugeiliol, oddieithr yr Epistol at Titus). Nis gellir rhoddi llawer o bwys ar y ffurf, am ei bod yn amrywio; yr hyn a olyga (mor bell ag y mae gwahaniaeth yn bod) ydyw, y cysyllta Paul fwy o awdurdod wrth yr enw "Crist Iesu" na'r enw hanesiol "Iesu Grist." Daw yn eglur y rhydd Paul bwys ar ei fod wedi derbyn ei awdurdod fel Apostol yn uniongyrchol oddiwrth yr Iesu dyrchafedig. Yr ymadrodd cyffredin a ddefnyddia pan yn gosod allan ffynhonnell ei awdurdod yw "ewyllys Duw" (gwel 1 Cor. i. 1; 2 Cor. i. 1; Eph. i. 1; Col. i. 1, ac 2 Tim. i. 1); ond yma defnyddia ymadrodd cryfach, sef, "yn ol gorchymyn Duw ein Hiachawdwr, a'n Harglwydd Iesu Grist, ein gobaith;" neu yn hytrach, "Crist Iesu ein gobaith" (gwel C.D.). Ymddengys fod priodoli iachawdwriaeth yn uniongyrchol i Dduw Dad yn un o neilltuolion yr Epistolau Bugeiliol, fel y gwneir yma yn yr ymadrodd "Duw ein Hiachawdwr." (Gwel Titus i. 3; ii. 10. Ein Ceidwad, 1 Tim. ii. 3; Achubydd, 1 Tim. iv. 10; Achubwr, Titus iii. 4). Cyfeiria yr anerchiad fel y canlyn, "At Timotheus, fy mab naturiol yn y ffydd," yn hytrach, "fy ngwir fab yn y ffydd" (gwel C.D.). Ac yna daw y fendith Apostolaidd: "Gras, trugaredd, a thangnefedd." Amrywia yma ac yn y ddau Epistol arall (2 Tim. i. 2; Titus i. 4) oddiwrth y ffurf gyffredin, sef "gras i chwi a thangnefedd." (Gwel Rhuf. i. 7; 1 Cor. i. 3; 2 Cor. i. 2; Gal. i. 3; Eph. i. 2; Phil. i. 2; Col. i. 2; 1 Thess. i. 1; 2 Thess. i. 2; Philemon 3). Ychwanegir yma yr ymadrodd "trugaredd" at y ddau arall. Pa beth yw y rheswm dros hynny nid yw yn hollol eglur. O bosibl y gellir canfod dau reswm,—y naill yn gyffredinol, a'r llall yn fwy neilltuol. Y cyntaf yw, fod y teimlad Cristionogol yn dyfod yn fwy gwresog, ac i'r graddau hynny fod dymuniadau y saint i'w gilydd yn fwy ymarferol ac uniongyrchol; oblegid tra y mae "gras" a "thangnefedd"—y naill yn wreiddyn holl ddoniau Duw i ddyn, a'r llall yn ffrwyth gweithrediadau gras Duw, trwy ei Ysbryd, ar galon dyn—y mae "trugaredd" yn cynnwys holl weithrediadau daionus

Duw tuag at ddyn yn ei drueni. Y rheswm arall ydyw fod yr annerch hwn yn cael ei gyfeirio, nid at Eglwys, eithr at berson unigol, a hwnnw yn un y teimlai Paul fel tad at blentyn tuag ato. Tra phriodol, gan hynny ydoedd iddo ychwanegu "trugaredd" at y bendithion eraill, i gyflenwi holl anghenion ei fab yn y ffydd yn wyneb y sefyllfa anhawdd yr oedd efe ynddi ar y pryd. Yn nesaf, sylwn ar amcan sefydliad Timotheus yn Ephesus (adn. 3). Ceir esiampl yma o frawddeg ang-hyflawn; a gwelwn fod y cyfieithwyr yn niwedd yr ad-nod nesaf (adn. 4) wedi gwneud cais i gyflenwi y diffyg trwy ychwanegu y geiriau "gwna felly." Nid oes dim o bosibl yng nghorff yr Epistol yn well prawf o'i ddilysrwydd a'i awduriaeth fel eiddo Paul na'r frawddeg gloff o dan sylw. Dengys ar unwaith fod yna gyd-ddealltwriaeth hollol rhwng Paul a Thimotheus gyda golwg ar ei arhosiad yn Ephesus; a chyfeiria yr Apostol at yr ymddiddan a gymerodd le rhyngddynt pan yr aethai efe heibio ar ei daith i Macedonia. Teimla beirniaid lawer o anhawster i gysoni y cyfeiriad hwn at daith o eiddo Paul i Macedonia, a'r adeg y tybir iddo ysgrifennu y llythyr hwn. Yr anhawster yw nad oes dim yn cyfateb i'r amgylchiad yn cael ei gofnodi yn Llyfr yr Actau. Y troion y bu Paul yn Ephesus a groniclir yn yr Actau ydynt yn gyntaf ar ei ail daith genhadol o Achaia a'i wyneb tua Jerusalem, yn groes i'r amgylchiad hwn (gwel Act. xviii. 19—21). Yna ar ei drydedd daith, erys yno dros dair blynedd, ac enfyn Timotheus ac Erastus o'i flaen i Macedonia (Act. xix. 21, 22). A cheir fod Timotheus gyda Phaul pan yn ysgrifennu ei ail Epistol at y Corinthiaid o Macedonia (2 Cor. i. 8; ii. 12, 13; ix. 2). Diflanna yr anhawster ond gosod yr amgylchiad ar ol yr hanes sydd yn diweddu yn Llyfr yr Actau, yr hwn sydd yn gadael Paul yn garcharor yn Rhufain, a'i osod rywbyrd ar ol ei ryddhad, pryd yr ymddengys iddo ddychwelyd i'r Talaethau Dwyreiniol, yn wahanol i'w fwriad blaenorol o aros yn Rhufain, a gwneud y brif ddinas yn ganolbwynt ei genhadaeth yn y Talaethau Gorllewinol, megis y gwnaethai Ephesus yn ganolbwynt i'w genhadaeth yn

Asia. Ymddengys rhai ysgrifenyddion yn dra hwyr-frydig i sylweddoli fod cynlluniau Paul yn cael eu dryllio yn dipiau. Pan yn annerch henuriaid Ephesus ar ei ffordd i Jerusalem, ffarweliai â hwy a dywedai, “ Ac yr awrhon, wele mi a wn na chewch chwi oll (ym mysg y rhai y bum yn tramwy yn pregethu teyrnas Dduw) weled fy wyneb i mwyach ” (Act. xx. 25). Yr oedd Paul yn berffaith onest yn credu yr hyn a ddywedai, ac o bosibl fod y gair bach “ oll ” yn achub ei ben, ac na welodd pob un o'r henuriaid hyn ei wyneb ef mwyach. Ond yn groes i'w fwriad, bu ei genhadaeth yn Jerusalem yn aflwyddiannus; cymerwyd ef yn garcharor, a thrwy ei apel at Cesar, cafodd fyned i Rufain, ond nid fel y tybiai ef—yn wr rhydd—wedi gorffen ei waith yn y Talaethau Dwyreiniol, ac wedi asio yr eglwysi yn y Talaethau a'r Fam Eglwys yn Jerusalem. Yn lle hynny gorfu arno adael ei waith yn anorffennol; ac yn awr teimla rwymedigaeth i ddychwelyd drachefn, gyda ei fod wedi cael rhyddhad, er mwyn cwblhau y gwaith. Dyna yn fyr y rheswm dros ei fod wedi cyfarfod â Timotheus yn Ephesus yr adeg hon ar ol ei rhyddhad yn Rhufain, a'i feddwl yn llawn o bryder am lwyddiant yr Eglwysi a sefydlasid trwy ei weinidogaeth ef a'i gymdeithion. Y ddau beth mawr oedd yn angenrheidiol ar yr Eglwysi hyn ydoedd,—eu cadarnhau yn y ffydd, a sefydlu henuriaid i'w llywodraethu yn yr Arglwydd. Yr oedd ef ei hun wedi gwneud hyn yn Eglwysi Galatia ar ol y driniaeth ofnadwy a gafodd yn Lystra (Act. xiv. 21—23); ac yn awr y mae yn awyddus i wneud yr un peth yn Asia ar ei ryddhad yn Rhufain tua dechreu y flwyddyn O.C. 62. Teifl hyn ddylif o oleuni i ni ar amcan ysgrifennu yr Epistolau Bugeiliol. O ran trefn a phwysigrwydd y peth cyntaf yw “ cadarnhau ” yr Eglwysi (Act. xiv. 22; xv. 41). A golyga y gair—“ cadarnhau yn gyflawn.” Dengys hyn ar y naill law, fawr ofal Paul yng nghanol ei helbulon ei hun, am lwyddiant yr Eglwysi; ac ar y llaw arall, dengys y pwysigrwydd ar fod eneidiau y saint yn cadw eu gafael yn gryf yng ngwirioneddau mawrion yr Efengyl pan yn dioddef oddiwrth erledig-

aethau oddi allan a hudoliaethau oddi fewn. Amhosibl i'r un sylwedydd manwl ar sefyllfa yr Eglwys foreuol beidio canfod tebygrwydd tarawiadol rhwng sefyllfa yr Eglwysi yn Galatia, Cilicia a Syria, a ddarlunir yn Llyfr yr Actau, a sefyllfa yr Eglwysi yn Asia yr adeg yr ysgrifenydd yr Epistol hwn. Y prif wahaniaeth yw fod yr adeg hon yn ddiweddarach, sef gwahaniaeth, dyweder, rhwng O.C. 57 a 65 neu 66; oherwydd hynny y mae y dirywiad yn ddyfnach, y perygl yn fwy, a'r gau-athrawon wedi cyfodi o blith yr Eglwysi eu hunain. I gyfarfod y sefyllfa hon gan hynny y deisyfodd Paul ar Timotheus aros yn Ephesus, i gadarnhau "eneidiau y disgyblion" ac i "ordeinio henaduriaid" i'w llywodraethu.

NATUR YR HERESI, A LLE Y GYFRAITH (adn. 3—11). Nid oes angen ymhelaethu llawer ar natur yr heresi ar yr hyn a ddywedwyd yn flaenorol wrth sylwi ar Epistolau Paul at y Colossiaid ac at yr Ephesiaid. Dangoswyd yno nad oedd gan y gau-athrawon yr un gyfundrefn orffenedig i'w chyflwyno i sylw; ond yn hytrach tueddiadau a geid yn eu dysgeidiaeth at gymysgu yr hyn a elwid yn philosophi â'r Efengyl fel y traddodid hi gan Paul a'i gymdeithion, a thrwy hynny lygru y gwirionedd. Ac yr oedd y perygl hwn yn fwy yn gymaint ag y tarddai o'r Eglwysi eu hunain. Yn y Talaethau eraill y cyfeiriwyd atynt, yr oedd yr achos yn wahanol; dilynid Paul yn y rhai hynny gan gau-athrawon (o Judea yn bennaf) i hau hadau Iddewiaeth, gan ddysgu y Cenhedloedd fod yn rhaid iddynt gael eu henwaedu cyn y gallent fod yn gadwedig. Ond yn Eglwysi Talaeth Asia, i'r rhai yr oedd Ephesus yn ganolbwynt, nid rhai oddiallan yn gymaint a'u blinent, eithr rhai oddifewn; ac nid Iddewiaeth, fel y cyfryw a ddysgent, eithr rhyw gymysgedd annelwig o "philosophi a gwag dwyll." Yr anhawster a deimlir wrth sylwi ar yr heresi yma ydyw fod y cyfeiriadau ati yn wasgarog trwy yr Epistolau hyn. (Gwel 1 Tim. i. 4—10; 19, 20; iv. 1—8; vi. 3—5, 9, 20; 2 Tim. ii. 14—18, 23—25; iii. 6—8; iv. 4; Titus i. 9—11, 13—16; ii., iii. 9), fel nad ellir crynhoi y sylwadau ar yr heresi

i'r un man. Gwell, gan hynny, yw gadael pob cyfeiriad i sylwi arno, os bydd angen, yn ei le priodol ei hun. Cyfeiriwyd eisoes at yr ymadrodd—"na ddysgont ddim amgen"—ei fod yn cael ei gynnwys gan un gair gan yr Apostol yma ac yn y vi. bennod (vi. 3). Yr ystyr yw "un yn dysgu addysg wahanol" (gwel C.D.), neu yn ol Alford, "un yn dysgu pethau dieithr." Yna cyfeiria yr Apostol at natur yr addysg yn y geiriau "chwedlau ac achau anorffen." Nid oedd raid i Paul fanylu ar yr addysg hon wrth Timotheus, yr un fath a phe buasai yn ysgrifennu at Eglwys neu Eglwysi. Wrth ysgrifennu at ddisgybl fel Timotheus, gellir disgwyl fod y disgybl a'r athraw yn deall eu gilydd, a llawer o bethau yn cael eu gadael yn ddealledig, megis diwedd y frawddeg hon (adn. 3, 4), heb fod y darllenydd yn cael ei ollwng i mewn i'r gyfrinach. Ond astudio cyflwr cymdeithas ar y pryd gyda golwg ar addysg yn gyffredinol, megis y dangosir gan Syr W. M. Ramsay,* canfyddir mai tuedd yr addysg, o'r fath ag ydoedd, oedd rhoddi pwys ar y llythyren, a chwareu ar eiriau, yn hytrach na gwneud ymdrech i gael gafael yn y gwirionedd. A rhydd yr awdwr uchod fel rheswm dros hynny, fod y cymysgiad o'r meddwl Cenhedlig ag Iddewig ydoedd yng ngynulleidfaoedd Cristionogol glannau yr Aegean yr adeg hon, yn dir hynod naturiol i gynhyrchu y cyfryw duedd. Nid oedd yr ysgafnder hwn yn ddieithr o gwbl i Paul; gwyddai am dano yn dda yng Nghorinth a mannau eraill, ac edrychai arno gyda'r atgasrwydd mwyaf, gan ei fod nid yn unig yn groes i ysbryd yr Efengyl, eithr hefyd yn groes iawn i'w ysbryd difrifol a thanbaid ef ei hun. Yr oedd chwareu ar eiriau "ac achau anorffen," gan droi meddyliau y saint oddiwrth wirioneddau tragwyddol perthynol i iachawdwriaeth eu heneidiau, i Paul yn annioddefol. Ac nid oedd ryfedd yn y byd ei fod yn ffurfio geiriau newyddion i osod allan ei ddirmyg a'i atgasedd o'r fath addysg wagsaw ag a ledaenid gan yr athrawon hyn, y rhai ydoedd yn llawn hyfdra a balchter brwnt. Ac yr

* "Historical Commentary on the 1 Timothy," by Sir W. R. Ramsay, D.C.L., LL.D., DD. "Expositor," June, 1909.

oedd Paul yn fwy ei ofal am Timotheus i wynebu y cyfryw ddynion hyfion, am ei fod yn gwybod am ei natur lednais, dyner ac ofnus. Am hynny rhydd Paul air cryf, sef “gorchymyn,” yr hwn a ddefnyddia yn dramynych yn yr Epistolau hyn; ond a newidiwyd gan y cyfieithwyr Cymreig, oherwydd rhyw resymau, i “rybuddio” yn y cysylltiad hwn. Cyfieithir ef “gorchymyn” ym mhellach ymlaen (gwel iv. 11). Felly dylid darllen “fel y gellit orchymyn rhai na ddysgont athrawiaeth wahanol.” Hynny yw, wahanol i’r Efrogyl,—am Dduw, am y greadigaeth, ac yn arbennig am drefn i gadw pechadur. Yn lle gweinyddu “goruchwyliaeth Duw” (gwel C.D.), codi cwestiynau ffolwna yr athrawiaeth ddieithr a ddysgir gan y gau-athrawon.

PENNOD XLIII.

Yr Epistolau Bugeiliol; Lle y Gyfraith (1 Tim. i. 5—11) **Profiad Paul** (adn. 12—17); **Cymeriad Timotheus** (adn. 18—20); **Yr addoliad cyhoeddus** (ii. 1—15). (**O.C.** 63—67).

LLE Y GYFRAITH.—Paham y sonia Paul yma am y “gyfraith” neu y “ddeddf”? Ceir yr ateb yn ddiau yn y seithfed adnod, sef, am fod y gau-athrawon “yn ewyllysio bod yn athrawon o’r ddeddf,” ac eto heb fod yn deall ei lle a’i hystyr yng ngyfundrefn yr Efengyl. Ac yn y 5ed adnod dysg Timotheus pa fodd i’w hwynebu, sef trwy ddangos iddynt mai amcan y comisiwn a dderbynia athrawon perthynol i’r Efengyl ydyw cynhyrchu “cariad o galon bur, a chydwybod dda, a ffydd ddiragrith.” Geilw y comisiwn hwn yn “orchymyn” am fod y gau-athrawon yn honni y fath awdurdod, ac yn ewyllysio, nid yn unig bod yn athrawon, ond cael eu cydnabod felly gan y cynulleidfaoedd yn Nhalaeth Asia. Cynghora Paul i Timotheus eu dal o flaen drych “y gorchymyn” a’r “ddeddf” i ddangos iddynt pa beth yw “diwedd,” neu amcan y “gorchymyn,” er mwyn eu hargyhoeddi, os oedd modd, mor anghymwys oeddynt hwy o bawb, i ddysgu y gyfraith i eraill. Yn lle “cariad,” balchter a’u llywodraetha hwy, yn lle purdeb, halogrwydd a’u gorchuddia; yn lle “cydwybod dda,” cydwybod wedi caledu trwy dwyll pechod; ac yn lle “ffydd ddiragrith,” ffydd (sef credo) nad oeddynt hwy eu hunain yn ei ddeall, nac yn credu ynddo mewn modd difrifol; ond yn unig eu bod yn ei ledaenu er mwyn budr-elw. Hyn dybygwn ydyw ystyr yr hyn ddywed Paul yn yr adnod nesaf (adn. 6). “Oddiwrth yr hyn bethau,” sef “cariad o galon bur,” “cydwybod dda,” a “ffydd ddiragrith,” y gwyrodd rhai, ac y troisant heibio at ofer-siarad. Ond mynn amryw esbonwyr mai yr Efengyl a feddylir wrth “y gorchymyn” yn y 5ed adnod, sef “yr efengyl yn yn ei chymeriad moesol.” (Gwel Esboniad Dr. James, 1 Tim. i. 5 a 18; vi. 14). Rhaid dweyd fod

llawer o bethau yn ffafriol i'r golygiad hwn. Eto y mae gosod "y gorchymyn" yn gyfystyr a'r hyn a feddylir wrth Efengyl yn gamarweiniol. Pe buasent yn gyfystyr ni buasai raid i Paul ddefnyddio ymadroddion eraill, megis "athrawiaeth iachus," ac "efengyl gogoniant y bendigedig Dduw" (adn. 10, 11) yn niwedd y paragraff hwn. A ydoedd yr ymadrodd "gorchymyn" wedi dyfod yn enw ystrydebol ar ryw-beth arbennig, fel y tybia rhai, nis gwyddom; ond nid ydym yn credu y golygai yr Efengyl. Un rheswm, heblaw yr hyn a ddywedwyd uchod, yw yr hyn a ddywed Paul am "ddiwedd" neu amcan y "gorchymyn," sef "calon bur," &c. Buasai hyn yn gosod allan rai agweddau ar ddylanwad moesol yr Efengyl ar y person unigol; ond ni buasai Paul yn boddloni, gyda'i olygiad eang, yn enwedig yn awr yn niwedd ei oes, ar osodiad mor derfynol a phenodol, fel amcan i'r Efengyl a ddisgrifir ganddo yn niwedd y paragraff, yn "efengyl gogoniant y bendigedig Dduw." Gwell gennym, gan hynny, ydyw priodoli i'r ymadrodd "gorchymyn" ystyr fwy cyfyng a phenodol. Fel y crybwyllwyd y mae yn hoff air Paul yn yr Epistolau hyn. A chan ei fod wedi cyfeirio yn flaenorol at "oruchwyliaeth Duw" (adn. 4), yr hyn a feddylir wrth "adeiladaeth dduwiol," —yr oedd yn hollol naturiol iddo yma ddefnyddio y gair "gorchymyn" am yr awdurdod a dderbyniasai ef a'i gyd-apostolion i fyned allan i gyhoeddi yr Efengyl, yr hwn awdurdod y dywed a roddes yr Arglwydd iddo "er adeilad ac nid er dinistr" (2 Cor. xiii. 10). Cydsaif hyn yn hollol â'r hyn a ddywed uchod am amcan "y gorchymyn" (adn. 5). Cynorthwya hyn ni i ddeall yr hyn a ddywed Paul yma am le y gyfraith yng nghyfundrefn yr Efengyl, ar yr hon yr oedd Paul wedi ei osod yn oruchwylwr; megis y mynega yn niwedd yr unfed adnod ar ddeg, pan y dywed, "am yr hon yr ymddiriedwyd i mi" (adn. 11. "Nid yw y gyfraith, ti a wyddost," fel pe dywedasai, "wedi ei rhoddi fel llwybr bywyd i'r cyfiawn, ond i'r troseddwr, i'r rhai digyfraith a'r rhai anufudd," &c. (adn. 9, 10, a gwel Gal. iii. 19, v. 23). Ac yn y rhestr

ddu o bechodau a rydd Paul gallai y gau-athrawon weled eu hwynebau duon eu hunain, yn ddiau, ond i Timotheus ddal y drych o'u blaen.

PROFIAD PAUL (adn. 12—17). Nid oes dim yn cynnwys prawf cryfach o ddilysrwydd yr Epistolau hyn fel eiddo Paul, nag ymarllwysiad o deimlad o'r fath ag a geir yma. Y mae yn hollol amhosibl i neb ddynwared y fath deimlad angerddol a hwn. Ni buasai Paul ei hun yn gallu cael golwg mor dreiddgar ar ddrwg ei galon, ac ar fawredd trugaredd Duw, ac uchter a gogoniant y fraint a dderbyniaisai pan y gosododd y gŵr a erlidiasai—Crist Iesu ei Arglwydd—ef yn y weinidogaeth, ond oddiar binacl llwyddiant yn y gwaith a ymddiriedwyd iddo. I ddyn duwiol, nid oes dim yn gyffelyb i lwyddiant am ei wneud yn ostyngedig. Gwelwn ddau beth a gysyllta yr ymarllwysiad hwn o deimlad a'r hyn a ddywedasai Paul yn flaenorol. Un ydyw ei fod ef ei hun (oddior brofiad personol) yn gallu amgyffred mawredd y drwg o ledaenu athrawiaeth gyfeiliornus, a hynny oddiar ysbryd balch a thrahaus. A pheth arall ydyw y gwrthgyferbyniad rhyfeddol a ymddangosai i feddwl yr Apostol rhwng y gau-athrawiaeth a ddysgid gan y dynion llygredig hyn, i allu gogoneddus yr Efengyl i achub pechaduriaid trwy Grist Iesu yr Arglwydd. Yn y cyfwng hwn nis gall Paul ymatal rhag rhoddi mynegiant i'r hyn sydd wedi bod yn ffynhonnell o gysur iddo yn ei garchariad, ac wrth edrych ymlaen i'r dyfodol, sef mai "Gwir yw y gair, ac yn haeddu pob derbyniad," &c. (adn. 15). Yr ystyr ydyw, fod "y gair" yn cynnwys y datguddiad dwyfol o drefn i gadw,—yn ffyddlawn, sef yn gyfryw ag y gall pob enaid ymddiried ei fod yr hyn y proffesa fod,—ac fel y cyfryw "yn haeddu pob derbyniad." Wedi i'r Apostolion a'r athrawon pennaf gael eu cymeryd ymaith, erys y gair yn ffyddlawn. Y mae hyn yn dyfod i fewn ganddo fel rhag-air i ryw faterion pwysig yn yr Epistolau hyn. (Gwel iii. 1, iv. 9, 2 Tim. ii. 11, a Titus iii. 8).

CYMERIAD TIMOTHEUS (adn. 18—20). Ar ol molawd i "Frenin yr oesau,"—fel y dylid darllen yn lle "i'r

Brenin tragywyddol,"—dychwela yr Apostol at "y gorchymyn" y cyfeiriasai ato yn y 5ed adnod. Daw yr enw ar Dduw fel "Brenin yr oesau," i fewn yn dra naturiol yn y cysylltiad hwn, gan mai yr hyn a gariodd Paul ymaith oddiwrth linell yr ymdriniaeth ydoedd teimlad o ddiolchgarwch am i "Frenin yr oesau"—neu y goruchwylliaethau dwyfol,—ei osod ef o bawb, y pennaf o bechaduriaid, "yn y weinidogaeth." A chan fod "y gorchymyn" yn ei berthynas ag ef (Paul), ydoedd a gorffennol mor ddrwg iddo, wedi bod mor llwyddiannus, teimla Paul yn dra hyderus y byddai i'r un comisiwn mawr fod yn llwyddiannus ym mhereson Timotheus, yr hwn (yn wahanol iddo ef) a feddai draddodiad am y gorffennol, a phroffwydoliaethau" am y dyfodol o'r fath ragoraf. Rhoddir yma hefyd wrth-gyferbyniad eglur rhwng cymeriad Timotheus ac eiddo y gau-athrawon gyda golwg ar "ffydd a chydwybod dda" (adn. 18, 19). Sylwer ar y cyd-ddealltwriaeth, yr agosrwydd, a'r anwyldeb a ddangosir yma rhwng Paul a Timotheus. Rhydd yr ymddiriedaeth hon iddo fel ei "blentyn," fel y gellir darllen yn lle "mab" (gwel C.D.), a chyfeiria at ddau o'r gau-athrawon o dan eu henwau—Hymeneus ac Alexander—fel rhai y gwyddai Timotheus am danynt; a gosodir hwy allan fel esiamplau gan Paul o'r dull y dylid ymddwyn at y cyfryw rai; a defnyddia air cryf i osod allan eu dibrisdod o "ffydd a chydwybod dda," "yr hon," sef "cydwybod dda," a wrthododd rhai," neu yn hytrach, "a dafloodd rhai ymaith," fel peth dirmygedig. Nid yw ryfedd yn y byd clywed fod y fath rai wedi gwneud "llongddrylliad am y ffydd" (adn. 19). Yr hyn y dyrysa esbonwyr gydag ef fwyaf ydyw yr ymadrodd, "y rhai a roddais i Satan, fel y dysgent na chablent" (adn. 20). Yr ydym eisoes wedi gwneud sylwadau ar y mater hwn ynglŷn a geiriau cyffelyb yn yr Epistol cyntaf at y Corinthiaid (1 Cor. v. 5), fel nad oes angen ymhelaethu llawer yma. Y mae yn wir fod y ddau amgylechiad yn dra gwahanol. Achos gwarthus o odineb ydoedd yn eglwys Corinth; dau o gau-athrawon sydd yn yr amgylechiad yma wedi

bod yn blino rhai o Eglwysi Asia, a Phaul wedi eu “diarddel.” Ond nid yw dweyd hyn yn ddigonol i egluro ymadrodd mor ddiethriol a’r geiriau hyn o eiddo Paul, “a roddais i Satan.” Y mae y cyfryw ymadroddion yn frodorion gwlad ac oes arbennig; a rhaid astudio nodwedd meddwl a dullwedd iaith y wlad a’r oes a’u cynhyrchodd, cyn y gellir deall eu hystyron. Goddefir i ni ddweyd mai hyn yw diffyg mawr esbonwyr ydynt mewn cyfeiriadau eraill yn dra rhagorol. Yn hyn y rhagora ysgrifenyddwyr o ddosbarth Syr W. M. Ramsay sydd wedi gwneud hynafiaethau dwyreiniol yn faes neilltuol eu hefrydiaeth. Ynglŷn a hyn rhaid i ni, sydd wedi ein meithrin mewn syniadau i raddau yn gyfyng am ysbrydoliaeth, geisio ymddiosg oddiwrth bob hualau a’n rhwystra i ganfod priodoldeb mewn gwneud defnydd o syniadau ac arferion Paganauidd, ac eraill (Iddewig) oeddynt yn gyfeiliornus ynddynt eu hunain, i wasgu adref wirionedd at feddyliau dynion anniwylliedig. Oni cheir yr Athraw mawr yn gwneud hyn? ac os felly, paham nad all ei Apostolion wneuthur yr un peth (gwel Luc xvi. 1—12). Dywed Syr W. M. Ramsay ei fod wedi darganfod nifer o lech-ysgrifau yn Asia Leiaf yn cynnwys cyffesiadau o droseddau yn erbyn rhai o’r duwiau neu y duwiesau lleol yn y wlad honno, ac mewn canlyniad wedi dioddef oddiwrth ryw afiechyd, yn ol eu cyffes hwy, a derbyn maddeuant a rhyddhad oddiwrth yr afiechyd mewn canlyniad i gyfaddef y bai ac edifarhau. Ni pherthyn i ni geisio olrhain tarddiad y fath syniadau; ond gwelir yn amlwg y gallai ymadrodd fel “rhoddi” neu “draddodi i Satan” gyfodi yn ddigon naturiol oddiwrth, ac yn gyfeiriedig at, y cyfryw syniadau. A thrachefn, bodolai syniadau tebyg ymhlith yr Iddewon, olion o’r hyn a geir yng ngwaith yr Iesu yn annerch y claf o’r parlys gan ddywedyd, “Ha fab cymer gysur, maddeuwyd i ti dy bechodau,” gan ryddhau meddwl y truan yn gyntaf oll o’i ofnau nad oedd bosibl iddo gael iachad heb dderbyn maddeuant o’r troseddau a fu yn achos o’i afiechyd. Nid oedd yr Iesu yn aros i ymholi a ydoedd y syniad yn gywir ai nad oedd, ei awyddfryd ef

ydoedd symud ymaith ei ofnau yn gyntaf oll, i roddi lle i ffydd y gallai yr un Person mawr ei wella o'r parlys. Felly yma, nid yw Paul yn cymeradwyo nac yn anghymeradwyo y syniad fod gan Satan awdurdod a gallu i gystuddio plant dynion; na bod Duw yn rhoddi yr awdurdod yma iddo, ond yr hyn a wna yr Apostol yw, gwneud defnydd o syniadau fodolent yn y byd Pagan-aidd ac Iddewig gyda golwg ar hyn, i wasgu y gwirionedd adref at feddwl ei fab Timotheus, sef y pwysigrwydd o gadw yr Eglwys yn bur oddiwrth gyfeiliornadau, trwy nid yn unig ddiarddel y gau-athrawon, eithr eu "dysgu," neu yn hytrach eu "disgyblu," trwy ddioddefiadau, od oedd modd, i ymwrthod a'r syniadau cabledus a goleddent; am hynny y dywed iddo roddi "Hymeneus ac Alexander i Satan, fel y dysgent na chablent."

YR ADDOLIAD CYHOEDDUS (ii. 1—15).—Dylid gwneud rhai sylwadau cyffredinol ar hyn. Un peth sydd i'w weled yw mai rhan yn unig o'r addoliad cyhoeddus y cyfeirir ato yma; nid oes son uniongyrchol am y mawl, y darllen, a'r addysg, y proffwydo a'r pregethu, a threfn gyffredinol yr addoliad. Mewn atebiad i hyn gellir dweyd fod hynny yn ddiangenrhaid pan yn ysgrifennu at efenglydd ieuanc ydoedd wedi ei ddwyn i fyny o dan addysg uniongyrchol yr Apostol fel yr ydoedd Timotheus. Eto rhaid fod rhywbeth yn yr amgylchiadau yn galw sylw arbennig at y weddi gyhoeddus, onide ni buasai Paul yn cyfyngu ei hunan i'r rhan hon o'r addoliad; a llai fyth fuasai y tebygolrwydd i neb arall wneuthur hynny yn enw Paul. Pa beth, gan hynny, yn yr amgylchiadau a alwai am hyn? Ymddengys fod dau amgylchiad,—y naill yn gyffredinol a'r llall yn lleol,—yn rhoddi cyfrif am hyn. Y cyntaf—ydoedd fod agwedd Ymerodraeth Rhufain wedi newid yn fawr tuag at y Cristionogion er yr adeg y daethai Paul gyntaf i Rufain. Gwyddis i'r Apostol fod yn edrych yn ffafriol ar lywodraeth Rhufain, a'i chymeryd yn gyffredinol, er y gallai rhai o weinyddwyr y cyfreithiau, mewn rhai amgylchiadau neilltuol, fod yn euog o wyro barn; eto ar y cyfan, teimlai Paul

fod yr Ymerodraeth Rufeinig, a'i ddinas-fraint yntau ynddi, wedi bod yn fantais i'w ddiogelwch personol, ac yn arbennig i ledaeniad yr Efengyl yn y gwahanol Dal-aethau. Ond yn awr, a chaniatau fod y tân ofnadwy a losgodd Rhufain wedi cymeryd lle (O.C. 64) cyn ys-grifennu yr Epistol hwn, y mae cyfnewidiad mawr a phwysig yn agweddiad y llywodraeth tuag at y Crist-ionogion wedi ei ddwyn oddiamgylch. Yn flaenorol, prin y cydnabyddai Rhufain eu bodolaeth fel sect; edrychid arnynt fel rhan o'r amrywiol gymdeithasau a fodolai yn yr Ymerodraeth, ac a fwynhaent eu gwa-hanol ragorfreintiau, megis y clybiau Paganaid per-thynol i'r Groegiaid. Ond daethpwyd i ddeall yn fuan nad ydoedd y grefydd newydd, fel eraill, yn foddlon i gymeryd ei lle ymhlith y llu o dan nawdd un pantheon; ond ei bod yn gwneud honiadau mawr-ion, mai hi ydoedd yr unig wir grefydd, ac mai gau ydoedd y rhelyw o holl grefyddau y byd. Ac yn ar-bennig nad ydoedd ei deiliaid yn foddllawn i dalu add-oliad i berson yr Ymerawdwr. Yn wyneb y cyfnew-idiad hwn, a bod y Cristionogion wedi dyfod yn wrth-rychau drwgdybiaeth, ac erledigaeth fel gwrthwyneb-wyr y drefn gymdeithasol a gefnogid gan y llywodraeth, yr ydoedd yn dra phwysig i ddeall yn drwyadl pa beth oedd safle yr Eglwys Gristionogol i fod yn wyneb y sefyllfa newydd hon? Y mae yr esbonwyr hynny a dybiant fod y ffaith y cymhellir y saint i weddio "dros frenhinoedd a phawb sydd mewn goruchafiaeth," yn milwrio yn erbyn y golygiad mai Paul yw yr awdwr, a hynny oddiar fod y Cristionogion yn dioddef oddi-wrth erledigaeth, yn cymeryd safle rhy isel i edrych ar egwyddorion Eglwys Crist a'i pherthynas a'r byd yn gyffredinol. Nid oedd fod un o gymeriad Nero yn digwydd llanw yr orsedd yn Rhufain yn newid dim ar yr egwyddorion hyn. Saif gorchymyn yr Iesu, Brenin y deyrnas, o hyd yn ei rym, pan y dywedai, "Cerwch eich gelynion, bendithiwech y rhai a'ch mell-dithiant, gwnewch dda i'r sawl a'ch casant, a gweddi-wech dros y rhai a wnel niwed i chwi ac a'ch erlidiant" (Matt. v. 44); ac yr oedd Paul yn awyddus am i Eg-

lwysi Asia fod yn ffyddlawn i ufuddhau i orchymyn eu Harglwydd. “Cynghori yr ydwyf,” meddai, “am hynny, ym mlaen pob peth fod ymbiliau, gweddïau, deisyfiadau, a thalu diolch, dros bob dyn; dros frenhinoedd a phawb sydd mewn goruchafiaeth, fel y gallom ni fyw yn llonydd ac yn heddychol mewn pob duw-ïoldeb ac onestrwydd (1 Tim. ii. 1, 2). Camgymeriad fyddai tybio, fel y gwna rhai, fod gweddïo am lonyddwch a heddwch i ni ein hunain yn dir isel a hunangar. Y gwirionedd yw, fod llonyddwch a heddwch yn anhebgorol angenrheidiol i lwyddiant teyrnas “Tywysog tangnefedd.” Gesyd Paul y cyngor i weddïo dros bob dyn i orwedd ar sylfaen fawr gadarn ewylllys da Duw. Gwelir Paul yn ei rym yma yn grymuso cymhellion ymarferol ag egwyddorion tragywyddol. A dengys ymbhellach y tardda yr ewylllys da hwn o un Hanfod, fel nad oes modd i ddim fodoli yn Nuw yn groes i'r ewylllys da yma. “Canys un Duw sydd, ac un cyfryngwr hefyd rhwng Duw a dynion, y dyn Crist Iesu,” &c. (adn. 4, 5). Y meddwl yw, debygem, y tardda yr ewylllys, sef tueddfryd y meddwl, nid y cyngor neu y bwriad, o'r Hanfod ddwyfol yr hon sydd un; a'i bod wedi cael ei datguddio mewn un Cyfryngwr rhwng Duw a dynion, yr hwn tra yn meddu yr un Hanfod a Duw, sydd ei hunan yn ddyn; felly yn dangos yr ewylllys da tuag at ddyn yn ei Berson fel Duw-ddyn. Ac ymhellach y mae y datguddiad o'r ewylllys da wedi dyfod yn eglurach eto trwy ddau beth,—sef (a) aberth gwirfoddol Person mawr y Cyfryngwr dros, neu yn ffafr, pob dyn (adn. 6). (b) A gosodiad pregethwyr ac Apostolion i gyhoeddi yr Efengyl, neu y newyddion da hyn, i'r holl fyd, am yr hyn y tystia Paul ei fod yn dweyd y gwir am dano ei hun ei fod ef yn un ohonynt—wedi ei wneud “yn athraw y Cenhedloedd mewn ffydd a gwirionedd” (adn. 7). Yna disgyna o'r uchter hwn i drin mater lleol tra ymarferol, yr hwn y mae yn amhosibl ei ddeall yn iawn am nad ydym yn gwybod yr amgylchiadau. Nid yw Paul yn dweyd yr amgylchiadau am eu bod yn berffaith hysbys iddo ef a Timotheus. Gwna y ffaith mai gohebiaeth yw y llythyrau hyn

rhwng Apostol ac Efengylwyr oeddynt yn deall eu gilydd ar y rhan fwyaf o faterion yr ymdrinir â hwy, yn anhawdd i ni ddeall llawer o gyfeiriadau ynddynt ydoedd yn hollol ddealladwy i'r Efengilydd a dderbynai y llythyr. Nid yw yn annhebyg fod Timotheus wedi anfon cennad neu lythyr (neu bob un o'r ddau) at Paul i'r lle yr ydoedd pan yn ysgrifennu y llythyr hwn i ofyn ei gyfarwyddyd gyda golwg ar ryw annhrefn a gyfodasai yn y cynulliadau crefyddol yn Ephesus. Pa beth ydoedd natur yr annhrefn, nis gwyddom. Byddai yn haws i ni ddeall y sefyllfa pe yr elem i rai o synagogau yr Iddewon i weled pa fodd y maent yn cario eu haddoliad ymlaen. Cofus gan yr ysgrifennydd fod unwaith yn aros mewn tŷ yn yr Unol Dalaethau yn ymyl un o'r synagogau hyn; ac oddiwrth y swm a glywai galledid yn hawdd dybio fod terfysg o ryw fath yn cymeryd lle yn yr addoldy; a phan gyfeiriwyd at hynny mewn ymddiddan â'r teulu, dywedent nad oedd hynny ond peth cyffredin yn eu mysg. Pa beth oedd natur y cynnwrf nis gwyddom, ac ni ewyllysiem i neb dynnu oddiwrth hyn ond un casgliad yn unig, sef y gallai pobl a arferasai ymgynnull yn y cyfryw leoedd, ac o dymer gynhyrfus, wedi dyfod yn Gristionogion, fod yn agored i fyned i eithafion yn eu cynulliadau crefyddol. Pan y dywed Paul yma, "Yr wyf yn ewyllysio i'r gwyr weddio ym mhob man gan ddyrchafu dwylaw sanctaidd," gan gyfeirio at y dull allanol, neu yr ystum ar y corff; ac yr ychwanega y geiriau rhyfedd, "heb na digter na dadl," nid oes angen llawer o ddychymyg i ddeall y cyfeiria yr Apostol at ryw olygfa (scene) anwedus a ddisgrifid gan Timotheus yn ei lythyr a gymerasai le yn un o'r cynulliadau yn Ephesus (adn. 8). Llawer o ddyfalu sydd pa beth a feddylir wrth yr ymadrodd, "Yr un modd" (adn. 9). Nis gallwn gyd-synio a'r golygiad mai "yr un modd" fod i'r gwragedd "weddio ym mhob man." Mwy syml yw y syniad mai at "yr ewyllysio" yn yr adnod flaenorol y cyfeiria, sef "yr wyf yr un modd yn ewyllysio," &c. Ymddengys fod dau achos wedi ei osod ger bron yr Apostol. O bosibl mai un cwestiwn ydoedd, A oedd yn weddus

i wraig weddio yn gyhoeddus? Etyb Paul trwy ddweyd yn gyntaf, mai lle arbennig y gwŷr oedd gweddio yn gyhoeddus. Ystyr y gair "ewyllysio" yma ydyw datganiad o farn bwylllog ar ol ystyried y mater. Yna wedi datgan ei farn ar y mater fel cwestiwn cyffredinol, ymddengys fod cwestiwn arall tra phwysig i heddweh yr Eglwysi Cristionogol wedi cyfodi ynglŷn a'r gwragedd, sef pa beth oedd safle y ferch yn yr Eglwys o dan oruchwyliaeth yr Efengyl? Gwna Syr W. M. Ramsay sylw fod Paul wedi ei fagu mewn dinas lle yr oedd y ferch yn gwisgo gorchudd, sef yn Tarsus, tra yr ymddangosai heb orchudd yn y dinasoedd Groegaidd, er ei bod yn cael edrych arni fel un hollol israddol i'r dyn.* Gwyddis fod y ferch yn cael ei gosod mewn sefyllfa israddol ymhlith yr Iddewon yr un modd. Creodd Cristionogaeth, gan hynny, gyfnod newydd pwysig yn hanes y ferch. A phan y gwelir un o alluoedd Paul yn ymostwng i sylwi ar wisgoedd y rhyw fenywaidd gyda'r manylder a geir yma (adn. 9), rhaid i ni ddyfod i'r penderfyniad fod y mater o bwysigrwydd i gymeriad Cristionogaeth yr adeg fore hon pan y mae y grefydd newydd ar ei phrawf ymhlith crefyddau y byd. A diau nad oes gwell safon i farnu cyflwr cymdeithas mewn unrhyw oes na safle y ferch. Yr ydoedd felly yr adeg hon mewn modd arbennig. Os ceid fod y byd Pagan-aidd, a dilynwyr Iddewiaeth, yn cael achlysur i gablu ac estyn bys gwawd at y fenyw Gristionogol, oherwydd rhyw ymddygiad anweddus, byddai hynny yn sier o fod yn andwyol i ddylanwad yr Efengyl. Yn nhemlau y duwiau cyfyngid y gwasanaeth i'r offeiriaid, ac yn y synagogau, i ddeg o wŷr mewn tref neu bentref yn dwyn cymeriad uchel ac yn meddu hamdden i dalu sylw i'r addoliad yn ei wahanol agweddau, yn cael eu blaenori gan y prif-synagogydd. Gwelir nad oedd y ferch yn meddu safle o gwbl, nac unrhyw swydd, yn nheml yr eilun na synagog yr Iddew. Pa beth a feddylid, gan hynny, os gwelid merch yn sefyll i fyny heb orchudd, i weddio yn gyhoeddus yn un o gynull-

* Gwel, "Cities of St. Paul," p. 202, by Sir Wm. R. Ramsay, D.C.L., LL.D., D.D.

iadau y Cristionogion? Nid oedd Paul yn barod i ddweyd yn bendant nad ydoedd yr un ferch i weddio yn gyhoeddus. Paham? Oherwydd ei ymostyngiad llwyr i arweiniad yr Ysbryd. Gan hynny, os byddai yr Ysbryd yn amlwg yn cymhell unrhyw ferch o gymeriad di-argyhoedd, wedi trefnu ei hunan “mewn dillad gweddus, gyda gwylder a sobrwydd” (neu bwyll), ac nid ag addurniadau ffol, “megis aur neu emau neu ddillad gwerthfawr,” yn cyfodi yn unig i ddangos ei hun; yna, os ceid yr amodau uchod, nis gallai yr Apostol wahardd y cyfryw un i weddio o dan ddylanwad a chynhyrriad yr Ysbryd Glân. Ond lle priodol gwraig yw derbyn addysg mewn distawrwydd yn yr addoliad cyhoeddus (adn. 11). Tra nad yw Paul yn gwahardd yn bendant i wraig weddio yn gyhoeddus o dan bob math o amgylchiad, y mae yn gwneuthur hynny gyda golwg ar athrawiaethu. “Ond,” meddai, “nid wyf yn cenhadu i wraig athrawiaethu, nac ymawdurdodi ar y gŵr,” &c. (adn. 12). Ymdrin â'r addoliad cyhoeddus y mae yr Apostol o hyd trwy yr adran hon ac nid fel y tybia rhai yn gadael yr addoliad cyhoeddus pan yn myned i son am wisgoedd &c. Dylid arfer y dychymyg, o dan lywodraeth barn, ac arweiniad yr Ysbryd Glân, pan yn ceisio deall rhannau addysgol o'r Beibl ydynt wedi eu gosod mewn cysylltiadau hanesiol, fel yr adran hon. Buasai i wraig gael rhyddid i ddysgu yn gyhoeddus yn yr eglwysi (ym mryd Paul) yn niweidiol. Buasai yn symud y wraig o'i lle yn yr Eglwys, yn y cartref, ac mewn cymdeithas yn gyffredinol. (Cym. 1 Tim. ii. 9—12 â 1 Cor. xiv. 34, 35). Am resymau Paul dros ei gyfarwyddiadau yma i Timotheus anhawdd gwybod yn iawn pa beth i ddweyd. Ar y wyneb ymddangosant yn ddigrifol. O bosibl yr adlewyrchiant addysg foreuol Paul yn Ysgol Gamaliel lle y byddai cwestiynau cywrain yn cael eu trafod. Ond ni ddylid dyfod i'r penderfyniad yn rhy sydyn nad oes dim ynddynt yn teilyngu sylw. Pa beth all fod yn y ffaith mai Adda a luniwyd yn gyntaf i hawlio i'r gŵr awdurdod dros y wraig? Hwyrach mai y syniad yw mai fel “ymgeledd gymwys” i'r gŵr y crewyd y

wraig. Daw yn drymach ar y wraig pan yr edliwir iddi fod yn gyntaf “ yn y camwedd,” ac yn gyfrwng ei gwmp. Ond gwel Paul a’i lygad craff, oleuni i’r fereh fel mam. Os aeth hi i lawr fel gwraig, daw i fyny fel mam. Adenillir Eden eto ym Methlehem : “ Cadwedig fydd wrth ddwyn plant, os arhosant hwy mewn ffydd, a chariad, a sancteiddrwydd, ynghyd a sobrwydd ” (adn. 15). Y mae llawer o gyfriniaeth yn ddiau yn yr ymadroddion hyn, a llawer o syniadau yn cael eu cynnyg pell o’r nôd. Y syniad mwyaf naturiol yw yr un a awgrymwyd,—fod ym meddwl Paul, o dan wraidd pethau eraill, mai y fereh yw “ Mair y forwyn,” ddaeth yn fam i’r Messiah, i roddi sail i adferiad yr hil ddynol; ond nid yw y drychfeddwl yn aros gyda Mair; gall unrhyw fereh ddiwair, dda, “ trwy y planta,” yr hyn a feddylir yma wrth “ ddwyn plant,” yn ol cwrs natur a gras, fod yn gadwedig ei hun, os prawf hi ei bod yn meddu ar wir grefydd, trwy ddwyn ei phlant i fyny “ mewn ffydd a chariad, a sancteiddrwydd, ynghyd â sobrwydd.”

PENNOD XLIV.

Yr Epistolau Bugeiliol (parhad); Y Swyddogaethau yn yr Eglwys (1 Tim. iii. 1—13); **Gobaith Paul y byddai iddo ymweled ag Ephesus** (adn. 14); **Yn ei absenoldeb ef yn rhoddi i Timotheus olwg ar ogoniant yr Eglwys a thrysorau gras** (adn. 15, 16). (**O.C.** 63—67).

WEDI cyffwrdd yn frysïog a nifer o bethau a barent ddyrswch ac anhawster i Timotheus yn Ephesus, â yr Apostol ymlaen i'w gyfarwyddo gydag golwg ar benodi swyddogion i'w gynorthwyo yn llywodraethiad yr Eglwys. Wrth wneuthur hynny cymhwysa y cyfarwyddyd at yr amgylchiadau ar y pryd. Y mae y rhai hynny a dybiant y canfyddant broffon mai nid Paul yw awdwr yr Epistolau hyn, oddiwrth y dull ymarferol y trinia yr Apostol fater mor bwysig a sefydlu swyddogaethau yn yr Eglwys, yn camgymeryd yn fawr; nid oes dim mor nodweddiadol o'r Apostol na'i allu dihafal i gymhwyso egwyddorion mawrion at amgylchiadau neilltuol. Rhaid cofio hefyd fod Timotheus wedi ei wreiddio yn dda erbyn hyn, trwy ei gymdeithas â Phaul, yn egwyddorion Cristionogaeth, ac mai yr angen pennaf yn yr amgylchiad hwn ydoedd rhoddi cyfarwyddiadau gyda golwg ar y pethau hynny a berthynent yn fwyaf arbennig i'r amgylchiadau lleol. Tybiwn y cawn brawf o hyn yn y ffaith fod yr Apostol eto yn galw sylw at ffyddlondeb "y gair," yn yr ymadrodd "gwir yw y gair," &c. Defnyddir hwn fel rhagair, fel y sylwyd yn flaenorol, pan yn galw sylw at ryw faterion pwysig. Yr ystyr yma yw mai yr hyn oedd i lywodraethu y meddwl yn y gwaith o benodi esgob ar yr Eglwys ydoedd y gwirioneddau oeddynt wedi eu datguddio eisoes ym mhregethau ac epistolau yr Apostolion. Yna wedi i'r meddwl a'r ysbryd gael eu sefydlu yn y gwirioneddau hyn, gallai yr Apostol fforddio i ymostwng at bethau a ymddangosent yn fychain, eto oeddynt, yn wyneb yr amgylchiadau, yn anhebgorol angenrheidiol. Un o'r pethau hyn a ym-

ddengys yma ydyw fod ymgeiswyr am y swydd yn Eglwys Ephesus. Daw hyn i'r golwg yn y gair a gyfieithir "chwennych." Nid yr un gair a ddefnyddir y tro cyntaf yn yr adnod hon (adn. 1) a'r ail dro. Ystyr y gair cyntaf ydyw estyn breichiau i gyrraedd at ryw-beth; tra mai ystyr yr olaf yw dymuniad cryf. Y gwahaniaeth yw fod y cyntaf yn golygu amlygiad o ddymuniad, tra nad yw y llall, o angenrheidrwydd, yn golygu hynny; ond yn unig presenoldeb dymuniad oddifewn. Yr oedd y ffaith fod ymgeiswyr am y swydd yn gosod mwy o gyfrifoldeb ar y rhai oedd yn meddu yr hawl i ddewis. Tybiwn mai gan Timotheus, fel y prif esgob, o benodiad Paul fel Apostol, yr oedd yr hawl i ddewis, ac yna fod yr Eglwys i gadarnhau y dewisiad. Nid yw hyn, y mae yn amlwg, i'w gymeryd fel rheol i weithredu wrthi ymhob amgylchiad; ond yn hytrach yn un o'r pethau lleol a lywodraethid gan amgylchiadau ar y pryd. Dywedir gan Paul ymhellach fod ymgeisydd am y swydd hon (h.y., gwir ymgeisydd), "yn chwenychu gwaith da," nid yn chwenychu y swydd, ond y "gwaith," a hwnnw yn waith ardderchog fel y golyga y gair "da" yn y lle hwn. Dylai hyn gael sylw yn wyneb y ffaith fod yn Eglwysi Asia yr adeg hon, fel y sylwyd eisoes, gau-athrawon yn cyfodi oddifewn i'r Eglwysi eu hunain;—ac nid athrawon Iddewig o Judea, fel yn Nhalaeth Galatia,—a'r rhai hynny yn llawn balchter, yn honni awdurdod uchel, a'u llygaid nid ar gyflawni gwaith ardderchog dros y Meistr mawr, eithr yn hytrach ar fudr-elw trwy dwyll a rhagrith. Teifl hyn oleuni ar y nodau nacaol a ddyry Paul ar gymhwysterau esgob; y rhai (o dan amgylchiadau arferol) fuasent yn ymddangos yn gosod safon rhy isel i swydd mor ddyrchafedig. Rhaid cofio hefyd fod yr Eglwysi hyn yn cynnwys aelodau wedi eu dychwelyd oddiwrth Baganiaeth, ac yn agored i gael eu temptio i lithro yn ol i'r hen arferion a ddilynent yn y cyflwr hwnnw. Ymadrodd sydd wedi peri dyrswch nid bychan i esbonwyr yw—"yn wr un wraig," a mawr y dyfalu fu am ei ystyr. Rhai a fynnent y golyga fod yn rhaid i esgob fod yn briod; eraill a dyb-

ient na ddylai ar un cyfrif, pe digwyddai i'w wraig farw, briodi eilwaith. Y golygiad mwyaf naturiol yn ddiau yn wyneb yr amgylchiadau ydyw, y goddefid i rai o'r Cristionogion a ddychwelwyd oddiwrth Baganiaeth gadw mwy nag un wraig, os oedd ganddynt fwy nag un cyn eu dychweliad; ond na byddai y cyfryw rai yn agored i-gael eu dewis yn esgobion. Modd bynnag am hynny, cynorthwyir ni yn fawr i ddeall y cyfarwyddiadau a rydd yr Apostol gyda golwg ar benodiad esgob, i gofio y ffaith fod aelodau yr Eglwys yn Ephesus a'r cylch, wedi dyfod (gan mwyaf) oddiwrth Baganiaeth. Gwelir hyn yn amlwg yn yr ymadrodd "nid yn win-gar, nid yn darawydd," &c. Cynnwysa y gair cyntaf "gwin-gar" ieitheb (idiom) yn dynodi "un mewn diod," sef un cweyrlgar o dan ddylanwad gwin. A gradd bellach perthynol i'r un cymeriad ac i'r un cyflwr isel, yw y nesaf, sef "tarawydd," un yn barod i daraw a dwrn. Golyga hyn, wrth gwrs, fwy na'r ystyr negyddol i'r ymadroddion hyn, sef ysbryd tangnefeddus a heddychlawn. Dylid sylwi yn y cysylltiad hwn ar yr ymadrodd "nid yn newyddian," &c. Rhydd hyn olwg i ni ar ddau bwynt ynglŷn a'r mater hwn; y cyntaf yw, yr hyn sydd ar y wyneb, sef y dylai un, cyn y gellid ei ethol yn esgob, fod yn brofedig, nid yn unig fel Cristion, eithr hefyd fel diwinydd, fel y gallai brofi eraill a fuasai yn ymgynnyg am y swydd. Pwynt arall yw, y gwelir yma oddiwrth absenoldeb yr ymadrodd hwn yn Titus (gwel Titus i. 8, 9), fod y sefyllfa yn wahanol yn y ddau amgylchiad; nis gellid nodi allan y "newyddian" (novice) i Titus am eu bod oll yn ddychweledigion newyddion yn Creta; ond yn Ephesus, lle yr oedd yr Eglwys wedi ei sefydlu er's blynyddoedd, yr oedd perygl iddynt roddi eu dwylaw ar rai amrhofiadol; am eu bod o bosibl yn gwneud mwy o swm nag eraill llawer cymhwysach i'r swydd. Gwyr pob cenhadwr profiadol am y siomedigaethau a geir mor fynych mewn dychweledigion newyddion, yn arbennig os dyrchefir hwy i swyddi yn rhy fuan. Gwyddai Paul yn ddiau am hyn yn Eglwysi Galatia a mannau eraill; am hynny y rhybuddia ei fab Timotheus

rhag rhoddi ei ddwyllaw ar neb yn rhy fuan. Cymhwyster arall angenrheidiol ydoedd iddo "gael tystiolaeth gan y rhai oddiallan." Nid oedd yn ddigon ei fod yn "ddiargyhoedd," h.y., heb yr un cyhuddiad yn ei erbyn (adn. 2), eithr hefyd fod gair da iddo ymhlith y Paganiaid (adn. 7). Awgrymir trwy hyn nad oedd yn angenrheidiol crybwyll fod yn rhaid iddo fod yn gymeradwy ymhlith aelodau yr Eglwys, am y byddai i'r rhai hyn gael mantais i ddangos eu barn yn ei etholiad. Y tebygolrwydd yw mai rhagorfraint Timotheus ydoedd enwi y rhai mwyaf cymwys, tra mai i'r Eglwys y perthynai yr hawl o'u dewis neu eu gwrthod trwy fwyafrif y pleidleisiau. Yna llithra Paul yn hollol ddirybudd oddiwrth yr esgob at y diaconiaid. Y mae hyn yn hollol annhebyg i ddull ysgrifennydd yn gwneud defnydd o ryw ddarnau o ddywediadau Paul a'u rhoddi wrth eu gilydd fel y tybia rhai, neu y perthyna yr Epistol i'r ail ganrif. Yn y naill amgylchiad a'r llall gallesid disgwyl mwy o drefn gelfyddydol nag sydd yma; yn lle hynny, tad yn y ffydd sydd yma yn cynghori ei fab mewn amgylchiadau dyrys pa fodd i "ymddwyn yn nhŷ Dduw, yr hwn yw eglwys y Duw byw," &c. (adn. 15). Dangosir fod y sefyllfa yn wahanol yn Ephesus i'r hyn ydoedd yn Creta, gan na sonir am ddiaconiaid yn yr Epistol at Titus, yr hyn a gadarnha y syniad fod yr Eglwys yn Ephesus mewn sefyllfa addfetach na'r rhai yn Creta. Yr unig gyfeiriad at y ddiagoniaeth yn yr Epistolau hyn heblaw yn y lle hwn sydd yn ail Epistol Paul at Timotheus iv. 5, lle ceir cyngor yr Apostol i Timotheus i gyflawni ei "weinidogaeth," yn llythrennol "ei ddiagoniaeth"; yr hyn a ddengys fod yr esgob yn ddiagon, er nad yw y diacon o angenrheidrwydd yn esgob. Gwelir nad oes llawer o wahaniaeth yn y cymwysterau moesol angenrheidiol mewn diacon ragor mewn esgob. Y gwahaniaeth pennaf a ganfyddir ydyw nad oes son fod y diacon i "chwenychu" y swydd er mwyn y gwaith na'r anrhydedd. A deallir (fel y sylwyd) fod ymgeiswyr am swydd esgob; ond nid oes lle i feddwl fod ymgeiswyr i fod am y swydd ddiagonaidd. Peth arall sydd yn ab-

sennol ydyw na ddywedir fod yn rhaid iddynt fod “ yn athrawaidd.” Y mae yr ymadrodd hwn yn esiampl o waith Paul yn ffurfio gair newydd i osod y syniad allan, sef dawn i ddysgu. Nid oedd hwn yn angenrheidrwydd yn y diacon. Goreu oll os ydoedd yn ei feddiant; ond amlwg yw y gallai gyflawni dyletswyddau cyffredin y swydd hebddo. Y peth hynotaf o bosibl yw nad oes son fod yn rhaid i'r diacon fod yn lletygar. Beth all fod y rheswm am hyn? Cyfyd oddiar sefyllfa yr Eglwysi a'u perthynas a'u gilydd. Yr esgobion mewn modd arbennig oedd yn ffurfio cwlwm undeb rhwng yr Eglwysi a'u gilydd, am hynny yr oedd yn bwysig iddynt roddi derbyniad croesawgar, nid yn unig i'w gilydd, pan yn ymweled â'r Eglwysi, eithr hefyd i'r aelodau fyddai yn dyfod o'r naill Eglwys i'r llall. Dengys hyn mai nid rheolau caethion geir yma i'w dilyn, ond cynghorion doeth wedi eu cymhwyso at amgylchiadau yr Eglwysi. Nodir un rhinwedd angenrheidiol mewn diacon nad yw yn cael ei enwi ynglyn a'r esgob —sef nid “ yn ddau-eiriog.” Daw hyn a natur y swydd i'r golwg, sef fod yn rhaid i'r diacon ddyfod i gyffyrddiad personol ag aelodau yr Eglwys yn fwy na'r esgob yng nghyflawniad gwahanol ddyletswyddau y swydd, yn enwedig wrth weinyddu elusenau. Yr ydoedd o'r pwys mwyaf iddo fod yn un-eiriog, i ddywedyd yr un peth ym mhob tŷ yr ymwelai ag ef; ac nid dweyd un peth wrth y naill a pheth arall (croes hollol) wrth y llall. O'r ochr arall drachefn, ni sonir nad yw i fod “ yn newyddian ” fel yn amgylchiad yr esgob; y mae hyn am y rheswm, yn un peth, y gellid ei ddewis heb iddo fod yn ymgeisydd, ac am hynny fod yn rhaid iddo ennill cymeradwyaeth yr Eglwys cyn y gallai gael ei ddewis. A pheth arall, dywedir, “ A phrofer y rhai hynny hefyd yn gyntaf,” &c. Yn yr amgylchiad hwn megis eiddo yr esgob, y tebygolrwydd yw mai Timotheus ydoedd i'w nodi allan yn y lle cyntaf, ac yna wedi cyfnod o brawf, eu bod i gael eu neilltuo i'r gwaith gan yr Eglwys. Gosodir pwysigrwydd ar wragedd y diaconiaid yn fwy nag eiddo yr esgobion; eu bod “ yn onest nid yn eallibaid,” &c. Yna delir o'u blaen

nôd uchel i gyrraedd “ iddynt eu hunain radd dda a hyfder mawr yn y ffydd sydd yng Nghrist Iesu ” (adn. 13). Bodola, modd bynnag, wahanol farnau am ystyr y gair a gyfieithir yma “ gwragedd.” Tybia rhai mai gwragedd (neu ferched) yn gyffredinol a feddylir; eraill mai diaconesau a feddylir. Tueddir ni i fabwysiadu y golygiad mai gwragedd y diaconiaid a feddylir, gyda’r posiblwrwydd y gallai fod y rhai hynny yn cael eu cyfrif yn ddiaconesau yn yr Eglwys. Fod Paul yn berffaith rydd ar y mater hwn a ymddengys yn amlwg oddiwrth ei anerchiad at yr Eglwys yn Rhufain, yn yr hwn y cyflwyna i’w sylw “ Phebe, yr hon,” meddai, “ sydd weinidoges (neu ddiacones) i eglwys Cenchrea ” (Rhuf. xvi. 1).

Yn y geiriau nesaf (adn. 14) ceir cyffyrddiad hanesyddol o ddiddordeb a gwerth mawr pan y dywed Paul ei fod yn ysgrifennu y pethau hyn at Timotheus “ gan obeithio dyfod ” ato “ ar fyrder.” Y cwestiwn cyntaf a gyfyd yn y meddwl yw, paham yr ysgrifenna fanylion o’r fath hyn gan ei fod yn gobeithio dyfod ato “ ar fyrder “? Y mae yr ateb yn y geiriau nesaf, “ Ond os tariaf yn hir,” &c. Y rheswm ydoedd yr ansicrwydd a berthynai i’w sefyllfa yr adeg neilltuol hon. Y tebygolrwydd yw ei fod, ar ol ei ryddhad, wedi dyfod o Rufain i’r dwyrain yn ol i ymweled a’r Eglwysi, er mwyn eu gosod ar sylfeini mwy parhaol o ran ffurf a swyddogaethau; a’i fod yr adeg yr ysgrifennodd yr Epistol hwn gryn bellter o Ephesus, ond yn bwriadu dyfod heibio mor fuan ag y gallai. A aeth efe mor bell a’r Yspacen (yn ol ei fwriad) cyn dychwelyd, ni wyddis; ond oddiwrth gynnwys yr Epistolau hyn, a’r cyfeiriadau sydd ynddynt, ymddengys yn dra eglur mai ar ol y cyfnod a gofnodir yn yr Actau yr ysgrifenydd hwy. Y mae tybiaeth Mr. Vernon Bartlet iddo ysgrifennu y llythyr hwn ar fwrdd y llong wrth fyned i Jerusalem gyda’r ddirprwyaeth o’r Talaethau, pan yn myned a chynhorthwy i’r saint tlodion yno, yn annhebygol iawn. Ac ymddengys y geiriau hyn yn datgan gobaith dyfod at Timotheus “ ar fyrder ” yn hollol ddinistriol i’r ddamcaniaeth. Pa fodd y gallasai yr

Apostol wrth ffarwelio â'r henuriaid ym Miletus ddweyd na chaent hwy oll weled ei wyneb ef mwyach, ac yntau yn bwriadu dychwelyd "ar fyrder"? Ond gallasai fod rhyw amgylchiadau anhysbys i ni yn peri iddo dybio y gallai gael ei atal am amser lledfaith heb ymweled ag Ephesus; a phe digwyddai hynny, nid oedd yr Apostol am i'r Eglwys Gristionogol yn y ddinas honno a'r amgylchoedd ddioddef o'r herwydd. Am hynny rhydd y cyfarwyddiadau hyn i Timotheus pa fodd i "ymddwyn yn nhŷ Dduw, yr hwn yw eglwys y Duw byw, colofn a sylfaen y gwirionedd." Ni raid dweyd mai ystyr "tŷ" yma yw teulu, ac mai hwn yw y delfryd dwyfol o Eglwys. "Colofn" y tŷ yw delw Duw ar y teulu, a'r "sylfaen" yw tadolaeth Duw. Gwelir oddiwrth hyn mor ddyrchafedig ydyw syniad Paul am yr Eglwys, ac mor wyliadwrus y rhaid i lywodraethwr y cyfryw gymdeithas fod i gadw urddas a gogoniant y gymdeithas yn deilwng ger bron y byd. Yna daw un o'r odlau mwyaf ardderchog a ddaeth oddiwrth ysgrifbin Paul erioed, yn cyfodi yn naturiol oddiwrth y ffigr o "golofn" a "sylfaen" yn eu perthynas a "duwioldeb." Gwelai yr Eglwys yn cyfodi ger bron y byd yn gymdeithas newydd na welwyd ei chyffelyb erioed o'r blaen, a'r syniad a feddiannai ei feddwl ydoedd, wrth edrych arni, mai dirgelwech yr oll ydoedd Person anfeidrol yr Arglwydd Iesu, "yr Hwn," fel y dylid darllen, "a ymddangosodd yn y cnawd, a gyfiawnhawyd yn yr Ysbryd, a welwyd gan angelion, a bregethwyd i'r Cenhedloedd, a gredwyd iddo yn y byd, a gymerwyd i fyny mewn gogoniant" (adn. 15, 16). Atgofir ni yma o ehediadau cyffelyb o eiddo yr Apostol, megis Rhuf. viii. 38, 39; xi. 33—36; 1 Cor. xiii. a xv. 53—57, ac eraill cyffelyb iddynt; fel na raid meddwl am yr un emyn blaenorol yn cael ei ddyfynnu yma gan yr Apostol. Ond eithaf posibl, ar yr un pryd, fod nifer o'r rhai hyn wedi dyfod yng ngwrs amser yn emynau cysegredig yn yr Eglwys.

PENNOD XLV.

Yr Epistolau Bugeiliol (parhad). Paul, trwy yr Ysbryd, yn rhybuddio Timotheus fod amseroedd blin yn dyfod ar yr Eglwys, fel rheswm dros y cyfarwyddiadau a rydd iddo (iv. 1—11); Cyarwyddiadau gyda golwg ar ddisgyblaeth bersonol ei fab Timotheus (12—16); Amcan y ddisgyblaeth, ei gadw ei hun a pherffeithio yr Eglwys. (O.C. 63—67).

TRA y mae sylfaen yr Eglwys yn ddiogel, fel y dangosai yr Apostol mor ardderchog yn niwedd-glo y bennod flaenorol, wedi ei gosod i lawr ym Mherson yr Immanuel; eto nid yw yr Eglwys allan o berygl. “Yr hwn,” megis y dywed Paul, “a ymddangosodd” mewn ffurf ddynol; yr hwn, yn wahanol i ddyn, “a gyfiawnhawyd yn yr Ysbryd.” Rhaid i ddyn frwydro i gyrraedd del-frydau ei fywyd; tra egluro yn unig wna Hwn yr hyn ydoedd erioed; a hynny o dan lygaid angelion. Ni welodd angel frycheuyn yn ei gymeriad Ef. Ac ymogoneddai Paul, yn ddiau, yn ei genhadaeth fel Apostol y Cenhedloedd, pan yn dweyd, “a bregethwyd i’r Cenhedloedd.” Wele un i’w gyhoeddi, nid i un genedl eithr i’r Cenhedloedd oll. Ac ychwaneg, gallai Paul ddweyd ei fod wedi ei dderbyn gan y byd—“a gredwyd iddo yn y byd.” Yna dywed, ar ol olrhain hanes y Person yn ei ymdaith a’i ddylanwad ar y ddaear, ddarfod iddo gael ei “gymeryd” yn ol i’w sefyllfa gynhenid fel Person dwyfol, “i fyny mewn gogoniant.” Wele y sylfaen. Ond rhag i Timotheus, fel efenglydd ieuanc cymharol ddibrofiad, dybio fod Cristionogaeth oherwydd ardderchogrwydd ei Sylfaenydd, yn sier o ddarostwng pob rhwystrau ar unwaith, dywed yr Apostol fod Ysbryd proffwydoliaeth “yn eglur yn dywedyd” (pen. iv. 1) y bydd ymadawiad mawr yn fuan oddiwrth y ffydd. Ystyr yr ymadrodd “yr amseroedd diweddaf” ydyw amseroedd diweddarach, sef yn y dyfodol agos (adn. 1). Trigai Ysbryd proffwydoliaeth yn yr Eglwys mewn modd amlwg a neilltuol yn y cyfnod Apostolaidd. At hyn y cyf-

eiria Paul yma; ac y mae yn bosibl fod proffwydoliaeth o'r fath wedi cael ei thraethu o dan ryw gynhyrriad mewn cyfarfod o'r saint yn Ephesus pan oedd Paul yno, ac y gwelai yr Apostol arwyddion eisoes fod y cyfryw broffwydoliaeth ar gael ei chyflawni. Rhai o'r arwyddion hyn ydoedd fod gau-athrawon yn cyfodi yn yr Eglwys Gristionogol yn honni pethau mawrion, ac yn llwyddo i hudo rhai i dderbyn eu haddysg, yn enwedig ymhlith dynion ysgafn a merched gwamal (gwel 2 Tim. iii. 1—7). Yr un peth a feddylir yn ddiau yn y cyfeiriad a wna Paul yn ei ail Epistol, er mai nid yr un gair a ddefnyddia am “ddyddiau diweddaſ” yno ag a geir yma am “amseroedd diweddaſ.” Y mae y gair hwnnw yn fwy cyffredinol neu ystrydebol, fel gair a arferid gan yr Iddewon i ddynodi cyfnod penodol. Hwyrach y defnyddid ef, ar ol dechreuad y cyfnod Cristionogol i ddynodi y dyddiau o flaen ail-ddyfodiad Crist. Cyn hynny defnyddid ef i olygu y dyddiau o flaen ei ddyfodiad cyntaf i'r byd. Yn fuan modd bynnag deuai yn amlwg nad allai yr athrawon hyn a'u disgyblion, gadw eu haelodaeh yn yr Eglwys. Yr adeg hon byddai o'r pwys mwyaf fod yr Eglwys wedi ei chadarnhau yn y wir athrawiaeth, a'i sefydlu a'i threfnu yn briodol yn ei swyddogaeth. Hyn, debygwn, yw un o brif amcanion yr Epistolau Bugeiliol. Ar ol mynegi y broffwydoliaeth rhydd Paul ddisgrifiad byr a bywiog o ddull y gau athrawon hyn o weithredu (adn. 1—3). Wrth wneuthur hynny dengys ei fod yn hollol gyfarwydd yn yr elfennau hynny ym mhlith y Groegiaid a'r Iddewon yr oedd y gau-athrawon hyn yn gwneud defnydd ohonynt i hudo y saint oddiwrth symledd yr efengyl. Yn lle dilyn arweiniad yr Ysbryd Glân ceisient arwain y bobl i roddi coel ar “ysbrydion cyfeiliornus.” Gwelir yma y gwrthgyferbyniad am-lwg a osodir allan gan yr Apostol rhwng arweiniad yr un Ysbryd tragywyddol, a dylanwad ysbrydion amrywiol ar feddyliau dynion i'w hudo oddiwrth y gwirionedd. Un yw y gwirionedd, tra y mae cyfeiliornadau yn llawer ac yn amrywiol. Peth arall a welir yma ydyw y defnyddia yr Apostol y gair “ffydd” mewn ystyr na

arferai, ac nas gallasai ei ddefnyddio yn ei Epistolau boreuol, sef am yr athrawiaeth yn ol duwioledeb. Yn lle bod y ffaith y defnyddia Paul y gair “ffydd” yn yr ystyr hon; neu yn hytrach y ceir y gair yn yr ystyr hon yn yr Epistolau Bugeiliol yn milwrio yn erbyn awduriaeth Paul, y gwirionedd yw y cadarnha yr awduriaeth yn fawr. Cydnebydd pob efrydydd o ysgrifeniadau y Testament Newydd, ac yn arbennig o Epistolau Paul, fod i'r gair hwn “ffydd” amrywiaeth mawr yn agweddau ei ystyron. Nid yn unig gwahaniaetha gwahanol awdwyr, megis awdwr yr Epistol at yr Hebraid a Iago a Phaul yn eu defnyddiad o hono, eithr amrywia Paul ei hun yn yr un Epistol yn ei ddefnydd o hono, a hynny heb roddi unrhyw eglurhad ond yn unig yr hyn a ddyry y cysylltiadau ar yr ystyr yn yr hon y defnyddir ef. Nis gallwn fanylu ar hyn, ond nodi i'r darlennydd y cawn yma brawf o gynnydd y datguddiad dwyfol fel y derbynid ef yn y byd, ar y naill law, ac o allu dihafal Paul, ar y llaw arall, i gymhwyso iaith i osod y datguddiad hwnnw allan fel yr ydoedd yn ymddatblygu yng nghwrs amser. Gwelir hyn yn dra eglur wrth sylwi ar yr ystyr a rydd yr Apostol i'r gair ffydd yn ei wahanol Epistolau. Ni chawn ond cyfeirio at y prif esiamplau o'r defnydd amrywiol o'r gair yn Epistolau Paul. Yn ei Epistolau at y Corinthiaid defnyddia y gair i osod allan allu mewdol o natur ysbrydol yn yr enaid i dderbyn a meddiannu gallu dwyfol (1 Cor. xii. 9; xiii. 2). Ymddengys hwn ar y cyntaf fel “dawn” yn cael ei roddi a'i atal yn ol ewylllys Duw. Yna daw o aros yn allu ysbrydol yn yr enaid, i ffurfio undeb bywiol rhwng yr enaid a Duw. A chyfeirir ato gan yr Apostol fel gallu i'w feddiannu, ac i aros yn yr enaid (xiii. 13). Yna daw yn nôd arbennig disgyblion Crist; yn gymaint ag mai trwy gredu yng Nghrist yr unir yr enaid â Duw a chyfeirir ato i ddynodi y grefydd Gristionogol (1 Cor. xvi. 13, a 2 Cor. xiii. 5). Yna, yn Epistolau mawrion dadleuol yr Apostol daw ffydd i nodi allan y cyfrwng mewdol sydd yn dwyn “cyfiawnder Duw” yn eiddo i'r enaid. Yn y cysylltiad hwn geilw Paul y “cyfiawnder” hwn yn

“gyfiawnder o ffydd” (Rhuf. i. 17 a ix. 30), a geilw ffydd yn “ffydd Iesu Grist,” &c. (Rhuf. iii. 22 a Gal. ii. 16, a iii. 22), am mai trwy gredu yn Iesu Grist y dygir yr enaid i feddiant o “gyfiawnder Duw.” Gwna yr Apostol wahaniaeth rhwng yr agwedd arbennig ar ffydd yn ei pherthynas a’r Iddew a’r agwedd a ddygai yr unrhyw ffydd yn ei pherthynas a’r Cenedl-ddyn. Cyfeiria at ffydd yn ei pherthynas a’r Iddew fel datguddiad cynhyddol o berthynas Duw â dyn, yr hwn ddatguddiad a roddid yn flaenorol trwy ddeddf, eithr yr awrhon trwy ffydd. Ond dengys y cyfiawnheir y Cenedl-ddyn allan o’r un ffydd fel gallu ysbrydol yn yr enaid, er nad ydoedd wëdi derbyn datguddiad blaenorol o’i berthynas a Duw fel pechadur trwy gyfrwng deddf (gwel Rhuf. iii. 28—30). Yn yr holl gysylltiadau uchod golygir ffydd fel gallu ysbrydol o fewn yr enaid trwy yr hwn y galluogir dyn i roddi ei hun i ofal Duw. Yn Epistolau diweddaraf Paul, tra yn defnyddio y gair yn yr ystyr hwn yn barhaus, daw i’w ddefnyddio weithiau mewn ystyr fwy gwrthrychol (Eph. iv. 5, Col. ii. 7, a Phil. i. 27). Gwelir oddiwrth y ffeithiau hyn na buasai y ffaith y defnyddir y gair “ffydd” yn yr Epistol at yr Hebreaid mewn ystyr wahanol i’r hyn y defnyddir ef gan Paul yn yr Epistolau sydd o dan ei enw, yn brawf ynddo ei hun mai nid Paul a’i hysgrifennodd, ond fod yr arddull yn wahanol. Pan yn dyfod at yr Epistolau Bugeiliol ceir yr un arddull a’r un amrywiaeth yn y defnyddiad o’r gair ffydd ag a geir yn Epistolau eraill Paul. Y gwahaniaeth pennaf ydyw fod ei ystyr yn dyfod yn fwy gwrthrychol i ddynodi “yr athrawiaeth yn ol duwioldeb.” Ceir ef yn yr ystyr hon gynifer a thri-ar-ddeg o weithiau (1 Tim. iii. 9, iv. 1 a 6, v. 8, a 12, vi. 10, 12; 2 Tim. i. 5, ii. 18, iv. 7; Titus i. 1, 3, 4). Wrth adolygu cynnydd y datguddiad dwyfol, gwelir datblygiad meddwl Paul, ac yn arbennig ystwythder yr iaith a ddefnyddia i osod allan y cynnydd hwnnw. Yn yr ystyr wrthrychol hon (sef am yr athrawiaeth) y defnyddir ef yma pan y dywedir “yr ymedy rhai yn yr amseroedd diweddaf oddiwrth y ffydd” (adn. 1). Pan

yn rhoddi disgrifiad o'r cyfeiliornadau yr oedd y gau-athrawon hyn yn euog o honynt, sef eu "bod yn gwa-hardd priodi, ac yn erchi ymatal oddiwrth fwydydd," &c. (adn. 3), dengys Paul ystwythder meddyliol o radd uchel. Yn ei Epistolau at y Corinthiaid dangosai duedd at ddibrisio yr ystad briodasol a dyrchafu bywyd sengl fel o'r ddau yn fwy manteisiol i fywyd o ymgysegrïad i wasanaeth Duw (1 Cor. vii. 24—40). Ond yn yr Epistolau Bugeiliol, pan yn wynebu cyfeiliornad ydoedd yn myned o dan wraidd adeilad yr Eglwys Gristionogol, ffurf arbennig yr hon ydoedd y teulu, y mae Paul yn cyfodi yn erbyn y cyfryw gyfeiliornad gyda'i aiddgarwch a'i lymder arferol. Y mae yr Epistolau hyn yn dra gwerthfawr pe nas gwasanaethent un diben arall ond yn unig rhoddi i ni olwg fwy cyflawn ar nodwedd meddwl a chymeriad Paul yn ei berthynas a chynnydd a datblygiad y datguddiad dwyfol. Dylid cofio y llywodraethir ystyr iaith gan yr amgylchiadau yn y rhai y defnyddir hi, yn enwedig pan yn esbonio awdwr mor gyfoethog mewn iaith a meddwl ag ydoedd yr Apostol Paul. Daw hyn i'r golwg yn dra eglur yn ei agwedd tuag at briodas. Y tebygolrwydd yw mai un o'r cwestiynau a anfonid ato o Gorinith ydoedd, Ai nid oedd yn well i'r Eglwys fabwysïadu rheol fod yn rhaid i bawb, wedi cyrraedd oedran priodol, yn gymwys hefyd o ran synwyr ac iechyd, briodi yn hytrach na bod yn sengl? Wrth ateb y cyfryw gwestiwn dadleua Paul dros ryddid y person unigol i wneud fel y byddo ef yn dewis; a thuedda o dan yr amgylchiadau yr oedd y Cristionogion ynddynt ar y pryd, i ffafrio bywyd sengl. Ond erbyn hyn y mae yr amgylchiadau wedi newid. Y mae yr Eglwys wedi ymffurfio yn gymdeithas newydd ar y ddaear; ac i fod yn ddylanwad fel cymdeithas ar y byd Paganaid er ei ddyrchafu a'i buro yn ei berthynasau teuluaid. Yr oedd Paul yn ddiau wedi dyfod i deimlo hyn yn fwy nag erioed trwy ei gysylltiad â Rhufain. Yn hyn o beth rhagorai y Rhufeiniaid yn fawr ar y Groegiaid; tra y tueddai yr olaf at ryddid diddeddf, tueddai y cyntaf at barchu a chysegru y deddfau. Teimlai Paul yn ddiau fod yn bwysig iddo

yn bresennol roddi i'w fab yn y ffydd syniad cywir am safle yr Eglwys Gristionogol gyda golwg ar briodas a bywyd ymarferol. Yr egwyddor a ddysgir gan yr Apostol ydyw nad yw y grefydd newydd hon yn dryllio y cylymau cymdeithasol, eithr eu puro a'u sancteiddio ac felly eu dyrchafu; a'r un modd gyda golwg ar fwydd; egyr y porth yn llydan i ddyn ddyfod allan o garchar a hualau y ddeddf seremonïol gyda golwg ar y glân a'r aflan, a barnu drosto ei hun, o dan arweiniad greddf a gras, pa bethau ydoedd yn briodol i'w bwyta, "trwy roddi diolch, gan y ffyddloniaid a'r rhai a adwaenant y gwirionedd." Yna y mae yn atgoffa i Timotheus am ffynhonnell fawr y greadigaeth, sef Duw, yn groes i athrawiaeth y Paganiaid,—fod mater yn dragywyddol ac wedi ei ddwyn i'w ffurf bresennol gan un o'r deilliadau pennaf a elwid demiurgè, ac mai hwn yw ffynhonnell y drwg. "Nage, nid felly," meddai Paul mewn effaith, "y mae pob peth a greodd Duw yn dda," h.y., o'i ddefnyddio o dan arweiniad greddf a gras,—y rhai hefyd sydd oddiwrth Dduw,—"Canys y mae wedi ei sancteiddio gan air Duw a gweddi" (adn. 3—5). Ar ol hyn ceir nifer o gynghorion tadol gan Paul i'w fab Timotheus. Canfyddir yma ofal am swyddog cymharol ieuanc, yn tarddu o gariad tad yn y ffydd tuag at ei fab. Y mae llygad Paul, fel nôd eithaf, ar yr Eglwys fel cymdeithas, ac edrycha ar y gymdeithas fel teulu i'r hwn, fel cyfrwng daearol a dynol, y mae ef yn dad. Ac megis y traddodasai y gwirioneddau a ddysga yn awr yn yr Epistol hwnnw i'r Eglwys yn Ephesus, pan yr oedd efe yno yn eu plith, felly hefyd y dysgasai Timotheus pan nad oedd eto ond bachgen yn Lystra. Gwelir hyn yn yr ymadroddion—fel y dylid darllen yma (gwel C.D.).—"Os dygi y pethau hyn ar gôf i'r brodyr," &c., a thrachefn, "wedi dy fagu y'ngeiriau y ffydd, ac athrawiaeth dda," &c. (adn. 6). Felly canfyddwn fod yr unigol yn bodoli er mwyn y gymdeithas; a bod Duw yn cadw dyn er mwyn cadw dynion (adn. 10). Hynny yw, i fod yn offeryn yn ei law i adeiladu cymdeithas. Daw hyn yn rheswm dros y gofal amlwg oedd gan Paul am

addysg foesol ac ysbrydol Timotheus, yr hyn oedd i gael ei ddwyn ymlaen yn barhaus fel y dangosir yn yr ymadrodd “wedi dy fagu,” &c., neu fel y dylid darllen “yn meithrin dy hun y’ngeiriau y ffydd,” &c. Gyda’r amcan uchel hwn mewn golwg, gallai fforddio adael “heibio halogedig a gwrachiaidd chwedlau,” ac ymarfer ei “hun i dduwioldeb” (adn. 7). Gwelai Paul erbyn hyn, oddiar y safle a gyrhaeddasai yn ei dreialon yn Rhufain, nad oedd yr ymarferiadau corfforol yn cyrraedd ymhell; yn arbennig wrth edrych arnynt yng ngoleuni yr eithafion i’r rhai yr oedd yr Esseniaid, a’r rhai tebyg iddynt, yn eu gweithio allan yn eu hymarferiadau ffol a dienenaid. Nid oedd y cyfryw ymarferiadau yn lleshau yr unigol, a gwaeth na hynny, nid yn unig nid oeddynt yn lleshau cymdeithas. eithr milwrient yn uniongyrchol yn ei herbyn. Canfyddai Paul fod yn angenrheidiol, i lleshau cymdeithas, gwella y person unigol, ac yn arbennig felly arweinwyr y gymdeithas. Felly yn yr amgylchiad hwn, yr oedd o bwys i Timotheus barhau i ddefnyddio pob moddion i wella ei hun. I hyn y mae arwyddair yr Epistolau hyn,—y rhai ydynt megis diwedd-glo yr oes Apostolaidd,—yn dyfod i mewn yn wasanaethgar, sef “Gwir yw y gair,” &c., neu “Ffyddlawn yw y gair,” &c. Pan y mae yr Apostolion, y naill ar ol y llall, yn cael eu cymeryd ymaith, y mae yn gysur meddwl fod y Gair ysbrydoledig yn aros yn ffyddlawn. I fod yn ddysgawdwr rhaid dysgu yn barhaus, ac i fod yn offeryn effeithiol i achub eraill rhaid ymdrechu yn barhaus am ein hiachawdwriaeth ein hunain. Yng ngoleuni y syniad hwn yr ydym i ddeall y cynghorion hyn i Timotheus (adn. 11—16).

PENNOD XLVI.

Epistolau Bugeiliol (parhad). Cyfarwyddiadau Paul i Timotheus yn ei berthynas â gwahanol ddosbarthiadau yn yr Eglwys (v. 1—20); Saffle a swyddogaethau gweddwon yn yr Eglwys; Cyfarwyddiadau pellach gyda golwg ar gaethion a gau-athrawon, &c. (vi. 1—21). (O.C. 63—67).

DAW cwestiwn o ddiddordeb a graddau o bwysigrwydd i'r golwg yma, sef oedran Timotheus. Pa fodd yr oedd Paul yn cyfeirio ato fel gŵr ieuanc ac yntau wedi ei alw pan yn ymweled â Lystra tua'r flwyddyn O.C. 50? (gwel iv. 12 a v. 1—3). I hyn rhaid ateb yn gyntaf oll fod yn dra thebyg fod Timotheus yn ieuanc iawn pan y cymerodd Paul ef gyntaf o dan ei ofal,—o bosibl nad oedd ddim mwy na deunaw i ugain oed. Cyn hynny dysgasid ef gan ei fam a'i nain (2 Tim. i. 5 ac Act. xvi. 1—3); felly nid oedd ond cymharol ieuanc yr adeg hon pan yn Ephesus. Hwyrach nad oedd ryw lawer uwchlaw deg-ar-hugain mlwydd oed. Derbynnir hefyd oleuni ar hyn oddiwrth arferiadau cymdeithasol ymhlith Iddewon a Groegiaid. Y mae yn hysbys nad ydoedd yr ymadroddion “gwyr ieuainc” (Act. v. 6), a “dyn ieuanc” (Act. vii. 58), i'w deall bob amser yn unig i ddynodi oedran, eithr hefyd i ddynodi swydd a sefyllfa ymhlith yr Iddewon, sef fod y cyfryw un neu y cyfryw rai i fod yn weinidogion i weinyddu ar yr henuriaid a'r Apostolion. Ond er hynny gellir dweyd fod “henuriaid” a “gwyr ieuainc” yn perthyn i ddau ddosbarth o ran oedran, sef hen ac ieuanc, o blith y rhai y dewisid y naill i fod yn henuriaid swyddogol, a'r lleill i fod yn ddiaconiaid swyddogol. Yr unig gasgliad a ellir ei dynnu oddiwrth hyn ydyw yr edrych Paul arno ei hun yn perthyn i ddosbarth yr henafgwyr, tra yr edrych ar Timotheus yn perthyn i ddosbarth y gwyr ieuainc. Ceir fod dosbarthiad cyffelyb ymhlith y Groegiaid, sef hen ac ieuanc; a thermâu neilluol yn cael eu defnyddio i'w gosod allan, sef Neoi a Gerontes. Nid oedd y Neoi

bob amser yn golygu fod y rhai a elwid felly yn wŷr ieuainc iawn o ran oedran (gwel Hist. Com. on 1 Tim., by Prof. Sir W. M. Ramsay, D.C.L., &c., "Expositor," April, 1910); ond yr oeddynt fel rheol wedi cyrraedd cyflawn oed, sef yn perthyn i oedran milwraidd perthynol i'r fyddin; a phan y cyrhaeddent tuhwnt i'r oedran milwrol, yna edrychid arnynt yn perthyn i'r henafgwyr neu y Gerontes. Ymddengys fod gan y Groegiaid derm yn golygu gwyr ieuainc o ran oedran, sef Epheboi. Yr oedd gan y rhai hyn eu cymdeithasau yn y rhai yr ymarferent i baratoi eu hunain ar gyfer eu gwahanol alwedigaethau. Oddiwrth y pethau hyn gwelir, megis y sylwa y Proffeswr Ramsay, nad yw "yn bosibl cael unrhyw sail i wrthod awduriaeth Paul yn yr Epistolau Bugeiliol oddiwrth y cyfeiriad sydd ynddynt at oedran Timotheus. Mor naturiol oedd i Paul yr henafgwr gyfarwyddo ei fab Timotheus pa fodd i ymddwyn tuag at henafgwr; nid ei geryddu eithr ei gynghori yn addfwyn pan y gwelai rywbeth o le ynddo, ac ymddwyn tuag ato gyda pharch a weddai i henafgwr, a'i annerch fel tad, "a'r rhai ieuainc megis brodyr" (v. 1). Dosberthir y gwragedd yr un modd i rai hen ac ieuainc, a rhoddir cyfarwyddiadau cyfaddas i'r amgylchiad fel y gwelir yn yr ymadrodd "gyda phob purdeb," neu yn well, "ym mhob diweirdeb." Yr un gair a ddefnyddia Paul hefyd yn iv. 12 pan yn anog Timotheus i fod "yn esiample i'r ffyddloniaid mewn gair, mewn ymarweddiad, mewn cariad, mewn ysbryd, mewn ffydd, mewn purdeb." Fel egwyddor gyffredinol, gwelwn y pwys a rydd yr Apostol ar gymeriad personol yr efengilydd ieuanc. Yn ei ofalaeth am yr Eglwys daw i gyffyrddiad agos a gwahanol ddosbarthiadau o aelodau eglwysig, yr hyn a rydd brawf llym ar nerth ei gymeriad. Yn yr ymarferiad o'i ddyledswyddau dengys Paul ei fod i gadw ei lygad ar ei iachawdwriaeth ei hunan yn ogystal ag eiddo ei wrandawyr (iv. 16). Ar ol rhoddi cyfarwyddiadau cyffredinol pa fodd i ymagweddu yn ei berthynas a'r hen a'r ieuanc ymhlith y gwŷr a'r gwragedd, daw Paul at bwnc anhawddach drachefn, sef pa fodd i weithredu

gyda golwg ar y “gwragedd gweddwon” (adn. 3—16). Fel ym mhob cylch, felly yn yr Eglwys, naturiol ydoedd fod nifer o wragedd gweddwon o’i mewn. Ond yn wahanol i gylchoedd cyffredin, dysgid yn yr Eglwys Gristionogol y ddyledswydd o gynorthwyo y cyfryw rai mewn angen. Ond disgwylid iddynt hwythau, fel atdaliad, wneuthur gwasanaeth Tŷr Eglwys. Ceir crybwylliad am hyn yn lled gynnar yn hanes datblygiad yr Eglwys yn Llyfr yr Actau (gwel Act. vi. 1), lle y gwelir mai amledd a phwysau y gwaith hwn o ofalu am “y gwragedd gweddwon” a barodd i’r Apostolion alw am “seithwyr da ei gair, yn llawn o’r Ysbryd Glân,” &c. (adn. 3) i’w cynorthwyo. Ond nid oes yma gyfeiriad at unrhyw wasanaeth yn orffwysedig ar y gwragedd hyn. Efallai y daw hyn i’r golwg yn amgylchiad Dorcas (gwel Act. ix. 39) Gellir sylwi na ddywedir mai iddynt hwy y gwnaethau Dorcas y dillad a ddangosid gan y gwragedd gweddwon a wylasai yn ymyl Petr yr adeg hon; yr ymadrodd yw “tra yr ydoedd hi gyda hwynt;” yr hyn a all olygu eu bod hwythau yn cynorthwyo yn y gwaith o ddarparu gwisgoedd i’r rhai anghenus. Daeth y gwragedd hyn mewn amser diweddarach yn fath o urdd newydd yn yr Eglwys. Yn yr adeg hon ymddengys, yn ol cyfarwyddiadau Paul i Timotheus, mai dechreu ymffurfio yn gyfryw urdd yr oeddynt. Y mae yn hollol eglur y teimlai yr Eglwys, ar y naill law, rwymedigaeth i ofalu am y gwragedd gweddwon diamddiffyn, tra ar y llaw arall y disgwylid i berthynasau y rhai eraill eu cynorthwyo yn ol eu gallu (gwel adn. 4). Gwelir y pwys a rydd Paul ar y cartref ac iawn-reolaeth y teulu. A thra y byddai y ferch o ran oedran yn gymwys i lanw ei lle fel mam yn y teulu ewyllysiai Paul iddi fod felly yn hytrach na syrthio i arferion llygredig, gan “rodio o dŷ i dŷ,” a bod “hefyd yn wag-siaradus, ac yn rhodresgar, gan adrodd pethau nid ynt gymwys” (adn. 13). Dangosai fod rhwymedigaeth ar bawb i ddarbod ar gyfer ei deulu fel na byddont yn faich di-achos ar yr Eglwys. Ond pan geid “gwir weddw” wedi cyrraedd triugain mlwydd oed, yr hon fu wraig i un gŵr, yn dda ei gair

am weithredoedd da," &c. (adn. 9, 10), yna gellid dewis y cyfryw i fod ar y rhestr i gael ei chynnal gan yr Eglwys, ac iddi, fel at-daliad, gynorthwyo yr Eglwys yng ngweinyddiad "y weinidogaeth feunyddiol" (Act. vi. 1). Ar ol rhoddi cyfarwyddiadau fel hyn pa fodd i weithredu gyda golwg ar y gwahanol swyddogaethau yn yr Eglwys, rhydd yr Apostol gynghorion i Timotheus pa fodd i ymddwyn tuag at y personau hyn a ddewisid i gyflawni swyddi o blith yr hynafgwyr a'r hynaf-wragedd, y rhai, debygid, a gynnwysir yn yr ymadrodd "henuriaid" yn adnod 17. O'r rhai hyn nodir allan gan Paul, fel rhai amlwg, yr esgobion, y rhai ydoedd "yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth," fel rhai teilwng i dderbyn parch "dau-ddyblyg." Pe buasai rhywbeth yn eisiau i brofi dilysrwydd awduriaeth yr Epistolau hyn, ceir ef yn y cyfeiriadau personol a damweinïol a ddiferynna yn awr ac eilwaith (mor ddifwriad), o galon fawr ofalus tad tyner yn y ffydd, at gysur ei fab pan yng nghanol gofalon a phryderon y swydd o esgob ar Eglwys yn cynnwys llawer o elfennau dyrus a pheryglus fel yr eiddo Ephesus, pan y dywed wrth Timotheus, "Nac yf ddwfr yn hwy; eithr arfer ychydig win, er mwyn dy gylla a'th fynych wendid" (adn. 23). Yn yr un cysylltiad gwelir nodwedd frysiog, ddamweinïol, ac anghysylltiol yr Epistol hwn, pan y rhydd Paul i mewn yn yr adnod nesaf nodiad ar wahanol gymeriadau dynion gan ddychwelyd at y mater y cyfeiria ato yn adnod 22ain. Nid oedd cymaint o anhawster i wrthod y rhai yr oedd eu "pechodau yn amlwg o'r blaen," pan y byddent yn ymgeiswyr am swyddi; ond am y rhai eraill, y rhai yr oedd eu "pechodau yn eu canlyn" yr oedd yn rhaid bod yn ochelgar rhag rhoddi dwylaw ar y cyfryw "yn ebrwydd," a thrwy hynny ddyfod yn anewyllysgar yn "gyfrannog o bechodau rhai eraill." O'r ochr arall, gwelai Paul fod perygl i dderbyn rhai ar unwaith i swyddi am fod eu clod wedi eu rhagflaenu, tra y gellid esgeuluso eraill, llawn cystal, ond nad oedd eu gweithredoedd da hwy wedi eu gwneud mor gyhoeddus a'r lleill. Yn y cyfryw amgylchiad canfyddai Paul mai amser oedd i fod

y prif farnwr. (Cym. adn. 22 a 24, 25). Yn y ben-nod olaf dychwela Paul at y teulu yn ei berthynas a'r caethion (vi. 1, 2). Cyffyrdda yma (yn ol ei arfer), ag egwyddor sylfaenol crefydd Crist, sef gorchfygu trwy ddylanwad moesol, ac nid trwy unrhyw ymholiad o hawliau personol. Y syniad llywodraethol yw yr hyn a argymhellai i'r Philippiaid pan y dywedai, "Canys bydded ynoch y meddwl yma, yr hwn oedd hefyd yng Nghrist Iesu," &c. (Phil. ii. 5). Hon yw yr athrawiaeth y gwelai Paul berygl iddi gael ei chablu pe buasai i'r caethion, y rha oedd yn credu, sef y rhai oedd yn "wasanaethwyr dan yr iau"—gyfodi mewn gwrthryfel yn erbyn eu meistriaid a hawlio eu rhyddid; ac mewn canlyniad buasai enw Duw y Cristionogion yn cael ei gablu ymhlith y Paganiaid, a'r grefydd Gristionogol yn dyfod i warth (adn. 1). Dengys eto, yn dra phrydfferth, pa fodd yr oedd y caethion ag yr oedd iddynt feistriaid yn credu i ymddwyn tuag atynt. Anhawdd i ni sylweddoli yr anawsterau sydd yn y cyfarfod cenhadon yn y byd Paganaidd gyda golwg ar berthynas y naill ddosbarth a'r llall mewn cymdeithas. Y mae crefydd Crist, fel y dysga Paul, yn dyrchafu dyn a'i ddwyn i deimlo ei bwysigrwydd fel person unigol, ac mewn canlyniad i dybio y medda hawl i gael mwy o ryddid (gwel Gal. v. 1 a 13). Ond gwel y gall y teimlad arwain y caethwas i feddwl, gan ei fod yn cael annerch ei feistr yn yr Eglwys fel brawd, y gallai gymeryd mwy o ryddid arno gartref, a thybio ei fod cystal a'i feistr. Yn lle hynny dysga Paul i'r caethwas fod, os yr un, yn fwy gostyngedig ac ufudd nag o'r blaen, a gwasanaethu y meist'r bellach yn well o gymaint a'i fod yn frawd yng Nghrist, fel y byddo y gwasanaeth mwy, nid o orfod fel cynt, eithr o wirfodd. (Cym. Eph. vi. 5, 6; Col. iii. 22, 23, a 1 Tim. vi. 2). Athrawiaeth Paul, yn ogystal a'r eiddo Petr, ydyw fod Cristionogaeth i ennill tir, ac i weithio allan ddiwygiadau mewn cymdeithas, trwy rym ymarweddiad sanctaidd, pur ac addfwyn ei deiliaid, y rhai oeddynt yn dilyn esiamp'l ogoneddus eu Ceidwad. (Cym. vi. 2 a 1 Petr ii. 11—25).

Yna dychwela yr Apostol drachefn at rai o nodau amlwg y gau-athrawon, y rhai ydynt, nid yn unig yn wahanol i'r cymeriad Cristionogol eithr yn wrth-gyferbyniol iddo (gwel adn. 4, 5). Dylid sylwi y ceir yma amryw eiriau a ddynodant gyfnod mwy addfed na'r adeg yr ysgrifennai Paul ei lythyrau cyntaf. Rhai o'r geiriau hyn yw "athrawiaeth" (adn. 1, 3); "duwioldeb" (adn. 3, 5, 6, 11); "ffydd" (adn. 10, 11, 12, 21). Edrychir ar y cyntaf—"athrawiaeth"—fel yn dynodi addysg yr Eglwys, fel y datguddid hi ym mhregethau ac Epistolau yr Apostolion. Yr ail—"duwioldeb"—a ddynoda effaith cariad Crist yn y galon, ym mherthynas yr enaid â Duw, sef parch, addoliad, ac ufudd-dod. Y trydydd—"ffydd"—oddieithr yn adn. 11, a ddynoda y broffes Gristionogol, yn cynnwys derbyniad yr enaid o'r "athrawiaeth" fel rheol bywyd ac ymarferiad. Yr oedd Paul wedi ei gyfaddasu yn Apostol y Cenhedloedd gan Dduw o'i febyd yn Tarsus, lle y daeth i gyffyrddiad yn ddiau âg addysg y byd Paganaid; yr hyn a roddodd iddo allu pellach, ar ol dyfod i ddinasoedd mawrion y byd Paganaid—Corinth, Ephesus a Rhufain—i dderbyn argraffiadau bywiog oddiwrthynt ar ei feddwl. Yr oedd yn breffaith hysbys o awydd a chwilfrydedd y Groegiaid am wybodaeth, o'r fath ag ydoedd, yn yr amseroedd hynny; a diameu fod dylanwad y chwilfrydedd hwnnw yn aros ym meddyliau y Cristionogion ar ol eu dychweliad. Hyn a roddai achlysur i rai o aelodau yr Eglwys, y rhai oedd yn amddifad o wir grefydd, sef cariad Crist yn eu calonnau, i droi allan yn ymhonwyr, a gosod eu hunain yn ddysgawdwyr i ddysgu eraill yn yr hyn nid oeddynt wedi eu dysgu eu hunain. Y rhai hyn a ddisgrifir gan Paul yma fel rhai a dybiai mai "elw yw duwioldeb" (adn. 4, 5). Dangosai hyn, sef y dyb hon, y meddiennid y rhai hyn gan ysbryd y byd; a thybient fod yn berffaith gyfreithlawn iddynt ddefnyddio y grefydd newydd yn fantais i wneud arian. Edrychent ar y gymdeithas Gristionogol fel un o gymdeithasau perthynol i'r Groegiaid i helpu eu haelodau i ddyfod ymlaen yn y byd, sef gwahanol *Guilds* per-

thynol i'w hamrywiol grefftau. Ac heblaw y rhai hyn, gwelir oddiwrth haneswyr Paganaid, megis y sylwa Ramsay, fod lluwys o ddysgawdwy'r teithiol yn crwydro trwy y wlad yn Itali a mannau eraill—yn dyfod yn benaf o wlad Groeg a dinasoedd Groegaidd Asia—rhai o bob gradd,—o'r rhai a gyrraeddasant y graddau uchaf o ddiwylliant a moesoldeb yn y byd Paganaid hyd at y consurwyr a'r swynwyr iselaf. (Gwel "Hist. Com. on 1 Tim., by Sir W. M. Ramsay, D.C.L., &c., "Expositor," Aug. 1909, p. 172-3. Dyfynna yr awdwr hwn yn helaeth o Juvenal yr hanesydd, gyda gair o ocheliad rhag cael ein harwain ganddo i eithafion, gan duedd yr hanesydd hwn at orliwio pethau; eto dengys y daw iaith Paul ac eiddo Juvenal yn bur agos at eu gilydd pan yn disgrifio moesau a dylanwad llygredig rhai o'r dysgawdwy'r hyn. Rhag ymgyrch dynwardwyr y rhai hyn a'u cyffelyb, i ddymchwel eneidiau y saint y rhybuddia Paul Timotheus gyda holl angerddoldeb ei natur; ac y tyrr allan yn yr adran hon yn ei ymosodiad tanllyd ar ariangarwch (adn. 6—10); yng-hyd a'i rybuddion difrifol iddo ef, ydoedd eto yn dyner rhag cael ei wenwyno gan hudoliaeth golud, ac y diwedda gyda mawl-gân ardderchog i'r "unig Bennaeth, Brenin y brenhinoedd ac Arglwydd yr arglwyddi" (adn. 11—16). Y mae Paul yn awr yn tynnu at derfyn ei lythyr, wedi cyflwyno ei genadwri gyda holl rym ei awdurdod fel Apostol. Teimla rhai fod rhy fach o dynerwch yn cael ei ddangos ynddo, a gormod o awdurdod, i fod yn eiddo Paul at ei fab yn y ffydd, yr hwn a garai mor fawr. Elai y diffyg ymddangosiadol hwn o'r golwg ar unwaith ond i'r darllenwydd ddeall yr amgylchiadau. Nid oes dim pwysicach i ddeall tôn llythyr na chadw mewn cof yr amgylchiadau ydoedd yn galw am dano. Eglurai yr amgylchiadau hefyd y dull swta y diwedda y llythyr heb yr anerchiadau serchog a anfonir gan Paul fel rheol at nifer o gyfeillion yn ei epistolau eraill. (Gwel Rhuf. xvi.; 1 Cor. xvi. 19—24; 2 Cor. xiii. 12, 13; Phil. iv. 21—23; 2 Tim. iv. 19—22; Titus iii. 15; Philemon 23—25). Gwelwn (a) mai amcan y llythyr ydoedd cadarnhau brawd

gwan ydoedd wrth natur yn ofnus a thyner yn wyneb sefyllfa anhawdd. Y sefyllfa (b) ydoedd fod ymhonwyr yn cyfodi yn Ephesus, hyfion a hunan-dybus, wedi derbyn mwy o ryw fath o addysg na Thimotheus, ac felly yn debyg o'i ddiystyru a'i ddirmygu yng nghyflawniad ei swydd. Ar gyfer hyn (c) yr oedd yn angenrheidiol rhoddi cyfarwyddiadau, cynghorion a rhybuddion i Timotheus gyda golwg ar ddewis swyddogion a sefydlu swyddogaethau yn yr Eglwys. Ychwanegwn at hyn y ffaith (d) fod Paul wedi ymweled ag Ephesus ychydig amser cyn hyn a gadael Timotheus ar ol pan aethai i Macedonia, fel y gallai "rybuddio rhai na ddysgont ddim amgen" (i. 3); ac hefyd y bwriadai ddychwelyd eilwaith yn fuan, a daw yn dra eglur mor ddianghenraid ac annaturiol fuasai llawer o anerchiadau ffurfiol yn ystod amser mor fyr. Ei bwnc mawr ef, y mae yn amlwg, ydoedd sicrhau, os oedd modd, llwyddiant Timotheus yng ngweinyddiad ei swydd, fel y byddai iddo brofi ei hun yn "weinidog da i Iesu Grist" (iv. 6).

PENNOD XLVII.

Epistol Paul at Titus. Amlinelliad o gynnwys yr Epistol. Llinellau o debygrwydd ac annhebygrwydd i Epistol cyntaf Paul at Timotheus. Y cyfarchiad, i. 1—4. Amcan Paul yn gadael Titus yn Creta, i. 5—11. Cymeriad y Cretiaid, i. 12—16. Cyfarwyddiadau pa fodd i ymddwyn at wahanol ddosbarthiadau, ii. Eto, pa fodd y dylai y Cristionogion ymddwyn tuag at y rhai oddiallan, iii. 1—3. Gras oddifewn i reoli yr ymddygiad oddiallan, iii. 4—8. Am ochel yr heretic ystyfnig, iii. 9—11. Cyfeiriadau personol, iii. 12—15. (O.C. 63).

Yr ydys eisoes wedi awgrymu mai y tebygolrwydd yw fod yr Epistol at Titus wedi ei ysgrifennu tua'r un adeg a'r Epistol cyntaf at Timotheus, a hynny ar ol prawf cyntaf Paul ynghyd a'i ryddhad. Daeth yr Apostol yn ol i gadarnhau Eglwysi y Dwyrain yn lle myned i'r Gorllewin fel y bwriadai ar y cyntaf. Yn ystod yr egwyl hon cymerodd Paul ei ddau fab yn y ffydd,—Timotheus a Titus,—gydag ef ar ei daith, a gosododd y cyntaf yn Ephesus yn Nhalaeth Asia, a'r llall yn ynys Creta, i osod yr Eglwysi mewn trefn ar yr adeg bwysig hon yn eu hanes. Naturiol yw y ceir yn y ddau lythyr yma lawer o bethau cyffelyb i'w gilydd; tra y mae rhai pethau yn gwahaniaethu. Tardda y tebygrwydd oddiar debygrwydd yn y sefyllfa, a'r amcan mewn golwg. Yr oedd y naill a'r llall o'r Eglwysi yn cael eu bygwth, i raddau mawr, gan yr un math o heresi; yr oeddynt hefyd mewn angen am sefydlu ynddynt wahanol swyddogaethau er mwyn sicrhau gwell trefn. Ond gwelir ychydig wahaniaeth yn y modd yr annercha Paul y ddau Efenglydd oddiar y gwahaniaeth (yn bennaf) yn eu tymer a'u nodwedd,—Timotheus yn dyner a llednais ac ofnus; tra yr oedd Titus yn meddu mwy o urddas yn ei ymddangosiad, yn ogystal a mwy o rym a dylanwad yn ei bersonoliaeth. Yr oedd Eglwysi Asia yn hŷn na'r eiddo Creta, yr hyn a gynhyrcha ychydig wahaniaeth yng ngyfarwyddiadau Paul iddynt. Oddiwrth y gwahaniaeth a nod-

wyd yn y ddau Efengyllydd, gwelir nad yw Paul yn talu cymaint o sylw i ymddygiad Titus a'r eiddo Timotheus. Nid oes son am ei ieuencid, na pherygl iddo gael ei ddiystyru gan y gau-athrawon; ond cymhella Paul i Titus eu hargyhoeddi hwy yn llym. Dengys hyn y gwyddai yr Apostol fod gan Titus allu i wneud hyn mor effeithiol nes cywilyddio y gwrthwynebwyr, tra yr oedd yn berygl i Timotheus gael ei ddiystyru ganddynt. (Cym. 1 Tim. iv. 12 â Titus i. 11, 13). Trachefn, canfyddir ychydig wahaniaeth yn sefyllfa yr Eglwys hyn. Diau fod Eglwys Asia wedi cyrraedd gradd addfetach na'r rhai yn Creta. Buasai son am "newyddian" wrth Titus yn annaturiol, am nad oedd neb o aelodau yr Eglwys bychain yn Creta y gellid eu galw yn hen ddisgyblion. Yr oeddynt oll yn fwy neu lai amrhofedig. Eto awgrymir fod y gwaith o ddwyn yr Eglwys i drefn wedi ei ddechreu, a hynny yn debygol gan yr Apostol ei hun; ond fod lleoedd eraill yn galw am ei wasanaeth; ac am hynny atolyga ar Titus i orffen y gwaith a ddechreuasid ganddo ef (Titus i. 5). Peth arall a gyfeiria i'r un casgliad yw na sonir yn yr Epistol hwn ond yn unig am un swydd sef yr eiddo esgob. A thra yn sylwi ar hyn gellir dweyd fod y modd y defnyddir y gair "henuriaid" yn yr Epistolau Bugeiliol yn tueddu i ffafrio y syniad y golyga swyddogion yr Eglwys yn gyffredinol yn hytrach nag unrhyw swydd neilltuol yn yr Eglwys. (Cym. 1 Tim. v. 17, 19 â Titus i. 5). Felly tra yr ymddengys fod "henuriaid" yn yr Epistol cyntaf at Timotheus yn cynnwys y swydd o esgob a diacon, os nad y rhai hefyd o'r hynaf-wragedd, sef y gwir weddwon a osodid ar y rhestr i gael eu cynnal gan yr Eglwys, nid oedd y gair hwn yn yr Epistol at Titus yn cyrraedd ond yn unig at yr esgobion.

Yn nesaf sylwn ar y Cyfarchiad, i. 1—4. Amrywia Paul yn ei ddull o ysgrifennu yn y tri Epistol. Yma yn unig y geilw ei hun yn "was Duw" yn yr Epistolau Bugeiliol. Wrth "was" y golygir caethwas, ac er y geilw Paul ei hun ar yr enw hwn—caethwas—mewn mannau eraill, cysylltir ef, nid â Duw, eithr a Iesu

Grist, neu Grist Iesu (gwel Rhuf. i. 1; Phil. i. 1, a Gal. i. 10). Iago yn unig a eilw ei hun ar yr enw yma—"gwas Duw"—heblaw Paul yn yr Epistol hwn (Iago i. 1). Yr hyn ellir ei weled ynddo yn wahan-iaethol i ymadroddion eraill cyffelyb ydyw,—fod y neb a'i cymhwysa ato ei hun yn ymdeimlo fod y dat-guddiad a dderbyniasai o Dduw trwy ei Fab, Iesu Grist, mor ogoneddus nes ei lwyr orchfygu a'i wneud yn gaethwas iddo byth; h.y., trwy ddwyn ei ewyllys yn hollol ddarostyngedig i ewyllys Duw. Dengys y cyfarchiad hwn fel yr oedd meddwl Paul, yn addfed-rwydd ei brofiad ysbrydol, yn treiddio at wreiddiau y gwirioneddau dwyfol. Hyn welir, debygwn, mewn ymadroddion fel "yn ol ffydd etholedigion Duw," sef fod darostyngiad yr ewyllys ddynol i'r ewyllys ddwy-fol, ac apostoliaeth, neu anfoniad neilltuol personau arbennig gan "Apostol ac Archoffeiriad ein cyffes ni, Crist Iesu" (Heb. iii. 1) yn ol cynllun tragywyddol; yr hwn gynllun a gynnwysir yn "ffydd etholedigion Duw" mewn ystyr brofiadol yn ogystal ag athraw-iaethol; canys tardda athrawiaeth a chyffes y saint o'u profiad o Grist. Y mae yn y cynllun hwn, fel nôd i ymgyrraedd ato, hefyd, lawn wybodaeth o'r gwirion-edd, yr hyn a feddylir wrth "adnabyddiaeth y gwir-ionedd." Ymddengys Paul eto yn yr ymadrodd "yn ol duwioldeb," yn gosod amgyffrediad o wirionedd yr Efengyl i orffwys ar dduwioldeb personol, sef parch-edigaeth ddofn yr enaid i Dduw. Yn y geiriau nesaf, "i obaith bywyd tragywyddol," neu, "ar obaith," &c., ceir yr un peth yn dyfod i'r golwg, sef dyfnder profiad ac ehangder rhag-welediad, un oedd wedi cyrraedd tir uchel iawn mewn profiad o Grist. Yng ngoleuni y gwirioneddau tragywyddol hyn gwel Paul ei genhad-aeth i bregethu y "gair" yn tarddu, nid yn unig o an-foniat Crist Iesu ei Arglwydd, eithr trwyddo ef, "yn ol gorchymyn Duw ein Hiachawdwr" (gwel 1 Tim. i. 1 a Titus i. 2). Hwn yw y disgrifiad a rydd Paul o hono ei hun,—caethwas Duw ac Apostol Iesu Grist; o ran y gorffennol,—yn ol bwriad a chynllun tragywyddol; o ran y presennol,—wedi ymddiried iddo yn amser pri-

odol Duw, i egluro ei air trwy bregethu; ac o ran y dyfodol,—mewn meddiant o addewid y Duw digelwyddog am fwynhad o fywyd tragwyddol. Hwn, gan hynny, sydd yn cyfarch Titus ei “fab naturiol” neu “ei wir blentyn,” yng Nghrist Iesu trwy yr Efengyl (gwel 1 Tim. i. 2; 2 Tim. i. 2; Titus i. 4).

Bellach deawn at Titus a'i genhadaeth yn Creta. Yr ydym eisoes wedi rhoddi i'r darllenydd ryw syniad am y gŵr hwn yn ein sylwadau ar Gal. ii. 1 a 3; 2 Cor. ii. 13, vii. 6, 7, a 13—15, fel na raid ymhelaethu yma. Yn y lle cyntaf, dylid sylwi fod Paul yn sylwedydd craff ar bersonau a chymeriadau ei gymdeithion, a bod ei gyfeiriadau atynt yn cael eu gwisgo âg ymadroddion disgrifiadol ohonynt. Yn unol â hyn canfyddir fod ganddo syniad uchel am Titus, nid yn unig fel un o ymddiried a chywirdeb amcanion, eithr hefyd o wroldeb a barn. A thybiwn, fel yr awgrymwyd eisoes, ei fod o ymddangosiad urddasol, yn gyfryw nas gallai dynion gwagsaw gellwair ag ef. Ceir tri crybwylliad am dano wrth ei enw yn 2 Cor. viii., a phob un yn adlewyrchu yn ffafriol arno,—y ddau gyntaf fel casglwr llwyddiannus, a'r llall fel cydymaith a chydweithiwr Paul (adn. 6, 16, a 23). Ac yna, yn y xii. bennod ymddengys yn ei ddyrchafu i'r un lefel ag ef ei hun pan y dywed iddo rodio yng Nghorinth yn yr un ysbryd a'r un llwybrau (neu gamrau) ag yntau (adn. 18). Y mae y gwaith mawr a phwysig a ymddiriedir iddo yn Creta, sef gorffen yr hyn a ddechreuasid gan Paul, yn dangos yr un peth,—fod gan yr Apostol feddwl mawr o hono fel trefnwr, ac fel un yn meddu gallu a doethineb uwchlaw y cyffredin i sefydlu eglwysi newyddion, a llywodraethu dynion afrywiog. Am Creta (neu Candia) y mae iddi hanes diddorol hen a diweddar, ond nis gellir yma ond yn unig grybwyll rhai pethau a allant fod o fantais i'r darllenydd i ddeall y sefyllfa yr oedd Titus ynddi pan y gadawyd ef yno gan Paul. Creta yw un o'r ynys-oedd mwyaf ym Môr y Canoldir. Tybir gan rai iddi gael ei phoblogi o Palestina. Yn ol Bochart (Llyfr v., pen. xv.) gelwid y rhannau hynny o Palestina orwedddant agosaf i'r “Canoldir” gan yr Arabiaid yn Keritha;

a chan y Syriaid yn Creth; a gelwid y trigolion gan yr Hebreaid yn Crethi, neu Crethiaid; yr hyn a gyfieithir gan y Deg-a-thriugain yn Cretiaid (Ezek. xxv. 16; Zeph. ii. 5). Dywed Syr Isaac Newton (gwel Barnes, on Titus, &c., p. 321) fod llawer o Syriaid a Phoeniciaid wedi ffoi o Sidon oddiwrth y brenin Dafydd i Asia Leiaf; i Creta, Groeg a Lybia, a dwyn gyda hwynt wybodaeth o'r wyddor, cerddoriaeth, barddoniaeth, a rhai o'r gwyddorau a'r celfau cain. Tybia rhai mai Cretiaid yw "Eteocretes" Homer; ond y mae eu tarddiad yn anhysbys. Un Minos, yr hwn a ddior-seddodd ei frawd Sarpedon, a roddes ddeddfau gyntaf i'r Cretaid; a chyfeirir at frenin o'r enw Idomeneus ar yr ynys hon, yn hanes rhyfel Troy, a arweiniodd lynges yn cynnwys pedwar-ugain o longau rhyfel. Fel rhwng ei deddfau rhagorol a'i gallu milwrol, gellir dweyd fod Creta wedi gweled unwaith ei chyfnod euraidd yn ei hanes, ond fel llawer gwlad ac aml i ynys, wedi dirywio yn fawr mewn amser diweddarach. Dywedid mewn chwedloniaeth mai yma y ganed Jupiter, ac mai yma hefyd y bu farw. Ac yn rhinwedd dylanwad y duwiau tybid nad oedd yr un bwystfil drwg a rheibus o fewn y tir; ond os felly mewn ystyr naturiol, ymddengys i lawer o ysbrydion aflan gymeryd meddiant o'r ynys mewn ystyr foesol; canys dywed Polybius (C.C. 203) fod y trigolion yn euog o'r anfoesoldeb mwyaf hagr a'r drygau mwyaf anfad. Nid oedd ryfedd i Paul rybuddio Titus rhag rhai ohonynt mewn iaith mor lem (gwel Titus i. 12). Yng ngoleuni y sefyllfa hon gwelir pa mor fawr ydoedd yr ymddiried a roddes Paul i'w fab Titus i orffen y gwaith a ddechreuasid ganddo ef. Nid ydys yn gwybod pa mor eang ydoedd lledaeniad Cristionogaeth yn yr ynys. Y mae yr ymadrodd "y gosodit henuriaid ym mhob dinas" braidd yn amhenodol; nis gellir penderfynu a ydoedd pob dinas yn yr ynys yn cynnwys Eglwys Gristionogol ai peidio, neu ynte ai y meddwl yw fod Titus i osod henadur ym mhob man lle yr oedd Eglwys wedi ei sefydlu? Yr oedd Creta yn enwog am amledd ei dinasoedd, fel y cyfeirir gan Homer mewn un man fod

ynddi gant o ddinasoedd (Il. ii. 649), ac mewn man arall ddeg-a-phedwar-ugain (Od. xix. 174). Golygai Paul iddo, yn ddiau, efengyleiddio yr holl ynys; oblegid pa bryd bynnag y bu yr Apostol yno, hynny ydoedd ei amcan ef. Nis gellir meddwl mai at ei ymweliad fel carcharor ar ei daith i Rufain y cyfeiria pan yn dweyd, “Er mwyn hyn y’th adewais yn Creta,” &c. 5). Yr adeg honno, yn groes i gyngor Paul, ymadawsant â phorthladd Creta, a dygasant arnynt eu hunain “sarhad” a cholled (Act. xxvii. 7—21). Mwy tebyg, fel yr awgrymwyd yn nechreu y bennod, i Paul ymweled ag Asia, a chymeryd Creta ar ei ffordd, megis y tybia Paley (gwel Hor. Paul), ac yna o Ephesus iddo fyned i Macedonia, a chan groesi y lleindir, iddo ddyfod i gymydogeaeth Nicopolis, ar ol ei ryddhad ar ei brawf cyntaf yn Rhufain. Ymddengys hyn yn gyson a bwrriad yr Apostol i ymweled â Colossa a Philippi ar ol ei ryddhad, a rhydd gyfle iddo i adael Titus yn Creta a Timotheus yn Ephesus ar ei ffordd i Macedonia, ac ysgrifennu y ddau Epistol yma, y cyntaf at Timotheus a’r llall at Titus, yn agos i’w gilydd, o bosibl, yng ngymydogeaeth Nicopolis yn Epirus.*

* Ymddengys fod amryw leoedd yn dwyn yr enw hwn, Nicopolis,—tua 6 mewn nifer. (Gwel Barnes, Esboniad ar Titus, tud. 326).

PENNOD XLVIII.

Epistol Paul at Titus (parhad). Cymeriad y Cretiaid, i. 12—16. Cyfarwyddiadau pa fodd i ymddwyn at wahanol ddos-barthiadau. ii. Eto, pa fodd y dylai y Cristionogion ymddwyn tuag at y rhai oddiallan, iii. 1—3. Nad oes ond gras oddifewn a reola yr ymddygiad oddiallan, iii. 4—8. Am ochel yr heretic ystyfnig, iii. 9—11. Cyfeiriadau personol, iii. 12—15. (O.C. 63).

CYMERIAD Y CRETIAID, i. 12—16.—Cyfeiriwyd eisoes at hyn fel nad oes angen ychwanegu llawer yma. Yr hyn y ceisir ei wneud yw egluro y cyfeiriadau hanesyddol er galluogi y darllenydd i sylweddoli y sefyllfa yn well, a dyfod trwy hynny i ddeall meddwl yr Apostol. Ei amcan yw, y mae yn amlwg, rhoddi Titus ar ei wyliadwriaeth wrth ethol swyddogion, rhag gosod dynion annheilwng mewn swyddau pwysig yn yr Eglwysi. I hyn dyfyna o weithiau un o'r proffwydi, neu eu poetau hwy eu hunain. Cyfrifid y beirdd gan y Groegiaid yn broffwydi. Y mae yn hysbys fod y gair proffwydi yn y Groeg, fel y gair vates yn y Lladin, yn cael ei gymhwyso yn fynych at y beirdd, am y tybid eu bod wedi eu hysbrydoli gan y duwiau. Rhoddid yr enw proffwyd hefyd ar ladmerydd, neu ddeonglwr y duwiau, yr hwn a esboniai oraclau a chyfrinion y rhai hyn. Cyfeiriad sydd yma, fe ymddengys, at Epimenides, yr hwn, er yn frodor o Creta, ydoedd un o saith o ddoethion Groeg. Ganwyd ef yn Phaestus, neu yn Gnossus, yn yr ynys honno yn y flwyddyn C.C. 659. a chydoesai a Solon.* Y mae y gwaith o'r hwn y dyfynnir yma ar goll. Tybir mai math o draethawd ydoedd ar yr oraclau. Beth bynnag am dano, fel gwir broffwyd, tystiolaethodd yn llym yn erbyn ei genedl ei hun, a marciodd hwy, megis â haiarn poeth, â gwarth-nod tragwyddol. "Y Cretiaid sydd bob amser yn gelwyddog," &c. (i. 12). Daeth yr enw Cretiad

* Gwel "Encyclopaedia Britannica," Ninth Edition, vol. viii., pp. 481, 482.

yn gyfystyr ag un celwyddog. Ni wyddis i sierwydd y modd y tarddodd hyn. Tybia rhai,—Esgob Warburton ac eraill,—mai am eu bod yn honni fod bedd Jupiter yn eu hynys, ac am hynny fod yr holl dduwiau yn farwol, gan fod eu pennaeth wedi marw. Dywedai y Groegiaid, o ganlyniad, fod y Cretiaid bob amser yn dal athrawiaeth gelwyddog. Ond amlwg yw fod y cymeriad hwn wedi glynu wrthynt oddiar rywbeth dyfnach na hyn, sef tueddfryd eu natur at dwyll a chelwydd. Ond rhaid dyfod bellach at y Cyfarwyddiadau pa fodd i ymddwyn tuag at wahanol ddosbarthiadau (pen. ii.). Yn y bennod hon try yr Apostol at yr efigylydd i'w gyfarwyddo pa fodd i lefaru; wrth wneuthur hynny defnyddia ymadrodd sydd yn cael ei arfer ganddo amryw weithiau yn yr Epistolau hyn sef “athrawiaeth iachus” neu y cyffelyb (gwel Tim. i. 10, vi. 3; 2 Tim. i. 13, iv. 3, a Titus i. 9, a ii. 1). Dysg Paul mai y prawf cryfaf ac amlycaf, yn y pen draw, o natur unrhyw athrawiaeth yw ei dylanwad ar fywyd a buchedd y rhai a'i proffesant. Awgrymir gan y cysylltair, “Eithr” yn nechreu y bennod fod athrawiaeth y rhai ydoedd “yn gwrth-ddywedyd” (pen. i. 9) yn afiach yn ei heffeithiau; yn gwneuthur y rhai a'i dysgai “yn anufudd, yn ofer-siaradus, ac yn dwyllwyr meddyliau, . . . yn dymchwelyd tai cyfan, gan athrawiaethu y pethau ni ddylid, er mwyn budr elw” (pen. i. 10, 11). Yn groes i hynny, dysg Paul i Titus lefaru “y pethau a weddo i athrawiaeth iachus.” Dangosir fod yr athrawiaeth a gredir i orwedd o dan yr addysg a gyfrennir. Yr oedd y gau-athrawon yn proffesu yr adwaenent Dduw, eithr ar weithredoedd ei wadu yr oeddynt (pen. i. 16). Profai hyn nad oedd eu hathrawiaeth am Dduw yn un “iachus.”

Pen. ii.—Ceir golwg yma drachefn, megis yn Epistol 1 Timotheus, ar gyflwr cymdeithas yr adeg hon yn Creta yr un modd ag yn Ephesus a'r amgylchoedd. Gyda golwg ar y dosbarthiad i wahanol oedran a rhyw, sylwyd ar hyn yn flaenorol, a dangoswyd ei fod yn arferedig ymhlith y Groegiaid yn ogystal a'r Iddewon. Gwelir yr arferir yr un ymadroddion, megis “sobr,”

“gonest,” “nid yn enllibaidd” (gwel 1 Tim. iii. 11) yn y naill amgylchiad a’r llall. Sylwn yn unig ar rai pethau cyffredinol a welir yng nghyfarwyddiadau yr Apostol. Un peth ydyw dylanwad y naill ddosbarth ar y llall. Gwelir yn amlwg fod Cristionogaeth i lefeinio cymdeithas, ac mai y prawf eithaf o’i rhagoriaeth yw bywyd ac ymarweddiad y rhai a’i proffesant. Dangosir hefyd fod yr “henaf-gwyr” a’r “hynaf-wragedd,” nid yn unig i fod yn esiamplau i’r rhai ieuaine, eithr hefyd i ofalu am danynt a’u haddysgu. Nid ydys i feddwl yma am unrhyw swyddogaethau wrth yr ymadrodd “henaf-gwyr,” &c. Nid yr un gair a ddefnyddir a phan yn golygu swydd. Mewn dau le yn y Testament Newydd y ceir y gair heblaw yma, sef Luc i. 18 a Philemon 9; ac yn y lleoedd hynny ei ystyr yw hen mewn dyddiau heb gyfeiriad at swydd. Yr egwyddor gan hynny sydd yn dyfod i’r golwg yw, fod y dyledswyddau a berthlyn yn arbennig i swyddogion yn yr Eglwys, yn orffwysedig ar yr aelodau cyffredin yn eu gwahanol gylchoedd yn y rhai y mae Duw wedi eu gosod. Gwelir hefyd oddiwrth y rhinweddau a argymhellir, y diffygion a berthynai i’r Groegiaid yn gyffredinol ac i’r Cretiaid yn neilltuol. (1) Diffyg “sobrwydd” yn yr ystyr eangaf. Nid yw y gair hwn i gau allan yr hyn a olygir wrth fod yn rhydd oddiwrth feddwdod, neu effeithiau diodydd meddwol, eto treiddia ei ystyr yn ddyfnach ac eangach na hynny, at gyflwr y meddwl pan wedi ei fantoli yn dda. Ymhellach gesyd allan effeithiau y cyfryw fantoliad, nid yn unig mewn tawelwch goddefol, eithr hefyd mewn deffroad, yr hyn a gynhyrcha wyliadwriaeth yn y meddwl. Cyfieithir ef mewn lle arall yn “wyliadwrus” (gwel 1 Tim. 2) Dengys hyn fod y Cretiaid yn wrthwyneb i hyn; nid yn unig yn feddwon, eithr hefyd yn wamal naturiol; yn agored i gael eu cario ymaith gan bob awel. (2) “Yn onest.” Dengys y cyngor hwn fod cymeriad y Cretiaid wedi myned i lawr, ac nad ellid ymddiried ynddynt; ac felly fod o bwys i’r efengyl, trwy ymarweddiad da y Cristionogion, ail-sefydlu cymeriad da y bobl hyn. (3) Ac ynglyn a’r “hynaf-wragedd” defnyddir

gair cryf i ddynodi un o brif nodweddion y gelyn, sef enllib. O'r un gair y tardd yr ansoddair "enllibaidd" yma a'r gair a gyfieithir "diafol" yn 1 Tim. iii. 6, 7. Dangosir trwy hyn fod y rhai sydd wedi myned yn ddi-gymeriad eu hunain yn ddibris o gymeriadau eraill. Yn wrthgyferbyniol i hyn dysg Paul fod y gymdeithas Gristionogol i roddi esiampyl i'r byd fod ei deiliaid i ofalu am gymeriadau eu gilydd. Y rhai hynaf mewn oedran o'r ddau ryw, ac addfetaf mewn profiad, i ddysgu y rhai ieuaine (adn. 1—6). Dychwela Paul at Titus eto ar ol son am "y gwyr ieuaine," yr hyn a ddengys y rhestra ef ymhlith "y gwyr ieuaine." Sylwed y darlennydd mor lawn yw yr Apostol o'r un syniadau yn yr Epistolau hyn, sef fod yr ymddygiad allanol yn profi effeithiolrwydd y gras mewnol (gwel Tim. iv. 12—16). Y prif wahaniaeth yw nad yw ei gynghorion yn disgyn at fanylion yn gymaint wrth annerch Titus ag wrth annerch Timotheus. Yr argraff a rydd yw fod Titus yn naturiol yn gymeriad cryfach na Timotheus. Yr hyn a apeliai fwyaf at feddwl llednais yr olaf ydoedd "y da" yn yr ystyr o harddwch (kalos), tra yr hyn a apeliai gryfaf at feddwl gwrol Titus ydoedd "y da" mewn ystyr ymarferol (agathos). Ond yng nghymhwysiad y gwirionedd at yr Eglwys o dan ofal y ddau efenglydd, ceir tebyg-rwydd ac unoliaeth yn addysg yr Apostol. Y syniad a osodir allan yn y gair "ymddangosodd" (adn. 11) ydyw, fod yr iachawdwriaeth yn ddatguddiad newydd i'r byd o ras a chariad Duw, a bod hwnnw yn gyfryw ddatguddiad ag sydd yn ddisgyblaeth ar ddyn, yr hyn yw ystyr y gair "dysgu" (adn. 12). Tardda grym cymhelliad yr efengyl "i weithredoedd da," yn ol Paul, a'r ffaith fod Iesu Grist ein Hiachawdwr wedi rhoddi ei hun drosom, i'n prynu ni oddiwrth bob anwiredd, &c. (adn. 13, 14). iii. 1—3. Golyga yr ymadrodd "Dwg ar gôf iddynt," o bosibl, fod Paul ei hun wedi bod yn dysgu y Cretiaid yn y mater hwn, ac hefyd fod yn natur dyn ymdeimlad o rwymedigaeth i ymostwng i awdurdod. Cymer y ddau air "tywysogaethau ac awdurdodau" i fewn y gallu i wneud deddfau, a'r gallu

i'w gweinyddu. Dengys Paul fod Cristionogaeth yn cael ei rhoddi ar ei phrawf yn ymddygiad ei deiliaid tuag at yr awdurdodau gwladol. Nid oes yma gyfeiriad at unrhyw lywodraeth ymhlith ysbrydion, fel y ceir mewn rhai Epistolau eraill o eiddo Paul (Rhuf. viii. 38; Eph. i. 21, vi. 12; Col. i. 16, ii. 10), eithr llywodraeth ddaeareol a feddylir yma (gwel Luc xii. 11). Dengys yr Apostol derfynau rhwymedigaeth y Cristionogion i ufuddhau i'r awdurdodau yn yr ymadrodd "pob gweithhred dda." Dylent fod yn "barod," heb unrhyw orfodaeth, "i bob gweithred dda." Dysga Paul fod yr un ysbryd i lywodraethu ymddygiad y Cristionogion "tuag at bob dyn" ag ydoedd i fod tuag at yr awdurdodau gwladol; gyda chyfeiriad at y rhai nad oeddynt yn Cristionogion. Yma daw priodoldeb yr anogaeth i ddwyn "ar gôf" i'r Cretiaid eu sefyllfa "gynt;" ac i rymuso y cymhelliad teifi ei hun a'i gyd-Cristionogion i mewn fel rhai oeddynt "gynt yn annoethion" neu yn ynfydion (Gal. iii. 1). Yn yr ail a'r drydedd adnod (Titus iii. 2, 3) ceir dau ddarlun gwrthgyferbyniol, y naill o gymeriad y Cristion, a'r llall o gymeriad y dyn annuwiol; ac yr oedd eiddo y Cristion i argyhoeddi y byd o wirionedd ei grefydd. Yn yr adran nesaf (adn. 4—7) dwg yr Apostol yr un gwirionedd ag a ddysga yn adnodau 11 a 12 o'r benod flaenorol i ddangos dylanwad mewnol ac ysbrydol gras Duw, yr hwn a eilw yma yn ddaioni a chariad, i newid cymeriad moesol dyn. Ymddrysir cryn lawer gyda'r ymadrodd "trwy olchiad yr adenedigaeth." Credwn na raid petruso am ei ystyr ond ystyried y cysylltiadau, a sefyllfa yr Eglwys yn ei pherthynas a'r byd Paganaid. Dengys y cysylltiadau y rhydd Paul effeithiolrwydd yr hyn a olygir wrth "olchiad yr adenedigaeth" i orffwys ar "adnewyddiad yr Ysbryd Glân." Cytuna esbonwyr mai ystyr y gair a gyfieithir yma yn "olchiad" yw golchfa, ac mai at y llestr neu y fan y bedyddid y cyfeiria yr Apostol. Yn awr, wrth ystyried fod bedydd yn ordinhad o natur gyhoeddus, yn cynnwys proffes o Grist ger bron y byd, gwelir mor naturiol fuasai i Paul gyfeirio ato fel "golchfa yr ad-

enedigaeth;" ac yn y cysylltiad hwn pan y cyfeiria yr Apostol at yr Ysbryd Glân, "yr hwn," meddai, "a dywalltodd efe arnom ni yn helaeth trwy Iesu Grist ein Hiachawdwr," amhosibl, debygid, fuasai i neb gymeryd y ddefod o fedydd trwy drochiad neu daenelliad yn gyfystyr ag ail-enedigaeth. Edrychir ar fedydd fel arwydd o ddechreuad y bywyd ysbrydol, yr hwn i'r meddwl Dwyreiniol fuasai yn ddigon naturiol yn dechreu mewn dwfr; ac yna yn cael ei faethu trwy dywalltiad yr Ysbryd Glân. Wrth ddisgrifio cyfnewidiad ysbrydol yn enaid dyn y mae iaith ffifyrol i ryw raddau yn anocheladwy. Pe buasai angen am brawf ychwanegol nad yw Paul yn priodoli achubiaeth dyn i'r ordinhad o fedydd buasai dwy ffaith arall yn ddigonol i hynny, sef yn gyntaf y defnyddia yr ymadrodd "Achubwr," ac "achubodd" yn ei berthynas â Duw (adn. 4, 5). Ac yma eto, yn lle "Iesu Grist ein Hiachawdwr," dylid darllen "Iesu Grist ein Hachubwr." Dwg hyn, ynghyda chyfeiriad at dywalltiad yr Ysbryd Glân, y tri Pherson dwyfol i mewn yn y gwaith o achub dyn. Y ffaith arall yw y ceir yn y 7fed adnod yr ochr gyfreithiol a chyfamodol i'r drefn yn y geiriau, "Fel gwedi ein cyfiawnhau trwy ei ras ef, y'n gwneid yn etifeddion yn ol gobaith bywyd tragwyddol." Clywir yma sain athrawiaeth Paul yn ei Epistolau at y Rhufeiniaid a'r Galatiaid, lle yr ymdrinir a'r athrawiaeth fawr o gyfiawnhad trwy ffydd. Yn nesaf ceir ychydig gynghorion i Titus pa fodd i ymddwyn tuag at yr heretic cyndyn. Rhydd Paul i ddechreu bwyslais ar ddau beth, sef yn gyntaf ar y "Gair," yr hwn bellach ydoedd yn cynnwys rhai o ysgrifeniadau y Testament Newydd yn ogystal a'r Hen. Ysgrifenasai Paul ei hun erbyn hyn ei brif Epistolau, a thua'r adeg hon yr oedd rhai o'r Efengylau yn cael eu ffurfio. Naturiol iawn, gan hynny, ydoedd i'r Apostol, tra yr oedd personau yn cael eu cymeryd ymaith trwy angau o'r Eglwys Gristionogol, gyfeirio at y "Gair" ysgrifenedig, yr hwn a arhosai yn ffyddlawn (yr hyn yw ystyr y gair "gwir" yn adn. 8fed) i oleuo a chyfarwyddo y saint. Yr oedd hyn yn dra phwysig pan y

gwelid fod hereticiaid yn codi yn yr Eglwys ei hun ac yn bygwth lefeinio y deiliaid a'u hathrawiaethau "amryw a dieithr," gan eu gwyrddroi oddiwrth y gwirionedd a'u hudo at chwedlau ac achau anorffen. Y peth arall a bwysleisir gan yr Apostol yw cymeriad y Cristionogion. Gwelir y lle mawr a roddai Paul i hyn yn yr Epistolau Bugeiliol oddiwrth y cyfeiriadau mynych a geir ynddynt at "weithredoedd da. (Gwel 1 Tim. ii. 10, v. 10, 25; vi. 18; 2 Tim. ii. 21; Titus ii. 7, iii. 1, 8, 14). Dylid cofio mai ystyr "da" yma yw hardd; ac wrth ystyried mor gref ydoedd yr elfen Roegaidd yn Ephesus, lle yr oedd Timotheus, ac yn Creta, lle yr oedd Titus, nid yw ryfedd fod Paul yn galw sylw at y priodoldeb i'r Cristionogion wisgo eu hunain mewn cymeriad hardd, trwy fod yn feistriaid ar weithredoedd hardd, nes tynnu allan edmygedd y Groegiaid pagan-aidd a ymfrostient mewn harddwch allanol. Mynnai Paul i'r Efengyl orchfygu pechod yn y byd moesol, yn y peth hwnnw yr ymfalchiai y pagan ynddo ym myd natur a chelf, sef trwy "brydferthwech sancteidd-rwydd," neu harddwch moesol. Ystyr cyngor Paul i Titus i ochel "y dyn a fyddo heretic wedi un ac ail rybudd," ydyw i gilio oddiwrtho a'i adael ar ei ben ei hun, fel un o dan glefyd heintus. Gan na lwyddasai rhybuddion yr Efenglydd, seiliedig ar y gair ffyddlawn, nac ychwaith esiamlpl hardd y Cristionogion, i argyhoeddi yr heretic a'i ddychwelyd o'i ffyrdd drygionus, nid oedd dim i'w wneud, yn ol Paul, ond ei adael, "gan fod yn ei ddamnio ei hunan" (adn. 11), neu hwyrach yn ei gondemnio ei hunan, rhag iddo fod yn offeryn i ddamnio eraill, mewn ystyr fwy difrifol.

Y mae y cyfeiriadau personol a ddilynant yn ddi-ddorol iawn, er fod llawer o ansicrwydd yn eu cylch. Pwy ydoedd Artemas, nis gwyddom; am Tychicus, sonir am dano mewn amryw fannau. (Gwel Act. xx. 4; Eph. vi. 21; Col. iv. 7; 2 Tim. iv. 12; Titus iii. 12). A fwriadai Paul anfon un o'r ddau uchod i ofalu am y Cretiaid yn lle Titus? A phaham yr oedd mor awyddus i gael cwmni Titus yn Nicopolis? Buasai yn dda genym wybod; ond nis gwyddom. Ymddengys fod

Zenas ac Apolos ar daith trwy ynys Creta,—efallai wedi eu hanfon gan Paul i gadarnhau y disgyblion ac i ddymchwelyd dysgeidiaeth yr hereticiaid. Nis gellid meddwl am neb cymhwysach na'r "gŵr ymadroddus" o Alexandria, yr hwn oedd hefyd yn "gadarn yn yr Ysgrythyrau" (Act. xviii. 24) i gyfarfod a'r gwyr ymffrostgar hyn. Meddai Titus wroldeb, ond o bosibl nad ydoedd mor hyddysg yng ngyfrinïon y wybodaeth newydd (Gnosticism) a'i frawd o Alexandria. Ac i gyfarfod ag Iddewon ydoedd yn glynu wrth y ddeddf nis gellid cael neb cymhwysach na "Zenas y cyfreithiwr," yr hwn yn ol pob tebyg, ydoedd wedi dychwelyd oddiwrth Iddewiaeth, fel Paul ei hun, a choffleidio Cristionogaeth. Ond pahan yr oedd yn rhaid rhoddi cymaint siars yn eu cylch i Titus? Yr oedd dau reswm dros hyn. Un ydoedd sefyllfa beryglus cymdeithas yn yr ynys; a'r llall ydoedd y pwysigrwydd i'r Cristionogion ddangos egwyddorion eu crefydd mewn gofal am ddieithriaid, a gwir letygarwch. Diwedda Paul yr Epistol gyda chyflwyniad anerchiad ei gydlafulurwyr i Titus, ac i'r rhai hefyd a feddai y cyffelyb serch tuag at Paul a'i gymdeithion ymhlith y Cretaid (adn. 15).

PENNOD XLIX.

Ail Epistol Paul at Timotheus. Arweiniad i'r Epistol. Amlinelliad o'i gynnwys. Llinellau o debygrwydd ac anhebygrwydd i'r Epistolau eraill. Y cyfarchiad, i. 1—5. Cynghorion i Timotheus, adn. 6—11. Profiad Paul, a'i werthfawrogiad o gyfaill, adn. 12—18. Cynghorion eto, ii. 1—26. Rhybuddion rhag dynion drwg, iii. 1—9. Esiampl a dysgeidiaeth Paul, adn. 10—17. Parhad o gynghorion, a chyfeiriadau personol toddedig, iv. 1—22. (O.C. 65).

ARWEINIAD I'R EPISTOL.

Cyn dechreu sylwi yn uniongyrchol ar gynnwys yr Epistol hwn dylid taflu golwg yn gyntaf ar y safle yr ydym ynddi gyda golwg ar hanes Paul. Gadawsom Paul ym Macedonia yn ysgrifennu at y ddau Efengyl-ydd, Timotheus a Titus, i'w cyfarwyddo pa fodd i osod yr Eglwysi o dan eu gofal mewn trefn. Pa le ym Macedonia nid yw hysbys, oblegid nis gellir cymeryd yr ol-nodiadau yn niwedd yr Epistolau hyn yn awdurdod; oherwydd nid ydynt ond ychwanegiadau gan gopiwyr. A phe na buasai ond y dull y defnyddir y gair "esgob" ynddynt, buasai yn ddigon i ddynodi eu diffyg awdurdod; ac i ddangos nas gellir dibynnu arnynt fel cofnodiad o hanes. Gwyr pawb erbyn hyn nad oedd Timotheus a Titus yn "esgobion" yn yr ystyr swyddogol a roddir i'r gair yn Eglwysi Rhufain, Groeg a Lloegr, sef arolygwyr (yr hyn yw ystyr y gair) ar eu cyd-weinidogion, mewn cylchoedd penodol a elwir yn esgobaethau. Cydolygir gan ysgolheigion yn gyffredinol nad oes y cyfryw ystyr i'r gair, nid yn unig yn yr Epistolau hyn, eithr nad oes y cyfryw ystyr iddo yn un man o fewn y Testament Newydd. Sigla hyn ein ffydd yn y datganiad fod Epistol Paul at Titus wedi ei ysgrifennu "o Nicopolis ym Macedonia." Yn y lle cyntaf, y tebygolrwydd yw mai Nicopolis yn Epirus y cyfeirir ato gan Paul; ac yn yr ail le, y rhagferf

“ yno ” a ddefnyddia ac nid “ yma,” fel y buasai, wrth gwrs, pe yn aros yn Nicopolis ar y pryd (gwel Titus iii. 12), pan yn gwahodd Titus i ddyfod ato. Ond mwy pwysig i ni yw ceisio penderfynu beth ydoedd sefyllfa Paul o'r adeg hon hyd yr adeg yr ysgrifennodd ei Epistol olaf, sef yr ail Epistol at Timotheus. Cofier fod y tir yr ydys yn sangu arno yn hollol ansicr; ac nis gallwn ond dyfalu. Yn y cyfryw amgylchiad y peth goreu yw, ymofyn pa beth ydoedd perthynas Cristionogaeth a'r wladwriaeth? Ac yna ceisio dyfod i'r penderfyniad pa fodd yr oedd y berthynas honno yn effeithio ar yr Apostol Paul? Dangoswyd yn flaenorol (gwel pen. xl.) y credwn fod prawf cyntaf Paul wedi cymeryd lle O.C. 61—62; ac i'r Apostol lwyddo yr adeg honno i glirio ei hun yn wyneb y cyhuddiadau a ddygid yn ei erbyn gan Iddewon o Palestina; ac iddo gael mewn canlyniad, ei ryddhau. Modd bynnag, yn lle gwneud Rhufain yn ganolbwynt gweithrediadau eangach fel yr arfaethasai (gwel Rhuf. xv. 23, 24) a myned “ i'r Hispaen,” gwelai Paul fod Duw (ni a gredwn) wedi arfaethu yn wahanol, sef iddo ef gael ei aberthu ar allor fawr yr Efengyl yn Rhufain, i ddi-benion nad ydoedd ef ar y pryd yn eu deall; ond yn y cyfamser penderfynodd, yn hytrach nag anturio i feusydd newyddion yn y Gorllewin, ymweled eilwaith a rhai Eglwysi yn y Dwyrain i'w cadarnhau hwy yn y ffydd yr hon sydd yng Nghrist Iesu. Yn adeg y prawf cyntaf hwn ymddengys nad ydoedd llywodraeth Rhufain yn cospi neb am ei fod yn proffesu bod yn Gristion, neu, fel y daeth ar ol hynny, i gospi oherwydd yr Enw. Y mae hyn yn dra phwysig i ni sylwi arno a cheisio ei sylweddoli. Yn y lle cyntaf, prin yr oedd y byd Paganaidd yr adeg hon yn gallu gwahaniaethu rhwng Cristionogaeth ac Iddewiaeth; ac yr oedd yr Iddewon yn cael eu goddef i ddilyn eu defodau crefyddol hyd na byddont yn ymyrryd a chyfreithiau ac arferion cymdeithasol yr Ymeroddrath. Llywod-ddysg Rhufain y pryd hyn ydoedd ymddwyn tuag at Iddewon a Christionogion yr un modd a deiliaid eraill y llywodraeth. Ar sail y llywod-ddysg yma yn ddiau y llwyddodd Paul

yn ei brawf cyntaf i glirio ei hun oddiwrth gyhuddiadau yr Iddewon, ac mewn canlyniad, daeth yn rhydd. Ond yn fuan ar ol hyn dechreuodd cyfnewidiad gymeryd lle yn raddol yn agwedd y llywodraeth Rufeinig tuag at y Cristionogion. Dylid sylwi mai nid ar unwaith y ffurfir, nac y newidir, llywod-ddysg teyrnas-oedd mawrion. Yr oedd hadau erledigaeth eisoes yn natur greulawn yr Ymerawdwr Nero. Tua'r adeg hon symudasid rhai atalfeydd lled gryfion i'r creulondeb hwn dorri allan, yn ymneilltuad Seneca ei hen athraw, ac ym marwolaeth Burrus ei brif weinidog. Nid yn unig hynny, eithr daeth yr Ymerawdwr o dan ddylanwad personau llygredig mwy cydnaws â'i natur ei hun, megis Tigellinus, yr hwn gymerodd le Burrus, a Poppaea, proselytes Iddewig, yr hon a ddiorseddodd Octavia yn serchiadau yr Ymerawdwr, ac a lwyddodd, trwy Tigellinus, i gael ganddo ysgaru Octavia, ei wraig gyfreithlawn, a'i phriodi hi; yr hon oedd elyn anghymodlawn i'r Apostol Paul. Yn yr ail le gan hynny, daeth llywodraeth Rhufain, trwy weinidogaeth Paul ar y naill law, a chyhuddiadau ei elynion ar y llaw arall, i edrych ar Gristionogaeth fel crefydd newydd wahaniaethol oddiwrth Iddewiaeth, ac ynddi elfennau mwy peryglus, yn gymaint ag y condemnai bob math arall o grefydd ac y cymhellai ddynion i ymwrthod a'u heilunod a'u defodau ynghyd a'u temlau oll, a derbyn crefydd syml Iesu o Nazareth yr hwn yw Crist. Yn hyn llwyddasai yr Iddewon, hen elynion yr Iesu, a gelynion ei Apostolion, ac yn arbennig gelynion yr Apostol Paul, i dynnu sylw awdurdodau Rhufain at y grefydd newydd fel un beryglus i'r Ymerodraeth ac yn tueddu i "gythryblu" cymdeithas ac "afonyddu y byd;" gan ei bod, yn ol eu tystiolaeth hwy, "yn gwneuthur yn erbyn ordeiniadau Cesar, gan ddywedyd fod brenin arall, sef Iesu." (Gwel Luc xxiii. 2; Ioan xix. 12; Act. xvi. 20 a xvii. 6, 7). Nid oedd hyn yn newid llywod-ddysg Rhufain mae'n wir, eto newidiai agwedd y llywodraeth tuag at y Cristionogion. Morbell ag yr oedd dylanwad personol Paul yn myned, fel dinesydd Rhufeinig, gwnaeth ei oreu i wrth-weithio y

dylanwadau gwenwynig hyn yn erbyn Cristionogaeth, ac achubwyd ef o law yr Iddewon fwy nag unwaith trwy gyfryngiad awdurdodau yr Ymerodraeth. Eto nis gallai, ac nis mynnai, atal dylanwad teg yr Efengyl ar feddyliau dynion i'w diddyfnu oddiwrth eilun-addoliaeth a phob arferion llygredig a darddai oddiwrtho. Ac yr oedd yr arferion hyn mor gymhlethedig a'r llywodraeth fel yr edrychid ar bob ymdrech i'w dymchwelyd yn anheyrngarwch ar ran y rhai a gymerent ran yn yr ymdrech. Gan mai Paul ydoedd y prif offeryn i ddwyn oddiamgylch y dymchweliad hwn ar eilun-addoliaeth yn ogystal ag Iddewiaeth, daeth yn naturiol yn wrthrych gelyniaeth ac atgasedd Paganiaid ac Iddewon. Ychwaneger at hyn y ffaith fod Nero wedi llwyddo i daflu amheuaeth ar y Cristionogion fod ganddynt law yn yr anfadwaith o roddi Rhufain ar dân, a cheir golwg lled glir ar y sefyllfa a ddygodd oddiamgylch ail-garchariad yr Apostol yn Rhufain. Pa le y daliwyd ef, nis gwyddom; a pha beth ydoedd yr achlysur uniongyrchol a arweiniodd i hynny, nis gwyddom. Yr ydym, modd bynnag, yn anturio gosod amseriad ysgrifennu yr Epistol yn y flwyddyn o O.C. 65 ar ol llosgiad Rhufain, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn o O.C. 64. Megis yr ysgrifennasai ei Epistol at y Philippiaid yn ystod ei garchariad cyntaf yn Rhufain tra yr ydoedd ei brawf yn myned ymlaen, ysgrifenna ei ail Epistol at Timotheus yn ystod ei ail brawf yn Rhufain. Yn y cyntaf, dengys hyder am ryddhad (Phil. i. 15); yn yr olaf hwn, y mae pob gobaith am ryddhad wedi diflannu (2 Tim. iv. 6—8).

Bellach rhaid myned ymlaen at gynnwys yr Epistol. Ond cyn hynny gallwn sylwi yma yn fyr ar y tebygrwydd a'r annhebygrwydd i'r Epistolau eraill. Y mae y tebygrwydd yn gynnwysedig yn yr iaith, y termau, a'r addysg yn gyffredinol? Yr ydys eisoes wedi sylwi nad oes dim yn neilltuolrwydd iaith yr Epistolau hyn yn cyfreithloni neb i'w gwrthod' fel eiddo Paul. Y gwir yw y ceir yn yr Epistolau nad oes dim amheuaeth ynghylch eu hawduriaeth, fwy o eiriau neilltuol nag a geir yn yr Epistolau hyn. Dywedir “nad oes dim

llai na 111 o eiriau felly yn Rhufeiniaid, a 186 yn y ddau Corinthiaid," tra nad oes dim ond 74 yn 1 Timotheus, 67 yn 2 Timotheus, a 13 neu yn ol Grimm, 33 yn Titus. (Gwel Rhagymadrodd Dr. James i'r Epistolau Bugeiliol, tud. xiii.). Y gwir yw, fel y sylwa Farrar, fod "amgylchiadau newyddion yn anorfod yn gwneud geiriau newyddion yn angenrheidiol." Am y termau, ceir llawer o rai cyffelyb yn yr Epistol hwn i'r rhai y cyfarfyddwyd â hwy yn yr Epistolau eraill, megis "gras, trugaredd a thangnefedd" (pen. i. 2 a 1 Tim. i. 2, a Titus i. 4); "ymadroddion iachus" (pen. i. 13, a iv. 3; 1 Tim. i. 10; a Titus i. 9, a ii. 1); "chwedlau" (pen. ii. 16, 23, a 1 Tim. i. 4, a iv. 7); "gwir yw y gair" (pen. ii. 11, a 1 Tim. i. 15, iii. 1, iv. 9, a Titus. iii. 8), a rhai cyffelyb i'r rhai hyn. Y mae cyfeiriad yr addysg drachefn yn dra chyffelyb. Yn Epistolau blaenorol Paul teimlir fod yr athrawiaeth yn cael ei ffurfio; ond yn yr Epistolau hyn cymer Paul yn ganiataol fod y ddau Efengyllydd wedi eu gwreiddio yn yr athrawiaeth, fel na raid iddo ond cyfeirio ati fel peth wedi ei sefydlu eisoes. Ceir yma hefyd yr un anogaethau i ddangos ysbryd addfwyn a goddefgar tuag at y gwrthwynebwyr, yn unol a sancteiddrwydd a gwroldeb ymhlaid y gwirionedd (2 Tim. ii. 24, 25; 1 Tim. vi. 11; Titus iii. 9). Y llinellau a wahaniaetha yr Epistol hwn oddiwrth y ddau arall ydynt, yn gyntaf y ceir ynddo dynerwch teimlad personol at Timotheus nad yw i'w gael i'r fath raddau yn ei Epistol cyntaf. Daw calon fawr Paul i'r golwg yn ei gyffyrddiadau tyner pan y dywed ei fod yn cofio am Timotheus yn ei "weddiau nos a dydd," "gan fawr ewyllysio ei weled," "gan gofio ei ddagrau," a galw i'w gôf ei "ffydd;" a chyfeirio at grefydd ei "nain Lois a'i fam Eunice," &c. (pen. i. 3, 4, 5). Yr ail beth yw, absenoldeb cyfarwyddiadau ynghylch trefnu swyddogaethau yn yr Eglwys, megis y ceir yn y ddau Epistol arall (gwel 1 Tim. iii. 1—13 a Titus i. 6—9). A'r trydydd peth yw y cyfuniad hynod o hyder yn wyneb angau, ac awydd am gymdeithas cyfeillion ffyddlaw (pen. iv. 6—11).

PENNOD L.

Ail Epistol Paul at Timotheus (parhad). Y cyfarchiad, i. 1—5. Cynghorion i Timotheus, adn. 6—11. Profiad Paul a'i werthfawrogiad o gyfaill, adn. 12—18. Cynghorion eto, ii. 1—26. Rhybuddion rhag dynion drwg, iii. 1—9. Esiampl a dysgeidiaeth Paul, adn. 10—17. Parhad o gynghorion a chyfeiriadau personol tyner a thoddedig, iv. 1—22 (O.C.) 65.

Y CYFARCHIAD, i. 1—5. Nodweddir y cyfarchiad hwn gan atgofion melus Paul am dano ei hun ac am Timotheus. Gwelir gwahaniaeth yn hyn yn ei gyfeiriad ato ei hun yn y ddau Epistol at Timotheus. Yn y cyntaf diolcha i Grist Iesu ei Arglwydd am iddo ei gyfrif “yn ffyddlawn” a'i osod yn y Weinidogaeth. “Yr hwn oeddwn,” meddai, “o'r blaen yn gablwr ac yn erlidiwr ac yn drahaus.” Ond yma diolcha i Dduw, “yr hwn,” meddai, “yr ydwyf yn ei wasanaethu o'm rhieni (neu o'm cyndadau) â chydwybod bur” (cym. 1 Tim. i. 12, 13 â 2 Tim. i. 3). Credwn y tardda y gwahaniaeth yn bennaf o'r sefyllfa. Fel y teimla yr hen Apostol ei fod yn tynnu tua'r terfyn, hoffa sugno cysur o gyfamod Duw â'i bobl,—ei gyndadau,—a'i fod yntau, yn ol y goleuni a dderbynniasai, wedi bod yn gwasanaethu,—yn parhau i wasanaethu,—y Duw hwnnw “â chydwybod bur.” Yr oedd hyn, er ei fod wedi cyfeiliorni yn fawr, yn gysur iddo yn niwedd ei oes. Yr oedd ei atgofion drachefn am Timotheus, er nad oeddynt yn ymestyn mor bell yn ol a'r rhai am dano ei hun, yn codi hiraeth ynddo am ei weled. Gwelai Paul ddagrau gloywon ei “blentyn annwyl” yn y ffydd yn treiglo dros ei ruddiau hardd fel gwlith o gariad pur tuagat ei athraw dewr, pan yn gorfod ymadael ag ef y tro diweddaf y gwelsai ef yn y cnawd.

CYNGHORION I TIMOTHEUS (adn. 6—11). Dechreua trwy ei “goffau” o'r adeg yr ordeiniwyd ef i'r weinidogaeth pan y derbynniasai “ddawn Duw,” “trwy ar-

ddodiad" ei ddwyllaw ef, er mwyn "ail-ennyn y ddawn" honno. Awgryma hyn y posibilrwydd fod "y ddawn" y cyfeirir ati wedi cael ei hesgeuluso i raddau gan Timotheus. Wrth "y ddawn" y meddylir y cymhwyster ysbrydol i gyflawni ei weinidogaeth. Ac un cymwyster arbennig i hynny ydoedd gwroldeb moesol i sefyll o blaid y ffydd. Y mae yn unol a medr awdwr yr Epistol at Philemon, i gyfeirio yn gyntaf at anwyldeb Timotheus a'i "ddagrau," ac yna dwyn i'w sylw ei berygl yn tarddu oddiar wendid naturiol, yr hwn oedd yn agored i ddirywio yn wendid moesol, sef yn llwfrdra, ac achosi iddo gywilyddio yn wyneb haeriadau hyfion a haerllug y gwrthwynebwyd. "Canys," meddai Paul, gan gyfeirio yn ddiau at "y ddawn," "ni roddes Duw i ni ysbryd ofn (neu ysbryd llwfrdra); ond ysbryd nerth a chariad a phwyll" (pen. i. 6, 7). Os ydym yn dehongli y sefyllfa yn gywir, y mae y cyngorion hyn i Timotheus yn dyfod yn naturiol i'w arfogi â meddwl gwrol i sefyll yn gadarn yn wyneb unrhyw ymosodiad; oblegid teimlai Paul fod amserau enbyd yn dyfod, ac y gallai mai Timotheus fyddai y nesaf i i gael ei ddal a'i garcharu. Ond nid yw am awgrymu hynny rhag ei ddychrynu, eithr yn hytrach ei gefnogi a'i gysuro trwy ddwyn i'w sylw wirioneddau tragywyddol trefn gras a'r "gobaith gwynfydedig" am ddyfodol disglair trwy ymddangosiad ein Hiachawdwr Iesu Grist; yr Hwn a ddiddymodd angau, ac a ddug fywyd ac anlygredigaeth i oleuni trwy yr efengyl" (pen. i. 8—11).

PROFIAD PAUL A'I WERTHFAWROGIAD O GYFAILL. Ceir yma ymwybyddiaeth Paul o'i genhadaeth fawr fel Apostol ac athraw y Cenhedloedd" (adn. 11), trwy yr hon ymwybyddiaeth y dyrchefir ef i dir uchel i edrych arno ei hun fel merthyr dros Grist, am yr hyn nid oedd arno gywilydd (adn. 12). Teimlai radd o bryder am Timotheus rhag iddo ballu yn y prawf hwn ar ei ffydd, yn fwy felly am ei fod yn gweled eraill wedi diffygio a throi eu cefnau arno. Nid teimlad o ofn am dano ei hun a barai bryder iddo, ond am y genadwri. Pan oedd y cenhadwr ffyddlawn i gael ei aberthu ewyll-

ysiai i'r genadwri fod yn ddiogel. “ Am danaf fi,” fel pe dywedasai, “ mi a wn i bwy y credais, ac y mae yn ddiameu gennyf ei fod ef yn abl i gadw yr hyn a roddais ato erbyn y dydd hwnnw ” (adn. 12). Rhydd siars ar Timotheus i ofalu am “ ffurf yr ymadroddion iachus ” y rhai a glywsai ganddo ef. Nid unrhyw draethiad manwl, eithr amlinelliad, fel y golyga y gair, o drefn i gadw dyn, fel y traddodwyd ef gan Paul ar ordeiniad Timotheus (gwel adn. 6). Dylid edrych ar Paul yma fel cynrychiolydd amlwg y grefydd newydd, a phan y cymerwyd ef i fyn y ac y dygwyd ef yn garcharor i Rufain yr ail waith, parodd hynny yn naturiol fraw i fynwes yr holl rai a broffesent Gristionogaeth trwy y rhan honno o'r wlad. A golygu mai yn Asia Leiaf, neu hwyrach y Dalaeth Rufeinig a elwid Asia, ac nid ym Macedonia, y cymerodd hynny le, gall yr ymadrodd “ Ti a wyddost hyn, ddarfod i'r rhai oll sydd yn Asia droi oddiwrthyf fi, o'r rhai y mae Phygelus a Hermogenes,” fod yn cyfeirio at waith y Cristionogion yn y wlad honno yn ymguddio ac yn gadael i Paul ymdaro fel y gallo yn nwyllaw swyddogion y gyfraith, heb arddel eu hunain o'r un grefydd âg ef, rhag iddynt hwythau gyfarfod â'r un dynged. Pwy ydoedd y ddau uchod, a phaham yr enwir hwynt, nis gwyddom; ond amlwg yw y gwyddai Timotheus yn dda, a dyna'r oll oedd yn angenrheidiol (adn. 13—15). Yn dilyn cawn esiampl wrthgyferbyniol yn Onesiphorus. (Yn lle gadael Paul teimlai Onesiphorus mor selog fel yr arferai ei gynorthwyo “ yn fynych.” At ba amgylchiad neu amgylchiadau ym mywyd Paul y cyfeiria yr ymadrodd hwn nis gwyddis;* ond dywed Paul yma iddo “ pan oedd yn Rhufain ” ei geisio “ yn ddiwyd iawn,” ac iddo ei gael. A golyga yr ymadrodd “ nid oedd gywilydd ganddo fy nghadwyn i,” y peryglai ei fywyd trwy hynny, am y proffesai fod yn Gristion, ac felly o'r un grefydd a Phaul y carcharor. Oddiwrth y geir-

* Y mae traddodiad ddarfod i Paul letya yn nhŷ Onesiphorus yn Antiochia ynglyn a'r chwedl am Thekla.—Gwel, “ The Church in the Roman Empire,” tud. 409, 410.

iau nesaf gellir casglu dau beth ynglŷn âg Onesiphorus. Yn gyntaf, ei fod yn fyw pan yr ysgrifennai Paul yr Epistol hwn, am y dymunai yr Apostol “iddo gael trugaredd gan yr Arglwydd yn y dydd hwnnw.” Ac yn ail, y preswyliai yn Ephesus am y dywed Paul y gwyddai Timotheus fwy nag ef am ei wasanaeth i'r saint yn y ddinas honno (adn. 16—18).

CYNGHORION ETO. Pen. ii. 1—26. Ymddengys Paul yn yr ail bennod fel un yn teimlo fod ei yrfa ef ar derfynu, a'r ymddiriedaeth a rodded iddo wedi dyfod i ben, a'i fod yn awyddus i drosglwyddo yr ymddiriedaeth honno i'w fab (yn y ffydd) Timotheus. Gyda'r amcan hwn mewn golwg rhydd gynghorion pellach i Timotheus. Yn gyntaf oll am iddo dynnu yn helaethach o ffynhonnell fawr ei nerth, sef y gras sydd yng Nghrist Iesu. “Tydi, gan hynny, fy mab (neu fy mhlentyn), ymnertha,” &c. (adn. 1). Efallai fod y gair rhagorol “ymnertha,” trwy arferiad, wedi derbyn ystyr rhy oddefol i osod allan y meddwl yma yn llawn. Ei ystyr yw, “Gwna dy hun yn gryf.” Cyflawni y mae Paul yma yr hyn a ddywed yw ei amcan yn ysgrifennu yr Epistol hwn (pen. i. 6), sef “ail-ennyn dawn Duw,” yr hwn ydoedd yn Timotheus; ond wedi cael ei esgeuluso yn ormodol. A chyfeiria drachefn, o bosibl, at ei ordeiniad i'r weinidogaeth, pryd y traddodasai Paul grynnodeb o'r athrawiaeth yn ol duwioldeb, yr hyn a glywsai Timotheus “trwy lawer o dystion,” sef y rhai nid yn unig oeddynt yn bresennol, eithr hefyd oeddynt “dystion” i wirionedd yr athrawiaeth, yn gymaint a'u bod hwythau hefyd wedi eu dychwelyd at Gristionogaeth trwy weinidogaeth yr Apostol (gwel pen. i. 13 a ii. 2). Trwy gyflawni y cyngor hwn ac “ymnerthu yn y gras sydd yng Nghrist Iesu” gallai Timotheus, er yn gymharol wan, ddyfod i mewn i gadwyn y wir olyniaeth i draddodi yr athrawiaeth “i ddynion ffyddlawn” y rhai a fyddai “yn gymwys i ddysgu eraill hefyd.” Gwelir mai pryder mwyaf Paul ydoedd am yr athrawiaeth; ond nid oedd yn ddiystyr o angenrheidiau tymhorol Timotheus.

Am hynny y cyfeiria ato, yn yr amseroedd enbyd hynny, fel milwr da i Iesu Grist, ac fel y cyfryw yn meddu math o hawl i gael ei gynnal, gan nas gallai “ ymrwystro â negeseuau y bywyd hwn; ” a dywed ymhellach fod gan y “ llafurwr ” yr hawl gyntaf i fod yn gyfrannog o’r “ ffrwythau. ” Yn y pethau hyn ymddirieda i Timotheus ymddwyn yn ddoeth; “ a’r Arglwydd, ” meddai, “ a roddo i ti ddeall ym mhob peth ” (adn. 2—7). Mor debyg i Paul yw y dywediadau byrion sydyn a geir yn yr Epistol hwn; megis a ganlyn, “ Cofia gyfodi Iesu Grist o feirw, yn ol fy efengyl i. ” Dynodant ddyn wedi dyfod, o ran ei brofiad, yn un â’r Efengyl; ac oddiar y tir uchel hwnnw yn gallu cyfarwyddo ei blentyn yn y ffydd Gristionogol yn wyneb y gwaethaf. Ystyr y peth yw, pe byddai raid i Timotheus roddi ei fywyd i lawr dros “ y ffydd, ” fod yr adgyfodiad gyda Christ yn eiddo iddo ar ol hynny. Y mae yr ymadrodd “ fel drwg-weithredwr, ” yn meddu ystyr hanesyddol bwysig yn y cysylltiad hwn; ac yn myned i gadarnhau y golygiad fabwysiedir yn y gwaith hwn, ac y dadleuir drosto gan Syr W. M. Ramsay yn ei “ St. Paul the Traveller and Roman Citizen, ” pp. 360, 361, sef nad oedd proffesu Cristionogaeth ddim wedi dyfod eto yn drosedd cyfreithiol ynddo ei hun, heb fod hynny yn arwain i gyflawniad o rywbeth a ystyrid gan lywodraeth Rhufain yn drosedd yn erbyn y cyfreithiau. Yr ydoedd prawf Paul, gan hynny, yn yr hwn y collfarnwyd ef yn y diwedd, wedi cymeryd lle o dan amgylchiadau gwahanol i eiddo Cristionogion o dan lywodraeth yr Ymerawdwr Domitian a Trajan, pryd yr ystyrid proffesu “ yr Enw ” yn unig yn ddigon o drosedd i’w dedfrydu i farw (adn. 8, 9). Eto yr oedd llywod-ddysg Rhufain yn bendant yn erbyn y grefydd newydd ac yn barod i gospi ei deiliaid â marwolaeth os ceid eu bod yn euog o droseddu yn erbyn rheolau cymdeithas, ym mlynnyddoedd olaf teyrnasiad Nero, O.C. 64—68 (adn. 9, 10). Oddiyma ymlaen yn y bennod hon rhoddir cyfarwyddiadau i Timotheus pa fodd i ymddwyn tuag at gau-athrawon a gyfodasai yn yr Eglwys. Canfyddir gwahaniaeth yn y rhai hyn i Timotheus rager y rhai

a ddyry i Titus (gwel Titus i. 13, ii. 8 a 15). Tardda y gwahaniaeth, nid yn unig o'r sefyllfa, eithr hefyd o dymer y ddau Efenglydd. Teimlir fod Titus yn gymeriad cryfach a gwrolach na Timotheus. A dengys Paul yma fod diogelwch y Cristion yn ei undeb dirgel-edig â Christ (adn. 11—13). Ac am yr ymrysonau oedd yn eu plith, teimlai Paul mai diogelwch Timotheus oedd cadw yn glir oddiwrthynt. Ymddengys fod dosbarth yn yr Eglwys, yn cael eu harwain gan Hymeneus a Philetus, yn dysgu “ddarfod yr adgyfodiad eisoes,” sef mai adgyfodiad ysbrydol a feddylir wrth yr “adgyfodiad,” ac mai corff yw cartrefle y drwg; gan ddal y syniad o ddeuoliaeth cyffelyb i'r hyn a ffynnai ymhlith y Groegiaid paganaidd, sef mai y Rheswm oedd ffynhonnell y da a'r corff ydoedd cartref y drwg. Rhoddai addysg Paul yn ei Epistolau eraill ryw fath o gefnogaeth i'r syniad hwn pan yn dysgu fod y Cristion wedi adgyfodi gyda Christ mewn ystyr gyfamodol ac ysbrydol (gwel Rhuf. vi. 4, 5; Eph. ii. 6; Col. ii. 12). I ateb cwestiwn allasai gyfodi yn meddwl Timotheus, “Os gadael i'r dadleuon a fyddai oreu i mi, pa beth a ddaw o ddisgyblaeth yr Eglwys?” y mae Paul yn sierhau yr Efenglydd y gofala Duw am hynny,—y mae “y Bugail da” yn adwaen ei braidd a'r praidd yn ei adwaen yntau (Ioan x. 14, a 2 Tim. ii. 19). Ni wnai dadleu a'r cyfryw bersonau llygredig ond magu ymrysonau (adn. 23). Y pwnc pennaf iddo ef oedd cadw ei hun yn bur; a hwyrach trwy “addfwynder” dynol y rhoddai “Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd, a bod iddynt ddyfod i'r iawn allan o fagl diafol,” &c. Gwelir tynerwch a dwyster Paul yn y ffigiwr. Rhai oeddynt wedi eu dal yn fyw yn y fagl ydoedd y rhai hyn, ac yr oedd gobaith iddynt gael eu gollwng yn rhydd; oblegid trwy “gydnabod y gwirionedd,” byddai i'r gwirionedd eu rhyddhau. (Gwel Ioan viii. 32; Rhuf. vi. 17, 18; a 2 Tim. ii. 20—26).

RHYBUDDION RHAG DYNION DRWG. Pen. iii. 1—9.
Edrycha Paul ymlaen o'r safle uchel y mae ynddi ar

ddiwedd ei yrfa ddaearol, fel un yn troi yn ol, ar ol cyrraedd pen y mynydd, i edrych ar y dyffryn islaw, a gwel "amseroedd enbyd" yn dyfod o dan y cymylau duon a orchuddient yr wybren. Nid oedd y rhai, fel Hymeneus a Philetus, a gyfarfyddasai Timotheus yn Ephesus, ond megis rhag-redegwyr i'r rhai a ddeuent ar ol. A dymunai yr athraw ffyddlaw a'r tad gofalus rybuddio ei blentyn yn y ffydd rhagddynt, a'i gyfarwyddo pa fodd i ymddwyn tuag atynt. Sudda ei ysgrifbin yn yr inc duaf wrth ddisgrifio y cymeriadau hyn (adn. 2—7); a chyfyd esiamplau allan o lenyddiaeth Iddewig, nad enwir mohonynt yn yr Ysgrhythrau—Jannes a Jambres—y rhai a safasant "yn erbyn Moses," y rhai y cyfeirir atynt wrth eu henwau yn esboniad Jonathan ar Exodus vii. 11, a xxii. 22. (Gwel Alford ad loc.).

ESIAMPL A DYSGEIDIAETH PAUL (adn. 10—17). Y mae y gair a ddefnyddia Paul yma am waith Timotheus yn dilyn ei esiampl yn hynod gyfaddas i osod allan berthynas agos y disgybl â'r athraw, a ffyddlondeb y cyntaf i fabwysiadu rhinweddau yr olaf; ei ystyr yw "dilyn ochr yn ochr." "Eithr ti," meddai yr Apostol, mewn gwrth-gyferbyniad i'r gau-athrawon, "a lwyradwaenost fy nysgeidiaeth, fy muchedd, fy arfaeth," &c. Ti a ddilynaist ochr yn ochr â mi yn "fy nysgeidiaeth, fy muchedd, fy arfaeth," &c. Nid oedd yn bosibl i Paul roddi tystiolaeth uwch i'w blentyn yn y ffydd na'r dystiolaeth hon. Gosoda ef wrth ei ochr, megis y gosodai Solomon ei fam wrth ei ochr ar yr orseddfainc, felly gosoda Paul ei blentyn yn y ffydd wrth ei ochr yn ei yrfa fel Apostol. Cydnabyddai fod Timotheus wedi yfed o ysbryd ei ddysgeidiaeth ac wedi dilyn ei esiampl yn ei fuchedd, mewn ffydd, hir-ymaros, cariad, amynedd. Ac nid yn unig hynny, eithr hefyd wedi myned i mewn i "arfaeth" ei feddwl. Buasai yn dyst o'i ddioddefiadau yn Antiochia, Iconium a Lystra. Digon posibl ei fod, pan yn fachgen, yn un o'r eneidiau a gadarnhawyd yn y ffydd pan yn canfod Paul wedi ei lusgo allan o'r ddinas yn Lystra

gan yr Iddewon y rhai a dybient ei fod wedi marw, ac yn ei weled yn cyfodi ac yn myned i'r ddinas, yn cael ei ymgeleddu gan ei nain Lois a'i fam Eunice; ac yn myned drannoeth, efe a Barnabas, i Derbe. (Gwel Act. xiv. 19—22; pen. ii. 10, 11). O hyn i ddiwedd y bennod dengys yr Apostol fod mwy o bwys mewn sierhau y gwirionedd nag mewn ymladd yn erbyn cyfeiliornwyr; mai y peth mawr i ddyn yw cadw ei hun yn bur ar linell uniawn, heb wyro ar dde nac ar aswy, ac heb ofni erlidiau; mewn "amseroedd enbyd" erlidir pawb sydd "yn ewyllysio byw yn dduwiol yng Nghrist Iesu." Ond am "ddrwg-ddynion a thwyllwyr" ant rhag-ddynt i ddinistr. Yna cyfeiria Paul yn dyner at ddygiad Timotheus i fynny gan ei fam a'i nain,—o bosibl, oddiar gymdeithasiad meddyliau wrth feddwl am eu caredigrwydd tuag ato ef tra yn Lystra. Mewn dull meistrolgar symia y cyfan i fynny trwy ddweyd, gyda chyfeiriad at Ysgrythyrau yr Hen Destament, ynghyd a phob Ysgrythyr arall ydoedd yn Dduw-ysbrydoledig, y rhai oedd yn awr yn cael eu ffurfio gan ysgrifeniadau yr Efengylwyr a'r Apostolion, eu bod yn fuddiol i athrawiaethu, i argyhoeddi, i geryddu, i hyfforddi mewn cyfiawnder: fel y byddo dyn Duw yn berffaith, wedi ei berffeithio i bob gweithred dda" (pen. iii. 12—17). Fel hyn pan y teimlai yr Apostol fod personau ysbrydoledig, megis yr Apostolion a'r Efengylwyr, yn cael eu cymeryd ymaith, cysura feddwl ei blentyn yn y ffydd trwy ddweyd fod yr Ysgrythyr yn aros, a'r "Ysbryd yn weddill."

PARHAD O GYNGHORION A CHYFEIRIADAU PERSONOL TYNER A THODDEDIG (pen. iv. 1—22). Dwg Paul yma holl rym ei awdurdod fel Apostol, yng ngoleuni y sefyllfa ddifrifol yr ydoedd Timotheus ynddi fel Efengyl-ydd, i'w dynghedu i wneud ei oreu i gyflawni ei weinidogaeth yn ffyddlawn o dan ddylanwad y syniad ei fod yn oruchwyliwr Duw, yr hwn y rhaid iddo roddi cyfrif o'i oruchwyliaeth iddo fel Barnwr cyfiawn. Tros-glwydda Paul ei genhadaeth fel Efengylwr i Timotheus gydag awdurdod Apostol ac o dan oleuni tanbaid y

farn. A dengys mai yr adeg hon ydoedd y cyfle goreu i'r gwirionedd wreiddio yng nghalonau disgyblion yr Iesu, "Canys daw yr amser," meddai, "pryd na ddi-oddefant athrawiaeth iachus; eithr yn ol eu chwantau eu hunain y pentyrrant iddynt eu hunain athrawon," &c. (iv. 1—4). Sylwer yma ar ddatblygiad hanesiol Cristionogaeth, canys hynny yw un o amcanion y gwaith hwn. Yn gyntaf, corfforir ffeithiau mawrion Cristionogaeth ym Mherson yr Arglwydd Iesu; yna cyhoeddir hwy a dehonglir hwy gan yr Apostolion trwy eu pregethau a'u hysgrifeniadau. Ar ol yr Apostolion daw cyfnod difrifol iawn ar grefydd Crist; cyfnod o brawf llym, pryd y rhoddir, nid yn unig y disgyblion ar brawf, eithr yr "athrawiaeth hefyd yr hon sydd yn ol duwioldeb." Am yr adeg honno y proffwyda yr Apostol yma (adn. 3, 4). Pa mor gywir y sylweddolwyd y broffwydoliaeth da y gwyr pawb sydd yn gydnabyddus â hanes diwedd y ganrif gyntaf, ynghyd a dechreu yr ail. Daeth Gnosticiaeth ar y naill law ac Iddewiaeth ar y llaw arall ymhob ffurf y gallai dychymyg dyn ei ddyfeisio wedi ei adael iddo ei hun, heb arweiniad Ysbryd Duw, i ymosod ar Gristionogaeth. Nid yw ryfedd fod Paul yn proffwydo "y pentyrrant iddynt eu hunain athrawon gan fod eu clustiau yn merwino; ac oddiwrth y gwirionedd y troant ymaith eu clustiau, ac at chwedlau y troant." Rhydd hyn rym i'r cymhellion dilynol i Timotheus i ymroi ati, tra byddai gobaith am lwyddiant,—i wneud gwaith Efengylwr; sef cyhoeddi ffeithiau mawrion Cristionogaeth mewn gwrthgyferbyniad i "chwedlau" y gau-athrawon, a thraddodi "yr athrawiaeth yn ol duwioldeb" mewn gwrth-gyferbyniad i'r "athrawiaethau amryw a dieithr" (adn. 5), a thrwy hynny gyflawni ei weinidogaeth. Gwelwn y daw gweinidogaeth yr Efengylwyr i mewn, yng nghwrs datblygiad Cristionogaeth, rhwng eiddo yr Apostolion a'r athrawon (gwel Eph. iv. 11, 12). Gwelir oddiwrth yr adnodau yn yr Epistol at yr Ephesiaid y cyd-drigai "bugeiliaid" a'r "athrawon" yn yr Eglwys foreuol. Nis gellir myned i mewn i olygiadau gwahanol ddysgawdwyr ar y mater hwn, megis Lightfoot, Hatch, a

Harnack, ac eraill; ond yn unig taffu yr awgrym mai wrth y "bugeiliaid" y meddylir, nid un swyddogaeth neilltuol,—canys credwn nad oedd y swyddogaethau eglwysig y pryd hyn wed cymeryd ffurf barhaol,—eithr fod yr ymadrodd "bugeiliaid" yn cymeryd i fewn ddosbarth o swyddogion o dan yr enwau Diaconiaid, Henaduriaid, ac Esgobion. Cydsynia hyn a golygiad Proff. Milligan am yr enw "Henuriaid"—ei fod yn cymeryd i fewn y swyddogaethau eglwysig yn gyffredinol. Ond y gwahaniaeth yma yw fod yr ymadrodd "bugeiliaid" yn cau allan yr Apostolion, y proffwydi a'r athrawon. Yr oedd y "bugeiliaid" hyn yn arolygu trefn a disgyblaeth ynghyd ag elusennau yr Eglwys ar ol dyddiau yr Apostolion, megis yr oedd yr "efengylwyr" a'r "athrawon" yn gofalu, y naill am gyhoeddi yr efengyl yn ei symledd, a'r lleill am ddehongli yr athrawiaeth yn ei phurdeb. Tra yr oedd Paul yn bryderus am ddyfodol yr Eglwys yr oedd yn berffaith hyderus am ei gyflwr ei hun. Prin y mae y darlleniad Cymraeg yn gwneud cyfiawnder a meddwl yr Apostol yma pan yn rhoddi "Canys myfi yr awrhon a aberthir," (adn. 6). Y darlleniad cywir yw, "Canys myfi ydwyf eisoes yn cael fy nhywallt allan (fel diod-offrwm), ac amser fy ngollyngdod i a ddaeth;" fel llong o'r angorfa. Gwel trwy y cyfwng du "goron cyfiawnder" eisoes yn ei feddiant a'r ol gorffen ei yrfa a chyrraedd y gamp (adn. 6—8). Cadarnha hyn y golygiad yr ysgrifenna Paul yr Epistol hwn ar ganol ei brawf olaf, ar ol iddo gael rhyddid i ateb cyhuddiadau ei wrthwynebwyr, y rhai, yn ol pob tebyg, oeddynt erbyn hyn yn dwyn cyhuddiadau gwahanol i eiddo Iddewon Judea yn eu prawf cyntaf. Dywedid ond odid fod ei addysg o duedd i ddwyn pob math o addoliad duwiau ymhlith y Cenhedloedd, i warth, ac yn eu plith addoliad yr Ymerawdwr, yr hyn, wrth gwrs, a gyfrifid yn anheyrngarwch; heblaw ei fod hefyd yn myned yn erbyn arferion a chwareuon oeddynt yn cael eu noddi a'u cefnogi gan y llywodraeth. Ond y cyfryw ydoedd ystrywiau ac oediadau llysoedd Rhufain fel mai hawdd ydyw credu y gallasai Paul gael ei gadw am amser maith heb i dded-

fryd y llys gael ei chyhoeddi; ac ar ol ei chyhoeddi, i amser fyned heibio drachefn cyn iddi gael ei rhoddi mewn gweithrediad. Hyn sydd yn rhoddi cyfrif am fod Paul mor awyddus i Timotheus ddyfod ato "yn ebrwydd" (adn. 9 a 21). "Bydd ddyfal," meddai drachefn, "i ddyfod cyn y gauaf." Gellir teimlo curiadau y galon fawr ar erchwyn daear pan yn syllu dros y terfyn, yn teimlo awydd cryf i wasgu ei gyfeillion ffyddlawn at ei fynwes cyn iddo gael ei ryddhau a myned dros y bar. Y mae y wyntyll fawr wedi nithio ei gymdeithion fel nad oedd gan Luc "y physygwr anwyl" gydag ef yr adeg hon (adn. 10). Nid ydys i feddwl fod y rhai oll a enwir yma, megis Crescens a Titus, wedi bod yn anffyddlawn, onide ni buasai ystyr i'r gair a ddywed Paul am Demas i'w wahaniaethu oddiwrth y lleill (adn. 11). Nid oes dim yn fwy ardderchog na gofal Paul am yr Eglwysi pan y mae ei fywyd ei hun mewn enbydrwydd; adlewyrcha ysbryd ei Athraw mawr ar y groes yn gofalu am ei fam. Felly y dywed Paul yma: "Tychicus hefyd a ddanfonais i Ephesus" (adn. 12). Pe buasem yn gwybod yr amgylchiadau buasem yn deall paham y dywed Paul am i Timotheus a Marc ddyfod ato i Rufain tra yn anfon Tychicus o Rufain i Ephesus. Efallai y gwelai yr Apostol fod Tychicus yn gymeriad cryfach i gyfarfod â gau-athrawon Asia, tra yr oedd y ddau arall yn meddu ar fwy o dynerwch i fod o gysur a chynhorthwy iddo ef yn ei gyfyngder. Cofia am bob peth rodde boen a mwynhad iddo oddiwrth elynion a chyfeillion,—ond yn bennaf oll dwg dystiolaeth i'r Arglwydd sefyll gyda ef a'i nerthu i gyhoeddi yr Efengyl i'r Cenhedloedd. Diwedda gyda datganiad o hyder gorfoleddus y byddai iddo gael ei waredu "rhag pob gweithred ddrwg," sef yn yr amgylchiad hwn yn ddiau, pob arwydd o wendid yn ei ffydd yn wyneb carchar ac angau. Llawn diddordeb yw cais Paul i Timotheus wrth ddyfod heibio Troas ar ei ffordd i Rufain, i alw yn nhŷ Carpus, am y fantell, neu "y cochl" a adawsai yno, "a'r llyfrau, yn enwedig y memrwn." Cynnwysai yr olaf, efallai, rai rhannau o'r Ysgrythyr Lân, neu rai o'i epistolau ef ei

hun a ysgrifennasid gan Tertius, neu ryw un cyffelyb, er mwyn sicrhau eu cadwraeth. Credwn mai y "llew" y cyfeirir ato yma ydoedd nid Nero, fel y tybia y rhan fwyaf, eithr Satan mewn gwrth-gyferbyniad i'r Arglwydd, yr hwn a'i gwaredodd ac a'i cadwodd i'w deyrnas nefol: "I'r hwn," meddai, "y byddo y gogoniant yn oes oesoedd. Amen" (adn. 13—18).

Nid oes yn aros bellach ond yn unig y cyfarchiadau personol a wna Paul at rai o'i hen gyfeillion, megis Prisca ac Acwila. Enwa Prisca yn gyntaf, efallai, am mai hi ydoedd yn fwyaf amlwg yng ngwasanaeth yr Efengyl (gwel Act. xviii. 2). Cofia at deulu Onesiphorus, ei gyfaill ffyddlon, a gafodd hyd iddo yn Rhufain trwy drafferth a pherygl dirfawr, yr hwn yn awr ydoedd oddicartref; ond cofia Paul at ei deulu (adn. 19). Ymddengys fod Paul yn yr adnod nesaf yn cyfeirio at amgylchiadau ydoedd i raddau yn hysbys i Timotheus. Gwyddai yn ddiau fod Erastus yn un o Gorinth, ac wedi bod yn wr o ddylanwad mawr yn y ddinas honno, gan mai efe ydoedd "goruchwyliwr y ddinas"* (Act. xix. 22; Rhuf. xvi. 23); a dywed yma ei fod wedi aros yng Nghorinth, gan gyfeirio, debygwn, at yr adeg y cymerwyd ef ei hun i'r ddalfa, a'i gymdeithion o un i un yn ei adael. Gofala am ddwed, "Ond Trophimus a adewais ym Miletus yn glaf." Ac wrth feddwl am y rhai hyn adnewyddda y cymhelliaid i'w gyfaill ieuanc ofalu am ddyfod yn fuan cyn y gauaf, oblegid nis gellid cael llong i fyned o Ephesus i Rufain yn ystod y gauaf. Am Eubulus ni wyddis dim ond ei fod yn Gristion yn Rhufain, yn adwaen Paul a Thimotheus. Tybír fod Linus wedi bod yn esgob Rhufain. Un o'r enw hwn ydoedd esgob cyntaf yr Eglwys Gristionogol yn Rhufain yn ol tystiolaeth Jerome, Augustine, Irenaeus, Eusebius a Theodoret.† Y mae traddodiad prydfferth a diddorol i ni y Cymry, mai tywysoges Gymreig yd-

* Tybia Conybeare a Howson mai efe oedd "trysorydd y ddinas." Gwel Cyf. iii., tud. 21 a 215.

† Dr. Smith's Dict. Vol. ii., pp. 969, 970.

oedd Claudia, a briododd Rufeiniwr o'r enw Pudens, am brydferthwch a swynion yr hon y canodd y bardd Ysbaenaidd Martial.* Ond nid oes sicrwydd am y pethau hyn, sef ai yr un ydoedd y ddau y canodd y bardd am danynt a chyfeillion Paul.

Rhaid ni yn bresennol, yn hiraethlon, adael hanes daearol Apostol mawr y Cenhedloedd, mewn graddau o dywyllwch, ond yn unig y dywed traddodiad iddo osgoi llawer o ddirmyg a dirdyniadau corfforol yn rhinwedd ei ddinasfaint, a chael ei ddiennyddio yn rhywle ar y ffordd i Ostia, a bod y Porta Ostiensis yn bresennol yn cael ei alw yn "Borth St. Paul."† Ond os yw tynged ei gorff mewn graddau o dywyllwch, y mae ffrwyth llafur ei enaid mawr yn dyfod i fwy o oleuni yn barhaus yn ol treigliad yr oesau.

* Gwel Dr. Smith's Dict. of the Bible. Vol. ii. p. 124.

† Gwel, Conybeare and Howson, tud. 516, 517.

1923

c/o Mrs JH Wood

1151 Belkirk Avenue
From March to May in an

c/o Medbury Block

From May to
Aug

Windsor
Ontario

From Aug to Oct

c/o Geo Smith Esq
Box 8

Lansdowne
Sask

From Oct to

Jan ca

Broadview Ave

Toronto

BS
2505. Evans
Byw
.E9

Evans, O.

BS
2505.
.E9

Bywyd a Llythrau yr
Apostel Paul.

Paul St

Evans St

